

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

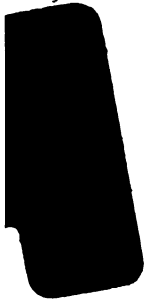
About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

MVSEI ETRVSCI

VOLV MEN II.

TABVLAS CC. ILLVSTRANS.

MVSEI ETRVSCI

VOLV MEN II.

TABVLAS CC. ILLVSTRANS.

M V S E V M
E T R V S C V M
EXHIBENS INSIGNIA
VETERVM ETRVSCORVM
MONVMENTA

AEREIS TABVLIS CC. NVNC PRIMVM
EDITA ET ILLVSTRATA
OBSERVATIONIBVS
ANTONII FRANCISCI GORII
PVBLICI HISTORIARVM PROFESSORIS.
VOLV MEN SECVNDVM.

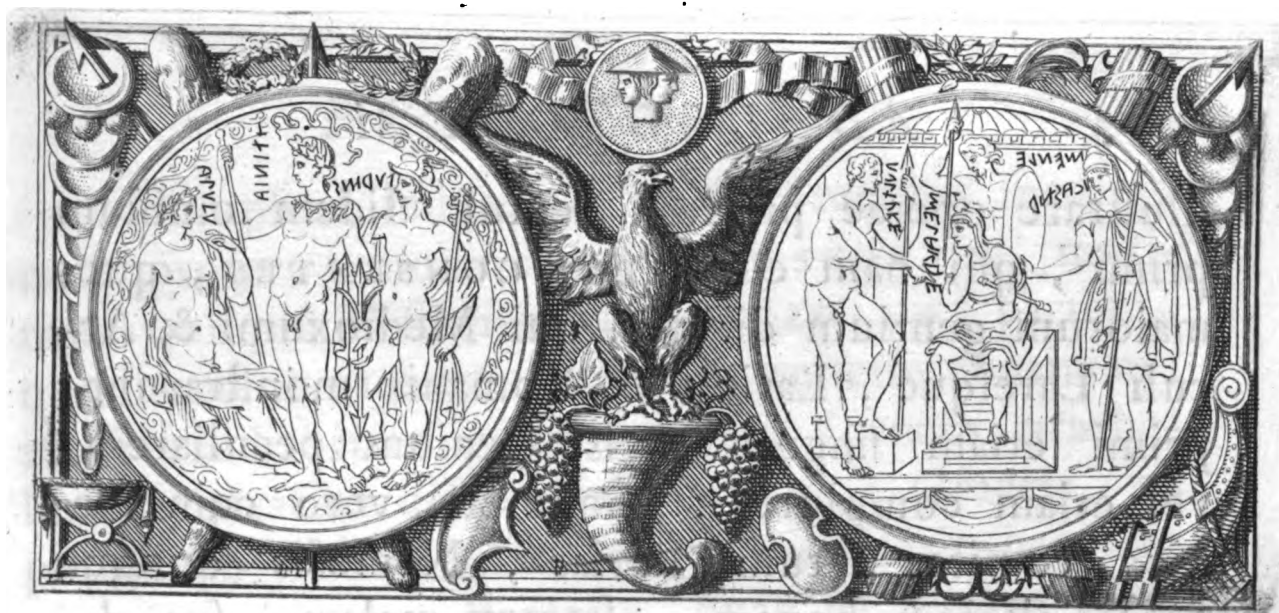
FLORENTIAE . ANNO . CIO . IO . CC . XXXVII .

IN AEDIBVS AVCTORIS REGIO PERMISSV EXCVDIT
CAIETANVS ALBIZINVS TYPOGRAPHVS.

AD LECTOREM

PROOEMIUM

ANT. FRANCISCI GORI.

Mnia ETRVSCORVM monu-
menta vetustissima, ni mea me
fallit opinio, in quinque ca-
pita seu classes, servato quò-
dam ordine, redigi possunt.
Primum, exposita TVSCORVM
origine & in Italiam adventu,
in medium venit THEOLOGIA
sive IDOLOLATRIA, quae Deorum cultum respi-
cit: quam his in regionibus adeo amplificarunt,
ut merito Arnobius ETRVRIAM omnis supersti-
tionis parentem adpellet. Siquidem constat cum
Graecis aliisque cultissimis nationibus, Deos non
communes solum, verum & plerosque proprios,
patrios ac locales habuisse, quos recensere atque

illustrare operae pretium censui. Iidem omnium primi, qui nam essent *DII CONSENTES*, quos maiorum gentium dixere, qui Medioxumi & Anculi Laresque, Latinis & Romanis monstrarunt: primi etiam singulis Deis Genium peculiarem, vel etiam complures: hominibus vero cum Genios comites, tum Furias, Nemeses quoque duas, alteram bonam, alteram malam, sua demum unicuique Fata adsignarunt.

Post haec traditae *FABVLAE* cuiusvis generis, tam communes, quam peculiares ac propriae, ex antiquissima Tuscorum *MYTHOLOGIA*, locum obtinere videntur: quae priscam Historiam, Deorum Heroumque gesta complectuntur, non uti primum patres, mortalium vetustissimi, suis filiis ac posteris ea narrarunt; sed multis commentis, multaque figmentorum caligine obvoluta, & ad captum rudium hominum blandis narrationibus adcommodata; ne, cognita luce veritatis, vel a studio superstitiosae religionis avocarentur, vel eius arcana mysteria curiosius perscrutarentur. Etruscae Mythologiae accedunt opiniones de natura ac potestate Deorum: opiniones etiam circa defunctos homines, vel compotes beatitudinis apud Elyfios, vel tormentis variis cruciatis apud Inferos; ac proinde ea expendenda se se offerunt, quae spectant ad animarum immortalitatem, quam iidem Tusci Pythagoricae Philosophiae maxime addicti (quod Pythagoras ex Etruria ortum duceret) multis rationibus, quae etiam Vrnarum sepulcralium emblematis confirmantur, adseruere.

Com-

Complura insignia & ad hoc tempus inedita , quae profero , monumenta ETRVSCORVM , maximam quoque Historiae BELLI TROIANI partem , quod notatu dignum censeo , manifeste continent. Haec eruditorum ingeniis ansam forsitan praebe- bunt accuratius disquirendi , utrum a Graecis , an potius ab Pelasgis Etruscisque , audierit haec di- vinus HOMERVS. Profecto , quae de Vlyssis erro- ribus in mari Tyrrheno narrat , crediderim eum a nostris didicisse : de ceteris videndum . Nec equi- dem est improbabile , Tuscos diligentius ordinem earum rerum gestarum tenuisse , & scripta in ta- bulis , sculpta pictave diutius conservasse . Huc facit eximia Strabonis auctoritas , qui Homerum perlustrasse Etruriam , multaque collegisse , adfirmat.

Post cultum Deorum & Fabulas , RELIGIO venit , quae sacra , festa , ferias , pompas , suppli- cationes in honorem Deorum complectitur : item- que sacros ritus & caerimonias : sacrorum Mini- stros , Pontifices , Sacerdotes , Salios , Augures , Haruspices , Vates , Hymnologos : item Tibicines , Fidicines ceterosque homines divinae Musicae in sacris operam dantes : sacrificia quoque peculia- ria , varia lustrationum genera , donaria , templa , aras , auspicia , auguria , fulminum expiationes & ostenta observanda proponit . Deinde sequuntur belli pacisque praeclara studia , quae ostendunt in terrestri ac navali militia summam Etruscorum virtutem & gloriam : quae arma , quae insignia regum , ducum ac magistratum fuerint : foedera etiam , triumphos , omnis generis ludos , vena-
tio-

tiones , nuptias , convivia , funera , omnemque funerum suppellectilem : item Musicam ac Poësin ; quae denique ad Circum & Theatrum , quae ad Scenam priscamque Tragoediam & Comoediam , & ad gymnica certamina pertinent , elucidanda suppeditant .

Postremum caput absolvunt antiquissimae Etruscorum LITTERAE, quibus accurato ordine digestis inspectisque , inscripta omnia monumenta facile hac aetate leguntur , & melius feliciusque , quam antea seculo decimo septimo factum sit , ope praesertim Graecae linguae , explicari possunt : quod & nos , post doctissimum Ludovicum Bourguetium , proprio Marte conati sumus . Post haec observanda Etruscorum moneta antiquissima : artes quoque praestantissimae , Pictura , Sculptura , Architectura , Plastica , quae denique ad Graphycen pertinent , atque insigniora huiusce inclutae gentis inventa , animadversione dignissima .

Ita igitur omnis antiquaria Tuscorum supellex hunc in ordinem digesta , & in quinque CLASSES distributa , a me exponitur . Singulis Classibus per breves DISSERTATIONES praeposui : omnesque in his comprehensas Tabulas , seorsum , non omnes simul , observationibus illustravi , quarum Indicem mox subiicio . In his omnibus explanandis , multa forsitan non adsecuto ignoscent , atque aequi bonique consulent viri docti : illud etiam , quod ait Plinius initio Historiae Naturalis , *voluisse , abunde perpulchrum atque magnificum* , ut spero , censebunt .

ELEN-

E L E N C H V ^{VIR} S

C L A S S I V M.

C L A S S I S I.

*D*Eos proprios , selectos & communes Etruscorum
exhibens.

C L A S S I S II.

*F*Abulas ex antiquis Tuscorum monumentis exhibens.

C L A S S I S III.

*S*Acra , Festa , Ministros sacrorum & Donaria Tusco-
rum exhibens.

C L A S S I S IIII.

*E*Truscorum , Militiam , Foedera , Triumphos , Ludos ,
Venationes , Nuptias , Convivia , Muscam &
Funera complectens.

C L A S S I S V.

*E*Truscorum Litteras , Monetam , Gemmas , Artes ,
inventas insigniora complectens.

ELEN-

VIII
E L E N C H V S

DISSERTATIONVM.

DISSERTATIO I.

*DE TYRRHENORVM origine , eorumque in Italiam
adventu & Idololatria.*

DISSERTATIO II.

DE Mythologia veterum Etruscorum.

DISSERTATIO III.

DE Thyfiologia seu Religione veterum Etruscorum.

DISSERTATIO IIII.

*DE moribus institutisque Tuscorum , quorum Ethologia
illustratur.*

DISSERTATIO V.

*DE prisca Tuscorum Scriptura , Lingua , Artibus
& Inventis.*

IN-

IX

I N D E X
T A B V L A R V M C C.

I N Q V I B V S
E T R V S C A M O N V M E N T A
E X P L I C A N T V R.

C L A S S I S I.
T A B V L I S C X V I I I . A B S O L V I T V R.

T A B V L A I.

*I*ANVS Pater Tuscorum Deus , omnium primus . Pagina 1.

T A B V L A II.

VERTVMNVS Deus Etruscorum , a Volsiniensibus praecipue cultus . 8.

T A B V L A III.

POMONA Dea , uxor *VERTVMNI* , a Tuscis culta . 13.

T A B V L A IIII.

NORTIA Tuscorum Dea , summa religione a Volsiniensibus & Volaterranis culta . 16.

T A B V L A V.

ANCHARIA Dea Etruscorum , a Faesulanis & Asculanis maxime culta . 19.

T A B V L A VI.

BELLONA Tuscorum , praesertim vero Volaterranorum & Lunensium Dea . 23.

X

T A B V L A VII. VIII.

VALENTIA Tuscorum , praesertim vero Ocriculano-
rum , patrum Nu-
men . 27.

T A B V L A VIII.

VOLVMNA . VOLVMNA ET VOLVMNVS Etruscorum Dii pro-
prij . 31.

T A B V L A X. XI.

PILVMNVS ET PICVMNVS veterum Etruscorum , praecipue vero
Ardeatium , Cumanorum & Perusinarum Dii tutelares . 35.

T A B V L A XII. XIII.

FVRINA , eadem quae *ANCHARIA* , Tuscorum Dea , a Pisauren-
sibus religiosissime culta . 39.

T A B V L A XIII.

TAGES Haruspicinae inventor : a Tuscis , praecipue vero a Tarquiniens-
ibus , Perusinis & Cortonesibus religiose cultus . 43.

T A B V L A XV.

BRGÖE Nympha Etruscorum , Haruspicinae peritissima , diuinis honoribus
consecrata . 49.

T A B V L A XVI.

VOLTVRNVS Deus Etruscorum : Campanorum tutelaris & proprius de-
scribitur . 53.

T A B V L A XVII.

IVTVRNA ET PORTVMNVS Dii Selecti veterum Etruscorum . 56.

T A B V L A XVIII.

VITVMNVS ET MANTVRNA Dii religiose culti in Etruria . 60.

TA-

T A B V L A XVIII.

VACUNA . PAVSUS ET CLITVMNVS Dii veterum Tuscorum locales & proprii. 63.

T A B V L A XX.

DEORVM, quos veteres Tusci peculiari cultu consecrarunt, nomina recensentur & illustrantur. 67.

T A B V L A XXI.

SATVRNVS ET OPIS ceterique Dii Consentes & Communes veterum Etruscorum proponuntur & illustrantur. 73.

T A B V L A XXII.

IVPPITER Summanus, Anxurus, Elicius, Fulgerator, Tonans, Luce-
tius ab Etruscis cultus. 76.

T A B. XXIII. XXIIII.

XXV. XXVI. XXVII.

IVNO Argiva, Curis, Regina, Cupra, Sospita, Feronia, Lacinia,
compluribus nominibus tota Etruria religiosissime culta. 80.

T A B V L A XXVIII.

XXVIII. XXX. XXXI.

MINERVA Dea veterum Etruscorum, praesertim Surrentinorum, Pu-
teolanorum, Faliscorum, Arretinorum, Perusinarum & Pisaurensum tu-
telaris. 87.

T A B V L A XXXII.

XXXIII. XXXIIII.

APOLLO . SOL . MITHRA ab Etruscis cultus; maxime vero a Fa-
liscis, Volaterranis, Clusinis & Perusinis. 93.

T A B V L A XXXV.

DIANA Tuscorum Dea : ab Iguvinis , Lunensibus , Clusinis , Nepefinis , Faliscis , Campanis , Numanis , Tudertibus , Ocriculanis , Ravennatibus , Tiburtinis praecipuo honore culta . 99.

T A B V L A XXXVI.

NEMESIS Tuscorum Dea , praesertim vero Cortonensium . 102.

T A B V L A XXXVII.

AESCULAPIVS Etruscorum , praecipue Cortonensium , Arretinorum & Clusinorum tutelariorum Deus . 104.

T A B . XXXVIII. XXXVIII.

MERCVRIVS Etruscorum Deus , praecipue vero Arretinorum , Mediolanensium , Brixienfium , Mantuanorum , Mutinensium & Firmanorum . 106.

T A B V L A XL.

MARS CAMVLVS Etruscorum Deus , praesertim Larinatium , Faesulanorum , Tudertium , Spoletinorum , Capenatium , Lanuvianorum & Genuensium . 110.

T A B V L A XLI.

XLII. XLIII.

VENVS Etruscorum , maxime Volaterranorum , Veientum , Tusculanorum , Cortonensium , Arretinorum & Tifernatium Dea . 114.

T A B V L A XLIIII. XLV.

AMOR triplici forma ab Etruscis cultus . 119.

T A B V L A XLVI.

VICTORIA Etruscorum Dea : praecipua religione a Nolanis & Brixienfibus culta . 121.

T A-

T A B V L A XLVII.

VESTAE cultus antiquissimus , Etruscis cognitus adstruitur . 122.

T A B V L A XLVIII.
XLVIII. L.

*CERES , tota Etruria , praecipuo honore culta , templis arisque dedi-
catis . 125.*

T A B V L A LI. LII.
LIII. LIIII.

*BACCHVS Etruscorum Deus , tota Etruria , Bacchanalibus , Orgiis
sacrisque mysteriis , maximo honore cultus . 129.*

T A B V L A LV.

BACCHI GENIVS , a Tuscis cultus , exponitur . 136.

T A B V L A LVI.

*DII CABIRI SEV CORYBANTES , Bacchi mysteria , cistam mysticam
& sacra Cabiria in Etruriam invexerunt . 137.*

T A B V L A LVII.
LVIII. LVIIII.

*PRIAPVS antiquorum Tuscorum Deus , praesertim Perusinarum & Clu-
sinorum . 141.*

T A B V L A LX.

SILENVS Bacchi educator , custos & magister , ab Etruscis cultus . 145.

T A B V L A LXI. LXII.
LXIII. LXIIII. LXV.

*PAN Etruscorum Deus : praecipua religione a Neapolitanis , a Pistorien-
sibus atque a Senensibus cultus . 147.*

T A B V L A LXVI. LXVII.

*FAVNI . FAVNAE . SATYRI . SATYRAE . BACCHANTES .
BACCHAE . CENTAVRI Liberi Patris, affeculae : horum imagines
Etruscae proferuntur & illustrantur . 152.*

T A B V L A LXVIII.

CORONIS NYMPHA , una e nutricibus Bacchi pueri . 155.

T A B V L A LXVIII.

*DRAS NYMPHA , arborum fructuumque arboreorum praeses , ab
Etruscis culta . 158.*

T A B V L A LXX.

*CALLIOPE Musarum princeps : eius cultus apud Etruscos adstruitur
ex insigni pictura Etrusci Vasis Musei Barberini . 160.*

T A B V L A LXXI.

LXXII. LXXIII.

*HERCVLES cultus ab Etruscis ; praesertim vero a Florentinis , Veliternis , Tudertibus , Puteolanis , Tiburtinis , Mediolanensibus , Erixien-
sibus , Arretinis , Lucensibus aliisque , qui recensentur . 161.*

T A B V L A LXXIIII.

CASTOR ET POLLUX Dii Magni , ab Etruscis culti . 166.

T A B V L A LXXV.

*NEPTVNVS ceterique DEI MARINI , a Tuscis culti , recensentur
& illustrantur . 169.*

T A B V L A LXXVI.

*TETHYS Nympharum mater : an templum & oraculum in Etruria ha-
buerit , disquiritur . 171.*

T A B V L A LXXVII.

TEMPESTAS DEA. Nonnulla de *VOLCANO* sculpto in monumentis veterum Etruscorum observantur. 173.

T A B V L A LXXVIII.

DIS PATER ceterique *DEI INFERI* ab Etruscis culti, recensentur & illustrantur. 176.

T A B V L A LXXVIII.

LXXX.

PROSERPINA praecipuo honore sacrisque mysteriis culta ab Etruscis. 180.

T A B V L A LXXXI.

HECATE Etruscorum Dea. Imagines *TISIPHONES*, *MERCVRII* & *GENII INFERNI* ex vetustissimis Tuscorum monumentis adferuntur & explicantur. 182.

T A B V L A LXXXII.

LXXXIII.

LIBITINA DEA, sive *VENVS*, sive *PROSERPINA*, sive *HECATE* sit, ab Etruscis culta. 185.

T A B V L A LXXXIII.

LXXXV.

PARCAE . FATA . FVRIAE pro Diis habitae : qua specie sculptae in monumentis veterum Etruscorum. 188.

T A B V L A LXXXVI.

AETERNITAS Deorum comes. *GENIVS* famulus Diis adsignatus ab Etruscis. Imago *GENII MINERVAE* ex insigni patera caelata adfertur & illustratur. 198.

TA-

T A B V L A LXXXVII.

GENIVS PVBLICVS Praestes Deus veterum Etruscorum, proponitur & illustratur. 207.

T A B V L A LXXXVIII.

GENIVS DOMESTICVS, Lar Praestes veterum Etruscorum, qui fuerit declaratur. 209.

T A B V L A LXXXVIII.

GENII DVO BONVS & MALVS, singulis hominibus viventibus adsignati: uti opinati sunt veteres Tusci. 211.

T A B V L A XC. XCI.

NEMESSES DVAE, altera *BONA*, altera *MALA*, singulis hominibus ab Etruscis adsignatae. 213.

T A B V L A XCII.
XCIII. XCIIII.

GRATIAE VENERIS COMITES ab Etruscis cultae: e vetustissimis monumentis proferuntur & illustrantur. 216.

T A B V L A XCV.

HYMENAEVS cum *IVNONE* & *VENERE* pictus in Vase Etrusco, quod exstat in Bibliotheca Vaticana. 220.

T A B V L A XCVI.

GANTMEDIS ET ATTS vetustissima sigilla ex aere, Etrusci operis, proponuntur & illustrantur. 221.

T A B V L A XCVII.

DII DEAEQVE felicitatem & bonum eventum rebus donantes, ab Etruscis cultae. 222.

T A B V L A XCVIII.
XCVIIII.

DII IGNOTI ab Etruscis culti : coniecturis , qui sint , explicantur & illustrantur . 224.

T A B V L A C. CI.
CII. CIII.

PENATES . LARES PVBLICI AC PRIVATI , e compluribus signis veterum Etruscorum declarantur . 227.

A T A B V L A CIIII.
A D CXVIIII.

DII INDIGETES . AVERRVNCI . HEROES , divinis honoribus consecrati & culti ab Etruscis . 229.

C L A S S I S II.
TABVLIS XL. ABSOLVITVR.

T A B V L A CXX.

MINERVÆ NATIVITAS , quomodo ab Etruscis expressa , ex insigni patera ostenditur . 239.

T A B V L A CXXI.

MVSÆ Iovis & Mnemosynes filiae , cum Minerva sculptae in patera Etrusca . 243.

T A B V L A CXXII.

ACTÆONIS NEX & ACHELOI PVGNA cum Hercule , e sepulcralibus Urnis veterum Etruscorum exposita . 244.

XVIII

T A B V L A CXXIII.

ANDROMEDA ceto exposita, a Perseo liberata, ferale Sepulcri emblema. 245.

T A B V L A CXXIIII.

NEPTVNVVS fraudulentum *LAOMEDONTEM* insequitur, immisso ceto in exitium Troiae. 247.

T A B V L A CXXV.

FATA CASSANDRAE ET POLTNICIS, in sepulcrali Vrna Etrusca expressa. 249.

T A B V L A CXXVI.

APRI CALYDONII. MELEAGRI. ATALANTAE ET CASTORVM fabulae notae Etruscis. 250.

T A B V L A CXXVII.

HELENAE MENELAI ET CASTORVM APOTHEOSIS, caelata in insigni Etruscorum patera, illustratur. 252.

T A B V L A CXXVIII.

CXXVIII.

AD PARIDIS IVDICIUM Iuno, Minerva & Venus a Mercurio deductae. 254.

T A B V L A CXXX. CXXXI.

ACHILLIS FATA & post mortem divini honores ei delati, e pictura antiqui Vasis Etrusci exhibentur & declarantur. 256.

T A B V L A CXXXII.

TVGNA GRAECORVM CVM TROIANIS AD PORTAM SCAEAM ab egregio Etrusco artifice sculpta in Vrna cineraria marmorea, Volaterris eruta. 259.

TA-

T A B V L A CXXXIII.
CXXXIII.

PATROCLI FUNVS ET PVGNA DE EIVS CADAVERE, feralia Etruscorum Sepulcrorum emblemata. 260.

T A B V L A CXXXV.
CXXXVI.

AMAZONVM CERTAMINA cum Hercule & Theseo, & ad Troiam pro Troianis, e Sepulcris veterum Etruscorum declarantur & illustrantur. 263.

T A B V L A CXXXVII.

HERCVLES CROTONEM ex imprudentia occidens. Etruscae Sponsae, immaturo funere raptae, Sepulcrum adfertur. 266.

T A B V L A CXXXVIII.
CXXXVIII.

AVGES ET TELEPHI fabula, Etruscorum Sepulcrorum emblemata lutosissimum. 267.

T A B V L A CXL.

HECVBAE SEV CASSANDRAE fatale connubium, pro ferali emblemate, sculptum in Sepulcro Etruscorum vetustissimo. 269.

T A B V L A CXLI.

POLIXENA ad Achillis tumulum immolata, ex anaglypho Etrusci Sepulcri proponitur. 271.

T A B V L A CXLII.

POLYMESTOR, defossis oculis, una cum filiis ab Hecuba necatus, ex antiquo Etrusci Sepulcri anaglypho ostenditur. 273.

T A B V L A CXLIII.

VLTSSES APVD CIRCEN POTVS , e pictura Etrusci Vasis Bibliothecae Vaticanae ostenditur . 274.

T A B V L A CXLIIII.

CXLV.

CIRCE Vlyffis socium feris obiciens : Perseus Medusam interimens , Etrusci tripodis abenei emblemata . 276.

T A B V L A CXLVI.

ELPENORIS FVNVS , ex anaglypho Etrusci Sepulcri marmorei ostenditur . 277.

T A B V L A CXLVII.

VLTSSES SIRENES PRAETERVECTVS , Etruscorum Sepulcrorum ferale emblema . 279.

T A B V L A CXLVIII.

SCYLLA ET CHARYBDIS , Sepulcrorum veterum Etruscorum feralis typus . 281.

T A B V L A CXLVIIII.

TBLEGONVS ignarus Vlyffem patrem suum interficiens : BELVS gladii inventor , sculpti in Sepulcris Etruscorum . 283.

T A B V L A CL. CLI.

ORRESTES ET PTLADES a Furiis agitati , deinde ob caedes expiati , ex Etruscis Vrnarum sculpturis observantur . 284.

T A B V L A CLII. CLIII.

*HIPPOCENTAVRORVM & HIPPOCENTAVRIDARVM EXITI-
TIALES PVGNAE , sculptae in antiquis Etruscorum Sepulcris , quid
designent , exponitur . 286.*

TA-

T A B V L A CLIIII.

HIPPOCENTAVRIDES, *Monstris marinis comites additae ab Etruscis, in Sepulcris defunctorum sculptae.* 288.

T A B V L A CLV.

CHIMAERA ET GRTPS, *insignia veterum Etruscorum monstra, litteris Etruscis inscripta, accuratius illustrantur.* 289.

T A B V L A CLVI. CLVII.

CLVIII. CLVIIII.

DRACO. LEAENA *aliaque monstra Tuscorum: de suppliciis apud Inferos, & de Elysiorum beatitudine opiniones illustrantur.* 294.

C L A S S I S III.

TABVLIS XVII. ABSOLVITVR.

T A B V L A CLX. CLXI.

CHOREAE IN HONOREM DEORVM. *Saltatio Saliorum & Saliarum Virginum circa aras. Mos Etruscis arbores Diis consecrare.* 308.

T A B V L A CLXII.

CLXIII. CLXIIII.

IOVIS FESTVM ET SACRVM *pietum in Vase Etrusco Bibliothecae Vaticanae. Deorum Epiphaniae. Iovi plures Genii ob Etruscis adsignati. Dii in festis omni cultu exornati.* 316.

T A B V L A CLXV.

SACRA CEREALIA ET LENAEA, *ex anaglypho antiquissimae Ollae fictilis expenduntur & illustrantur.* 322.

T A-

T A B V L A CLXVI.

GENII SACRVM, hymnis, suffitu, musicis modis & saltatione a feminis celebratum. 324.

T A B V L A CLXVII.

CLXVIII. CLXVIII.

SACRA VENERI AMORI ET HYMENAE facta a Sponsis, ex Etrusco Vase illustrantur. Nova Nupta novusque Maritus carpento ducti ad sacra facienda. 326.

T A B V L A CLXX.

SACRA ETRVRIAE. Cista & mysteria Bacchi a *CABIRIS* seu *CORTBANTIBVS* in Etruriam delata: his Etruscorum initiationes, ex antiquis monumentis elucidantur. 330.

T A B V L A CLXXI.

SACRA CABIRIA sive *SAMOTHRACIA* expiatoria, ab Etruscis celebrata, ex antiquissimis monumentis expenduntur. 334.

T A B V L A CLXXII.

SACRA MITHRIACA. Solemnis Etruscorum *BAPTISMVS*, quo ritu quibusve caerimoniis traditus ac susceptus, ex antiquissimis monumentis ostenditur. 337.

T A B V L A CLXXIII.

SACRA MITHRIACA apud Etruscos etiam igne peracta, ad purgationem & expiationem animae, & quo ritu, ex Etrusco Vase declarantur. 342.

T A B V L A CLXXIIII.

SACRA MITHRIACA cum effusione sanguinis suscepta apud Etruscos: an id etiam factum in honorem *VENERIS*, *HECATES*, *MATRIS DEVM* & *FVRIARVM*. De victima humana, iuvenum puerorumque immolatione. 346.

TA-

T A B V L A CLXXV.

*SACRA ACHERONTICA. Sacra DEAE BELLONAE, AN-
CHARIAE sive FVRINAE, quae apud Etruscos in usu fuere,
ex antiquissimis monumentis illustrantur. 353.*

T A B V L A CLXXVI.

*ETRUSCA ARVLA TRIPES ex aere, in agro Cortonensi nuper
eruta: serpente & aviculis exornata. Cui nam Deo suffitibus adolen-
dis dedicata fuerit, investigatur. 359.*

C L A S S I S IIII.

TABVLIS XIII. ABSOLVITVR.

T A B V L A CLXXVII.

*GALEA ex aere, non Phoeniciis, sed Etruscis characteribus inscripta,
illustratur. 363.*

T A B V L A CLXXVIII.

*FOEDVS ab Etruscis ictum iunctis dextris, ex anaglypho Vrnae emor-
tualis illustratur. 366.*

T A B V L A CLXXVIII.

*TRIVMPHVS ET OVATIO veterum Etruscorum inventum: eius
pompa sive adparatus e vetustissimo marmoreae Vrnae sepulcralis emble-
mate elucidatur. 370.*

T A B V L A CLXXX.

*LVDVS TROIÆ. Ludi equestres, curules & gladiatorii Etruscorum,
ex antiquis sculpturis ac picturis illustrantur. 374.*

T A-

A T A B V L A CLXXXI.

A D CLXXXV.

SALTATIO ARMATA. Ludi gymnici & venationes veterum Etruscorum. In natali *NOVI SOLIS* sacra & ludi Mithriaci celebrati, ex anaglyphis sculpturis marmoreae Cathedrae arcuatae illustrantur. 379.

T A B V L A CLXXXVI.

CLXXXVII. CLXXXVIII.

MUSICA ET POESIS ANTIQVA Etruscorum: Ludi Scenici, Tragoedi, Comoedi, Ludiones personati, Histriones, Mimi, Saltatores ceterique artifices, ex vetustis monumentis illustrantur. 385.

T A B V L A CLXXXVIII.

NUPTIIS ETRVSCORVM Dii Deaeque vindices scelerum praesentes: quibus sacris praemissis, quibusve caerimoniis & auspiciis iunctae dextrae. Augures, ac pronubae mulieres, pueri patrimi & matrimi adesse soliti. 397.

A T A B V L A CXC.

A D CXCV.

TRICLINIA ETRVSCA. Vasculorum, coronarum & unguentorum luxus: Servi epulas & vina ministrantes: acroamata in conviviis. Urnae cinerariae Etruscorum illustrantur. 399.

CLASSIS V.

TABVLIS V. ABSOLVITVR.

TABVLA CXCVI. CXCVII.

MONETA ETRVSCORVM. Quid capita Deorum, litterae, notae, orbiculi aliaque emblemata significant, disquiritur. 419.

TABVLA CXCVIII. CXCVIII. CC.

GEMMAE CAELATAE. Artes & inventa insigniora Etruscorum observantur: pro coronide ARATOR ETRVSCVS. 431.

PARERGORM QVIBVS HAEC VOLVMINA EXORNANTVR RECENSIO.

IN VOLVGINE I.

I. **I**N fronte, insigne Operis: *Vlysses Sirenes praeteruictus*; cum lemmate: VITANDA EST IMPROBA SIREN desidia; ex Horatio Satyr. Lib. II. Eclog. III. vers. 14. Ex anaglypho Vrnae Etruscae marmoreae in Museo March. Nicolpinorum.

II. In fronte Dedicationis, duae paterae Etruscae. I. ex Museo Ansideorum, in qua *Hercules*, auxiliante *Minerva*, *hydram tricipitem* interficit. II. Ex Museo Mediceo: *Minerva*, *Perseo* adiu-

vante, *Gorgonem* interimis. Medium Gorgoneum caput ex Vrna fictili Etrusca: hinc inde *Minervae* & *Herculis* arma.

III. Littera V initialis Dedicationis, refert *Minervam armatam*, in aedacula sedentem: ex Vasculo Etrusco depicto, quod exstat in Museo Mediceo.

IIII. In fronte Praefationis pag. XIII. adferuntur duae paterae, Etruscis litteris insignes: I. *Apollinem*, *Bacchum* & *Mercurium*, Deos comites & παίδεσιν exhibet, ex Museo Ficoronio. II. *Pollucem* & *Castorem* cum *Meleagro* in tri-

d

XXVI

tribunali sedente & Menelao consilium capientes; forsitan pro Helena recuperanda; ex Museo Mediceo. Hinc inde addita Etruscorum insigniora inventa.

V. Littera O Praefationis, exhibet Caprae Etruscae signum ex aere, litteris Etruscis inscriptum, quod exstat in Museo Mediceo.

VI. In fine Praefationis pag. xxx. Bulla radiata ex aere, cum litteris Etruscis, & capite Medusae Gorgonis. Hanc puto anathema sive donarium Etruscorum, Minervae pectori, sive in templo eius suspensum; ex Museo Medic.

IN VOLUME II.

In fronte, idem Operis insigne, ut in primo Volumine.

In fronte Prooemii ad Lectorem, idem parergon eademque littera, ut in Praefatione Vol. I.

VII. In fronte Dissertationis I. *Herculis apotheosis*, ex patera Etruscis litteris inscripta, quae exstat in Museo Comitum e Gherardesca. Hinc inde Herculis arma & insignia.

VIII. Initialis littera Q ornatur ara Etruscis litteris inscripta, in qua sculpti Duces foedus iunctis dexteris ferientes, adstantibus lictoribus. Exstat haec ara lapidea in Suburbano Florentino March. della Stufa.

VIII. In fronte Classis I. pag. 1. *Deorum gesta Comoedi Etrusci exhibent*, ex pictura Etrusci Vasculi, quod exstat in Museo Suburbano Nobilium Vecchietiorum.

X. Littera I ornatur imagine Iani Gemini cum sceptro, ex nummis.

XI. In fine Classis I. pag. 232. *Tagetis* aeneum signum; exstat Peru-

siae in Museo Comitum Ansideorum.

XII. In fronte Classis II. pag. 233. *Scylla sive Charybdis*, ferale marmorei Sepulcri Etrusci emblema; exstat Volaterris in Museo M. Damianii.

XIII. Initialis littera O exhibet *Gorgonis Etrusci caput*, ex bulla aerea Musei Medicei.

XIII. In fine Classis II. pag. 296. *Gryphes Etrusci pugnantes*, ex Vrna fictili, quae exstat Perusiae apud Comitum de Eugeniis.

XV. In fronte Classis III. *Phiala Etrusca*, fictilis, figuris picta, in qua *ludicra ciconiae saltatio*, exstat apud me.

Initialis littera T *Ianum Geminum & alatum*, exhibet.

XVI. In fine Classis III. pag. 360. Vas fictile nigerrimum, Etrusci operis, in quo impressae *Sues foetae pro sacris Cereris Chthoniae*; exstat in Museo Comit. e Gherardesca, alt. ped. 1.

XVII. In fronte Classis IIII. *Heroës pugnantes; adstat Victoria, phaleras strenuo victori offerens*, e pictura insignis Vasculi Etrusci, quod exstat in Mediceo Thesauro.

Initialis littera Q eadem ac supra.

In fronte Classis V. pag. 401. *Herculis apotheosis*, idem parergon ut supra.

XVIII. Littera initialis D exhibet *Marsiam arbori vinculis revinctum ab Apolline*, ex typo Etruscae Vrnae, quae exstat Perusiae, nunc apud Vgolinios.

XVIII. In fine Classis V. pag. 439. proponitur *Vlysses Sirenes praetervehens*, ex Vrna Etrusca, quae exstat in Museo Mediceo, & March. Nicolini, & apud Bonarrotios, & alibi, cum epigraphe desumpta ex Claudiano de raptu Proserpinae in fine Lib. III. CLARESCIT ETRUSCVM LITTVS.

MVSEI ETRVSCI

DISSERTATIO I.

DE TYRRHENORVM ORIGINE EORVMQVE IN ITALIAM ADVENTV ET IDOLOLATRIA.

VOD TYRRHENORVM origo vetustate antiquissima, atque ab omni Scriptorum memoria remota, nondum perspicue explorata sit; id pluribus, ut opinor, causis tribui potest. Omnium prima ea videtur, quia Tyrrheni patrio solo seu pulsi, seu excedere coacti, diu palantes cum in Asia, tum in Europa, ac per adiacentes insulas dispersi, mutatis frequenter sedibus, mutatoque Ductorum fuorum imperio; nomen quoque suum saepenumero mutarunt; nam *Rhasenas* (1), atque etiam *Tursenas* (2), & variante dialecto, *Tyrrhenos*, quo apud Graecos audiunt, desumpto a suis Ducibus nomine, se vocarunt: deinde *Etruscos* & *Tuscos*: quae appellationes his Italiae regionibus, quas incoluere, nomen dederunt,

d 2

&

(1) Ex Dionysio Halic. Lib. 1. Ant. Rom. (2) Cluver. Ital. Lib. 1 I. citat omnes Script.

& apud veteres Latinos & Romanos maxime obtinuerunt. Secunda ea censetur, quia Tyrrhenorum Historiae, quae, ut notat Censorinus (1), octavo eorum seculo scriptae traduntur: Annales quoque, & antiquissima litteris consignata monumenta, facile post illud tempus, iniuria vetustatis absumpta, periere; quo factum est, ut consecutis temporibus multi Scriptores, ut aetas illa ferebat, fabulis ea infererint, & maxima ex parte obscurarint: adeoque minime sincera ac genuina, sed confusa atque ambagibus implexa ad nos transmiserint: quod legentibus Dionysium Halicarnasenseum, qui complurium veterum Historicorum inter se discordes opiniones memorat, satis superque liquet (2). Tertiae causae, ut nonnulli observant, locum facit Graecorum iam pervulgata famosaque ambitio & invidia, qui ut omnia ad se pertraherent, seque Graecos omnium disciplinarum atque artium omnisque humanitatis inventores ac parentes ostenderent, sibi omnem principem gloriam vindicarent, Tyrrhenos de litteris, liberalissimisque artibus ac studiis, iam ante se ex multo tempore optime meritos, fabulosis ambagibus obscurare ac deprimere conati sunt, ne lux ipsa Historiae, testis ac nuntia veritatis, suo fulgore in conspectum omnium prodiret atque pateretur.

His eatenus minime obstantibus, picta sculptave monumenta veterum Tyrrhenorum, quae hac praesertim aetate in Etruria eruta sunt, quae voluminum deperditorum instar censi debent, manifeste evincunt, Etruscos, litteras, musicam, divinum opus; quam veteres maximo in pretio habuere, disciplinas artesque omnes, quas Graphice complectitur, ad haec quoque gymnica exercitamenta, in Italiam maximo cum studio atque adparatu invexisse. Nec desunt etiam gravissimorum scriptorum Graecorum testimonia (3), quibus constat, Tyrrhenos penitiorum omnium Naturae rerum, maxime vero Astronomiae divinandique scientia praestantes fuisse: qui caelum in sedecim partes divisere, ut fulminum manubias & fulgura, aviumque volatus vel secundos vel ominosos, accuratius perscrutarentur (4). Constat etiam, eos Italicam Philosophiam apud nos omnium primos instituisse, quam Pythagoras, natione Tuscus, ut ostendit Clemens Alexandrinus (5), mirifice auxit, illustravit instauravitque.

Graecorum arrogantia in hoc litteraturae principatu sibi adiudicando vindicandoque, quanta fuerit, & quo usque processerit,

(1) De Die Natali Cap. XI. & XVII.

(2) Antiquitatum Rom. Lib. I.

(3) Vide Diodorum Sicul. Bibl. Lib. V. 219.

(4) Ex Plinio Histor. Natur. Lib. I. Cap. LII. LIII. LIV.

(5) Stromatum Lib. I.

ferit , intelligi facile potest ex Prooemio Diogenis Laërtii . Eodem ambitionis & invidiae morbo prae ceteris , ut videtur , laborat Dionysius Halicarnassensis , qui , ut hanc diluat evertatque Tyrrhenorum vetustissimam laudem , reiectis complurium Scriptorum & quidem antiquissimorum sententiis , quae Etruscae gentis origini & gloriae melius favent ; opinionem suam sub nomine aliorum obtrudens (1) : Κινδυνεύουσι γὰρ τοῖς ἀληθέσι μᾶλλον εἰκότα λέγειν , μηδαμόθεν ἀφικόμενον , ἀλλ' ἐπιχώριον τὸ ἔθνος ἀποφαίνοντες . ἐπεὶ δὴ ἀρχαῖόν τε πάνυ , καὶ οὐδενὶ ἄλλῳ γένοι οὔτε ὁμόγλωσσον , οὔτε ὁμοδαίτον εὐρίσχεται ; vereri se ait , ne verisimilior sit eorum sententia , qui non advenam esse hanc gentem , sed indigenam adseverant ; quandoquidem & pervetusta est , nec cum ulla alia cognatione , lingua , vivendique ratione convenire compertum sit .

Verum , quod pertinet ad vivendi rationem , auctoritate tot insignium monumentorum , quae nunc primum hoc in MUSEO ETRUSCO proponuntur & illustrantur , & eorum , quae in Dempsteriano Opere iam edita sunt , apertissimum esse arbitror , cum Aegyptiorum & Phoenicum Idololatria , moribus quoque atque institutis Tyrrhenos probe convenisse : in multis quoque cum Syris , Persis , Arabibus , Chaldaeis , aliisque Orientis nationibus , quod ex dicendis erit manifestum , magnopere concordasse . Siquidem in sacris genu flectere , arisque flexo genu incumbere , ut videre est in adlatis Tabulis , praesertim in CLXXI. num. 1. & CLXXII. num. 1. alas , divinae virtutis ac maiestatis , celerisque auxilii indices , Diis tribuere , eorumque capillos in orbem & angulos tondere : atque , si signa Etruscorum Numinum vetustissima omniumque prima respicias , eorum pedes simul iunctos , haud quidem nudos , sed lunatis calceis repandis ornatos , & manus utroque lateri adhaerentes construere : cognominibus adscriptis circa Deorum imagines , divinae eorum naturae vim , potestatem proprietatesque exprimere , quo cognominum inventu ipsis Graecis praeluxisse suspicari possumus : adde etiam solitos inscribere litteras in simulacris Deorum Heroumque , iisdemque Diis subligacula & femoralia pudendis occultandis adiungere : Heroibus , quos omni cultu devenerati sunt , Tauticum signum sive hieroglyphicum monogramma , quod Aegyptii Dei nomen referre censuere (2) , torque suspensum ante eorum pectus adponere , ut exhibet Tabula CXIII. Scarabeos e pretiosis lapillis excisos , divinis imaginibus & litteris insculptos , pro amuletis gestare : Diis complures Genios , hominibus vero singulis bonum & malum

Ge-

(1) Antiquitatum Rom. Lib. 1.

(2) Vide Kircherum in Prod. Copt. Cap. vi.

Genium & duas Nemeses compluraque Fata adsignare : pro Diis Avernuncis , quos Aegyptii flagris & baculis armarunt ⁽¹⁾ , Furias taedis ardentibus & gladiis minitantes , improborum hominum ultrices , proponere : monstroforum animalium inventa , praesertim Chimaerae & Gryphis , ad declarandam divinam iram ac vindictam in fontium scelera ; quapropter in templorum aditu collocari solebant : Deorum epiphantias , sive adparitiones , pompas , consecrationes & invitationes ad epulas : defunctorum opiniones , de animarum beatitate apud Elysios , vel de damnatorum suppliciis ac poenis apud Tartarum : baptismata ob id suscepta pro vivis ac defunctis : lustrationes , initiationes sacraque mysteria , in honorem Deorum tradita , post varios probationum gradus : Haruspicinae disciplinam : miram illam artem pingendi Vasa variis coloribus ingeniosaque elegantia , quam ab Aegyptiis didicere , ut colligitur ex adlato Vasculo Bibliothecae Vaticanae in Tabula CLXI. aeris conflandi inaurandique insigne opificium : atque alia complura , quae ad artes pertinent , utilissima ac pulcherrima inventa ; profecto haec omnia a nullis aliis gentibus , quam ab Aegyptiis atque etiam a Phoenicibus , omni divinarum rerum scientia , omnibusque artibus excultissimis , Etruscos nostros accepisse contendo : & ut id confirmem , testem adpello Isiacam Mensam a Pignorio illustratam , ex qua si Tyrrhenorum Theologia cum Aegyptiaca conferatur , maxima sacrorum & consuetudinum similitudo & cognatio inter eos adnotari poterit .

In multis etiam cum Phrygibus & Samothracibus , ut videbimus , Etrusci conveniunt , praesertim in cultu Magnae Deum Matris & Cabirorum , quem ab his accepere ; quare primi Cabiria sacra seu Samothracia Italos docuere . Quatuor Samothracum principes Dii memorantur a Mnasea apud Apollonium in primum Argonauticôn ; nimirum *Axieros* , quae est Ceres : *Axiocersa* , Proserpina : *Axiocersus* Pluto sive Dis Pater : & *Casmilus* , is est Mercurius Deus , quod nomen etiam apud Etruscos obtinuit . Quod vero Pelasgi & Etrusci hos Deos impense devenerati sint , tum veterrima eorum simulacra , quae in hoc Museo adferuntur , & antiquissima opere anaglypho sculpta monumenta testantur : tum etiam fidem facit Dionysius Halicarnasseus , qui ⁽²⁾ meminit Cadolorum Sacerdotum , qui iisdem Deis famulabantur . Cabirorum Sacerdotes & Ministros , sacris mysteriis Cabiriis operam dantes , infra observabimus in Tab. CLXXI. Sacra Mithriaca , de quibus etiam inferius sermo , a Persis accepisse Etruscos maxime omnium

(1) V.in Par. I. Inscr. Etr. Vrb. Tab. xviII. (2) Antiquitatum Roman. Lib. II.

omnium probabile est. Veterum Scriptorum auctoritate memoriae proditum est (1), Dardanum, Danaum & Aeneam in Samothracia fuisse: ante hos, Tyrrhenos quoque in Thracia versatos tradit Thucydides (2) & Herodotus (3), quod alibi opportunius observabimus. Vnde vero Bacchi cista mystica & sacra mysteria in Etruriam totamque Italiam manarint, tradit Clemens Alexandrinus (4), cuius auctoritatem mox adducam ad Tabulam LVI. Huius infanae religionis Cabiri sive Corybantes auctores fuisse dicuntur: ex quibus omnibus apertum est, moribus institutisque cum multis nationibus convenisse Tyrrhenos, maxime vero cum Aegyptiis, Assyriis & Phoenicibus; nam ab his tum Bacchi tum Priapi cultum (5), & phallorum obscenas pompas, longe lateque per Italiam traductas, hausisse multa suadent.

At quomodo cum Graecis credibile est Etruscos non convenisse, quum habuerint communem cum his Deorum cultum, & maxime quidem principum, quos *Consentes* dixere, communes fabulas, proindeque eandem fere, paucis variatis, Theologiam & Mythologiam, uti iam edita monumenta fidem faciunt? Per pauca percurrere lubet instituta; ut ex his, de quibus constat, Dionysium vel falsitatis vel invidiae arguamus. Igitur non secus ac Graeci, Tyrrheni quoque Deorum nativitates, peregrinationes, itinera, adventus: praeterea eorum epiphanias, quia sacris interesse ac praesentes esse credebant, eorumque pompas, & solemnes in thensis sive aediculis deductiones, festosque occurfus celebrarunt. Id ab Aegyptiis manasse, ostendit Isiaca Mensa, in qua Dii in thensis sive aediculis locati sunt. Paeana in honorem Apollinis, Orgia in honorem Bacchi, peculiaria cum sanguinis effusione in honorem Magnae Deum Matris mysteria, Eleusinia in honorem Cereris, etiam apud Graecos instituta, Tyrrheni celebrare consueverunt: in festis solemnibusque conventibus in honorem Deorum ducere choreas: Pyrrichen armatam saltationem, circa Numinum aras peragere, ad id Saliis ac Saliaribus virginibus institutis: Geniorum sacra, praesertim natali die, hymnis, fuffitu, musicis modulationibus & saltatione perficere: floreas corollas dedicare: vittas, panes ac placentas suspendere: ramos in sacris gestare: iter floribus ac frondibus spargere: Heroum militumque arma ac spolia pro donariis in templis adfigere: Argolicos clypeos, galeas cristatas, hastas duplices, thoraces, ocreas, chla-

(1) V. Bochartum de Aeneae adv. in Ital. pag. 1070. 1083. 1084. qui auctores citat.

(2) Historiarum Lib. iv.

(3) Terpsichore Lib. v.

(4) In Protrept. sive Admon. ad G. pag. 11.

(5) Vide Io. Marshamum Sec. 1. pag. 35. 36. Bochartum Geogr. Sacr. pagg. 426. 440. 446.

chlamydes in bello gestare. Praetereo alia plura Etruscorum Graecis simillima, cum sacra tum civilia, instituta, ne Lectoris aequis auribus abutar. Non nego, Etruscos habuisse plurimos peculiare mores, reconditas fabulas, & sacra; sed, moribus sacrisque, maxima ex parte, cum Graecis ceterisque cultissimis nationibus propter commercium convenisse, contendo.

Quod pertinet ad linguam veterum Tyrrhenorum sive Etruscorum, contra Dionysii opinionem, nego eam cum alia nulla convenire. Si litteras spectemus, in aliquibus cum Hebraeis, fere autem in omnibus cum Syris sive Samaritanis, adeoque cum Phoeniciis conveniunt, a quibus litterarum elementa accepisse seu didicisse comperimus. Conveniunt etiam Etruscorum litterae xvi. numero, non ut vult Cl. Bourguettius xxiv. (1) quibus ut loquebantur scribebant, cum priscis illis Graecorum litteris, quas iidem quoque Graeci a Phoenicibus se habuisse gloriantur. Si Etrusci characteres & inscriptiones cum vetustissimis apud Graecos Cadmeis litteris inscriptisque monumentis conferantur, nimirum cum Sigeo lapide, & Inscriptione Deliaca (2), figura formaque probe concordare cum his, & propius etiam eas exprimere, (nam diutius servarunt priscam Phoeniciarum sive Cadmeorum litterarum formam) intelligemus. Haec collatio, deque adsimili usurpata ab his litterarum forma iudicium, fieri debet propositis ante oculos Alphabetis, tum a V. C. Edmundo Chishullio, tum a Ludovico Bourguettio, & a me digestis, itemque observatis iam editis Etruscae inscriptis monumentis: inter quae nullum fere vel minimum, excepto scribendi sinistrorsum constanti perpetuoque modo, exceptis etiam perpauca inscriptionum retrogradarum exemplis, intercedere discrimen observabimus. Primigeniae Tyrrhenorum litterae, ut dixi in Prolegomenis pag. 11. Voluminis I. fuere duodecim: his postea, ut exigebat novae lucutionis ac pronunciationis usus, vel id exigente cum aliis gentibus inito commercio, additae quatuor litterae, duplices nimirum & mixtae, quae sunt $\odot$. $\ddagger$. δ . ν . & gutturalis, sive adspirata ε . Dotissimus Bourguettius putat χ *Chi* Graecorum, originem habuisse a κ Etruscorum: ego vero ex *Kappa* ortum arbitror, ita apud Etruscos scripto $\rangle$, eodemque geminato, unoque alteri in hunc modum $\times$ angulatim coniuncto. Etrusci $\vee$ supino, ι in medio ita interposuerunt ψ , ut notarent $\kappa\iota$, sive χ , quod Graeci usurparunt.

Ex

(1) V. eius Alphabetum, Diff. 1. Acad. Etr.

(2) Hanc edidit Turnefortius in Itinerario Orientali Epist. xxii. item R. D. Montfauconius Palaeograph. Lib. 11.

Cap. 1. pag. 122. Edmundus Chishullius ad Inscr. Sigeam pag. 4. & 16. Vide antiquas Inscript. a M. Gudio collectas, & a F. Hesselio editas in Append. Praef.

Ex his vero Etruscorum additis duplicibus sive mixtis litteris, haud est improbabile, Graecos suas desumfisse $\Theta . \Xi . \Phi . \chi$. quarum introductionem apud Graecos, non vero inventionem, ut vult Plinius (1), Palamedi, Troiani belli tempore, perlubenter tribuo; nam longe ante id tempus in usu apud Etruscos fuisse, perspicue docent Etruscis litteris scriptae Tabulae Eugubinae, quae propter vetustatem, omnia quotquot exstant monumenta, Aegyptiis exceptis, superant; nam in his ea Pelasgorum & Etruscorum calamitas, ob triennem saevissimam siccitatem, memoratur, quam duabus ferme aetatibus ante Troianum bellum contigisse Dionysius Halicarnasseus adfirmat (2). Siquidem quum simpliciore ratione scriberent Tyrrheni, pro Θ usi sunt τ . pro χ usi sunt duabus $\alpha\alpha$, cuius exempla non desunt apud Dempsterum, ut in Tabula LXXXIII. 7. pro ξ usi sunt Aeolico digammate, vel etiam γ consonanti v , quam tamquam f pronuntiarunt; pro v vero usi sunt κ sive γ . quae paene eundem sonum habent.

Haec dum scriberem, quum perlegissem summa animi voluptate Dissertationem de priscis Graecorum & Latinorum litteris, quam summus vir I. de Bouhier, in supremo Divionensium Senatu Praeses, non minus eruditione quam dignitate conspicuus, egregie adornavit: quam etiam publico litteratorum bono edidit ad calcem Palaeographiae suae omnis antiquitatis egregius illustrator ac vindex celeberrimus D. Bernardus Montfauconius; cum doctissimo viro in eam veni sententiam, Pelasgorum, ac proinde etiam Tyrrhenorum litteras, earumdemque usum in Graecia, esse Cadmo vetustiore. Nam si certum est, omnium fere Scriptorum & quidem vetustissimorum consensu, Graecos, auctore Cadmo Phoenicio, a Phoenicibus litteraturam habuisse; haud negari facile potest, Phoenices, qui ante Cadmum per totum Mediterraneum mare commercium exercuere, antequam ad Graeciam accederent, cum aliis gentibus, praesertim cum Cretensibus, quibus cum versati sunt, litteras communicasse. Omnem dubitationem tollit Diodorus Siculus (3), qui ante Deucalionem diluvium, ac proinde diu ante Cadmum, viguisse in Graecia litteras tradit; licet statim addat, earum memoriam cum maxima hominum parte hoc casu deletam fuisse. At a Pelasgis, Phoenicum filiis ac discipulis, qui Graeciam occupabant, eo tempore servatas esse litteras tradit, antiquorum Scriptorum auctoritate, Eustathius, cuius insignem locum (4) observavit idem Cl. de

e

Bou-

(1) Lib. VII. Cap. LVI.

(2) Antiquitatum Rom. Lib. I.

(3) Biblioth. Histor. Lib. V.

(4) Iliad. Lib. B. ed. Rom. p. 358. Flor. 775.

Bouhier, quem silentio praeterire non lubet: Διὸ καὶ δῖοι ΠΕΛΛΕΓΟΙ που λέγονται, ὡς ἄνωθεν Ἕλληνες· οὓς καὶ μετὰ τὸν κατακλυσμὸν σῶσαι τὰ στοιχεῖα μένους Ἑλλήνων Φασί. καὶ διὰ τοῦτο δῖους αὐτοὺς καλεῖ. Quapropter PELASGI, quippe ab ipsa eorum origine Graeci, dicti alicubi divini: quos etiam solos de omnibus Graecis, post terrarum inundationem, servasse litteras perhibent. Ita vertit eiusdem Eustathii interpres & illustrator doctissimus Alexander Politus, in Pisano Athenaeo Graecarum litterarum Professor, qui notat Pelasgos & apud Hesychium *divinos* cognominari: neque id cognomentum alia, ut videtur, de causa consequi potuere, nisi quia litteras, divinum opus, servarunt; quandoquidem iidem Pelasgi aliique etiam populi ac praecipue Athenienses, qui Pelasgici generis fuere, e diluvii aquis elapsi sunt; nam, teste Herodoto (1), Pelasgica gens, regnante Deucalione, Phthiotidem incoluit, & Atticam diluvii aquis immunem, & a se ipsa maiorem Graeciae partem, quum ea nondum Ἑλλήνη diceretur, *Pelasgiam*, & litteras *Pelasgicas* nuncupavit. Cadmus vero, Agenore Aegyptio satus, Pelasgis infestus, tantum auctoritate & armis valuit, ut eos ab Histiaeotide eiecerit, & litteras, quas & ipse a Phoenicibus habuerat, non Pelasgicas, sed Cadmeas & Phoenicias adpellari voluerit: seque litterarum inventorem adseruit, prono in hanc laudem ore consentientibus omnibus Graecis Scriptoribus; quum tamen multo verisimilius sit, Cadmum iisdem litteris nomen tantum tribuisse, quod antea non habebant, vel eas aliquantulum reformasse, seu nonnihil immutasse: & forsitan, ut ego suspicor, utrumque scribendi genus, tunc ab Etruscis sinistrorsum, a Pelasgis dextrorsum usurpatum, simul coniunxisse; nimirum ut altera linea recta duceretur, altera vero βουστροφηδόν, ut Graeci dixere, instar boum arantium, facto regressu, ductisque lineis dextrorsum & sinistrorsum: quod scripturae genus in arca Cypseli adnotavit Pausanias (2), existatque insigne exemplum in Inscriptione Sigea. Pelasgi Cadmo cedere coacti sunt, quum ante Deucalionem & Cadmum in litteratura principatum per totam Thessaliam, Peloponnesum & Graeciam tenuissent, atque Atticorum lingua eadem ac Pelasgica esset. Igitur tum Pelasgi tum Etrusci, patriis sedibus excedere coacti, suum alphabetum & litteras in Italiam invexere: Latini a Pelasgis litteras, teste Plinio (3), & scribendi modum sinistrorsum, multoque plures litteras, quam apud Etruscos essent, accepere. Postmodum Iones receptis novis quibusdam elementis, aut

(1) Lib. I. Cap. LVI.

(2) In Eliac. prior. Lib. V. Cap. XVII.

(3) Lib. VII. Cap. LVI. Vide etiam Diodorum Siculum Lib. III.

aut potius in unum collectis, litteras a se nomen accipere voluerunt. Cadmeae vero litterae, quae Pelasgicis succedere, semper vocatae Phoeniciae. Graeci innata vafricie, ut sibi in litteratura principatus gloriam vindicarent, Cadmeas litteras non ante ipsum Cadmum, sed post eius adventum in Graeciam, *Pelasgicas* dictas esse (quod tunc fieri minime potuit, Cadmo, ut diximus, acriter adversante) scribunt, idque prae ceteris Diodorus Siculus diferte adfirmat (1).

Haec de Tyrrhenorum & Pelasgorum litteris, quae nihil vel minimum differunt a Graecorum Cadmeis antiquissimis; nam cum Tyrrheni ac Pelasgi, tum iidem Graeci a Phoenicibus eas acceperunt. Nunc de dialectis linguae Pelasgicae & Etruscae, nonnulla dicenda sunt. Pelasgicus sermo utique differt ab Etrusco, non in origine, usu ac proprietate vocum, sed tantum in inflexionibus ac desinentiis: quod evidentius constabit, quum proferam, Deo coeptis favente, duo Lexica Pelasgicum & Etruscum. Hae inflexiones ac desinentiae nec cum Graecis, nec cum Latinis omnino concordant; nam singula vocabula, tam Pelasgica quam Etrusca, radicem Graecae dictionis, confusam licet alteratamque, perspicue continent, quae multa cum diligentia expiscanda est: nec primis conatibus & disquisitionibus credendum; sed ulterius progrediendum est, diligentiusque investigandum, quod interpretandum proponitur. Non pauca etiam vocabula pendent a cognitione Orientalium linguarum, praesertim Hebraicae, Chaldaicae, Aethiopicae, Arabae, Syriacae, adeoque & Phoeniciae: quod patet ex versione Tabulae Eugubinae Pelasgice scriptae, litteris, iisdem prorsus ac Latinis (nam Latini, quae nunc habent elementa, a Pelasgis accepere, teste Plinio (2): fueruntque origine Latinae litterae eadem ac Pelasgicae (3) sive vetustiores Graecae) quam nuper summa cum laude felicique conatu publici iuris fecit eruditissimus Ludovicus Bourguettius. Verum generaliter loquendo, omnia utriusque linguae, cum Pelasgicae tum Etruscae, vocabula, licet earum multiplices dialecti differant inter se, & pauciores litteras Etrusci, Pelasgi vero multo plures habeant, a Graeca lingua pendent, cuius ope ac luce haud omnino difficile, ni mea me fallit opinio, explicari possunt. Id meo studio pertinacique labore expertus sum; an vero eo conatu veritatem (quod maxime cupiebam) detexerim, interpretata Eugubina Tabula Etruscis litteris scripta, aequi ac sinceri homines litterati,

e 2

non

(1) Historiar. Lib. III.

(2) Hist. Nat. Lib. VII. Cap. LVI.

(3) V. Dissert. Montfauc. in fine Palaeogr. & L. Bourguet. in Diff. I. Acad. Etr. Cort.

non invidi atque obrectatores, iudicabunt. Quod vero nemo virorum doctissimorum, qui superioribus aetatibus florere, id adsecuti sint, quin potius horum sensum eruere, paene impossibile adfirmarint Scaliger, Salmasius, Aleander, Peyrescius, Fontaninius; id ex eo facile ortum est, quia variam singularum litterarum formam apud Etruscos non observarunt: vel forsitan se oleum & operam perdituros putarunt, quum id facere potuissent interpretantes Tabulas Eugubinas Pelasgice scriptas, quarum litterae, Latinis simillimae, semper eadem fuere, & numquam figuram variarunt. Quod si Iones Asiatici, cum Etruscis cognatione iuncti, auctore Herodoto (1), habuere τέσσαρες γλώσσας χαρακτῆρες, *quatuor linguae characteres*, id est, *idiomata*; haud est inverisimile, Etruscos quoque plura habuisse pro diversitate locorum, quae incoluere; quum aliter desinant voces Pelasgicae, aliter Etruscae, quae nunc absque ulla difficultate leguntur, in monumentis in Umbria, & in Etruria tum interiori tum exteriori, erutis: quod etiam Bonarrotius observavit.

Multum etiam lucis in his monumentis interpretandis confert vetustior Latinorum lingua; nam hi pleraque vocabula, quae olim apud antiquos Pelasgos & Etruscos in usu fuere, diu servarunt ac retinuerunt, quae in iisdem Tabulis Eugubinis non raro occurrunt; quare credibile magis videtur, Latinam ex Pelasgica & Etrusca originem habuisse, & non e Graeca tantum, ut plures arbitrati sunt; nam ante Romam conditam, & multo etiam post, nullum Latinis & Romanis cum Graecis remotissimis commercium fuit, sed dumtaxat cum colonis Graecanici generis, qui Italiam occuparunt, a quibus iidem originem habuere. Plato ingenue fatetur in Cratylo, Graecos complura nomina a Barbaris accepisse. Pro Barbaris habiti sunt a Graecis Pelasgi & Etrusci. Pausanias barbarum nominat Arimnum Etruscorum regem (2), qui omnium primus Iovi Olympio insigne solium dono misit, quod idem Pausanias in eius templo sive atrio vidit. Phryges quoque habiti in censu barbararum gentium; eos tamen vetustissimo sermone utentes (3), multa vocabula Graecis simillima, ac paene eadem, habuisse ostendit idem Plato in Cratylo. Cum Phrygibus concordant Etrusci tum in moribus & sacris, tum etiam in multis vocibus, ut iam adnotavimus (4). Barbari etiam habiti antiquissimi Hispani, qui perinde ac Etrusci, a Phoenicibus artes & litte-

(1) Clio Lib. 1. 10. 26.

(2) Eliac. prior. Lib. v. Cap. 11.

(3) Vide Samuelem Bochartum in Geo-

graphia Sacra pag. 1077.

(4) Ad Interpretationem Orthii Carminis Etrusci in Vol. I. pag. lvi. vers. 5.

litteraturam didicere ; nam , ut videre est in eorum veterrimis numismatis , atque in edito Alphabeto (1) , eorum litterae eadem fere sunt ac Etruscae. Turdetani Hispanorum doctissimi , ut tradit Strabo (2) , & ut fama eius tempestate ferebat , a sex annorum millibus , grammaticam & vetustissima litteris inscripta monumenta , quin & poemata legesque metris conditas , habuere . Pro Barbaris reputati a Graecis Thessali , Thraces , Poeni , omnes denique Orientales , quos enumerat Diogenes Laërtius in suo ad vitas Philosophorum Prooemio : ab his tamen Barbaris Plato in Cratylo ingenue fatetur , se ea , quae in Philosophia praestantissima sunt , mercatum esse : ideoque Aegyptios Sacerdotes & Italicos Philosophos adiisse . Tanti fecit Plato Tyrrenorum sacra , consuetudines & instituta , ut legislatorem suum iusserit ne in re quidem minima ea abrogare vel innovare (3) . Sed de his satis ; haud enim vacat ea repetere , quae exploratissima sunt , praesertim de origine & progressu Philosophiae & litterarum , quas Graecos a Barbaris accepisse luculenter ostendunt prae ceteris Tatianus Assyrius , Clemens Alexandrinus , & Theophilus Antiochenus : haud tamen negandum , omnem hanc litteraturam Graecos mirifice postea perpolivisse , auxisse etiam , atque ampliore in lumine , ordine & dignitate collocasse ; quum apud eos divino propemodum ingenio ac sapientia viri floruerint .

His expositis , sequitur contra Dionysii Halicarnassei opinionem , superius expositam (quam viri cum paucis comparandi sequuntur Bochartus (4) & Cluverius (5) , quibus lubenter parco , quia monumenta , quae adferimus , eis ignota fuere) TYRRENOS in Italia non indigenas , sed advenas fuisse . Vnde vero & quando Pelasgi & Etrusci in Italiam advenerint , superest inquirendum . Id fieri facile poterit , si statuamus cum doctissimo Theodoro Ryckio , qui optimo summoque iudicio de primis Italiae colonis differuit , omnes populos , quotquot in Italiam nostram migrarunt , esse Graecanici generis , atque , ut ex dictis videtur , ex Phoenicibus ortos . Horum vero Aegyptii auctores fuere : qui , ut suspicatur vir perspicacissimus Philippus Bonarrotius (6) , impellente Pastorum in Aegyptum inferiorem incursione , in Babyloniae & Asiae partes , & praesertim in Graeciam migrarunt , colonias in eam deduxerunt , & urbes statuerunt sub

Ce-

(1) Exstat pag. 4. in opere ita inscripto : *Dissertation Historique sur les Monnoyes antiques d'Espagne* , par M. Mabudel &c. a Paris a. MDCCXXV.

(2) Geograph. Lib. II. 139.

(3) De Legibus Lib. v.

(4) Geograph. Sac. Lib. I. Cap. XXXIII.

(5) Italiae antiquae Lib. II.

(6) In Explicat. & Coniect. additis Demostheriano Operi §. XLVII.

Cecrope Cadmo & Danao . Illud ex Mosis sacra atque omnium vetustissima Historia certum est , gentes omnes ex Oriente per orbem diffusas & propagatas esse . Phoenices , Aegyptiorum filii , in Cananaea sedem suam posuere : iidemque Pelasgis , Etruscis Graecisque originem dedere . Cananaeos , strenuos Idololatriae adfertores , Dei iussu debellavit vertitque in fugam Iosue septem fere annorum spatio , uti divina Historia testatur (1) . Interim pulsi fugatique ex Cananaea Phoenices , ubique per orbem dispersi , Cretam & vicinas insulas , mox Graeciam multasque regiones , de quibus videndus magnus Bochartus , occuparunt . Italia his intacta superfuit , ut idem Bochartus ostendit (2) : in hanc , variis casibus exacti e suis sedibus , sive urgente sterilitate vel fame , sive metu diluvii aliarumve calamitatum , ex Peloponneso Achaiae migrarunt *Aborigines* , qui Graeci generis fuere , ut tradunt Cato Censorius & Asellio Sempronius , teste Dionysio Halicarnassensi , quos tamen non sequitur , utpote suae hypothesei adversantes : qui licet nec urbis nec ducis , quo id contigit , meminerint ; tamen tantos viros id haud temere adfirmasse , sed ex antiquioribus monumentis depromsisse , certo certius est . Hi igitur Graeci generis , primi fuere Latii coloni , qui illum Italiae tractum , qui inter Tiberim & Latium extenditur , habitarunt , ab antiquissimis temporibus *Latium* dictum . Ab his urbes vel conditas vel possessas sane multas enumerat Dionysius (3) .

Post Aborigines diversis temporibus in Italiam traiecerunt *Siculi* , *Vmbri* , *Ligures* , & *Aufones* , sive *Aurunci* , quos aliqui ante Aborigines advenisse existimant . Hos Scythicae originis , ab Aufone Atlantis filio ductos in Italiam , atque esse Homeri Laestrigonas , docte suspicatur Theodorus Ryckius (4) , praecipue ex moribus & corporis proceritate , quibus hic populus insignis fuit : cui coniecturae favet Plinii locus de Scytharum origine (5) . At Romani Scriptores , *Pelasgos* primos fuisse , qui post Aborigines e Graecia in Italiam venerint , firmiter crediderunt : adeoque Oenotriis anteriores transmigratione .

Pelasgorum prima sedes fuit Phoenicia , qui id nomen sortiti sunt , quod errabundi ciconiarum more , per totam fere Graeciam dispersi fuerint (6) , quae ex eorum nomine ante Deucalionem , vocata fuit Πελαγονία : & non modo omnes Graecos , *Pelasgos* dictos constat ; verum etiam singulos quoque paene Graeciae populos ,

(1) In Libro Iosue Cap. x1.

(2) Geograph. Sacr. Lib. 1. Cap. xxxiii.

(3) Antiquit. Rom. Lib. 1. pag. 8.

(4) Dissert. de prim. Ital. Colon. Cap. 11.

(5) Lib. 111. Cap. v.

(6) Plura de Pelasgis Strabo Lib. v. pag. 221.

los, quum Pelasgorum nomine censerentur, peculiari solum cognomine inter se fuisse distinctos. Sic Arcadium incolentes, Πελασγοὶ Ἀρχάδες nuncupabantur: Attici, Πελασγοὶ Κραναιοὶ: priscae Iones, Πελασγοὶ Αἰγιαλέες; & ita de omnibus prope ceteris. At sub Deucalione eiusque liberis, ut notat idem doctissimus Praefes de Bouhier, Pelasgorum gloriam paulatim tandem decrevisse certissimum est. Deucalion enim eos e tota fere Thessalia, quae Pelasgorum tunc erat caput (1), expulit; ita ut eorum pars maior in Cycladas, aut Cretam, aut alio confugerit, quemadmodum docet Dionysius Halicarnasseus (2). Ceteri, ab Hellene e Phthiotide pulsi, in Histiaeotidem migravere: unde mox a Cadmeis eiectioni, variisque fortunis acti, tandem in Peloponnesum venerunt, mutatoque nomine Dores vocati sunt. In Italiam perlustratis pluribus orbis regionibus venisse probabile est vel circa Deucalionis aevum, vel, quod pronius crediderim, postquam Cadmo in Graecia imperante, omnibus calamitatibus adfecti, novas quaerere sibi sedes coacti sunt. Iam enim in Italia quatuor ut minimum aetatibus ante Troianum bellum validos, opulentosque fuisse, credibile est, quum, duabus aetatibus ante Troianum bellum deficere ocepissent, maximisque adfici calamitatibus, ut tradit idem Dionysius Halicarnasseus ex auctoritate Myrsili Lesbii (3): quae calamitates in Tabulis Eugubinis tum Pelasgice tum Etrusce scriptis, trium annorum spatio durasse memorantur. Hinc suspicandi non levis praebetur ansa, Pelasgos & Etruscos unius nationis diversos colonos fuisse, quod etiam coniicit Bourguettius, & utrosque vel simul, vel modico interiecto tempore Italiam occupasse; ita tamen ut in interiore Etruria Etrusci tantum, in exteriori vero praesertim in Latio, Umbria & Piceno Pelasgi habitarent, qui duplici idiomate uterentur: quod ex Tabulis Eugubii inventis, nuperque interpretatis, facile, ni fallor, colligi potest. Quod vero Tyrrheni ac Pelasgi eiusdem generis essent, testantur etiam plures veteres auctores, quorum loca adfert doctissimus Bochartus (4), ad quem lectorem mitto.

Et si vero disertissimo Plinii testimonio constet (5), Pelasgos litteras Latinis tradidisse, haud tamen inficiandum puto & ab Etruscis nonnullas Latinos accepisse. De κ, quam ita Etrusci scribunt > . < . π . π . π . κ . minime dubitandum est; haec enim numquam occurrit in Pelasgorum inscriptis Tabulis: saepissime vero

(1) Vide Dionysium Halicarn. Lib. I. 15.

(2) Antiquit. Rom. Lib. I.

(3) Ibidem.

(4) Geograph. Sacra Cap. XXXIII.

(5) Lib. VII. Cap. LVI. Vide etiam Diodorum Siculum Lib. V. Bibl. Hist. 228.

vero in Etruscis, tum etiam in monumentis in nostra Etruria repertis. Hanc litteram ab Etruscis inventam, originem dedisse putat Bourguettius x Graecorum, de qua nonnulla superius adnotavimus (1): eamque censet, antequam in Italiam migrarent, ab iisdem inventam fuisse. Aeolicum vero digamma, quod Etrusci, olim Aeoles, ita scribunt α. α. β. γ. δ. ε. ζ. η. θ. ι. non a Pelasgis, apud quos in usu non fuit, sed ab Etruscis dubio procul ad Latinos manavit, qui eo etiam per plura secula usi sunt (2). Duplicem quoque litteram xs, duarum litterarum sono permixtam, primi excogitarunt Etrusci, atque ita expresserunt ξ & ε. de qua alibi disseruimus (3). In Pelasgicis Tabulis numquam x occurrit. Etrusci Umbriam incolentes scripsere κs. ut videre est in Tabula III. penes Dempsterum vers. 24. & 30. in qua legimus 21301808. His adde ς & φ ut in Tab. CXCV. num. 1. a qua Graeci suam efformarunt ϕ. Adde ψ, cuius exemplo Graeci x, *Chi* expresserunt: adeoque evidens est, in litterarum inventionem Etruscos Graecis praeluxisse; nam Graecorum Phoeniciae sive Cadmeae litterae, melius referunt Etruscorum elementa, quam Pelasgorum: manifestumque est etiam, tres saltem litteras, ni forte plures, Etruscos, non vero Pelasgos, veteribus Latinis monstrasse. Notas quoque numerales omnium primi Etrusci Latinis ac Romanis ostenderunt, quae in eorum sepulcris (4), in numismatis, & in Tabulis Eugubinis, Etrusce scriptis, occurrunt, nimirum ι. υ. x. ι. c. ο. μ. de quibus alibi.

Post Aborigines, ceterosque superius memoratos, item Pelasgos & Tyrrhenos sive Etruscos, ut vidimus, tanta cum Graecis adfinitate, litteris, idiomate atque elegantia coniunctos, variis tamen dialectis utentes, in Italiam immigrarunt Oenotri, sive Arcades, quos perperam Dionysius facit Aborigines. Post hos, Tyrrhenorum & Evandri adventum non recte, ut opinor, ponit Ryckius; nam Tyrrhenos in Italiam multo ante migrasse credibilius videtur, & forsitan ante Pelasgos: qui quum eiusdem originis essent, id forsitan Dionysio ansam dedit, ut Etruscos indigenas Etruriae crederet, quum de Pelasgorum origine Graecanica non dubitasset. Id, praeter multas rationes, alibi opportunius adducendas, ostendit primigenium Etruscorum Alphabetum simplex, & sexdecim litteris constans; quum e contrario Alphabetum Pelasgorum pluribus aliis litteris abundet, quibus serius Graeci usi sunt, easque etiam Latini serius acceperunt.

An-

(1) Vide superius pag. xxxii.

(2) Vide infra in Classe V. pag. 414. 415.

(3) Ibidem pag. 433. ad Tab. cxcviii. 1.

(4) V. Bonarr. ad Dempst. pag. 89. 94. 99.

Antiqui auctores non pauci (1), Tyrrhenos origine Lydos faciunt; verum, quia in Lydia diutius, quam in aliis locis forsitan morati sunt, facile hinc locum famae datum crediderim, eos ex Lydis, atque ex urbe Sarde, quae Lydorum caput fuit, prodiisse. Lydum ferunt Tyrrheni fratrem fuisse: hinc ambos in Lydia regnasse. Ex nominum similitudine, nemo est qui non videat saepissime corruptam tenebrisque offusam Historiae veritatem. Hinc Moeonii frequenter vocati Etrusci, praesertim a Poëtis (2); quod Lydia Moconiae esset proxima. Nonnulli (3) (quorum sententiam amplector) neque ex Tyriis, neque ex Lydis Tyrrhenos ortos putant; sed ex Lydis multa accepisse, nimirum Regum insignia (4), primosque Lydios modos in Italiam invexisse. Profecto extra dubitationis aleam est, e patriis sedibus eiectiones Tyrrhenos, Asiam minorem paene totam lustrasse.

Quod vero , ut paullo ante dicebam , Etrusci ac Pelasgi non in Thessalia tantum , verum etiam in Thracia atque in Lemno , Imbro , Scyro , Lesbo , Aegei maris insulis prope Thraciam , & in Samothracia moram fecerint , praeter Scriptores vetustissimos , qui id adfirmant , Herodotum (5) & Thucydidem (6) ceterosque , quos citat Bochartus (7) : perspicue id etiam docent adlata in hoc Museo Etrusco monumenta ; nam Tyrrhenos coluisse constat Samothracum Deos , de quibus luculenter idem Bochartus differit (8) : eorumque cultum a Phoenicibus accepisse ex dictis liquet . Multa tamen , quae Bochartus Phoenicibus tribuit , vereor ne etiam Etruscis tribuenda sint . Thracum Deus Mars fuit , ab iisdem cognominatus Θούρας , *Tburas* : ab aliis scribitur Θούρης & Θούρος ; unde in Homero ἐπιθετιχῶς , Θούρος Ἀρης . Dorotheus Sidonius Poëta vetustissimus , ut observat Salmasius (9) , in Astrologia , Martis planetam saepe Θούραν vocat : quod Graecum vocabulum & *violentum impetuosumque* significat . Id ipsum cognomen Marti tribuerunt Etrusci ; nam *𐌆𐌗𐌀𐌛𐌰* . *Turan* , prope eius imaginem ita scripserunt in patera Etrusca , quae apud Dempsterum edita est in Tabula IV. e Museo Ficoronio . In ea Iuno & Minerva consilium cum Apolline & Marte de evertendo Ilio

(1) Vide Herodotum Lib. 1. c. 94. Strabonem Geograph. Lib. v. pag. 219. Plutarchum in Romulo, & in Quaest. Rom. 277. Festum in voce *Sardi*. Velleium Hist. Lib. 1. Cluverium Ital. ant. Lib. 11. qui alios plures auctores citat.

(2) Confule Virgilium Aeneid. Lib. viii. vers. 479. & Lib. x. vers. 155. & Servium in haec loca.

(3) Vide Bochartum Geogr. Sacr. Lib. I.
Cap. XXXIII.

(4) Ex Dionysio Halicarn. Lib. 111. c. 61.

(5) Lib. I. 27. Lib. II. 48. Lib. VII.
180. 184.

(6) Lib. i. in principio.

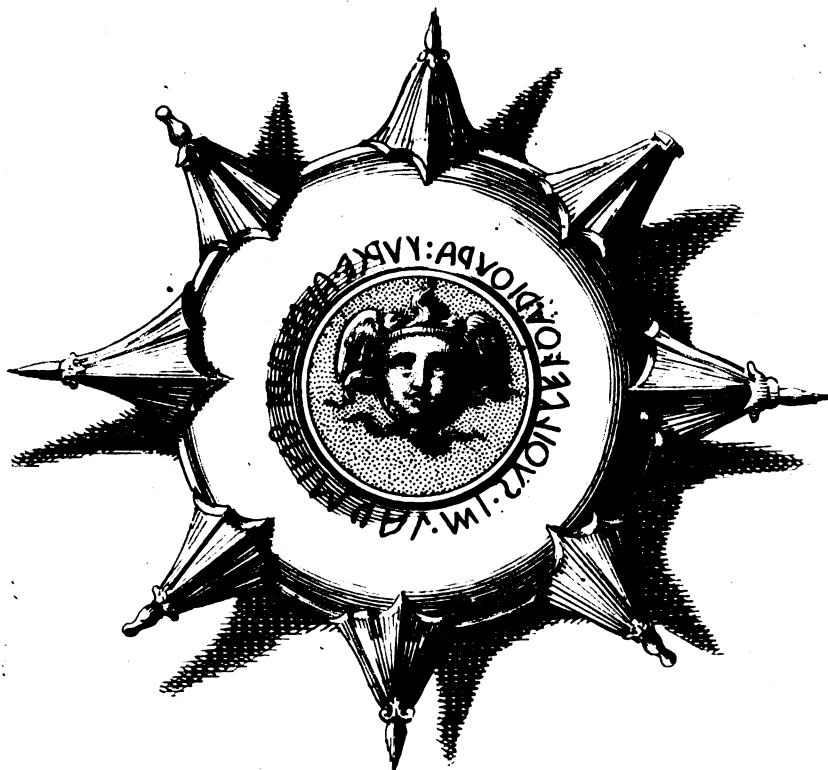
(7) Geograph. Sacr. Lib. 1. Cap. xxxiii.

(8) Ibidem Lib. 1. Cap. xii.

(9) In Plinianis Exercit. pag. 872.

Troianaque gente capiunt: ac simul colloquentes, modum, quo id recte fiat, investigare ac proponere videntur. De hac insigni patera plura inferius adnotantur (1).

Ex his igitur manifeste adparet, non solum in Thessalia, Thracia & Samothracia Tyrrhenos fuisse; verum etiam, quod ostendere volebam, posteriori origine Graecos esse, quod scilicet cum Pelasgis Graeciam paene universam incoluerint, & lingua & moribus cum Graecis & Phrygibus aliisque nationibus convenerint, contra Dionysii opinionem. Siquidem ex Oriente facta gentium dispersione, ex Aegypto in loca Cananae proxima migrarunt cum Phoenicibus, quorum filii ac discipuli fuere (2): e Phoenicia eiekti, profligante eos Iosua bello & armis (3), Cretam ac proximas insulas petierunt: deinde in Graecia constiterunt, literaturam omnem ante Graecos docentes: demum variis casibus exagitati, eiektiue Cadmi infensissimi hostis potentia, per orbem diffusi, ubique tamdiu vagarunt, quoad fixas quietasque sedes in Italia invenirent. Idololatriam vero primum ab Aegyptiis, deinde a Phoenicibus, simulque artes & litteras ab utrisque didicerunt, quod etiam ex mox dicendis luculentius constabit.

MV-

(1) Ad Tab. XL. pag. 112. & 113.
 (2) Vide Henr. Noris de Epochis Syro-maced. Dissertat. IV. pag. 295. 296.

(3) Vide Edmundum Dickinsonum de Delphis Phoenicizantibus Cap. III. & XII. ed. Oxoniae a. MDCLV.

MVSEI ETRVSCI

CLASSIS I.

DEOS PROPRIOS
SELECTOS ET COMMVNES
ETRVSCORVM EXHIBENS.

TABVLA I.

IANVS

Pater Tuscorum Deus, omnium primus.

N ipso aditu huiusce THESAURI ETRVSCA-
RVM ANTIQVITATVM, quem litterariae rei-
publicae bono, emensis lubenti animo tot la-
boribus, aperio, operae pretium me facturum
arbitror, si tangam praecipua quaedam ar-
gumenta, quae meo iudicio declarant, haec
antiquissima DEORVM signa Tuscanici operis
esse, nullique genti, quam ETRVSCAE, omni
superstitioni addictissimae, esse adsignanda. Id
enim primum cavendum mihi omni ope esse
video, ne adlata tam insigni veterum sigillorum copia, quae ab
Etruscis artificibus confecta esse contendo, ab his, qui in antiqui-
tatis cognitione ac studio non satis versati sunt, turpi nota vel
A auda-

audaciae, vel temeritatis inurar. Siquidem veritatis amor rebus omnibus, & ipsi patriae gloriae ac splendori est praeferendus. Singula igitur, quae in lucem nunc primum profero, omnium quotquot exstant vetustissima monumenta, Aegyptiis exceptis, perlustratis Etruriae celebrioribus Museis, atque his quae Florentiae sunt, praesertim vero Regio Mediceo Cimeliarchio, diu multumque diligenter expendi & observavi: habitoque insuper calculo virorum rei antiquariae peritissimorum, pro Etruscis operibus habenda esse una cum ipsis censui.

Primum talia esse indicat opificii genus; nam Tuscorum sculptura (quod etiam Quintilianus (1) observavit) primoribus praesertim saeculis duriuscula est, & in quibusdam partibus aliquantulum rigens: quam ob rem non pauca ex his signis vix aequare possunt molliora illa, exquisitique artificii plena artificum Graeciae praestantissimorum opera; quamvis in ornatu ac varietate, in vestium concinnitate, in inventione, in quadam, ut ita dicam, virili elegantia solidaque maiestate, vel minime illis cedant, vel facile cum ipsis de principatu & gloria certare possint. Constat enim Etruscam nationem, ingenio atque eruditione excultissimam, omnes artes omnesque disciplinas in Italiam invexisse; hominesque in Pictura, Sculptura, Architectura, Plastica, atque in fusoria arte summos ac praestantissimos habuisse: quod certe haec quoque insignia opera, & ea quae praeclaro Dempsteriano operi addita sunt, manifeste evincunt (2). In singulis Deorum imaginibus aliquid insuper est vel inusitatum, vel opido rarum, quod in ceteris eorumdem Numinum iconibus penes alias politissimas nationes minime observatur. Profecto Dii Deaeque Tuscorum peculiari vestium cultu exornantur; calceos gerunt Tyrrhenos lunatos, nunc clausos, nunc apertos, loris etiam & vinculis usque ad furas revinctos: interdum quoque sandalia & crepidas habent elegantissimo opificio insignes; quae non communem, sed peculiarem speciem a frequentiori usu remotam praefereunt.

His ornamentis alia insolitae formae addenda sunt, videlicet torques, stropi, monilia, inares, periscelides, armillae cum purae, tum duplices, compluribus bullis dependentibus ornatissimae: quae, quum in usu essent apud Etruscas feminas valde divites, atque in omnem luxum maxime effusas, iisdem quoque ornamentis, maioris cultus & elegantiae causa, Numina vel publico, vel domestico cultui Pontificum iussu, Augurumque adprobatione destinata, decoranda ac nobilitanda esse censuerunt: quae quidem longe

(1) Institut. Orator. Lib. xii. Cap. x.

(2) V. Bonarrot. §. xxxvii. ad Dempst.

ge recedunt ab usitato aliarum nationum instituto Deos exornandi, Aegyptiis exceptis, ut Isiaca Mensa ostendit; a quibus Etrusci nostri, quod inferius satis luculenter ostendam, omnia fere acceperunt, maiorique cultu amplificarunt.

His adde tibialia & cothurnos, quos Iunoni, Apollini, Baccho, Furiis, aliisque Diis dedere: praeterea diademata, vel pura, vel gemmis distincta: bases, vel calathos, vel modios in speciem eorum, qui capiti Isidis, Serapidis, ceterorumque Deorum, quos Aegyptii coluere, imponuntur: item tutulos, mitellas, nimbos, aliaque perrara capitis ornamenta: ad haec coronas duplices, praesertim radiatas, corollas myrto laurove intextas, vel quernas; internitentibus inter folia gemmis, pretiosissimas. Adde etiam alas, quas ferme omnibus Diis Deabusque tribuere, tamquam praecipuum divinitatis caelestisque praesentiae & maiestatis insigne; ad exemplum Phoenicum, & Aegyptiorum, qui primi Idololatriae, omnisque ritus & religionis inventores & amplificatores fuere, quemadmodum Herodotus (1), & Lucianus docent (2): quod inventum postea tum Graeci, tum Romani veteres artifices lubentissime amplexati sunt, ut videre est apud celeberrimum antiquitatis interpretem Gisbertum Cuperum, qui alatos Deos utriusque nationis enumerat, atque erudite describit (3). Neque vero inter cetera argumenta, quae adferre possum, ut probem haec opera Tuscanica esse, illud parvi momenti est, quod haec insigniora figilla in Etruriae locis, olim populo atque aedificiis valde frequentibus, effossa & inventa esse constat; vel etiam in oppidis finitimisque urbibus, quas olim Tuscos nostros tenuisse veteres Historici, ac Scriptores testantur.

Haec dicta sunt de simulacris Deorum ex aere, quae inscripta non sunt Etruscis litteris; nam de illis, quae litterata, & ut ita dicam, loquentia exstant, nullum profecto dubium esse potest. Notandum tamen est, quod ea quae litteris non sunt consignata, valde cum his conveniunt, atque idem opificii genus praeferre videntur. Ex his litteratis Etruscorum parvis simulacris, quae nimirum, more vetustissimo ab Aegyptiis desumpto, inscripta sunt vel in veste, vel in femore, vel etiam in crure, atque in brachiis (4), perpauca ad manus meas venire: multoque minus aurea & argentea, quae malefactorum hominum grassante avaritia omnino periere: fictilia vero propter fragilitatem & ipsa inter-

A 2

cide-

(1) Lib. 11. 4.

(2) De Dea Syra in principio. Vide Io. Marshamum Saeculo 1. pag. 34.

(3) Vide Eplic. in Tab. Apotheos. seu Consecrat. Homeri pag. 169. &c.

(4) Lege Herodotum Lib. 11. pag. 56.

ciderunt; quare ex his paucissima vidi: quotquot vero invenire potui in his Tabulis incidenda curavi.

Nihil dico de fulmine inusitatae formae, quod Tusci nostri novem Diis, ut auctor est Plinius (1), dedere, editaque apud Dempsterum monumenta Tab. I. & III. testantur. Nihil de capillorum cultu, dispositione atque artificio, qui aliam praeferebant speciem, Graecis Latinisque artificibus vix usitatam; nam caefaries Deorum vel brevis est vel prolixa, & in fine aequali linea vel tonsa, vel concinna dispositione post humeros revincta, sive soluta: adeoque interdum crines miro artificio sculpti, ita sunt in quaedam fila dispertiti, ut facile numerari possint; quod opificii specimen in aliis non observavi. Nihil de vestibus floridis, palmatis, scutulatis, quae etiam gemmis sparsae videntur, internitentibus quibusdam incisus globulis, vel radios in segmentis habent ad ornatum, fimbriasque elegantissimas, vario opere pulcherrimo elaboratas, quae dumtaxat in Etruscorum monumentis occurrunt: quae quidem & alia plura, quae vix diligentissime complecti possum, multo accuratius postea observabunt viri in antiquitatis studio peritissimi.

Illud etiam silentio minime praetereundum, quod Dii Deaeque veterum Tuscorum, praesertim vero quae operis sunt longe vetustissimi, atque, ut creditur, ante Troianum bellum fabricati, rudi ac simplici structura, (quod nemo in aliis hactenus observavit) dextera vel laeva manu globum sive pomum praeferebant: quae symbola quid designent, paullo inferius investigabimus. Fateor, a Graecis quoque in aures Deabus datas, & quidem variae ac peculiaris formae, quae praesertim in antiquis Siculorum nummis observantur: sed compertum est Scriptorum testimonio, Tuscos nostros non solum Siciliam incoluisse (2), verum etiam Lemnum & Athenas, atque inter Bisaltiam, Crestoniam, & inter Edones complura oppida & loca occupasse (3), & cum incolis urbium Corinthi non amicitiam solum, verum etiam negotia & commercium habuisse: quod Thucydides, Herodotus, Diodorus Siculus aliique auctores memoriae prodiderunt (4). Armillis ornantur signa praesertim Veneris apud Graecos: at vero apud Etruscos non solum Veneri, verum, etiam Iunoni, Minervae, Furiis, ceterisque promiscue Diis Deabusque, vel etiam duplices armillae maioris cultus gratia tribuuntur.

(1) Histor. Lib. II. Cap. LII.

(2) Meminit Hesiodus in Theogon. Vide Strabonem Geogr. Lib. VI.

(3) Ex Thucydide Histor. Lib. IV.

(4) Vide etiam Plutarchum Lib. de virtutibus mulier. Herodotum in Clio Lib. I, Senecam de Consolat. Cap. VI. Diogenem Laërtium in vita Pythagorae.

buuntur. Quare, ut rem paucis absolvam, ne lectoris eadem signa observare quantocius cupientis, abutar patientia, in his Tuscorum operibus, quae nunc primum in lucem depromo in hac locupletissima suppellectile, semper aliquid vel non usurpatum ab aliis nationibus, vel ob inventionem curiosum & peregrinum summa cum animi voluptate adnotatur.

His praemissis ad enumerationem descriptionemque DEORVM, qui proprii ac peculiare fuere veterum ETRVSCORVM, quique nunc primum in his Tabulis exhibentur, gradum facio: atque eo lubentius, quia de his parum aut nihil differuit summus omnis antiquitatis interpret Philippus Bonarrotius, Senatorii ordinis eximium decus, qui a Diis Consentibus Tuscorum exorsus est, quos ipsi cum Graecis & Latinis communes habuere. Primum igitur ordinem ducit IANVS, Italiae, ac praesertim Etruriae princeps Deus, ut ait in Horatium Donatus (1). De eius origine, nomine & cultu in Dissertatione I. inferius sermo instituetur: quod etiam praestabo in illustrandis reliquis Diis, qui nunc in hoc operis vestibulo breviter dumtaxat describuntur. In Tabula I. num. 1. peculiaris est corona, quam gerit IANVS tamquam insigne capitis ornamentum: quae quidem nec radiata est, nec turrita; licet radios & turrium pinnas aliquo modo imitentur: quae coronarum genera ab Etruscis inventa fuisse alibi luculenter ostendam. Florem patulis foliis apertum referre videtur; ut facile quis suspicari possit, a flore foliis hiantem in hunc modum capiti imposito, cui divinum quid inesse veteres putarunt, petito a natura exemplo, ut fere usu venire solet in rerum omnium inventarum primordiis, huiusmodi coronam, ac praesertim radiatam, quae patentem florem imitatur, originem duxisse: certe ea est antiquissima, nec in aliis signis simulacrisque Deorum apud Graecos, aut Romanos ad hoc tempus observata. Folia, in quae dispersitur, sunt decem. Ita apud Aegyptios primum omnium coronamentum capitis Deorum fuit loti flos, quem praeferunt Harpocrates, aliaque Numina sculpta in Mensa Isiaca, & apud Cuperum. Aegyptios fere in omnibus imitati sunt Etrusci nostri, ut suo loco ostendam, qui coronam capiti IANI imposuerunt, quae florem refert, uti hoc omnium longe vetustissimum signum ostendit. Aliud etiam decus non praetermiserunt, Aegyptiorum exemplo, pinnas addentes capiti Minervae, ut videre est in patera Etruscis litteris inscripta in Dempsteriano opere Tabula II. in qua Herculis apotheosis exhibetur (2). Forte etiam hoc primum

(1) Vide in Epistol. ult.

(2) Vid. Observ. Ph. Bonarrotii pag. 11.

mum coronae genus fuit, quod ab Iano Tusci inventum putarunt; nam, ut docet Draco Corcyreus in suis de lapidum generibus commentariis apud Athenaeum (1), Ianus primus coronarum inventor fuit (2). Visitur etiam non raro, ut inferius adnotabimus, eius caput in nummis signatum, querna vel laurea corona exornatum.

Observandum est, quod IANVS praegrandes aures habet; nec raro in hoc opere Dii bene auriti conspiciuntur: qua in re, etsi peccare potuerunt primi Etruscorum artifices, tamen id non sine consilio ac ratione ab ipsis factum fuisse arbitror. Ita enim Deos exprimentes, innuere voluerunt, eos intentis auribus percipere cultorum preces & vota. Id forsitan ita tangit Homerus (3);

Ὅς κε Θεοῖς ἐπιπείθεται, μάλα τ' ἔκλουν αὐτοῦ;

Qui Diis obtemperaverit, multum quoque ipsum audiunt.

Hinc Dii non solum PROPITII dicti, verum etiam AUDIENTES, & OBSEQUESTES appellati. Exstat in Gruteriano Thesau-
ro (4) vetus inscriptio Graeca votiva, & alia inter Florentinas a me editas (5), quae Isidi Fortunae, & Isidi Bonae ἐπηκούῃ Εμνηχῶν sacra est; quae ita cognominatur, quod audiat supplicum vota & exaudiat. Bene ac sapienter in sacris Litteris (6) cultores Baal irridet divinus Elias clamantes de mane usque ad meridiem, & dicentes, *Baal exaudi nos*; inquit, *Clamate voce maiore: Deus enim est, & forsitan loquitur, aut in diversorio est, aut in itinere, aut certe dormit, ut excitetur*. Hanc cultorum falsorum Numinum dementiam subsannat quoque Arnobius (7), qui adnotat putasse dormire Deos si non exaudirentur; ideoque aereis tinnitibus, cymbalorum ac tympanorum quassationibus, symphoniarum & scabillorum strepitu eos excitasse: itemque cantasse matutino tempore excitationes quasdam collatis ad tibiam vocibus, ut ad annuendum votis audientes illos redderent. Lacedaemonii Iovem hac de causa cum quatuor auribus effinxere (8).

IANVS habet manus pendulas, non tamen lateribus omnino cohaerentes, more Deorum, quos Aegyptii coluere. Tunicula amictus est satis brevi, & ad talos demissa: pedes lunatis calceis, quos

(1) Lib. v. Cap. XIII.

(2) Vide Nic. Leonicum de varia Histor. Lib. I. Cap. LXXI.

(3) Iliadis Lib. I. vers. 218.

(4) Pag. LXXIII. 8.

(5) In Parte I. Inscript. antiq. Etruriae Urbium pag. 81.

(6) Regum Lib. III. Cap. XVIII.

(7) Lib. VII. adversus Gentes.

(8) V. Gyraldum Synt. I. Hist. Deorum.

quos Etrusci nostri invenere, induti sunt: contra vero nudipedes sunt Dii veterum Aegyptiorum: quod dico, ne quis ab Aegypto artifice hoc Iani sigillum fabricatum esse suspicetur. Peculiare etiam observandum ornamenti genus torques, stropus seu torulus, intortum funem referens, quo, ut in aliis signis Deorum Etruscae gentis conspicitur, eius collum exornatur.

Obiicient heic forsitan aliqui, IANVM, qui sedem in Ianiculo habuit in Etrusca Tiberis ripa, repraesentari solitum cum gemina vel trina facie, vel etiam quadriformem: quale illud simulacrum fuisse memorat Servius (1), quod captis Faleriis Tuscorum urbe, ibidem inventum est quaterno vultu insigne. Hoc quidem non nego; sed neque id obstat, quo minus credam, hoc longe omnium vetustissimum sigillum, quod spectatur in Mediceo Thesauro, Tuscanici operis esse, atque ipsum IANVM referre. Nam idem Deus, quem Tusci primum regem suum, Deorum omnium antiquissimum fecere, quemque primo in loco in sacris ante omnes *patrem* praefari atque invocare consuevere (2), non raro etiam unica facie sculptus est: quod ostendam ex assibus sive ponderibus ac nummis, eius imagine signatis, mox in hoc opere adferendis illustrandisque; quare de eius vultu plura suo loco.

Sequitur in Tabula I. num. 11. aliud IANI signum ex aere maximae procul dubio antiquitatis, & quidem Tuscanico artificio insigne. Nam toto corpore nudus est, pudendis exceptis, quae subligaculis velantur: quod itidem Etrusci nostri fecere exemplo Aegyptiorum, qui, ut videre est in Isiaca Mensa, ita Deos cum subligaculis expressere: Hoc genitalium partium tegumentum *διὰ ζώμα* appellat Suidas: quod postmodum sibi proprium fecere athletae in arenam descendentes, ut erudite ostendit Petrus Fabius in Agonistico (3). Alas praeterea Iano, ut & ceteris Diis, dedere Etrusci: quo insigni symbolo divinam, ut arbitror, summamque vim & potestatem innuerent, vel paratum celereque numinis auxilium, uti interpretatur doctissimus Bonarrotius (4). Propitium quoque se ostendit Ianus, sinistrae manus vola eo modo in supplices cultores conversa. Aliud sigillum, huic valde simile, sed non tantae vetustatis, vidi Florentiae in Museo nobilissimo Marchionum Riccardiorum.

Vt vero Ianum potius alatum referre putem, quam Iovem, vel Plutum, quois etiam alas veteres dedere, uti ostendit Cupe-

(1) Ad Aeneid. Lib. VII. pag. 476. Vide etiam Macrob. Saturnal. Lib. I. Cap. IX.
(2) Vide Macrobium Saturnal. ibidem.

(3) Lib. II. Cap. IV.

(4) In Monumenta addita Dempsteriano Operi §. IV. pag. II.

Cuperus, id me potissimum movet, quod Iuppiter in Etruscis pateris caelatus, atque in vasculis pictus alio modo exhibetur (1), nimirum superiore parte nudus, inferiore vero tectus, sceptrum sive hastam & fulmen tenens, vel etiam tunica & pallio amictus (2). Pluto vero toto corpore nudus (3) repraesentatur: quare solos Etruscos, Aegyptiorum imitatores, femoralia Diis dare consuevisse, ex his aliisque mox producendis monumentis manifestum esse arbitror.

IANVM Deorum Deum, Saliari carmine celebrari solitum (4), referre puto alterum aheneum paruum simulacrum, quod in eadem Tabula I. num. 111. expressum est ex archetypo fere eiusdem magnitudinis, quod in Mediceo Thesauro adservatur. Quemadmodum & Saturnus fingi solet, caput habet velo tectum; nam peragrato fere universo orbe, tandem in Etruria sedem posuisse ferunt. A laevo humero pendet amiculum, quod circa brachium advolvitur. Hoc signum non est tantae vetustatis, ut cum altero prolato num. 11. comparari possit: est tamen ab antiquissimo Etrusco artifice eleganter fabricatum. Elato dextro brachio manusque digito, caelum ipsum Deorum sedem indicare videtur; nam proditum memoriae est, teste Plutarcho (5), eum primum omnium docuisse Italos homines Deos reverenter colere, primumque aras & templa in honorem Deorum sacrasse, itemque ritus & sacrificia instituisse: quem ideo Numa maximo in honore habuit.

T A B V L A II.

V E R T V M N V S

*Deus Etruscorum a Volturniensibus praecipuo
honore cultus,*

HOC ipso anno CIO. IO. CCXXXV. prope Pratum Etruriae civitatem, in loco, qui vulgo dicitur *Pizzirimonte*, una cum pluribus Penatium Deorum & Larum ex aere parvis signis & votivis donariis, erutum est hoc elegantissimum aheneum simulacrum, miro artificio expressum, quod procul-

(1) Vide apud Dempsterum Tab. xxx. & xxxii.

(2) Tab. i. ibidem.

(3) Tab. xc. ad finem tom. I.

(4) Vide Crinitum Lib. iv. Cap. x.

(5) In Problemat. Rom.

culdubio Tuscanicum esse nemo est qui non videat. Statim ac inventum est, ut in manus meas veniret, curavit humanitate propemodum singulari, ob egregia in rem litterariam merita vir celeberrimus Ioseph Blanchinius Pratenfis, apud quem hodie adfervatur. Eodem in loco fanum sive lucum Diis Penatibus Etrusca religione sacrum fuisse, haec monumenta non obscure indigitare videntur. Diademate revinctum est eius caput; e quo retro post humeros nullae vittae aut lemnisci dependent, Etruscorum more: quod etiam alibi observavimus. Coma capitis brevis est, in orbem ita attonsa, ut & ipsa coronae speciem praeferat. Id etiam postea aliarum nationum solertissimi artifices factitarunt: qui non raro crines Deorum, in modum coronae vel tonsos vel varie plexos, concinnarunt. Stat nudo pectore, nudo dextro humero, nudis etiam brachiis: reliquae corporis partes veste, longe ornatissima summoque artificio caelata, quae etiam membrorum latentium nuditatem perbelle aperit, amictae sunt: quae quidem vestis haud alia est quam toga, ut mox ostendam. Fimbria eiusdem togae est operosissima, radiis undique coronata Tuscanico opificio, quo nihil pulchrius elegantiusque cerni potest. Dei pedes, qui Tyrrhenis crepidis, & quidem ornatioribus, induti sunt, plumbeae basi, quae vasculum quoddam refert, insistent: circa basim additum est vetustissimum quoddam glutinum, peritissimis viris incognitum, certe instar ferri durissimum. Id factum arbitror, ne olim, quum alicui fastigio vel columellae idem Deus, ut stulte credebant, infixus esset, prisco Etruscorum ritu, facile a sede sua divelli, aliove evocatus transferri posset. Id notavit Prudentius describens Castoris & Pollucis signa (1):

_____ *magnique triumphi*
Nuncia, suffuso figunt vestigia plumbo.

Stultissimum hoc gentium consilium acrius ita irridet Arnobius (2): *Si permanendi necessitatem patiuntur, quid miserius his esse, aut quid infelicius poterit, quam si eos in basibus ita unci retinent, & plumbeae vinctiones? Paulo post curam in Diis retinendis impediendisque ita suggillat: Si apertum vobis & liquidum est, in signorum visceribus Deos vivere atque habitare caelites; cur eos sub validissimis clavibus, ingentibusque sub claustris, sub repagulis, pessulis, aliisque huiusmodi rebus custoditis, conservatis atque habetis inclusos: ac ne forte fur aliquis, aut nocturnus irrepat latro, aedituis mille protegitis, atque excubitoribus mille?*

B

Sed

(1) De simulacro Romae vers. 230.

(2) Lib. vi. adversus Gentes.

Sed de hac Deorum effuso plumbo, vel intrinsecus inani corpore, vel in basibus coërcitione, ne scilicet fugiendi ipsis, aliisque divellendi potestas esset, inferius redibit sermo.

Facile dixerim, hoc insigne simulacrum, ad archetypi magnitudinem in hac Tabula diligenter expressum, referre BACCHVM, praecipuo honore ab Etruscis cultum (1); nam vultu non solum placido ac sereno, ut plerumque Dii urbium servatores repraesentari solent, verum etiam mirum in modum hilari ac ridenti fabricatus est: qui certe eidem Deo *laetitiae datori*, ut ait Virgilius, recte convenit. Verum alio habitu cultuque Bacchum caelatum conspiciens in Etrusca patera, & in Etruscis vasculis pictum, quae adferuntur in Dempsteriano Opere (2); rationesque praecipuas ex libris anquirens, quibus opinionem meam firmarem, VERTVMNVNVM referre potius auguratus sum: nam apud Propertium (3) ita se pingit, ut complura quae notat, non invito eius Genio, perbelle cum hoc signo conveniant.

Primum igitur idem Deus originem suam exponens, Tuscum se esse fatetur, atque a Volsinienibus, apud quos antiquitus maximo in honore fuit, ad Romanos, ut puto, evocatione facta, translatum; eo fortasse tempore, quum Romulus contra Sabinos belligeravit: apud quos statuas, aedes, vota, ferias, sacrificia annua, quae *Vertumnalia* ab eius nomine dicta sunt, rite promeruit. Ita igitur ait:

*TVSCVS ego, e TVSCIS orior; nec poenites inter
Proelia Volsinios deseruisse focos.*

De Vertumnalibus sacris differui ad monumenta addita Donianis Inscriptionibus antiquis Tabula IX. illustrans votivum marmor insigne, opere anaglypho caelatum, quod exstat Romae in locupletissimo Museo Victorio (4). Post haec apud eundem Propertium nominis sui causas exponit: nimirum quod sit Deus varius, mutabilis, multiformis; adeoque iuxta tempora, in quae annus circumagitur & vertitur, nunc sit arator, seminator, messor: nunc vinitor, plantator, insitor, olitor: nunc fossor, frondator, pastor: nunc mercator, venditor: nunc desultor, auriga, piscator, auceps, & quid non (5)? Quod vero in rem meam facit, aliorum Deorum speciem se furari posse adseverat, quos enu-

(1) Vide Aristidis orationem in Bacchum; Lucianum de Saltatione; & Cl. Matth. Aegyptium in S. C. de Bacchanalibus.
(2) Tab. 111. & x1.

(3) Lib. IV. Eleg. 11.

(4) Vide pag. 73. Tab. 1x.

(5) Vide I. Cruquium in Horatium Sermonum Lib. 11. Satyr. vi11.

enumerat, & quidem principe in loco Bacchum; deinde Apollinem & Faunum. Iactat etiam se non solum puellam, Cois vestibus indutam, verum etiam virum sumta toga conspicuum referre posse. Ambigua certe est in hoc aheneo signo eiusdem Dei forma, ut non ita facile dignoscas, utrum mas an femina sit: matrem tamen potius refert; nam papillae non tam bene tumentes sunt. Sed praestat ipsum ita loquentem apud Propertium audire:

*Opportuna mea est cunctis natura figuris :
In quamcumque voles verte, decorus ero.
Indue me Cois, fiam non dura puella :
Atque virum sumta quis neget esse toga?
Cinge caput mitra, speciem furabor Iacchi :
Furabor Phoebi, si modo plectra dabis.
Cassibus impositis venor; sed arundine sumta
Faunus plumoso sum Deus aucupio.
Est etiam aurigae species VERTVMNVS, & eius
Traiicit alterno qui leve pondus equo.*

Quae diximus de eius cultu, confirmari possunt Acronis auctoritate (1), qui ita ait: Is Deus positus erat in multis locis civitatis: fere enim in omnibus municipiis Italiae consecrabantur eiusmodi simulacra, quibus ambigui vultus essent: prout dedissent eis habitum, ita in diversas facies numinum verterentur. Praestat etiam Alexandri ab Alexandro verba adferre (2), e quibus colligimus, ubi Vertumni templum Romae fuerit, & quanto in honore & cultu apud Tuscos habitus; ita enim inquit: Ex vico Tusco, & Velabro per boarium Forum in clivum publicum flectebatur, atque in aedem Iunonis Reginae: ibique aedem VERTVMNI fuisse auctores tradunt: qui Deus instar magni numinis apud TUSCOS, & multo in honore fuit; in capite enim vici Tusci, inter Circum maximum & Aventinum, Argiletum, & sepulcrum Argi visebatur.

Toga igitur, qua amictus cernitur, plane insignis est, atque ornatissima, qualis hunc Deum decet, ut notat Propertius, itemque Tibullus (3), qui eum multiplicis ornatus studiosissimum facit, ita inquires:

*Talis in aethereo felix VERTVMNVS Olympa,
Mille habet ornatus, mille decenter habet.*

B 2

Quod

(1) Ad Satyr. VII. Lib. II. Horatii.
(2) Genial. Dier. Lib. II. Cap. XVIII.

(3) Lib. IV. Carm. II. in Sulpitiam: & vide quae notant viri docti.

Quod vero vestis, qua VERTVMNVS insignitur, toga sit, nemo dubitare potest, vel qui heri antiquitatis studio sit initiatus. Togam imitatur Haruspis Etrusci, cuius aenea statua, Tuscis litteris inscripta, exstat in Museo Mediceo, editaque est in Dempsteriano Opere Tabula XL. & in Museo Florentino Tom. III. Tabula LXXXI. nisi quod illa totum sinistrum brachium tegit, haec vero non: cuius modi ea causa est, quod initio, vetustissimis scilicet temporibus, quum ab Etruscis nostris inventa est, non tam lata, ut sequiori aevo, sed angustior fuit, quae maxime ad ovalem figuram accedebat. De toga, eiusque origine & usu, ne nimius sim, consulendus amplissimus Senator Bonarrotius in Vasa vitrea Coemeterialia (1), atque in Explicationibus & Coniecturis ad monumenta Etrusca addita Operi Dempsteriano (2). Quae vero opera in limbo caelata sunt, ea, ut arbitror, in togis pictis referebantur, quae etiam, ut dicemus, ab Etruscis ad Romanos pervenerunt.

Ceterum non pauci scriptores sunt, qui Ianum & Vertumnum unum tantum Deum faciunt. Verum quod alter ab altero diversus sit, disertissimum habeo Horatii testimonium, ex quo colligimus, eos duplici simulacro diversaeque specie cultos fuisse; ait enim librum suum adloquens (3):

Vertumnum Ianumque liber spectare videris.

Foedata fabulis prisca Etruscorum Theologia, confusa quoque sunt Deorum adtributa & officia; & quod uni conveniebat alteri tributum, nemo est qui ignoret (4).

Plura qui cupit, & quidem longe meliora, de Vertumno Deo, adeat nobilissimum antiquitatis Genium Laurentium Bege- rum, qui eiusdem Vertumni adfert aliud insigne sigillum aeneum (5), cuius artifex antiquissimus hoc exemplo, diversimode tamen, togatum Numen fecit. Multa sunt, quae & ipsum Etrusci operis esse adstruunt: id tamen quum ipsum prototypum non videam, non adfirmo. Caput habet corona e tortili gramine redimitum: dextera cornucopiae, laeva pateram omnigenis hortorum fructibus refertam gerit: quae omnia cum Propertiana descriptione perbelle congruunt. Pedes Etruscis sandaliis amicti conspiciuntur: quo quidem simulacro nihil elegantius, curiosius nihil videri potest.

TA-

(1) Pag. 158. & sequent.

(2) Vide §. XXXIII. pag. 56. 57.

(3) Lib. 1. Epistol. ultim. vers. 1.

(4) Ex Macrob. Saturn. Lib. 1. Cap. XVII.

(5) Tom. III. Thesauri selecti Elector. Brandenburg. pag. 289.

T A B V L A III.

P O M O N A

Dea, uxor VERTVMNI, a Tuscis culta.

E Mediceo Thesauro editum est in Dempsteriano Opere Tabula XLI. aheneum Deae signum fere cubitale, eleganti artificio confectum, atque inscriptione Etrusca post humeros exornatum: quam, quia in nonnullis peccat, in calce huius Tabulae III. ex archetypo a me diligenter descriptam, rursus incidendam curavi. Huic aliud signum ex aere omnino simile, cubitum altitudine sua excedens, adservatur in eodem regio Cimeliarchio, quod in hac Tabula peracurate delineatum exhibeo. Deest in hoc inscriptio & caput: cuius loco caput alterius simulacri, quod modo indicavimus, reposuimus, multo tamen fidelius expressum, quam in eadem Tabula XLI. apud Dempsterum videmus: posteriorem quoque capitis partem, ne quid eruditioni deesset, adiecimus. Id ut facerem illud in causa fuit, quod non solum alteri persimile esse, verum etiam eiusdem Etrusci artificis manum non obscuris notis redolere animadverti. In eodem capite oculi ex argento repositi sunt, quod notandum esse censeo. Dexteram manus non adhaeret femori, sed ab eo aliquantulum distat: laeva non globum, sed pomum gerit; nam in medio fere umbilicum vel coronam, uti malum punicum, refert.

Sed ut veniam ad descriptionem huiusce simulacri, quod heic exhibeo; corona, qua Deae caput redimitur, myrtea est, vel potius foliacea: quod genus coronamenti egregie illustrat Carolus Paschalius (1). E scapis, ad exemplum encarporum, quibus arae Deorum exornantur (2), prodeunt folia inter se compacta, quae retro tenui filo cinguntur, nullis dependentibus lemniscis. Id, ut monuimus, vetustissimis temporibus in usu fuit apud Etruscos nostros. Frequenter enim in Tuscanicis monumentis non solum Dii, verum etiam homines occurrunt coronati; sed corona anteriorem tantum capitis partem vel foliis, vel lana cingit, atque utrimque ad tempora pertingit; sed retro non folia aut lana, sed filum solummodo visitur, reliquum capitis revinciens. Id

(1) Lib. I. Cap. XIII. de Coronis.

(2) V. Philandrum in Vitruv. Lib. IV. Cap. I.

Id ut observarem, identidem in familiari colloquio me admonuit Philippus Bonarrotius Senator amplissimus; quod sibi de Etruscorum moribus differenti excidisse aiebat (1). Non nego coronis lemniscatis usos esse Etruscos; verum antiquiori aevo his caruisse observo: postea vero crescente luxu additi coronis lemnisci, & quidem aurei, ut Plinius his verbis testatur (2): *Crassus Dives, primus argento auroque folia imitatus, ludis suis coronas dedit: accesseruntque & lemnisci, quos adiici ipsarum coronarum honos erat propter ETRUSCAS, quibus iungi nisi aurei non debebant.*

In medio eiusdem coronae supra frontem congesta in orbem visantur quaedam parva poma, sive fructus, eiusdem coronae decus pulcherrimum. Non adversabor, si quis dicat his orbiculis gemmas indicari posse: verum quum gemmae in coronis Etruscorum frequenter interiectis spatiis distinguantur, non coacerventur in hunc modum, poma vel terrae fructus facilius referre credam.

Hinc igitur considerata corona foliacea seu myrtea, in medio fructibus referta, pomoque, non autem globo, quod manu dextera tenet, probabilis coniectura orta mihi est, hoc simulacrum referre posse POMONAM, hortorum pomorumque praesidem Deam; quam etiam patronam veteres dixere, teste Varrone (3), qui eam cum Volturno, seu melius cum VERVUMNO Etruscorum Deo coniungit. Hanc siquidem Vertumni uxorem faciunt auctores probatissimi, traduntque eodem cum viro suo apud Tuscos insigni honore cultam fuisse. Aliqui eandem cum Dea NORTIA faciunt (4). Nomen POMONAE Tuscum esse aliqui credunt (5). Eius cultum maxime post Etruscos profecuti sunt Latini populi ac Romani, qui ei Flaminem Pomonalem tribuere (6), templumque & lucum sacrarunt extra Urbem, via Ostiensi in agro Salonio ad duodecimum lapidem, diverticulo a miliario octavo: quem locum *Pomonal* (quae Etrusca vox est, nam pluri-mae in hunc modum desinunt) dixere, ut auctor est Festus. Ovidius post Pomonam Deam, quam describit, statim Vertumnum adiungit (7): traditque, eandem Deam ante Romam conditam a Proca rege inter Hamadryadas cultam fuisse; falcemque urrique tribuit, rei hortensi valde opportunam. Romani veteres statuarii eam cum sinu pomis referto expressere (8).

Ad

(1) Vide etiam ad Tom. I. Musei Flor. Class. I. Tab. x. num. 1. & 11. pag. 28.

(2) Lib. xxi. Cap. 111.

(3) Lib. vi. de Lingua Lat.

(4) Vide L. Begerum Thesaur. Brandemb. Tom. I. pag. 67. & Struvium Antiquit.

Roman. Syntagm. Cap. 1. pag. 180.

(5) Vide eundem Begerum ibidem.

(6) Vide Festum.

(7) Lib. xiv. Metamorph. vers. 622.

(8) Vol. 111. Musei Florent. Tab. LXIII. pag. 65.

Ad formae decus (nam Tusci omni cultu atque elegantiae lenociniis Deas suas exornarunt) pulcherrimi generis inares additae sunt : deest tamen , (quod in alio simulacro edito in Dempsteriano Opere Tabula XLI. conspicitur) monile augustioris formae , nimirum pluribus bullis ex eo dependentibus nobilitatum : verum palla , quam sinistra manu attollit , tam elegans , & in sinus tam venustos concinnata est miro ingenio atque opificio , ut ad aliud exemplum in tota antiquitate provocare minime possim .

Pedes calceis seu crepidis Tyrrhenis , & quidem lunatis , sunt longe ornatissimi : quorum sub planta (quod ad hoc tempus a viris doctis observatum non video) catenae , ex eodem metallo fusae , innexae sunt : quae dubio procul indicant , hoc simulacrum , Etrusco more , vinculis aut compedibus vinctum fuisse , ne alio fugeret : vel si aerae , ut credere etiam libet , impositum , ita fixum fuit , ut per catenarum annulos intromissa ferri lamina , vel clavo , quasi pessulo , impediret , ne Dea ipsa a manu irreligiosa alio transferri dimoverique posset : vel si forte vellet ab hostibus evocata alio transfugere , ab ea urbe , in qua divinis honoribus colebatur , cuius erat custos & tutelarior Genius , minime posset abire aut excedere . In urbium obsidione solebant Dii conservatores protectoresque ab hostibus evocari votivo carmine : cuius evocationis formulam adfert Macrobius ex Q. Sammonico Sereno libro quinto Rerum reconditarum (1) , quam libet mihi heic proponere : *Si Deus , si Dea est , cui populus civitasque Karthaginensis est in tutela , teque maxime ille , qui urbis huius populiue tutelam recepisti , precor venerorque , veniamque a vobis peto , ut vos populum civitatemque Karthaginensem deferatis : loca , templa , sacra , urbemque eorum relinquatis , absque his abeatis : eique populo civitatiue metum , formidinem , oblivionem iniiciatis , proditiue Romam ad me meosque veniatis : nostraque vobis loca , templa , sacra , urbs acceptior probatiorque sit : mibique populoque Romano militibusque meis praepositi sitis , ut sciamus intelligamusque . Si ita feceritis , voveo vobis templa ludosque facturum .* Vertumnum Deum Etruscorum , obsessis Volsinensibus a Romanis evocatum fuisse colligo ex eius verbis apud Propertium (2) , quae etiam supra recitavimus :

*TVSCVS ego , e TVSCIS orior ; nec poenitet inter
Proelia Volsinios deseruisse focos .*

Ea de causa metu perculsi Tusci , vel fortasse etiam iidem Volsinien-

(1) Lib. III. Saturnal. Cap. IX.

(2) Lib. IV. Eleg. II. vers. 3.

nienſes, Pomonam Vertumni coniugem, ne ab ea defererentur, catenis devinxerunt. Id quoque factum a Lacedaemonibus atque ab Athenienſibus memorant ſcriptores nobiliſſimi (1): quorum primi Enyalii ſeu Martis ſimulacrum, alteri vero Victoriae, ne abirent, vinculis revinxere. Tyrii, obſeſſa oppugnataque urbe ab Alexandro, aurea catena Apollinis ſimulacrum devinxere: araeque Herculis, cuius numini urbem dicaverant, inferuere vinculum, quaſi illo Deo Apollinem retenturi, ut memorat Curtius (2). Alia in hanc rem inferius adnotabo, quum proferam Herculis Etruſci ſignum, plumbea maſſa, tamquam compedibus, cohibitum, ne alio evolaret: adeo curioſa fuit omnium fere nationum ſuperſtitio.

T A B V L A I I I I.

N O R T I A

*Tuſcorum Dea, ſumma religione a Volſinienſibus
& Volaterranis culta.*

STatuariam artem familiarem Italiae, quoque & vetuſtam, Plinius oſtendens (3), inter alia argumenta, illud etiam memorat, ſigna Tuſcanica per terras diſperſa, quae in Etruria factitata non eſt dubium. Deorum tantum putaret ea fuiſſe, ni Metrodorus Scepius, cui cognomen a Romani nominis odio inditum eſt, propter duo milia ſtatuarum Volſinios expugnatos obiiceret. In numero Deorum, quos Volſinienſes coluere, praeter Vertumnum, de quo paullo ante diximus, recenſenda & NORTIA Dea: quae, auctore Livio (4), prae-nobile apud eos templum habuit, araeque ſuo nomine ac divinis adpellationibus inſignes: quas vide inter Donianas inſcriptiones antiquas nuper a me editas (5). Praeterea diſertiſſimum habeo Tertulliani teſtimonium, qui complurium Italicorum municipiorum, ac proinde Etruſcorum locales Deos enumerans, ita ait; libet enim eius verba paullo altius repetere (6): *Unicuique etiam provinciae & civitati ſuus Deus eſt, ut Syriae Atagartis, ut Arabiae Duſares, ut*

No-

(1) Pauſanias Lib. III. & Diodorus Siculus Lib. XVII. Biblioth.

(2) Lib. IV. Cap. III. num. 22.

(3) Lib. XXXIV. Cap. VII.

(4) Lib. VII. Vide etiam Feſtum Pompeium; Iuvenalem Sat. X. verſ. 74.

(5) Claſſ. I. num. 149. 150.

(6) In Apologet. Cap. XXIV.

Noricis Belenus, ut *Africae Caelestis*, ut *Mauritaniae Reguli sui*: Romanas, ut opinor, provincias edidi, nec tamen Romanos Deos earum, quae Romae non magis coluntur, quam qui per ipsam quoque Italiam municipali consecratione censeantur; *Casiniensium Deluentinus*, *Narniensium Visidianus*, *Faefulanorum Ancharia*, *Volfiniensium NORTIA*, *Ocriculanorum Valentia*, *Sutrinorum Hostia*, *Faliscorum in honorem patris Curis*, & accepit cognomen, *Iuno*. Meminit etiam eiusdem Deae *Iuvenalis* (1): ubi codices & interpretes in eius nomine variant. Sed veterum lapidum auctoritate legendum est non *Nursia*, *Nurtia*, *Nurscia*, *Northia*, *Norcia*, *Narsia*, *Norsia*, ut aliqui voluere, secuti propriam pronuntiationem; sed *NORTIA*. Ita perspicue eius nomen scribitur non solum in aris, quae apud Volfinienses eidem dedicatae sunt, verum etiam in marmore, quod adfert Fabrettus (2), atque in hoc Florentino: quod, ut habet Reinesius (3), inventum est in fundamentis aedis S. Reparatae.

M A G N A E D E A E N O R T I A E

Perspicuum ex eo est, tum Etruscos, qui haec loca, ubi postmodum Florentina colonia constituta est, tum etiam ipsos Municipales & Colonos Florentinos Deam Nortiam coluisse, ac magnam Deam adpellasse: eo quod, uti de Fortuna ait Cicero (4), magna eius sit vis in utramque partem, vel ad res secundas vel adversas. Deae *NORTIAE* nomine, alios *SORTEM*, *NEMESIN* nonnullos, quamplures *TYCHEN* sive Fortunam, significasse tradit Martianus Capella (5).

Quod vero non solum Volfinienses, sed etiam Volaterrani summa religione coluerint *NORTIAM* Deam, ex eo arguere possumus, quod etiam num superest marmoreum simulacrum, ut creditur, eiusdem Deae, profecto vetustissimum, Etruscis litteris inscriptum; servaturque Volaterris in impluvio aedium nobilissimorum Virorum Petri & Ludovici Equitis Maffei: quo etiam in loco observavi pervetusta e marmore epistylia perelegantis operis, quae non invitus crederem fuisse eius templi eximia ornamenta. Temporis iniuria variis in locis labefactum est; nam deest caput: collum, quod cernitur, ex gypso & plaste antiquitus instauratum minioque pictum fuisse adparet. Superne in foramine exstat adhuc ligneus paxillus,

C

(1) Satyr. x. vers. 74.

(2) Inscript. domestic. Cap. x. pag. 742. num. 507.

(3) Class. I. num. cxxxix.

(4) Lib. I. de Officiis.

(5) Lib. de Nuptiis Philolog. Cap. ix.

xillus, in quo caput facile inferi potuit. Ostendam inferius, Etruscos consuevisse capita statuis reponere. In humeris & pectore adhuc visitur quaedam linea scalpro ducta, quae ostendit id a vetusto artifice factum, ut diligentius resecto opere corrupto instauraretur. Marmorea est statua a collo usque ad media crura: reliqua e lapide tophaceo constant, antiquo plane opere. Alta est Romanos pedes quatuor, ultra uncias quinque & dimidium. Quum autem vidissem in Tabula XLII. Dempsteriani Operis (1) magna cum incuria delineatum hoc signum, Etruscam inscriptionem multis cum mendis corruptam, iterum si producerem nova facie, putavi me operae pretium esse facturum. Meritum omne apud litteratos viros adscribo amico meo optimo Hippolyto Mariae Cigna civi Collensi, Pictori egregio, qui in antiquitatis monumentis observandis delineandisque studio & diligentia utitur maxima; nam quum & ipsum pueret in lucem prodierit hoc simulacrum tam indiligenter delineatum, iterum summa fide a se pictum duplici schemate ad me misit, quod nunc exhibeo.

Inscriptio, quae ab humero dextero usque ad dexteram manum veste contextam excurrit, constat litteris Etruscis octo supra viginti: quae quid significant, alibi indicabimus: conferentibus patebit, quanto nunc sint accuratius exscriptae. Cultores eruditae antiquitatis lubenter amplexati sunt, quod & ego lubentissime facio, clarissimi Philippi Bonarrotii divinationem, qui putavit hoc simulacrum referre NORTIAM Etruscorum Deam: quam celebres scriptores, ut vidimus, eandem ac Fortunam esse censuerunt. Puellum sustinet fasciis involutum. In marmorea urna Clusina (2) puer, quem ipsa in ulnis gestat, nudus est. Ita Praenestini Fortunae signum cum Iove puero fecerunt, quod describit Cicero (3): ac forte ob celatum eius ortum, ARCANVM cognominarunt, ut docet vetusta ara, edita inter Donianas Inscriptiones pag. xli. & apud Fabrettum (4). Praeterea Fortunae, ut observat idem Bonarrotius, infantem Plutum, divitiarum Deum, aliquando in manus dedere antiqui, ut videre est apud Pausaniam (5): qui etiam notat, Cephisodotum Atheniensibus Pacem fecisse, Plutum in sinu suo gerentem.

Eandem Nortiam, ut opinor, referunt duo sigilla ex aere, Tusci operis: quorum alterum cum capite velato exitat Cortonae in Museo Academiae Etruscae; alterum in Mediceo Thesauro.

TA-

(1) Tom. I. pag. 281.

(2) Tab. LXVIII. num. 1. apud Dempst.

(3) Lib. II. de Divinat. Vide etiam quae de Fortunae imagine sculpta in Gemma

adnotat Cl. Bonarrotius in Observat. ad Numism. max. mod. pag. 226.

(4) Inscription. Cap. v. num. 352.

(5) In Boeoticis Lib. IX. Cap. XVI.

T A B V L A V.

A N C H A R I A

Dea Etruscorum , praecipue a Faesulanis culta .

ANCHARIAM Deam cultam fuisse a Faesulanis , qui in Etruria sunt , perspicue , ut vidimus , docet Tertullianus ; ait enim *Faesulanorum Ancharia* . In nonnullis codicibus perperam corruptis , pro *Faesulanorum* , irrepsit *Aesulanorum* , *Aesculanorum* , & *Asculanorum* . Rigaltius lubentius legit *Asculanorum* . Vir doctissimus Sigebertus Havercampus , qui summo studio recensuit Tertulliani Apologeticum , perpetuoque Commentario omni eruditionis fruge referto illustravit , veterum codicum fidem secutus , edidit *Aesculanorum Ancharia* : verum in notis praetulisse videtur alteram lectionem , *Faesulanorum Ancharia* ; quam vetusti marmoris auctoritate , de quo dicturi sumus , confirmat . Meo quidem iudicio aperte patet inesse mendum , si pro *Faesulanorum* , quodlibet ex adlatis nomen reponatur ; nam Tertullianus Deos recenset a municipiis Italiae , ac praesertim Etruriae adoptatos : *Asculani* autem & *Aesculani* fuere Piceni populi : Etruriae vero *Faesulani* , ut in Parte I. Inscriptionum antiquarum Etruriae Urbium satis luculenter ostendi (1) . Igitur Ancharia Dea Faesulanorum propria ac peculiaris fuit , adeoque ipsis restituenda . Accedit ara vetustissimae auctoritatis , quam Faesulis repertam descripsit Lucas Holstenius , atque ex eius schedis vulgavit illustravitque Thomas Reinesius (2) , omnium antiquariorum doctissimus : quam ego quoque iterum in lucem protuli (3) . Ea igitur ita se habet :

L. MAGILIVS. L. F. PAVLLI
NVS. VARISCVS. III. VIR
SIGNVM. ANCHARIAE
SVA. PEC. RESTITV
L. D. D. D.

Ex ea colligimus Faesulis fuisse signum sive statuam Deae An-
C 2 cha-

(1) Vide pag. 77. & seqq. Plinium Lib. III. Cap. VI. & Lib. VII. Cap. XIII.

(2) Class. II. num. XXIII.

(3) In Parte I. Inscr. ant. Etr. pag. 77.

chariae, nec dubium est, templum quoque: quam statuat, dato loco, decreto Decurionum, ubi cum ara & hoc titulo collocaretur, iniuria temporis, ut arbitror, labefactatam, pecunia sua restituit L. Magilius Paullinus Variscus, qui Faesulanorum Triumvir fuit. *Anchariam* censet appellatam fuisse doctissimus Turnebus (1), quod furorem erroremque immitteret in eos, quos suo numine adflabat: eiusque cultores ideo *Ancharii* seu *Ancarii* dicti sunt, quasi furiosi, immissoque a Dea furore perciti: quemadmodum, ut idem notat, ex antiquo Lexico, *Bellonarius* vocatur Bellonae furore correptus; nam, uti de furioso loqui videtur Lucilius, qui ita apud Nonium scribit:

*Haec eadem rudet e rostris atque eiulabit,
Concurfans velut ANCARIVS, clareque quirigans.*

Simulacrum aeneum, quod profero, ad exemplum archetypi servata magnitudine diligentissime delineatum, cum propter raritatem ipsam, tum propter opificii vetustissimi elegantiam magno in pretio habendum esse nemo est qui non videat. Cur vero *ANCHARIAM* Deam ab Etruscis, maxime vero a Faesulanis cultam referre credam, illud in causa est, quod hoc signum prope Faesulas repertum fuisse amici quidam mei prodidere: inde translatum, per multos annos, visum est Pistorii apud nobilem virum; deinde forte fortuna ad manus meas venit. Neque etiam dubium Etrusci artificis opus esse pereximium: quod perspicue declarant pedes lunatis calceis seu crepidis ornati: insuper diadema seu vitta maior; nam lata undique est & integra, neque lemniscis retro pendentibus revincta, quod primum in usu fuit: ad haec vestis quoque in elegantes sinus concinnata, e cuius angulo, ut mos fuit veterum Etruscorum artificum, a quibus alii didicere, annexa est ansula sive flocculus, vel ornatus gratia, vel quia antiquissimis temporibus vestes ex eadem ansula suspendi solebant, ut commodius servarentur, vel dilutis earum sordibus soli exponerentur. Quod adtinet ad raritatem huius signi, notandum est, quod quum sit Tuscanici opificii, non recedit tamen in multis ab antiquissima Aegyptiorum sculptura: adeoque non obscure confirmat Senatoris Bonarrotii, viri in re antiquaria cautissimi ac perspicacissimi, opinionem (2); cui, scrutanti vetera Tuscorum monumenta, vehemens orta est suspicio, Etruscos nostros in haec Italiae loca ex Aegypto venisse: eadem forte impellente Pastorum

in

(1) *Adversarior. Lib. xvii. Cap. xxiv.*

(2) *Ad Monum. addit. Dempst. §. xlvii.*

in Aegyptum inferiorem incurfione, ob quam, ut cenfet doctiffimus Ioannes Marfhamus (1), Aegyptii in Babiloniae & Afiae partes, & praefertim in Graeciam migrarunt, Colonias in eam deduxerunt, & urbes ftatuerunt fub Cecrope, Cadmo & Danao. Plura & in hoc figno funt, quae opinionem hanc confirmant. Primum occurrit ftatus atque habitus eiuſdem Deae, quae more Deorum Aegyptiorum non gradientium, fed in quiete ftantium, pedibus fimul iunctis infiftit, manusque ad utrumque latus pendulas & cohaerentes habet: quae quidem licet admodum rudi opere confectae fint (quod & in aliis fignis Deorum Etrufcorum in ipſa artis infantia factum non raro offendimus) neque reliquis partibus refpondeant; quamdam tamen praeferunt vetuſtiffimi opificii elegantiam auguſtamque maieltatem. Aegyptiae ſculpturae clariffimam notam praeferunt quoque capilli ſoluti, poſt humeros fluxi, prolixi, atque undique ita caefi in fine, ut lineam fuam nemo unus excedat. Tonſuram capillorum ſervant alia Etrufcorum figilla, quae tum Deos, tum Heroas referunt rebus in bello geſtis claros; quorum imagines mox in ſequentibus Tabulis adducam. Hac de cauſa averſam eiuſdem Deae partem in hac ipſa Tabula delineandam curavi numero 11. ut caefaries promiſſa, & ima in parte aliquantulum attonſa, accuratius conſideretur. Is enim cum veſtium tum capillorum cultus vetuſtiſſima redolet tempora: in quibus, ut notat idem Bonarrotius (2), homines paucis contenti, longeque remoti a luxu deliciisſque recentiorum, rudiore ac naturae proximo cultu procedebant: adeoque perſpicuum eſt, Etrufcos, qui Aegyptios imitati funt, longiores capillos, natura id docente, nutritiſſe: atque iuxta morem ſuum ita Deos Deasque bene capillatas effinxiſſe.

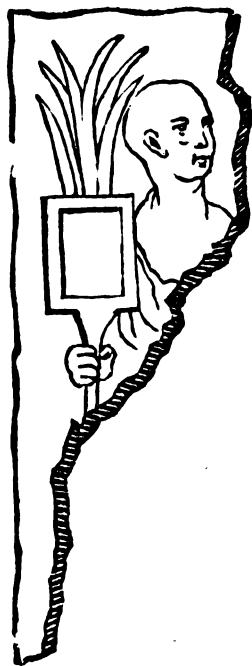
Servatur in Muſeo Bonarrotio ſignum μεσϑιχόν e filice, ſeu lapide ſubnigro duriffimo, in quo quadrato loculo five aedacula ſculpta eſt Iſis Dea. Loculi extimus limbus circumquaque ſacris & arcanis Aegyptiorum notis ſcriptus eſt: quod inſigne monumentum in lucem protuli in Parte I. Inſcriptionum, quae exſtant in Etruriae Urbibus Tabula XVII. num. 1. quod, ſi otium eſt, quaefo vide. Faefulis repertum fuiſſe tempeſtate ſua teſtatus eſt mihi idem Senator Bonarrotius. Ex hoc igitur adlatiſque monumentis perſpicuum eſt, Tuſcos in primordiis artis ſtatuariae ac fuſoriae, in qua mirifice excelluere, imitados fuiſſe Aegyptios, quorum ſimulacra apud ſe retinuere: & quemadmodum Aegyptii

(1) Saecul. VIII. pag. 110. 111. qui veterum Scriptorum teſtimonio id confirmat.

(2) In Explic. ad Monum. addita Operi Dempſter. §. xxxiii. pag. 62. 63.

ptii Deos suos loquentes repraesentarunt, nimirum incisis litteris in anteriore ac posteriore parte corporis atque in vestibis; ita quoque litteris inscribere signa Numinum & virorum illustrium (quod deinceps videbimus) ut ita augustiora hominibus apparerent, maiorique veneratione & honore colerentur.

In ima parte tunicae aliquantulum supra pedes apparet etiam nunc caput seu bulla clavi: ex quo coniecturae locus non malae, ut opinor, hoc signum vel in aedícula, vel potius hastae fixum fuisse, & in pompis deferri solitum. Mos fuit antiquorum Aegyptiorum, a quo reliquae gentes, ac praesertim Etrusci nostri accipere, in pompis seu supplicationibus Deorum deferre eorum simulacra: quod patet ex Mensa Isiaca ab eximio Laurentio Pignorio illustrata. Pastophori & Pastophorae dicebantur seu viri seu feminae, quae signa Deorum in ferculis vel in thalamis deferrebant; qui ornati erant picturis, caelaturis, auroque & argento inducti: de quibus vide differentem praestantissimum Gisbertum Cuperum in Harpocrate. Imaginem Alexandriae Pastophorae Deae Isidis, quae perraro cognomine ΘΕΑ ΝΕΙΑΩΤΙΚ ΕΙCΙC ΑΓΝΗ, *Dea Nilotis Isis Casta* dicitur, dedi ex marmoreo anaglypho Musei suburbani Strozii, quo eius sepulcrum Graeca & Latina inscriptione insigne exornatum est (1). Sculpta est hoc modo, nimirum raso capite atque aperto; nudo sinu, vestibis, ut arbitror, lineis: dextera manu gestat pastophorium longiori hastae impositum, e quo superne adfurgit palma foliis radiatis, quae in Isiaca pompa deferri solebat, ut narrat Apuleius (2). Verum ex hoc marmore intelligimus, pastophorium fuisse tabulam ligneam bifrontem, utrimque pictam sive caelatam, fortasse etiam inauratam vel inargentatam, cum effigie eius Numinis, in cuius honorem pompa celebrabatur.

Quum igitur hoc signum ex aere, quod nunc primum in lucem profero, in postica parte sit valde excavatum, cernaturque eiusdem aeris lamella superne recurva; puto ita factum esse, ut firmius haerere posset hastae lignae, infixumque in fastigio aliquo eminere vel adtolli, vel in pompa in altum sublatum deferri posset, atque ita omnibus conspicuum fieret. Pompas Deorum Etrusci quoque nostri veterum Aegyptiorum imitatores sagacissimi celebrare consuevere; quae pompae visuntur in

va-

(1) In Parte I. Inscr. ant. Etr. pag. 373. (2) Lib. 1. Metamorph.

vasis Etrusco opificio pictae, quae tum in Opere Dempsteriano, tum in hoc libro exhibentur. Sed de his mox dicemus.

De Dea ANCHARIA, quum haec breviter adnotassem, iamque formis excusa essent, opportune me admonuit vir Illustrissimus ac Celeberrimus Iacobus de Comitibus, Patricius Asculanus, Magni Ducis Etruriae a supplicibus Libellis, & ab intimis Consiliis, cuius eximiam sapientiam, singularem iustitiam, integritatem ac pietatem nullae umquam laudes aequare possunt; ut patria Asculanorum monumenta diligenter observarem: quorum fide scriptorumque testimonio (1) perspicuum esse comperi, Anchariam Deam & ab Asculanis praecipuo honore cultam fuisse. Equidem ex his constat non solum aras solemnibus dedicatione inscriptas, sacrificia & insignes cum ex aere, tum e marmore statuas eidem dedicatas fuisse: verum etiam in eius honorem exstructum fanum, ubi nunc insigne cernitur Castrum, quod ab eadem Dea Ancharia *Ancharanum*, vel *Ancaranum* a maioribus inditum nomen retinet: quae quidem denominationis ratio magni momenti apud cultores antiquitatis esse debet, ut non Faesulanorum tantum, verum etiam Asculanorum patrium & locale Numen credatur.

T A B V L A VI.

B E L L O N A

*Tuscorum, praesertim vero Volaterranorum
& Lunensium Dea.*

QUamvis inter Deos communes BELLONAM collocet Servius (2), ita scribens: *Dii communes sunt, ut alii dicunt, Mars, BELLONA, Victoria, quia hi in bello utrique parti favere possunt: Dii communes sunt qui ἄζωοι dicuntur: idest, qui caeli certas non habent partes, sed generaliter a cunctis coluntur; tamen origine sua proprium & peculiare Numen veterum Etruscorum fuisse non dubito. Constat enim eius cultum ad Romanos*

(1) Vide Guliel. Stuchium *Antiq. Conviv.* Addit. 1. ad Lib. 11. Sebast. Andreantonnellium *Asculanae Histor. Lib. 11. pag. 33.*

34. P. Paulum Ant. Appiani e Soc. Iesu in *Vita s. Emidii Ep. & M. Lib. 1. Cap. VII.* (2) Lib. XII. *Aeneid. ad vers. 118.*

nos transisse post victoriam de Etruscis partam ab Appio Claudio Crasso, cui postea cognomen Caecus fuit (1). Is enim bellum gerens contra Etruscos, in medio pugnae discrimine, inter prima signa, sublatis ad caelum manibus ut conspiceretur, ita hanc Deam precatus est, ut narrat Livius (2): *BELLONA, si hodie nobis victoriam davis, ast ego templum tibi voveto*. Hinc non obscure colligere possumus, Bellonam, cuius sacra tunc Romanis erant incognita, praecipuum Etruscorum Numen fuisse. *Erat enim vetus mos*, quemadmodum observat Alexander ab Alexandro (3), *ut in urbium obsidione, ubi ad ultimam dimicationem ventum esset, tutelares Deos, sub quorum praesidio urbs foret, certo carmine & verbis conceptis in novas sedes evocarent, templaque ampliora & solemnes aras illis promitterent: nefas opinati, Deos urbium praesides, urbe hostiliter direpta, velut mancipia captivos ducere*. Vnde Appius Bellonae nomen & summam potestatem noverit, non explicat Livius. Crediderim, rituum morumque Etruscae gentis satis peritum fuisse. Templum in honorem eius, ut voverat, fecit in Censura, quam ante superiorem Consulatum suscepit, anno v. c. CDXLI. cuius templi dedicationem describit Ovidius (4). P. Victor collocat eius aedem in IX. Regione, versus Portam Carmentalem in Circo Flaminio: apud quam Senatus convocabatur, dabaturque plerumque e bello redeuntibus ducibus & legatis exterarum gentium, quos in urbem admittere nolebant, teste Livio (5). Ante hanc aedem erat columella, quae bellica vocabatur: supra quam hastam iaciebant quum bellum indicebatur, ut Festus & Ovidius scribunt. Hanc Deam, ut arbitror, Etrusci vetustiore appellatione *DVELLONAM*, qui & *DVELLVM bellum*, dixere (6). Huius Deae nullum ex aere simulacrum in compluribus Museis, quae per Etruriam diligenter lustravi, invenire potui; quare ad Etrusca toreumata; quae profero in hac Tabula, confugiendum fuit.

Qua nam vero specie, quibusve symbolis hanc Deam Tusci exprefferint, libet nunc ex priscis eiusdem gentis monumentis breviter praenotare. Alas ei aptarunt; ut ostendit patera fictilis, eximio opere confecta, quam primus omnium in lucem dedit eruditissimus Michaël Angelus Causeus (7). Eam ecce iterum in hac Tabula num. 1. propono, tum quia insignis est Etruscoque opere commendabilis; tum etiam quia aliam fictilem, huic omnino simi-

(1) Vide Livium Dec. 1. Lib. x.

(2) Decad. 1. Lib. x.

(3) Genial. Dier. Lib. vi. Cap. iv.

(4) Fastor. Lib. vi. vers. 298. de Bellona plura apud Gyraldum Synt. x. Hist. Deor.

(5) Lib. xxviii. Vide etiam Alexandrum ab Alex. Genial. Lib. vi. Cap. vi.

(6) Vide Festum in voce *DVELLVM*.

(7) In Museo Romano Sect. 111. Tabula xxiv. quam explicat pag. 86. 87.

similem , sed male fractam vidi Volaterris apud Nobiles Viros Falconcinios , qui anno CIO. IO. CCXXXII. in agro Volaterrano in suis praediis erutam adfirmarunt : cuius fragmenta , si opus erit , inferius adducam . Tuscos in sacrificiis ea usos fuisse , indicat globus in extrema parte in medio excavatus , in quo medii manus digiti iniiciebantur , ut teneri facilius posset . A praestanti Etrusco artifice factam non dubito : quod etiam idem Causeus adfirmat . Quatuor currus in ea sculpti sunt , quadriiugis equis tracti . In eo , qui notatur num. 1. expressa est , ni fallor , BELLONÂ cum Marte , quam aliqui sororem , alii uxorem , alii aurigam eius faciunt (1) . In altero num. 2. visitur Hercules clavam gerens , sedensque in curru cum Victoria . Herculis comitem Victoriam ostendunt complura antiqua monumenta (2) ; quare etiam passim arae Herculi VICTORI dedicatae occurrunt . In curru num. 3. sedet cum Dea alata , Deus Marti similis , cum capite galea tecto : quem vel Terrorem , vel potius Pausum Deum cum Pace esse dixerim . Meminit Pausi Dei Arnobius (3) : ex quo coniicit Turnebus (4) ; veteres existimasse ab eo pausam adferri & quietem post bellorum incendia : hac de causa cum eo sculptam esse Pacem , credo , quam Etrusci divinis honoribus adfecere ; eamque in sculpturis repraesentarunt puellum in ulnis tenentem ; quaeque in ipso belli discrimine praeliantibus viris apparet , ut videre est in Etrusca urna marmorea , edita apud Dempsterum in Tabula LXVIII. In altero curru , qui sequitur num. 4. visuntur duae Deae . Alteram , quae utraque manu equorum habenas moderatur , quod non faciunt Bellona , Victoria , & Pax , Nemesis Deam esse puto , bellantibus propitiam , victoribus nimium elatis adversam . Quae vero vestium cultu ornatior est , Venerem Deam refert , ut arbitror ; quare otiosis manibus eam effinxit artifex . Bene & ipsa , tamquam comes & socia , coniungitur cum Diis Deabusque in eadem patera expressis : praesertim vero cum Marte , ut canit Lucretius (5) :

*Nam tu sola potes tranquilla pace iuvare
Mortaleis , quoniam belli fera moenera Mavors
Armipotens regit , in gremium qui saepe tuum se
Reiicit , aeterno devinctus vulnere amoris .*

Prope rotas quadriiugi currus , canes vel cervi , & serpentes velocissime
D me

(1) Vide Th. Dempsterum ad Rosinum Paralip. Cap. x. Lib. IV. & de Etruria Reg. Lib. I. Cap. XVII.

(2) Vide Inscr. Donianas Tab. VI. pag. 55.

Musei Flor. Tom. II. pag. 35. 110.

(3) Lib. I. adversus Gentes.

(4) Adversar. Lib. XV. Cap. XXI.

(5) Lib. I. vers. 32.

me currentes sculpti sunt. Circa capita Deorum retro volitant Genii, vel coronam vel copiae cornu gerentes. Causeus Numina galeata Minervam & Martem referre putat: cuius explicationem, a nostra diversam, si otium est, quaeso vide.

Bellonae imaginem habes in hac ipsa Tabula num. 11. Desumpta est ex pictura Etrusci vasis apud Dempsterum Tabula XLVIII. Illa currum triumphantis ducis & pompam praecedit, galea pictaque tunica insignis. Sinistra tenet tubam, in plures spiras circumvolutam: e qua dependet pannus, cuius fimbria in plures radios dissecta est. Deam belli praesidem referre censet Bonarrotius (1).

Sequitur num. 111. icon eiusdem Bellonae, quae facem tenet, crinibus non passis, sed collectis, more virginum. Eam cum coma sparsa sanguine pingit Silius Italicus (2):

*Ipsa facem quatens, ac flavam sanguine multo
Sparsa comam, medias acies BELLONA pererrat.*

Pugnantibus adversus Regem immanissimis hominibus eadem adparet, furoremque face accendit, ut exhibet urna Perusina apud Dempsterum Tabula XXI. num. 1. e qua delineandam curavi.

Habes num. 1v. in eadem Tabula Bellonae imaginem desumptam ex Etrusco sepulcro Volaterris detecto, quod inferius producam. Eadem occisis in bello duobus viris fortissimis, adstat in medio, clasicum canens. Coronam capite gerit, quae turritam non male refert, de qua suo loco. Induta est tunica succincta, quo ad bellum sit expeditior; reiecta in humeros chlamyde, quam fibula ante pectus subnectit.

Hanc Deam, bellorum moderatricem, praecipuo honore coluere Volaterrani, ut indicat ara marmorea votiva, eidem sacra, quae a Donace Liberto Augusti Menfore dedicata est. Eam illustravimus in Parte 11. Inscriptionum antiquarum, quae exstant in Etruriae Urbibus (3). Vidi Volaterris vestigia antiqui templi in praediis Nobilissimorum Comitum Guidiorum, in cuius ruderibus inventae glebae tetri odoris sanguine infectae; quare conieci Bellonae sacrum olim fuisse: nam in eius honorem Bellonarii, qui frequenter in Vrnis apud Volaterras repertis sculpti visuntur, sanguinem suum effundebant: de quo sacro mox dicemus.

Exstat etiam in Gruteriano Thesauro (4) titulus arae perveustae, inventae in ruinis Lunae, antiquissimi Etruriae oppidi, quam

(1) Ad Monum. Dempst. §. xxxi. pag. 54.

(2) Lib. v. Punicor. vers. 220.

(3) Pag. 147. 148. 149.

(4) Pag. MLXVIII. 4.

quam Bellonae voti compos dedicavit Stephanus Imperatoris Vespasiani Libertus: ex qua, ut opinor, perspicuum est, apud Lunenses (1) divinos honores & praecipuum cultum promeruisse.

T A B V L A VII. VIII.

V A L E N T I A

*Tuscorum, ac praesertim Ocriculorum,
patrium Numen.*

Difertissime meminit huiusce Deae Tertullianus, qui; ut supra vidimus, ait, *Ocriculorum* VALENTIA (2). Non esse legendum *Otriculorum*, multoque minus *Cericulanorum*, perspicue ostendi in Notis ad Inscriptiones Donianas (3), auctoritate vetusti marmoris votivi, quod Aurelius Faustus ex visu DEAE VALENTIAE dedicavit: quodque, ut habent schedae Vaticanae, Ocriculi inventum est, ubi maxima religione haec Dea colebatur. Exactis Vmbris (nam Ocriculum in Vmbria est) Tusci, ac praesertim Ocriculani, Pontificum Augurumque consensu, proprium sibi hoc Numen fecerunt. Facile crediderim, ab eius auspiciatissimo nomine urbi ROMAE nomen factum, quae prius VALENTIA vocata est, ut docet Solinus (4). *Sunt qui videri velint, ROMAE vocabulum ab Evandro primum datum, quum oppidum ibi offendisset, quod exstructum antea VALENTIAM dixerat iuventus Latina: servataque significatione impositi prius nominis, ΡΩΜΗ Graece, VALENTIAM Latine nominatam: quam Arcades quum in excelsa parte montis habitassent, derivatum deinceps, ut tutissima urbium arces vocarentur.* Rationem reddit doctissimus Salmasius (5): Ρῶμη Graece proprie est *Valentia* Latine; nam ἐρῶσθαι est *valere* Glossae: Ρῶμη, *Valentia*. Ita vocatur robur corporis, quod & ipsum ex eadem origine venit. Nam ῥῶμος & ῥῶμη, ἀπὸ τοῦ ῥῶεσθαι. Inde Latinum *robur*: inde etiam dicti Ρῶμος, Ρωμύλος, *vir fortis*. Inde Latinis prius *Romulus*. Festus: *Romulus & Remus a virtute, hoc est robore, appellati*. Veteres Romani *virtutem* proprie de viribus corporis, &

D 2

robo-

(1) Vide Thom. Dempster. de Etrur. Reg. Lib. iv. Cap. xx.

(2) Cap. xxiv. Apologetici, ex recensione v. c. Sigeberti Havercampi.

(3) Class. I. num. 169. pag. 36.

(4) Cap. i. de origine Urbis Romae.

(5) In Plinianis Exercitat. in C. Iul. Solinum Polyhistor. pag. 5. & 6.

robore dixerunt. *Ἀνδρείαν* quoque sic vocaverunt, ut Graeci etiam *ῥώμην*. Glossographi Graeci *Τυεῖαν* etiam interpretantur; quasi tu dicas *Valetudinem*, pro *Valentia*. *Τυεῖαν* siquidem pro *valentia* usurparunt; quum proprie sit *valetudo*. ROMAM fuisse Aesculapii filiam fingunt: a qua Romae urbi nomen impositum tradiderunt, ut Marinus five Marianus Lupercaliorum poeta; cuius hi versus, qui apud Servium leguntur ad Eclogam I. ita digerendi sunt & concipiendi:

Roma ante Romulum fuit:
Et ab ea nomen Romulus
Adquisivit . . . . .
Sed Diva flava & candida
 ROMA Aesculapii filia,
Novum nomen Latio facit.
Hanc conditricis nomine
Ab ipso omnes ROMAM nominant.

Haec Salmasius. Sunt qui adfirmant, ROMAM ab Etruscis conditam fuisse, si fides Alcimo vetustissimo Historico, quem citat Festus (1). Romulum non potuisse civitatem suam condere, nisi Tuscis aditis, narrat Plutarchus in eius vita; quare facile est, antiquissimum nomen ROMAE datum fuisse ab Etruscis Haruspibus, a nomine, ut opinor, huius Deae VALENTIAE desumptum: quam meam coniecturam diligentius expendent viri docti. Veram huiusce nominis originem non pauci scriptores fabularum ambagibus & caligine obscurarunt: aliqui etiam depravarunt odio vel invidia in Etruscam gentem: quod legentibus, praeter ceteros Graecos, Dionysium Halicarnassensem (2), acrius eidem infestum, perspicuum est, ut iam adnotarunt litterati homines (3).

In nummis omnium plane antiquissimis, qui vulgo pondera, patrio sermone *pesti*, vocantur, quos Romani primum aere fuso ad exemplum Etruscorum conflagunt, non vero percusserunt (4), de quibus inferius dicemus; cernitur in anteriore parte caput Deae ROMAE exornatum galea, vel lupina pelle & rictu contextum: in averfa vero Taurus furens, & sub eo serpens ocysime currens: quae emblemata, ut mihi videtur, perbelle congruunt cum virtute

(1) Lib. XVI. Vide etiam Th. Dempsterum de Etrur. Reg. Lib. I. Cap. IX.

(2) Antiq. Rom. Lib. I. pag. mihi 23. ac passim ubi Tuscorum meminit.

(3) Vide Edmundum Dickinsonum in Dia-

triba de Noe in Italiam adventu, eiusque nominibus Ethnicis pag. mihi 29. 30. 31. 32.

(4) Confer Bonarrotium ad Monum. Etr. addita Dempst. Operi S. XXXVIII. pag. 78.

tute & robore, quod exprimit vetustissimum nomen VALENTIA, vel ROMA, eorum urbi postea inditum, quodque in iisdem nummis scriptum legitur. In aliis eiusdem generis nummis veterum Romanorum, pone caput eiusdem ROMAE casside tectum, Minervae simillimum, conspicitur clava & nota , quae semilibrae pondus designat. Non abs re visum est mihi haec praenotare, quum in lucem nunc primum adferam e Mediceo Thesauro simulacrum ex aere, profecto admirandum, ab eximio Tusco artifice confectum; uti ex quibusdam illustribus notis arguimus: quod quum habeat caput galea insigne, & serpenticulum dextero brachio advolutum, puto, augurio plane non contemnendo, referre Deam ipsam, quam primum VALENTIAM seu VALETVDINEM, postmodum SALVTEM veteres dixere. Quod vero eam Tusci coluerint, perspicuum est non solum testimonio Tertulliani, verum etiam Martiani Capellae: qui M. Tullium secutus, qui, ex disciplina veterum Etruscorum, caelum divisit in sexdecim partes, in undecima regione VALENTIAM sive VALETVDINEM collocavit, deditque ei comites Fortunam & Favorem. Eidem Deae VALENTIAE recte serpens tributus, tamquam symbolum & insigne salutis; sine qua robur & valetudo corporis ac mentis esse non potest. Quum enim, ut prisca Mythologi observarunt, ignea ac divina sit serpentis natura, & acrior spiritus, atque aetatem subinde cum exuviis renovet (quod etiam eius exemplo facere videntur, qui e morbo convaluere) hinc sacrum esse animal censuere: ideoque inter notas hieroglyphicas sive sacerdotales, ut quidam vocant, Aegyptii retulerunt (1). Deinde Diis salutaribus urbiumque conservatoribus, atque etiam Genio & Heroibus hoc animal sacrum esse voluere, veluti illustre vigilantiae, nec non salutaris auxilii ac providentiae symbolum (2).

Galea, quam capite gerit, pura est sine cono & crista; cui utrimque ad tempora volutae sunt non minimo ornamento. Cingitur etiam caput sacra vitta, quae non omnino a galea celatur, sed evidenter adparet: quod raro aut numquam factum ab aliis artificibus observo. Tunica interior circa pectus quanto opificio sit elaborata, vix dici potest. Plumario opere insignis est; quam circa collum ambit radiatum quoddam monile: quod ornamentum Etrusci Statuarii valde augustum ac maxime dignum Dearum maiestate esse existimarunt. Eadem vestis circa brachia ele-

(1) De Nuptiis Philosoph. Lib. 1. Vide etiam Gyraldum Syntagm. 1. Historiae Deorum pag. 17.

(2) Vide P. Crinitum de honesta Discip.

Lib. XVI. Cap. 11.

(3) Lege, si vacat, Io. Marshamum Saeculo X. pag. 255. & 256. Franc. Iunium de Pictura veter. Lib. 1. Cap. 14. pag. 25.

elegantiae causa pluribus bullis sive fibulis exornatur. Serpens, quem tenet manu dextera, circa brachium ita advolvitur, ut speciem armillae exhibeat: laeva vero eo gestu ita conformata est, ut aliquid praetulisse videatur. Denique palla, qua superne induitur, miro artificio in sinus ac plicas concinnata, tam belle refluit e sinistro brachio, ut nihil pulchrius, praestantius nihil cerni possit. Sunt aliqui, qui putant, hoc praestantissimum simulacrum referre Minervam *Τυεΐαν Hygeam*, vel, ut legitur in antiquis aris, *Hygiam*, quam Athenienses coluere. Id, ut arbitror, arguunt ex capite galeato, & serpenticulo, quem gerit. Verum quum videam, hanc Deam non habere Medusae caput in pectore insculptum, quod symbolum numquam Tusci Minervam effingentes praetermisere, ut infra videbimus: vel si non effinxere in pectore, in eius clypeo repraesentarunt; probabilius censeo referre ipsam Deam VALENTIAM: quae, ut diximus, primum eadem ac ROMA Aesculapii filia habita est: deinde etiam VALETUDO & SALVS appellata: cuius augurium quale fuerit, explicat nostri Lycei eximium decus Angelus Politianus (1), ab Etruscis dubio procul inventum: quae etiam divino cultu consecrata ante Romam conditam, templum habuit in Etruria celeberrimum (2).

Sequitur in Tabula VIII. aliud ex aere signum valde elegans, opificio tamen non tam excellenti & exquisito, ut cum altero comparari possit. Servata diligenter prototypi magnitudine, fatis accurate exprimendum curavi. Exstat in suburbano Museo Villae Nobilium Virorum Philippi & Bernardi Vecchiettorum, quae celebris est, patrioque sermone *Il Riposo* appellatur. Picta Etruscorum vasa, aliaque insignia monumenta, quae in eo adservantur, humanitate singulari mihi indicavit vir Praeclarissimus Antonius Maria Biscionius, ob egregia quae edidit, & quae nunc parat opera, praesertim accuratissimum Catalogum omnium manu conscriptorum Codicum Bibliothecae Mediceae Laurentianae, & Historiam nostrorum Etruscorum Scriptorum, litteratis hominibus acceptissimus. Hoc quoque rarissimum simulacrum referre arbitror VALENTIAM Deam, quae eodem symbolo insignitur. Conspicuae in eo sunt omnes notae Tuscanici opificii. Primum observatu dignum diadema sive mitella augustioris formae: quam, ut faceret ornatissimam, solertissimus artifex quibusdam segmentis, tamquam radiis, distinxit. Ex quibusdam notis apparet, auribus appensas in-aures habuisse. Insignis est torquis, e quo, Etrusco more, tres bullae dependent: quae etsi in speciem cordis sint factae, potius tamen

(1) Miscellaneor. Cap. XIII.

(2) Vide Tacitum Annal. Lib. xv. num. 53.

tamen referunt folia arboris, quae quercus esse videntur. Hanc arborem veteres Mythologi auspicio Diis salutaribus & servatoribus dedere; quod prima omnium sit, ut docet Suidas, & natura sua quodammodo aeviterna sit & salutaris; nam eius fructu, fingunt, aureo aevo servatum priscorum hominum genus. Quercuum vitae aequalem esse vitam Nympharum existimavit Pindarus (1), quas ea de causa putat Hamadryadas appellatas fuisse. Bene conveniunt folia quercus huic Deae, quam viribus corporis, & incolumitati praesse veteres Tusci censuere. Palla velatum habet caput; quod in eo potissimum sit valetudinis & salutis fons constitutus: sitque mentis sedes, animique & rationis habitaculum. Ita etiam velato capite non raro expressus in antiquis imaginibus Aesculapius, eiusdem Deae pater (2): vel cum pileo, velut Vlysses, vel cum petaso, ne quid dicam de pallio (3); quamvis aliqui credant propter itinerum necessitatem. Dexteram manum exerit e palla, quae Tusco more in laevum humerum reiicitur. Sinistra serpenticulum tenet, illis magnitudine & specie similem, quos Etruria gignere solet: quique caput habet erectum, & in caelum conversum. In vultu Deae certat blanda comitas, cum se vera quadam maiestate & gravitate coniuncta.

T A B V L A V I I I I .

V O L T V M N A

V O L V M N A E T V O L V M N V S

Etruscorum Dii proprii.

D Earum parva signa, quae exhibeo in hac Tabula VIIII. minime adfirmare audeam, referre VOLTVMNAM & VOLVMNAM, quae patria Tuscorum Numina existere: haud tamen est omnino improbabile. Illud, quod cer- nitur, relatum num. 1. apud me exstat. Rudis sculptura perspicue ostendit summam operis vetustatem, atque ipsam artis infantiam:

aes

(1) Apud Plutarchum de Oraculorum defectu. Vide etiam Benedictum Averanium, Florentinum Tullium, Dissertat. xxxvi, num. 1. in Virgilium.

(2) Imaginem Aesculapii pueri adfert L. Pi-

gnori in Symbol. Epistolic. xiii. pag. 48.
(3) Vide Meibomium in Iusiurand. Hippocrat. pag. 50. Cael. Rhodiginum Lib. xx. Cap. xii. pag. 773. vitam Hippocr. interprete Foësius, Gen evae MDCLVII. in fol.

aes verò, quo fustum, optimi generis est; nam aliqua in parte lima expositum, flavedinem auri refert. Simplici tunica amicta est Dea, gradienti similis; dextera manu pomum tenet: sinistra vero iamdudum fracta. Caput habet tutulo exornatum: supra tutulum eminet nimbus (ita enim a Latinis vocatur) sive diadema, quod discum refert. In speciem cassidis sine buculis confectum est, ut capiti imponi, & in eo stare facile posset. De hac insigni divinitatis & maiestatis nota, quam ab Aegyptiis Tusci nostri, a Tuscis Romani acceperunt, opportune dicam suo loco (1). Quod vero hoc signum Tuscanici operis antiquissimi characterem praeferat, praeter alia, ostendunt etiam calcei lunati, quos Etrusci Diis dedere, quo augustiores cultoribus viderentur.

Alterum parvum simulacrum aheneum, eo in loco erutum prope Pratum, Etruriae civitatem, ubi Vertumni signum inventum fuisse supra diximus, vidi inter Cimelia Praeclarissimi Equitis Ioannis Hieronymi de Pactiis Patricii Florentini, in quo vivit adhuc eximia avorum probitas, elegantiorumque Musarum assiduum studium. Nihil dico de eius mitra, quae pileum Phrygium imitatur, quam undique ornant globuli, quasi ea gemmis distingui soleret: deque alia corona, quae tamquam monile ex unionibus compactum, sub mitra caput exornat: nihil de tunica scutulata vel picta, de torque circa collum, de calceis, deque gestu, quem manibus facit, quae omnia diligenter observanda sunt. Illud vero in hoc parvo Deae simulacro maxime notatu dignum, quod oculos habet clausos; quod indicium est maximae antiquitatis. Siquidem complures auctores ferunt, cum primis vero Diodorus Siculus (2), Daedalum, summa artis scientia praeditum, in statuis fabricandis mortales omnes superasse: quandoquidem antiqui opifices signa sua faciebant oculis clausis, manibus demissis, & lateribus veluti agglutinatis, ac tamquam immota in sede sua: ipse vero statuarum oculos aperuit, pedes a se invicem separavit, crura fecit gradientia, manus protensas: adeoque merito in admiratione apud omnes fuit. Perspicuum igitur est, hoc sigillum esse antiquissimum. Suspiciabar etiam, ea de causa hanc Deam clausis oculis effictam, quod somniis praesset, vel malis avertendis, vel bonis immittendis. Nam veteres eos Deos, quos maxime colebant, tamquam ἀλεξικάκους, *malorum expulsores*, & αὐερυνκούς, eos etiam ὑνείροπομπους, *somniorum immissores* summa religio-

(1) Interim, si lubet, vide Laur. Pignorii Observationes in Mensam Isiacam FF. pag. 45. 46. 47. 48. & Sen. Bonarroti in Vasa Vitrea Coemeter. Tab. 1x. num. 1.

& 11. pag. 60. 61. 62.

(2) Lib. iv. Eius testimonium adfert Franc. Iunius, & erudite illustrat in Catalogo Pictorum &c. in DAEDALO: quem vide.

gione divinis honoribus prosequabantur. De Diis somniorum immissoribus egi in Parte I. Inscriptionum antiquarum, quae exstant in Urbibus Etruriae, differens de Hercule SOMNIALI (1). Sed de hoc iudicium esto penes viros doctos.

Pereleganti capitis & vestis cultu spectabile valde est aereum figillum, quod num. 111. & 14. in eadem Tabula profero, ex Cimeliis eruditissimi viri Petri Mariae Ferrarii, de Clericis Regularibus Scholarum Piarum, quod Genua ad me misit, duplici schemate accurate delineatum. Torquis est omnium, quos viderim, elegantissimus. Dextera manus & pes sinister fractus. Notandum hoc loci est, Etruscos non semper calceatos Deos exhibuisse, sed interdum etiam nudipedes: quod apud Aegyptios maxime ac constantissime in usu fuit: uti videre licet in Mensa Iliaca, atque in aliis iam editis veterum Aegyptiorum monumentis.

Alterum, incogniti mihi Dei, ex aere perparvum signum, relatum num. v., sine dubio Etruscum, exstat in Mediceo Cimeliarchio. Cavi sunt oculi, pro quibus gemmas, vel aureos vel argenteos oculos repositos fuisse auguror, invento Etruscorum satis frequenti. Immanes & ipse aures, quemadmodum Ianus, habet: de quibus supra dicebam.

Redeo nunc ad VOLTVMNAM, quam Etruscorum Numinum primam habitam fuisse censet Thomas Dempsterus (2). Eius fanum longe celeberrimum, atque, ut credere fas est, donariis locupletissimum ac valde insigne, fuit prope Volsinium: ad quod, utpote in medio totius Etruriae situm, frequenter concilia Etrusci habere solebant, ut memorat Livius (3); praesertim de rebus ad bellum vel parandum, vel propellendum, vel ad auxilia obsessis sociis ferenda, ad pacem vel foedera ineunda, maxime pertinentibus. Etruscorum institutum conveniendi, in rebus gravissimis deliberandis, apud templa Deorum celeberrima, quod & Romani eorum exemplo fecere, egregie illustrat Alexander ab Alexandro: cuius observationes lubet adscribere (4); siquidem, enumeratis duodecim Etruriae urbibus, quae capita populorum habebantur, ita inquit: *Hi ergo communiter Rege creato, hostili imminente tumultu, si qua arma suscipienda aut detrectanda forent, unanimi conspiratione & concordii consilio conferebant: quod consilium apud VOLTVMNAE* (ita enim scribit pro VOLTVMNAE; an recte, nescio) *fanum Etruscae Deae, in totius Etruriae medio, habebatur. Fuit enim fanum VOLTVMNAE prope Volsinium, ut vulgo iactitant, baud procul a Ciminiis iugis: quippe*

E
pe

(1) Vide pag. 291. 292. 293. ad num. 14.

(2) De Etr. Reg. Lib. 1. Cap. xv. pag. 62.

(3) Decad. 1. Lib. 14. & v.

(4) Genial. Dier. Lib. 111. Cap. xxviii.

pe in agro Volsiniensi, quo facilior esset aditus conventus toti Etruriae, si quid consulto opus foret, indicebatur: quod quidem nono quoque die indici solebat: & ob id crebra concilia, & nonas multipliciter apud Etruscos inveniri tradunt. Lilius Gregorius Gyraldus, ubi meminit VOLTVMNAE Deae, monet videndum esse, an apud Livium legendum potius sit VORTVNAE, ut *Vortunus*, quam VOLTVMNAE: cuius Deae, ut ipse ait, non semel idem Livius meminit: quibus vero in locis, nec ipse notat; neque mihi diligenter investiganti occurrunt.

Qualis haec Dea fuerit, aut quibus sacrificiis placaretur, Scriptores non exponunt. Id accidisse putat Thomas Dempsterus, quia Etruscorum arcana religionisque mysteria Romanis parum nota erant. Coniicere possumus, totius Etruriae tutelare Numen habitum fuisse; quasi rerum recte gerundarum curam haberet: bonam mentem bonaque consilia immitteret, & praeficeret omnium populorum quieti & tranquillitati; nam ea, ut arbitror, de causa ad eius fanum consilia & conventus frequentissime habebantur. Nescio, an D. Augustinus hanc Deam indiget, quum *Deam Mentem* memorat, & cum Diis Etruscorum *Volumno* & *Volumna* coniungit: ait enim (1), invocationes factas *DEAE MENTI*, ut bonam haberent mentem: Deo *VOLVMNO* & *VOLVMNAE* Deae, ut bona vellent. Eius ope facile dixerim, Volsiniensium agris depopulatis, immane monstrum e terra ortum, quod *Vol-tam* dixere, evocatum fuisse a Porfena Etruscorum rege, ut narrat Plinius (2). Forte etiam, quia eiusdem Deae nomen proprium, arcanum & occultum fuit, quodque efferre nefas habebant, ne ab hostibus carmine & precibus devoveretur (credebant enim preces apud Deos inefficaces, si proprium nomen non exprimeretur) ideo a monstro *Volta*, alio evocato verboque, VOLTVMNAM Tusci cognominarunt. Auctor mihi est doctissimus Gisbertus Cuperus (3), licere etiam dubia interdum extrudere, ut alii ad ea diligentius illustranda incitentur.

Supereft, ut aliqua de Deo VOLVMNO & VOLVMNA pro corollario breviter exponam. Fuisse haec Tuscorum Numina, & ipsa praecipuo ritu & religione in Etruria culta, ostendit Dempsterus (4). Quod bona vellent, ita appellata fuisse, coniicit D. Augustinus, ut paullo ante vidimus, adlato eius testimonio. Quum vero statim nominet *Deos Nuptiales*, perperam aliqui, Deorum genera non distinguentes, Deos nuptiarum & coniugiorum praefides Vo-

lu-

(1) Lib. iv. Civit. Dei Cap. xxi.
(2) Lib. ii. Histor. nat. Cap. lxxx.

(3) Ad Numism. antiq. explic. pag. 233.
(4) De Etr. Reg. Lib. i. Cap. xv.

lumnum & Volumnam existimarunt : quod fecit non solum Ioannes Rosinus ⁽¹⁾, verum etiam Lilius Gregorius Gyraldus ⁽²⁾, quorum lapsus notat idem Dempsterus ⁽³⁾. Suspiciatur Dempsterus, VOLVMNAM Deam Etruscorum a turritis arcibus, quibus praeesset, nomen accepisse : *Vola* enim Etrusca lingua *arx* aut *urbs* est : de qua alia plura erudite congerit. Quemadmodum a Dea *Ancharia*, familia *Ancariorum* nomen accepit, ut videtur, in Etruria clara, ac praesertim Perusiae ac Fulginii ⁽⁴⁾ : ita a Deo *Volumno* & *Volumna* nomen accepere *Volumnii*, quorum frequens mentio in antiquis lapidibus : memorandusque est Volumnius poeta Tuscus, qui Tragoedias Tuscas scripsit, multo antea quam Tragoediae nomen Romae esset auditum ⁽⁵⁾.

T A B V L A X. XI.

P I L V M N V S

E T P I C V M N V S

*veterum Etruscorum, praecipue vero Ardeatium,
Cumanorum & Perusinorum Dii tutelares.*

Etruscorum Dii proprii fuere PILVMNVS & PICVMNVS : id enim indicat eorum nomen, ut videtur, Etruscum ; sicut alia VERTVMNVS, VOLVMNVS, quae Etrusco modo desinunt : quemadmodum etiam PORTVMNVS, portuum & maris Deus ; in cuius honorem aedes in portu Tiberino facta, & feriae institutae, quas Latini *Portumnalia* dixere, ut docet Varro ⁽⁶⁾. Auspiciis & auguriis praeesse crediti sunt hi Dii ⁽⁷⁾, eorumque praesidio & tutelae infantes & coniuges commendati. Id constat auctoritate antiquorum scriptorum. Pilumni meminit non uno in loco Virgilius : ad quem haec notat Servius ⁽⁸⁾ : *Varro Pilumnum & Picumnum infantium Deos esse ait : eisque pro puerpera lectum in atrio sterni, dum exploretur, an vitalis sit qui natus est. Piso, Pilumnum dictum, quia pellat mala infantiae. No-*

E 2

nius

(1) Lib. 11. Antiquit. Rom. Cap. xix.

(2) Histor. Deor. Syntagm. I. pag. 50.

(3) De Etr. Reg. Lib. 1. Cap. xv. pag. 61.

(4) Vide Fel. Ciattium in Perusia Romana pag. 225, 226.

(5) Vide eundem Lib. 111. Cap. xxxv.

(6) De Ling. Lat. Lib. v.

(7) Vide Th. Dempsterum de Etrur. Reg. Lib. 111. Cap. vix. pag. 297.

(8) Aeneid. Lib. x. vers. 76.

nus Marcellus nunc audiendus (1): Pilumnus & Picumnus Dii praesides auspiciis coniugalibus deputantur. Varro de vita populi Romani Lib. 11. Natus, si erat vitalis, statim ac sublatus ab obstetrice, statuebatur in terra, ut auspicaretur rectus esse: Diis coniugalibus Pilumno & Picumno in aedibus lectus sterneretur. Haec sacra auspicia non dubito ab Etruscis ad Romanos pervenisse, qui nullum peregrinum Deum, a quo bona sperarent (adeo erant insani) reiecere. Erant igitur hi lecti sacri praesidibus hisce Diis: quod etiam adfirmat Alexander ab Alexandro, haec scribens (2): Quumque infans primam lucem transisset, Romanis erat in usu, ut ab obstetrice exceptus, humi sterneretur, quasi divinationem futuri exitus inde auspicati: lectoque Pilumno & Picumno in aedibus parato, ita augurabantur, ut his praesidibus Diis vitalis foret: neve Silvanus in domum irreperere valeret, quem vexare pueros opinio erat, ad fores aedium tres viros, qui per-vigiles domum circumirent, ad-vocabant: quorum primus limen securi, alter pilo feriebat, tertius vero scopis everrebat: mox nomen & tempus editorum filiorum apud Praefectos aerarii publicis actis testarentur & scriberent: quae quidem in Saturni aede tamquam publica monumenta servari proditum est. Eadem fere D. Augustinus (3), qui tres illos custodes Deos appellatos fuisse Intercidomum, Pilumnus, & Deverram scribit. Omnis etiam invidia abigebatur coronato asini capite, & ad genialem puerperae lectum suspenso (4). Id unum ex praeceptis fuit Tagis sive Tagetis Etruscorum Haruspicinae inventoris, ad avertendum fascinum, de quo Iuvenalis (5):

Parvis frons aerea lectis
Vile coronati caput ostendebat aselli.

Idem asini caput, tamquam amuletum, praefigebatur praesepibus ruris, & in agrorum limitibus, uti ex Columella (6) colligit Thomas Dempsterus (7):

Hinc caput Arcadici nondum cute fertur aselli
Tyrrhenus fixisse Tages in limite ruris.

Plura, quod adinet ad originem nominis de Deis Pilumno & Picumno, fabulantur; quae quum a Vossio (8), Meursio (9) &

Pa-

(1) De Doctorem indagine pag. mihi 528.

(2) Genial. Dier. Lib. 11. Cap. xxv.

(3) De Civit. Dei Lib. vi. Cap. ix.

(4) Vide Th. Bartholinum de Puerperio veterum pag. 54.

(5) Satyra 11. vers. 96.

(6) Lib. x. de re rustic.

(7) De Etr. Reg. Lib. 111. Cap. 1. pag. 243.

(8) De Orig. & progr. Idolol. Lib. 1. Cap. xl.

(9) Lib. 11. Animadvers. miscell. Cap. 1.

Pareo (1) congesta sint, omittenda esse censeo, ne aliorum scriinia expilare videar. Ab omnibus receptum video, quod Dii conubiorum prolisque ex his natae praesides & tutelares fuerint. Varro, ut notat Servius (2), *Coniugales Deos* appellat. Philippus Pareus (3) existimat Numam in lege sua *Pilumnum* & *Picumnum* innuisse: SEI. PVER. PARENTEM. VERBERIT. OLE. PLORASIT. PVER. DEIVEIS. PARENTVM. SACER. ESTO. Si igitur viris doctis placet, adnotare possumus multas aras, quae apud Raphaelem Fabretum (4), atque inter Gudianas (5) & Donianas (6) adferuntur, DIS PARENTIBVS *Pilumno* & *Picumno* sacras esse; quod parentum Dii Praestites & propitii crederentur. Meminit etiam Plautus in *Mercatore* (7):

*DI Penates meum PARENTVM, familiaeque
LAR PATER, vobis mando meum parentum rem bene ut tueamini.*

Iacobus Philippus Tomasinus (8) *Pilumnum* mariti Genium existimat: ego tum viri, tum uxoris. In urna fictili Clusina, quam editam vide apud Dempsterum Tabula XLIV. num. 1. (9) expressae sunt nuptiae, quae ante ianuam domus longe ornatissimam celebrantur. Ad laevam sponsa conspicitur, quae cum viro convenit: iuxta eam adstat Furia, quae gladium sive *harpen* tenet. Ad dexteram iuxta sponsum adsistit Deus alatus, iuvenili specie decorus, qui malleum gerit, eique innititur. Illud maxime notandum, quod caput leonina, seu potius canina pelle (quod infra diligentius investigabimus, adlata Plutarchi auctoritate in *Questionibus Romanis*) circa pectus revincta, opertum habet. Hunc Bonarrotius (10) esse putat Genium zelotypiae; Deam vero Discordiam. Videndum, an Genius ille potius sit *Pilumnus* vel *Picumnus*, quos connubiis praeesse fabulosa finxit antiquitas, ut essent auspiciatissima.

Tuscorum exemplo, primi omnium Rutuli fuere, qui *Pilumnum* & *Picumnum* inter Deos patrios numerarunt. Aliqui volunt, *Pilumnum* Regem Rutulorum vetustissimum fuisse, & Ardeae conditorem; quare Ardeates, qui civitatem Rutulorum principem incolebant, ei aedem in agro dedicarunt, quam nupturae virgines

(1) In *Electis Plautinis* pag. 214.

(2) In *Lib. IX. Aeneid.* vers. 4.

(3) In *Electis Plautinis* pag. 221.

(4) *Inscr. Cap. I. num. VI.* pag. 72.

(5) *Pag. LXII. num. 7.*

(6) *Classe I. num. 128.* pag. 43.

(7) *Aët. v. Sc. I. vers. 5.*

(8) De *Donariis ac Tabellis votivis* Cap. XIII.

(9) *Etrur. Reg. Tom. I.* pag. 298.

(10) *Ad Monumenta addita Dempsteriano Operi §. XXXIV.* pag. 64.

nes frequentabant. De his Deis plura disserit vir exquisitissimae eruditionis Petrus Marcellinus Corradinus, purpurei Sanctae Romanae Ecclesiae Senatus eximium decus & ornamentum (1).

Neque etiam silentio praetereundi sunt Cumani, ex Etruscis orti (2), qui vetustissimis temporibus, & deinceps quum a Romanis uti municipalibus suis legibus obtinuissent, Pilumnum municipii sui Genium esse voluerunt: quod ex hac vetustae arae, quae apud eos exstat, inscriptione, perspicue colligitur (3).

PILVMNO. SANCTISSIMO
GENIO. MVNICIPI. SACRVM
P. IVBENTIVS. ANCHARIVS. II. VIR

Si qui vero Etruriae populi, horum Deorum numini devoti, atque impensius summa veneratione dediti, memorantur; hi certe Perusini fuere: quod fufius ostendit Felix Ciattius (4). Argumento admodum probabili sunt loca, quae a Pilumno Deo nomen accepisse videntur, quod etiam nunc retinent: uti Castrum *Pila*, ubi reperta est insignis statua ahenea, litteris Etruscis in limbo vestis inscripta: quam vide in Dempsteriano Opere Tabula XL. & in Tom. III. Musei Florentini Tabula LXXXI. itemque Castrum *Pilonico* & *Pilello*. Circa haec quoque loca inventum simulacrum Tagetis, quod mox adducam. Plura in his veterum Etruscorum monumenta in dies erui, statuasque insignes latere suspicatur idem Ciattius. His coniecturis lucem & fidem adstruunt Felti verba, e quibus originem horum locorum expiscari possumus: *PILAE*, inquit, & effigies viriles & muliebres ex lana Compitalibus suspendebantur in compitis, quod (hunc diem festum) esse Deorum Inferorum, (alii Inferorum) quos vocant *LARES*, putarent: quibus tot pilae, quot capita servorum, tot effigies, quot essent liberi, ponebantur; ut visis parcerent, & essent his *PILIS* & simulacris contenti (5).

In Tabula X. tria profero parva simulacra, ex aere affabre confecta. Quod in medio positum est num. 1. apud me exstat. Globum dextra manu tenet, auguralis disciplinae vel donariorum symbolum, quibus stulti cultores placari posse Deos suos credebant. Capilli per gyrum quasi calamistrati apparent. Nuper illud emi a quodam rustico, qui adfirmabat se invenisse in

agro

(1) Veteris Latii profani Lib. I. Cap. XI.

Cap. XIII. Cap. XXIV.

(2) Vide Dempsterum de Etr. Reg. Lib. I.

Cap. IX. & Lib. IV. Cap. XCIV.

(3) Apud Gruterum pag. xcvi. 4.

(4) In Lib. IV. Perusiae Etruscae pag. 117. 118. 119.

(5) V. etiam Macrobius Sat. Lib. I. Cap. VII.

agro Pistoriensi ; quare haud inverisimile est & apud Pistorienses cultum *Pilumnus* : verum an haec simulacra , quae adduco , revera *Pilumnus* sive *Picumnus* referant , non audeo adfirmare .

Reliqua hinc & hinc relata num. 11. & 111. in lectissimo Museo Illustrissimi Comitis Dominici Montemellini , Patricii Perusini , adservantur , quae eruta sunt in Agro Perusino . Omne auspiciatissimo manus , orantium ritu , apertas , atque vel ad caelum vel ad cultores sublatas tenet , quod est observatu dignissimum . Etrusci , ut videmus , eorumque exemplo Latini ac Romani , plerumque Deos effinxere eo gestu , quo ipsi in sacrificiis faciundis , precibusque fundendis ad eos accedebant ; nam orare , sublati ad caelum manibus , mos Hebraeorum fuit , a quo Ethnici accepere (1) .

Spectandum est in sequenti Tabula XI. pulcherrimum simulacrum aheneum , ad magnitudinem prototypi diligenter delineatum , quod servatur Cortonae in locupletissimo Museo Coratio . Toto corpore nudus est hic Praestes Deus . Ingeniosissimo artificio confecta , atque in tricas elegantissimosque plexus dispersita est caesaries , quae circa humeros diffunditur . Supra frontem capilli ita sunt dispositi , ut quamdam , ut ita dicam , galeam referant . Sinistra manu , quid nam antiquitus praetulerit , modo ignotum . Haec atque alia plura aliis investiganda relinquimus .

T A B V L A XII. XIII.

F V R I N A

*eadem quae ANCHARIA Tuscorum Dea ,
a Pisauriensibus religiosissime culta .*

FVriarum omnium principem & praestantissimam fuisse FVRINAM Deam , facile argui potest ex verbis M. Tullii , qui primis Romanae reipublicae temporibus a Romanis cultam , lucumque suo nomine famosum promeruisse testatur , inquit (2) : *Cur non EVMENIDES ? quae si Deae sunt , quorum & Athenis fanum est* (3) , & apud nos , ut ego interpretor , lucus

EV-

(1) V. Ph. Bonarrot. in Vasa vitr. Coemeter. Tab. XVIII. & Tab. XXI. pag. 120. 121.

(2) Lib. 111. de Nat. Deorum .

(3) V. Pausan. in Corinth. Lib. 11. Cap. XI.

FVRINAE. Inter quindecim Flamines, qui, aucta urbe Roma, constituti fuere, qui omnes a Diis, quibus sacra faciebant, cognomenta sortiti sunt; non postremum certe locum habuit Flamen **FVRINALIS**, a Dea **FVRINA** appellatus (1): in cuius honorem feriae publicae & annua sacra sunt instituta, quae **FVRINALIA** dixere. Horum fit mentio in fastis marmoreis, e quibus octavo Kalendas sextiles celebrata fuisse discimus. Varro sua tempestate **FVRINAE** Deae nomen vix notum paucis scribit (2): **FVRINALIA a FVRINA; quod ei Deae feriae publicae dies is, cuius Deae honos apud antiquos. Nam ei sacra instituta annua, & Flamen adtributus: nunc vix nomen notum paucis.** Meminit quoque eiusdem Deae, & sacrorum *Furinaliorum* Feltus. In Regione Transiberina, in qua frequentior ac celebrior eius cultus, repertae sunt arae ei dedicatae, quas profero, ut diligentius eas expendant eruditi homines (3).

**FVRINAE. SACRVM
FLAVIVS. IVLIANVS
sic CEPHPHYSIODORVS
SACERDOS**

In altero eiusdem arae latere legitur:

**sic ERYNNYSIOS
LOCVS. SACER**

Ex alia ara marmorea, ibidem reperta, liquet *Placabilem* cognominatam fuisse; ita enim in ea scriptum:

**FVRINAE. DEAE. PLACAB.
SACRVM**

Hanc Deam, Etruscorum exemplo, Latini populi ac Romani divinis honoribus consecrarunt colueruntque; quod crederent eius numen praesentissimum ac potentissimum esse, impiorumque hominum scelera ulcisci, poenasque meritas, immisso furore & conscientiae angore, ut ait Cicero (4), de iisdem sumere.

FVRINAM eandem esse arbitror **ANCHARIAM** Tuscorum Deam,

(1) Vide Alexandrum ab Alexandro Genial. Dier. Lib. VI. Cap. XII.

(2) De Lingua Lat. Lib. IV. V. & VI. Vide etiam Gyraldum Synt. I. & VI.

(3) Exscripsit Marq. Gudius ex Ligorio, edidit nuper v. c. Franciscus Hesselius, pag. LXII. num. 5. 6.

(4) Lib. I. de Legibus.

Deam, quae bonos numine suo adflabat; malos vero immisso furore, (quod Orestis, postquam matrem interemit, accidisse tradunt) corriperet, poenasque patrati sceleris exigeret, atque imminenti debitae vindictae ultione identidem angeret ac terreret.

Dum haec scribo, peropportune, quamvis paullo ferius quam oportebat, duo insignia Etruscorum monumenta, cum aliis, quae suo loco adducam, ad me misit Vir Praestantissimus, litterariae reipublicae bono augendo natus, Annibal de Abbatibus Oliverius, Patricius Pifaurensis; cum quo felicibus auspiciis amicitia mihi conciliata est, quum ei per litteras gratularer ob editum praeclarum opus, quod continet Observationes in quaedam monumenta antiquorum Pelasgorum (1). Ea igitur sunt duae paterae fictiles, nuper repertae in agro Pifaurensi. Confectae sunt ex argilla coloris lutei subnigri, cuius vena ignoratur: durities paene ferrea. Typo formatae sunt, eoque rudiusculo: imagines vero haud imperitam manum praeseferunt. In prima quae adfertur Tabula XII. litterae Etruscae viginti tres, ac reliqua ornamenta sunt incisa. In altera vero, quam exhibeo Tabula XIII. litterae undecim incisae, uti & cetera ornamenta, de quibus dicam. Hae adferuntur in Museo locupletissimo Clarissimi Viri Ioannis Baptistae Passerii I. C. Pifaurensis, qui *αὐτοχειρία* delineavit, quo diligentius nunc primum in lucem prodirent, eximiumque essent huius operis ornamentum. In his, ut videmus, aperte scriptum est ANCHARIA sive ANKARIA; quae, ut diximus, Dea est veterum Etruscorum; nam in patera primo loco relata *AIQA)HA*; in altera vero abbreviatum *AA)MA*, nimirum ANKARIA legitur.

Igitur ANCHARIA, sive FVRINA, quo nomine a Romanis adpellata fuit, scelerum ultrix Dea, expressa est in prima patera, pectore tenus nuda, nudo collo, nudisque brachiis; nullis decora ornamentis, strophio, torque, bulla, armillis, quae ceteroquin Furiis dari a Tuscis solent. Quo vero facilius terrorem maximum & metum scelestis hominibus incuteret, rigentibus capillis, in duplicem ordinem vel gradum dispositis, veluti duplicem coronam referant, grandibus oculis, ore foedo, vultu horrifico ac terribili, efficta est. Illud etiam notandum, alas, quas in capite & in humeris gerit, non plumeas & pennatas esse, sed quales vespertilionum alae adparent. Sub pectore, ut conspicitur, incincta est brevi tunica; quae indicat celeri motu semper expeditam esse, ut hominum facinora ulciscatur & puniat.

F

niat.

(1) Hic Liber editus est Pifaurensi, anno MDCCXXXV. cum hoc titulo: *Spie-*

gazione di alcuni Monumenti degli antichi Pelasgi ec. cuius idem v. c. est auctor.

niat . Id apertius liquet ex integra imagine , quae in altera patera exhibetur . Variat haec in paucis : nam eadem Dea non humeros , sed solum caput habet alatum . Pectus ornatur vitis decussatis : crura & pedes induti cothurnis observantur . Sinistram manum post tergum , ut ita dicam , abscondit : dextera vero bipenni innititur ; quasi hoc instrumento innuat , se adfidue paratam esse ut fontes plectat ; infontes vero a flagitiis committendis deterreat .

Hinc inde circa Deam ANCHARIAM e terra confurgunt duo ramusculi : cuius vero arboris sint , alii diligentius expendent . Illicis esse crediderim : nam folia , praesertim si observemus coronam , quae interiorum gyrum paterae circumdat , quam priore in loco proposuimus , manifeste aculeata sunt , qualia in ilice videmus . Fuit haec arbor Furiis vel sacra , vel admodum grata , quod Pausanias significat (1) ; qui scribit in luco ilicibus condenso constitutum fuisse fanum Dearum , quas Athenienses Σεμνὰς , hoc est *Severas* , sive , ut alii interpretantur , *Venerandas* , Sycionii *Eumenidas* , quasi vindices non bonae mentis , nominarunt (2) . Fuit ilex arbor apud Etruscos in maxima religione , ut docet Plinius (3) ; qui notat ilicem Vrbe vetustiore in Vaticano extitisse : in qua titulus , aereis litteris Etruscis , religione arborem iam tum dignam fuisse significabat (4) . Memorat etiam Pausanias in earundem Dearum honorem , stato die quotannis , mactari solitas oves praegnantem , ac mulsum pro libamine , pro corollis flores adhibitos . Ex his pateris arguimus ramusculos ilicis gestari adferrique solitos in sacris Deae ANCHARIAE ; sparsos etiam flores ; vel , ni fallor , rosas : nam tum ramusculi , tum rosae in his pateris expraesae visuntur . In priore patera , praeter corollam iliceam , undique in superiore gyro interpositi sunt flores loto similes , vel potius lilio convallium , quod nos appellamus *mughetto* ; cuius ingens in pluribus Etruriae locis copia innascitur . Additi etiam alii flores , e compluribus foliis constantes , supra liliū visuntur . In altera patera solutae corollae , una post aliam , insculptae sunt ; quae ex unionibus compositae videntur : quamquam facilius crediderim e flocculis e lana colorata compositas fuisse , nodisque undique ita constrictas , ut unionum lineas referrent . Hae corollae in honorem ANCHARIAE , ut ex his monumentis probabiliter conicere possumus , in sacris deferri , itemque in eius aede vel in ara suspendi solebant .

Pa-

(1) In Corinth. Lib. II. Cap. XI.

(3) Hist. Nat. Lib. XVI. Cap. XLIV.

(2) Vide Gyraldum Histor. Deor. Synt. VI.

(4) Vide Salmassii Exercit. Plin. pag. 676.

Patera, postremo in loco relata, ex una parte excavata est, ut facilius teneri manu posset, dum sacrae libationes eidem Deae offerebantur. Ex his igitur insignibus monumentis habemus certissimam ANCHARIAE Deae imaginem, quae eadem fuit ac FVRINA, hoc nomine postea a Latinis ac Romanis appellata: simulque manifeste constat, Etruscorum Numen proprium fuisse, quod, praeter Faesulanos & Asculanos, summo honore PISAVRENSIS quoque coluerunt; nam, ut diximus, haec paterae in Agro Pisaurense nuper effossae sunt.

Silentio minime praetereundus est FVROR, & ipse inter Deos relatus ab Etruscis: quod nunquam auderem adferere, nisi eum viderem, tamquam comitem, cum FVRINA sculptum in marmoreo sepulcro, quod apud me exstat. Diu incertus animo haesi, an hoc loci illud adferrem: verum, ut perspicuo ordini consulerem, nolui cum signis Deorum commiscere defunctorum monumenta. Igitur inferius illud observabimus. *Furina* Dea facem utraque manu, quasi iactatura, tenet, sculpta in dextro latere sepulcri: in laevo FVROR gladium intentat. Vtraque Numina humeros grandibus alis instructos habent: capiti utriusque imminet columella. *Furor* barbatus, virili aetate, torvo minacique oculorum obtutu repraesentatur. Furiarum si non frater, consanguineus certe a Poëtis fingitur: quem graphice ita effingit Petronius Arbiter, ut pictor nemo melius. Eius versus mox adducam, Interim haec adnotasse satis.

T A B V L A XIII.

T A G E S

*Haruspicinae inventor: a Tuscis, praecipue
vero a Tarquiniensibus, Perusinis
& Cortonensibus religiose cultus.*

QUod in numerum Deorum referam TAGETEM, quem aliqui putant vix nomen Dei mereri, auctor mihi est Festus, qui divinam esse eius originem docet; ita enim inquit: TAGES nomine, Genii filius, nepos Iovis, puer dicitur disciplinam Haruspicii dedisse duodecim populis Etruriae.

riae. Cicero incertus pendet, utrum Deum an hominem, vel potius nec Deum nec hominem credat; nam, declarata ex libris Etruscorum, eius portentosa apparitione in agro Tarquiniensi, quum terra araretur, e qua repente impressis altius fulcis emerisset, puerili, ut fertur, specie visus, sed senili praeditus prudentia; totaque Etruria statim concursu facto, ritum genti, & Haruspicinae disciplinam monstravit, ita diserte ait: *Est ne quisquam ita desipiens, qui credat, Deum exaratum an hominem? Si Deum; cur contra naturam in terram se abdiderit, ut patefactus aratro lucem adspiceret? Quid? idem non ne poterat Deus hominibus superiore ex loco tradere? Si autem homo Tages ille fuit, quo nam modo potuit terra oppressus vivere? Vnde porro potuit illa, quae docebat alios, ipse didicisse? Sed ego insipientior, quam illi ipsi, qui credunt ista, qui quidem contra eos tamdiu disputem.* Mihi valde placet coniectura insignis viri Ioannis Gerardi Vossii (1), qui putat, hanc de Tagete fabulam originem trahere potuisse ab Adamo, terrae filio, a quo primum edocti sunt homines cultum Dei: vel si puer eiusmodi e terra exstitit, a quo Lucumones Etrusci disciplinam extispicii discerent, is malignus fuerit spiritus: quem Deus non permiserit caelitus descendere, quod maiorem addidisset impietati fidem, eoque ab Acheronte venerit: & hac de causa etiam sacra eius dicebantur *Acherontia*. Hinc Servius in illud Aeneidos (2);

*Nec pater omnipotens Troiam, nec fata vetabant
Stare, decemque alios Priamum superesse per annos.*

Sciendum, ait, secundum Haruspicinae libros & sacra Acherontia, quae Tages composuisse dicitur, fata decem annis quadam ratione differri posse: quod nunc dicit Vulcanus potuisse fieri. Hos libros Acherontios non minori Etrusci diligentia adservarunt, quam Romani Sibyllinos: e quibus responsa dubiis rebus petebantur.

Quum igitur ex antiquis gentium monumentis constet, Urbium conditores, inventoresque artium in commodum & utilitatem humani generis, in Deorum numerum consecratos fuisse; minime dubitandum est, TAGETEM quoque tamquam Deum habitum fuisse; de qua consecratione sive apotheosi non dubitat Gyraldus, qui eidem inter Deos locum adsignat (3). Neque etiam erit absurdum arguere, TAGETEM summa religione, pra-

(1) De Origine & progr. Idolol. Lib. I. Cap. XI.

(2) Lib. VIII. vers. 398.

(3) Hist. Deor. Syntagm. I. pag. 66.

praesertim apud Tarquinienses, cultum fuisse; quum apud eos ortus, Haruspicinae disciplinam docuisse memoretur. Idem adfirmo de Perusinis & Cortonensibus; nam huiusce Dei simulacra ex aere, quae habemus, non longe ab eorum urbibus inventa fuisse compertum est, ut mox dicam. Eum Tusci repraesentarunt puerili specie sedentem: quippe mos fuit docentium sedere: quod non apud Graecos tantum & apud Romanos, sed & apud Hebraeos solemne fuisse, complures Scriptores testantur (1). Minerva, Apollo, & Vates in Tuscis monumentis frequenter sedentes expressi sunt (2): quod artes & disciplinas rerumque futurarum eventus mortalibus aperuerint. Secundum Augures, ut observat Servius (3), *sedere, est augurium capere*; namque, post designatas caeli partes, a sedentibus captabantur auguria: quod & Virgilius latenter ostendit, inducens Picum solum sedentem, parva succinctum trabea (quod est Augurum) quum alios stantes induxerit. Igitur cum haec puerilia, simulacra sedentia semper inducantur, probabilissimum esse censeo referre ipsum TAGETEM.

Insignia etiam ornamenta, quae Diis conveniunt, TAGES promeruit: nimirum bullam, & quidem maiorem e sericeo torque ante pectus pendentem, armillas, periscelides, & inscriptionem, quae circa coxam, crus, & tibiam dexteram decem & octo litteris exarata excurrit. Crediderat vir cautissimus & oculatissimus Philippus Bonarrotius hoc puerile simulacrum inter donaria aut votiva anathemata reponendum esse: verum quum aliud omnino simile, licet minoris magnitudinis & litteris carens, reperiri intellexisset Perusiae in Museo Nobilium de Anfideis, pro TAGETIS simulacro habendum esse censuit. Id, ut idem Bonarrotius observat, suadent symbola eidem tributa: nimirum avicula, quam dextra tenet; forte ad connotandam auguralem disciplinam, cuius auctor fuit. Globus vero in altera manu, orbem caelumque innuere videtur, in quo observando auguralis disciplina maxime versabatur. Id, ut commodius atque expeditius fieret, ac veluti quoddam artis fundamentum, caelum in sexdecim partes Etrusci divisere, ut Cicero ac Plinius docent.

Primus omnium, qui nobis ostendit hoc ipsum TAGETIS pueri insigne simulacrum, cuius altitudo palmum non excedit, fuit Felix Ciattius (4); sed specie inversa ac rudi, nec sincere effor-

(1) Vide Ioannis a Wovver de Polymathia Tract. Cap. iv. pag. 30. & 31.

(2) Vide apud Dempsterum Tab. III. & XLVII. & alia Monumenta, quae in

hoc Libro exhibentur.

(3) In Lib. ix. Aeneid. vers. 4.

(4) In Monum. vel Annal. Perusinis Lib. iv. pag. 131. Perusiae Augustae.

efformata. Erutum fuit anno CIO. IO. LXXXVII. iuxta lacum Trasimenum, in loco, qui antiqua appellatione dicitur *Pila*. Constat ex Silio Italico (1), haec loca vetustissimis temporibus Etruscorum frequentes familias tenuisse, sedemque suam in his posuisse Aunum Etruriae regem; nam ita canit:

*Quae vada, Faunigenae regnata antiquitus AVNO,
Nunc, volvente die, Trasimeni nomina servant.*

Et alibi:

_____ *terra lacrymabilis AVNI.*

Exemplar omnium accuratissimum eiusdem simulacri postea exhibuit Illustrissimus Iustus Fontaninus, Archiepiscopus Ancyranus, quo praeclarum opus de antiquitatibus Hortae exornavit (2). Tertio in medium protulit Bonarrotius inter Monumenta, quae addidit Operi Dempsteriano Tabula XLV. Demum ego quoque in hoc Museo Etrusco, accurate expressum, non omitendum curavi. Ciattius referre potius Bacchum puerum, quam Tagetem credidit. Facile ego censuissem hac specie a Tuscis expressum AMOREM omnium Deorum antiquissimum; nam Veneris quoque simulacrum, quod Bonarrotius illustrat (3), sinistra aviculam sive columbam gerit: verum ab eius sententia nolui discedere, quae mihi verisimilior visa est: magnique momenti ea ratio a me adlata videtur, quod sedentis habitu, ex Augurum solemnibus consuetudine, expressus est.

Quod vero prae omnibus Etruriae populis Perusini & Cortonenses TAGETEM Deum coluerint, ex eo deducitur, quod huiusmodi rarissimum simulacrum, ut monuimus, iuxta lacum Trasimenum inventum est, qui medius est inter Cortonam & Perusiam. De religione & cultu Tagetis apud Perusinos luculenta adfert argumenta Felix Ciattius. His addendum, quod anno CIO. IO. CCX. Martio mense, quinto a Perugia lapide, apud Castrum *Maldoletto* complura inventa fuere veterum Etruscorum monumenta, inter quae duo Tagetis sigilla. Ex his unum adservatur Perusiae in Museo Ansidaeorum, quod citavit Bonarrotius: nuper vero in lucem vulgavit Clarissimus Franciscus Ficoronus (4), vir maxime probus, de litteratis hominibus,

(1) Punicor. Lib. v. vers. 7.

(2) Lib. I. Cap. VII. pag. 146.

(3) Tab. XLIII. pag. 13.

(4) In libello Italico scripto: *La Bolla d'oro de' Fanciulli nobili Romani, e quella de' Libertini*, pag. 23. 24. 25.

bus, deque ipsa antiquitate, ob edita in publicum bonum, atque ab interitu vindicata complura prisca aevi eximia monumenta, optime meritis. Etrusca inscriptione, armillis & periscelidibus caret: verum, quod est valde notatu dignum, pedes habet calceis eleganter ornatos, licet toto corpore sit nudus. Idem quoque sedet, aviculam dextra, globum sinistra tenens; quae symbola, ut vidimus, TAGETI conveniunt. Huc faciunt Ciceronis verba, qui TAGETIS auguria & auspicia ex alitibus capta ita exponit (1): *Quae est igitur natura, quae volucres, huc & illuc passim vagantes, efficiat; ut significant aliquid, & tum vetent agere, tum iubeant, aut cantu, aut volatu? Cur autem aliis a dextra, aliis a laeva datum est avibus, ut ratum auspiciū facere possint? Quomodo autem haec, aut quando, aut a quibus inventa dicemus? Etrusci tamen habent exaratum puerum (hoc est TAGETEM) auctorem disciplinae suae.*

Quum locus in hac ipsa Tabula VIIII. superesset, duo eximia parva simulacra Etrusca ex aere addenda curavi. Quod relatum est num. II. exstat Florentiae in Museo Comitum e Gherardesca. GENIVM, quem Tagetis patrem facit Festus, facile referre dixerim. Pallio amictus est, reliquo corpore nudus: pedes calceis puris, non vero ornatioribus induti; quibus etiam parvi focci adiuncti videntur: bulla quoque minor e torque ante pectus dependet. Serpens, quem dextera tenet, mirifice Genio convenit, tamquam insigne eius symbolum. Quam multa serpens significet ex antiqua Aegyptiorum disciplina, quam Etrusci callere, erudite exponit Pierius Valerianus (2).

Alterum aereum simulacrum, quod sequitur num. III. valde curiosum est, dignumque ut ab eruditis viris diligentius observetur. Puerum, aetatis fere decem annorum, refert: forte vel ipsum TAGETEM, vel eius discipulum BACCHETIDEM, quem totam Haruspicinae scientiam, quam ab eo acceperat, scriptis consignasse tradit Fulgentius (3), quem citat Thomas Dempsterus (4). Caput duplex corona, quae intortum funem imitatur, revincit: capilli prolixi sunt, omni ex parte eleganter tonsi in fine, atque in plures gradus dispositi. Tunica adstricta, in anteriore parte ab imo ad summum, pulcherrimo opere exornatur. Unico pedi, induto Thyrreno calceo puro, qui duplicis speciem retinet, quod valde curiosum, insistit. Vtraque manu tenet, nescio an craticulae, extrema cuiusdam instrumenti mihi incogniti;

(1) Lib. II. de Divinatione.
(2) Hieroglyphic. Lib. XIV.

(3) Ad Chalcidum in dictione *Labeo*.
(4) De Etr. Reg. Lib. III. Cap. II.

ti ; quod quum in medio sit quibusdam vinculis revinctum , in duos aduncos ramos , tamquam brachia , se diffundit : quae in summitate nec recta sunt , nec acuminata ; nam si acuminata & recta essent , credi posset in ea infixae fuisse lumina vel faculas , quae Diis offerri , vel etiam ex eorum flamma auspicia captari solebant . Ni meliora deinceps occurrant , auguror , hoc instrumento usos fuisse Etruscos Haruspices , ut extis animalium hinc inde circumvolutis , & ad lumen examinatis , facilius inspicerent quae bona vel mala portenderent : putabant enim exta signari notis quibusdam a Diis , aut varie commoveri , ut docet Tibullus (1) . Qui haec curabant EXTISPICES dicebantur . Memorantur a Tertulliano (2) extorum *inspicia* :

*Sortes , anguria , stellarum nomina falsa ;
Nascentum geneses constringere , postque videre
Extorum inspicis , resque expectare futuras .*

Salisberienſis de Haruspibus agens ait (3) : *Haruspicium quoque in extorum inspectione viget ; quam artem TAGES quidam dicitur invenisse .* Ex disciplina Haruspicum , & ex praecepto Pontificum , ut docet Macrobius (4) , solemne fuit sacrificantibus *exta porricere* ; quae forsitan hoc instrumento , quod Tusci invenere , porriciebantur ; hoc est Diis dabantur , offerebantur , vel proiiciebantur in fluctus expiationis causa (5) . Macrobius adlegat Veranium , qui ex primo libro Pictoris , ita dissertationem huius verbi exsecutus est : *Extas porriciunt , Dis danto , in altaria aramve focumve , eove quo exta dari debebunt .* Adposuit Plautus in Pseudolo (6) :

————— *Nam si sacrificem summo Iovi
Atque in manibus exta teneam , ut porriciam .*

Nil frequentius ex ritualibus Etruscorum libris , quam exta vel fibras consulere , inspicere , inspectare , ostendere . De omni Haruspicinae genere diligenter egit Tarquitiſ , de cuius libris Ammianus (7) ; Macrobius vero meminit *Ostentarii Tusci* (8) .

TA-

(1) Lib. 11. Eleg. v. vers. 14.

(2) Lib. 11. in Marcion.

(3) Lib. Polycratic.

(4) Vide Virgilium Aeneid. Lib. v. vers. 238.

(5) Saturnal. Lib. 111. Cap. 11.

(6) Act. 1. Scen. 111. vers. 31.

(7) Lib. xv.

(8) Lib. 111. Cap. vii. Saturnal.

T A B V L A X V.

B T G Ö E

*Nympha Etruscorum , Haruspicinae peritissima ,
divinis honoribus consecrata .*

TAGETI iungenda BYGÖE Nympha , quam Tusci propter
eximiam auguralis disciplinae scientiam , egregiaque in
se collata beneficia , in Dearum numerum relatam divi-
nis honoribus adfecere (1) . Huius Nymphae meminit
Servius (2) ; qui postquam recitavit historiam de Sibyllinis libris
a Tarquinio emtis , addit : *Qui libri in templo Apollinis servabantur :*
nec ipsi tantum , sed & Martiorum & BYGÖIS Nymphae , quae ar-
tem scripserat fulguritarum arborum apud TUSCOS . Salmasius , Servium
emendans (3) , notat , eos libros servatos fuisse in templo , non
Apollinis , sed Iovis Capitolini , in quo fuere usque ad Capitolii
conflagrationem , quae Sullanis temporibus contigit . Martiorum au-
tem fratrum , ut & Sibyllarum , exstabant responsa fatidica . Martii
vatis mentio apud Livium . Deinde scribendum censet & BYGÖES
Nymphae . Η Βυγὸν : quae & Βυγόεια , ut Η Καλλιόπη , Καλλιόπεια .
Haec est , quae *Vegoia* dicitur in fragmentis Agrimenforum ; nam
υ in β saepe mutant Latini . Titulus eorundem fragmentorum
ita concipiendus est : *Item VEGOIA Arrunti Vertumno* . Tusca utra-
que nomina sunt . Fragmentum vero ita incipit : *Scias mare ex*
aethere remotum . Quum autem Iuppiter terram Etruriae sibi vindica-
vit , constituit iussitque metiri campos , signarique agros .

Ex his adparet , BYGÖEN non solum artem scripsisse arborum
fulguritarum , verum etiam de terminis egisse ; quare mirum
non est , si eius simulacrum , ut videmus , ad termini , sed lon-
ge elegantioris , similitudinem expresserint Tusci . Dii custodes fi-
nium agrorumque habiti sunt Apollo , Mercurius , Hercules , Bac-
chus , Pan , Silvanus , Priapus : de quibus agit Hieronymus Ale-
ander in Explicatione antiquae Tabulae Heliacae . De Diis Ter-
minalibus & ipse aliqua depromsi ad Inscriptiones Donianas (4) ;

G

nam

(1) Vide etiam Dempsterum de Etr. Reg.
Lib. III. Cap. III.

(2) Ad Lib. VI. Aeneid. vers. 72.

(3) In Exercitat. Plinian. pag. 54.

(4) Ad Tab. XIII. pag. LXIV. LXV.
LXVI. LXVII.

nam in vetusto marmore memoratur ager *Apollinis Argentei*. His adde IOVEM cognomento *Opiov*, hoc est *Terminalem*: cui Numma cavit, lege de terminandis praediis, ut sacri essent lapides, quibus tum publici, tum privati agri discernerentur; ut narrat Dionysius Halicarnassensis (1): iussitque, ut illis omnes quotannis, stato die, solemni coetu, eo in loco rem divinam facerent; sacrato cum primis nobili festo in honorem Deorum, qui terminis tutelares praesidebant. Hos ritus & sacra non dubito Numam regem ab Etruscis accepisse, qui sciebat e BIGÖES libris, non solum Iovem ab Etruscis tutorem finium conservatoremque factum; verum etiam artem agrorum terminandorum ab ipsis manasse. Non enim haec instituta Romani ea tempestate ab aliis nationibus, praeter quam ab Etruscis, Arcadibus, Latinis, Sabinis, Albanis accipere potuere: pro Etruscis vero hae atque aliae mox adducendae rationes potius militare videntur.

Hoc igitur perrarum atque insigne BYGÖES Nymphae simulacrum ex aere, e Museo Gaddio, Etruscis signis locupletissimo, depromptum expositumque in hac Tabula XV. num. 1. quoties contemplor, temperare mihi non possum, quin Tuscam nationem, eiusque artifices omni laude in caelum feram; quum videam in rebus pulcherrimis atque utilissimis excogitandis, atque in publicum bonum promovendis, mira praeditam fuisse solertia, ac peritia prorsus singulari. Si enim omnia accurate consideremus, quid hoc simulacro pulchrius, quid elegantius effingi potuit? Cernitur eiusdem Deae protome imposita duplici basi atque hypobasi longe ornatissimae, quae quidem aliquomodo similis est Hermaeis signis: verum opificio ipso inusitato & nunquam antea cognito, multo sane nobilior atque augustior adparet. Siquidem Hermaea Graecorum signa post caput Numinis, quod referebant, trunca in ceteris partibus, in stipitem purum desinebant (2): qui, ut in multis, in summitate latior, deinde angustior usque ad calcem ibat. Heic vero Tuscanicum fastigium, cui imposita est Dea, in tria, ut videtur, membra dispersitum est. Primum occurrit sub protome basis, coronide, denticulis, deinde cymatio undique foliis exornato, pereleganter coronata. Secundo sequitur altera basis, sive hypobasis, quadrupliciter maior: quae in utroque latere adiunctis volutis (Latini mutulos appellant, aliqui corvos, nos patrio sermone *modiglioni*) innexisque & quasi catenatis in medio primum maioribus dein minoribus scutis vel discis, longe est pulcherrima atque ornatissima. Hinc manife-

(1) Lib. 11. Roman. Antiq. pag. 133.

(2) V. Pausan. in Messen. Lib. IV. Cap. XXXII.

nifestum esse arbitror, insigne hoc decus aedificiorum, quod apud veteres recentioresque Architectos tam frequens est, ob summam elegantiam solidamque venustatem, non ab alia natione quam Etrusca, in inveniendis ornamentis, quae Deorum propria essent, sagacissima, originem habuisse. Tertio, pro planitie addita est altera latior basis, ad hoc ut simulacrum rectum stare possit.

Etruscis praeivere, in huiusmodi simulacris effingendis, Aegyptii; e quibus duo ferme cubitalia apud me exstant (ut de iam editis, deque multis fictilibus, quae in Museis frequenter occurrunt, nihil dicam) quae Isidem referunt; constantque e ligno durissimo; ut aliqui putant, cedro incorruptibili. Gypso dealbata sunt, variis undique colorum lineis, nempe viridibus, rubris, flavis, caeruleis nigrisque depicta. Quod mirum videatur, supersunt adhuc in altero ex his, post annos fere ter mille, quaedam auri fulgentissimi bractae, quae indicant, totum Deae vultum auro intectum fuisse. Praeter os Deae nihil aliud cernimus; reliqua corporis in truncum desinunt. In ima parte sub basi prominet quidam perbrevis paxillus ex eodem ligno factus; quo, ut opinor, in basi ornatiore infigi ac statui posset; ut factum videmus in Mensa Isiaca a Pignorio edita atque illustrata (1). Tuscii vero opifices ut hoc genus simulacri, quod apud Aegyptios & Graecos magna religione sacratum fuit, nobilioribus ornamentis augustius redderent amplificarentque; non cum solo capite, sed pectore tenus Deorum Hermaea signa (quod inferius etiam clarius apparebit) expressere. Praeterea ne simulacra, truncatis brachiis tam monstrosa cultoribus apparerent, eleganti opere, praesertim grandibus foliis, pectus undique circumvallarunt; quae venustate ipsa, symmetria ac novitate, speciem omnem deformitatis occultarent, ut in hoc quoque ingeniosissime factum videmus.

Folia in hoc signo rarissimo inserta, quum sint oblonga & aculeata, ex ilice desumpta esse autumo: haec enim arbor, ut diximus, religiose culta, summo in honore fuit apud Etruscam gentem; nam, ut Plinius testatur (2), eam exornarunt titulo aereis Etruscis litteris inscripto, quo apud omnes solemni ritu sacratam esse constaret. Consita ea fuit in Vaticano ante Romam conditam. Facile crediderim, ibidem ultimum Etruriae limitem statutum fuisse auctoritate eiusdem Nymphae, quae de terminis scripsit. Forte etiam huius arboris auspiciatissimae (3) folia

G 2

de-

(1) Vide indicat. lit. v. & cc. kk.

(2) Lib. xvi. Cap. xlii.

(3) Vide Cl. Salmasium in Plinian. Exercit. Tom. ii. pag. 675. 676.

dedicata erant BYGÖE Nymphae, quia in ipsis, ut mos erat (1), scribere potuit oracula & divinationes arborum fulguritarum, vel etiam sortes, quas, ut credebant, divino adflata numine interpretabatur: certe credibile est, nec temere, nec sine ratione ei adtributa fuisse a Tusco artifice. Innuere etiam voluit idem artifex ita effigendo hoc simulacrum foliis undique arborum ornatum circumdatumque, trunco simile, si ornamenta excipias, antiquissimum esse genus eiusdem Nymphae: nam hominum antiquissimi, truncis orti credebantur; quod, ante factas domos, aut in cavis arboribus, aut in speluncis manerent: qui quum exinde egrederentur, aut suam educerent sobolem, dicti sunt inde procreati: ita enim exponit Servius hos Virgilii versus (2):

*Tum rex Evandrus Romanae conditor arcis:
Haec nemora indigenae Fauni Nymphaeque tenebant,
Gensque virum truncis & duro robore nata.*

Altera coniectura, ut arbitror, non improbabilis, quae me movet, ut credam hoc simulacrum referre BYGÖEN Nympham, ex solutis crinibus petenda est, qui ei conveniunt tamquam Vati, quam divino numine adflatam fuisse fabulantur. Siquidem coma diffusa ventis, quam Graeci ἀπόχυτον, ἔαχυτον vocant, ut notat Salmasius (3); crinesque in morem undantium fluctuum torti atque inflexi, quales heic observantur, vaticinantibus tribuuntur, ut docet Ovidius (4):

Sic mihi diffusis vaticinata comis.

Hoc modo solutis sparsisque capillis pictae sunt in Etruscis Vasculis, in Opere Dempsteriano relatis, Tabula XIIII. & LXIII. feminae fatidicae; quarum altera ante Bacchum sedentem stans, per cribrum, quod tenet, auguria captat, aut vaticinia: nam, ut docet Suidas (5), per cribrum, sive per tripodem & laurum veteres vaticinabantur.

Quod vero Tusci, ut credo, inter Deos medioxumos hanc Nympham retulerint; hinc bulla minor, Etrusci operis index, ei

(1) Vide Virgilium Aeneid. Lib. III. vers. 444. Lib. VI. vers. 74. Virgilius non exponit cuius arboris folia essent. Servius, ut scribit Varro, putat fuisse palmae. Vide Plinium Lib. XIII. Cap. XI. Alexandr. de Dieb. Gen. Lib. I. Cap. XXX.

(2) Aeneid. Lib. VIII. vers. 313.

(3) In Plin. Exercit. Tom. II. pag. 534.

(4) In Epist. V. vers. 114.

(5) Tom. III. pag. 424. τὰ ἐπὶ κοσκίνου, & in seqq. Vide I. Caes. Bulengerum Tom. I. Lib. II. de Sortib. & Lib. III. de Auguriis.

ei tribuitur, e torque tamen maiore, five ornatiore pendens ante pectus: quo insigni nobilitandum esse Tusci censuere, quod in eo consilii, caelestisque numinis sedes sit constituta (1).

In eadem Tabula XV. num 11. aliud exhibeo simulacrum ex aere, Etrusca arte politissimum atque elegantissimum, quod Senis exstat in Museo Nobilissimi Viri Dominici Burghesii Patri-
cii Senensis. Huic aliud omnino simile protulit apud Dempsterum Tabula XLIII. Senator Bonarrotius, qui referre censet forsitan BYGÖEN Nympham: nam sinistra, ut in hoc quoque signo cernimus, tenet aviculam, quae innuit auguralem artem, quam scientissime docuit. Venerem ego facile crediderim: aviculam vero columbam, quae ei sacra est, quod generationi maxime sit dedita. Non abnuam si quis etiam credat referre posse eam Nympham Etruscam incerti nominis, cuius meminit Lactantius ad Statium (2): quae ut ostenderet verum Dei nomen exaudiri non posse ab homine mortali, corruptioni ac fragilitati naturae obnoxio; in conspectu ceterorum, ad aurem tauri nomen Dei pronuntiavit; quem illico, ut dementia correptum, & nimio turbine coactum, ut idem Lactantius ex Etruscorum fabulis memorat, exanimavit. Hinc tanta Deorum invec̃ta multitudo creditur; cuius rei originem alibi investigabimus.

T A B V L A X V I.

V O L T V R N V S

*Deus Etruscorum; Campanorum tutelar-
& proprius.*

NEc Dempsterus, nec alii recentiores Scriptores, ut video, inter Etruscorum Deos adnumerant VOLTVRNVN: quod vero id ego faciam, aliquae adstipulantur rationes ex antiquitatis penu depromtae. Primum ipsa nominis natura, ut opinor, perspicue Etruscum esse Numen declarat: nam *Vol* & *Vola*, ut diximus, prisca Etruscorum lingua (3), *arx* atque *urbs*
inter-

(1) Vide Alex. ab Alexandro Genial. Dier. Lib. 11. Cap. XIX.

(2) Lib. IV. Thebaid. vers. 5.

(3) V. Raph. Volaterranum Comm. Lib. v. Dempsterum de Etr. Reg. Lib. 1. Cap. xv. pag. 61. & Lib. v. Cap. 111. pag. 279.

interpretatur. Eodem fere modo non pauca Deorum nomina definunt, ut vidimus, *Vertumnus*, *Volumnus*, *Volumna*, *Voltumna*, quae Etrusca esse animadvertimus. Arnobius, ex fabulis Etruscorum, tradit (1) Ianum, Caelo atque Hecate procreatum, qui primus in Italia regnavit, & Ianiculum oppidum condidit, fuisse patrem Fauni, *Volturri* generum. Ad haec notandum etiam, quod Varro hunc Deum cum aliis Etruscae gentis propriis recenset, praefertim cum Pomona, Furina, aliisque Diis longe antiquissimis: nam maximae vetustatis ea est nota, ut ipse ait, quod obscura sit origo Flaminum, qui iisdem Diis adsignati fuere: inter quos *Volturnalem* quoque adscribit, ab eodem Deo cognominatum. Meminit quoque Festus *VOLTVRNI* Dei, testaturque non solum Sacerdotem sive Flaminem *Volturnalem* honoris causa ei datum fuisse; verum etiam sacra propria facta, quae *Volturnalia* dixere. *Volturnalia Volturmo Deo sua sacra faciebant; cuius Sacerdotem Volturnalem vocabant*. Ea peragebantur sexto Kalendas Septembres, ut constet ex fragmento vetusti Kalendarii apud Gruterum edito (2), in quo scriptum est: VI. VOLT. NP. VOLTVRN. FLAMINI. SACRIFICIVM. hoc est. VI. (Kalendas Septembres) *Volturnalia*, *Nefastus primo*, *Volturnali Flamini sacrificium* (3). Hunc Deum, Etruscorum proprium, praetermisit vir multae lectionis Lilius Gregorius Gyraldus: quodque magis mirandum, meminit Deae *VOLTVRNAE*, quam, ut video, confundit cum Dea *VOLTVMNA*, de qua supra disseruimus (4).

Declarato eiusdem *VOLTVRNI* cultu, feriis sacrisque & Sacerdote, superest ut probem a Campanis, ut patrium Deum, religiose adoratum fuisse; quod non est factu difficile. Constat enim ex Livio (5), Capuam ab Etruscis conditoribus, *Volturnum* adpellatam fuisse; ita enim inquit: *Peregrina res, sed memoria digna traditur eo anno facta: (erant tunc Consules C. Sempronius Atratinus, & Q. Fabius Vibulanus) Volturnum, (sive ut alii habent codices Vulturnum) Etruscorum urbem, quae nunc Capua est, ab Samnitibus captam: Capuamque ab duce eorum Capye; vel, quod propius vero est, a campestri agro, adpellatam. Cepere autem prius bello fatigatis Etruscis, in societatem urbis agrorumque accepti: deinde festo die graves somno epulisque incolas veteres, novi coloni nocturna caede adorti*. Dionysius Halicarnassensis Tuscorum laudibus & gloriae maxime infensus, huius urbis splendidissimae originem Capy Tro-

iano

(1) Lib. III. Contra Gentes.

(2) Vide pag. CXXXIV.

(3) Vide Io. Rosinum Ant. Rom. Lib. II.

Cap. XXI. & Lib. IV. Cap. XII.

(4) Hist. Deor. Synt. IV. in fine.

(5) Lib. III. & XXXIII.

iano adtribuit (1), quod etiam alii fecere : quos omnes Thomas Dempsterus (2) putat intelligendos de Capye restauratore Capuae urbis ; quae iam , florentibus Etruscorum rebus , condita ; adpellentibus vero in Italiam Troianis fuit reparata . Servius eamdem Etruscis adferit (3) , aitque viso falconis augurio conditam , qui Tusca lingua *capys* dicitur , unde est Capua nominata . Aliqui credunt ab amne nobili *Volturmo* , sive *Vulturmo* nomen accepisse . Vtcumque res sit , constat Livii ac Servii auctoritate , adde etiam Velleium Paterculum (4) , Capuam a Tuscis conditam fuisse , ac primum *VOLTVRNV* vocatam . Neque etiam absurdum est credere vel a *VOLTVRNO* Deo Etruscorum nomen urbi atque amni imposi- tum ; vel potius contra , ab eius urbis nomine eundem Deum nomen accepisse . *Volturnus* amnis eminus est Capua , ut ait Asconius Paedianus (5) , trium millium passuum : de quo etiam Varro , Plinius , Mela , Virgilius alique meminere (6) .

Aeneum simulacrum pulcherrimum , quod exhibeo in hac Tabula , duplici schemate accuratissime delineatum , exstat in regio Mediceo Cimeliarchio . Curiosum est perbreve amiculum , quo tegitur ante & retro , pectore atque humeris tenus : verum quo nomine cum vestem , tum ipsum Deum , utrum ne *VOLTVRNV* , adpellem , nescio : non enim , in tanta vetustissimorum temporum ac monumentorum caligine , quidquam statuo : summorum virorum iudicio standum esse , satius arbitror .

Volturnus , sive *Vulturmus* est etiam venti nomen , teste Plinio (7) ; qui forsitan , quod cum vulture conveniat vel qualitatibus vel velocitate , (nam & Aquilo ab aquila nomen obtinuit , quod instar aquilae vehementissimo feratur volatu) ab Etruscis , ut opinor , nomen accepit : hunc Graeci *Eurum* adpellant . Ab Oriente brumali procedit : ei contrarius est ventus *Corus* , quem Graeci *Argesten* vocant , qui autumnat ; ambo tamen sicci praeterquam definentes : sed *Volturnus* cum Favonio tepidus . In *Volturnum* , ut observat idem Plinius (8) , apiaria & vineae Italiae Galliarumque spectare debent .

TA-

- (1) Lib. 1. Antiquit. Rom. pag. 59.
- (2) De Etrur. Reg. Lib. 1. Cap. 19.
- (3) Ad Lib. x. Aeneid. vers. 145.
- (4) Lib. 1. Histor. num. VII.
- (5) In IV. contra Verrem.

- (6) Vide Ortelium in Thesauro Geographico. Cluverium ant. Ital. Lib. IV. pag. 1093. Adde Strabonem Geographiae Lib. V.
- (7) Lib. II. Cap. XLVII.
- (8) Lib. XVIII. Cap. XXXIV.

T A B V L A X V I I .

I V T V R N A E T P O R T V M N V S

Dii selecti veterum Etruscorum.

ANtiquorum Scriptorum auctoritate, in numerum selecto-
rum Deorum, quos Tusci coluere, I V T V R N A Nym-
pha referenda est: quae, ut fabulantur, non secus ac
V O L T V R N V S, de quo diximus, fonti celeberrimo, si-
ve, ut Vossius adfirmat (1), amni, itemque lacui sive stagno, no-
men dedit. Arnobius, Iani, Tuscorum Deorum principis, coniu-
gem fuisse tradit (2).

Multa lubens praetereo; quia de ea plures disseruere, & qui-
dem omnium luculentissime Petrus Marcellinus Corradinus (3).
Etruscorum exemplo primum Latini, deinde Romani divinis ho-
noribus eam adfecere propter summa beneficia Italiae populis con-
lata, quae Virgilius (4) & Ovidius (5) immortalis carmine cele-
brarunt. Adducam Servii verba, quae in rem meam maxime fa-
ciunt. *I V T V R N A*, inquit, *fons est in Italia saluberrimus, iuxta Nu-*
micium fluvium; cui nomen a iuvando est inditum: quum enim natura-
liter omnis aqua noxia sit aegrotorum corporibus, hic omnibus saluberrimus
fons est: de hoc enim fonte Romam ad omnia sacrificia aqua adferri
consueverat. Bene ergo Virgilius Turno fingit sororem, quae laborantes
iuvare consuevit. Huic fonti per aquarum inopiam sacrificari solet: cui
Lutatius Catulus primum templum in Campo Martio fecit; nam & Iu-
turnas ferias celebrant, qui artificium aqua exercent, quem diem festum
I V T V R N A L I A dicunt. Varro rerum divinarum quartodecimo ait: I V T V R N A
inter proprios Deos Nymphasque ponitur. Aliqui cum Dea Egeria
eam confundunt (6).

Huius Deae imaginem forte repraesentat signum aereum ele-
gantissimum, e Medicea Gaza depromptum, quod exhibeo in
Tabula XVII. num. 1. Emblema Etrusci vasis ahenei fuisse coniicio
ex forma, atque ex subiectis ad manus & ad pedes lamellis in-
cur-

(1) De origine & progr. Idolol. Lib. 11.
Cap. LXXX. pag. 263.

(2) Lib. 111. contra Gentes pag. 99. edit.
Romanae an. MDLXXXIII.

(3) Veteris Latii prof. & sacr. Tom. 1.

Lib. 1. Cap. XXV.

(4) Aeneid. Lib. XI.

(5) Fastorum Lib. 1.

(6) Vide Caroli Neapolis Anapt. ad Ovidii
Fast. Lib. 111. num. 107. pag. 171.

curvis , quo facilius corpori vasi adhaerere possent . Ipse quoque habitus corporis eo modo curvati ac retrorsum circumacti , pro ansa vasis constructum fuisse declarat : quod etiam hodierni opifices observant , si qua vasa , praesertim argentea , ansata , sint fabricanda . Coniicere non incongrue possumus , hoc vas sacrum IUTURNAE fuisse ; eoque aquam ex eius fonte hauriri solitam ; quae tum in sacris *Iuturnalibus* , tum in ceteris sacrificiis adhiberetur .

Capilli virginum more collecti , verum absque nodo sunt . Bulla in speciem cordis facta e collo pendet : armillae in utroque brachio non purae , sed adiunctis bullis insignes atque ornatiores . Quamquam toto corpore sit nuda , crura tamen loris circumdata , pedesque calceis puris lunatis amicti sunt . Quando haec doctis viris non placeant , videant , num haec imago LARAM Nympham Tiberinam , vel LARVMDAM , Larum Deam , verisimilius referre possit . Larae linguam a Iove ereptam fuisse fabulatur Ovidius (1) , quod Iunoni retulisset , Iovem immodico Iuturnae amore captum . Haec postea a Mercurio compressa , duos genuit filios dictos LARES ; quorum alterum bonum , alterum malum credebant .

Sequitur in eadem Tabula XVII. num. 11. aliud ex aere simulacrum , ut videtur , Dei Marini ; cuius imagine ansam vasis ornavit Tuscus artifex praestantissimus . Ansa superne desinit in marinam belluam , spectatorum commodo relatam num. 111. quam canem esse crediderim . Instar piscis aliculas habet in dorso . Sub throno sive fastigio , cui hic Deus pedibus insistit , sculpta , est mulier pedibus , iniuria temporis , truncis ac labefactatis (eos instar volucrum fuisse suspicor) passis capillis , alisque quatuor expansis instructa . Hoc typo Tuscos imaginem *Tempestatis* expressisse auguror ; quam nec sine ratione pedibus eiusdem Numinis marini (2) subiecere . Gorgones sculptae in sepulcris veterum Etruscorum & ipsae *Tempestatem* exprimere possunt , de quibus mox disseram . Si quis vero non *Tempestatem* , sed e *Ventis* unum referre putat , non repugno : certe utrisque alae tum in capite , tum in dorso , tum etiam in pedibus tribuuntur (3) . Quod igitur huic signo canis marinus pro symbolo tributus sit , pedibus autem subiecta *Tempestatas* , sive *Ventus* ; non erit , ut opinor , absurdum suspicari , eo PORTVMNVN referri posse , quem Deum portubus

H

prae-

(1) Fastor. Lib. 11.

(2) Interim vide Bonarrotium in Diptychum Romuli pag. 238. post Observatio-

nes ad Vasa vitrea Coemeterialia.

(3) Vide Hyginum Fabul. XIV. eiusque Enarratores .

praeesse veteres Tusci commenti sunt, a quibus etiam nomen accepit. Eius aedes & cultus in portu Tiberino, quem Etrusci tenere, omnium maxime celebris & frequens fuit. Ferae & PORTVMNALIA sacra in eius honorem instituta memorantur: quae, ut scriptum est in antiquo Kalendario, edito in Gruteri Thesau-
ro (1), XVI. Kalendas Septembres peragebantur. In altero Kalendarii vetustissimi fragmento (2) eodem die discimus sacra fuisse celebrata tum PORTVMNO ad Pontem Aemilii, sive Sublicium, tum IANO ad Theatrum Marcelli. Accedit Varronis auctoritas (3); ita enim inquit: *PORTVMNALIA dicta a PORTVMNO: cui eo die aedes in portu Tiberino facta, & ferae institutae*. Flaminem, ex nomine suo PORTVMNALEM cognominatum, habuisse probabile est; quamvis de eo silentium sit apud Scriptores. Neque abnuerim, si quis credat, ludos quoque sacros in eius honorem institutos celebratosque fuisse a Tuscis: ad exemplum Isthmiorum, quos noctu a principio, mox die (4) magnis sumtibus celeberrimoque conventu in honorem Palaemonis & Archemori in Isthmo Corinthiaco Graeci celebrare consuevere: quos luculenter illustrat Vir longe doctissimus Benedictus Averanius (5). Inter Gudianas inscriptiones, a Viro Celeberrimo Hesselio nuper in lucem editas (6), plures adferuntur sacrae PORTVMNO, cui FORTVNA TRANQVILLA comes additur, quae tum Panormi, tum prope Portum Augusti inventae sunt. Cicero Neptunum a *nando*, PORTVMNVNVM a *portando* dictum censet (7): Servius vero (quod multis placet) quia portubus praest (8). Quae bona sperarent a Portumno infani cultores, exponit Arnobius (9): *Per maria tutissimas praestat PORTVMNVS commeantibus navigationes*. Nonnulli eundem ac Melicertam & Palaemonem esse credunt (10): cuius fabulam satis notam ex pluribus scriptoribus iterum recoquere non vacat (11). Apuleius ab his plane diversum facit (12).

Quod vero Tusci in Italia omnium primi PORTVMNVNVM, sive, ut aliqui scribendum putant, PORTVNVM coluerint, ac deinde eorum exemplo Latini ac Romani, ex dictis declaratum esse puto. Accedit etiam ipsum nomen aliis Etruscorum Diis, Vertumno, Volumno, Pilumno, Picumno, ipsa litterarum constitutione

(1) Apud Gruterum pag. cxxxiii.

(2) Ibidem pag. cxxxiv.

(3) Lib. v. de Lingua Lat. pag. 50.

(4) Alex. ab Alexand. Genial. Dier. Lib. v. Cap. viii.

(5) In Anthologia Dissert. i. num. 4. Dissert. iv. num. 2. 6. Dissert. v. num. 2. 5.

(6) Confer, si otium est, pag. lxx. num. 12.

13. 14. itemque pag. lxx. num. 1.

(7) Lib. ii. de Natura Deorum.

(8) Aeneid. Lib. v. vers. 241.

(9) Adversus Gent. Lib. ii. pag. 96.

(10) Alex. ab Alexand. Lib. v. Cap. viii.

(11) V. Ben. Averanum Dissert. i. in Antholog. num. 3.

(12) Lib. iv. de Asino aureo.

tione perfimile. Praecipuo vero honore cultum fuisse existimo in celeberrimis portubus & promontoriis, quae Etrusci terra multum, mari plurimum pollentes, ut ait Livius (1), habuere: ac praesertim in Lunensi portu, apud Centum Cellas, apud Labronem, (hodie adpellant Liburnum) apud Genuam, quam Etruscos tenuisse ostendit Thomas Dempsterus (2). Hoc loci haud praetermittendum esse censeo insignem Livii locum, quo, quanta fuerit imperii Tuscorum claritudo, ostenditur (3). *Tuscorum ante Romanum imperium late terra marique opes patuere: mari Supero Inferoque, quibus Italia insulae modo cingitur, quantum potuerint, nomina sunt argumento; quod alterum Tuscum communi vocabulo gentis, alterum Hadriaticum mare, ab Hadria Tuscorum colonia, vocavere Italicae gentes. Graeci eadem Tyrrhenum atque Hadriaticum vocant. Ii in utrumque mare vergentes incolere urbibus duodenis terras, prius cis Apenninum ad Inferum mare, postea trans Apenninum totidem, quot capita originis erant, colonis missis: qui trans Padum omnia loca, excepto Venetorum angulo, qui sinum circumcolunt maris, usque ad Alpes tenuere. Alpinis quoque gentibus ea haud dubie origo est, maxime Rhaetis: quos loca ipsa efferarunt, ne quid ex antiquo, praeter sonum linguae, nec eum incorruptum, retinerent. Tusci, nauticae rei navalisque militiae & disciplinae peritissimi, omnium primi Italici naves, ancoras aliaque nautica instrumenta a se inventa monstrarunt; quare mirum non est, si PORTVMNVN Deum portubus & maris tutelae praesse voluerunt.*

Fingitur Deus in hoc simulacro iuvenili specie decorus ac maxime floridus. Capilli duplici ordine in varios cincinnos dispositi, more Aegyptiorum Numinum, quorum imagines illustravimus. Torquis cum bulla specie cordis confecta, cum duabus aliis utrimque pendentibus, collum & pectus exornat. Sinistrum brachium armilla decoratur. Non me latet, PORTVMNVN caeruleis barbis hispidum describi ab Apuleio (4); sed, ut videmus, Etrusci nunc barbatos, nunc imberbes Deos, & quidem iuvenili aetate florentes, expressere.

H 2

T A-

(1) Lib. 1. in princ.

(2) De Etr. Reg. Lib. 1. Cap. 1. & Cap. 1 x.

(3) Lib. v.

(4) Lib. iv. de Asino aureo.

T A B V L A XVIII.

VITVMNVS ET MANTVRNA

Dii religiose culti in Etruria.

VITVMNI Dei, ut video, solus meminit D. Augustinus, ex antiquis proculdubio Scriptorum monumentis: neque etiam uno tantum in loco eximii operis de Civitate Dei (1). Hunc coniungit cum Deo *Sentina*; nam uterque puerperio praeesse credebatur, quorum alter vitam, alter sensus largiebatur. Quamvis autem hos non adnumeret Sanctus Doctor inter selectos Deos; tamen, multo maiora eos, quam proceres & selectos praestare, existimatum fuisse scribit: *Nam sine vita & sensu*, inquit, *quid est illud totum, quod muliebri utero geritur, nisi nescio quid abiectissimum, limo ac pulveri comparandum*. Deinde (2) reddita ratione, cur haec Deorum dona, vita & sensus, sint omnium praestantissima; inter Deos selectos, hos potius quam alios, ab infanis cultoribus censi debuisse contendit. Inter selectos itaque Deos *VITVMNVS* vivificator, & *Sentinus* sentificator magis haberi debuerunt, quam *Ianus* seminis admissor, & *Saturnus* seminis dator vel sator, & *Liber* & *Libera* seminum commotores vel emissores: quae semina indignum est cogitare, nisi ad vitam sensumque pervenerint: quae munera selecta non dantur a Diis selectis, sed a quibusdam incognitis, & prae istorum dignitate neglectis. Quod igitur *Sentinus* Deus socius sit *VITVMNI*, in numerum Tuscorum Deorum & ipse referendus esset; verum id sine ratione minime faciendum puto. Pro *VITVMNO* Etruscis adserendo, militat similitudo nominis, quod ab reliquis ita desinentibus non dissentit. Non lego, Flaminem huic Deo datum, nec ferias & annua sacra in honorem eius instituta: quorum memoriam vel temporis adeo remoti vetustas abolevit; vel Latini ac Romani de hoc Deo non satis solliciti forsitan fuere.

Eandem propter rationem in hac Classe priorum selectorumque Deorum veterum Tuscorum adscribendam censeo Deam *MANTVRNAM*, quam inter Deos Coniugales religiosissime coluerunt. De ea meminit idem Augustinus (3): *Vt maneat cum viro*, addi-

(1) Lib. VII. Cap. II. & III.

(2) Ibidem Lib. VII. Cap. III.

(3) De Civit. Dei Lib. VI. Cap. IX. Vide etiam Gyrard. Hist. Deor. Synt. I. pag. 47.

additur Dea MANTVRNA. Siquidem ferunt vota ei facta, ne recederet uxor a marito, sed cum eo perpetim maneret; quare a manendo nomen ei factum arbitrantur. Vossius MANTVRNAM ipsam Iunonem esse censet: quam multis cognominibus, quae ipse interpretatur, exornarunt, quod matrimoniis praecesset (1);

In hac Tabula XVIII. quinque exhibeo Etruscorum Deorum simulacra, ut a viris gnaris antiquitatis observentur; multum enim eruditionis aequae ac curiositatis praefereunt. Quatuor relata num. i. ii. iii. & v. ex aere constant, exstantque in Museo Montemellinio Perusiae. Alterum num. iv. productum, fictile est, quod diligentissime adseruo inter mea Cimelia ex dono Clarissimi I. C. Petri Franceschini, Nobilis Volaterrani, qui nuper in Etrusco sepulcro Volaterris eruto in suis praediis, id inventum fuisse mihi nuntiavit. Typo factum videtur ab artifice Tusco valde perito. Hoc ἀγαλμάτιον, ut Graeci dicunt, fortasse refert MANTVRNAM Deam; nam in multis urnis Etruscorum, quae, ut infra videbimus, matrimonia anaglypho opere sculpta exhibent, iuxta coniuges vel pronubae vel augures feminae adsistunt, vel potius Deae Iuno & Manturna, quae in hunc fere modum pallio sunt obductae. In antiquis sepulcrorum inscriptionibus laudantur optimi coniuges, quorum vinculum nec lites nec iurgia nec querelae ullae diremerunt: quam felicitatem ita laudat Horatius (2);

FELICES ter & amplius

Quos irrupta tenet copula: nec malis

Divulsus querimoniis

Suprema citius solvet amor die.

Concordiae coniugum servandae praecerat *Manturna*, quae eadem est ac Iuno, cui *vincla iugalia curae*, ut canit Virgilius (3).

Non longe etiam absum, ut credam hanc imaginem referre posse FIDEM Deam, quam albo panno velatam pingit idem Horatius (4). Marmoream statuam e Museo Mediceo protulimus, hoc fere modo veste opertam, manibusque velatis, quam, ut credamus Fidem esse, non obscura adstipulantur indicia (5). Tuscorum MANTVRNA, eadem ac Fides & Concordia coniugum esse potest; nam Fides quoque (quod nomen Sabinam linguam olere dicit

(1) Vossius de orig. & progr. Idol. Lib. i I.

Cap. xvi. Gyrardus Histor. Deor. Synt. i.

pag. 54. Alios enumerat Pitiscus in Lexico.

(2) Carm. Lib. i. Ode xiii.

(3) Aeneid. Lib. iv. vers. 59.

(4) Carm. Lib. i. Ode xxxv.

(5) Vide Tom. iii. Musei Florentini Tabula xcix. pag. 99.

dicit Varro) connubiis praeest , quae dexteram & animos sponsi & sponsae coniungit . Concordia vero connubia stabilia servat , facitque , uti idem Varro interpretatur , ut corda sint congruentia (1) .

Alterum quoque Etruscum sigillum relatum num. v. si viris eruditus placet , MANTVRNAM coniugum tutelarem Deam , non inconvenienter repraesentare potest ; nam , ne oriantur dissidia , utraque manu dona quaedam , vel quae accepit , vel quae coniugibus largitur , gerit , in speciem pomi efficta : quorum alterum omnino rotundum est , alterum vero ovalem figuram retinet . Insigne admodum est , atque omni ornatu conspicuum , diadema , quod gestat in capite . Oculi clausi sunt : qua vero de causa , ab aliis scire cupio . Vultu ridenti , blando ac sereno , qualis decet optimos coniuges , conspicitur . Vestis , qua superne amicta est , elegantissima atque operosissima ; in limbo scutulis quibusdam , tamquam gemmis , distincta : de lunatis calceis nihil dico .

Reliqua nunc signa ahenea , in superiori ordine eiusdem Tabulae exposita , breviter describamus . Currenti similis cernitur puer tutulatus , cum calceis pulcherrimis : motu corporis vires suas ostendit , ac facile VITVMNVM incipientis vitae praesidem , referre potest , quod non adfirmo .

Alterum vero signum , eiusdem cum archetypo magnitudinis , duplici schemate delineatum , qui non laudat atque admiratur , nescio an Musis & Gratiis amicus dici possit . Senex iste pufillo corpore palliatus , cum calceis fibula adstrictis , non invita Minerva , ut opinor , designare potest VITVMNVM Deum : cui libenter dona & sacrificia facta , votaue lubenter nuncupata ab Etruscis auguror , quod a primo nativitatis die ad hanc senectam vitam suam ducere flagrantissime omnes optarent . Quia vero bona valetudine vita viget , servatur , ac longe diuturna protrahitur ; ideo quasi VITVMNVS idem sit , ac Graecorum Romanorumque *Telephorus* , eo fere modo repraesentatur : nisi quod illum hi puerili vel iuvenili specie : hunc vero Tusci sagacissimi senem repraesentarunt , quasi iam maturae vitae praesidem Deum . Cucullum sive capucium vel admovendum vel reducendum habet . Caput eiusdem Dei superne , ut cernitur , est perforatum rotundo amploque foramine , intusque inane . Credibile est , in eo tamquam vase , odores reponi consuevisse : quos quum incenderent , suffitus fieret Deo , ut credebant , gratissimus . In capite vero id factum voluere , quod putarent caelestis ignis sedem aemulari , quem a Prometheo accepit (2) .

TA-

(1) Lib. IV. de Lingua Lat.

(2) Hyginum vide Fab. CXLIII.

T A B V L A   X V I I I .

V A C V N A
P A V S V S E T C L I T V M N V S

Dii veterum Tuscorum locales & proprii.

VSus iam inolevit, ut VACVNA scribatur, non VACVMNA: ego tamen scribendum potius censeo VACVMNA, exemplo complurium nominum, ut vidimus, Deorum Etruscorum, quae hoc modo desinunt, quemadmodum *Volumna*, *Voltumna*, *Vertumnus*, *Pilumnus*, *Picumnus*. Praetermissam vero arbitror M, quod in prolatione non nihil impedi- menti & difficultatis habeat: cuius erroris vel quadratariorum, vel librariorum, si vacaret, sexcenta adferre possem exempla. Quamvis igitur haec ita se habeant, nolui tamen recedere ab usi- tata scribendi consuetudine, quae etiam innititur fidei vetustae arae inscriptae in honorem huiusce Deae: exstatque prope Cures in Sabinis, inventa inter rudera antiquae urbis, cum hoc titulo (1).

S A N C T A . . V A C V N A E
S A C R V M
M . C O C C I L I V S . M . F . C R V S T
S A B I N V S
M I L . L E G . X V I . G E M I N . E T
L . C O C C I L I V S . L E V I N V S
S A C E R D O S
V . S . L . M .

Celebre fuit huius Deae nomen apud veteres Tuscos, ac praecipue apud Sabinos Umbriae populos vetustissimos, qui eius cultum ab Etruscis acceperunt; nam constat, primum Etruscos sub Tyrrheno rege in Umbria confedisse, trecentisque oppidis debellatis, ut Plinius memorat (2), tota ferme Umbria potitos esse. Hinc inditum ab Etruscis nomen Deae VACVNAE crediderim: quum enim emensis terra marique maximis periculis, ac summis labo- ribus,

(1) Inter Gudianas edita pag. LVI. 9.   (2) Lib. II. Cap. XIII.

ribus, bellorumque incommodis omnibus superatis, tranquillas sedes iisdem in regionibus nacti essent; quod otio & quieti exoptatissimae vacarent, omnibusque curis vacui essent, VACVNAE Deae, ob insignia sibi conlata beneficia, templa, aras, sacra, Sacerdotes festosque dies in eius honorem instituerunt. Profecto Scriptores omnes docent, hanc Deam esse vacationis, quae etiam a curis vacare faciat. Porphyrius (1) incerta specie a Sabinis cultam memorat; ita enim scribit: *VACVNA apud Sabinos plurimum colitur Dea, quae est sub incerta specie formata: quidam MINERVAM, alii DIANAM putaverunt: nonnulli & CEREREM esse dixerunt; sed Varro VICTORIAM.* Hac Dea, ut idem Varro docet in primo rerum divinarum, ii gaudent maxime, qui sapientia vincunt: illud Pindari (2) apud se reputantes; ἀλλὰ γὰρ ἀνάπαυσις ἐν παντὶ γλυκεῖα ἔργῳ; quod, opere in omni dulcis & iucunda quies est. Ita quoque Athenienses Hesychum Deum, otii praesidem & vacationis, ara & delubro & frequentii hominum supplicatione celebrarunt (3).

Romani non solum *Quietis*, verum etiam & ipsi VACVNAE Deae statuta & solemnia sacra instituere, exemplo veterum Etruscorum & Sabinorum. Litarunt ei omnes homines, praesertim agricolae (4), qui quum vacassent laboribus, absoluta agrorum cultura perceptisque fructibus, in hieme sacra faciebant VACVNALIA (5):

*Ante focos olim scamnis considere longis
Mos erat, & mensae credere adesse Deos.
Nunc quoque quum sunt antiquae sacra VACVNAE;
Ante VACVNALES stantque sedentque focos.*

Antiquam vocat Deam VACVNAM, propter eius originem, quam primum a Tuscis, maxime omnium apud Sabinos, antiquissimam habuit. Eius templum Horatii aetate celebre fuit in Regione XIII. trans Tiberim: quod putre adpellat, ut arbitror, quia ob nimiam vetustatem vel fatisceret, vel esset corruptum (6):

Haec tibi distabam post templum putre VACVNAE.

In insigni patera fictili, quam in superiore Tabula VI. retulimus, forsitan sculpta est Dea VACVNA, non verò Pax, in tertio cur-

(1) In Horatii Epistol. x. Lib. 1.

(2) Nem. Od. vii. antistr.

(3) Vide Plutarchum in vita Niciae. De Dea VACVNA erudite differit Ludovicus Cresfollius Armoricus c. Soc. Iesu, Vacat.

Autumn. Lib. 1. Cap. 11.

(4) Vide Gyraldum Hist. Deor. Syntag. x. pag. 277. 278.

(5) Fastorum Lib. vi. vers. 303.

(6) Lib. 1. Epist. x. ad Aristium Fuscum.

curru sedens cum Pauso : cuius non sine ratione comes esse potest . Videbunt viri docti : de ea nihil definio .

PAVSVM inter Etruscos Deos recenset Dempsterus . Quomodo eum Tusci exhibuerint , ex imagine eius , in eadem patera expressa , manifestum esse arbitror . Hunc non de Semonibus aut Patellariis unum , sed praestantem pollentemque Genium , ritu maximo & divinitatis opinione ducti venerati sunt : ea nimirum de causa , quod bellis adversaretur , iisdemque pausam & quietem adferret , uti Turnebus interpretatur ⁽¹⁾ , prolato Arnobii testimonio ⁽²⁾ , qui aeque ac Bellonam cultum fuisse tradit .

Redeo ad VACVNAM , quam quum Porphyrius & Varro incerta specie apud Sabinos cultam fuisse doceant , quatuor parva simulacra delegi , quae in hac Tabula XVIII. relata , non male hanc Deam forsitan exprimere possunt . Primum signum plastico opere elegantissimum , typo formatum , apud me exstat . Minervae similis Dea sedet in throno , cuius pedibus solium subiectum cernitur . Peplum , e galea defluens , humeros usque ad ima obtegit . Pectus , non Gorgonis capite , sed vittis decussatis ornatur . Clypeus quoque purus cernitur , absque eodem amuleto : quae omnia quum in ambiguo ponant Minervae effigiem , facile VACVNAM indigitare possunt : praesertim quum sedeat ipsa Dea quasi curarum vacua , otio & quieti indulgens : frequentissime autem veteres artifices Minervam stantem effinxerunt .

Alterum quoque parvum signum fictile num. 11. relatum , apud me exstat . Haereo animo , utrum Minervam , an aliam Deam referre dicam . Stat Dea sine clypeo & Gorgone in pectore . Retro e galea defluit velum , quod raro in aliis simulacris , in hunc modum defluens , me videre memini . Constat Volaterris inventum in sepulcro in praediis Franceschiniis . Venerem armatam describit Pausanias , cuius signum fuit apud Corinthios in delubro ⁽³⁾ , & apud Lacedaemonios ⁽⁴⁾ . Reliqua duo sigilla ex aere , num. 111. & 14. producta , facile huic Deae adscribi possunt : alterum vero alatum , tum Veneri , tum Victoriae non est valde dissimile . Hinc postea factum arbitror , ut quum vellent unicum simulacrum , plura Deorum officia & adtributa exprimere , Panthea signa effinxerint . Dubitantes autem de certo Dei nomine , ne errore laberentur , in invocationibus , secundum Pontificum morem , dicere consuevere : *quisquis es Deus : vel etiam si-ve Deus , si-ve Dea* ⁽⁵⁾ .

I

Ante-

(1) Adversar. Lib. xv. Cap. xxi.

(2) Contra Gentes Lib. 1.

(3) In Corinthiac. Lib. 11. Cap. 14.

(4) In Laconic. Lib. 111. Cap. xv.

(5) Macrobian. Sat. Lib. 111. Cap. 19. Servius in Virg. Aeneid. Lib. 14. vers. 576.

Antequam ex Umbria discedam, pauca de CLITVMNO patrio Deo adnotare lubet, quem Tusci, qui ea loca, pulsas Pelasgis, tenuere, divinis honoribus consecrarunt. CLITVMNVN aliqui ipsum flumen in Mevania celeberrimum, alii eiusdem fluminis Deum existimant ⁽¹⁾, qui *Iuppiter Clitumnus* dicebatur. Vibius Sequester de Fluminibus: CLITVMNVN *Umbriae, ubi Iuppiter eodem nomine est*. Plinius Caecilius Secundus ⁽²⁾, descripta CLITVMNI fluminis mira natura, Clitumni Dei templum & simulacrum ita pingit: *Adiacet templum priscum & religiosum. Stat CLITVMNVN ipse amictus ornatusque praetexta. Praesens numen, atque etiam fatidicum, indicant sortes. Sparsa sunt circa sacella complura, totidemque Dei: sua cuique veneratio, suum nomen: quibusdam vero etiam fontes; nam praeter illum, quasi parentem ceterorum, sunt minores, capite discreti; sed flumini miscentur, quod ponte transmittitur. Is terminus sacri profanique. Mox subdit: Nam studebis quoque, & leges multa multorum omnibus columnis, omnibus parietibus inscripta, quibus FONS ILLE DEVSQVE celebratur. Quibus verbis perspicuum est, duo diversa Numina fuisse ipsum flumen, & CLITVMNVN Deum. Flumen quoque tamquam Deum religiosissime cultum non est dubium. Multa sunt, quae Tuscorum ingenium & superstitionem declarant: nimirum CLITVMNVN ipse amictus ornatusque praetexta, fatorumque vaticinia, quae ab eo edebantur. CLITVMNI nemus memoratur a Suetonio ⁽³⁾, aequae ac flumen celebre: quod videre voluit, sed non potuit Caligula.*

CLITVMNO

SACR

L. MINVCIVS. L. F. SABINVS
 SACERDOS. D. N. VI. VIR
 AVG. PATRONVS. HISPEL
 IIII. VIR. QVINQVENN
 SACR. CLITVMNAL.....
 EPVL. DED.....
 COLLEG.....
 KAL. MAI.....
 L. SEPTIM.....
 L. AVR.....

CLITVMNALIA sacra apud Hispellates in eius honorem celebrata fuisse, constat auctoritate huius vetustae arae, eidem dedicatae, quae inter Gudianas vulgata est ⁽⁴⁾.

TA-

(1) Turnebus Adv. Lib. XXIX. Cap. XXVI.
 (2) Lib. VIII. Epist. VIII.

(3) In Caligula num. 43.
 (4) Pag. LXII. num. 4.

T A B V L A XX.

D E O R V M

*quos veteres Tusci peculiari cultu consecrarunt ,
nomina recensentur & illustrantur .*

Dlis propriis & selectis veterum Etruscorum iam enumeratis , alios addere , non erit , ut opinor , supervacaneum , nec fortasse iniucundum . Primus ordinem ducat **FALACER** , Deorum longe antiquissimus ; de quo pauca apud Scriptores adnotata supersunt . Magnifica augustaque adpellatione , **DIVVM PATREM** vocatum fuisse , scribit Varro (1) . Honoris causa , propter dignitatem celebritatemque nominis sui , meruit etiam **Flaminem** , quem ex eo **FALACREM** dixere . Gyraldus , qui Deorum naturam & officia diligenter investigavit , ingenue fatetur , quod & ego fateor ingenue , se nescire quis nam Deus fuerit **FALACER** (2) ; nam a nemine veterum traditur qui fuerit . Alexander ab Alexandro pomorum Deum facit : sed , ut videtur , Varro- nis verba non bene consideravit ; idque forsan adseruit , quia post **FALACREM** , in textu statim vidit , Pomonam pomorum patronam cum eo coniungi . Aliqui a loco *Falacrino* , non procul Roma , cuius mentio in Itinerario Antonini : Turnebus in Varronem suspicatur **FALACREM** Deum inde dictum ; quod falis Circi praeesset ; nam , ut scribit Tertullianus , singula Circi ornamenta , singula templa fuere (3) .

Consultit ante falas delphinorumque columnas .

Ante easdem falas & delphinorum columnas in Circo verfabantur poëtae , divinatores & astrologi , a quibus consilia capiebant , ut notat Plinius (4) . Verum haec non conveniunt cum antiquissimis illis temporibus , in quibus **FALACER** cultus est , quando falae in Circo nondum erant .

Facile crediderim (si coniecturis indulgere permittitur in re maxime obscura) **FALACREM** , ipsum esse **IANVM** Tuscorum principem Deum ; quem ita cognominarunt , ut arbitror , quasi *Caele-*

I 2

stem

(1) Lib. iv. de Lingua Lat. pag. 21. & 80.

(3) Vide Iuvenalem Sat. vi. vers. 589.

(2) Histo. Deor. Synt. i. pag. mihi 58.

(4) Lib. xxx. Cap. v.

stem & Altissimum: eumque ipsum esse caelum, ac proinde mundum, ut docet Macrobius (1), existimarunt; nam, ut est apud Festum, FALAE dictae sunt a *falando* (sive a *falado*) quae vox apud Etruscos *caelum* significat. Quod vero FALACER idem sit ac Ianus, ex eo coniicio, quod DIVVS PATER ab omnibus vocaretur, ut idem Varro testatur. Ianus quoque hoc praesertim nomine in Saliaribus carminibus invocabatur (2); quod Deorum Deus antiquissimus haberetur, ut supra diximus. Septimius, antiquus poeta, audiendus:

*Iane PATER, Iane tuens, dive, biceps, biformis;
O cate rerum sator, o principium Deorum.*

Ianum FALACREM, sive *Caelestem* ac *Summum*, fortasse repraesentat antiquissimum signum ex aere, quod protuli in Tabula I. num. III. nam dextro brachio & manu elata caelum sedem suam ostendere videtur.

CARNA Tuscorum Dea, Iani uxor, memoranda nunc est: quae visceribus humanis praeesse, & vitalia fovere, ac salutem conservare credebatur (3). Caelius mons ei sacer fuit, in quo sedem & templum habuit. Hunc montem, antiquitus Querquetulanum dictum, quod quercubus frequens fecundusque esset (4), primi omnium incolere Tusci; cui nomen a Caelio Vibennio Tusco factum, docet Varro (5): qui etiam memorat, hunc nobilem ducem cum sua manu Romulo venisse auxilio contra Tatium Sabi-
norum Regem; eidemque, recepto iam Tatio, in quem suppetias tulerat, partem Urbis datam: a quo Tuscus dictus est vicus (6), in quo Vertumnus Etruriae Deus divinos honores, simulacrum, aram & templum promeruit (7). Aucta Vrbe ruinis Albae, Tullus Hostilius Albanos Romam reduxit, Caelium Vrbi addidit: quoque magis frequentaretur, in eo regiam sedem suam constituit (8); quare magis in dies CARNAE Deae nomen celebre factum est. Sine caede & sanguine victimarum, sacra in eius honorem instituta, Kalendis Iuniis quotannis peragebantur, quae describit Macrobius (9). Tutelaris quoque infantium Dea credebatur; quod

(1) Saturnal. Lib. I. Cap. IX.

(2) Vide Gyraldum Histor. Deor. Synt. v. versus finem.

(3) Alex. ab Alex. Genial. Dier. Lib. II. Cap. XXII.

(4) Tacitus Libro IV. Annal. & Alexand. ab Alex. Lib. VI. Cap. XI.

(5) Lib. IV. Ling. Lat. Vide etiam Th. Dem-

pster. de Etr. Reg. Lib. II. Cap. XLVII.

(6) Ex Servio ad Lib. V. Aeneid. ex auctoritate Varronis.

(7) Ex eodem Varrone Lib. IV. Ling. Lat.

(8) Vide Alex. ab Alex. Lib. VI. Cap. XI.

(9) Saturnal. Lib. I. Cap. XII. vide etiam Alex. ab Alex. Lib. II. Cap. XXII. & Corradinum Vet. Lat. T. I. Lib. I. Cap. XIII.

quod ab his, ut canit Ovidius (1), striges pelleret cum virga ex alba spina, quam in praemium violatae pudicitiae ab Iano coniuge accepit. Eadem *Cardea* & *Cardinea* appellata, quod cum Iano cardinibus praecesset (2).

Quamvis incompertum sit, quae bona hominibus largiri crederentur locales Dii DELVENTINVS & VISIDIANVS, sive, ut plures volunt, VIRIDIANVS; tamen ab Etruscis consecratos fuisse, haud absurdum est suspicari. *Deluentinum* Casinienses, *Visidianum* Narnienses religiosissime coluerunt. Horum meminit Tertullianus in Apologetico (3). Secutus sum editionem huius libri factam ab egregio viro Sigeberto Havercampo.

Ne a Campaniae locis longius abscedam, Neapolitani patrium Deum venerati sunt HEBONA: immo omnes fere Oscanorum civitates Etruscae originis, ut Campanorum, Atellanorum, Nolanorum, Puteolanorum, Calenorum, Suessanorum, quod eorum nummi testantur, insuper & Calatinorum, ut ostendit Vir Celebrerrimus Matthaeus Aegyptius in Commentario in S. C. de Bacchanalibus, omnigenae eruditionis fruge referto (4). Hunc Deum, ipsum esse Bacchum censet idem Macrobius; quem tauriformem, praeter faciem, nummi eorundem populorum repraesentant.

Nec silentio praetereundus Etruscorum Deus MVTVMNVS, sive, ut plures scribunt, MVTVNVS. Hunc ipsum esse Priapum fere omnes arbitrantur. Tertullianus (5) & Lactantius Firmianus (6) cum *Picumno* sive *Sterculio*, tamquam socium, nominant. Meminit etiam MVTVMNI D. Augustinus (7), quo in loco *Tutumnum* sive *Tutumum* reiicit Ludovicus Vives, librorum arbitrato adiectum: verum de MVTVMNO haec subdit: MVTVMNVS videtur dictus, quod efficiat, ut maritus magis, & virgo minus morveatur.

His addenda ARNA Dea, quam Etruscos coluisse indicat ipsum nomen, proculdubio Etruscum (quod etiam non raro legitur in sepulcris veterum Tuscorum) quae infra adducam: ac per pauca monumenta, quae supersunt; quamvis de ea antiqui scriptores non meminerint. Summa religione ab Arnatibus cultam fuisse, non levis est coniectura. ARNATVM meminit Plinius (8), ex quo colligimus Umbriae populos fuisse. Hi eam urbem incoluisse creduntur, quae a Perusia quinto fere lapide distat, nunc plane
exi-

(1) Fastorum Lib. VI. vers. 130. & seqq.

(2) Ovidius ibid. vers. 100. Augustinus de Civit. Dei Lib. IV. Cap. VIII. Vide etiam Gyraldum Synt. I. Histor. Deor.

(3) Cap. XXIV. Vide Alex. ab Alex. Genial. Dier. Lib. VI. Cap. IV. Th. Dempsterum de Etr. Reg. Lib. I. Cap. XV.

(4) Vide pag. 32. 33. Confer etiam, quae de hoc Deo notat Gyraldus Histor. Deorum Syntag. VIII.

(5) In Apologetico Cap. XXV.

(6) De falsa Relig. Lib. I. Cap. XX.

(7) De Civit. Dei Lib. IV. Cap. XI.

(8) Hist. Lib. III. Cap. XIV.

exigua, nec populo frequens; quae vulgo dicitur *Civitella d' Arne*. Hic facile situm vetustissimum illud oppidum, de quo meminit Livius, & *Adbarnabam* (1) adpellatum fuisse memorat: quamvis mendum inesse putem in editis libris, scriptumque suspicer *ad Arnam*, quasi ad fanum Arnae, ut *ad Voltumnam*, ad fanum Voltumnae, in quo Etruscorum concilia habebantur, de quo superius differuimus. Neque enim credam, hoc nomen *Adbarnabam* complecti duo nomina civitatum Chananaeorum *Adar* & *Naama* (2), e quibus hoc nomen Etruscorum oppidi *Adbarnabam* (alii *Abarnam*, ego vero lego, *ad Arnam*) coaluerit (3). Exstant etiamnum in hoc oppido vetustissimae Etruscorum aedificiorum reliquiae, ut scribit Felix Ciattius (4): exstat in domo Nobilium Sotiorum lapis votivus Latinis litteris inscriptus, qui testatur, in eo templum ARNAE Deae fuisse; quam, ipsam esse Fortunam, sive Genium sibi propitium, veteres Arnates credidere. Hunc mecum communicavit V. Cl. Philippus Venutus, Patricius Cortonensis, Etruscorum Academiae eximium ornamentum; qui etiam de inscriptione ipsa, quam capite mutilam esse arbitror, videndum esse me admonuit.

P H I L E R O S
Q V I . P R A E F V I T . T E M P L O
A R N A E
S T A T I A : C H A R I T E
F O R T V N A E D . D .

Nomenclaturam hanc Deorum Etruriae propriorum & selectorum claudant nobiliores *Fluvii*, *Stagna* ac *Lacus*, qui, tamquam Dii, simulacra, templa, aras divinosque honores meruere: vel quia his Tusci Reges & Heroës nomen suum dedere; vel quia complura populis beneficia, utilitates & commoda largiuntur. TIBERIS principem locum per me obtineat; cui celebre ad posteros

(1) Lib. x. pag. 141. ed. Ven. Manut. MDLV.

(2) Harum mentio in Iosue Cap. xv. vers. 3. 41.

(3) Vide March. Scipionem Maffium in

libro cui titulus: *Degl' Itali primitivi Ragionamento* pag. 223. quem coniunxit cum *Historia Diplomatica*.

(4) Perus. Aug. Lib. 11. pag. 76. & alibi.

ros nomen fuit *Tiberinus*, vel *Tiberis*, ut plures Scriptores tradunt, Etruscorum Rex : quem ferunt submersum in undis huius amnis, qui antea *Albula* vocabatur : vel potius, ut Livius (1) & Dionysius Halicarnassensis narrant (2), quod pugnans iuxta eum cecidisset. De eo plura congerit Dempsterus (3), quem videre poteris. TIBERINVM, a Romulo inter Deos relatum, docet Varro apud S. Augustinum (4). Spectacula quoque, in eius honorem celebrata xvi. Kalendas Septembres, notantur in veteri Calendario apud Petrum Lambecium (5), quae TIBERINALIA vocarunt. *Patrem, sanctumque* veteres dixere, & vota nuncuparunt. Horatius Cocles armatus in Tiberim defiliens seque devovens, more ab Etruscis accepto, ita eius numen invocat apud Livium (6) : *PATER TIBERINE, te sancte precor, haec arma & bunc militem propitio flumine accipias*. Tamquam patrium numen plures urbes colere : praesertim vero Horta, perantiqua inter duodecim Etruriae ; nam sub ipsa, prope Tiberis ripas, ex lapide ibidem eruto, constat aram erectam fuisse, quam edidit & illustravit Vir Praestantissimus Iustus Fontaninus (7), Archiepiscopus Ancyranus : iterumque a me vulgatam vide inter Donianas (8). Huic Deo comites etiam dedere Nymphas, uti ex hac inscriptione pervetusta discimus (9).

PATRI TIBERINO ET NYMPHIS
S A C R V M
PRAEF. COLL. FABR. NAV. OSTIENS
CVRANT. T. APRONIANO ET
ARRIO MODESTO ET
SILVIO MAIORANO ET
L. TITINO VIOLENTE IIII. VIR. QVINQVEN.

Compertum habeo, Tuscos coluisse non tantum Nymphas fluviorum & fontium praefides, verum etiam montium, collium, nemorum, lucorumque & arborum. Memorantur a Varro-
rone

(1) Lib. 1.

(2) Antiquit. Rom. Lib. 1. pag. mihi 57.

(3) De Etruria Reg. Lib. 11. Cap. xvii.

(4) Lib. vi. Cap. x. de Civit. Dei.

(5) Tom. iv. Biblioth. Caesar. pag. 284.

(6) Lib. 11.

(7) De Ant. Hortae Lib. 1. Cap. viii.

(8) Inscript. ant. Class. V. num. 53.

(9) Apud Corradinum Tom. 1. Vet. Lat. fac. & prof. Cap. xxvii. pag. 378.

rone (1) Lares & Nymphae QVERQVETVLANAE, quas Quarque-
tulani (qui populi e Tuscis orti , uti supra diximus , ante Urbem
conditam Caelium montem incoluerunt) solemnibus sacris quo-
tannis devenerati sunt : facellum & lacum sacrarunt , propterea
quod ab his potissimum defendi se crederent .

ARNVM quoque sanctum patrem statis solemnibus sacris pre-
cati sunt veteres Tusci , qui haec loca ante Romanos colonos te-
nuere . Eius nomen celebre est apud veteres Scriptores Livium ,
Plinium , Tacitum , Cassiodorum , Rutilium , atque etiam apud
insignes Geographos ; ne quid dicam de nostris Dante , Boccaccio ,
Faccio Vberto ceterisque , praesertim vero Poëtis , qui eum divi-
nasque Nymphas eius comites multis laudibus exornant . Sculptus
est ARNVS cum TIBERINO patre in vetustissimo Sarcophago , qui
Florentiae exstat iuxta sacram Turrim Metropolitanae Ecclesiae
in proximo pariete insertus . Ambo aquas ex urnis effundunt , &
copiae cornu fructibus refertum tenent . Arni originem & incre-
mentum illustrat Thomas Dempsterus (2) : quae non vacat re-
petere .

Sequitur ARNI comes fluvijs AVSER five AESAR , qui olim
Arno ad Pisas iungebatur : nunc derivato cursu per Lucensem
agrum fluit , mutatoque nomine *Serchius* adpellatur . De eo mul-
ta luculenter notat doctissimus Petrus Victorius , non ultimus stu-
diorum humanitatis instaurator , quem vide (3) . Tamquam Deum
& ipsum inter patria Numina divinis honoribus consecratum fuisse ,
perspicue nomen Etruscum *Aesar* indicat , quod , ut notat
Suetonius (4) , *Deus* significat .

Inter Deos Topicos five Locales relati etiam a Tuscis *Padus* ,
Rhenus , *Numicius* , *Vmbro* , *Macra* , *Stella* , *Cecina* , *Cremera* , *Anio* ,
Almo , *Osa* , *Far* , *Nar* , ceteraque insigniora Italiae flumina : quae
omnia si enumerare vellem , manum e tabula numquam tolle-
rem . His adde celebriores lacus *Trasimenum* , *Vadimonem* , *Lucrinum* ,
Volturnensem , *Ciminium* , *Velinum* : aquas medicatas , nimirum Cae-
retanas , Narnienses , Nepesinas , Taurias , Pisanas , Lucenses ,
Baianas , Clusinas , Gabias , quas Horatius laudat (5) : quibus
etiam aras sacratas fuisse non est dubium (6) .

T A-

(1) Lib. iv. Linguae Lat.

(2) De Etrur. Reg. Lib. iv. Cap. v.

(3) Variar. Lect. Lib. xvii. Cap. iiii.

(4) In Augusto num. 97.

(5) Lib. i. Epistol. xv.

(6) V. Dempster. Lib. i. Cap. xiiii. Lib. iv.
Cap. vi. Reinesium Class. I. 96. 97. 99.
Fabretum de Aquis Diff. ii. pag. 99. 100.

T A B V L A X X I.

S A T V R N V S E T O P I S

*ceterique Dii Consentes & Communes veterum
Etruscorum proponuntur & illustrantur.*

Patrios Deos antiquissimae gentis ETRUSCAE, non exigua, ut arbitror, diligentia, sin minus luculenta eruditione, breviter indicavimus: sequuntur illi, quos arcana disciplina Tuscoque vocabulo CONSENTES adpellarunt, quod in concilio Iovis una consentiant adhibeanturque (1). Hi duodecim fuere, quos Latini maiorum gentium Deos vocant: post hos, reliquos recensebo, quos sacris communibus, quae & aliae nationes habuerunt, venerati sunt.

Primus omnium memorandus SATVRNVS; qui tamen non intra, sed supra Consentium Deorum ordinem principem locum tenet. Quamvis Historiae veritatem multis fabulis foedarint rudes populi; tamen constat fidelibus argumentis, ut ait Tertullianus (2), Saturnum ab Iove filio regno pulsum, post multas expeditiones, postque Attica hospitia, in Italiam classe provectum, ab Iano exceptum, atque in regni societatem adsumtum fuisse: & hoc in memoriam beneficii, quod ruris peritiam edocuisset, ferumque illum ac rudem ante fruges inventas victum in melius rede-gisset. Praeterea, quum Ianus primus aera signaret, servavit & hoc in Saturni reverentiam, ut quoniam ille navi fuerat advectus, ex una quidem parte sui capitis effigies, ex altera vero navis exprimeretur, quo SATVRNI nomen in posteros propagaret (3). Haud procul a Ianiculo arcem suo nomine Saturniam constituit: Italiam quoque suo nomine Saturniam vocavit: Latio leges & nomen dedit, quod in his locis regno profugus latitasset (4). Post mortem divinis honoribus consecratus, aras, templa, ferias & sacra promeruit: quae, ut docet Macrobius, multis seculis ante Romanae Urbis aetatem celebrata, *Saturnalia* nominata sunt. Flamines etiam sive Sacerdotes, itemque Vates & Faunii (5)

K

in

(1) Vide Arnobium Lib. II I. adversus Gentes. Nigidium Lib. XVI. D. Augustinum Lib. IV. Cap. XXIII. Civit. Dei.

(2) Apologetici Cap. x. Vide Herodianum

Hist. Lib. I. in Commodo Cap. XVIII.

(3) Ex Macrobio Saturn. Lib. I. Cap. VII.

(4) Auctor Originis Gent. Rom. in princ.

(5) V. Corradin. vet. Lat. Lib. I. Cap. XXIV.

in eius honorem adsignati memorantur , qui Saturniis versibus eius laudes celebrarent . De humana victima Saturno immolari solita , alibi disseram . Humanum hoc sacrificium repraesentant anaglypha Sepulcrorum , quibus veteres Etrusci ad recondendos cineres defunctorum usi sunt , quaeque inferius adducam ; quare constat , non Pelasgos tantum , verum etiam Etruscos , eo sacro usos fuisse in honorem Saturni , quem tamquam Deum coluisse minime dubitandum est .

SATURNI simulacrum aheneum , Tusco artificio pulcherrimum , & quidem rarissimum , numquam antea in lucem editum , exhibeo in Tabula XXI. num. 1. quod in regio Mediceo Thesauro adservatur . Dextra , quasi aliquid cogitabandus meditetur , mentum subfulcit suum . Divinationis auctorem fuisse tradit Plutarchus (1) . Sinistra falcem messoriam vel arborariam gerit : quae quidem non restituta , sed illa ipsa est , quam antiquus artifex fabricavit . Hanc primus omnium SATURNVS in Italiam intulit ; sed Ianus eius usum Etruscis ostendit , quod ex Palladio & Servio colligit Dempsterus (2) . Non praetermittam eximium Macrobi locum , qui hoc signum egregie illustrat , SATURNVM ab Iano omnibus honoribus consecratum ita describens (3) : *Observari igitur eum iussit maiestate religionis quasi vitae melioris auctorem : simulacrum eius indicio est , cui falcem insigne messis adiecit . Huic Deo insertiones surculorum pomorumque educationes , & omnium huiusmodi fertiliū tribuunt disciplinas . Cyrenenses etiam , quum rem divinam ei faciunt , ficis recentibus coronantur , placentasque mutuo missitant ; mellis & fructuum repertorem Saturnum existimantes . Hunc etiam STERCVTVM vocant , quod primus stercore fecunditatem agris comparaverit . Arnobius vitisatorem falciferum adpellat (4) . In antiquo lapide votivo , quem protuli e Mediceo Cimeliarchio (5) , praeter imaginem Saturni & falcem , addita est pinea nux , felicitatis atque aurei aevi symbolum , ut videbimus : & patera , quasi libationes divinas ipse invenerit atque instituerit . Romani SATURNVM effinxerunt non toto corpore nudum , sed pallio amictum , velatis tantum inferioribus corporis partibus , opertoque capite eodem pallio , & caput brachio subfulcientem (6) ; at heic toto corpore nudum videmus , operto capite parvo pileo , quem ei dederunt Etrusci : tum quia ab eo inventum esse crediderunt monstratumque agricolis ad arcendas aëris & pluviarum iniurias : tum etiam propter labores*
iti-

(1) De Oraculorum defectu.

(2) De Etrur. Reg. Lib. III. Cap. LVII.

(3) Saturnal. Lib. I. Cap. VII.

(4) Lib. III. adversus Gentes.

(5) In Par. I. Inscript. ant. Etruriae Vrbium pag. 55. num. CXXI.

(6) Vide aram relatam inter Donianas Inscriptiones Tab. I. pag. XXXVIII.

itinerum ; quos in Italiam veniens , terra marique , perpeſſus eſt (1).

In eadem Tabula num. 11. SATVRNO iungitur OPIS , eius ſoror & coniux : quae habita eſt eadem ac Rhea , itemque Magna Deum Mater Cybele , Maia , Bona Dea , Terra ſeu Tellus , Fauna & Fatua (2). Varro , qui ea , quae erant ſua tempeſtate notiora , exponit , hos Deos ante Romam conditam in Latio principes fuiſſe adfirmat (3). Ab Etrufcis vero primum manaſſe , vel potius auctum eſſe eorum cultum , quem Pelafgi , ut aliqui volunt (4) , vel Troiani in haec loca venientes , monſtrarunt : ex eo licet arguere , quod Ianus Etrufcorum rex , ut paullo ante vidimus , SATVRNVN , ac proinde , ut puto , etiam OPIM , apotheoſi conſecraſſe memoratur a Macrobio (5) : cuius ea potiſſimum cauſa extitit , quod tam frugum , quam fructuum repertores , vitaeque cultioris auctores crederentur . Siquidem caelum SATVRNVN , OPIM terram rerum omnium procreatricem eſſe exiſtimarunt . Hinc tympana , quae terram referunt , pro ſymbolo ei tributa videmus , nec ſolum a Graecis , apud quos primum in Attica Saturno & Opi aram ſtatuit Cecrops , teſte Philochoro apud eundem Macrobiū ; verum etiam ab Etrufcis , ac deinde a Romanis : quod manifeſte declarat hoc elegantiffimum parvum ſimulacrum , inſigne Tuſci artificis opus : cuius indices ſunt bulla e torque ante pectus dependens , & armillae in utroque brachio ornatiffimae . Hanc Deam aliae nationes veſtibus amictam atque cum capite turrato effinxerunt : Etrufci vero toto corpore nudam , & aperto capite : quodque obſervatu dignum , ſuſpenſis in aëra brachiis , tympana eo modo tenentem , expreſerunt . Cur vero eam ita exhibuerint , ex his Lucretii verſibus facile colligi poſſe crediderim (6) :

*Hanc veteres Graium docti cecinere Poëtae
Sublimem in curru biugos agitare leones :
Aëris in ſpatio magnam pendere docentes
TELLVREM ; neque poſſe in terra ſiſtere terram .*

OPALIA dicebantur feſti dies , quibus OPI ſupplicabant : quae poſt diem tertium Saturnaliorum , ut docent Varro ac Fe-

K 2

ſtus ,

(1) Adi Io. Goropium Becanum in Cron. Lib. IV . pag. 400. 401. 402.

(2) Vide Varronem de Ling. Lat. Lib. IV . D. Auguſtinum de Civitat. Dei Lib. VII . Cap. XXIII . & XXIII . Ovidium Lib. IV . Faſtorum verſ. 188. Macrobiū Saturn.

Lib. I . Cap. XII . Strabonem Lib. X .

(3) Lib. IV . Ling. Lat.

(4) Vide Corradinum Vet. Lat. prof. Lib. I . Cap. XVI . & XXIV .

(5) Saturnal. Lib. I . Cap. VII . & Cap. X .

(6) Lib. I . verſ. 600 .

stus, celebrabantur, nec uno quidem die, sed pluribus. Verum in fastis vetustissimi Kalendarii apud Gruterum (1), OPALIA indicuntur XII. Kalendas Ianuarias: adeoque incidunt in diem vicesimum primum Decembris (2). Vno eodemque templo Romani OPEM & SATVRNVM venerati sunt.

T A B V L A XXII.

I V P P I T E R

*Summanus, Anxurus, Elicius, Fulgerator,
Tonans, Lucetius ab Etruscis cultus.*

QUamquam constet, IOVEM, Deorum Consentium principem, quem *exuperantissimum* vetustae arae praedicant (3), maxima religione cultum ab Etruscis fuisse (ipse enim, ut iidem tradidere (4), totam Etruriam suo vindicavit imperio, iussitque metiri campos, atque agros signari) tamen in celebrioribus Etruriae Cimeliothecis, quas diligenter lustravi, nullum IOVIS simulacrum reperire potui, quod ab opifice Tusco fabricatum crederem, praeter hoc ex aere, plane vetustissimum, atque in ipsa artis infantia confectum, quod hodie exstat Cortonae in celeberrimo Etruscorum Academicorum Museo. Decem ab hinc annis inventum fuit, cum vetustis pluribus donariis aliisque parvis signis, inter vestigia antiquissimi fani in viciniis Peglii, duobus fere miliaribus prope Florentiolam, celebre Etruriae oppidum, versus occidentalem plagam: proxime etiam ea loca, in quibus quatuor Vulcanii ignes observantur, de quibus erudite differuit D. Hercules Corazzius Abbas Olivetanus (5). Venit paulo post in manus meas, ac facile comparare potuissem; sed ne minimum quidem de hoc opere ea tempestate cogitabam. Illud conquiescere Nobiles Venuti, qui postea Cortonenſi Museo donarunt. Delineatum diligentissime ad me misit Splendidissimus Eques Galeottus Coratius, elegantiarum antiquitatis admirator eximius.

Loci

(1) Pag. cxxxiii.

(2) Vide de his Corradinum Vet. Latii prof. Lib. I. Cap. xxiv. pag. 325. 326.

(3) Vide apud Reinesium Class. I. 244. Sponium in Misc. ant. Sec. II I. pag. 71. 72.

(4) Ex Fragmento post auctores de limitibus, ex libris Vegoiae. Vide Bonarrot. in Monum. add. Dempster. §. II. pag. 10.

(5) Dissertatio de his ignibus edita est cum reliquis Bononiae anno MDCCXVII. in 4.

Loci huiusce circumstantiae facile persuadent, hoc signum referre posse IOVEM SVMMANVM, nempe *Inferum*, ibidem, ut arbitror, divinis honoribus adoratum: cui Etrusci nocturna fulmina tribuere. Integer adferendus est insignis Plinii locus, qui egregie hoc simulacrum illustrat (1). *Tuscorum litterae novem Deos emittere fulmina existimant, eaque esse undecim generum: Iovem trina iaculari. Romani duo tantum ex iis servare, diurna adtribuentes IOVI, nocturna SVMMANO: rariora sane eadem de causa frigidioris caeli. Etruria erumpere terra quoque arbitratur, quae infera adpellat, brumali tempore facta, saeva maxime & execrabilia, quum sint omnia quae terrena existimant, non illa generalia, nec a sideribus venientia; sed ex proxima atque turbidior natura. Argumentum evidens est, quod omnia, a superiore caelo decidentia, obliquos habeant ictus: haec autem, quae vocantur terrena, rectos. Fulmen peculiaris formae, quod dextera praefert, e genere terrenorum esse videtur; nam rectum tenet SVMMANVS Iuppiter: quum e contrario frequentius obliquum teneat Iuppiter Fulminator, qui in aliis antiquissimis monumentis repraesentatur. Quod vero Tusci SVMMANVM devenerati sint, indicant mons circa Pistorium, qui eius nomen retinet, & *Mons Summanus*, vulgo *Monsummano* dicitur. Est etiam non longe alius mons, ab IOVE SVPERO & CAELESTI adpellationem sortitus, qui & hodie *Mons Iovis*, vulgo *Monte Giovi* vocatur (2). Haud igitur obscurum est, Iovem SVMMANVM apud Florentiolam oppidum, vicesimo quinto a Florentia lapide distans, templum & cultum, nec non & apud Pistorienses, Piscienfes ac finitimos populos habuisse.*

Non solum corpore nudus exhibetur IUPPITER; verum etiam imberbis & iuvenili specie decorus. Capilli, retro prolixi atque intonsi, frontem plexu quodam perbelle coronant. Talis forte fuit IUPPITER, cognomento ANXVR, quem Tusci circa Campaniae tractum summa religione adorarunt, una cum Feronia Virgine: eiusque tutelae ac praesidio ea arva commendarunt, ut docet Virgilius (3):

Quis Iuppiter ANXVRVS arvis
Praesidet, & viridi gaudens FERONIA luo.

Servius in hunc locum, IOVEM, ex eo ANXVREM adpellatum censet, quasi ἄνευ ξυποῦ, idest sine novacula, quasi barbam numquam rasisset. Plinius vero vult, ANXVR esse vocem Volscorum (4),
qui

(1) Lib. II. Cap. LII.

(2) V. Par. II. Inscr. ant. Etr. Urb. pag. 126.

(3) Lib. VII. Aeneid. vers. 799.

(4) Lib. III. Cap. v.

qui Tuscorum coloni fuere. Idem a Livio memoratur (1): ANXVR fuit, quae nunc Tarracinae sunt: Deinde (2) ANXVR in Volscis brevi receptum est; quare haud facile dixerim, utrum he urbs Iovi, an vero urbi Iuppiter nomen fecerit. Sed de hoc Iovis cognomine, vide quae notat eximius vir Claudius Dausquius (3).

IVPPITER ELICIVS, quem Graeci Καταβάτην adpellant, non aliunde innotuit Latii populis, ac Numae Romanorum regi, qui ei aram in Aventino dedicavit (4), quam ex libris veterum Etruscorum, ut observat Petrus Crinitus (5). ELICIVM dixerent, quod elicerent e caelo ad evocationem vel expiationem fulgurum, ex quibus fata praevidebant: elicitedumque orabant, ut occultis solemnibus esset propitius ac praesens, quod ex Livio (6) & Plinio colligitur (7). Ovidius omnium clarissime (8):

*Eliciunt caelo te, IVPPITER: unde minores
Nunc quoque te celebrant, ELICIVMQVE vocant.*

Cultus etiam ab Etruscis IVPPITER FVLGVRIATOR sive FVLGERATOR, & FVLGVRIATOR, idemque FVLMINATOR & TONANS: quae nomina e libris auguralis disciplinae Etruscorum innotuerunt (9). Bindus Simon Perutius, Patricius Florentinus, prisci aevi monumentorum patriaeque Historiae studio, eruditione & lucubrationibus illustris, hoc simulacrum referre putat IOVEM FVLGERATOREM (10), cui ara ex Haruspicum sententia dedicata est, quam adfert Gruterus (11): locusque in ea religiosus declaratur, quem suspicor fulmine seu fulgure ictum fuisse. Pervetustum marmor protuli ex Museo Mediceo (12), quo locum religiosum veteres notarunt hac inscriptione FVLGVRIATOR. quod scilicet non esset nocturnum, quod cecidit, sed diurnum, ἀπὸ τοῦ Διὸς, ut docet Festus. Qui fulgura & fulmina eorumque manubias, hoc est iactus, scientissime interpretabantur, procurabant, vel piaculis luebant, Haruspices Fulguratores dicebantur, inter quos ille celebris T. Atius apud Pisauenses memoratur (13).

Ex

(1) Lib. iv. circa finem.

(2) Idem Lib. v.

(3) Tom. II. Orthographic. pag. 51. & in Silium Italicum Lib. viii. pag. 349.

(4) Livius Lib. i. Varro Lib. v. de Ling. Lat.

(5) De honesta discipl. Lib. xxv. Cap. 11.

(6) Lib. i.

(7) Lib. ii. Cap. LIII.

(8) Fastor. Lib. ii. vers. 325. Vide Anton. Clarium Silvium in Comm. ad Leges &c. Cap. i. pag. 242.

(9) Vide Crinitum ibid. Lib. xxv. Cap. 11.

(10) Adi Dissertationem iv. quae edita est nuper Romae cum aliis Etruscorum Academicorum pag. 47.

(11) Pag. xx. 4. Vide etiam inter Donianae Class. I. num. 1.

(12) In Parte I. Inscript. Etrur. Urbium. pag. 52. num. cvii.

(13) Confer Dempst. de Etr. Reg. Lib. ii. Cap. 11. pag. 251. Dissertationes Academicorum Etruscorum pag. 42.

Ex Etrusca patera, quam mox adferam (1), constat, Iovem ab Tuscis TONANTEM cognominatum fuisse; nam iuxta eius imaginem scriptum *𐌓𐌓𐌓𐌓* id est *Tina*: quae vox, ut creditur, *Tonans*, significat. Hoc ipsum cognomen non Iovis tantum proprium fuit, sed & aliorum novem Deorum, quos Tusci tonare, ac fulmina, quae singulorum propria essent, iaculari crediderunt: inter quos praeter Summanum, Saturnum, Martem, Vulcanum, Iunonem, Minervam, Apollinem, BACCHVM quoque censuere. Testem habeo insignem pateram, ex Museo Clarissimi Francisci Ficoronii, Romani Antiquarii, depromptam, editamque apud Dempsterum Tabula III. in qua cum Apolline & Mercurio sculptus est Bacchus hedera redimitus, dextra sceptrum sive hastam, sinistra fulmen, & ipsum peculiaris formae, tenens: circa eius caput scriptum legitur *𐌓𐌓𐌓𐌓 Tina*, nimirum *Tonans*. Interamnates Tusci Iovem coluere, omnia haec complectentem, nimirum *Fulminatorem*, *Fulguratorem*, *Tonantem*, ut docet arae vetustissimae titulus editus in Gruteriano Thesauro (2). Ex inscriptionibus additis Etruscis pateris discimus, cognomina Deorum in usu fuisse apud Tuscos, ac forsitan omnium primos ea in Italiam invexisse; ex his enim monumentis colligimus, aliquando Deos proprio nomine, interdum solo cognomine invocasse.

Osce, Campaniae populi, ex Etruscis orti, Iovem Osca lingua LVCETIVM dixere & coluere: quod lucis esse causam crederent, ut docet Festus. Servius ad Virgilium haec scribit (3): *LVCETIVM: solum hoc Numen est, quod dictum a Virgilio, a nullo alio reperitur auctore. Sane lingua Osca LVCETIVS est Iuppiter dictus a luce, quam praestare dicitur hominibus: ipse est nostra lingua DIESPITER, id est Diei Pater. Hunc LVCETIVM a Saliis in carmine cantari solitum observat Macrobius (4). Ex eo Iunonem LVCETIAM dixit Martianus Capella (5), quod lucem infantibus tribuat, lucemque protegat oculorum.*

Iovis VICILLINI celebre fuit templum in Etruria in agro Cosanorum, cuius mentio apud Iulium Obsequentem (6). Cognominis origo nobis incognita (7). Memoratu quoque dignum Iovis simulacrum antiquissimum ligneum, e vite fabrefactum, quod Plinius (8) tot seculis incorruptum aetate sua se vidisse memorat in urbe

(1) Interim vide in Museo Cospiano editam Lib. II. Cap. xxx. & apud Fabrettum Inscr. ant. Cap. VII. pag. 538. num. 387.

(2) Pag. XXI. 6.

(3) Aeneid. Lib. IX. vers. 560. Vide etiam A. Gellium Noct. Attic. Lib. V. Cap. XII. Vide Giraldi. Hist. Deor. Synt. I. pag. 80.

(4) Saturnal. Lib. I. Cap. xv.

(5) Lib. II. Cap. v.

(6) Cap. xxxv. de Prodigis.

(7) Vide Th. Dempsterum de Etrur. Reg. Lib. IV. Cap. xxxix.

(8) Lib. XIV. Cap. I. Vide quae observat Nicolaus Leonicus Hist. var. Lib. I. Cap. Lxv.

urbe Populonia : quae una fuit e duodecim Etruriae civitatibus ,
portu celeberrima opibusque clarissima . Tusculani Iovem *Maiorem*
adoravere ; a magnitudine scilicet ac maiestate ita dictum (1) .

T A B V L A XXIII. XXIIII. XXV. XXVI. XXVII.

I V N O

*Argiva , Curis , Regina , Cupra , Sospita , Feronia ,
Lacinia , compluribus nominibus tota Etruria
religiosissime culta .*

MAgnum profecto ac celebre fuit apud veteres Tuscos
IVNONIS nomen , cui tota ferme Etruria templa , aras ,
donaria opulentissima sacrarunt : quod veteres Scriptores
diserte testantur , declarantque plurima simulacra , quae
ad nos pervenere : e quibus non pauca delegi , quae insigniora
mihi visa sunt , dignaque , propter Etruscum opificium atque eru-
ditionem , quae nunc primum in conspectum litteratorum homi-
num veniant . Haec omnium Dearum maxima , ab Etruscis dicta
est $\Sigma\iota\omicron\epsilon$, nimirum *Eris* (2) , sicuti $\text{H}\rho\alpha$ *Hera* ab Graecis , qui eius
templum $\text{H}\rho\alpha\iota\omicron\nu$, eiusque sacra $\text{H}\rho\alpha\iota\alpha$ vocarunt ; nam eam *aërem* es-
se putarunt (3) . Latini IVNONEM nominarunt , quia una cum Iove
fratre & coniuge iuvat (4) . Ex ea adpellatione $\Sigma\iota\omicron\epsilon$, videtur quo-
que Etruscos censuisse Iunonem *aërem* esse : vel ut Plato in Cratylo
 $\text{H}\rho\alpha\nu$ vocatam scribit , quasi $\text{E}\rho\alpha\tau\eta\nu$, id est *amabilem* , propter amo-
rem , quo ab Iove adficitur . Tusci modo corpore nudam , sola-
que chlamyde in humeros reiecta , modo vestibus amictam omni-
que cultu exhibuere ; nam praeter inaures & armillas duplices , &
Tyrrenos cothurnos vel sandalia , cui aurea tribuit Hesiodus ,
sceptrum & hastam dedere : imposueruntque capiti eius coronam
radiatam , gemmis undique distinctam : quodque notatu dignum ,
flo-

(1) Apud Macrobiū Lib. I. Sat. Cap. XII.
(2) Vide Tab. III. apud Dempsterum de
Etr. Reg. Tom. I. pag. 78.

(3) De hac adpellatione vide Gyraldum
Histor. Deor. Syntag. III. in princ.
(4) Ex Varrone Lib. IV. de Ling. Lat.

flores & plantas visu pulcherrimas e terra enaschi finxerunt iis in locis, quae pedibus calcat aut insistit : quod liquet inspectantibus insignem pateram Etruscam, relata Tabula III. Dempsteriani Operis.

Elegantissimum & peculiare est diadema, quo caput eiusdem IVNONIS exornatur, uti videre est in imagine, quam e Museo Gaddio exhibeo in Tabula XXIII. huius operis num. 1. Ante pectus non bulla, sed aquila expansis alis e torque, isque e peplo, pendet. Admirari satis non possum Etruscorum in Deis ornandis studium singulare egregiamque solertiam. Aquilam, volucrum omnium reginam, non Iovis tantum, verum etiam & IVNONIS ministram esse voluerunt; nam ex veteri disciplina & auguralibus libris, in captandis auspiciis, principem locum apud eos tenuit aquila: fuitque divinitatis, potentiae, maiestatis regnique insigne augustissimum atque auspiciatissimum: quod animadvertentes Romani, in exercitu ductari a legionibus suis, atque a Consulibus in vertice sceptri ferri iusserunt: principibus viris & feminis, in Deorum numerum relatis, in apotheosi dedicarunt (1): eorumque imagines, quemadmodum & Deorum, ab eadem aquila adtolli ac portari in nummis effinxerunt. Aegyptii omnibus nationibus hoc exemplo praeivere, qui accipitrem & aquilam Diis sacrarunt (2); quod crederent, divina esse haec animalia, atque aeviterna.

Sequitur in eadem Tabula XXIII. num. 11. aliud aereum signum vetustissimum, e Museo Mediceo depromptum: quod, ni fallor, IVNONEM ARGIVAM repraesentat; cuius templum ad ostium Silaris exstruxit Iason; constat enim, Argo navem in Tyrrenum mare, atque, ut aliqui volunt, usque ad Hadriaticum venisse (3). Haud facile quis dixerit, utrum hoc templum celeberrimum fuerit in agro Lucanorum, an vero Picentinorum, qui Silari amne dividebantur. Strabo quidem diserte Lucanis adscribit, ut notat Isaacus Casaubonus. Ecce perspicua Strabonis verba (4): Μετὰ δὲ τὸ στόμα τοῦ Σιλαρίδος, Λευκανία, καὶ τὸ τῆς ΗΡΑΣ ἱερὸν τῆς ΑΡΓΟΝΙΑΣ, Ἰάσονος ἱδρυμα, καὶ πλησίον ἐν πενήκοντα σταδίοις ἡ Ποσειδωνία. Post Silaris ostia, Lucania subsequitur, fanumque IVNONIS ARGIVAE ab Iasone conditum; indeque stadiis quinquaginta distat Paestum. Plinius non minus aperte adsignat Picentinis (5): A Surrento

L

ad

(1) Adi Pierium Valerianum Hieroglyph. Lib. xxix.

(2) Vide Laur. Pignorium in Expos. Men-
sae Isiacae Tab. I. num. xi. in fine, &
Par. I. Inscript. ant. Etr. Urb. Tab. xvii.
num. iv. pag. lxxxii.

(3) Vide Athenaeum Dipnosoph. Lib. vii.
pag. 296. Val. Flaccum Lib. iv. Argo-
nant. vers. 711. Strabonem Lib. i. Geogr.
pag. 47. Plinium Lib. iii. Cap. xviii.

(4) Geograph. Lib. vi. in princ.

(5) Lib. iii. Cap. v.

ad Silarim amnem, triginta milia passuum, ager Picentinus fuit Tuscorum templo IUNONIS ARGIVAE, ab Iasone condito, insignis. Claudius Salmasius (1) legit, ager Picentinus fuit Oseorum; nam illi Picentini, ut ait, nihil cum Tuscis habuere commune. Ego tamen haud sollicitandum esse Plinianum textum crederem; nam Tuscos ea quoque loca tenuisse compertum est (2). Quod si legendum potius sit Oseorum, nil contra me; nam Oseos ab Etruscis originem ducere, nemo ignorat. An vero, quod adtinet ad Iunonis cognomen, legendum sit apud Strabonem τῆς Αργονίας, vel ut mavult Salmasius, τῆς Αργολίας, aut Αργολίδος: an, ut contendit Casaubonus, τῆς Αργώας, quia ab Iasone consecrata, non est hoc loci disputare: alii viderint. Plinii testimonio accedit Solini auctoritas (3), qui templum hoc in honorem IUNONIS ARGIVAE ab Iasone conditum fuisse adfirmat. Idem Strabo (4) apud Venetos, qui Diomodi divinos honores decrevere, duos monstrari lucos memorat: quorum unus Iunoni Αργίvae sacer est, alter vero Dianae Αιτωλικαε. Aliud templum IUNONIS ARGIVAE indigitat Fabretus (5), situm prope Veios, inter Cremeram fluviolum, vulgo *la Valca*, & Castrum Insulae ad ipsam viam Veientanam. His adde Perusinos, adde & Faliscos, qui Iunonem ARGIVAM coluere: quos Iunonia sacra docuit Halesus Etruscorum rex, eorum urbis conditor, qui ea e Graecia in Etruriam transtulit, ut canit Ovidius (6). Miror, Thomam Dempsterum haec, quae notanda erant, templa silentio praeteriisse. Simulacrum eiusdem Deae, eximium Polycliti opus, Pausanias apud Mycenae describens, manu altera sceptrum, altera vero punicum malum praetulisse tradit (7): ad quam similitudinem & hoc effectum videtur. Oculi, quum sint inanes & vacui, ex auro vel ex gemmis repositi fuisse videntur.

IUNONEM CVRITIM maxima religione coluere Falisci, Etruscorum coloni, qui oppidum Falerios incoluere. Horum ager ab urbe ad triginta circiter passuum milia distabat: regio, brevis alioquin & admodum angusta, intra Tiberim & Ciminium montem stetit (8). Id constat Tertulliani testimonio (9); nam Deos locales ac tutelares urbium recensens, inquit: *Faliscorum in honorem patris CVRIS, & accepit cognomen IUNO*. Ita in editione Havercampiana. Videtur hic locus non parum obscurus. In Parisiensi (10) vulgatum est,

(1) In Plinianis Exercitat. pag. 42. 43.

(2) Vide Dempsterum de Etr. Reg. Lib. I. Cap. xxvi.

(3) Cap. II.

(4) Lib. v. Geogr. num. 215.

(5) Inscriptionum Cap. III. pag. 229.

(6) Lib. III. Amorum Eleg. XIII.

(7) In Corinthiacis Lib. II. Cap. xvii.

(8) Vide Cl. Praefulem Iustum Fontaninum de Ant. Hortae Lib. I. Cap. IV.

(9) In Apologetico Cap. xxiv.

(10) In folio apud Guilielmum Iulianum anno MD. LXXX. pag. 698. B. Vide etiam Gyraldum Syntagm. III.

est ; *Faliscorum Iuno Curis* & pater *Curis* , unde accepit cognomen *Iuno* . Illud in honorem suspicor ab aliena manu imperita in vetustis codicibus interpositum ; loco *Iuno Curis* & , quod sensum & textum vitiauit interpolavitque . Nihil absurdi video , si dicamus , Faliscos coluisse non solum Iovem *Curitim* , verum etiam Iunonem , quae , ab eo accepto cognomine , *Curitis* adpellata est ; quod hastam ferret , quae Sabine *curis* dicitur , ut docet Festus : unde Romulus *Quirinus* , quia eam ferebat , est dictus (1) . Vide apud Gruterum insignem aram (2) , quae apud Faliscos exstat , in qua memoratur Q. Tullius Cincius Priscus , e Tribu Horatia , qui fuit Pontifex Sacrarum , ut arbitror , non Sacarius *IUNONIS QVIRITIS* .

In regio Mediceo Cimeliarchio pulcherrimum aheneum simulacrum observavi , idemque vetustissimum ; quod vide in eadem Tabula XXIII. num. III. Dea , peculiari vestium cultu ornata , tenet hastam laeva manu , quae forsitan ipsam *IUNONEM CVRITIM* repraesentat : de qua non pauca adfert Lilius Gyraldus .

Habes in Tabula XXIII. aheneum simulacrum Deae Etruscorum , valde elegans & insigne , e Museo Comitum e Gherardesca deproptum . Facile referre crediderim *IUNONEM REGINAM* , quam coluere Veientes , Etruriae populorum omnium potentissimi : quorum urbem , in qua Etruscorum reges sedem sacraque solennia constituere , Plutarchus Romae aemulam (3) , Dionysius Athenis non minorem vocat ac celebrat (4) . Eadem etiam celeberrima religione fuit Faliscorum finitimorumque populorum tutelaris Dea (5) : cui convenit vestium cultus , praesertim vero Etruscum diadema , radiis duplici ordine distinctum . Blando gestu , quasi in speciem orantis vel adnuentis , expressa est : qualis describitur a Livio (6) , quum Romam , expugnatis deletisque Veis , a Furio Camillo evocata , divinis caerimoniis translata est e templo longe ditissimo ac celeberrimo , ut narrat Plutarchus , quod in arce urbis fuit constitutum : *Delecti* (inquit Livius) *ex omni exercitu iuvenes* , pure lotis manibus , candida veste , quibus deportanda Romam *REGINA IVNO adsignata erat* , venerabundi templum inire : primo religiose admoventes manus , quod id signum , *MORE ETRUSCO* , nisi certae gentis Sacerdos attrectare non esset solitus : deinde , quum quidam , seu spiritu divino tactus , seu iuvenili ioco dixisset : *Visne Romam ire* , *IVNO ?* adnuisse ceteri Deam conclamarunt : unde fabulae adiectum est , vocem quoque dicentis velle auditam .

L 2

IV-

(1) Consule Gyraldum *Histor. Deor. Syn- tagm.* III. pag. III.

(2) Pag. CCCVIII. I.

(3) In vita Furii Camilli .

(4) Lib. I. *Antiquit. Rom.* pag. 116.

(5) Ex Livio Lib. V. Varrone Lib. V. de Ling. Lat. Ovidio *Fastorum* Lib. VI. vers. 48.

(6) Ibid. Vide etiam Plutarchum in Camillo.

IVNO Romam asportata, in Aventino monte celebre templum consecuta est: deinde etiam vocata MONETA, ut memorant Ovidius (1), Valerius Maximus (2), & Lactantius Firmianus (3): ea, ni fallor, de causa, quod relictis Veis, se in Urbem lubentissime migraturam monuerit.

In Piceno, nominis celebritate & sacrificiorum frequentia perinsigne fuit templum IVNONIS CUPRAE, quod, ut Strabo memoriae prodidit (4), Etrusci condiderunt dedicaruntque. Ex antiquo lapide (5) constat, ab Hadriano Augusto restitutum fuisse, atque, ut credi potest, donariis splendidissimis locupletatum. Ex eodem vel IVNONIS vel templi cognomine, nomen Cuprae antiquissimae ac splendidissimae urbi factum, quemadmodum Arnae, a Dea Arna, ut supra diximus, creditur; sed incertum est, utrum existerit in *Cupra Montana*, ut vult Cluverius, cui Holstenius, Harduinus, Cellarius alique adstipulantur: an vero in *Cupra Maritima*, ut contendit Fulvius Vrsinus alique, qui Sili Italici testimonio nituntur, ita canentis (6):

*Hic & quos pascunt scopulosae rura Numanae,
Et quis littoreae fumant altaria CUPRAE;
Quique Truentinas servant cum flumine turres,
Cernere erat.*

Quae in hanc rem sunt difficultates, explanantur ab Academico Etrusco (7), qui de Cupra Montana, deque pluribus antiquis monumentis in ea repertis pererudite disserit, ad quem lectorem mitto.

Relictis Cuprensis, ad Lanuvinos gradum facio, qui patriis sacris SOSPITAM IVNONEM coluere. Templum longe antiquissimum summaeque religionis, alii a Diomede Aeneae socio (8), alii a Pelasgis, qui Iunonem *Argolicam* dixere (9), alii denique a Curetibus, qui in Etruriam venerunt (10), aut saltem a vetustissimis Latii accolis conditum fuisse opinantur (11). Vt cumque res se se habeat, non erit, ut arbitror, improbabile, si quis credat a Tuscis vel exstructum, vel auctum nobilitatumque fuisse, pulsus Pelasgis, qui ea loca tenuere.

Si-

- (1) Fastorum Lib. VI. vers. 181.
- (2) Lib. I. Cap. VIII.
- (3) Divinar. Instit. Lib. II. Cap. VIII.
- (4) Lib. V. Geograph. pag. 241.
- (5) Apud Gruterum pag. MXVI. 2.
- (6) Punicor. Lib. VIII. vers. 434.
- (7) Sub nomine Tarquini Coritani, Dissert. V.

- in Lib. nuper edito Romae, ita inscripto:
Saggi di Dissertazioni Accademiche ec.
- (8) Solinus Cap. VIII.
- (9) Aelian. Hist. animal. Lib. I. Cap. XVI.
- (10) Ex Clemente Alexandrino in Protrept.
- (11) Vide Corradini vet. Lat. prof. Lib. I. Cap. IX. pag. 97. 98.

Simulacrum, quod nunc primum profero e Mediceo Thesau-
ro, Tabula XXV. duplici schemate delineatum, profecto est
vetustissimum, atque ex ipso caractere, probe mihi noto, Tu-
scanicum: quod etiam, praeter ipsum opificium, prodit & vestis,
Tusco ingenio, in varias & elegantes plicas concinnata. *SISPITAM*,
vulgo *SOSPITAM* veteres Latini dixere, quasi *Servatricem*, ex Graeco
 $\sigma\acute{\omega}\zeta\epsilon\iota\nu$: vel quod bona spe adficeret, vel bonam spem non
falleret, sicuti ex Festo colligitur. Cicero haud diversam ab hoc
simulacro describit (1): nempe galeatam pelle caprina, cum hasta
& scuto, quae temporum iniuria intercidere, (tenuisse tamen ex
eo gestu facile arguitur) atque ornatam calceis repandis, quos in
usu fuisse apud Tuscos ex iam editis imaginibus constat. Perit
etiam serpens sinuosus, ab artifice ad eius pedes positus: cui
virgines, castitatis probandae causa, escam praebere solebant, ut
constat ex Aeliano (2) & Propertio (3).

Eximium ac longe pulcherrimum est alterum ex aere simu-
lacrum, e regia Medicea Gaza depromptum, quod exhibeo in
Tabula XXVI. Multa sunt, quae suadent facile referre posse
IVNONEM FERONIAM, quae in tota Etruria, & apud Sabinos La-
tinosque populos, templa habuit longe lateque fama celeberrima:
itemque lucos vetusta religione sacros: quos Cluverius, Fabret-
tus & Corradinus ex antiquis scriptoribus luculenter describunt.
Duas aedes perinsignes recensere libet: illam scilicet, quam in
Tuscia ponit Ptolomaeus: in quem locum *Petram Sanctam* suc-
cessisse adnotat eius interpretes & Cluverius (4): alteram in tractu
Campaniae, in agro Tarracinensi ad Circeios exstructam, in qua
IVNO VIRGO, quam *FERONIAM* dixere, uti proximo in templo
IVPPITER ANXVR, de quo supra disseruimus, divinos honores, &
quidem maximos, accepere. Meminit huius aedis *FERONIAE* Hora-
tius (5), Plinius (6), & Servius in adlatum Virgilii locum (7). Hanc
forsitan exhibet hoc simulacrum rarissimum; nam *IVNO* virginis
habitu ac specie repraesentatur: & quia eandem Deam, ut con-
stat ex priscis aris ei sacris, *FERONIAM* & *REGINAM* dixere (8);
sinistra sceptrum (quod temporis iniuria fractum est) tenet:
dextra vero vestem virginum more bis succinctam apprehendit,
atque aliquantulum adtollit. Caput peplo velatum, sacraque co-
rona foliacea redimitum, conspicitur. Concordat & hoc simulacrum
cum his, quae de *IVNONE FERONIA*, a Sabinis culta, narrat Dio-
nysius

(1) Lib. I. de Natura Deorum.

(2) Lib. II. de Animal. Cap. XVI.

(3) Lib. IV. Eleg. VIII.

(4) Geogr. Lib. III. Cap. I. Tab. VI. Europ.

(5) Lib. I. Satyr. V.

(6) Lib. II. Cap. LV.

(7) Aeneid. Lib. VII. vers. 799.

(8) Vide Fabrettum Inscr. Cap. VI. num. 66.

nyfius Halicarnassensis (1): quam Graeci sua lingua alii Ανθηφόρον, *Florigeram*, alii Φιλοστέφανον, *coronarum amantem*, alii Φερσεφώνην, quasi *ferentem unius anni proventum*, nominarunt. In hac aede libertas dabatur servis, qui sedentes in lapideo sedili illic posito, praemissis caerimoniis ex Sacerdotum auctoritate, surgebant liberi: quod ad Virgilium notat Servius, veterum rituum & consuetudinum Tuscorum Latinorumque populorum consultissimus (2). Ipsum praestat audire: FERONIA mater, *Nympha Campaniae, quam etiam supra diximus. Haec etiam Libertorum Dea est, in cuius templo raso capite pileum accipiebant. In huius templo Tarracinae, sedile lapideum fuit, in quo hic versus incisus erat: BENEMERITI SERVI SEDEANT. SVRGANT LIBERI: quam Marcus Varro libertatis Deam dicit FERONIAM, quasi FIDONIAM. De hac Dea veterum Etruscorum, Sabinorum, Latinorum & Romanorum, qui plura adnotare cupit, adeat Fabrettum (3) & Corradinum (4): qui etiam suspicatur, servos in eo templo libertati donatos, fronde coronatos incessisse, & aedem circumivisse.*

Haec IVNONIS simulacra, Tusca arte confecta, ab altero aheneo, quod sequitur in Tabula XXVII. vetustate longe superantur. Exstat Cortonae in elegantissimo Museo Coratio. Erutum est non procul a Trasimeno, loco Cortonae potius, quam Perusiae proximior. IVNONEM referre auguror, ac forte FERONIAM, quam tum Perusini, tum Cortonenses coluere. Tutulo caput exornatur, collum torque, tunica scutulis, quasi gemmis & floribus est distincta; & circa brachia parvis bullis, vel fibulis eleganter adstricta. Calcei pulcherrimi sunt, quales Iunoni conveniunt, quae, ut canit Virgilius, *incessu patet Dea*. Aures grandes habet; oculos quoque, quales Iunoni tribuit Homerus, bovi similes. De his alibi etiam opportune differam.

Divae IVNONIS LACINIAE praenobile templum, multisque donariis refertum, silentio minime praeterire possum. Exstat ad Lacinium promontorium, ab urbe Crotone centum quinquaginta stadiis distans, ut memorat Strabo (5). Non longe etiam fluvius *Aesar*, vel *Aesarus*, & portus: ex quo mihi orta suspicio est, hoc templum (cuius etiam nunc vestigia (6) spectantur) ab Etruscis vel dedicatum, vel maiori cultu donariorumque splendore ac magnificentia auctum fuisse. Siquidem *Aesar* Etruscam esse vocem, & fluvii quoque inter Pisas & Lucas nomen, supra adnotavi-

(1) Lib. III. Antiq. Roman. pag. 173.

(2) Aeneid. Lib. VIII. vers. 564.

(3) Inscr. Cap. VI. a pag. 451. ad 455.

(4) Veteris Latii profani Lib. I. Cap. IX.

& Lib. III. Cap. VI.

(5) Geograph. Lib. VI. pag. 261.

(6) Vide Taubmannum in Virgilium Aeneid. Lib. III. vers. 552.

tavimus . Eum Dionysius Poëta ⁽¹⁾ , Theocritus ⁽²⁾ & Ovidius ⁽³⁾ celebrant . Huius templi , arae , itemque luci meminere plures scriptores nobilissimi , poëtarumque princeps Virgilius ⁽⁴⁾ , cuius interpres Servius eius originem fabulis confusam recenset ,

T A B V L A XXVIII.

XXVIII. XXX. XXXI.

M I N E R V A

*Dea veterum Etruscorum , praesertim Surrentinorum ,
Puteolanorum , Faliscorum , Arretinorum ,
& Pisauensium tutelarum .*

MINERVAE nomen , uti suspicatur magni iudicii vir Senator Bonarrotius ⁽⁵⁾ , Romani ab Etruscis , levi mutatione facta , accepere ; nam quum apud Graecos *Athena* aut *Pallas* vocetur , apud Etruscos adscriptum eius imaginibus nomen , ita exprimitur : 𐌆𐌆𐌇𐌆𐌆𐌆𐌆 ⁽⁶⁾ 𐌆𐌆𐌇𐌆𐌆𐌆𐌆 ⁽⁷⁾ 𐌆𐌆𐌇𐌆𐌆𐌆𐌆𐌆 ⁽⁸⁾ 𐌆𐌆𐌇𐌆𐌆𐌆𐌆𐌆 ⁽⁹⁾ scilicet , *Menrva* , *Munrva* , *Menerva* , *Menerva* . Si qui vero populi MINERVAM maximo cultu prosecuti sunt , hi certe Tusci fuere : qui non secus ac Graeci , tamquam patronam & tutelarem Deam omnibus honoribus adfecerunt . Pausanias ⁽¹⁰⁾ memorat , Argivos coluisse MINERVAM bellorum praesidem , & sub nomine $\Sigma\lambda\pi\gamma\gamma\omicron\varsigma$ Αθηνᾶς , hoc est *Minervae Tubicinis* , templo donatam fuisse ab Hegelao Tyrrheni filio . Siquidem Tyrrhenus , Hercule & Lyda natus , primus tubam invenit : cuius postea cantum Hegelaus Dorienfes eos docuit , qui Temenum secuti sunt . Memoratur & ab Hesychio , & a Lycophrone MINERVA $\Sigma\lambda\pi\gamma\zeta$: quam cum tuba Tusci pingere consueverunt , uti ex antiquis huius

(1) Vide vers. 370.

(2) Idill. iv. vers. 17.

(3) Metamorphos. Lib. xv. vers. 23.

(4) Aeneid. Lib. iii. vers. 552. Vide etiam Livium Lib. i. & xxiv. c. 3. Strabonem Geogr. Lib. vi. pag. 261. 262. Melam Lib. i. Cap. iv. Plinium Lib. i. Cap. cvii. Lactantium Firm. Divin. Inst.

Lib. iii. vers. 552.

(5) Ad Monum. add. Dempst. §. iv. pag. 11.

(6) In Dempsteriano Opere Tab. i. Tom. i. pag. 78.

(7) Tabula iv. ibidem.

(8) Tabula v. ibidem.

(9) Tabula vi. ibidem.

(10) In Corinthiac. Lib. i. Cap. xxi.

huius gentis monumentis observat idem Bonarrotius (1). Interdum etiam alatam exhibuere, & cum galea pennis instructa loco cristae, ut videre est apud Dempsterum in Tabula II. & V. Phurnutus alatam fingi censet, quod ea negotia, quae subit, quamcellerrime procedant, nulloque modo impediri possint.

Tusci in Italiam venientes MINERVAE sacra & cultum compluribus exstructis templis dedicatisque donariis non promoverant solum, verum etiam amplificabant. Post tot secula, tamque saevam temporum & barbarorum iniuriam offusamque caliginem, quam paucissima ad nos monumenta venere, quibus indigitare possimus templa, quae in eius honorem ab Etruscis condita fuere.

Campanorum Dea praesens ac propitia fuit MINERVA; praecipue vero Surrentinorum & Puteolanorum. Surrentum Campanorum habuit promontorium, MINERVAE nomine celebre, quod *Athenaeum* Strabo (2), alii *Prenustum* dixere. Eo in promontorio fanum in honorem MINERVAE ab Ulyssae conditum. Non longe fuere insulae Capreae, & saxosae illae ac solae, quas Sirenas dixere (3). MINERVAM ibidem cultam, TYRRHENAM adpellarunt ipsi, ut arbitror, Tyrrheni, qui ea loca ab agro Surrentino ad Silarim amnem tenuere. Celeberrimi huius templi, quod Surrentini ac Puteolani donariis locupletarunt, meminit etiam Statius, describens Pollii villam Surrentinam (4):

*Est inter notos Sirenum nomine muros,
Saxaque TYRRHENAE templis onerata MINERVAE,
Celsa Dicarchei speculatrix villa profundi.*

In Vase Etrusco apud Dempsterum Tabula LXXIII. pictam video MINERVAM quadrigarum inventricem, quae armata galea & hasta graditur iuxta currum Iovis vel Neptuni aurigantis. Graeci *Hippiam*, sive *Equestrem*, & *Corefiam* dixere, cuius frequens mentio apud Pausaniam (5). Hanc omnium primam instruxisse currum docuit Arpocraton. Isaeus Rhetor & Mnaseas, Neptuni filium fuisse ac Polyphes Oceanitidis tradiderunt. Phurnutus etiam Δάμνιππον vocatam scribit, quasi dicas *equidomitricem* (6).

Romani, perdomitis Faliscis, MINERVAM ad se evocarunt, parvoque in delubro, ad radices Caelii montis exstructo, eius simulacrum statuentes, CAPTAM cognominarunt: vel quasi captivam

(1) Ad Monum. Dempster. §. xxxi. pag. 54.

Vide Tab. XLVIII. Tom. I. pag. 331.

(2) Lib. v. pag. 247.

(3) Vide etiam Plinium Lib. III. Cap. v.

(4) Silvar. Lib. I. 2.

(5) In Arcadibus Lib. VIII. Cap. XLVII.

(6) Vide Gyraldum Syntagm. XI. Histor. Deorum pag. mihi 293. 294.

vam capta urbe : vel quia *captus* locus ex Festi sententia , ad sacrificandum legitime constitutus diceretur , voce , ut suspicor , Etrusca . Rem omnem describit Ovidius (1) ; quare hinc deducimus & apud Tuscos Faliscos templum MINERVAE , vetustissima religione celebre , dedicatum fuisse .

Arretinorum Dea exstitit MINERVA , sicut ostendit in Tabula XXVIII. relatum celeberrimum illud probatissimum , summo admirandoque artificio confectum MINERVAE simulacrum ex aere , altum pedes quinque , quod veteres Arretini , tamquam tutelarisi numinis , in celebri ac praediviti templo in urbe sua coluere . Minime dubitandum est , ab Etrusco artifice , & quidem insigni ac peritissimo , confectum esse . Quum hoc idem signum illustrarem in Musei Florentini Volumine II. Tabula VII. Tuscanico opere conflatum suspicabar ; sed ob eius pulchritudinem absolutissimam haerebam incertus , Graecone artifice , & fortasse Phidiae aequali , tribuerem , quod paullo post Etrusco statuario antiquiori dandum esse comperi . Nam frequenter , ut soleo , spectanti mihi summa cum voluptate aheneum hoc Palladis signum , & caput , quod a protome divelli potest , manibus versanti , atque accurate consideranti ; forte venit in mentem , facile esse posse signum illud ex aere Minervae , quod Arretii inventum iuxta rudera antiqui & magnifici templi , ubi fuit pavementum musivo opere insigne , memoriae prodidit Vir Clarissimus & ad virtutem natus Gregorius Reditus Equestris Ordinis S. Stephani Baiulivus (2) . Re cum eo communicata , illud ipsum esse certo comperi ; accedente testimonio Petri Bonamici Historici Arretini , qui adfirmat , hoc ipsum Minervae signum , longe eximium , inventum fuisse Arretii a quodam caementario anno MDXLI. iuxta rudera perantiqui templi , qui statim coepit illud comminuere , sperans se magnam pecuniae vim percepturum , venditis eius fragmentis ; sed re comperta , ne immane facinus absolveret , impeditum , & carceris poena damnatum illum a Praefecto eius urbis : simulacrum autem missum fuisse narrat ad Cosmum I. Etruriae Magnum Ducem , qui in suo Museo , ubi hodie exstat , adservari iussit .

Igitur circa imas vestis partes , & in postica fracta est statua , dextroque brachio manca : in ceteris vero partibus , praesertim vero in vultu , in casside , in pectore , quod aegide squamata cum Gorgonis capite munitur , in veste miro artificio disposita , sinistrumque brachium & manum obtegente , tanta radiat elegantia , ma-

M

iestas,

(1) Fastorum Lib. III. vers. 835.

(2) Vide eius Epistolam ad me scriptam.

editam in Par. I. Inscript. ant. Etruriae Urbium pag. 225. 226.

iestas, summusque omnium partium consensus, ut nihil admirabilius, atque absolutius contemplari possit. Habet igitur regium Mediceum Museum & hoc insigne opus, praeter cetera Tuscanica, quo mirifice, me indicante locum unde prodierit, gloriari possit.

Oculos in hoc signo e gemmis pretiosissimis repositos fuisse, more veterum Etruscorum, ex eo discimus, quod, ut in aliis Tuscanicis statuis, iidem cavi sunt & inanes. Caput eiusdem Deae seorsum duplici schemate repraesentandum curavi perquamdiligenter. Nam cassidi superne adrepat serpenticulus, egregio opere confectus. Eidem cassidi non duae bucculae, sed tres, ad tuendas aures & genas, & retro cervicem innexae: quae licet perierint, eas tamen indicant, quae supersunt, volutae, e quibus pendebant. Insigne cassidis, praeter serpentem, pro crista in cono est avis volanti similis, quam noctuam esse comperi, multa adhibita diligentia & observatione: pedibus ita antrorsum incurvis effectam, quasi praedam sustineat. Indicio etiam mihi fuit caput rotundum, quamvis aliquantulum, temporis vitio, exesum, quod minime convenire potest accipitri aut falconi (quod animal Minerva haud indignum) Tuscis fuit auspicatissimum: cuius augurio viso, Capuam condidere, ut notat Servius (1). Pennas vel accipitris vel noctuae in galea insertas gerit eadem Dea, insculpta in insigni patera veterum Etruscorum, quae e Museo Comitum e Gherardesca prodit in Dempsteriano Opere Tabula II. Apud Aegyptios in vestibulo templi Saitarum, MINERVAE dicato, sculptus erat accipiter, divini eius numinis sacra nota, ut Plutarchus memoriae prodidit (2). Etrusci, arcanae religionis Aegyptiorum rituumque peritissimi, non ad pedes Deae, ut Graeci Romanique fecere, sed in capite galeato noctuam posuerunt, pennatumque eius verticem exhibuerunt; quo insigni symbolo clarius sapientiam eius mentis, summamque prudentiam, celeritatem ac perspicaciam declararent. Id etiam MINERVAE convenit, si ex veterum Theologia *Φυσιχῶς* consideretur; nam pro summo aethere ad dexteram Iovis ponitur, e cuius vertice est prognata. Ab aethere, coniicit Phurnutus, dictam *Αἰθερόνειαν Aetheroniam* (3). Id postmodum observantes prisca Romani, galeatum Romae aut Palladis caput alis ornarunt, ut videmus in nummis, qui ab eruditis Consulares vocantur (4). Noctuam in galea Minervae sculptam videre licet & in nummis, quos Hyrinis Apuliae tribuit Nobilissimus Laurentius Begerus: eos

ex

(1) In Virgilium Aeneid. Lib. x. pag. 38.

(2) De Iside & Osiride. Vide Pierium Valerianum Hieroglyph. Lib. xxi.

(3) Vide Phurnutum de Minerva: & quae

notat I. Oisellius ad Numism. Sel. Tab. LI. num. ix. x.

(4) Vide Ph. Bonarrotium ad Monum. add. Dempsteriano Operi §. iv. pag. 11.

ex Etruscis originem ducere alibi observabimus (1). Aliquando etiam sine galea Minervam Tusci exhibuere, ut videre est in patera litteris Etruscis inscripta apud Dempsterum Tabula VI. in qua caput eius solo diademate sive anademate revinctum conspicitur, eademque est ornata armillis in brachiis, & alis in humeris.

Oris blanda ac serena maiestas evidentissime radiat: totius corporis dignitas ac venustas summa est: nec aliquid praefert virilitatis aut severitatis; quam notam alii artifices in exprimenda eius effigie saepius religiose servarunt. Aegidis squamatae, Gorgonisque capite in medio munitae, oram undique ambiunt & coronant, veluti fimbriae loco, angues sinuosi; qui etiam, fere in hunc modum erumpentes, observantur in insigni Minervae imagine, iaspidi rubrae incisa, quam ex Daetyliotheca Ottoboniana produxit Praestantissimus vir Philippus de Stosch in Tabula XIII. inter Gemmas, quae artificis Aspasia nomen praefert: qui hanc imaginem, ut auguror, desumfit ex aliquo praecellentissimo Minervae simulacro, quod Etrusci coluere. Profecto omnis ornatus, galea ipsa praealto cono cristata, monile, innaures, Gorgonis caput, alio modo expressum, quam fieri soleat, aliaque non pauca indicia, Etruscum opificium redolere videntur. Idem suspicor de altera Minervae effigie Sardonychi insculpta, quam ex Thesauro Barberino profert idem auctor Tabula X. nam inauris permultis aliis cum Aegyptiis tum Etruscis est persimilis: in galea vero flexibiles cauliculi, sive maeandra excurrunt: quae frequenter eodem typo in Tuscis monumentis ex aere, tum etiam in pictis vasculis occurrunt (2). Dextero brachio, quod intercidit, hastam potius, quam pomum, ut dixeram, facile crediderim hoc perinsigne simulacrum praetulisse.

Parva duo MINERVAE signa ex aere, operis antiquissimi, a me producuntur in Tabula XXVIII. quorum magnitudo archetypis respondet. Alterum vero num. I. relatum, multo est vetustissimum, quod ipsa sculptura rudis, & imago ἀσύμμελτος perspicue ostendit: adservaturque Pisauri, ubi etiam erutum est, in celebri Museo Ardizio. Deest galeae conus; bucculae mobiles suspensae, sicut & in altero signo, quod sequitur in eadem Tabula, cernuntur. Collum torque exornatur: ante pectus pendet Gorgoneum caput, anguibus neque crinitum, neque alatum. Dextera manus perforata est: cuius gestui nil aliud quam brevem hastam, vel potius fulmen aptari posse video. Clypeum in laevo

M 2

bra-

(1) V. Begerum in Thesauri Elector. Brandenburg. Select. Tom. I. pag. 320.

(2) Vide & Causei Musci Rom. Tab. VII. Sect. I. Select. Gemm. pag. 5.

brachio olim insertum indicat prominens ille clavus. Nudis pedibus insistit, triplici veste amicta; quae, ut exponit Fulgentius (1), omnem sapientiam multiplicem & celatam esse declarat.

Alterum MINERVAE signum num. 11. relatum in eadem Tabula XXVIII. adservatur in Mediceo Cimeliarchio. Vestis, ephod Sacerdotis magni Hebraeorum similis, videtur; nam triplici tunica induta est. Interior, Graecis χιτών dicta, corpori adhaerens, paullo longior est, cuius limbus, in speciem torquis, fimbriatus: altera vero tunica, quae refert poderem, paullo, brevior est, & manuleata, strictis manicis usque ad cubitum pertingentibus contexta ac confuta: tunica postremo exterior sine manicis, omnium brevissima, & ipsa arcta est: cuius insitam condecorant radii sive denticuli: quod ornamenti genus, in vestibus Deorum non rarum, Tuscis valde placuit; ut videre est etiam in alio simulacro superius edito Tabula III. In pectore fixum cernimus Gorgonis caput alatum. Sub pectore indissolubili nodo cingitur stroppe, quo facilius ad negotia peragenda sit expeditior. Laneum cingulum Minervae dederunt veteres, quod lanificium artemque lanas colorandi invenerit (2). Pedes Tyrrhenis calceis nobilitantur. Sinistra manus fracta, dextra quid praetulerit haud facile dictu est: certe hasta non convenit. Forte, quum is gestus augurum proprius esset, ut videbimus, Tusci MINERVAM auspiciis favere, praeesse, ac felicia omnia promovere censuerunt.

Praestantioris Etrusci opificis omnia praefert indicia alterum MINERVAE simulacrum, quod ex eodem Mediceo Museo exhibeo in Tabula XXX. quod quum sit omnium elegantissimum, duplici schediafmate delineandum curavi. Galea, altiori cono & crista, insignis est, qualem describit Homerus, ad terrorem hostibus incutiendum fabrefacta. Vestis eximio opificio absoluta: quod autem raro factum videas, Gorgonis caput non in pectore, sed ad laevum armum gestat. MINERVAE ACHEAE imaginem hanc dixerim, cuius templum Aristoteles (3) fuisse scribit in Italia apud Daunios Apuliae populos, Etruscorum imperio subiectos: in quo secures, enses, ceteraque Diomedis, eiusque sociorum arma recondita ac suspensa fuere; bellica enim terrestria ac maritima arma, itemque tropaea Minervae sacra fuere, eiusque tutelae commendata (4).

In Museo V. C. Francisci Ficoronii servatur MINERVAE imago, quam, accurate delineatam, ad me ut solet, humanissime mi-

(1) Mytholog. Lib. 11.

(2) Vide Gyraldum Histor. Deor. Synt. x1.

(3) Apud eundem ibidem.

(4) Ex Aristidis Oratione in Minervam.

misit; plastico opere ex argilla confecta est a Tusco artifice, quam exhibeo in Tabula XXXI. VICTRICEM Deam lubet cognominare (1); quia non secus ac VICTORIA expressa est clypeum sive scutum tenens, in quo Heroum gesta nomenque immortalitate dignum scribere solita est, ut liquet ex aliis antiquis monumentis, ac praesertim ex marmorea Traiani columna. Graecis ac Romanis praevisse Tuscos nostros hoc exemplo facile hinc arguere possumus, qui hac specie VICTORIAM Deam repraesentarunt. Iam puto manifestum esse ex his signis, quantum fuerit Tuscorum ingenium, atque ad inveniendas excogitandasque res pulcherrimas quam opido promptum & sagax. Pectus Deae non armavit opifex favorabili Gorgonis capite tamquam amuleto; nam binas Gorgones effinxit, maiorem alteram, alteram minorem in clypeo elegantissimo: quae, ut in aliis Etruscorum monumentis cernitur, ore exertam habet linguam; ideo quod linguae usus, id est sermonis, in omni re praestet atque excellat (2).

T A B V L A XXXII.

XXXIII. XXXIIII.

A P O L L O . S O L . M I T H R A

*ab Etruscis cultus; maxime vero a Faliscis,
Volaterranis, Clusinis & Perusinis.*

ETRUSCI SOLIS & LUNAE cultum ab Aegyptiis, a quibus profecti sunt, accepere (3). Solem APOLLINEM, Lunam DIANAM adpellarunt, queis omnia Deorum adtributa & proprietates convenire existimarunt; quare non est mirandum, si tam frequenter in Tuscorum monumentis repraesentetur APOLLO (4), cuius in tota Etruria cultus fuit longe vetustissimus & celeberrimus. Singula non recensebo, quia a Bonarrotio indicantur: silentio tamen praeterire non possum signatam a Tuscis monetam APOLLINIS insignibus, nempe lyra & lupo dormien-

(1) Ex Auctore Etymolog. magni & Phurn.

(3) Io. Marshamum vide Secul. IV.

(2) Vide Gyrard. Synt. Deor. XI. pag. 291.

(4) Bonarrot. ad Dempster. Monum. §. VI.

miente (1): qui lupus indicio mihi est, Etruscos APOLLINEM LYCIVM coluisse exemplo Aegyptiorum & Argivorum; qui, ut memorat Pausanias (2), templa & simulacra in honorem eius erexerunt, nummosque iidem Argivi cum lupi effigie signarunt. Lunae quoque imaginem praeferunt Etruscorum monetae, sive, ut aiunt, pondera: ne quid dicam de caseis Lunensibus (fuit autem Luna una e duodecim Etruriae urbibus, portu nobilis) quos, ut ait Martialis, Etrusci Lunae imagine signare consueverunt (3).

Praecipui APOLLINIS cultores, vel etiam primi, fuere Falisci, qui annuo sacro valde peculiari eum honorarunt ad Soractem montem, ubi eius delubrum fuit, quod ostendit apud Virgilium Arruns Etruscus, qui eundem APOLLINEM ita invocat (4):

*Summe Deum, sancti custos Soractis APOLLO,
Quem primi colimus; cui pineus ardor acervo
Pascitur; & medium, freti pietate, per ignem
Cultores multa premimus vestigia pruna:
Da, pater, hoc nostris aboleri dedecus armis.*

De APOLLINIS Sacerdotibus, atque huiusmodi sacro, haec ex Plinio non pigeat audire (5). *Haud procul urbe Roma, in Faliscorum agro familiae sunt paucae, quae vocantur HTRPIAE: quae sacrificio annuo, quod fit ad montem Soractem APOLLINI, super ambustam ligni struem ambulantes, non aduruntur: & ob id perpetuo Senatusconsulto militiae, aliorumque munerum vacationem habent.* Strabo id sacrum factum Feroniae in Soracte scribit (6); sed hoc loco Strabonis exemplaria corrupta non pauci suspicantur (7). Neque etiam dubito, celeberrimum fuisse in Etruria APOLLINIS Oraculum, in quo responsa dabantur, sortesque accipiebantur; quamvis in praesentia testimonia veterum auctorum non habeam, quae adducam. *Malaeoten* vocatum APOLLINEM scribit Thomas Dempsterus, Lucratii auctoritate, a Malaeote Tuscorum rege (8), melius vero Pelasgorum, ex Strabone (9).

Perusinorum praesentissimum fuit APOLLINIS numen, quod Felix Ciattius ostendit (10): apud quem fabularum ambages, pluribus in locis ex Annio desumptae, reiiciendae sunt. Apud Clusinos quoque caelestium luminum dux & moderator APOLLO, quod honore prae-

(1) Apud Dempsterum Tab. LX.

(2) In Corinthiac. Lib. II. Cap. XVIII.

(3) Lib. XIII. Epigramm. XXX.

(4) Lib. XI. Aeneid. vers. 785.

(5) Histor. Nat. Lib. VII. Cap. II.

(6) Lib. V. pag. 226.

(7) V. Corradin. vet. Lat. Lib. III. Cap. VI.

(8) De Etr. Reg. Lib. I. Cap. XVII.

(9) Lib. V. pag. 225. 226.

(10) Lib. I. Perusiae Etruscae pag. 50.

praecipuo cultus fuerit, ac nobile templum habuerit, multa quae supersunt in ea urbe monumenta, epistylia, immanesque columnae e marmore nobilissimo, quas ipse vidi, non obscure declarant: ad hoc gryphorum sculpturae, quod animal Tusci quoque APOLLINI consecrarunt: facileque colligitur ex hac arae inscriptione, quae apud eos, ut dixi, eruta est (1). PRO SALVTE TRIARIAE APOLLINI SAC. Haec Triaria forte uxor fuit L. Vitellii, de qua Tacitus. Quum vero hos tantum Etruriae populos nominaverim, reliquos excludere non est certe animus, apud quos insignis fuit cultus APOLLINIS. Tota Campania & Apulia Apollinem divinis honoribus profecuta est: quod nummi, cum eiusdem Dei imagine apud eos cusi, testantur. Tarracinae, ubi Anxur fuit, insignia Apollinei templi vestigia & rudera describunt Holstenius (2) & Corradinus (3).

In duabus pateris, ab Etrusco opifice caelatis, APOLLINIS imagini adscriptum est eius nomen, hoc modo ΑΡΥΛΥ *Apulu*, in Tabula III. Operis Dempsteriani: in qua idem Deus laurea corona redimitus & torque ornatus sedet, superiori parte nudo corpore, inferiore vero pallio tecta; cuius comites sunt Bacchus & Mercurius: in altera vero Tabula IV. quae sequitur, ni fallor, iudicio Paridis adest, eiusque nomen ita scriptum legitur ἈΠΟΛΛΟΝ *Apul*; quae litterae similitudinem cum nomine APOLLINIS servant. Toto corpore nudum exhibeo in Tabula XXXII. huius operis: habetque caput laureatum, exornatumque torque & armilla sinistrum brachium: e brachio vero dextro breve amiculum pendet. Desumptum est ex archetypo aheneo simulacro, quod hodie, ut aiunt, exstat Lugduni Batavorum apud Cl. V. Robertum de NEUWILLE. Insignitum vides Etruscis litteris, quae in femore & in tibia inscriptae sunt, quas adducam suo loco cum interpretatione. Primus omnium, qui litteratis hominibus ostendit insigne hoc simulacrum, peritissimo artificio absolutum, fuit omni aevo memorandus laudandusque D. Bernardus Montfauconius (4), qui Etruscum Athletam victorem referre adfirmavit. Philippus Bonarrotius idem signum laudavit, censuitque APOLLINEM referre (5): cuius sententiam & ipse amplector. Idem sensit vir exquisiti iudicii Stephanus Vinandus Pighius (6), cuius verba non piget adscribere: videtur enim, hoc simulacrum illud idem esse, quod olim adservabatur Ferrariae in Bibliotheca Ducis Alphonfi; nam adeo

illud

(1) Vide Par. II. Inscript. ant. Etruriae Urb. pag. 405. num. 6.

(2) Ad Cluverium pag. 1013. lin. 8.

(3) Vet. Lat. prof. Lib. II. Cap. xx. p. 214.

(4) In Thesouro ant. Tom. III. Par. I. Tab. CLVII. pag. 268.

(5) Vide §. VI. pag. 13. & §. XLIII. pag. 92.

(6) In Hercule Prodicio pag. 251.

illud graphice pingit , ut alteri haec descriptio tam belle convenire non possit . Erat & Iuvenis laurea coronati signum aeneum , pulcherrimum & vetustissimum : in cuius collo torques , in sinistro superiore brachio armillae bullis dependentibus plenae , rotundis alternatim & humani cordis specie factis : diceret Apollinis Bullati signum esse , qui & Βουλῆ-φόρος vel Βουλᾶϊος appellatus est propter oracula : & a βουλῆ bullam dictam Festus auctor est , quae a collo in pectore praetextatorum dependebat nobilium aurea , & humani cordis figura , teste Macrobio ; ut ita demum se homines cogitarent , si corde praestarent , & consilio uterentur . In femore quidem signi sinistro antiquissimis characteribus insculpta est inscriptio Etrusca , quae a paucis legi , a nemine fere intelligi potest . Haec Pighius .

Perpauca , post viros doctos , observare libet . Sinistra manu , quae intercidit , lyram tenuisse auguror : hanc enim indicat pletrum , quod gerit manu dextera ; non enim video , ecquod aliud instrumentum eo modo praeferre posset . Apollinem , cognomento *Nomium* , Etruscis haud incognitum fuisse , hinc coniecere possumus : quem etiam , ad Etruscorum exemplum , Arcades (qui Etruriam incoluere , ut ostendit ⁽¹⁾ Th. Dempsterus) *Nomionem* adpellarunt , ut docet Cicero ⁽²⁾ . Huius adpellationis causam adfert Suidas ⁽³⁾ : Απόλλων , Φασί , μετὰ λύρας κατέδειξε τοῖς ἀνθρώποις νόμους , καὶ οὓς ζήσονται , πραύνων τὲ ἅμα τῷ μέλει τὸ κατ' ἀρχὰς ἐν αὐτοῖς θηριῶδες , καὶ εὐπρόσιτον τῇ οὐ ῥυθμοῦ ἡδύτητι ποιῶν τὸ παραγγελλόμενον . καὶ ἐκλήθησαν νόμοι κιθαρωδικοί . ἐκεῖθεν δὲ σεμνολογικῶς , ὡς καὶ Ἀριστοτέλει δοκεῖ , νόμοι καλοῦνται οἱ μουσικοὶ τρόποι , καὶ οὓς τινες ἄδομεν . Apollo , ut aiunt , adhibita lyra , leges hominibus dedit , secundum quas viverent ; mitigans simul cantu feritatem ipsis insitam , & numerorum musicorum suavitate efficiens , ut praecepta facilius admitterent : unde leges citharoedicae dictae sunt . Hinc vero , ut & Aristoteli videtur , modi musici , secundum quos canimus , magnifico nomine νόμοι adpellati fuerunt . Non solum Statuarii , verum etiam Pictores Etrusci Apollinem in vasculis pinxere cum lyra , adparentem concinentibus sibi Paeana , ut etiam ostendit Bonarrotius ⁽⁴⁾ . Lauream ei Tusci quoque tribuere , quod vaticiniis & divinationibus praefit ⁽⁵⁾ , laurumque primus omnium invenerit , ut docet Diodorus Siculus ⁽⁶⁾ . Laurum paciferam , quae sola fulmine non icitur , Apollini gratam esse , notat Plinius ⁽⁷⁾ , in Parnasso monte spectatissimam ; quam antiquissimis temporibus & ipsi Romanorum

Re-

⁽¹⁾ De Etruria Regali Lib. I. Cap. VI.

⁽²⁾ De Natura Deorum Lib. III.

⁽³⁾ Tom. II. v. Νόμοι κιθαρωδικοί .

⁽⁴⁾ Tab. LXIII. In §. XXII. pag. 30. 31.

⁽⁵⁾ Confer Eusebium de Praeparat. Evang. pag. 112.

⁽⁶⁾ Biblioth. Histor. Lib. I.

⁽⁷⁾ Lib. XV. Cap. XXX.

Reges dono Apollini mittere solebant : vel in gremio Iovis optimi maximi deponere , quoties laetitiam nova victoria adtulisset . Huius generis esse arbitror coronam hanc lauream , ab Etruscis Apollini datam : qui etiam triumphalem , aliaque festa invenere (1).

Ex iam edito illustratoque pulcherrimo APOLLINIS simulacro , non obscuris , ut opinor , argumentis , evincitur , Tuscos nostros censuisse Muscam ab eo inventam , atque hominibus traditam fuisse : si qui vero sunt , qui de hoc ambigant , en Tabula XXXIII. num. 1. aliud eiusdem APOLLINIS signum ex aere , elegantia , opificio & raritate eximium , Graece ἀγαλμάτων vocare possumus , quod in lectissimo Museo Nobilissimorum Comitum e Gherardesca adservatur . Dextra plectrum peculiaris formae , sinistra lyram , five citharam ita tenet , ut post cantum , in ipsa pausa & quiete , aliquid meditari videatur . Caput divino diedemate seu taenia revinctum est . Capilli , quod rarissime , aut numquam Graeci , ac maxime Romani fecerunt , brevissimi sunt , atque in gyrum adtonsi . Chlamydem quoque vel pallam illi dedere : Tusci vero togam , ut in hoc videmus , haud magnopere a toga Vertumni , ut supra observavimus , diversam : nisi quod haec non rotunda , sed quadrata adparet . Haec siquidem in eam speciem , diverso tamen artificio , fusiore sinu concinnata , sub dextro brachio veniens , quo ad pulsandam lyram sit expeditius , super laevum humerum excurrit , & post terga reiicitur . In extremo limbo , quasi internitentes gemmae , scutula undique caelata visuntur , quo augustior ornatiorque sit eius cultus . Lyra , cuius iugo admotam tenet manum , septem foraminibus distinguitur , per quae diductae chordae , quibusdam anulis , in subiecta planitie rotunda dispositis , innectantur . Certe peculiaris est huiusmodi lyrae fabrica , quam multo diligentius expenderem , nisi alia multa , non minus observatu digna , mox in hoc opere dilucidanda , urgerent . Pedes calceis puris exornantur , quibus etiam subiectus perparvus foccus observari potest . Id a Citharoedis in scena factitatum , nemo ignorat : consuetudine , ut credere fas est , ab Etruscis accepta , qui Citharodiae , omniumque acroamatum inventores & auctores praestantissimi apud Italos fuere .

Sequitur in eadem Tabula XXXIII. num. 11. APOLLINIS aliud simulacrum ex aere , Etrusca arte & raritate insigne . Sinistra manu tauri caput gestat : quod ad hoc tempus , ni fallor , nondum visum . Mirifice hoc symbolum APOLLINI convenit , ut docet Macrobius (2) , qui ita scribit : *Taurum vero ad solem referri*
N mul-

(1) Dempst. Etr. Reg. Lib. 111. Cap. xxxix. (2) Saturnal. Lib. 1. Cap. xxi.

multiplici ratione Aegyptius cultus ostendit: vel quia apud Heliopolim taurum soli consecratum, quem neton cognominant, maxime colunt: vel quia bos Apis in civitate Memphi, SOLIS instar excipitur: vel quia in oppido Hermantbi, magnifico APOLLINIS templo, consecratum SOLI colunt taurum, pacin cognominantes, insignem miraculis, convenientibus naturae SOLIS.

E Deorum numero neminem alium refert, quam APOLLINEM five SOLEM, aeneum simulacrum, quod sequitur in Tabula XXXIII. proditque ex eadem Cimeliotheca Comitum e Gherardesca: quod quamvis sit vetustissimum, tamen symmetria aptoque partium consensu, venustatem atque elegantiam praefert maximam. Primi artifices Tusci, quum in effigendis auribus & manibus, itemque pedibus, praesertim nudis, simulacrorum, maxime peccarent, manus si quid praeferre voluissent, terebrare consuevere, quod & in hoc factum videmus; nam in dextera clavis infixam fuisse pateram arbitror. Sinistra vero eo gestu confecta est, ut opem ferre cultoribus, vel blanda miseratione eos complecti videatur. Amiculum velat corporis pudenda, dextrumque crus & femur: reiectumque concinne refluit e brachio sinistro. Collum ambit torques Tusco modo concisus, qui restem artificio imitatur. Quod vero spectatu notatuque dignum, caput eius brevissimo perfectum capillitio, duplici corona redimitur, nimirum sacra taenia seu filamine & radiis, qui totum circumdant excurruntque, non prominentes, sed crinibus in eam speciem adhaerentes, uti in eadem Tabula expressum est. Duplex coronae genus, Tuscorum inventum, e diademate & radiis compositum, recte convenit APOLLINI, quem eundem esse SOLEM credidere. Congruit eius imago cum prisca Theologia; nam fingitur iuventa decorus, nudo pectore, quod omnia perlustret ac luce sua compleat: nudis pedibus, quod cursu omnium siderum sit velocissimus (1). Amiculo teguntur inferiores partes corporis, quod nocturno tempore se occultet, alterumque hemisphaerium illustret.

Hoc quoque simulacro, in hanc speciem fabrefecto, veteres Tusci Deum MITHRAM expressere, quem impensissime adorarunt, ut ostendit Amplissimus Senator Bonarrotius: sacraque Mithriaca in eius honorem peregere (2). Scio MITHRAE simulacrum apud Persas, qui eius cultum Tuscis aliisque nationibus monstrarunt, cum leonis effigie repraesentari solitum (3): verum non ita sensere Etru-

(1) Ex Macrobio Saturnal. Lib. 1. Cap.

xvii.

(2) Ad Monum. addita Operi Dempsteriano

§. xxiv. pag. 22. 33. 34. 35.

(3) Vide Phil. a Turre de Mithra Cap. 1. II. & III.

Etrusci , qui satius duxere Deorum vultus humana , quam ferina specie colendos proponere : qua in re ab instituto Aegyptiorum recessisse video , qui Diis animalium capita , quae eis convenirent , accomodarunt , ut videre est in compluribus iam editis monumentis , ac praesertim in Mensa Isiaca apud Pignorium . Etrusci pedes tantum vel leonis vel gryphis aptarunt sigillis Deorum , si quando vasa , vel candelabra , vel tripodes eadem sustentia effinxerunt , uti deinceps videbimus .

T A B V L A XXXV.

D I A N A

*Tuscorum Dea : ab Iguvinis , Lunensibus , Clusinis ,
Nepefinis , Faliscis , Campanis , Numanis ,
Tudertibus , Ocriculanis , Ravennatibus ,
Tiburtinis praecipuo honore culta .*

QUamquam Bonarrotius non meminerit DIANAE , eiusque cultus apud Etruscos maximi & antiquissimi ; tamen inter Consentes Deos ab iisdem numeratam fuisse multa evincunt . Exstat in regio Mediceo Thesauro pondus ex aere fustum , sex unciarum & denariorum xx. iam relatum in Dempsteriano Opere Tabula LIX. num. iv. quod ad Iguvinos , sive , ut hodie vulgo dicitur , ad Eugubinos pertinere videtur , qui illud construxerunt ; nam eorum nomen Etruscis litteris ita expressum legitur . 𐌆𐌚𐌚𐌚𐌚𐌚𐌚𐌚𐌚 . hoc est IKVVINI , *Iguvini* . In eo signata est Luna filens & astra tria : quartum astrum , extritum & vetustate labefactatum , hodie non adparet : in altera vero parte , rotae simile , radiatum diadema conspicitur . Ex his insignibus , quae DIANAE sive LVNAE conveniunt , haud inani indicio arguimus , Iguvinos DIANAM impensius ceteris coluisse . De Lunensibus , qui ab eadem Dea nomen accepere , haud dubitari posse arbitror ; nam & ipsos crediderim , non caseos solum , ut docet Martialis , verum etiam pondera sive numismata , Lunae nota consignare consuevisse .

Apud Clusinos insigne templum DIANAE dedicatum , testantur

insignes, quae supersunt columnae prope Cathedralē Ecclesiam, quarum etiam non paucae eiusdem Ecclesiae fornices subfulciunt: & ara, a Grutero (1) atque a me iam edita (2), quam Ordo splendidissimus Clusinorum Virgini DIANAE sacravit pro salute Imperatoris L. Septimii Severi: posuitque, ut credibile est, in eodem templo, cum eiusdem Deae simulacro.

Nepefini ac Falisci non minori religione DIANAM, quam, ut diximus, Apollinem, coluere. Eam perraro magnificoque cognomine adpellarunt COMPOTENTEM, uti constat ex inscriptione arae vetustissimae, quam adfert Gruterus (3). Fuit etiam celebris cultus DIANAE cognomento ARDOINNAE (4), vel, ut in aliis inscriptis aris legitur, ARDVINNAE; quam vocem Sabinam esse aliqui existimant (5). Cultum, quem a Tuscis accepere, summa cum religione servarunt insignes coloni Tudertes (6), Numani (7), Ocriculani (8), Tiburtini (9), Ravennates (10); quemadmodum, quae apud eos exstant, marmorea altaria, litteris consignata, testantur.

Neque vero silentio praetereundi sunt Campani, qui DIANAM, a montibus, qui Capuae imminet, TIFATINAM vocatam, maxime devenerati sunt, tamquam patrium numen & ἑγχώριον: quod praeter antiquas aras DIANAE TIFATINAE dedicatas (11), veteres quoque scriptores adfirmant Velleius Paterculus (12) & Pausanias (13), qui se vidisse memorat Dianae templum in Campania praenobile, quod a Capua aberat stadiis ferme triginta, in quo erat elephanti calva. Praefectum iuridicundo MONTIS DIANAE TIFATINAE C. Terentium Carinum, e Palatina Tribu, nobis indicavit e vetusto marmore Vir Celeberrimus Alexius Symmachus Mazochius (14), quod oppidum antea ignoratum, *Addiana* adpellatum scribit, id est *ad Dianam*: quemadmodum illud *ad Arnā*, ut supra diximus, a templo his in locis perinsigni.

Paucissima in celebrioribus Etruriae Museis observavi DIANAE simulacra, quae non obscuros Etrusci artificii characteres praeseferant. Tria haec, quae propono in Tabula XXXV. perrara plane sunt atque omnino insignia. Aheneum illud, quod exhibeo num. 1. duplici schemate delineatum a Petro Sancte Bartolio, Romae exstat in Museo Carpineo: e quo primus omnium in lucem edidit

Am-

(1) Pag. XL. II.

(2) In Par. II. Inscript. Etr. Urb. pag. 399.

(3) Pag. XLI. 2.

(4) Apud eundem Gruterum Pag. XL. 9.

(5) Inter Gudianas Inscr. Pag. XXIX. 9.

(6) Ibidem Pag. XXVII. 9.

(7) Ibidem Pag. XXVII. 8.

(8) Ibidem Pag. XXVIII. I.

(9) Apud Gruterum Pag. XLI. I.

(10) Inter Gudianas Pag. XXVIII. 9.

(11) Inter Gudianas Pag. XXVI. 7. Vide etiam Reinesium Cl. VI. num. 91.

(12) Lib. II. Histor. num. XXV.

(13) In Eliacis Lib. V. Cap. XII.

(14) In Amphitheatrum Campanum Cap. I. pag. 46. 47.

Amplissimus Senator Bonarrotius ad Observationes in Numismata maximi moduli (1). *SPER* Deam, sive aliquod aliud Etruscorum Numen referre censet: ego vero, haud improbabili coniectura, *DIANAM*; nam dexteram manum in eum gestum ita conformatam habet, ut arcum vel sagittam, quae intercudit, tenuisse videatur, Accedit vestis fuccincta, poplite tenus fusa, quam laeva manu adtollit: adde nudos pedes, qua specie *DIANAM* in antiquis sculpturis non raro expressam cernimus. Capilli, quod Graeci numquam fecere, valde prolixi, in fine tonfi, elegantique artificio dispositi observantur. Quanto vero studio & ingenio vestis in varios sinus fit concinnata, nemo est qui non videat. In limbo eiusdem vestis, quaedam ornamenta insculpta observantur, quae Tusci opifices invenere; quaeque veteres *Maeandra* vocarunt (2), quod fluxibus tortuosis, amnem, hoc nomine & natura celebrem, imitentur.

Non minus rarum atque observatione dignum est alterum, sigillum, sive, ut aiunt, protoma, eo quod pectore tenus sit exsecta, quam exhibeo in eadem Tabula XXXIII. num. 11. Hanc non sine voluptate observavi Florentiae inter Cimelia Nobilissimi Viri Nicolai Panciatichi, cura agente, pro singulari in me humanitate, Viro Cl. Antonio Maria Biscionio. *DIANAM* referre arbitror, a Tusco opifice, quodam ornamentis genere, nondum viso, condecoratam: confirmatque satis aperte meam sententiam, quod Etrusci in ornandis Deorum simulacris multa ab Aegyptiis didicerint: quia vero ingenio & arte maxime pollebant, ea ornamenta, quae rudia & simplicia censuere, in ampliorem elegantiorumque cultum, aliis additis de suo ornamentis, reformarunt ac restituerunt. Aegyptii, ut videmus in Mensa Isiaca, Isidis capiti vel accipitrem, vel loti florem, vel etiam apicem, seu mavis polum & metam imposuere; quae constat globo, cornibus, ac pennis innexis in eam speciem: Etrusci vero, praeter haec, polum sive apicem diademati seu mitellae imposuerunt. Inusitatum etiam nescio quem cultum praefert vestis, circa papillas in eum modum concinnata, quasi cornu copiae pro bulla e collo pendens adpareat. Insuper eidem protomae quoddam *πάρρηλον* additum, quasi Dea vel throno vel lectisternio imposita videatur.

Alio ornamentis genere, quo Etrusci frequenter usi sunt, nempe foliis arborum maioribus, undique subiectis, nobilitatur aerea protoma *DIANAE LAMPADIFERAE*, quam exhibeo in eadem Tabula

(1) Vide pag. 93.

(2) Virgilius Aeneid. Lib. v. vers. 251. Vide

etiam Servium in Lib. iv. n. 137. Tertull. de Pallio Cap. iv. Ruben. Cap. II. n. 550.

bula XXXV. num. 111. Pulcherrimum est Deae caput ; divino diademate revinctum , e quo lemnisci dependent . Alis instructam videmus , quod eadem ac LVNA sit : alae in humeris eius , quasi volanti similes , dantur . Pausanias adsimilem DIANAE alatae imaginem , in arca Cypseli caelatam , describens ; testatur , se non ita facile causam adlaturum , cur ita sculpta fuerit (1) . Etrusci , solertissimi Aegyptiorum & Phoenicum imitatores , alas DIANAE dederunt , ut eius forsitan cursum ocissimum designarent (2) . DIANAM hanc veterum Etruscorum , LAMPADIFERAM cognominavi , quia post humerum sinistrum , non pharetram gerit , sed copiae cornu vacuum , quo in usum lampadum veteres Tusci usi sunt , ut inferius videbimus , atque in eum etiam modum Romani ; ita enim lampades sculptae visuntur in sepulcro servi Lampadarii Caesaris penes Fabrettum (3) ; nam in cornu vel oleum vel alia materia , ad efficiendum lumen apta , immittebatur . Tusci DIANAE tamquam insigne lampada dederunt , quod noctu luceat , & quasi diem efficiat (4) .

T A B V L A XXXVI.

N E M E S I S

Tuscorum Dea, praesertim vero Cortonensium.

A Pollini & Dianae iungenda est Dea NEMESIS , vetustissima religione ab Assyriis , Persis , Babylonis , Aethiopibus , omnium fere Orientis gentium consensu & cultu consecrata : quam nil aliud esse , quam SOLIS potestatem (5) , vel ipsam DIANAM crediderunt . Summam eius vim summumque in res humanas imperium considerantes , factorum praesidem , reginam causarum , arbitram rerum , urnae sortium temperatricem dixerunt (6) . Plato omnibus praepositam esse , iudicii angelum , & facinorum omnium inspectricem ostendit (7) . Alas ei

(1) In Eliacis Prior. Cap. XIX.

(2) Vide Musei Flor. Tom. I. Tab. LXVII. pag. 133. 134.

(3) Inscript. Cap. IV. num. 309.

(4) Vide quae notat Th. Reinesius de Diana *Lucifera* Synt. Cl. I. num. 57.

(5) Ex Macrobio Saturn. Lib. I. Cap. XXII. De Nemese plura habes apud Ph. Bonar-

rotium in Observat. in Numismata max. mod. Tab. XII. num. 3. pag. 244.

(6) Vide Ammiani Marcellini descriptionem Lib. XIV. Cap. XI.

(7) Lib. IV. de Legibus. Videndus P. Crinitus de hon. discipl. Lib. XIX. Cap. VI. Gyrardus Histor. Deor. Synt. XVI. Vide Mus. Fl. Tom. I. Tab. LXXVI. p. 118. 156.

ei aptavit fabulosa vetustas, ut adesse cunctis velocitate volucris crederetur (1).

NEMESIN Tusci quoque coluere: quod primus omnium declaravit Senator Bonarrotius (2), adlata eius imagine ex insigni patera Musei Comitum e Gherardesca, in qua sculpta est Dea gemmato diademate coronata, cum inauribus, torque & armillis, alis quoque instructa: quae cum Iunone & Minerva, Herculem in Deorum numerum relatum, & apotheosi consecratum, comitatur. Adscripae sunt circa eius caput litterae 2103. id est *Ethis*, quibus fortasse *Tempus*, vel *Aevum*, vel *Aeternitatem* designari posse affirmat Bonarrotius; imago enim consonat cum epigraphe; quasi illa Dea ex eorum numero sit, qui homines ob insignem virtutem resque praeclare gestas immortales & aeternos faciunt: quique *Dii potentes* & *aeviterni* dicuntur, quod aevo sempiterno permaneant, qualis Iuppiter, quem sic vocat Ennius (3).

In Museo Gaddio duo inveni ahenea sigilla inter se simillima, Tusca arte ab excellenti statuuario confecta, quae, quum incurva sint, & in pedem gryphis desinant, emblemata fuisse arbitror vel tripodis, vel candelabri, vel etiam vasis, quod Deae NEMESI sacrum fuit. Ex his alterum, nulla in parte corruptum, delineandum curavi, quod nunc primum in hac Tab. XXXVI. in lucem prodit. Igitur NEMESIN referre puto: cui veteres gryphem, non secus ac Soli, adsignarunt, eiusque currui binos & quaternos gryphes iunxere, quod & ipsa e caelo omnia conspiciat, nocentes puniat, bonis praemia largiatur. Huc facit Macrobius (4): *NEMESIS, quae contra superbiam colitur, quid aliud est, quam Solis potestas? cuius ista natura est, ut fulgentia obscurat, & conspectui aufert, quaeque sunt in obscuro illuminet offeratque conspectui.* Etrusci in hoc eiusdem Deae simulacro effigendo, partim Aegyptios, partim genium suum secuti sunt; nam, quasi vel iram suam in fontes & inertes homines indicet, vel poenam & vindictam minitetur, manibus ad pectus admotis, digitisque eo gestu compressis repraesentarunt: quod etiam Aegyptii fecere, quum colendos proposuere Deos malorum depulsores & averruncos, hominumque scelestissimorum vindices; quibus in utraque manu, ad pectus composita, scuticam & flagrum dedere; ut in pluribus iam editis eius gentis simulacris, videre facile est. Etrusci praeterea omnibus divinae potestatis symbolis & ornamentis insignem NEMESIS ima-

(1) Ex eodem Ammiano Marcellino, ibid.

(2) Ad Monum. add. Dempstero §. XLII. pag. 20. ad Tab. II.

(3) Vide Gyraldum Histor. Deor. Synt. 1. pag. 23. *De Diis aeviternis.*

(4) Saturnal. Lib. 1. Cap. XXII.

ptores eximiae auctoritatis, testatum non legerim: exstant tamen aliqua monumenta, Tuscanico artificio proculdubio perfecta, quae evincunt, hunc Deum Etruscis haud incognitum fuisse. Paulo inferius adferam; e Museo Nobilissimi Equitis Galeotti Coratii, insigne candelabrum, seu potius arulam tripodem ad suffitus adolendos, egregia arte fabrefactam, quam nuper invenere rustici in agro Cortonensi: fuitque, ut coniecturis adsequi possumus, pro donario in Aesculapii templo consecrata; nam columellae adrepsit serpens, & per eam scandunt insidentque crateri cornices, quae in tutela AESCULAPII esse dicuntur; quare hinc facile deducimus, Cortonensium tutelare numen AESCULAPIVM fuisse. Quod vero etiam Arretini AESCULAPIVM, ac praeterea HYGIAM coluerint, superstitione antiquissima, testatur ara nuper edita inter Gudianas (1). De Clusininorum cultu, constat ex alia ara, iisdem Diis dedicata, quam illustravi in Parte II. Inscriptionum antiquarum, quae exstant in Erruriae Urbibus (2).

Accedit praeterea simulacrum ex aere eximium, omniumque rarissimum, quod in Tabula XXXVII. huius operis exhibeo num. 11. Olim in lucem illud protuli (3) ex Cimeliis Andreiniis: quod paullo post a scelestissimo homine furto subreptum fuisse cognovi. Idem artifex Tuscus, qui hoc signum fabricavit, perfecisse creditur & alterum quoque Iunonis Argivae, superius relatum Tabula XXIII. num. 11. quod opificio longe simillimum mihi visum est. Imberbis effictus est AESCULAPIVS, togatus potius, quam palliatus, & sine baculo; non secus ac cernitur in altero sigillo, quod adfert Pignorius (4). Oculos vel gemmeos vel aureos habuisse indicabant cavitates, quas in oculis vidi. Dextra serpentem in varios sinus circumvolutum gerit: sinistra vero globum, quasi indicet, priscos medicos augurali scientiae & astronomiae operam dedisse, ut cognita siderum natura, eorumque maligno beneficoque influxu, melius aegrotorum saluti consulerent. Pedes nudi sunt: caput tutulo turbinato tegitur, qui conchylium referre videtur. Quod vero maxime est observatu dignum, non humanas, sed caninas aures habet, quae mihi indicio fuere, ut AESCULAPIVM referre censerem. Huius rei causam ita aperit Festus (5): *In insula, (nempe Tiberina) AESCULAPIO facta aedes fuit, quod aegroti a Medicis aqua maxime sustententur: eiusdem esse tutelae draconem, quod vigilantissimum sit animal: quae res ad tuendam valetudinem aegroti maxime apta*

O

est...

(1) Pag. XLVI. num. 2.

pag. LXXX.

(2) Pag. 404. num. 5.

(4) In Symbolic. Epistol. XIII. pag. 48.

(3) In Parte I. eiusdem Operis Tabula XVI.

(5) Lib. IX.

est. Canes adhibentur eius templo, quod is uberibus canis sit nutritus. Bacillum habet nodosum, quod difficultatem significat artis. Lauream coronatur, quod ea arbor plurimorum sit remediorum. Huic gallinae immolabantur.

Ne vacuus altera ex parte esset locus in eadem Tab. XXXVII. proposui num. 1. pulcherrimum APOLLINIS, quem Aesculapii patrem fingunt, simulacrum aheneum, e Museo Mediceo depromptum, egregia arte, ut videtur, a Tusco opifice absolutum. Sacrificantis ritu, dextera pateram, sinistra vasculum sive acerram tenet. Caput radiis ornatur, qui ea specie arboris folia referunt. Capilli undantes, & ipsi coronam radiatam imitantur.

TAB. XXXVIII. XXXVIII.

M E R C V R I V S

*Etruscorum Deus, praecipue vero Arretinorum,
Mediolanensium, Brixienfium, Mantuanorum,
Mutinensium, & Firmanorum.*

Perspectum satis superque est, MERCVRIVM ab Etruscis summo honore cultum fuisse (1): quod praeter insignes auctores (2), clarissime testantur pondera sive monetae nostrae gentis, quae eius imaginem & caduceum praeferunt, de quibus inferius erit dicendi locus peropportunos. Accedunt duae insignes paterae aerae, e Museo Ficoronio depromptae, atque apud Dempsterum vulgatae, Tabula III. & IV. in quibus ad imaginem MERCVRII scriptum est, 2M1V† Turms; si vero prior littera sit 1, non †, ut dicat 2M1V1. legendum erit Turms: erueturque alterum cognomen MERCVRII; in quo vestigium quoddam Graeci nominis Πυρός, Ignitus, vel Πυρός, Fax, unde Facifer, de quibus Suidas. Tuscos interdum solo cognomine Deos adpellare consuevisse, ostendunt aliae paterae, Deorum nominibus inscriptae; in quibus, ut diximus, tum Iuppiter, 1M1†. Tina, Tonans; & Bacchus similiter cum fulmine sculptus, 1M1†. Tina, Tonans, proprio cognomine indigitatur. In altera vero patera relata in Tabula IV. in qua sculpti sunt, ut mea fert opinio, MERCVRIVS & Apollo coram Minerva & Iunone, vel litigantes (3) ob inventam

(1) Vide Bonarrotium ad Monum. addita Dempsteri §. VIII: pag. 14.

(2) Vide Dionysium Halicarnass. Lib. 1.

(3) V. Pausan. in Boeot. Lib. IX. Cap. XXX.

tam lyram, vel cum iisdem conloquentes post iudicium Paridis : adscriptum est aliud MERCVRII cognomen, quod tres alterius Etrusci cognominis $\Sigma\text{M}\Delta\text{V}\text{†}$ vel $\Sigma\text{M}\Delta\text{V}\text{†}$ litteras retinet, nimirum $\text{M}\Delta\text{V}\text{†}$ *Turan*. Huic cognomento $\text{M}\Delta\text{V}\text{†}$, quod veteres Tusci dedere MERCVRIO, respondere aliquo modo videtur illud Graecum $\Theta\upsilon\rho\alpha\iota\omicron\varsigma$, hoc est *Thuræus*, quasi *Officiarius*, *Ianualis*, quo Ianus vocatur apud Macrobiū (1) : idemque ac Mercurius & Apollo esse dicitur; ea quidem de causa, quod omnibus ianuis praesit, sitque exitus & introitus portarum & viarum rector ac potens custos. Etrusci, ut colligimus ex hac perinsigni patera, eodem cognomine vocarunt MERCVRIVM, quem & ipsi crediderunt ianuae caelestis & inferae praesidem, eiusque forsitan simulacrum, non secus ac illud Iani ad fores aedium, in atriis, in vestibulis, in portis arcium, & in aditu aulae Regum, statuendum esse censuerunt.

Alio quoque cognomine Etrusci MERCVRIVM adpellarunt, nempe CSMILLVM & CAMILLVM, hoc est *Deorum Ministrum*, ut docent ex Callimacho Statius Trallianus (2) apud Macrobiū (3), Apollonii vetus interpretes (4), Festus, alique celebres auctores. Hunc Deum ex Cabiris sive Samothracum, Diis unum fuisse tradunt, quos ita vocarunt, a magnitudine sive a potentia, ut ostendit Vossius, quem operae pretium facies si consules (5).

Accedunt, praeter monetas & pateras, aerea Etruscorum simulacra, e quibus duo adferre volui, quae censui rarissima atque insignissima : eaque exstant in regio Mediceo Thesauro : Primum quod habes in Tabula XXXVIII. refert, ut arbitror MERCVRIVM regni caelestis & inferni Genium, qui animam ad inferos vel ad caelum defert. Quod vero Etrusci artificis sit opus, indicat ipsa sculptura, quae Tuscanici opificii omnes characteres & indicia praefert. Ne vero id cuiquam mirum videatur, adducam magni Philosophi Pythagorae opinionem, a Diogene Laërtio adlatam in eius vita : quem natione Etruscum esse scribit, Mnesarcho patre Tusco, gemmarum scalptore, natum, qui de MERCVRIO ita sensit. Τὸν δὲ ΕΡΜΗΝ, ταμίαν εἶναι τῶν ψυχῶν · καὶ διὰ τοῦτο Πόμπεα λέγεσθαι, καὶ Πυλαῖον, καὶ Χθόνιον, ἐπειδὴ περ οὗτος εἰσπέμπει ἀπὸ τῶν σωμάτων τὰς ψυχὰς, ἀπὸ τε γῆς, καὶ ἐκ θαλάττης · καὶ ἄγεσθαι μὲν τὰς καθαρὰς ἐπὶ τὸν ὕψιστον · τὰς δὲ ἀκαθάρτους μὴτε ἐκείναις πελάζειν, μὴτε ἀλλήλαις, δεῖσθαι δ' ἐν ἀρρήκτοις δεσμοῖς ὑπὸ Εἰριννύων. Porro MERCVRIVM (arbitror) animarum quaestorem esse, at-

O 2

que

(1) Saturnal. Lib. 1. Cap. 1x.

(2) Lib. 1. de vocabulis rerum.

(3) Saturnal. Lib. 111. Cap. viii.

(4) In Lib. 1. Argonautic.

(5) De orig. & progr. Idololatr. Lib. 11. Cap. LVII.

que ideo *Ductorem* dici, ac *Ianitorem*, & *Terrenum*; quod is ex corporibus, & ex terra, & e mari animas immittat: & puras quidem atque purgatas in excelsum ducat: impuras vero illis ne appropinquare quidem, neque invicem sibi ipsis, ceterum vinciri a Furiis infractis nexibus. Haec igitur Pythagorae opinio de MERCURIO cum hoc elegantissimo signo mirifice convenire videtur, & cum Tuscorum Theologia, qui improborum hominum Furias ultrices credidere, & lustrationes ad purgandas animas a sceleribus instituere; quare facile crediderim, Pythagoram, qui etiam universam Aegyptum diligentissime perlustravit, Aegyptiosque viros sapientissimos audivit, veterem Theologiam arcanaque religionis mysteria sapientius ceteris Philosophis Etruscos docuisse. Ea enim mihi valde adridet viro-
rum doctorum opinio, qui ab Astronomis & Philosophis vetustissimis Idololatriam originem habuisse existimant.

Igitur MERCURIUS expansis alis, quasi in caelum volaturus, nudo capite, sine pileo & alis, virginem, quam indicat virginalis palla, ulnis defert, quae eum blando & sereno vultu intuetur, sublatisque ad caelum manibus, vel Deos superos vel ipsum MERCURIUM ducem suum orare videtur. Quia vero eadem virgo caput habet ornatum radiato nimbo, potius Deam, quam hominis animam referre arbitror: ac facile dixerim PROSERPINAM, quam Tusci a MERCURIO ab inferis evocatam, in caelum redactam fuisse commenti sunt. Notum est ex antiquis Mythologis (1), Proserpinam pauca mali punici grana comedis-
se; quapropter negatum ei fuisse ab inferis regressum. Verum Ceres, filiae suae flagrans desiderio, ab Iove impetravit, ut dimidia parte anni apud se, dimidia apud Ditem patrem esset. Aliqui ferunt, curru albis equis vectam, in caelum ad Iovem conscendisse (2).

Multis porro de causis non credo, hoc simulacrum referre posse Plutonem rapientem Proserpinam; nam in antiquis sculpturis eadem virgo rapta, vim sibi inlatam iactatione manuum, gestu, & moerore animi indicat, corpusque ita intorquet & circumagit, ut e manibus raptoris Dei effugere nitatur. Heic vero PROSERPINA quietissime ducitur a MERCURIO, blandoque vultu manibusque ad Iovem sublati, summam animi laetitiam, gratumque animum benefico ductori declarare videtur.

Alterum MERCURII simulacrum aereum; prolatum in Tabula XXXVIII. est quidem Etruscum, sed non tam altae antiquitatis; raro enim vel numquam, primis Idololatriae seculis, Tusci artifices Diis complura simul symbola tribuerunt; quae
enim

(1) V. Phurnut. de Nat. Deor. Cap. xxviii. (2) Pindari Scholiaf. Olymp. vi.

enim nulla habent , omnium profecto antiquissima signa censentur . Toto corpore nudus , capite dumtaxat perornato alato galericulo , orbi , similiter alis volucris & expansis instructo , insistit MERCURIUS : qui dextera perparvum cornu , pomorum florumque copia , & arborum foliis refertum , laeva vero ardentem lampadem gerit . Globus , index orbis terrarum , non MERCURIO solum , verum etiam Iovi , Serapidi , Apollini , Veneri , Victoriae , Fortunae , multis de causis subiicitur , quas alibi diligenter investigavimus . MERCURIO autem tribuitur , quia Philosophi vetustissimi eum mundi parentem crediderunt (1) : & forsitan , quia mundum vel Deum esse , vel divinum quid & animatum in se habere censuere , ideo in superiori parte alas , divinitatis , motus & velocissimae virtutis insignia , addiderunt .

Potest etiam ex additis symbolis hoc simulacrum referre , MERCURIVM triplicem , hoc est *Superum* sive *Caelestem* , *Terrestrem* , & *Inferum* : de quo non pauca me dicere memini ad Gemmas antiquas , in Museo Florentino nuper a me illustratas (2) , quibus haud opus est lectoris aures iterum obtundere . Illud notandum , ex hoc simulacro facillime colligi posse , Etruscos credidisse eundem esse MERCURIVM ac Apollinem : cui etiam copiae cornu frugibus dives , & accensam lampadem , ut observavimus , veteres dedere (3) , quo clarius eorundem siderum virtutem & beneficia , quae mundo conferunt , demonstrarent . Praeterea suspicor , etiam Etruscos , exemplo Aegyptiorum (ut diserte docent Plato in Phaedro , & Iulius Firmicus) MERCURIVM credidisse Geometriae , Astronomiae & Haruspicinae auctorem atque parentem (4) ; sed haec modo satis .

Memorat Iulius Obsequens inter prodigia , quae evenere , C. Valerio & M. Herennio Consulibus , Arretii signum aeneum MERCURII sudasse : ex quo apparet , Arretinos prisca religione MERCURIVM coluisse , & quidem iisdem , ut arbitror , sacris & caerimoniis , quas primum Tusci docuere . Apud Mediolanenses (5) , Brixienfes (6) , Mantuanos (7) , Mutinenses (8) , Firmianos (9) , qui Etruscorum coloni fuere , ut ostendit Thomas Dempsterus (10) , non paucae existant marmoreae arae MERCURIO dedicata-

(1) Vide Marfil. Ficinum ad Ennead. III. Lib. VI. Plotini, in Summa pag. 302.

(2) Tom. I. Clafs. IV. Tab. LXX. LXXI. a pag. 136. ad pag. 146.

(3) Vide Tom. II. Musei Flor. Clafs. IV. Tab. LXXXVIII. pag. 143.

(4) Vide , si otium est , ibidem Clafs. IV. pag. 143. 144.

(5) Horum aras Mercurio sacras adfert Gruterus pag. LI. 2. LIII. 3. 7.

(6) Idem p. LII. 7. MLXVII. IO. II. 12. 13.

(7) In Gudian. pag. XXXVI. 7. Grut. LV. 3.

(8) Ibidem , & in auctariis.

(9) Ibidem pag. LII. II.

(10) De Etr. Reg. Lib. I. Cap. IX. Lib. II. Cap. XII. Lib. IV. Cap. CXIV. CXVI.

dicatae : quarum auctoritate colligimus , eum tamquam tutelare , vel etiam patrium numen (multo magis ubi frequentiores exstant) ex antiquissima superstitione cultum fuisse ; quod etiam ex aliis monumentis , mox adducendis , clarius adparebit .

T A B V L A X L.

M A R S C A M V L V S

*Etruscorum Deus , praesertim Larinatum , Faesulanorum ,
Tudertium , Spoletinorum , Capenatum ,
Lanuvinorum , & Genuensium .*

MARTIS nomen , non ab alia natione , quam ab Etrusca Latinos & Romanos accepisse verisimillimum est . Constat enim Oscanum lingua (1) , quae est Etruscae dialectus , MAMERTEM adpellatum fuisse , e quo contractum nomen MARS , pronuntiatu facilius quam MAMERS , derivatum est . Id diserte testatur Festus : & quamquam M. Varro (2) a Sabinis quoque MAMERTEM vocatum adfirmet ; non evertit tamen , sed magis confirmat meam opinionem ; nam Sabini , qui Tuscorum imperio parere , ab ipsis accipere id nominis potuerunt : facilius tamen ab his crediderim QVIRINVM nominatum fuisse , a *quiri* , hoc est *hasta* , Sabinorum lingua , qua hic Deus uti existimabatur . In vetustis aris non paucis , MARS alio quoque cognomine vocatur , nempe CAMVLVS : quam vocem Sabinam viri docti existimant , quod praesertim in antiquis monumentis , apud Sabinos repertis , occurrat (3) : quid vero CAMVLVS significet , non exponit Reinesius , omnium antiquitatis interpretum doctissimus (4) . A *camo* seu *freno* adpellatum aliqui volunt ; sed sine ratione , ut videtur (5) . Si coniecturis indulgere licet , crederem fortassis CAMVLVM significare *ministrum* vel *praeministrum materiae* , a voce Etrusca *Casmilo* sive *Camilo* , *Camillo* ; dein factum CAMVLVS , quae interpretatio consonat cum alio MARTIS cognomine nimirum SILVANO , cui vota facta in silva memorat Cato (6) , quod silvis praesset , sive , ut explicat Ioannes Gerar-

(1) Vide Dempsterum de Etrur. Reg. Lib. I. Cap. XXI. & XXVI.

(2) Lib. IV. de Lingua Lat.

(3) Vide Gruterum pag. LVI. num. II.

(4) Class. I. num. 150. 271.

(5) Vide Struvii Ant. Rom. Synt. Cap. III. pag. 96.

(6) De re rust. Cap. LXXXIII.

Gerardus Vossius (1), vim suam exerceret in universam elementorum ὕλην, sive materiam.

Etrusci ex antiquissima religione, omnibus divinis honoribus, institutisque Saliis, MARTEM devenerati sunt. Perpauca huiusce Numinis simulacra in nostris Museis observantur; nam ea, quae hastam intorquent & iaculantur, non MARTEM, sed Heroas, vel Lares Avernuncos, & Defensores veterum Etruscorum repraesentant: eorumque supellex est locupletissima fere in omnibus Etruriae Cimeliothecis, quorum imagines inferius exponam. Tria tantum signa delegi, quae dubio procul Etrusca arte fabrefacta sunt. Quod profero in Tabula XL. num. 1. egregio sane opificio confectum, adservatur in Museo Gaddio. Thorax e pluribus loris confusus, galea altiori cono instructa, suspensis bucculis, torques collum circumdans, tresque baltei, qui pectus exornant, opus Tuscum, aliis nationibus incognitum, evincunt. Dextra manus in quiete posita est, sinistra hastam gerit.

Alterum signum, quod sequitur in eadem Tab. XL. num. 11. & 111. duplici schediasmate diligenter delineatum, est quidem longe vetustissimum, magnoque in pretio habendum. Exstat in locupletissimo Mediceo Thesauro, parque est archetypo eius magnitudo. En igitur, nunc primum in lucem MARS togatus, Tyrrhenis calceis indutus, absque galea & thorace, pectore vero & capite nudo effictus. Capilli satis prolixi sunt, in fine adtonsi, atque in duas partes post humeros dispertiti: quod Tusci primo sculpturae aevo factitasse diximus. Dextera gladium incurvum, ea specie, quam adhuc Orientis gentes retinent, demissum gerit, quasi post caedes & bella quiescentem: fere *harpen* dixeris. Etruscorum more, stropo vel sericeo torque collum eius ornatur.

Habes num. 1111. in eadem Tabula XL. aliud MARTIS sigillum ex aere, quod apud me exstat. Illud in eo maxime notandum est, quod ocreas habet, & clypeum quadratum, itemque galeam clausam, quae arma fuere apud veteres Etruscos magnopere in usu: quod tum ex hoc signo manifestum est, tum etiam ex aliis apud Dempsterum editis Tuscorum monumentis (2).

Demum proponitur in eadem Tabula XL. num. v. aereum MARTIS caput, eximii operis Tuscanici, a simulacro suo divulgatum, quod insigne est, & observatione dignum propter galeae fabricam: exstatque in locupletissimo Gaddiorum Museo. Conus adsurgens, anserinum caput inversum quodammodo refert: superne inhae-

(1) De orig. & progr. Idololatr. Lib. 11. (2) Tabula XLVIII. Tabula LXVI. Tabula LXXVIII.

Cap. XIII.

inhaerent duo orbes, seu trochleae: inter quas cristae pinnaeque, verticillo depressae, facilius continebantur, & caput inumbrabant: vel etiam pariter ex eis religata equina cauda tutius dependebat. Extremam oram eiusdem galeae circumdat stropus, qui ei ornameto est, & capiti coronam addit. Vtrimque duae bucculae conspiciuntur: alterae maiores suspensae; minores vero, aurem tuentes, demissae.

Quanto autem studio, & quam eximia religione Etrusci MARTEM coluerint, supervacaneum est dicere. Cum Bellona forsitan commune templum & aram ubique habuit (1). Inter populos Etruriae, qui in eo colendo excellere, numerandi sunt Larinates, in Apulia antiquissimi ac valde celebres (2); quorum monumenta videre est apud insignes antiquarios (3). Faesulis signum aereum MARTIS fuit, ac proculdubio templum, instituto maiorum, Etruscaque religione sacrum atque insigne: quod evincitur e marmore a me edito, in Faesularum ruinis invento (4): indicantque loca ex eo adpellata *Camerte*, quasi, ut aliqui volunt, *Campi Martis* (5). Nec solum Faesulis praecipuo honore cultus MAJORS, verum etiam & in his locis, ubi postea haec urbs splendidissima FLORENTIA condita est: quae quidem primum Tusci maiores nostri incolere. Templum MARTI, tamquam Deo proprio & tutelari, & heic dedicatum fuit, eoque in loco, ubi, ad abolendum falsi huiusce Dei cultum, veteres Christiani patres nostri insigne Baptisterium exstruxere: & pro MARTE, vocati in admirabile Christi lumen, sacroque tincti Baptismate primum a S. Romulo Episcopo & Martyre, missio ab Apostolorum Principe Petro, s. IOANNEM BAPTISTAM in Patronum ac Defensorem solemni ritu, institutisque supplicationibus & festis adlegere.

Quod vero Tudertes quoque, Spoletini, Capenates, Genuenses, Lanuvini, Tusculani, Tiburtini, alique Etruriae populi nobilissimi, MARTIS numini maxime devoti fuerint, ex antiquis aris iam editis (6), me adfirmare posse video.

Quum haec iam edita essent, diligentius observavi Etruscam pateram, in Dempsteriano Opere relatam Tabula IV. (7) in qua paullo superius dixi insculptum esse Mercurium & Apollinem, qui inter se collocuntur coram Iunone & Minerva, peracto iam

Pa-

(1) Vide Inscript. Gudianas pag. xxxvi. 9. & xxxvii. 1.

(2) Memorantur a Cicerone in Orat. pro Cluentio, a Livio, Plinio, Silio.

(3) Inscriptas aras Marti adnotaveram, apud Gruterum & inter Gudianas, sed e memoria mea excidere.

(4) In Par. II. Inscr. Etrur. pag. 93. num. 2.

(5) Vide Vinc. Borghinum de Origine Florentiae pag. 46. & 220. Partis I.

(6) Vide inter Gudianas xxxviii. 8. Gruterianas Pag. lvi. 7. lvii. 2. xlv. 6. 7. Donianas Class. i. num. 44. 46. 51.

(7) Tom. I. pag. 78. Etr. Reg.

Paridis iudicio. Iunonis notandum cognomen ИΑΘΑΥ ; hoc est *Laran*, quasi dicas Larum, five Deorum matrem vel principem: Latini postea dixerunt *Larundam*, nimirum Larum Deam. Verum non MERCVRIVM, sed MARTEM facilius sculptum credam; qui in eo consilio adhibetur, decernitque cum Apolline, adnuente irata Iunone & Minerva, vastandam esse peste belloque omnium terribilissimo ac saevissimo Iliensium gentem, ob fatales nuptias Helenae & Paridis Alexandri, quas amica Venus conciliaverat, praemiumque accepti a se aurei pomi condixerat. Illud enim cognomen ИΑΘΥΤ *Turan*, melius exprimere videtur MARTEM, quam MERCVRIVM. Homerus enim MARTEM adpellat $\Thetaούριον$, ab citato adfultu; nam $\Sigmaορεῖν$ est cum impetu insilire: unde *hippoboros* cantus, ut notat Gyraldus (1), ad incitandos equos ad hinnitum: eaque ratione videtur Suidas ex Aristophane $\Thetaούραν$ MARTEM adpellare; quod Graecum vocabulum cum Etrusco ИΑΘΥΤ *Turan* magis convenit (2). Ad haec notandum, quod peracto iudicio, haud consentaneum fuit, ut in eo Deorum consilio interesset Mercurius, qui Veneris causae magnopere favit, & Paridem, ut Veneri pomum daret, instigavit: quod ex Luciano atque ex antiquis sculpturis constat (3). Igitur Apollo ad pestem, MARS ad bellum inferendum, a Deabus odio & ira flagrantibus, ob iniuriam spretae formae, adhibentur. Si vero credamus, Etruscum caelatorem, in ipsa artis infantia rudem, nescivisse tres Deas exiguo in loco ita aptare, ut bene conspicerentur, ideoque Venerem praetermisisse; tunc haud difficulter credam, sculptum esse Apollinem & Mercurium, qui etiam eodem prorsus gestu colloquentes, vel litigantes ob inventam lyram, in aliis sculpturis exhibentur, adstantibus Iunone & Minerva, ut in Tabula XXXVIII. apud Dempsterum: quorum imaginibus adscripta sunt Etrusca cognomina ad dexteram ΑΙΙΑΜΥ *Lmaile*, ad sinistram ΑΙΙΛΑ *Ellse* vel *Else*. Ast vero Vir longe Doctissimus Ludovicus Bourguet in eadem patera relata Tabula IV. apud Dempsterum, ita Deorum nomina interpretatur; ИΑΘΑΥ , *Laran*, Mars: ИΑΘΥΤ , *Turan*, Mercurius: ΑΙΙΘΙΑΜ , *Munrva*, Minerva: ΥΙΙΑ , *Apul*, Apollo (4); sed ego duas tantum in utraque patera caelatas Deas in medio duorum Deorum video, non tres Deos, & unam dumtaxat Deam.

P

TA-

(1) Histor. Deor. Syntagm. x.

(2) Vide etiam Suidam in voce $\Thetaούριος$.

(3) Musei Flor. Tom. I. Tab. x xiv. pag. 58.

(4) Dissert. I. Acad. Cortonen. pag. 12.

T A B V L A X L I .

X L I I . X L I I I .

V · E N V S

*Etruscorum , maxime Volaterranorum , Veientum ,
Tusculanorum , Cortonensium , Arretinorum ,
& Tifernatium Dea .*

DEorum templa , quibus in locis collocanda sint , luculenter exponens Vitruvius (1) ; fanum VENERIS , extra moenia dedicari solitum , scribit ex disciplinarum scriptis Haruspicum Etruscorum : ea maxime de causa , uti non infuescat in urbe adolescentibus seu matribus familiarum venerea libido : tanta fuit , primo illo aevo , Etruscorum continentia & disciplina . Etruscis haec loca incolentibus , insigne templum VENERI dedicatum memoratur , uti coniecturis adsequor , extra moenia , in suburbano rure prope S. Martinum *alla Palma* vulgo nuncupatum , quinto fere ab urbe Florentia lapide : quo in loco Sanctes Marmocchinus (2) testatur inventam fuisse VENERIS statuam marmoream , altam pedes quatuor , quae ex eo tempore adservatur in suburbana Villa Nobilissimorum Marchionum *Della Stufa* , ad viam Pisanam . Eam editam vide apud Dempsterum Tabula XLIII . Ornata est Dea torque sericeo , ac duplici armilla in sinistro brachio : tenetque sinistra manu sacram columbam , qua indicat , se esse vim generatricem inferioris naturae (3) . Eadem statua epigraphae Etruscae insignis est : in qua inter cetera legitur *JAIOQAJ ANAO* ; sed modo prima littera quum sit (ut video ex antiquis codicibus manu conscriptis) iniuria temporis extrita , legendum arbitror *JAIOQAJ ANAO* ; idest *Tbana Lartbial* : quae verba , ut ego interpretor , significant DEA , seu DIVA , vel DIA REGINA : in reliquis forsitan VENERIS nomen , nobis incognitum , latet : vel etiam viri , seu feminae , qui statuam huic

(1) De Architect. Lib. II. Cap. VII.

(2) Exstat manu conscriptus Codex eiusdem in Biblioth. lectissima Illustriss. Eq.

Antonii Francisci Marmii pag. 15.

(3) Vide Vossium de Idololatr. Lib. II. Cap. XXVII. pag. 163.

huic Deae donavit. Profecto a voce *ἄναο Thana*, non multum diversa est *Θέαινα* apud Graecos (1), quae sonat *Dea*: adeoque *ἄναο*, *Dea Diva* explicari potest. Quod vero sequitur *Λαρθιάλ* *Larthial*, exponendum est *Regina*: quemadmodum *LARTES Rex* interpretatur, ut *Lartes* Porfena. Huic alia per similes est inscriptio, quae legitur in statua marmorea Deae *NORTIAE*, vel etiam *VENERIS*, quae Volaterris exstat in aedibus Mafferiorum, cuius imaginem supra dedimus in Tabula IIII. Eadem enim statua *VENEREM* referre potest, quam forsitan Etrusci *NORTIAM* vocarunt; ita enim cum infante fasciis involuto, quem defert in sinistro brachio, repraesentatur in numismate, in honorem Faustinae Augustae percussio, cum inscriptione *VENERI GENITRICI*; quare hinc non male arguere possumus, Volaterranos *VENEREM* religiosissime coluisse.

Post tempora Numae *VENVS* in Urbem recepta est (2), quam *Frutam* seu *Fruti* adpellarunt. Iosephus Scaliger (3) hoc nomen sine dubio detruncatum distortumque censet ex *Ἀφροδίτη* Graecorum, quod a lingua veterum Etruscorum non abhorriere facile crediderim. Templum *VENERIS Fruti* vel *Frutae* vocarunt *Frutinal*, ut docet Festus: quod quidem nomen genium linguae Etruscae imitatur, in qua plurima vocabula ita desinunt. Hoc nomine Marquardus Gudius adducit marmor inscriptum *VENERI FRVTAE IVCVNDAE* (4), in quo memoratur *FRVTINAL* ei dedicatum: quod in via Appia exstructum fuisse arguit ex inscriptione ibidem reperta. Hunc titulum diligentius expendent viri docti. Vossius censet, *VENERIS* nomen esse ab Etruscis (5): eosque accepisse ab Oriente: venireque, non quidem a *ἵπ chen*, quo quandoque *gratia*, *forma*, ac *venustas* denotatur; sed ex eo, quod Assyriis tabernacula, in quibus *VENERI* virgines dicarentur, nomen habuerint *sacoth benoth*; a *benoth* enim *Benos*, seu *Venos* fuerit: quod etiam alio in loco adfirmat (6), inhaerens Ioannis Seldeni opinioni, qui a *Benoth* deducit *Venus*; nam B atque V, item T & S, promiscue solent usurpari.

Philippus Senator Bonarrotius, de *VENERE* Etruscorum Dea differens (7), ad eam spectare adfirmat aheneum simulacrum fere cubitale, Etruscis litteris inscriptum, quod exstat in Museo Mediceo, producitque in Dempsteriano Opere Tabula XLI. Verum quum

P 2

po-

(1) Vide Suidam in hac voce Tom. II. pag. 169.

(2) Consulendus Macrobius Saturnal. Lib. I. Cap. XII.

(3) In Notis ad Festum pag. LXV.

(4) Inscript. Pag. XXXIX. num. 2.

(5) De orig. & progr. Idololatr. Lib. II. Cap. XXVII. pag. 163.

(6) Ibidem Lib. II. Cap. XXII. pag. 153.

(7) Vide Explic. §. VII. pag. 13.

postrema inscriptionis verba (quam accuratius exscriptam supra dedimus in Tabula II.) habeant ΛΑΙΘΙΑ *Lithial*. forsitan potius referre crediderim Iunonem Reginam Luciferam, quae eadem est ac Diana sive Luna (1), quam VENEREM; in eo enim Etrusco cognomine elucet Graecum Εἰλειθυα, *Ilithyia*, quo Romani Iunonem Luciferam vocarunt, ut clare testatur Dionysius Halicarnassensis (2), alique celebres auctores (3).

In agro Veientum & apud Tusculanum, olim urbs fuit haudquaquam obscura, *Arae Mutiae*, sive *Arae Murciae* adpellata, quae a VENERE cognomento MURCIA, quae ibidem colebatur, nomen accepit. Fuit etiam sub monte Aventino MURCIAE Deae sacellum; qui mons antea *Murcus* vocabatur, auctore Festo. Viri docti hoc cognomen VENERI datum volunt, vel quia myrtus ei sacra; vel quia ipsa segnis sit, amantesque segnes efficiat. Tertullianus (4) MURCIAM, *murcoris* vel *marcoris* Deam esse adfirmat: quod nonnullis magis adridet. Plura adfert Thomas Dempsterus de hac Dea (5), quam Etrusci summa religione coluere: ad quem lectorem mittimus.

VENEREM, ac forsitan MURCIAM, refert perparvum aereum simulacrum elegantissimum, a Tusco artifice pereximio sculptum, quod exstat Cortonae in Museo Coratio: eaque in urbe inventum est una cum aereo Gryphe, Etruscis litteris inscripto, qui etiam in eodem Museo adservatur: quo monumento duplici schediasmate expresso in Tabula XLI. num. I. & II. coniicere possumus, VENEREM & a Cortonensibus praecipua religione cultam fuisse. VENVS MURCIA, παρλόφιλος thalami amica, ut videmus, iacens efficta est ac dormiens, totoque corpore nuda; nisi quod amiculum velat dextrum femur & crus, & sub reliquas partes insternitur. Capilli in fronte concinne dispositi, post terga soluti visuntur. Caput exornat galericulus cum praealto tutulo, efformatque in anteriore parte mitellam sive diadema, eximium frontis decus: cum alis utrimque quasi ad volandum expansis. Describitur a Pausania simulacrum VENERIS Μορφοῦς *Morphus* apud Lacedaemonios (6), quae sedere videbatur: habebatque in capite χαλύπτραν, galericulum, & pedes compedibus adstrictos: quibus innueret, erga viros suos, firma fide coniuges esse oportere.

Sequuntur in eadem Tabula XLI. num. III. & IIII. duo par-

(1) Vide Ciceronem de Nat. Deor. Lib. I. Orpheum in Hymnis. Horatium Epod. Iib. Ode XVIII. Plutarchum Lib. III. Sympos. probl. I. Theocritum in Encomio Ptolemaei.

(2) Lib. IV. Antiq. Rom.

(3) Vide Vossium Lib. II. Cap. XXVI.

(4) De Spectaculis Cap. VIII.

(5) De Etr. Reg. Lib. IV. Cap. LV.

(6) In Laconic. Lib. III. Cap. XV.

parva sigilla ex aere , eleganti Tuscoque opificio probatissima . Primum exstat in Mediceo Cimeliarchio : alterum vero apud Marchionem Gaddium : exhibetque VENEREM superiore corporis parte nudam , inferiore vero veste tectam , cum pedibus indutis Tyrrhenis calceis : quae dextera columbam praefert , amoris & fecunditatis symbolum ⁽¹⁾ . Verum quum ea avis sit specie longiuscula , magisque caudata , & non adeo pinguis , ut columbae , sed gracilior ; videndum est diligentius , an potius esse possit perdix vel turtur alba : quam Aelianus ⁽²⁾ Veneri Cererique , tum etiam Parcis & Furiis sacram esse testatur .

Rarissimum , exquisitoque artificio pulcherrimum , est aheneum simulacrum VENERIS , quod ex archetypo eiusdem magnitudinis , e Mediceis Cimeliis , nunc primum in lucem prodit in Tabula XLII. Tunica succincta militari amicta est Dea , quam in utroque humero bullae obfirmant ⁽³⁾ : ceterum nuda , indutis pedibus Tyrrhenis sandaliis , capite vero tecto galea , multis cornibus armata atque instructa : qua specie nondum visam esse VENEREM a viris doctis existimo . Pausanias non uno in loco se vidisse memorat VENEREM Οπλισμένην , *Armatam* , quam coluere Lacedaemoni-
nes ⁽⁴⁾ . Cytheri ⁽⁵⁾ ea specie armis insignem VENEREM , Ουρανίαν *Caelestem* dixere . Apollonius Οπλοφορούσαν vocat ⁽⁶⁾ . Cyprii venerati sunt VENEREM Εγχείον , nimirum *Hastatam* , ut docet Hesychius . Praeterea frequenter in antiquis sculpturis caelatisque gemmis VENVS VICTRIX galeam gerit vel capite vel manu : tenetque etiam clypeum ⁽⁷⁾ , quem , ut fertur , invenit , vel cudere docuit ⁽⁸⁾ . Romani *Cluacinam* vocarunt ; nam cluere , antiqui pugnare dixerunt ⁽⁹⁾ . Aliqui *Cloacinam* legere malunt : quod nomen in Graeca & Sabina lingua radices habere docet M. Varro ⁽¹⁰⁾ : nec prorsus remotum ab Etrusca esse arbitror . Nihil vero obstat , quominus credam , ab Etruscis quoque cultam fuisse VENEREM *Armatam* ; nam hoc genus galeae , cornibus insignis , apud eos in usu fuit in bello , ad terrorem hostibus incutiendum : quod manifestum est insipientibus Tuscos milites caelatos in pulcherrimo argenteo vasculo deaurato , prope Clusium reperto , quod modo adser-

(1) Ex Phurnuto & Fulgentio Mytholog. Lib. II. de Venere.

(2) De Animal. Lib. x. Cap. xxxiiii.

(3) Ita sagulos militum, duplici bulla obfirmatos, notat Bonarrotius ad Monument. addit. Dempster. pag. 46.

(4) In Corinthiac. Lib. II. Cap. iv. in Laconic. Lib. III. Cap. xv.

(5) Ibidem Lib. III. Cap. xxi.

(6) Lib. I. Argonautic.

(7) Vide in Musei Florent. Tom. I. Tabula lxxii. pag. 149.

(8) Teste Colutho de raptu Helenae. Vide etiam auctorem Hymnorum, qui Homero tribuuntur.

(9) Ex Plinio Lib. xv. Cap. xxix. Vide etiam Gyraldum Syntagm. xiii.

(10) Lib. iv. de Ling. Lat.

adservatur in regia Medicea Gaza, editumque est apud Dempsterum. Tabula LXXVII. & LXXVIII. sed de galea cornuta dicam & inferius.

Omnia, quae viderim VENERIS ἀγάλματα, superat simulacrum aheneum, eiusdem cum archetypo magnitudinis, quod e Mediceo Cimeliarchio exhibeo in Tabula XLIII. est enim elegantia, opificio, partiumque omnium eximio consensu insignissimum. Tusci artificis opus censeo absolutissimum, multis de causis: quia Graeci statuarii VENEREM nudam effingentes, ita expressere, quasi oblitam sui, laeva manu semireducta, pudenda abscondentem; quod observat Lucianus, describens VENERIS Cnidiae signum, quod fecit e Pario marmore Praxiteles (1): quod etiam ante oculos habuit Ovidius, ita illud pingens carminibus (2):

*Ipsa VENVS pubem, quoties velamina ponit,
Protegitur laeva semireducta manu.*

At VENVS Etruscorum, laevam manum, ut videmus, suspensam tenet eo gestu, quem hi facere solent, qui ad aliquem inopinatum eventum, in admiratione haerent defixi ac stupentes. Dextera siquidem pomum ostentat, indicem ac praemium suae eximiae pulchritudinis, qua Iunonem & Minervam, Paridis iudicio, superavit devicitque: quae fabula in antiquis Etruscorum sculpturis frequens est. Accedit alius etiam capillorum ornatus, crinibus partim eleganter dispositis, partim utrimque solutis; qui quidem hac specie non observantur in VENERE Medicea, quae Cnidia illa Praxitelis creditur. Oculis paetis, quales VENERI conveniunt, ductoque ore paullum subridens, non secus ac VENVS CNIDIA describitur, multo ante Praxitelem tempore, a Tusco artifice sculpta est. Tusci mitram sive praealtum diadema ei dedere: quod etiam, Pausania auctore (3), πόλον, *polum* adpellare possumus. Praeterea VENVS, Graecorum artificum opus, frequentius insistit in basi laevo pede, dextrumque suspensum aliquantulum tenet: heic vero contra factum cernimus.

Illud superest, ut adnotem, Arretinos Tuscos VENERI, ut credere libet, templum sacrasse; supersunt enim nomina locorum, quae id declarant: quod observavit Cl. Gregorius Reditus, Ordinis S. Stephani Baiulivus, de patriis antiquitatibus optime meritus (4). His proximi Tifernates Tiberini templum VENERI VICTRICI dedi-

(1) In Amor. Dialog.

(2) Lib. 11. de Arte am. vers. 614.

(3) In Corinthiac. Lib. 11. Cap. x.

(4) Vide in Par. 11. Inscr. ant. Etr. pag. 222.

dedicarunt : quod notavimus testimonio antiqui lapidis in Parte II. Inscriptionum antiquarum , quae exstant in Etruriae Urbibus (1) .

Illud etiam , quod exciderat , memorandum est , quod simulacrum VENERIS in Tabula XLIII. relatum (id quod raro vidimus in parvis signis ex aere) aures habet perforatas ; quae indicio sunt inaures pretiosissimas appensas iisdem fuisse , quae interciderunt .

TABVLA XLIIII. XLV.

A M O R

triplici forma ab Etruscis cultus .

AMOREM sive CUPIDINEM, Deorum omnium maximum & antiquissimum, vocat Plato in Symposio : quem si Graeci coluere, ut constat tot scriptorum testimoniis, atque ex eius simulacris, quae, tota Graecia perlustrata, observavit Pausanias ; non erit, ut arbitror, absurdum credere, Etruscos quoque divinis honoribus eum deveneratos esse . Id equidem suadent haec signa in Etruria inventa, quae a me exhibentur. Principem locum in Tab. XLIIII. teneat aheneum AMORIS simulacrum, in agro Pifaurensi repertum, quod exstat in Museo Viri Eruditissimi Annibalis de Abbatibus, Oliverii, Patricii Pifaurensis, amici mei optimi, qui delineatum ad me misit ; adfirmans a praestantissimo Tusco artifice absolutum esse, & quidem opere exquisitissimo . Currenti similis effectus est : quodque notatu dignum, non solum humeros, verum etiam & caput habet alatum : alae vero in capite quum Mercurio tribuantur, videndum est, an primus ille AMOR esse possit, quem ex Mercurio & Diana primatum, ex antiquorum Theologia, docet Cicero (2) . Secundum idem Cicero tradit natum Mercurio & Venere secunda : quem duo sigilla Etrusca referre possunt, quae in Tabula XLV. num. 1. & 11. a me adferuntur . Verum quum insignis protoma CUPIDINIS relata num. 1. imposita sit bicorni Lunae ; probabile est designare primum AMOREM, natum ex Mercurio & Diana : torquis vero e collo pendens, quernis foliis undique distinctus, atque in speciem encarpi pereleganter factus, facile convenire potest Mercurio :

(1) Adlatum vide pag. 341.

(2) In Lib. 111. de Natura Deorum.

curio : cui , ut vidimus , veteres Tusci , copiae cornu foliis arborum , pomis , floribusque refertum , propter eius sideris beneficium in hanc terram influxum , iuxta veterum Mythologorum Astronomorumque observationes dedere . De Etrusco opificio utriusque signi minime dubitandum esse censeo . Is enim ornatus non occurrit in simulacris artificum Graecae Latinaeque nationis . Vtraque signa adservantur in locupletissimo Mediceo Cimeliarchio . Altero vero , quod exhibetur num. 11. in eadem Tabula XLV. quid pulchrius , quid elegantius cerni potest ? AMOR alatus est , alaeque non capiti , sed humeris innexae visuntur . Cumulus capillorum supra caput , vitta in hanc speciem religatus , non cernitur in Graecorum signis : qui crines in tricas disponere solent , illasque vertere in posteriorem partem capitis , ut videmus in AMORE cum Psyche coniuncto , in marmoreo symplegmate Musei Medicei (1) . Frontis capillitium pueri solebant Diis , Genio & Fluminibus devovere , statoque tempore tondere , iisdemque dedicare , uti ex Polluce liquet (2) . E collo pendet torquis , qui ante pectus veluti strophium , Etrusco more , decussatum recidit . Vtrumque AMORIS brachium duplici armilla ornatur , quae ipsum torquem artificio & structura imitatur . Haec varia propriaque nomina habent apud eundem Pollucem (3) . Vtramque manum ad pectus coniungit : sinistraque aviculam , ut reor , tenet ; quae ita temporis iniuria est labefactata , ut non tam clare adpareat .

Sequitur in eadem Tabula XLV. aliud elegantissimum simulacrum e Museo Carpineo depromptum , quod primus omnium in lucem produxit Cl. Bonarrotius (4) ; sed quid referat non explicavit . Hunc esse arbitror ANTEROTEM , quem Cicero Marte & Venere tertia genitum tradit . Hic Martis instar armatus conspicitur , nimirum Tusca casside prealtioris coni , thorace & ocreis . Bulla ante pectus pendet : quae indicant Etrusci artificis opus . Sinistra manu quid nam teneat , incompertum mihi est , quum ipsum simulacrum non viderim . Hastam vel sceptrum forsitan praeferebat . Globo insistit , currenti & ipse quoque similis ; sed nescio , utrum globus ille antiquus , an adscititius sit .

Horum igitur vetustissimorum monumentorum fide exploratum est , Tuscos nostros AMOREM coluisse , & quidem ortu & generatione triformem , ut observavimus . Primus omnium Graecorum sculptorum Bupalus pater , quem ex Plinio coniecimus vixisse .

Olym-

(1) Vide Musei Florent. Tom. 111. Tabula XLIII. & XLIII.

(2) Lib. 11. num. 30. Vide Ph. Bonarrot. in Vasa vitrea Coemeter. Tab. xxxvi.

pag. 176. 177.

(3) Lib. v. num. 99.

(4) In Observat. in Numismata max. mod. pag. 234. Vide & in Praef. pag. xxi.

Olympiade LIII, ut tradit Aristophanis Scholiaſtes (1), AMORI & Victoriae alas addidit : quod a vetuſtiſſimis Tuſcorum opificibus ſuſſiſſe Bonarrotius auguratur (2).

T A B V L A XLVI.

V I C T O R I A

*Etruſcorum Dea : praecipua religione a Nolanis
& Brixienſibus culta.*

QVandoquidem incidit ſermo de VICTORIA, quam veteres Tuſci alata fecere, eorumque exemplo, ut creditur, Bupalı pater, inſignis ſculptor, primus alas ei addidit; haud abs re erit, eius ſimulacrum hoc in loco proponere, cuius ſumma eſt elegantia, atque operis, proculdubio Tuſcanici, exquiſita pulchritudo. Gradienti, pariterque volanti ſimilis efficta eſt: ex eo vero manuſum geſtu, ſolutam coronam; quae periit, vel vittam vel phaleram praetuliſſe ſuſpicor, Heroum Regumque ſtrenuiſſimorum, qui in bello hoſtes devicere, inſigne praemium; eſt enim alteri eiſdem Deae imagini perſimilis, quam pictam vide in Vaſe Etruſco eximii operis, apud Dempſterum edito, Tabula XLVIII. Graeci vero ac Latini palmam vel lauream coronam praeferentem, vel bellicis ſpoliis & globo inſidentem repraeſentarunt. In marmoreo ſepulcro Cluſino (3) eadem VICTORIA (ni tamen viris doctis Bellona potius videatur, quod non negaverim) Heroibus vel etiam Diis pugnantibus contra Gigantes, favens & propitia adparet, adſtatque comes iuxta quadriugum curruſ, & ad praeliandum eorum animos ſpe gloriae atque ſecurae tranquillitatis accendit. Hanc cum Vacuna, Dea Etruſcorum ac Sabinorum, aliqui confundunt; a qua quidem in multis diſverſam eſſe ſupra adnotavimus (4). Duplex eſt diadema, quo eius caput exornatur: alterum quidem ex ſacra taenia; alterum vero e gemmis compoſitum: quae gemmae licet perierint, ſuperſunt tamen cotylifci, qui eas inſertas retinere.

Prae omnibus Etruſciae populis, Nolani VENEREM religioſiſſime colue-

(1) In Avibus impreſſ. Baſil. 1547. pag. 391.

(2) Ad Monum. add. Dempſt. S. 1. pag. 8.

(3) Apud Dempſter. Tab. LXXI. num. 2.

(4) Ad Tabulam XLVIII. pag. 63. 64.

coluerunt : quumque essent Tuscorum coloni (1), AVGVSTAM vocarunt, ampliore cognomine ; quod loca quaeque religiosa, & in quibus augurato quid consecratur, Tusco, ut reor, vocabulo *augusta* dicerentur ab auctu, vel ab avium gestu gustuve, sicuti Feltus & Suetonius docet (2), qui Ennium citat scribentem :

Augusto augurio postquam inclyta condita Roma est.

Inscriptionem arae, a Nolanis dedicatae VICTORIAE AVGVSTAE, adfert Gruterus (3), quemadmodum etiam Brixienfium, quas vide (4).

T A B V L A XLVII.

V E S T A E

cultus antiquissimus, Etruscis cognitus adstruitur.

Vix animum inducam meum, ut credam Etruscos, mortalium antiquissimos, non coluisse VESTAM Deam ; licet non invenerim, multa adhibita diligentia, scriptorum probatissimorum, qui id adfirmant, testimonia : deque ea siluerint clarissimi Etruscarum antiquitatum adfertores Dempsterus & Bonarrotius ; sed ex eo arguere possumus, quia Tusci, ut mox dicemus, Cererem religiose coluerunt. VESTA eadem ac TERRA credita est, Saturni, & Rheae sive Opis filia : Vrani sive Caeli uxor : cuius soror fuit Ceres & Iuno : ipsa vero natu maxima credita ex veterum Theologorum traditione. Fabius Pictor Iani uxorem facit : diuque ante Romam conditam summa veneratione a Tyrrhenis cultam fuisse testatur Myrsilus Lesbios (si qua fides his auctoribus adhibenda est, quos tamen citant Gyraldus (5), Rosinus (6) aliique) qui eam quoque, Tyrrhenorum lingua, *Labith*, *Horchiam*, cognominatam scribit : quam adpellationem, Herodoto auctore, & apud Scythas habuit. Ceres & ipsa Tellus est ; sed quatenus *fertilis* ac *frugifera* : VESTA vero eadem ac Terra, quae universum orbem complectitur, utpote *Ignis potens* : qui te-

(1) Vide Polybium Lib. II. Histor. Vel-
leium Paterculum Lib. I. Cap. VII.

(2) In vita Augusti num. 7.

(3) Pag. MLXXV. 7.

(4) Apud eundem Gruterum pag. CIII. I.
MXVIII. 4. 5.

(5) Histor. Deor. Syntagm. IV.

(6) Antiquit. Rom. Lib. II. Cap. XII.

tenet medium mundi locum : quo omnia constare vetustissimi Philosophorum censuere (1). Non congeram permulta insignium auctorum loca ; unus instar omnium sufficiat Ovidius (2) :

*VESTA eadem est & TERRA : subest vigil IGNIS utrique :
Significant sedem TERRA FOCUSQUE suam*

Graeci Εστίαν adpellarunt ; Latini VESTAM : quam , quod vi sua stet , STATAM MATREM vocarunt . Idem Ovidius paullo post subiicit :

Stat vi TERRA sua : vi stando VESTA vocatur .

Ignem vero elementarem , Vulcani nomine , designarunt ; unde Ηφαίστος dictus . Tusci , ut docet Festus , Ignem adpellarunt *Verse* : quem , exemplo omnium Orientis nationum , atque etiam Graecorum , eos coluisse credibile est . Siquidem , ut Vossius ostendit (3) , Romani VESTAE cultum a Lavinienfibus acceperere ; auctis vero pro dignitate caerimoniis , auspice Numa , ab Etruscis ; Lavinienfes ab Albanis ; Albani ab Ilienfibuf ; Ilienfes , ut verifimile est , ab Aegyptiis ; Aegyptii a Persis atque ab Affyriis (4) .

Pro adferendo VESTAE cultu apud Etrufcos , maius , ut opinor , momentum facit Numa Rex , Curibus Sabinorum oppido ad Romanum imperium accitus , atque ab Etrusco augure consecratus : qui Etrufcorum rituum peritiffimus , Pythagorae , patre Ertufco nati , haufia fapientia atque eruditione , ut docet Plutarchus in eius vita , ad Tufcorum exemplum facra religionis instituit : neque Pontifices folum , Augures , Feciales , Salios , Camillos Romanis dedit , verum etiam amplificato Deae VESTAE cultu , facroque ministerio , VESTALES Virgines adlegit , addixitque eius templo , ut vigili cuftodia aeternum ignem alerent ac fervarent . Ad haec , curulem fellam , lictores , fafcas aliaque insignia decora atque ornamenta , quae Tufcorum erant propria (5) , honoris gratia VESTALIBVS adtribuit . Pythagorae vero , ftudio atque amore , adeo addictus fertur , ut Mamercum vocari voluerit filium fuum ex nomine filii eiusdem Pythagorae , ut idem Plutarchus narrat ; quae vox nonnullis Etrufca videtur . At Pythagorei , in medio terrae , ignis fedem locarunt , eamque Εστίαν VESTAM , & Μόναδα Vnitatem nominarunt . Nullam vero VESTAE Deae effigiem in eo templo

Q 2

col-

(1) Antiquit. Rom. Lib. II. Cap. XII.

(2) Vide Phurnutum de Nat. Deor. 28.

(3) De orig. & progr. Idololatr. Lib. II. Cap. LXV.

(4) Vide etiam Iul. Caesaris Bulengeri Iuliodunenfis Eclogas ad Arnobium Lib. I. Cap. v. de cultu Ignis.

(5) Dempst. de Etr. Reg. Lib. II. Cap. XXIV.

collocandam esse censuit Numa ; sed ignem tantum & aram , in qua ponebatur : aeternos vero VESTAE focos , fictilibus vasis servatos fuisse , auctor est Valerius Maximus (1) : qui mos forsitan ab Etruscis manavit . Verum extra templum VESTAE , a Numa conditum , simulacra eiusdem Deae fuisse docet Ovidius (2) :

*Silvia fit mater : VESTAE simulacra , feruntur ,
Virgineas oculis supposuisse manus .*

Non longe a signo Vertumni Etruscorum Dei , ut vidimus , in vico Iugario in Regione VIII. positum memorat P. Victor signum Matris STATAE , quae non alia est quam VESTA .

Quando igitur viri docti VESTAE cultum apud Tuscos admittant statuuntque , videant , quaeso , an simulacrum maximae antiquitatis aeneum , quod nunc primum profero e Mediceo Gazophylacio , duplici schemate delineatum in Tabula XLVII. eandem VESTAM referre possit . Opificium in multis non recedit ab antiquissima Aegyptiorum simulacrorum symmetria . Tuscae vero artis indolem manifeste servat in duplici amiculo , pro fimbria , undique radiis ad oram , Tuscorum more , ut vidimus , exornato : ipsa Dea tunicam sinistra adtollit , ut in aliis observavimus : cui cultui accedunt calcei repandi , ut eos vocat Cicero , quos Tusci , honoris & dignitatis causa , Diis dedere . Eodem modo cum amiculo & podere , duplici radiorum serie distincto , adfertur adsimile simulacrum VESTAE , ut mea fert sententia , non vero VESTALIS , a Fortunio Liceto Philosopho , in opere de Lucernis antiquorum reconditis (3) , ex Museo Ioannis Galuani I. C. Patavini : quod ad Tuscos pertinere videtur . Multa de Vestalium habitu notat Licetus , quae etiam in rem meam faciunt ; sed ne taedio lectorem adficiam , ea praetereo .

Totum VESTAE caput , ut videmus , in nostro simulacro , obductum est amiculo vel tegillo : quo forsitan ignis in sinu terrae positus claususque designatur : qui etiam in secretiore templi parte atque in ipsis penetralibus occultari solebat , ut notat Virgilius de Iliensium VESTA & IGNE (4) :

*Sic ait ; Et manibus vittas , VESTAMQUE potentem
Aeternumque adytis effert penetralibus ignem .*

Vestales Virgines , ut auguror , ex disciplina veterum Etruscorum , quem-

(1) Lib. IV. Cap. IV.

(2) Faistorum Lib. III. vers. 44.

(3) Lib. VI. Cap. LXXXIII. pag. 1011.

(4) Aeneid. Lib. II. vers. 296.

quemadmodum ex hoc signo non obscure intelligi potest, caput suffibulo obductum habebant: eratque, auctore Festo, vestimentum album praetextum quadrangulum oblongum, quod in capite, dum sacrificarent, habebant: idque fibula constringebatur. Est etiam inter alia capitis tegumenta reca, ricinum, & maforium sive maforium, μαφόριον: quod, ut Gerardus Ioannes Vossius observat (1), corruptum est ex ὤμοφόριον; quasi dicas *superhumera*, vel *humerorum* gestamen, ab ὤμος, *humerus*, & φέρειν, *ferre*. Huic Tusco simulacro adsimile est capitis atque humerorum tegumentum, quod adhuc retinent nostrae Moniales Virgines Deo sacrae; nec nisi totum simul e capite tolli potest: Monachi vero cucullum adhibent; qui admoventi & removeri a capite potest, atque in humeros reici.

Illud praeterea adnotandum superest, VESTAM in hoc simulacro, virginis seu mulieris aetate provectae effigiem manifeste praeferre: Fuit VESTA praecipuum e tutelaribus Urbis Numen, ac Domus inprimis Augustae, ut habet Virgilius (2):

*Dii patrū indigetes, & Romule, VESTAQUE MATER,
Quae TVSCVM Tiberim, & Romana palatia servas.*

T A B V L A XLVIII.

XLVIII. L.

C E R E S

*tota Etruria, praecipuo honore templis
arisque dedicatis, culta.*

Constat, ex antiquissimis Graecorum litteris atque monumentis, ut auctor est Cicero (3), insulam Siciliam totam esse CERERI & LIBERO consecratam. Quum autem Tyrrheni antiquitus dominati sint non solum in mediis Italiae regionibus, verum etiam in extremis & Siciliae proximis (4),
uti

(1) De Vitiis Sermonis Lib. 111.

(2) Georg. Lib. 1. vers. 498.

(3) Actione 11. in Verrem. Vide etiam

Ben. Averanium Dissert. xxxiii. in Thucydidem num. 2.

(4) Vide Strabonem Geogr. Lib. vi.

uti etiam observat Bonarrotius (1): consequens est, eos antiquissima religione coluisse CEREREM, ac proinde etiam PROSERPINAM eius filiam, ex Ennensium nemore raptam a Plutone: quem locum, utpote in media Sicilia situm, umbilicum Siciliae nominarunt. Multis vero de causis CEREREM Deam credidere: quia prima fruges invenit, leges dedit, arare, frumenta molere, panemque conficere monstravit: quae omnia Ovidius ita complexus est (2):

Prima CERES unco glebam dimovit aratro:

Prima dedit fruges, alimentaque mitia terris:

Prima dedit leges: CERERIS sunt omnia munus.

Romani, ut credibile est, a Tuscis docti, CEREREM nominarunt: vel quia TERRA ita diceretur *a gerendis frugibus*: apud Hesychium Γῆ, Γῆρυς: vel, ut Servio visum (3), *a creando*; quia *frugum creatrix*. Nam *cereo*, olim idem ac *creo*: unde in carmine Saliari apud Festum (4) (cuius originem ad Tuscos referunt viri docti) est *cerus manus*: quod idem exponit *creator bonus* (5). Hinc DEA BONA, quae eadem est ac CERES, adpellata. Sacra quoque docuit mysteria; quare eam Διτισμόσυνον ἱερῶν vocat Homerus apud Pausaniam (6), eos recensens, qui initiationis mysteria ab ea docti accepere.

Sacrificantis habitu, velatoque capite, CEREREM Tusci expresserunt: dextera pateram, sinistra vasculum donis plenum gerentem: uti liquet ex vetustissimo eius simulacro aheneo, quod inter rarissima Medicei Thesauri Cimelia observavi; proferoque in Tabula XLVIII. Deest patera in dextra; forsitan quia vel ex auro vel e pretioso lapide confecta periit: vel ab avaro homine divulgata fuit. Quod etiam silentio est minime praetereundum, capillos habet solutos. In singulis partibus huius simulacri, enitescit Tuscum opificium, cum elegantia & dignitate coniunctum.

In sequenti Tabula XLVIII. num. 1. eadem Dea pateram manu dextera, sinistra vero, ut auguror, vel molam vel placentam praefert; nam duabus lineis decussatis, in quatuor aequas partes superne dispertita, in hunc modum ⊕ adparet: qua quidem specie placentae pictae sunt frequentissime in vasculis Etruscorum, de quibus alibi fufius dicam. CERES in hoc sigillo aereo

ex-

(1) Ad Monum. addita Dempstero §. x. pag. 18.

(2) Metamorph. Lib. v.

(3) Georgic. Lib. 1. vers. 7.

(4) In voce *Matrem Matutam*.

(5) Vide Vossium de orig. & progr. Idol. Lib. 11. Cap. LIX.

(6) In Corinthiac. Lib. 11. Cap. XIV.

expressa (quod apud me exstat : repertumque est in agro Pistorien-
 si , uti rusticus quidam adfirmabat , qui mihi illud vendidit) retro
 religatos habet capillos , Tusco more : caputque eius ornatur altio-
 ri diademate : quod , si tres excipias volutas , ornatus gratia addi-
 tas , fere Δ *deltoton* imitatur . Clarius id adparet in imagine , ut
 reor , Iunonis , quae expressa est in aerea patera , litteris Etruscis
 inscripta , quam vide apud Dempsterum Tabula XXXVII. (1)
 cuius caput triangulari diademate distinguitur : neque eo conten-
 tus artifex Tuscus ingeniosus & sagax , aliud diadema compluri-
 bus radiis insigne addidit : quorum monumentorum fide evinci-
 tur , Tuscos non singulari corona , sed pluribus diversis ornasse
 Deorum capita , uti etiam paullo ante in simulacro Victoriae
 observavimus : ignotumque antea diadema , *deltoton* specie , invenisse .
 Huic simulacro persimile illud est , Etruscis litteris inscriptum ,
 quod inter monumenta Dempsteriano Operi addita , in lucem pro-
 tulit Cl. Bonarrotius Tabula XCIII. ad finem Tom. II. quod
 etiam , ut opinor , CEREREM repraesentat . Romani hoc ipso diade-
 mate nobilitarunt caput tauri , ut ita dicam , Dialis , quum Iovi
 immolandum ducerent ; ut videre est in antiquis numismatum
 & marmorum sculpturis . Hyginus (2) memoriae mandat , Mer-
 curium super caput Arietis ideo *deltoton* statuisse , *ut obscuritas*
Arietis huius splendore , quo loco esset , significaretur ; & Iovis nomine
 Δ iòs primam litteram deformaret . Tusci vero hoc genus diadematis
 Cereri & Iunoni servatrici ac salutari dedere , tamquam symbolum ,
 ni fallor , perfectionis ; quod triangulum tres aequales lineas com-
 plectatur : quod etiam Christiani pictores Deo nostro vivo & ve-
 ro subsecutis temporibus tribuerunt (3) .

Eandem CEREREM refert , ut arbitror , signum aheneum ele-
 gantissimum , quod e Museo Gaddio in medium profero in eadem
 Tabula XLVIII. num. II. Consideranti mihi innumera , ut ita
 dicam , quae exstant in singulis per Etruriam Museis , veterum
 Etruscorum artificum opera ; plures aetates & gradus opificii in
 illis connotare opus fuit : plurima enim praeferunt quamdam rudis
 artis infantiam & pueritiam , pauca virilitatem , paucissima ex-
 quisitam numerisque omnibus absolutam elegantiam ac perfectio-
 nem . Postremam hanc aetatem facile tribuam huic signo pulcher-
 rimo ac rarissimo , quod florentibus omnibus Etruscorum artibus ,
 quae ad Graphicen spectant , vel etiam vigente maiori luxu cul-
 tuque vestium apud Etruscam gentem , confectum videtur . Quid
 enim ,

(1) Tom. I. pag. 278.

Cuperum in Apotheos. Homeri pag. 74.

(2) In Poëtic. Anstronom. Vide Gisbertum

(3) Bonarrot. in Vasa vit. Coem. pag. 69. 61.

enim, si operosus vestium cultus, partiumque omnium consensus & symmetria diligenter observetur, eo elegantius atque absolutius cerni potest? Quanto artificio dispositum, quantoque studio concinnatum est pallium, quod tam eleganter e velato capite, coronaque foliacea redimito, refluit, innexumque & circumvolutum ante pectus pendet! Notandi sunt calcei clausi, quorum lora superne in speciem crucis innexa sunt. Dexteram pateram (quod sine observatione minime praetereundum est) versus terram invergit: laeva copiae cornu tenet, & quidem ea specie, quam nusquam videas in sculpturis veterum Graecorum & Latinorum. Nam ei impositus est globus, universum orbem, vel utrumque hemisphaerium designans (1); quem undique maiora arborum folia vallant: deinde sub coronide patuli oris, triplici ordine, tamquam corona, innexa undique pendent paene innumera, exigua quidem, copiae cornua, quae inania & vacua sunt: Terramque, secundam rerum omnium parentem, inverso ore respiciunt, quam Cereris virtute frugiferam esse veteres crediderunt. Cur vero eadem copiae cornua ita facta fuerint, fortasse indicat Varro (2) apud D. Augustinum (3), ita inquam: *Vna eadem TERRA habet geminam vim: & masculinam, quod semina producat: & femininam, quod recipiat, atque nutriet; unde a vi feminina dicta est TELLVS: a vi masculina TELLVMO.* In hunc modum in Dianae Ephesiae simulacro (quae eadem est atque Isis apud Aegyptios, & CERES apud Tuscos & Romanos) continuatis uberibus corpus Deae omne densatur; quia, ut observat Macrobius (4), terrae, vel rerum naturae altu nutritur universitas. Hinc duplex CERES credita, *Caelestis* & *Terrestris*: *Caelestis* est Luna: *Terrestris* vero, *Θόβια* dicta a Graecis, est Tellus frugifera: hoc est, Terra pariter, ac fruges; unde & *μετωυμικῶς* a Poëtis pro *frugibus* accipitur (5).

Alio modo ornatur copiae cornu, quod CERES tenet, habitu sedentis, uti etiam a Pausania describitur (6), expressa in signo ex argilla perelegantis operis, quod exstat Perusiae in eximio Museo Nobilium Ansidaeorum, exhibeoque in sequenti Tabula L. Siquidem pomis refertum est, pendentque utrimque folia, atque in fastigio non globus, sed pinea nux imposita conspicitur: quae, ut reor, aurei aevi, quod CERES induxit, sublati hominum feris moribus, datisque optimis legibus in Attica, Italia, & Sicilia, ut observat Plinius (7), index esse potest. Quo vero augustius ve-

(1) V. Macrobius. Lib. I. Saturn. Cap. XXVIII.

(2) In XVI. Rerum divinarum.

(3) In VII. de Civit. Dei Cap. XXIII.

(4) Saturnal. Lib. I. Cap. XX.

(5) Vide Gerardum Ioannem Vossium de orig. & progr. Idololatr. Lib. II. Cap. LIX.

(6) In Corinthiac. Lib. II. Cap. XXXVII.

(7) Lib. VI. Cap. LVI.

venerabiliusque idem cornu, frugibus dives, cultorum oculis adpareret, velum imposuit Tuscus artifex opido sagax, quod etiam bulla in medio, ornatus gratia, decoravit: quod in simulacris aliarum nationum haud facile videas. Quemadmodum enim CERES sedens velatum habet caput, insignitumque mitella sive anademate altiori, quod superne ambit in extima ora circulus, radiis undique distinctus; ita quoque cornu copiae, quasi quid augustum ac divinum praeferat, velandum esse Tuscus artifex censuit.

CERERIS sacra & antiquissimum cultum ab Etruscis in Italiam inductum, omnium religiosissime amplexati sunt Pisani & Volaterrani, qui in eius honorem templa consecrarunt: quod ostendi in Parte II. Inscriptionum antiquarum Etruriae Urbium (1). His adde, ut diximus, Pistorienses, Campanos (2), Brixienenses (3), Coranos (4), Velitrenses (5), Nolanos (6), Tusculanos (7): quorum arae titulis inscriptae, ab eximiis antiquariis adferuntur, apud quos, si otium est, vide.

T A B V L A L I . L I I . L I I I . L I I I I .

B A C C H V S

Etruscorum Deus, tota Etruria, Bacchanalibus, Orgiis, sacrisque mysteriis, maximo honore cultus.

CEREREM sequitur BACCHVS, ei semper coniunctissimus: quem Etrusci adeo venerati sunt, ut in numerum Deorum Consentium (quod nec Graeci nec Latini fecere) retulerint: quod perspicue ostendit insignis patera, Etruscis litteris inscripta, adlataque in Tab. III. Dempsteriani Operis (8). Siquidem idem BACCHVS, hederacea corona redimitus, ornatusque torque & armilla in sinistro brachio, sceptrum sive hastam dexte-

R ra

(1) Pag. 1. 2. & 3. item pag. 151. 152.

(2) Vide Inscript. Gudianas pag. xx. 1.

(3) Reinesium Cl. 1. 35.

(4) Inter Gudianas pag. xv. 4.

(5) Ibidem vide.

(6) Ibidem pag. xvi. 6.

(7) Ibidem pag. xvi. 2. 4. pag. xvii. 1.

(8) Vide Bonarrot. Explic. §. 1x.

ra manu gerens , sculptus est , tamquam socius , cum Apolline & Mercurio : tenetque sinistra manu fulmen peculiaris & insolitae formae : cuius eximii monumenti auctoritate coniicimus , Etruscos censuisse eum unum esse e novem Deis , qui , ut docet Plinius ex libris auguralibus veterum Etruscorum (1) , emittere fulmina credebantur : hi vero Dii maximi & Consentes fuere . De BACCHI cultu apud Etruscos , post diligentissimum virum Philippum Bonarrotium , quamvis pauca mihi dicenda supersint ; scribendi tamen occasionem praebent perinsignia quaedam BACCHI simulacra , ab Etruscis sculptoribus confecta : quae , ut arbitror , vel ipse non vidit , vel multis curis distractus non observavit .

Primo in loco , quod habes in Tabula LI. aeneum ac longe pulcherrimum BACCHI simulacrum observandum est , quod in lucem prodit e Museo Gaddio , magnitudine sua archetypo probe respondens . Toto corpore nudus repraesentatur , virili capitis cultu ; quamvis Etrusci muliebri ornatu , capillisque mitra revinctis eum interdum expresserint , ut observat Bonarrotius (2) . In hoc vero simulacro capilli circa frontem duplici serie calamistrati sunt , atque ita dispositi , ut & ipsi coronam quamdam efforment ; addita supra eos vitta latiore augustioreque , undique radiis distincta , quae retro pendentibus lemniscis religatur . Reliqui crines intonsi sunt , caduntque inter utrumque humerum in tricas soluti . Laeva hastam , vel sceptrum aut thyrsus tenuisse indicat digitorum conformatio : dextera vero perparvam cervam praefert atque ostentat . In Vase Etrusci operis picto , iam edito apud Dempsterum Tab. XI. quodque exstat in Mediceo Thesauro , ad pedes BACCHI sedentis iacet cervus ; habet enim cornua , quibus caret cervae , quam manu gestat BACCHVS in hoc simulacro . Poetae Graeci & Latini alique cervae tribuunt cornua ; sed solos mares cornibus instructos esse docent Aristoteles (3) & Hesychius : quorum testimonia adfert doctissimus Samuel Bochartus , quem vide (4) . Quum igitur in eo Vase Etrusco BACCHVS pictus sit cum Baccha saltatrice & Fauno : eique tamquam animal sacrum adtributus sit cervus ; ea de causa censui , hoc simulacrum , egregio opere absolutum a Tusco artifice , ipsum BACCHVM referre . Convenit cervae & dama BACCHO : quam veteres decorum esse animal & amabile iudicarunt : eamque non solum alere summo studio , sed & lavare , & pectere , fertisque ornare , aut torquibus & mo-

(1) Lib. II. Hist. Nat. Cap. LII.

(2) Ad Monum. add. Dempster. pag. 16. 59.

(3) In Mirabilibus , & Histor. IX. Cap. v.

& de partibus Animal. Lib. III. Cap. II.

(4) In Hierozoic. Lib. III. Cap. XVII. pag. 881.

& monilibus confuevere, ut erudite observat idem Bochartus (1). Praeterea quod animal sit velocissimum, longaevum, firmissimoque robore pedum & incessus instructum; ideo Etrusci, naturae virtutumque omnium animalium consultissimi, melius quam tigrem aut pantheram, BACCHO convenire iudicarunt. Probe enim conicere videor ex hoc symbolo, atque e corona radiata, quam Tusci BACCHO, ut vidimus, tribuerunt, credidisse, eum unum eundemque esse cum SOLE sive APOLLINE: qui in nummis Copitarum & Milesiorum apud eximium Petrum Seguinum (2), sinistra vel etiam dextra manu cervum praefert, qui Solis cursum aemulatur: uti etiam e fabula Arges in cervam conversae a Sole apud Hyginum, colligimus (3).

Hermæa signa in usu fuisse apud Tuscos, paullo superius adnotavimus: ea vero longe diversa a Graecorum Hermis fuere; nam Etrusci sculptores ingeniosissimi, multo ornatiores haec fecere, vallaruntque, ut vidimus, ne trunca & deformia adparerent, pulcherrimis arborum foliis. En Tab. LII. BACCHI signum, Hermæa simillimum, a Tusco artifice omni elegantiae cultu ac studio fabricatum: quod propter ipsam speciei raritatem peregrinitatemque, plurimi faciendum esse censeo. BACCHVS in hoc simulacro, ambiguo sexu repraesentatur; ut vix dignoscas, utrum mas sit an femina. Tumidior mamma feminam indicat: vultus vero ridentis speciei, egregia arte expressus, (ob quam oris hilaritatem. Μαινομένον (4), vel quod stulto similis rideat, in vindemia musto & ficibus illinitus & minio, Μορῦχον (5) eum dixere) virum referre videtur: ideoque eius caput non muliebri mitra, sed stropo, seu vitta lanea contorta ornatum cernitur: capilli etiam breves sunt, quales viris conveniunt. Cervinae pellis exuvium pendens e sinistro humero, non solum proprium BACCHI insigne est, verum etiam maximum ornamentum, quod alteri Deorum adtribui non potest.

Neque vero haec absurda videbuntur viris, antiquitatis cognitione opido peritis, qui sciunt non Mercurii tantum, sed etiam Apollinis, Herculis, Priapi, atque eiusdem BACCHI simulacra eodem, quo quadrati Hermæa, opificio quandoque elaborata, eaque a Pausania esse descripta (6). Hi Dii viarum praesides habebantur, atque ante fores aedium & in vestibulis templorum statuebantur, ut iter ab illis auspiciato iniretur; traditum enim erat, eos

R 2

uni-

(1) In Hieroz. Lib. III. Cap. XVIII. pag. 898.

(2) Ad selecta Numismata Imperatorum num. XII. pag. 131. 132. 133.

(3) Vide Fab. CCV.

(3) Vide Athenaeum Lib. XIV. Cap. 1. pag. 613. & Casaubon. Animad. pag. 887.

(5) Apud Suidam in voce Μορῦχος.

(6) In Archadicis Lib. VIII. Cap. XXXII.

universum orbem peragrasse. Id vero multo magis BACCHO convenire arbitrabantur; quem commentum sunt (propterea quod Solis (1) imago sit) totum terrarum orbem perlustrasse (2). Servatur hoc simulacrum inter insigniora Musei Gaddii cimelia.

In eadem Tabula LII. num. II. & III. duplici schemate delineatam profero imaginem BACCHI, ex aereo sigillo depromtam, quod apud me exstat ex dono amici mei Liborii Caglieri Florentini, Aurificis Gemmarum pereximii. Efficitur est BACCHVS muliebri facie, cuius caput mitra radiis insignis exornat. Bulla ante pectus dependet. Toto corpore nudus est, nisi quod amiculum retro recidit, operitque posteriores corporis partes: quo vini vis ac natura declaratur, quae secreta pandit, & mores detegit, ut observat Albricus Philosophus (3). Perbelle in hanc rem Horatius (4):

*Incipiam, patiarque vel inconsultus haberi:
Quid non ebrietas designat? operta recludit:
Spes iubet esse ratas.*

Has propter causas, aliasque plures, Etrusci, Aegyptiorum exemplo, BACCHO cornua tribuere; ut cernimus in nummis Megarensium in Sicilia: at in nummis Oscanorum, civitatumque Etruscae originis, ut Campanorum, Atellanorum, Nolanorum, Puteolanorum, Calenorum, Sueffanorum & Calatinorum, *Tauriformis* sculptus est BACCHVS praeter faciem (5). In Tabula LIII. duplici prospectu delineatum exhibeo aereum BACCHI simulacrum, humana specie, grandibus oculis, proluxa barba & capillis, atque taurinis cornibus insigne. Id ipsum adservatur in Museo Coratio Cortonae, traduntque in agro Cortonensi erutum nuper fuisse. Magnificum BACCHI templum apud Cortonenses fuisse, coniicit Clar. Vir Nicolaus Marcellus Venuti, Eques D. Stephani & Patricius Cortonensis (6), ex rudibus marmoreisque columnis magni pretii eximiaeque pulchritudinis, quae visuntur in loco, qui etiam nunc dicitur *Farneta*: verum, quamquam non negem, templum BACCHO sacrum ibidem esse potuisse; verosimilius tamen crederem, id nomen, aliqua in parte corruptum, indicare fa-

(1) Vide Macrobius Saturnaliorum Lib. I. Cap. XVIIII.

(2) Ex Diodoro Siculo Lib. III. De huiusmodi Bacchi simulacris, vide Hieron. Aleandrum iuniorem in Explicat. Tab. Heliacae pag. 47. 50. 51.

(3) Inter Mythologos editus Cap. XXI.

(4) Lib. I. Epist. v. ad Torquatum.

(5) V. M. Aegyptium in S. C. de Bacch. 32.

(6) Vide eius Epistolam, a me relatum in Parte II. Inscriptionum ant. Etrur. Urbium pag. 370.

fanum ARNAE, Deae veterum Etruscorum, ut vidimus, quod eo in loco Cortonenfes condidere. Cornua BACCHO veteres dederunt, vel ut indicarent summam vini potentiam, vel quod audaciores fiant ebrii; vel etiam ut parem cum Sole igneam eius naturam declararent (1). Alia etiam adduci potest ratio: siquidem plures BACCHI memorantur, de quibus eruditissime differit Vir Celeberrimus Matthaeus Aegyptius (2): tradunt tamen BACCHVM ex Iove & Proserpina sive Cerere natum, primum ad aratra boves iunxisse, quum manibus hominum prius terra exerceretur, & alia ad agriculturam pertinentia commentum esse: quibus beneficiis mortales devincti, eum consecrarunt; atque eius imaginibus cornua addiderunt, ut aratri inventionem indicarent. Haec inventa BACCHI, qui est ipse Osiris Aegyptiorum, summis laudibus celebrat Tibullus (3), quem si legere volueris, operae pretium facies.

Toto igitur orbe perlustrato, locupletatoque humano genere vini beneficio, BACCHVM in Deorum numerum relatum fuisse fabulantur. BACCHI apotheosin sive consecrationem repraesentat aereum symplegma elegantissimum, omniumque rarissimum, quod exstat in regio Mediceo Cimeliarchio, & quidem in secretiore conclavi. Illud haud praetermittendum esse censui, propter eximiam opificii elegantiam & dignitatem, quam Etruscam manum redolere ex ipso charactere non obscuris indiciis comperi. Habes igitur illud diligenter expressum in Tabula LIIII. Stat BACCHVS toto corpore nudus, hinc & hinc pendentibus cervinae pellis exuviis: cuius dextro humero insidens Deorum GENIVS, ni fallor, volanti similis expansis alis, sinistra manu caput eiusdem BACCHI ita vertit, ut sursum respiciat, apertoque ore fluentem accipiat Deorum ambrosiam, quam dextra manu e vasculo se infusurum ostendit. Caput eiusdem GENII ornatur cornu, e quo, ut conicio, ambrosiam exhaust, quod in anserinum caput desinit. Tusci artifices in excogitandis omnium instrumentorum ornamentis sagacissimi, pocula e cornibus facta in capita vel taurorum, vel cervorum, vel equorum aliorumve animalium desinere voluere: quod ex aliis veterum Etruscorum sculpturis multo clarius infra ostendam. Antiquius BACCHI simulacrum perparvum ex aere, quod exhibeo in sequenti Tabula LV. num. 1. & 11. cornu purum pro poculo gestat. Vetustissimi mortalium ad bibendum usi sunt bubulis cornibus, inque his vinum in conviviiis miscebant: postmodum cre-

(1) Ex Macrobio Saturnaliorum Lib. 1. Cap. XVIII. Auctor argum. in orationem Demosthenis contra Midiam.

(2) In Explicat. S. C. de Bacchanalibus pag. 25. 26.

(3) Lib. 1. Eleg. VIII. vers. 27.

crescente luxu, retenta quidem poculorum forma e cornibus; ea vero ex argento & auro, atque ex ebore facta memorantur (1).

Neque absurdum est credere, Etruscos hoc simulacro ostendisse LIBERI PATRIS apotheosin; hanc enim consecrationem in Deorum numerum, iisdem cognitam fuisse, aperte declarat insignis aerea patera Musei Comitum e Gherardesca, iam edita penes Dempsterum Tabula II. in qua Hercules, ut supra observavimus, in caelum ducitur, elevaturque a suo Genio, qui eius pedibus subiectus est: & hoc prorsus modo expansis ad volandum alis repraesentatur. Herculem iam divum, in caelum adscendentem, comitatur Regina Iuno, quae suo in eum odio divinos honores atque immortalitatem peperit: deinde eum deducit individua laborum comes & adiutrix Minerva, cui idem Hercules multo cum ingenio innixus sculptus est: adstatque etiam, ut diximus, aerumnarum exoptatissimum praemium, Aeternitas, muliebri specie ornatissima, atque cum alis efficta, quae eum inter Deos caelestes, & ut dicunt, Semones statuatur omni aevo victurum. In throno seu sella Amyclaei, eximium Bathyclis Magnesii opus, quam describit Pausanias (2), tum Herculis, tum Bacchi apotheosis coniunctim sculpta visebatur: illum Minerva auxiliatrix, hunc adhuc puerum Mercurius in caelum deportabat.

Quando haec viris doctis minus adrideat de BACCHI apotheosi coniectura; quia Genius eidem insidens opertum habet caput poculo, quod in anserinum caput definit: anser vero, aquaticum animal, natura est calidissimum, aquisque & cibariis humidis valde delectatur (3); suspicari possumus, eundem Genium ita expressum esse ab Etruscis, ut vim humidi elementi significet. Quod vero Tusci Genios coluerint, rebusque sublunaribus & Diis eos addixerint, ex mox dicendis, erit, ut spero, apertissimum. Perbelle Genius humidi elementi insidet humeris BACCHI, eumque aquis perfundit; quia eundem Deum generationi ac proinde humidae naturae praesse veteres crediderunt, quae eius fons est & causa, ut observat vir disertissimus Benedictus Averanius (4). Ea fuit Aegyptiorum opinio (5), quam Etrusci proculdubio secuti sunt (ab his enim multa, ut vidimus, didicere) ex aqua cuncta Deum effecisse; quamobrem Homerus (6) Aegyptiorum auctoritatem secutus, Oceanum patrem Deorum, Thetin

re-

(1) Ex Athenaeo Dipnos. Lib. XI. Plinio Lib. XI. Cap. XXXVII.

(2) In Laconicis Lib. III. Cap. XVIII.

(3) Vide Aelianum de Animal. Lib. V. Cap. XXIX.

(4) In Antholog. Dissert. XLVIII. num. 5. 6.

(5) Plutarchus de Iside & Osiride.

(6) Iliad. Lib. Z. vers. 132. & Lib. Z. vers. 201. & vers. 202. Vide etiam Heraclidem Ponticum Allegor. Homer. pag. 455.

rerum primordium adpellavit. Haec ex eodem Benedicto Averanio, quae in hanc rem meam faciunt, adferre libet. Osirin autem, quem idem, atque ΒΑCCHVM numen ostendimus, humidam naturam, hoc est materiam, ex qua omnia procreantur, existimant. Quod ex multis rebus percipi facile potest; nam & Osirin (1) Typhoni perhibent adversarium esse, cum eoque saepenumero conflixisse: quod nihil aliud significat, quam (2) humidam naturam omnium rerum procreatricem pugnare cum ignea vi, squallentique, quae infestissima est fecunditati: quae vis Typhon appellatur; nam τὺφεiv graece dicitur comburere; propterea color Osiridis niger fingitur propter abundantiam humoris: qua de causa, & taurus ipsi nigerrimus immolabatur, & Osiridis cultoribus fontis os obstruere, & obturare non licebat; quasi nefas esset eum, qui se humidae naturae Deum praesidem colere profiteretur, prorumpentem humorem impedire. Eodem modo, quum Aqua elementorum fecundissima habeatur, ut ostenderent Osiridis naturam ab Aquae non discrepare natura, Osiridem fecunditatis auctorem agnoscebant: ac propterea in pompa, quae in eius honorem ducebatur, ficulneum folium in penis figuram deformatum praeferebatur. Quod si Osiris, & ΒΑCCHVS idem Numen, Osirin autem humidam naturam Aegyptii arbitrabantur; consequens est & Bacchum censuisse. Sed quid Aegyptios loquor? nonne Graeci eadem confirmant? nonne Aristoteli Chius, ΒΑCCHVM Naiadis filium fuisse tradit? Naiades autem Deae fontium habebantur. Nonne ΒΑCCHVM eodem modo Graeci colebant, & ut indicarent esse humidae naturae, omnisque fecunditatis auctorem, Phallos in Dionysii (3) circumferebant? sunt autem Phalli ficulnea veretra e collo propendentia, ut auctor est Herodotus. Id etiam eo magis est verisimilius; quia, ut fabulatur Homerus (4), ΒΑCCHVS in fugam versus a Licurgo, metu perculsus, sibi consulens, se se in aquis abscondit: feruntque a Thetide receptum fuisse. Hanc igitur ΒΑCCHI sub aquis latitationem, simulacrum hoc perinsigne designare potest: quam etiam eximius vir Bonarrotius (5) subolfecit: Genium vero illum Zephyrum, placidamque maris auram referre putavit: mihi vero potius videtur expressus, ut dixi, Genius humidi elementi, qui ΒΑCCHVM aquis temperat ac perfundit: omniaque genita, ex aqua constare, non obscure declarat.

Tota Etruria ΒΑCCHVM religiosissime coluit: nec aliunde ΒΑCCHANALIA ad Romanos pervenerunt, quam ab Etruscis (6): quod luculenter ex antiquis monumentis, veterumque scriptorum testimoniis ostendunt viri amplissimi Philippus Bonarrotius (7), & Mat-

(1) Diod. Sicul. Biblioth. Lib. 1.

(2) Plutarch. de Iside, & Osiride.

(3) Diod. Sicul. Lib. 1.

(4) Iliad. Lib. 2. vers. 132.

(5) In Observat. ad Diptychum Romuli pag. 238. 239.

(6) Ex Livio Decad. IV. Lib. 19.

(7) Ad Monum. add. Dempstero §. 19.

& Matthaeus Aegyptius ⁽¹⁾. Magnifica templa LIBERO PATRI dedicata ubique in Etruria memorantur : praesertim vero apud Neapolitanos , qui DIONYSVM , ut auctor est Macrobius ⁽²⁾ , HEBONA cognominarunt : apud Puteolanos ⁽³⁾ , Campanos ⁽⁴⁾ , Bononienſes ⁽⁵⁾ , Perusinos , Arretinos ⁽⁶⁾ , Volaterranos ⁽⁷⁾ , Faesulanos ⁽⁸⁾ , Clusinos ⁽⁹⁾ , Cortonenſes , ut vidimus ; & apud antiquos huius loci incolas , ubi Florentia condita est : cuius cultus indicio sunt loca , quae vulgo *Baccano* etiamnum adpellantur.

T A B V L A LV.

BACCHI GENIVS.

BACCHICVM choragium primus omnium agit GENIVS eiusdem BACCHI assecla & delictum : quem Etrusci , uti ostendit haec aerea imago , quae exstat inter Medicea Cimelia , non puerili , sed adulta aetate , alatum , nudo apertoque capite , prolaxis capillis , acutis , ad exemplum Faunorum & Satyrorum , auribus , cum duplici torque , vario ac multiplici opere elegantissimo , ante pectus demisso , pendente cervina pelle , vel hinnulei spolio e sinistro humero , laevaue ad pectus admota , expreſſerunt . Graeci ac Latini artifices alia specie eum exhibuere : nimirum aetate puerili , alis instructum , ore ridenti ac blando , capite redimito corona ex hederis & corymbis florentibus contexta , cum sinistro brachio ornato armilla gemmis distincta , dextraue manu velata , ut vidimus in Volumine secundo Musei Florentini Tabula XLV. adlata eius icone Amethysto insculpta , artificio exquisitissimo , quae Romae in Dactyliothe-
ca Marchionum Victoriorum adſervatur . Graeci ACRA TVM dixerunt BACCHI GENIVM , ut auctor est Pausanias ⁽¹⁰⁾ , qui eius vultum describit .

Ex

(1) In Comment. in S. C. de Bacchanalibus.

(2) Saturnal. Lib. I. Cap. XVIII.

(3) Vide Gruterum pag. LXVI. 9.

(4) Livius Dec. IV. Lib. IX. meminit Paculae Miniae Campanae Sacerdotis Bacchi. Vide Gudian. Inscr. pag. XLIII. II. 13.

(5) Vide Carolum Caes. Malvasiam in Marmora Felsinea Sect. I. Cap. IV. pag. 41.

(6) Cl. Greg. Redii Epistolam in Par. II.

Inscript. ant. Etrur. pag. 222.

(7) Id inferius constabit ex antiquis sculpturis ibidem repertis cum cista mystica.

(8) Vide in Par. II. Inscript. ant. Etrur. pag. 105.

(9) Phalli ingentis molis , tum marmorei tum fictiles & ex aere , in agro Clusino reperti , id clare ostendunt.

(10) In Atticis Lib. I. Cap. II.

Ex hac igitur Etrusci operis protome, clare intelligimus, Tuscos GENIVM Baccho adsignasse: quod etiam aliae nationes fecere, singulis Diis GENIVM famulum & ministrum tribuentes: iisque praecipue, quos aquae, terrae, igni & aëri praeesse commenti sunt, quos GENIALES Deos dixere, ut auctor est Festus: idque etiam ex vetustis aris, iam editis, viri docti observarunt (1). In antiquis Gemmarum sculpturis, a me prolatis in Museo Florentino (2), ostendi, quonam modo Iovis, Apollinis, Victoriae & Herculis expressus sit GENIVS. Neque vero supremi ordinis Numinibus unum tantum, sed etiam plures GENIOS dedere: quorum princeps habebatur unus, puta, ut hic BACCHI, cuius arbitrio omnia geri ac moderari arbitrabantur, uti volebat imperabatque ille Deus, cui obediebant: quod profecto non aliunde, quam ex prisca Hebraeorum Theologia, divinorumque librorum fonte hausisse videntur (3).

T A B V L A LVI.

D I I C A B I R I
S E V C O R T B A N T E S

*Bacchi mysteria, cistam mysticam, & sacra
Cabiria in Etruriam invexerunt.*

EX adlatis monumentis, atque ex iam dictis dicendisque, satis, ut arbitror, liquet, Bacchum ab Etruscis maxima religione cultum fuisse. Id etiam docet fabula de Tyrrhenis, Bacchum ducere captivum tentantibus, & in delphinos conversis: quae in hymno in honorem eiusdem exponitur ab Homero, eius, ut aliqui volunt, auctore. Tradunt etiam Aristides (4) & Lucianus (5), Bacchum saltandi arte, quam Satyri eius ministri invenere, TYRRHENOS & Indos & Lydos, bellicosas gentes, devicisse, suoque imperio subiugasse. Cultum
S vero

(1) Gisb. Cuperus in Monum. antiqua. pag. 243. Dempsterus ad Antiquit. Rom. Io. Rolini Lib. II. Cap. XIV. Pitiscus in Lexico Ant. Rom. in verb. GENIVS.

(2) Vol. I. Tab. XXXVIII. n. v. Tab. LXVI. n. VII. & IX. Tom. II. Tab. LXVIII. n. I.

Tab. LXXVII. num. v. pag. 124. 125.

(3) Vide P. Bocharti Geograph. Sacr. Lib. I. Cap. xv.

(4) In Oratione in Bacchum.

(5) De Saltatione Tom. IV. edit. Basil. pag. 109.

vero Liberi Patris, sacraque mysteria, nec non & mysticam cistam a CABIRIS sive CORYBANTIBVS in Etruriam delatam esse fabulantur. Non praetermittam, ut id confirmem, insignem Clementis Alexandrini locum (1), qui ita ait: ΚΑΒΕΙΡΟΤΕ ΔΕ ΤΟΥΣ ΚΟΡΥΒΑΝΤΑΣ ΚΑΛΟΥΝΤΕΣ, ΚΑΙ ΤΕΛΕΨΗΝ ΚΑΒΕΙΡΙΚΗΝ ΚΑΛΑΓΓΕΛΛΟΥΣΙΝ. ΑΥΤΩ ΓΑΡ Δὴ ΤΟΥΤΩ ΤΩ ΑΔΕΛΦΟΚΤΟΝΩ, ΤΗΝ ΚΙΣΤΗΝ ΑΝΕΛΟΜΕΝΩ, ΕΝ ἧ Τὸ ΤΟΥ ΔΙΟΝΥΣΟΥ Αἰδοῖον ἀπέχετο, Εἰς ΤΥΡΡΗΝΙΑΝ ΚΑΛΗΓΑΓΟΝ, ΕΥΚΛΕΟῦΣ ἔμποροι Φορτίου, ΚΑΝΛΑΨΑ ΔΙΕΤΡΙΒΕΙΝ ΦΥΓΑΔΕ ὄντες, τὴν πολυτίμητον Εὐσεβείας διδασκαλίαν, Αἰδοῖα καὶ ΚΙΣΤΗΝ, Θρησκευεῖν παραδεμένω ΤΥΡΡΗΝΟΙΣ. CABIROs autem dum CORYBANTAS adpellant, mortem quoque CABIRICAM annunciant. Hi enim duo fratricidae, quum CISTAM sustulissent, in qua repositum erat veretrum Dionysi, eam vexerunt in ETRURIAM, egregiarum mercium mercatores, atque ibi habitarunt, quum essent exsules: venerabilem pietatis doctrinam, verenda & CISTAM comendantes ETRUSCIS. Hanc BACCHI cistam sculptam, atque in aedicula repositam observavi in Vrnis sepulcralibus veterum Etruscorum, quae nuper Volaterris erutae sunt, quasque inferius proferam suo loco.

Sacra vero CABIRIA non solum Etruscis nota, verum etiam maxima religione celebrata fuisse, Deo dante, mox ostendam ex priscis Tuscorum sculpturis, quas Bonarrotius sine observationibus intactas reliquit. Illud vero heic silentio non praetermittam, Etruscos adeo impense DEOS CABIROs coluisse, ut eis decimas voverint bonorum suorum, riteque persolverint: praesertim quum sterilitate omnium proventuum laborarent, ut memorat Myrsilus Lesbios apud Dionysium Halicarnassensem (2). Decimas quoque Tusci voverunt, his pressi angustiis, non solum CABIRIS, verum etiam Iovi & Apollini: qui mos profecto est vetustissimus. Quod vero a Tyrrhenis factum memorat Myrsilus Lesbios, idem Dionysius, Etruscis adversus, ut notavimus, tribuit Pelasgis: quos etiam, multo prius quam Etruscos, CABIRIA mysteria peregrisse contendit (3). Verum ab ipsis Diis CABIRIS, ut tradit Clemens Alexandrinus, Etrusci cultum & sacra, uti observavimus, accepere. Si qui vero sunt populi, qui de eorum cultus antiquitate, deque vetustissima mysteriorum traditione contendere possunt, hi vel Phoenices vel Aegyptii sunt; nam de Phoenicum cultu, testis est apud Eusebium (4) Sanchoniathon ille Berytius, ut memorant, Troiano bello antiquior (5): apud Aegyptios

ve-

(1) In Protrept. sive Admonit. ad Gentes pag. mihi 12.

(2) Antiquit. Roman. Lib. 1. pag. mihi 19.

(3) Ibidem Lib. 11. pag. 92.

(4) Lib. 1. Praep. Evangelicae.

(5) Vossium de orig. Idol. Lib. 1. Cap. XXI.

vero, Memphi in honorem CABIRORVM, fuisse templum antiquissimum testatur Herodotus (1). Sed de his satis superque.

Quia vero CABIRI saltationem armatam primi instituerunt, ut auctor est idem Dionysius (2), quorum arma eadem ac Saliorum fuere, nimirum hasta, ancilia, vel scuta; hinc suspicari possumus, Etruscos in honorem eorundem Deorum, CABIRIA, ex eorum nomine certamina adpellata, sive saltationem armatam instituisse: quae, ut reor, exhibetur in Vase argenteo, auro egregia arte intecto, Etruscisque litteris inscripto, quod nunc exstat in Medicea Gaza, editumque inspicere poteris apud Dempsterum in Tabula LXXVII. & LXXVIII. in quo praeterea Cistophori sculpti sunt ad aras procedentes, una cum sacrificulis victimas deferentibus in utroque humero: quo monumento CABIRIA sacra cum ludis pugilum & saltatorum armatorum ludicra pugna coniuncta fuisse non sine ratione arguere possumus.

CABIROs tres fuisse tradit Cicero (3); quos nonnulli, ex Hebraeorum fonte CABIR, adpellatos putant, hoc est *magnos, potentes*: eosque Samothrace praecipuo honore cultos adfirmant ab his, qui eorum mysteriis initiabantur (4). Sed magna apud vetustos scriptores confusio est, cum in eorum origine, tum in numero ac nominibus adsignandis. Conveniunt inter se Acusilaus Argivus, & Pherecydes (5), qui eos natos prodiderunt e Cabeira Protei filia, & Vulcano: e quibus parentibus item ortae tres Nymphae Cabeirades. Quia vero eorundem Deorum nomina, ut est apud Strabonem (6), mystica fuere, nec aliis, ut reor, nisi initiatis nota; hinc fabulis & confusione forsitan ansa data facile credi potest. Haud igitur vacat in quaestionibus, longis ubique ambagibus permixtis, tempus terere, & lectoris abuti patientia: qui, si otium erit, adire poterit viros eruditissimos Ioannem Marshamum (7), Fabretum in Traiani Columnam (8), Tobiam Gutberlethum de Mysteriis Deorum CABIRORVM, Ioannem Antonium Astorium I. C. Venetum in Dissertatione de Diis CABIRIS: qui, si ad manum non sint, adire prae omnibus poterit Gerardum Ioannem Vossium (9), qui de his fusius. Verum de his etiam inferius redibit sermo, quum sacra CABIRIA veterum Etruscorum, ut diximus, illustrabimus.

S 2

In

(1) Lib. III. Cap. xxxvii.

(2) Ibidem Lib. I. vide etiam Hymnos qui Homero, vel Orpheo tribuuntur.

(3) De Natura Deor. Lib. III.

(4) Idem Cicero de Nat. Deor. Lib. I. Varro Lib. IV. Ling. Lat. Eusebius Praep. Evang. Lib. I. pag. 36. Macrobius Sa-

turnal. Lib. III. Cap. IV.

(5) Apud Strabonem Geograph. Lib. X. pag. 472.

(6) Ibidem vide.

(7) Seculo I. pag. 35. 36.

(8) Cap. III. a pag. 73. ad pag. 83.

(9) De orig. Idol. Lib. II. Cap. LIII. LVII.

In regio Mediceo Larario signum ex aere longe vetustissimum observavi, haud maius uno pede: quod etsi in ipsa artis infantia, ut oculi fere clausi indicant, sit fabrefactum; Etruscum tamen esse e torque sive stroppe, quo eius collum ornatur, atque ex opificio, manifeste intellexi. Iam enim perspicuum esse puto Etruscorum morem, qui Deos torquatos & bullatos fecere. Illud ipsum profero in Tabula LVI. peraccurate delineatum. Toto corpore nudus est hic Deus, praeter quam in pudendis, quae maiori subligaculo velantur. Sub dextro pede, continua aeris flatura, prominet clavus oblongus, sive mucro acuminatus, quo in terra vel in basi statui ac figi solebat, ut consisteret. Signa maiorum Deorum Larumque, his mucronibus seu verubus insistentia, portatilia fuisse facile credam: quae vel in sacris a sacerdotibus Etruscorum, velatis manibus, deferri: peractaque pompa & supplicatione super columellis vel in compitis defigi solebant: quae circa arborum etiam ramusculos honoris gratia adponebant. Hanc in altaribus, seu basibus, seu columellis signa Deorum insigendi consuetudinem, Romani ab Etruscis, ni fallor, accepere; siquidem in Vase Etrusco, picturis insigni, apud Dempsterum Tabula LXIII. videmus defixum statutumque in praealta columella sive ara perparvum Bacchi simulacrum, quod in Orgiis circumferri solemne erat: quod indicant feminae in eo pictae, quae Dionysia celebrant.

Quod vero curiosum ac maxime rarum in hoc simulacro, pileolus eius capiti impositus est, tamquam fictum capillitium: eoque structurae artificio confectus, ut e capite, si quis velit, divellere possit; fixus tamen in eo est, dimidiamque secti ovi partem refert: qui coniecturae meae ansam dedit, ut unum e DIIS CABIRIS, quos & DIOSCVROS adpellarunt, vetustorum lapidum testimonio (1), referre suspicarer. Non enim hoc signum longe diversum est ab imagine CABIRORVM, quae in nummis Thessalonicensium apud Seguinum (2) impressa cernitur: qui, ut diximus, Vulcani & Caberae filii habentur: eidemque Vulcano eorum idola similia fuisse Herodotus tradit (3). Neque ab his abludit descriptio, quam facit Pausanias (4), quorumdam sigillorum, quae apud Brasiatas vidit. Ita igitur inquit: *Ἀχρα δ' ἐστὶν ἐν ταῖς Βρασιαῖς μικρὰ, προέχουσα ἡρέμα ἐς τὴν θάλασσαν. καὶ ἐπ' αὐτῇ χαλκοῖ ποδικίων ἐσλήκασιν οὐ μείζονες πῖλους ἐπὶ ταῖς*
κεφα-

(1) Vide Gruterum pag. CCCXIX. 1. Vailant. Numism. Tom. II. pag. 155. Gyraldum Histor. Deor. Syntagm. 1.

(2) Selector. Numism. Cap. I. Cap. VII.

(3) Lib. III. Cap. IV.

(4) In Laconicis Lib. III. Cap. XXIV.

κεφαλαῖς ἔχοντες · οὐκ οἶδα εἰ ΔΙΟΣΚΟΤΡΟΤΕ σφᾶς ἢ ΚΟΡΙΒΑΝΤΑΣ νομίζουσι · τρεῖς δ' οὖν εἰτί . *Est Brasīs paruum & molliter in mare excurrens promontorium : in eo sigilla pileata videas ex aere , nibilo pedilibus maiora : non facile dixerim DIOSCVRVVM , an CORTBANTVM ea nominibus sanxerint : tria certe sunt ea figura .* CABIROs DEOS Terullianus (1) Samothracas agnoscit : vocatque (quia tres fuere) triplici diverso nomine , *Magnos , Valentes , Potentes* : iisdemque tres aras in Circo a Romanis dedicatas fuisse adfirmat . Hi Dii , qui & CVRETES dicti , omnium primi Deorum cultum & mysteria gentes docuere (2) : nec Bacchi tantum , verum etiam Cereris , quae ex eis CABIRIA dicta est (3) . Hac de causa pateram dextera manu tenet : sinistra propitium ac faventem se cultoribus ostendit ; quia sacrificia libationum hominibus monstravit . Censeo enim , illis Diis datam pateram , qui divinum cultum vel monstrarunt , vel sacra mysteria atque initiationes instituerunt .

T A B V L A LVII. LVIII. LVIIII.

P R I A P V S

*antiquorum Tuscorum Deus , praesertim
Perusinorum & Clusinarum.*

PRIAPVS , si physice consideretur , idem est ac SOL , eiusque lux primigenia , unde vis omnis feminatrix . Aegyptii , Hori nomine , eum ita coluere , ut Sacerdotes paterna sacerdotia accipientes , ei primum initiandos esse censuerint (4) . Humana autem forma effinxerunt eius simulacrum , dextera tenens sceptrum , sinistra intentum veretrum mirae magnitudinis (5) : altero quidem ex his symbolis , SOLIS ac proinde PRIAPI imperium ac potestatem in universum orbem designarunt : altero vero vim eiusdem SOLIS generativam : quae , quia est longe maxima ,

(1) De Spectaculis Cap. VIII.

(2) Vide Hymnum in honorem Dioscurum , qui Homero , vel Orpheo tribuitur .

(3) Vide Ioannem Antonium Astorium in

Comment. de Diis Cabiris §. IX. pag. 52.

(4) Ex Diodoro Siculo Lib. I. pag. 35.

(5) Vide Suidam , qui describit . Isidorum Orig. Lib. VIII. Cap. XI.

ma, commodissime visa est denotari ea membri magnitudine. *Belphegor*, Moabitarum idolum, PRIAPVM esse censet D. Hieronymus (1). Ab Aegyptiis, PRIAPI cultum Graeci & Etrusci acceperunt: ab his Latini ac Romani. Aegyptii alatum fecerunt, & cum capite ornato orbe seu disco, ut eius motus celeritatem, divinam quoque vim & potestatem, eiusque imperio totum terrarum orbem patere significarent.

Diu incertum me pependisse fateor, referrem ne hoc loci tam obscena ac pudenda veterum Etruscorum simulacra, ne castis oculis essem offendiculo; verum perspecto virorum, integritate & candore morum profecto insignium, exemplo, haud praetermittenda esse censui; ut eo magis his patefactis deliramentis, Ethnicorum pravitatem, qui haec cernunt, detestentur: clariusque nostrae Catholicae Religionis veritas atque etiam puritas elucescat & roboretur (2). Quoties enim haec video, temperare mihi non possum, quin exclamem cum Persio:

O curvae in terras animae, & caelestium inanes!

Primum igitur in Tabula LVI. num. 1. occurrit ridiculum PRIAPI Ορχηστῆς *Saltatriculi* simulacrum aereum, quod in Museo Gaddio adservatur. Ferunt, PRIAPVM Deum ac PANA, Bacchum ad bellum cum Indis gerendum secutos, efferatas gentes demulxisse, dum exercitum praeirent, saltando, choreasque ducendo cum musicis modis (3). Pumilionis specie eum exhibuere Etrusci; quia hoc hominum genus, ut notat apud Suidam Theophrastus (4), tum viribus corporis, tum immani veretro egregie pollet. Sinistra manu, more Deorum Etruscorum, pomum ovi specie gerit, ac ludicro gestu ostentat: quod dico, ne aliquis suspicetur, eum gerere crotala, in Bacchanalibus adhiberi solita, non secus ac alterum PRIAPI signum, quod Causeus adfert e Museo Belloriano (5): quod quidem ad Etruscos pertinere existimo; nam, quum sit toto corpore nudus, excepto, ut heic in nostro, angustiori amiculo, quo supra inguen cingitur; Etruscorum Deorum exemplo, pedes calceis clausis ornatos habet. In hoc vero a me edito, illud praeterea notatu dignum, quod caput habet corona redimitum, vittisque pendentibus insigne, quae e variis

(1) Lib. 11. in Osee Cap. 1x. Priapi initiationes & mysteria habes Numerorum Cap. xxv. 9. 5.

(2) Hanc etiam potissimam adfert rationem Mich. Angelus Causeus in Dissert. de Mu-

tini simulacris pag. 121. in Mus. Romano.

(3) Vide Athenaeum Lib. xv. pag. mihi 694.

(4) In voce Νάρκωτος.

(5) Tab. 1v. Dissertat. de Mutini simulacris pag. 126.

riis pomis contexta est : singula vero poma , in medio excavata , cotylifcos referunt : qui indicio sunt , olim pretiosas gemmas insertas retinuisse ad coronae decus , quae nunc desiderantur .

Inobservatum non relinquam aereum PRIAPI simulacrum ; relatum in Tabula LVIII. num. IV. quod apud me exstat , iuvenili specie , & stantis habitu expressum : cuius pedes calceis ornati sunt , pendetque ex humero sinistro , usque ad crura , breve amiculum . Caput eius radiato disco decoratur , quasi imaginem Solis referat , cum quo , ad generandum , communem habet virtutem . Hinc etiam animadvertere lubet , quot diademata , quotque capitis ornamenta excogitarint Tusci nostri , ut Deos suos cultoribus angustiores non sine ratione redderent .

Exstat in eodem regio Mediceo Cimeliarchio alterum PRIAPI simulacrum ex aere , cui pro symbolo anserculus datus est ab antiquis Tuscis ; ut hoc animali aquatico , rerum omnium generationem , ut diximus , ex aqua constare innotesceret : quod animal etiam Baccho , qui idem est ac PRIAPVS , pro insigni nota , ut paullo ante vidimus , tribuere .

Sequuntur turpia atque obscena quaedam fascina ex aere , quae Etruscae feminae collo suspensa gerere consueverunt , ut sibi fecunditatem a PRIAPO Deo facilius impetrarent . Ea etiam persaepe taurino capiti adiuncta sunt : quae etiam puerorum collo tamquam remedium praebiave appenderunt , loco amuleti & fascini , quod Plinius *infantium custodem* adpellat (1) . Horum plane ingens numerus tota Etruria in Museis obuius est : e quibus antiquis reliquiis , summam pudendamque fuisse veterum Etruscorum superstitionem , probe dignoscere licet .

PRIAPVM varia ac multiplici specie , pluresque aetatis gradus referentem , Etrusci induxerunt : nunc enim videas florida iuventute vigentem , vel virili , ut in Tabula LVIII. nunc videas aetate proecta , vel in senium vergente , ut in Tabula LVIII. num. I. obducta verpa , seu non ita rigente : quin etiam , ut eius occultam vim & latentem declararent , panniculo eius caput obnupserunt . Habes in Tabula LVIII. num. II. & III. PRIAPVM barbatum , cum capite bene tutulato , amictumque veste Bassarica , Bacchi propria ; quia unum atque idem Numen Bacchum & Priapum censuere (2) . Hoc vero notandum , quod pectus & posteriora corporis veste tecta sunt : inferiora vero , ex anteriore parte , nuda atque aperta : quin etiam arrecto pene , tum eo ipso , tum manibus sustinet ingentem pomorum acervum . Hinc inde etiam

utri-

(1) Hist. Nat. Lib. XXVIII. Cap. IV.

(2) Vossium de orig. Idol. Lib. I. Cap. VII.

utrique brachio insident columbae vel turtures, quae eius virtutem significant, quod fecunditatis sint flagrantissimae, & vi generandi polleant, ac mirifice augendae soboli indulgeant.

Altera imago iuvenis PRIAPI, quia expressa est, ut in Tabula LVIII. num. 1. ornato elegantibus foliis ac pomis capite; totoque chlamydis sinu, hortensium herbarum copia referto; altera vero manu incurvum caulem sustinens; referre potest tum ipsum PRIAPVM, tum etiam VERTVMNVVM, de quo iam diximus: vel etiam SILVANVM, quem eodem modo, virili tamen vel senili aetate praeditum, Romani repraesentarunt, ut apud Iacobum Philippum Tomasinum (1). Ad custodiam ruris & hortorum PRIAPI simulacra & ithyphalli ponebantur, ex antiquis arborum truncis, vel e ficu, vel salice, marmore & argilla confecti. In agro Clusino anno CIO. IO. CC. XXVI. horum ingens vis eruta est, qui fictiles erant, & quidem molis horrendae ac terribilis: cum his etiam permixti alii phalli exiguae magnitudinis: quare ex his arguere licuit, templum PRIAPO sacrum apud Clusinos fuisse, & quidem extra urbem, in quo hi phalli, tamquam donaria, a Tuscis positi fuere. Duos etiam marmoreos vidi phallos immensae molis apud Clusinos: quorum alterum maius duobus paria trahere vix possent. Mirum illud videtur, quod memorat Lucianus de phallis Syrorum (2), quos ipse Bacchus dedicavit, qui trecentarum ulnarum fuere: quos viri quotannis conscendebant. Scapo insidebant sponsae, ut fascinum averterent: quod praestari credebant ab ea membri deformitate, ut ait D. Augustinus (3): itemque super eo sedebant iacebantque nuptae, ut sibi prolis fecunditatem miserae impetrarent. Duos phallos e Tiburtino lapide vidi Perusiae, instar termini erectos, Etruscisque litteris inscriptos, quorum schemata habes in Tabula LVIII. num. III. & IV. Alter maior exstat in Hortis suburbanae Villae Nobilissimi Comitis & Equitis Pompeii de Eugeniis: hunc, ferebant, nuper repertum in flumine *Caina*: cuius altitudo fere ulnarum trium. Alterum minorem vidi in Museo Marchionum Oddiorum: cuius scapus pineam nucem refert, undique foliis hortensibus ornatam circumdatamque. Iam enim diximus, pineam nucem apud Etruscos fuisse aurei aevi & felicitatis symbolum. Accedunt folia maiora, decerpta ex hortis, qui PRIAPO sacri sunt, declarantque eius fecunditatem; quia horti numquam sunt sine aliquibus fructibus (4). Ludovicus Bourguet, vir celeberrimus

(1) De Donariis Cap. xxiv. pag. 158.

(2) De Dea Syra.

(3) De Civit. Dei Lib. vii. Cap. xxiv.

(4) Vide Prudentium adversus Symmachum.

rimus, cum quo horum phallorum inscriptiones communicavi, opinatur eas esse ludicras, in Priapeia veterum Etruscorum referendas, quae vel in hortis aliisque locis, ad spectatorum animos exhilarandos, poni solerent. In priore Priapo ita interpretatur:

In capite: ɔʎ : ʎ1. Pl : vc :   *Id est:*   Pelta sanitatis.

In hasta: 1 7 ʎ A M 2 1 c 9 A †   *Id est:*   Taruis malui
                      : 1 H 1 9 3 0 1 7 H A ϱ   quanuitherini.

Hoc est: *Munimentum tenerae idoneaeque matricis.*

Explicari etiam potest: *Instrumentum vitiosae hiantisque vulvae. Vel: Madide laborantis hiantisque uteri munimentum. i. e. remedium.*

Priapi posterioris inscriptio ita se habet:

ɔ A † A ϱ A ɔ   *Id est:*   Caquat pau
1 3 2 ϱ 0 A V A   aua chqsei.

Hoc est: *Malignam cessare facio siccitatis aerumnam.*

Verti etiam posset: *Infelicem finio siccam (aridam) alvum.* Causeus Tab. V. & VI. edidit duos penes alatos, in speciem pensilium lucernarum, forte ad usum pervigiliorum Veneris & Priapi. Sed iam putidissima haec & obscena deliria relinquamus.

T A B V L A L X.

S I L E N V S

*Bacchi educator, custos & magister,
ab Etruscis cultus.*

SILENVUM referunt sigilla ex aere rarissima, & quidem Tuscanici operis, quae profero in hac Tabula LX. quorum duo priora apud me exstant: alterum vero gryphis vel leonis pedi insitens, quo ornatum fuisse, arbitror, aliquod vas vel candelabrum, insigne donarium, Baccho vel eidem SILENO
T dedi-

dedicatum (1), inter Medicea Cimelia adservatur. Si eiusdem SILENI, Dei Etruscorum e minuta plebe, prosopographiam attendas, scriptores omnes Graeci (2) & Latini (3), atque etiam antiquae sculpturae cum ita repraesentant, qualem heic cernimus: recalvastrum, senem, barbatum, simis naribus, ventricosum, hederacea corona redimitum; sed nondum in conspectum virorum doctorum venit togatus; vel more Philosophorum palliatus, instructusque alis, totoque corpore ornatus arborum foliis, uti nunc primum prodit, ex ingenio & solertia veterum Etruscorum.

Calvus fingitur; quia eius calvities spiritalem & caelestem vim ac motum indicat: obesus & ventriculosus; quia terrestri aëris crassitudinem significat, ex antiquorum Theologia, quam irridet Eusebius (4). Senex inducitur; quia Bacchi praeceptor, educator & dux fuisse traditur: qui, quum ei opem consilio & prudentia tulisset in bello contra Saturnum, Titanas, & Indos (in quo etiam, ut memorat Diodorus Siculus (5), comitem & adiutricem habuit Minervam & Amazonas) in Deorum numerum ab eo relatus est, & cum eo commune templum obtinuit. Apud Eleos tamen templum habuit proprium, non commune cum Libero Patre, ut observat Pausanias (6). Totus corporis habitus exprimit praecipuas vini qualitates, si physice consideretur: igneam nempe vim & calorem; quare solemnes vini potores, quique multum ignis elementaris continent, citius ac facilius calvescunt: succum quoque designat meri pinguißimum, quo in homine sanguis nutritur, augetur & roboratur, vitamque prorogat, & longaevam reddit, ut veteres credidere: quod etiam Anacreon inter vini laudes enumerat. Etrusci SILENVUM alatum fecere, ut innuerent vini motum & celeritatem, paratumque eius virtutis auxilium. Acutas & magnas aures dedere; quia vino animi efferantur atque hebetantur. Caput hederacea corona cinxere; quia leniuntur capitis dolores, quos gignere solet immodicus vini potus. Momus apud Lucianum (7), SILENVUM facit genere Lydum: Etruscos a Lydis ortos plures volunt (8). Diodorus Siculus (9) eum omnium primum regnasse in Nyssa insula, opemque Baccho in bello tulisse adfirmat. Philosophiae quoque operam dedisse innuit

- (1) Sileni imaginem sculptam in antiquo candelabro adfert Sponius in Miscell. erud. Antiq. Sect. I. Art. III. pag. 26.
 (2) Vide Lucianum in Concilio Deorum. Tom. I. pag. 907. Euripidem in Cyclope.
 (3) Hyginus Fab. cxc. Albricus in Imag. Lib. III. Praeparat. Evang. Vide etiam Gyraldum Histor. Deorum Syntagm. xv.

- pag. mihi 378.
 (5) Biblioth. Hist. Lib. III. pag. 143. Vossius de Physiol. Christ. Lib. IX. Cap. XXXIV.
 (6) In Eliacis poster. Lib. VI. Cap. XXIV.
 (7) In Concilio Deorum.
 (8) Vide Dempsterum de Etruria Regali Lib. I. Cap. III. & Cap. XX.
 (9) Loco supra memorato.

nuit Aelianus (1), qui eius colloquium cum Mida rege Phrygio habitum refert. Ad haec igitur Etrusci respicere potuere, qui eum vel toga vel pallio amictum exhibuerunt.

Illud etiam curiosum est, quod quum sit reliquo corpore nudus, calceos gerit, ut veteres dixerunt, plebeios: in signo vero depromto e Mediceo Cimeliario, totus eius venter torque cingitur; sub quo, ornatus gratia, folia erumpunt: quae fortasse indicant, una cum Baccho hortos in tutelam recepisse, qui sunt fecunditatis generationisque rerum, ut vidimus, symbola. Hinc suspicari lubet, eius signum, foliis undique exornatum, quod apud me exstat, quum sit a summo ad imum perforatum, atque etiam circa caput foramen oblique habeat, pro amuleto favorabili collo suspensum, gestatum fuisse: incertum tamen an a feminis, an vero potius a viris (2).

T A B V L A L X I. L X I I. L X I I I. L X I I I I. L X V.

T A N

*Etruscorum Deus; praecipua religione a Neapolitanis,
a Pistoriensibus, atque a Senensibus cultus.*

PANA Deum, Aegyptii omnium primi religiosissime colere, teste Herodoto (3): vocaruntque Aegyptiace *Mendes*; quia ita etiam hircum dixerunt; nam eius simulacrum pictores pingebant, & statuarii scalpebant, quemadmodum & Graeci αἰγοπρόσωπον, καὶ τραγοσκελέα, *caprina facie, hircinisque cruribus*: non secus ac Iovem specie arietis, Mercurium canis, Dianam felis. Mendefii inter octo Deos eum numerarunt, quos aiebant priores duodecim extitisse (4). Ab Aegyptiis huius Dei cultum, ut arbitror, Etrusci accepere. Id manifeste adparet ex aereo simulacro elegantissimo, quod exstat inter Cimelia Praeclarissimi Viri Antonii Francisci Marmii, ex Equestri Ordine D. Stephani,

T 2

(1) Variae Histor. Lib. III. Cap. XVIII.

(3) In Euterpe Lib. I. num. 47.

(2) Vide Pignorium in Mensa Isiaca pag. 33.

(4) Ex eodem Herodoto, ibidem.

phani, cuius eximiae humanitati multis nominibus sum devinctissimus. Eius icon exhibetur in Tabula LXII. num. 1. & 11. Si quidem capiti eius imminet columella, tamquam calathus, quam Serapidi atque Isidi ceterisque Diis Aegyptii dedere: crediturque vestigium esse columnarum vel rudium simulacrorum, quae primis seculis, eximiis viris servatoribus seu benefactoribus poni solebant, ut eorum nomina apud posteros viverent quamdiutissime (1).

Quod vero Etrusci, hunc Deum divini cultus honore adfecerint, ob eximia in se collata beneficia, delectamque Etruriam pro sede, testatur Rutilius Claudius Numatianus, qui ait (2):

Seu PAN Tyrrhenis mutavit Maenala silvis.

Facile etiam crediderim, cum apud Etruscos, tum etiam apud Latinos, huius Dei cultum invecum fuisse ex Arcadia, ubi vetustissima religione in honore habebatur maximo: cuius sacra & religionem in Italiam veniens detulit Evander (3): eumque Latini INVVM adpellarunt (4): cuiusmodi vocis significationem, qui adferat, neminem potui invenire: neque etiam inverisimillimum credam, si quis Etruscam esse arbitretur.

Etrusci vero, aliter ac Aegyptii & Latini, eiusdem PANOS imaginem expressere; nam, etsi ei caudam dedere, ut videmus in eius simulacro adlato in Tabula LXII. num. 11. minime tamen ei aptarunt hircina crura, sed pedes humanos habere voluerunt: & quidem, more solito, calceis Tyrrhenis vel Arcadicis lunatis ornatos, ut in hisce imaginibus videmus. Cornua quidem hircina vel caprina eius capiti imposuere, ut videre est in aereo simulacro edito in Tabula LXIII. num. 11. quod apud me exstat, repertumque comperi in agro Pistoriensi; verum ea, parva quidem, multo artificio, ne tam manifesta essent, ita occultarunt, ut aures, non cornua viderentur. In sequenti Tabula LXIII. num. 1. adfertur eiusdem Dei caput eximio opificio sculptum, in quo cornua eminent quammaxime; verum hoc fuisse donarium, Deo PANI in eius templo appensum & dedicatum, existimo, non vero simulacrum cultoribus expositum. Iam enim vidimus, Tuscos abhorruisse a consuetudine aliarum nationum, qui Diis, quos coluere, belluarum vel crura vel capita adiungere. Illud in eo capite, quod exstat in Museo Gaddio, notandum est, quod

(1) Vide Bonarrotii Observat. in Numism. max. mod. Tab. xv. pag. 273.

(2) In Itinerario Lib. 1.

(3) Ex Dionys. Halic. Lib. 1. & Livio Lib. 1.

(4) Vide Macrobius Saturnalia Lib. 1. Cap. xxii.

quod radiorum instar, undique foliis perelegantibus pro diademate redimitur, ut superius etiam vidimus in simulacro Apollinis sacrificantis Tabula XXXVII. num. 1. Pro auribus habet duo copiae cornua, quae versus terram inclinata, inania omnino visuntur.

Manifestum igitur est, ex adlatis PANOS simulacris diversimode sculptis, Etruscos cultu maximo & religiosissimo eius numen deveneratos esse. Fuit enim PAN, e Dionisyacis ministris, omnium maxime Bacchicus (1), Musicus, Saltator, Venator & Bellator praestantissimus (2): Libero Patri apprime carus, cui adversus Indos pugnanti opem & consilium strenue contulit. Etrusci, ut arguere lubet ex his imaginibus, artis Orchestricae & Auleticae inventorem existimarunt; nam in Tabula LXI. in altum suspenso laevo brachio, manuque eo gestu complanata expressus est: quem gestum saltatores facere solent, vibrando corpus antequam saltus edant. Dextra manu praefert duos breves calamos: in Tabula vero LXIII. num. 11. multo maiores calamos ostentat sinistra manu; expressusque est iacens, pulvino innixus: quasi se omnium primum fistulam artemque arundines iungendi cera reperisse ostendat. Maro hanc ei tribuit gloriam (3):

*PAN primus calamos cera coniungere plures
Instituit.*

Plinius non solum fistulam, sed & monaulon invenisse observat (4). Apud Lucianum (5) idem PAN ἑταῖρον καὶ διασώτην, socium & consiliarium Bacchi se praedicat, atque in deducendis Bacchantium choris; modulandisque calamis & fistula, quam invenit, adeo peritum se iactat, ut sine suo ductu nil facere posse Liberum Patrem adfirmet.

Forte etiam Etrusci tintinnabula ab eo inventa crediderunt, in Bacchanalibus adhiberi solita (6); nam idem PAN, pro emblemate sculptus in manubrio aereo, ut puto, alicuius vasculi, quod exstat in Medicea antiquarum elegantiarum supellectile, tintinnabulum, quasi a se repertum, indicat sinistrae manus digito. Neque id absurdum videbitur his, qui descriptionem legerunt magnificentissimi sepulcri Porcenae Regis Etruriae apud Plinium (7): in cuius fastigio singulis quinque quadratis pyramidibus, orbis aeneus,

(1) Vide Lucianum in Bis accurato Tom. I. pag. 665. 666.

(2) Virgilius in Eclog. x. vers. 26.

(3) Eclog. 11. vers. 32. & Eclog. viii.

(4) Hist. Nat. Lib. vii. Cap. lvi.

Ovidius Lib. 1. Metamorph. vers. 712.

(5) In Dial. Panos & Mercurii T. iii. pag. 16.

(6) Vide Fabretum in Inscript. antiq. Cap. vi. pag. 429.

(7) Hist. Nat. Lib. xxxvi. Cap. xiii.

neus, & petasus unus erat impositus: e quo pendebant excepta catenis tintinnabula, quae vento agitata, longe sonitus referrent, ut Dodonae olim factum. Igitur manifestum est, Etruscis cognitum fuisse antiquissimum tintinnabulorum usum. In ara marmorea, quam protuli & illustravi inter Donianas Inscriptiones (1), ante imaginem eiusdem PANOS sedentis, in pinu suspensa sunt duo tintinnabula, vel etiam, si mavis, crotala, quae hanc meam coniecturam in hoc aereo signo explicando, confirmant. Neque vero lampadem esse puto; quamvis sciam ei convenire posse, quod Solis imago sit, atque in eius honorem lampadum certamina fuerint instituta ac celebrata, ut auctor est Libanius (2): qua etiam ferunt, panicos terrores, Bacchi affeclis ab exercitu Indorum noctu immisos, discussisse; nam alia figura ac symmetria lampades, vel pictas vel sculptas, observavi in antiquis Etruscorum monumentis; quare potius tintinnabulum referre crediderim: quod idem Deus, ut dixi, manu indicat, quasi se illud reperisse in usum Bacchanaliorum gloriatur.

Gregis ac pecoris tutela commendata PANI, qui idem est ac SILVANVS, quo nomine Romani ei templa, signa, collegia, aedituos, cultores, sacerdotes, & solemnia sacra Kalendis Martiis adsignarunt: cui etiam omnia sua consecrare consueverunt. Vetus scriptor de agrorum finibus: *Nam omnis possessio tres SILVANOS habet: unus dicitur DOMESTICVS, possessioni consecratus: alter dicitur AGRESTIS, pastoribus consecratus: tertius dicitur ORIENTALIS, cui est in consinio lucus positus, a quo inter duos pluresve fines oriuntur.* PANA sive SILVANVM PASTORALEM refert Etruscum sigillum, in Tabula LXV. num. I. & II. editum, duplici schemate: quod quidem, artificio est pulcherrimum atque rarissimum. Toto capite calvus, cum acutis auribus & proluxa barba effectus cernitur. Indutus est, quod animadversione dignum, duplici veste brevissima, quae ad utrumque genu non pertingit, & nuda habet crura, quae nunc desiderantur. Interior vestis est tunica manuleata: exterior vero, tunica ipsa brevior, exomis: quae vestes pastoribus & agricolis optime conveniunt. Capellam in humeris deferat, non secus ac in gemmis, quas vidi, exhibetur Mercurius, arietem eodem modo gestans; quia eum agriculturae & pastortiae artis peritum, gregesque tueri, augere & multiplicare crediderunt, ut observavi ad Gemmas Musei Florentini (3). Ex hoc igitur aereo Etrusco signo antiquissimo, quod exstat in Mediceo Ga-

(1) Tab. IV. num. III. pag. XLVII. & 21.
(2) Declamatione XIV.

(3) Vol. I. Tab. LXX. pag. 143. Vide Enarrat. ad Eclog. I. Virgilian. vers. 33.

Gazophylacio, perspicuum est, Tuscos coluisse PANA, gregis custodem, atque, ut Graeci dixere, Επισκόπον: quo nomine etiam Arcades eum venerati sunt, ut canit Ovidius (1):

*PANA Deum veteres pecudis coluisse feruntur,
Arcades: Arcadiis plurimus ille iugis.*

Illud etiam memoratu dignum, quod Arcades in eius templo ignem perpetuo ardere voluerunt, ut notat Pausanias (2): cui Deo, aequae ac potentissimis quibusque, & vota hominum rata habere, & merita poena improbos adficere tribuerunt. Priscis quoque temporibus, eum reddere oraculorum responsa autumant: eiusque interpretem fuisse ERATO Nympham, cum Arcadi Callistus filio nuptam, ferunt: quam forsitan exprimit Etrusca ex aere protoma elegantissima, e Museo Mediceo depromta, quae habetur in eadem Tabula LXV. num. IV. nam corona laurea vel potius myrtea redimitum est eius caput, cum gemma in medio eminente, e qua vittae, eam retro revincientes, dependent. Ex eodem Pausania colligimus, etiam cursus certamina Arcades PANI sacra esse voluisse; nam iuxta eius fanum, condenso luco circumseptum, construxere hippodromum, hippodromo stadium adiungere, in quo iam tum ab initio Lupercalia celebrarunt. Haec omnia ab Arcadibus, qui Etruriam incolere, atque ab ipsis Etruscis accepere Romani; quamvis de Etruscis si leat Dionysius Halicarnassensis, ut eorum gloriam penitus extinguat (3). Atheneus adfert exemplum Scoliorum carminum, quae in hominum coetu & convictu canebantur vel ab omnibus simul convivis, vel singulatim, vel ab eruditioribus viris, qui certo in loco accumbebant: in quo, quamvis e numero Semonum fuerit Deus PAN (4); tamen laudatur post Minervam, Plutonium, Cererem, Proserpinam, Latonam: invocaturque ut victoriis faveat, adsitque gaudiis & canticis semper propitius & laetus. Neque id mirum quando Socrates in Phaedro eundem, ante omnes Deos, invocat: Ω ΠΑΝ ΤΕ ΚΑΙ ἄλλοι Θεοὶ, δοίητέ μοι τᾶνδον εἶναι καλῶ. O PAN, ceterique Dii, date mihi, ut intus sim pulcher & honestus (5).

Exploratum est, veteres PANOS nomine allegorice naturam ipsam rerum omnium procreatricem, universumque mundum intelli-

(1) Fastor. Lib. II. vers. 271.

(2) Iu. Arcadicis Lib. VIII. Cap. XXXVII.

(3) V. Lib. VII. Antiq. Rom. pag. mihi 478.

(4) Ex eod. Dionysio Halicarnass. ibidem.

(5) Vide etiam Clementem Alexandr. Stromat. Lib. V. pag. mihi 595.

tellexisse. Cornua in eius capite, radiorum Solis & Lunae similitudinem exprimunt: facies minio tincta, ad aetheris imitationem: fistulae inventum, ad declarandam caeli harmoniam (1). Polyae-
nus (2), PANA cornutum pingi ait; quia in exercitu Liberi Patris primus reperit ordinem, phalangem nominavit, & cornu instituit dextrum & sinistrum.

Hunc Deum, apud Etruscos quoque antiquissimum, ut eius signa ostendunt, prolixis cum capillis sculpta (sicuti videmus in Tabula LXII. & LXIII. num. 11. & 111. quae magis accedunt ad vetustiore Aegyptiarum sculpturarum notam) non solum apud Pistorienses praecipuo cultu honoratum fuisse constat; verum & apud Neapolitanos quoque, ut antiqui lapides & arae ei dedicatae testantur, quas illustrat doctissimus Reinesius (3): eiusque signum in Levocopetra villa Neapoli laudat Capacius (4). Fanum quoque apud antiquissimos, Senensis ditionis incolas, Etruscos, PANI dedicatum suspicor ex reliquiis eius nominis, quae cuidam pago supersunt; atque ex Etruscis imaginibus eo in loco, erutis, quae mox adferam in sequenti Tabula LXVII.

T A B V L A LXVI. LXVII.

FAVNI. FAVNAE. SATTRI. SATTRAE.
BACCHANTES. BACCHAE. CENTAVRI.

*Liberi Patris affeculae: horum imagines proferuntur
& illustrantur.*

Picta veterum Etruscorum Vasa, iam edita apud Dempsterum (5), aliaque in hoc opere adducenda, non raro repraesentant BACCHI orgia, adparitiones, pompas, Dionysia festa & ludos: quibus monumentis perspicuum est, omnes LIBERI PATRIS famulos, quos fabulosa finxit vetustas, Etru-

(1) Servius & Philargyr. in Eclog. 11. Virg.

(2) Stratagematum Lib. 1.

(3) Classe 1. num. CXLVII.

(4) Lib. 11. Cap. 111.

(5) Tab. XI. XII. XIII. XIV. XV. XVII. XVIII. XIX. atque etiam in aliis.

Etruscis probe cognitos fuisse. In his enim videre licet *FAVNOS* iuxta Bacchum saltantes, ramos, citharas, amphoras, pocula, e cornibus facta, gestantes ostentantesque ludicro gestu, qui inducuntur vel barbati vel imberbes, cum auribus acutis: ad haec caudis insignes, interdum etiam personati exhibentur, varias hominis aetates referentes, mitris vel coronis hederaceis redimiti. *FAVNAE* imaginem habes in Tabula LXVII. num. 1. quae caput habet semitectum velo, bullaque ante pectus subnexo. Ea imago ex argilla confecta est egregia arte: de qua, deque reliquis, in eadem Tabula relatis, nonnulla mox adnotabo.

SATYRORVM prosopographia haud est *FAVNIS* dissimilis: hi tamen, non ut apud Graecos & Latinos, cum hircinis caprinisve pedibus, sed omnino humanis conspiciuntur: ex facie vero facile eos dignoscas, qui vel hircos vel capros referunt, naribus simis. Vnum tantum *SATYRVM*, in Etrusca patera caelatum, quam inferius profero e Museo Collegii Romani, ad hunc usque diem observavi, cum pedibus hircinis expressum, qui cum *BACCHA* saltat, simulque lyram plectro pulsat; neque tamen coxas, crura ac tibias habet villosas & hirsutas, sed humanis omnino similes.

Exstat etiam in Mediceo Museo aereum signum elegantissimum, & quidem maxime rarum, quod *SATYRAM* sedentem repraesentat, ut vides in superiore Tabula LXIII. num. II. & III. expressam: Tuscanicique operis notas omnes praefert: tenetque, more Etruscorum Deorum, pomum laeva manu. Eadem *SATYRA* praeter acutas aures caudamque breviusculam, villosas habet coxas & crura, pedesque caprae simillimos. Observare etiam lubet τὸ πλεξείδιον, *nexum capillorum*, sive πλόκον, πλέγμα ἐκ τριχῶν, *intortum capillitium*, in orbem contextum, cum Bacchi tum Baccharum proprium, quod etiamnum apud monticolae Etruscarum regionum feminas in usu esse videmus. Has quoque Bacchi famulas & ministras Etrusci in honore habuerunt: minimo tamen honore, in comparatione cultus Deorum maiorum gentium, dignati sunt; quare nil mirum, si, praeter morem, iisdem ferinos pedes tribuerunt. Non enim video Etruscos proposuisse Numina superioris ordinis cum huiusmodi pedibus brutorum.

In Tabula LXVI. duo vel *FAVNORVM*, vel, si mavis, *SATYRORVM* signa ex aere adferuntur e Gaddiorum Cimeliis, quae, quum aliquod vas Bacchi donarium sustinuerint, in tigris, unico pede insistentem, desinunt: nescio tamen an in primo signo tigris expressa sit, quae barbata fingitur. Eorumdem *FAVNORVM* protoma foliis arborum cingitur: cervina pellis, subne-

xa eleganti fibula seu bulla, veluti chlamys, pendet e laevo humero.

CENTAVROS pariter in honore fuisse apud veteres Tuscos, perspicue intelligimus ex adlatis Vrnis cinerariis in Dempsteriano Opere Tabula XXI. num. 1. & 11. Hi enim cum Pirithoo Lapitharum rege pugnantes exhibentur, & quidem varia specie; nam in urna Perusina, priore loco edita, CENTAVRVS pugnans, clypeo munitus, duos tantum habet pedes humanos, si coxam & tibias spectes: si vero plantam, equinos: praeterea etiam caudatus expressus est. In altera vero Perusina Vrna, relata in eadem Tabula num. 11. CENTAVRVS, contra eundem regem saxis pugnans, duplici natura constat: pedes vero quatuor equini sunt. Singulare est aereum perparvum signum, prolatum in Tabula LXV. num. 111. quod Perusiae exstat in Museo Montemellinio; nam CENTAVRVS expressus est naturae duplicis specie, humanae & equinae: nimirum pedibus humanis in anteriore parte corporis: in posteriore vero equinis, non secus ac visebatur in antiquissima Cypseli arca, quam describit Pausanias (1). Quid utraque manu antiquitus praetulerit, an hastam, an vero thyrsum, quum sint manus labefactatae, haud facile dictu est.

BACCHANTES quoque viri & BACCHAE feminae in Vasculis Etruscorum aliter pictae sunt, quam spectentur in monumentis tum Graecorum tum Latinorum. BACCHANTES saltant capite coronato hedera, hastasque sive thyrsos iactant, crateres & mysticas cistas vel arculas in Orgiis circumferunt: lyra vel tibiis canunt, buccinae perstrepunt: scissa ligna manibus tenentes ludunt atque subsultant: interdum tenent amphoras, pocula, crateres: interdum BACCHAS territant & insectantur, easque apprehensis vestibus detinent: BACCHAE vero exhibentur saltantes, cymbala pulsantes, vestibus amictae ornatissimis; aliquando calceatis pedibus elegantibus cothurnis, ut in Tabula XI. Dempsteriani Operis: comitis omni ornatu cultuque capillis: nunc thyrsos gerunt, vel corollas elegantissimas: nunc mysticas cistas & arculas, vascula, crateres, crotala, flabella, umbracula portant (2): quibus picturis spectantium oculi in conviviiis, ludis, Dionysiis festis, celebratibus & pompis Deorum, mirifica voluptate recreabantur exhilarabanturque. Inferius proferam insigne, ut auguror, donarium vel BACCHO vel etiam BACCHIS consecratum, quod Faesulis inventum est, Sardaë incisum; nam in eo BACCHAE seu MAENADES sculptae sunt alio vestium capillorumque cultu, varioque modo saltantes.

In

(1) In Eliacis Lib. v. Cap. XIX.

(2) Tab. XXVII. XXIX. LXIV.

In Tabula LXVII. num. III. & IV. observanda sunt capita, BACCHARVM, argillae impressa: quae statim ac eruta sunt mense Decembri, anno CIO. IO. CC. XXVIII. in agro Senensi, quarto ab urbe lapide, in praedio Illustrissimi viri Ioannis Baptistae Tommasii, Patricii Senensis, quod iacet in colle inter Montemapertum & *Pancole* (quod loci nomen indigitat Panos Dei cultum, ut suspicor, quod forte in eo Panos Dei fanum fuerit) ad manus meas venire, ut observarem: quod non sine magna voluptate mihi contigit. Nam tum haec capita, tum alia duo, quae in eadem Tabula LXVII. exhibentur num. I. & II. Faunamque & Satyrum five Silenum aliquem e numero famulorum Sileni referunt (& ipsa ex argilla eximio artificio expressa) inaurata erant: aurique & bractearum reliquiae, quae remanserant, insignes, nec adeo tenues erant. Eo etiam in loco sepulcretum inventum est, ollis & urnis cinerariis compluribus refertum, quas proferam suo loco: erantque Etruscis litteris ac titulis inscriptae: quorum accedente auctoritate, quin haec capita pro donariis suspenso fuerint, vel tamquam monumenta pro gratiarum actione posita in templo BACCHI vel PANOS Dei, quod apud Etruscos Senenses fuit, dubitare minime possumus.

Ne locus in eadem Tabula vacuus superesset, adieci Etruscam arculam sepulcralem e Tiburtino lapide, litteris Etruscis inscriptam, in qua ad defunctorum tutelam sculpta est larva, seu potius persona scenica cum lingua exerta, de qua mox dicam.

T A B V L A LXVIII.

C O R O N I S N T M T H A

una e nutricibus Bacchi pueri.

BACCHVM infantem, recens natum, ut veteres tradunt Mythologi (1), atque uti exhibet sculptura marmorei vasis, eximium Salpionis opus, quod exstat Caietae, ab eruditissimo Sponio in lucem editum (2), Mercurius ad LEVCOTHEAM, sive INO detulit (3), quae omnium prima ubera

V 2 pue-

(1) Auctor Hymnor. qui Orpheo vel Homero tribuuntur. Ovidius Metamor. Lib. III.
(2) In Miscellan. erud. Antiquit. Sect. II.

Artic. I. pag. 25.
(3) Vide Pausaniam in Laconicis Lib. III. Cap. XXIV.

puero dedit : deinde enutriendum educandumque NYMPHIS NAXIIS tradidit , quarum nomina , a Diodoro Siculo pervulgata (1) , haec sunt : PHILIA , CORONIS , CLEIS ; nam Naxii apud se Bacchum nutritum adfirmant ; ideoque Naxum insulam ei dilectam , & a quibusdam Dionysiadem adpellatam , praedicant . Certant e contrario Brasiatae (2) , certant etiam Arabes , qui in Nyfa insula Liberum Patrem nutritum iactant a NYMPHIS NYSIADIBVS , quemadmodum docet idem Diodorus (3) . Vt cumque res sit , Etrusci quoque apud se Bacchum puerum , a Nymphis nutritum fuisse , credidere , ut auguror ex hoc aheneo elegantissimo simulacro , quod ab oblivione , atque a tenebris vetustatis vindicatum , in lucem profero e Mediceo insignium monumentorum Promptuario . Primum , quod ab Etrusco Statuario sit confectum , indicat torquis , eximium Etruscorum ornamentum , Diis dari solitum : indicat etiam eiusdem sculpturae character & indoles . Quod vero vel e DIONYSIADVM NYMPHARVM numero unam referat , dubitandi locum esse non video ; nam capite , tamquam insigne ac symbolum , praefert pampinum , qui in inferiore parte ita circumvolvitur & sinuatur , ut concham referat , aquae vel laticis capacissimam . Praeterea , quum sit toto fere corpore nuda , reiecto in posteriora amiculo , quod e laevo brachio pendet , dextrumque genu & tibiam velat ; pedes ornantur calceis : qui mos Etruscis est valde frequens & familiaris . Cum adsimili fastigio , sive corona pampinea , cernitur Bacchi imago in aereo clypeo expressa apud eruditissimum Causeum (4) : quam etiam Etrusci operis esse , haud difficulter credam . Exstat etiam in regio Mediceo Thesauro adsimilis corona , sed longe ornatior , ad exemplum pampini confecta , quae pariter radiata est : radiisque maioribus cernitur globulus impositus , tamquam gemma , eo fere modo , quo corona Marchionum & Comitum , rei Heraldicae peritis satis nota , nobilitatur ; ab Etruscis , ut videtur , desumpta : eam ex aere constantem , expressam vides in Tabula LXVIII. Eo prorsus modo sculpti sunt radii in limbo vestium Deorum , ut vidimus in imagine Vertumni relata in Tabula II. atque in veste Iunonis Reginae apud Dempsterum Tabula II. Hanc coronam (cui in medio adhaeret annulus pro manubrio , ut facilius caperetur vel suspenderetur ; quam etiam antiquitus auro superfusam fuisse reor) donarium Bacchi maxime proprium fuisse arbitror :
qui,

(1) Biblioth. Hist. Lib. v. pag. 225.

(2) Vide Pausaniam in Laconicis Lib. 111. Cap. xxiv.

(3) Biblioth. Hist. Lib. 111. pag. 141.

(4) In Museo Romano Sect. 11. Tab. 11. pag. 34. 35.

qui, ut tradit Philonides Medicus in libro de Coronis & Vnguentis apud Athenaeum (1), e rubro mari vitem transtulit in Graeciam: ornatuſque tempora pampino a Poëtis frequenter deſcribitur.

Obſervandum ſupereſt, quod NYMPHA DIONYSIAS oculis clauſis ſculpta eſt, dextro brachio ad genas admoto: qui geſtus doloris index eſſe ſolet. Huius rei arcanam ſignificationem, ni fallor, aperit Theophrastus, qui libro de Temulentia ita ſcribit, ut refert idem Athenaeus (2): Οτι τοῦ ΔΙΟΝΥΣΟΥ τροφοὶ αἱ ΝΥΜΦΑΙ καὶ ἀλγῆσαι. αἱ γὰρ ἄμπελοι πλεῖστον ὑγρὸν χέουσι τεμνόμεναι, καὶ κατὰ φύσιν δακρύουσι. Id eſt: ΒΑCCHI reuera nutrices fuere NYMPHAE; ideo quod putata vite, manat humor plurimus, & natura vitis lacrymatur. Etruſci hoc rariffimo NYMPHAE ſimulacro (quam non invitus vocaverim CORONIDEM, de qua Diodorus Siculus (3); eo quod corona pampinea cum eius nomine perbelle congruat) plura ſimul exprimere, magna ingenii perſpicacia praediti, voluere: nempe vitis amputationem, e qua manant lacrymae; ideo quaſi dolentem & ſemianimem effinxerunt: & vinum aqua temperandum eſſe, quia eiufdem NYMPHAE imaginem ceteris Nymphis aquatilibus & fontinalibus valde ſimilem fecere: quae ſeminudae finguntur, concham aquarum capacem, vel urnam manibus tenentes, vel folium datum, vel herbam latifoliam, quam *Nymphaeam*, de qua Plinius (4), eſſe putat Raphaël Fabrettus, qui Nympharum imagines adfert ex antiquis ſculpturis veterum Romanorum (5). In rem meam facit, id quod Philocorus ſcribit apud Athenaeum (6), Amphictionem regem Athenienſium, quum a Baccho didiciſſet vini temperandi rationem, primum diluiſſe: & idcirco, qui ſic mixtum biberant homines, rectos ambulare; quum antea curvi ob meri potum incederent: ob tantum beneficium eum aram Baccho, quem cognominavit ΟΡΘΟΝ *Rectum*, aedificaffe in Horarum delubro; quoniam Horae vitis fructum educant: & proxime illam, NYMPHIS alteram exſtruxiſſe: documentum bibituris, vinum temperandum eſſe, quia NYMPHAS Bacchi nutrices fuiſſe veteres tradiderunt. Praeterea, ait, legem promulgaſſe, ut ſtatim cum cibus, deguſtandum ſolum meri nonnihil adferretur, quod BONI GENII, quam magna poteſtas ſit, declararet: deinde poſtea, ut temperatum quiſque biberet quantum eſſet libitum, ſed cum praefatione nominis

(1) Deipnoſ. Lib. xv. Cap. xv. pag. 675.

(2) Deipnoſ. Lib. xi. Cap. i. pag. 465.

(3) Bibl. Hiſtor. Lib. v. pag. 225.

(4) Hiſt. Nat. Lib. xxv. Cap. vii.

(5) Diſſertat. i. de Aquis & Aquaeductibus pag. 99. 100. 101.

(6) Deipnoſoph. Lib. i. Cap. i. num. 19. pag. 38.

minis Iovis ΣΩΤΗΡΟΣ, *Servatoris*, pietatis ergo : potaturique ut meminissent, pro indubitato salvos se ac incolumes fore, si ad eum modum biberent. Memorat Pausanias (1), Liberum Patrem percussisse terram thyrsō, e qua fons erupit, quem Messenii Dionysiada nominarunt.

T A B V L A L X V I I I I.

D R T A S N T M P H A

*arborum, fructuumque arboreorum praeses,
ab Etruscis culta.*

Quo nomine NYMPHAS, arboribus fructibusque earumdem praesides, Etrusci adpellarint (quas Graeci, atque ex his Latini DRYADAS dixere ἀπὸ τῆς δρυὸς : itemque HAMADRYADAS, quod ἅμα ταῖς δρυσι : hoc est simul cum arboribus nascantur, & interire videantur) incompertum mihi est : illud tamen perspicuum esse arbitror, luce ac testimonio huius aheni simulacri rarissimi, & quidem dubio procul eximii operis Tuscanici (quod hac ipsa die, dum haec scribo, peropportune comparavi, atque inter mea cimelia recondidi) easdem NYMPHAS Etruscis non solum cognitae, verum etiam honore maximo cultas fuisse. Arcas, Callistus filius (a quo rege & ipsa, quae antea Pelasgia dicebatur, Arcadia terra ; & gens, qui Pelasgi fuerant, Arcades nominati) habuit uxorem, cui nomen Erato fuit, non mortalem feminam, sed unam e Dryadibus Nymphis : quas ipsi Arcades patria voce, ut memoriae proditum a Pausania (2), DRYADAS vocitarunt, & *Epimeliadas*, quas alii *Naiades* dixere. Liquido igitur constat, DRYADVM Nympharum cultum in Italia esse antiquissimum : nec solum probe notum Arcadibus sive Pelasgis, qui Etruriam incoluere ; verum etiam ipsis Etruscis.

His NYMPHIS Etrusci, uti ex hoc insigni simulacro intelligimus, alas divinitatis praesentisque virtutis indices dedere : & quidem non demissas, aut in quiete cohibitas, sed expansas volantique similes : quibus etiam Numina sua, praesertim Consentia, &, ut

(1) In Messenicis Lib. IV. Cap. ultimo.

(2) In Arcadicis Lib. VIII. Cap. IV.

& , ut aiunt , maiorum gentium , exornarunt ; ut earumdem auxilium velox & paratum significarent . Caelestis hisce insignibus maiestatis , adde divinum diadema , sive mitellam e coma eiusdem NYMPHAE eminentem , quae sacri cultus index est , Etruscarumque Dearum familiare ornamentum .

Quid ni igitur credam , hoc simulacrum unam referre C DRYADIBVS sive HAMADRYADIBVS ; quum ita expressa sit , ex antiquorum Theographia , adfurgens , prodienstque , tamquam ex arbore , e patulo calyce , qui undique elegantibus latis foliis , ni fallor , quercus , quae omnium arborum est maxime longaeva , salutaris , Deisque gratissima , vallatur ? Adde , quod nec pedes habet , atque ita exprimitur adparetque averfam corporis partem respicientibus , quasi ex ipso caule iam orta videatur . Constat enim , veteres , e priscis Poëtarum fabulis , credidisse , NYMPHAS DRYADAS , tum ex aliis arboribus , tum maxime e quercubus fuisse ortas (1) . Festus docet , *Querquetulanas viras* dictas : quo nomine significabantur Nymphae praesidentes querqueto virenti : Nonnulla de his supra adnotavimus (2) .

Toto corpore nuda est ; nisi quod e dextro humero tamquam chlamys pendet vestis , vel cervae vel hinnuli spolium , in cuius sinu gerit multiplices arborum fructus , quos sinistra sustinet : dextra vero eorum beatam copiam ostendit patefacitque . In hunc fere modum paullo ante expressum observavimus Priapi sive Vertumni simulacrum in Tabula LVIII. num. 1. non secus ac seipsum pingit apud Propertium (3) :

*Nam quid ego adiiciam , de quo mihi maxima fama est ;
Hortorum in manibus dona probata meis .*

Quia vero hinnuli vel cervae spolio indutam videbam , e cuius sinu fructus ostentat ; primum suspicabar , forte referre posse NYMPHAM Vertumni comitem , vel potius Priapi , cui tale spolium tribuitur ab Etruscis & Latinis : adeoque facile *Priapinam* posse cognominari : quo etiam cognomine ornatur Diana , ab incolis Heracleae Ponti culta , de qua Plutarchus (4) : verum contrarium ostendere animadverti quercus lata folia , e quibus NYMPHA adfurgit & continetur : adeoque non aliam , quam unam C DRYADIBVS vel HAMADRYADIBVS referre posse censui .

TA-

(1) Vide Spanhemium in Callimachum in Hymn. in Del. num. 81.

(2) Pag. 72. Tab. xx.

(3) Lib. iv. Eleg. 11. vers. 41.

(4) In Vita Luculli pag. 499. edit. Paris. 1624.

T A B V L A LXX.

C A L L I O P E

*Musarum princeps : eius cultus apud Etruscos
adstruitur ex insigni pictura Etrusci
Vasis Musei Barberini.*

Virgines MVSAS ceteris iam enumeratis Bacchi comitibus adiungimus , quia , ut ferunt , eum contra Indos euntem , & ubique peregrinantem secutae sunt : carminibusque melicis ac tripudiis , bonarumque artium studiis mirifice oblectarunt (1). Alio modo Graeci ac Latini (2) , alio Etrusci eas expresserunt , ut videmus in hoc rarissimo Vasculo , quod exstat Romae in locupletissimo Museo Barberino . Graeci comitis crinibus , ac more virginum revinctis , totoque corpore splendida palla amicta , repraesentarunt : Etrusci vero non stantes , sed in aëre adparentes , passis capillis , coronatoque capite , duplici veste laxioribus cum manicis amictas , & cum alis additis , non capiti , sed humeris , exhibuere . Quae in hoc Vasculo expressa cernitur , ea , ni fallor , est CALLIOPE , Musarum omnium antiquissima , teste Aristarcho , atque earum princeps , ut tradit Apollodorus (3). Quum enim iuxta Platonieos (4) , singulis orbibus caelestibus sua praesit Musa , quae eos cantu temperet & moderetur , immo etiam animet (nihil enim aliud esse Musas Philosophi putarunt , quam caelestium orbium animas atque mentes) CALLIOPEM universo tribuunt , quae molem hanc mundi regat , & infuso spiritu moveat , quasi CALLIOPE sit omnium aliarum complexa virtutes : quare alii hanc solam poëticae studiis , reliquas Musas aliis praesidere disciplinis adfirmant (5). Quia vero CALLIOPE a Poëtis invocari prae ceteris solebat , dum carmina & hymni in honorem Deorum canerentur , ideo expressa est cum lyra adparens , favensque praesentia sua Poëtae vel Hymnologo , qui pictus est in altera parte eiusdem Vasis : atque ex gestu ali-

(1) Ex Diodoro Siculo Biblioth. Histor. Lib. III. pag. 148.

(2) V. Musei Flor. Vol. II. Tab. IV. VIII.

(3) Biblioth. five Deor. orig. Lib. I. pag. 6.

(4) Apud Macrobius in Somn. Scipionis Lib. II. Cap. III.

(5) Vide Benedictum Averanum Dissert. XIX. in Virgilium num. 1. 2. 3.

aliquid canere vel eloqui videtur, duplici talari tunica sine manicis indutus, & quidem non laxa, sed satis angusta, qualis hodie Monachis virisque Deo sacris & religiosis in usu est.

Eadem *MVSA* lyram seu citharam pentachordon praefert, non vero pulsat, quia in aëre suspensa: quae quidem lyra peculiari modo est fabricata. Sacrae vittae seu taeniae ex ea religatae dependent, honoris & cultus gratia adiunctae; quia eximium hoc instrumentum maxime sacrum & venerandum habebatur, ea potissimum de causa, quod eo Deorum laudes, Heroum gesta, & arcana Astronomiae ac Philosophiae canebantur. Accedit, quod Philosophi Pythagorici, quorum placita & doctrinam secuti sunt Etrusci, Musicam divinam esse scientiam existimarunt (1), cui *MVSAS* Caeli filias, una cum Saturno natas, praeesse crediderunt. Fuere apud veteres Tuscos Poëtae & Hymnologi maxime celebres, qui in pompis Deorum sacra carmina pangebant, & in solemnibus epulis & conviviis cantu convivas oblectabant.

Hoc vero Vas elegantissimum, pro donario *CALLIOPAE* forsitan dedicatum fuit: vel Tusco Hymnologo aut Poëtae victori, pro praemio datum in Musicis seu Museis certaminibus.

T A B V L A LXXI. LXXII. LXXIII.

H E R C V L E S

*cultus ab Etruscis; praesertim vero a Florentinis,
Veliternis, Tudertibus, Puteolanis, Tiburtinis,
Mediolanensibus, Brixiensibus, Arretinis,
Lucensibus, aliisque, qui recensentur.*

HERCVLIS cultus tota Etruria maxime celebris & frequens fuit; omnem enim hanc regionem & Campaniam universam maleficiis purgavit, impios immanesque homines interemit, Deorum divinos honores auxit & amplificavit; quare Deorum *COMES*, ut in vetustis aris dicitur (2),
X fieri

(1) V. Strabonem Geograph. Lib. x. pag. 468. (2) Apud Reinesium Synt. Cl. I. 71.

feri meruit. Id ostendunt complura eius ex aere atque e marmore simulacra, quae iam apud nos eruta sunt, quaeque in dies eruuntur: pondera sive asses, nummis perquam similes, qui in postica parte Herculeam clavam cum Etruscis hisce characteribus exhibent, 𐌕𐌐𐌔𐌕𐌕𐌕, hoc est *Velatri*: sive 𐌔𐌐𐌕𐌕𐌕𐌕, id est *Tutere*: qui forsitan ad Veliternos & Tudertes pertinent, qui monetam suam hoc insigni celeberrimo, & ut arbitror, alii quoque eius capite, ut infra videbimus, consignarunt. His monumentis vetustissimis adde pateras ex aere, in sacris Deorum faciundis adhibitas, quae eius nomen ita inscriptum praeferunt, 𐌕𐌐𐌕𐌕𐌕𐌕, nimirum *Chercul*; ut in Tabula II. apud Dempsterum: vel, ut in altera Tabula VI. in qua Etruscae litterae alio modo (quo etiam Tusci interdum usi sunt) scriptae visuntur, a laeva scilicet ad dexteram, qui iam apud occidentales nationes invaluit, nimirum 𐌕𐌐𐌕𐌕𐌕𐌕, *Cherkole*: si tamen revera inter 𐌕 & 𐌕 perparvum o sit medium, quod Etrusco alphabeto adiiciendum esset: verum aeris vitium esse puto in patera; similique modo in ea forsitan scriptum, ut in altera edita in Tabula II. Dempsteriani Operis, 𐌕𐌐𐌕𐌕𐌕𐌕 legendum videtur. In Gruteriano Thesauro adfertur ara HERCOLI CELERI sacra (1). At Latini, praesertim vetustiores auctores, ut notum est, ad exemplum Etruscorum dixere *Hercle*; ea usi particula, tamquam vehementer adfirmantis, vel sententiam ornantis vel approbantis (2).

Apud eundem Gruterum plures arae dedicatae leguntur Herculi, variis cognominibus celebri, SAXANO, INVICTO, GILIO, SANCTO, TIBVRTINO, VICTORI, AVGVSTO, CONSORTI: quarum loca, ubi erutae sunt, quum indicentur, colligimus ab Etruscis Puteolanis (3), Campanis (4), Tiburtinis (5), Brixiensibus (6), Mediolanensibus (7), Pisfaurensibus (8) dedicatas fuisse; nam ab Etruscis, qui ea loca occuparunt, HERCVLIS cultus apud eos iam inuictus invaluit, & usque ad Romanorum imperium religiosissime viguit. Veteres nostri Historici, qui priscis fabulis valde sunt delectati, in haec loca, ubi postea Romani Florentiam coloniam deduxere, venisse HERCVLEM AEGYPTIVM, & prodigia patrasse tradunt. Hinc Herculem a primis huiusce regionis incolis habitum pro tutelari Deo, eiusque leonem pro insigni delectum, ferunt (9). Statuam HERCVLIS Florentiae observavit Henricus Ern-

(1) Pag. XLV. 6.

(2) Vide Phil. Pareum in Lexico Critico.

(3) Gruterum pag. XLVI. 7. XLVIII. 2.

(4) Ibidem pag. XLIX. 1.

(5) Ibidem pag. XLIX. 3. 6.

(6) Ibidem pag. XLIV. 6.

(7) Ibidem pag. XLIII. II. 12. XLIV. 12. XLVIII. 4. XLIX. 2.

(8) Ibidem pag. XLV. 2.

(9) Vide Borghinium de orig. Flor. pag. 14.

Ernstius (1) cum hac inscriptione ei subiecta, HERCVLES..DOR..FOR.. quam adfert Thomas Reinesius (2): putatque idem Ernstius ita supplendam esse, HERCVLES INDORVM FORTITVDO. Ego vero, dummodo antiqua sit, ita in ea scriptum divinor: HERCVLES DORIPHORVS, vel DENDROPHORVS: quo etiam cognomine vocatur in vetustis aris Silvanus (3), vel quod ipsi Dii arbores stirpitus excisas, vel eorum cultores in sacris, religionis causa, in humeris ferrent (4).

HERCVLIS fanum ad portum Labronis fuit, qui hodie *Liburnus* dicitur: cuius meminit Antoninus in Itinerario, ubi AD HERCVLIS legas, in via a Vadis Volaterranis ducenti. Volaterris vidi portam omnium antiquissimam, ingentibus quadratis saxis constructam, artificio sane admirabili, ac certe Tuscanico; quam etiamnum Volaterrani *portam Herculis* dicunt: iuxta quam arbitror fuisse HERCVLIS templum, ab Etruscis Volaterranis conditum, quod eidem portae nomen dedit. Etiam infra Lucam memoratur Ηρακλέους ἱερόν, *Herculis fanum*, apud Ptolemaeum, qui illud statuit inter Feroniae lucum & Pisas (5). Inter egregios HERCVLIS, Etruscorum Dei, cultores, memorandi quoque sunt Arretini: quod perspicue ostendit pervetusta ara, edita inter Gudianas (6), quam ei M. Fodius Longus, Patronus Municipii & Coloniae Arretinorum, dedicavit.

Ad Picentes HERCVLIS cultores gradum facio. Insigne testimonium profero ex antiquissimo eiusdem Herculis simulacro aeneo, quod anno CIO. IO. CC. XXVII. inventum est in Sepulcro sive Hypogeo, apud Cupram Montanam detecto. Neque est, cur miremur Deorum signa in sepulcris recondita; constat enim ex antiquo sepulchrali marmore, quod adfert Reinesius (7), signum Herculis dedicatum cum Genio similis Familiae a Q. Alfio Aucto Tribuno militum Legionis secundae Adiutricis, praeter urnas cum operculis & lychnuchos, quod esset etiam defunctorum tutelare Numen: quandoquidem in sepulcrorum sculpturis non raro expressus est animas, non secus ac Mercurius, ad inferos deducens. Hoc ipsum simulacrum, & omnes antiquitatis reliquias in eo Sepulcro inventas, peraccurate delineatas eodem anno ad me misit omni aevo colendus Praeful Franciscus Blanchinius: simulacrum vero, quod exhibeo in Tabula LXX. sua manu delineatum, ut illustrarem, obtulit humanissime. Huiusce Sepulcri & antiquitatum

X 2

in eo

(1) Observat. Lib II. Cap. XXII.

(2) Class. I. num. LXVI. pag. 109.

(3) Apud Gruterum pag. LXIII. 7.

(4) V. Fabretum Inscr. Cap. IX. pag. 659.

(5) Consulendus etiam Vossius de Idolol. Lib. I. Cap. XI.

(6) Pag. XXXVII. num. 7.

(7) Vide in Cl. XI. num. C.

in eo inventarum descriptio, tum etiam eiusdem Herculis imago pererudite nuper illustrata sunt ab egregio Academico Etrusco celeberrimae Cortonensis Academiae, in qua & meum nomen descriptum esse honori tribuo (1).

HERCVLES, Heroum maximus & invictus, nudo corpore, athletici succi pleno expressus est. Laeva manu, e qua insigne leonis Nemeaei spoliū pendet, clavā sustinet: dextera cornu, primorum hominum poculum, quo ad bibendum usus est, ostentat. Graeci (2) ac Latini opifices scyphum ei dederunt, Baccho vero cantharum: cuius rei rationem reddit Macrobius (3), quae iam apud eruditos est maxime trita ac pervulgata. HERCVLEM BIBACEM repraesentarunt omnes nationes, atque ut videmus etiam Etrusci; quia eum Bacchi comitem adiutoremque in expeditione Indica atque in triumpho fuisse putarunt. Duo sunt in hoc rarissimo signo maxime notatu digna, diadema, peculiaris & insolitae formae, capitis eiusdem HERCVLIS ornamentum, quo Bacchum ipsum, in Etrusco Vase pictum, aliquantulum imitatur (4): alterum vero compedes, seu massa plumbea, qua eius pedes continentur detinenturque. Si nulla alia exstarent indicia, ipsum diadema sine vittis dependentibus, Etruscorum more omnium antiquissimo, ea specie constructum, sufficeret, ut ab Etrusco artifice hoc simulacrum fabricatum crederemus; sed alia quoque adsunt, nimirum opificii indoles, locusque ipse, in quo erutum; nam, ut vidimus, apud Cupram Etrusci insigne templum Iunoni dedicarunt, quam ex loco ei sacro CUPRAM cognominarunt. Iam etiam supra adnotavimus (5), Etruscos consuevisse, prisca superstitione, Deorum indigetum servatorumque urbium simulacra basibus plumbeis insigere, uncis & plumbeis vinculis includere ac vincire, ne evocati sacris carminibus ad hostes migrarent, vel etiam sua sponte excederent, relictis urbibus, quae in eorum tutela erant. Hac de re praestat, Alexandri ab Alexandro insignes observationes (6), tamquam gemmas, hoc in loco interfere. *Erat enim, inquit, vetus mos, ut in urbium obsidione, ubi ad ultimam dimicationem ventum esset, tutelares Deos, sub quorum praesidio urbs foret, certo carmine & verbis conceptis, in novas sedes evocarent, templaque ampliora & solemnes aras illis promitterent; nefas opinati, Deos urbium praesides, urbe hostiliter direpta, velut mancipia captivos habere.*

(1) Dissertatione V. in libro, qui inscribitur: *Saggi di Dissertazioni Accademiche delli Accademici Etrusci di Cortona.*

(2) Vide Gemmas antiquas Sculptorum nomine insig. editas a Cl. de Stosch Tab. 1.

Causeum in Mus. Rom. Tab. xxx. xxxi.

(3) Saturnal. Lib. 1. Cap. xxi.

(4) Vide apud Dempsterum Tab. xi.

(5) Class. 1. Tab. 11. pag. 9. Tab. 111. pag. 15.

(6) Genial. Dierum Lib. vi. Cap. iv.

*habere. Persis vero & Aegyptiis nullos patrios habere Deos in usu fuit; quod evocationibus illos migrare ex oppidis, & sine tutela deferri timerent. Alii vincla & catenas adnectebant Diis. Nonnulli sponsores a Diis petebant, ne evocarentur & abirent. Tyrii enim obsidione pressi, Herculis simulacrum, quod magna religione colunt, ne urbem defereret, aurea catena devinxere. Alii etiam, quum ad lavacrum aut lustrationem deducerent Deos, fideiussores pro reditu exigebant, ut notat Plutarchus (1). Ita quoque Romani tutissime & constantissime adservari Deum crediderunt, qui neque de nomine notus esset aliis. Fuit in Capitolio clypeus consecratus, in quo scriptum: *Genio Urbis Romae, sive mas sive femina* (2). Ipsi quoque Dii interdum stationes sponte mutare velle credebantur. Id accidisse memorat Dionysius Halicarnassensis (3) simulacris Deorum, a Troia Lavinium devectis ab Aenea: quae quum Albam translata essent, & in penetralibus templi recondita, sequenti nocte, clausis foribus, inviolatoque tecto & parietibus, mutata statione in pristinas sedes transisse reperta sunt. Proditum quoque est antiquis, quum Troia excidio propinqua esset, visos esse Deos e suis templis sua exportare simulacra. Ita Sophocles (4) induxit Deos suis humeris sua gerentes simulacra. His igitur de causis omnes fere nationes, ut supra etiam animadvertimus, simulacra Deorum vinculis compedita fecere: Etruscique ea praesertim impedierunt, vel intus etiam fuso plumbo, vel additis externis vinculis, quae habitu stantis efficta erant, quaeque ad movendum se loco faciliora videbantur; id autem non fecisse video Diis, quos in suggestu vel folio sedentes, quasi in quiete expresserunt.*

Sequitur in Tabula LXXII. e Mediceo Cimeliarchio depromptum, HERCVLIS aereum signum pulcherrimum, exquisito opere Etrusco perfectum: cui aliud omnino simile ibidem adservatur. Eius capilli perraro artificio ita caelati concinnatique sunt, ut squamas piscium referant. Sub folio sive suggestu alia opera coniuncta visuntur, quae praetermissi: indicantque, hanc imaginem emblemata sive ornamentum vasis fuisse. De his vasorum emblematis disserui in Parte II. Inscriptionum antiquarum, quae exstant in Etruriae Urbibus (5). HERCVLES cum tribus pomis, quae abstulit ex hortis Hesperidum, caeso dracone pervigili, sopitaque somno una e quatuor sororibus Nymphis, quae arborem & poma observabant, sculptus est fereno vultu atque hilari, non
bar-

(1) In Quaestionibus Romanis pag. 279.

(2) Ex Servio in Virgil. Aeneid. Lib. II. vers. 351.

(3) Antiquit. Rom. Lib. 1. pag. 54.

(4) In Fabula *Simulacris*.

(5) Inscr. Praten. pag. 134. 135. 136. 137.

barbatus, ut Graeci ac Romani artifices facere consueverunt (1); sed imberbis, atque iuvenili florens aetate. Hoc HERCVLIS POMARII signo exornatum fuit vas, forte in eius templo pro donario consecratum, vel athletae datum pro praemio: forsitan etiam in mensis ad convivas exhilarandos propositum; fuit enim, ut alibi observavimus, HERCVLES mensarum Genius & tutela, quem *Epitrapezium* dixerunt (2); nam admodum bibax epulandique studiosissimus, omnisque laetitiae & voluptatis, ut & laborum, cupidissimus fuisse perhibetur (3).

Proponitur in Tabula LXXIII. duplici schemate expressum aereum signum HERCVLIS, leonem, vel Cithaeroneum vel Nemeaeum, suffocantis: qui, uti describitur ab Apollodoro, iniectis leonis collo manibus, eo usque constrictum tenuit, donec suffocaret. Exstat hoc signum Etrusco opere vetustissimum in Museo M. Antonii Sabbatinii, percelebris Antiquarii Romani, nunc penes eius heredem Paullum Buliellium, quod ad me accurate delineatum misit vir genere atque eruditione Praeclarissimus Eques & Marchio Franciscus Victorius. HERCVLES, POLLENS, INVICTVS, ut videmus, in hoc laborum maximo & difficillimo, ab Etruscis alio gestu nixuque sculptus est, quam Graeci Romanique sculptores exhibuerunt.

T A B V L A LXXIII.

C A S T O R E T P O L L V X

Dii Magni, ab Etruscis culti.

Herculem sequuntur DIOSCVRI, eius comites, qui cum eo aliisque Semideis, uti describit Philostratus (4), ad aureum vellus conquirendum navigarunt. Abrepto vellere, Argonautae in Tyrrheniae transitu, ad insulam Aethaliam advekti, pulcherrimum ibi portum Argoum de navi sua nuncuparunt: ad eumque modum in Etruria portum, octingentis a Roma stadiis, Telamonem nominarunt: inde per Istrum subve-

(1) Vide Musei Florent. Tom. II. Tabula LXVII. LXVIII. & inter Donianas Inscript. Tab. VII. num. II. pag. LVIII.

(2) Vide Statium Silvar. Lib. IV. Mar-

tialem Lib. IX. Epigr. XLIV. XLV.

(3) Ex Athenaeo Deipnosoph. Lib. XII. Cap. I.

(4) Imagin. Lib. II. de Glaucio Marino.

subveſti, in Adriaticum inde ſinum intrarunt; quemadmodum a Diodoro Siculo memoriae proditum (1). Haud igitur ambigendum eſt, hos Deos Etruſcis cognitos, magno in honore & cultu fuiſſe. Id etiam teſtantur pondera ſive aſſes Etruſcorum, in quibus binae clavae, quae tum ad Herculem, tum etiam ad hos Deos pertinere poſſunt, impreſſae ſunt, addita etiam manu aperta, ceſtibus munita. In his monetis Etruſcae litterae inſculptae $\alpha\theta\alpha\tau\upsilon\tau$, *Tutere*, quas forſitan Tudertes, tum Herculis tum Caſtorum cultores eximii, conſignarunt (2). POLLUX Homero $\pi\upsilon\lambda\lambda\acute{\alpha}\gamma\alpha\theta\acute{\epsilon}\varsigma$ dicitur (3), & $\phi\omicron\beta\epsilon\rho\acute{o}\varsigma\ \pi\upsilon\lambda\lambda\acute{\epsilon}\rho\epsilon\theta\acute{\iota}\zeta\epsilon\iota\nu$ Theocrito (4), quod ceſtibus & pugnis valeret: eoque Amyci Bebriciae regis, infeſti advenis & crudelis, pugilatu victor exſtiterit (5).

CASTORI & POLLUCI equos adſignarunt veteres propter inſignem equos regendi peritiam. Theocritus hanc laudem praecipue CASTORI tribuit, quem Ἰππολίδαν vocat: traditque eum belli gerundi ſcientiam Herculem docuiſſe (6). In Vaſe Etruſco, apud Dempſterum edito (7), quod exſtat in Mediceo Cimeliario, pictus eſt CASTOR ſive POLLUX, qualis etiam a Theocrito deſcribitur, equum deducens, capite galeato, indutus chlamyde, gerens haſtam ſeu potius ſceptrum ſiniſtra manu, dextra vero coronam certaminum praemium; nam palaeſtris ſacriſque certaminibus praerant (8): e laqueari templi ſive aediculae pendet parazonium, & ni fallor, ſcutum cum chlamyde, in eius honorem appenſa. Eum etiam regia ornatum chlamyde cernimus in Tabula LXXIII. num. 1. huiuſce operis, qui delineatus eſt ex archetypo ex aere elegantiffimi artificii, quod exſtat in Muſeo V. Cl. Comitum Diamantis Montemellinii. Caput eius ornatur pileo, ad metae formam elato (antiquior conoides fuit) quamvis in aliis Etruſcorum monumentis idem pileus, dimidia parte ſectum, ovum referat, ut infra videbimus. In inſigni patera aerea Medicei Muſei (9), in qua caelatum, ut arbitror, Graecorum concilium ob raptam Helenam, eius fratres CASTOR ET POLLUX Dii Ἀναχοί, Ἀνακτες , Iovis filii, ſculpti ſunt cum Meleagro conloquentes: eorumque nomina Etruſcis litteris adſcripta leguntur, ad dexteram $\alpha\lambda\upsilon\tau\acute{\iota}\nu\tau$ *Pultuke*, quo, ut videtur, *Pollux* indicatur: caelatuſque eſt toto corpore nudus, aperto capite, ſiniſtra lanceam ſive haſtam tenens: ad ſiniſtram *Caſtor* itidem Etruſca-

epi-

(1) Biblioth. Hiſtor. Lib. iv. pag. 181.

(2) Vide apud Dempſterum de Etrur. Reg. Tom. I. pag. 350. Tab. LX.

(3) Iliad. Lib. 7.

(4) Idyll. xxii.

(5) Ibidem.

(6) Idyll. xxiv.

(7) Tab. xxvii. xxviii. Tom. I. pag. 266.

(8) Vide Lucianum de Saltatione.

(9) Apud Dempſter. Tab. vii. Tom. I. p. 78.

epigraphe declaratur αὐτάρης, *Castur*, qui pileo phrygio ornatus, tunica & chlamyde cirrata indutus, sinistra hastam gerit, ipsumque Meleagrum (circa quem scriptum εὐκράδης *Melakre*) sedentem, eoque tristi nuncio maerentem, ad bellum vel ad vindicandas iniurias impellit (1). Adstat etiam Meleagri, vel socius vel armiger vel etiam consiliorum particeps, Menelaus, toto corpore nudus, armatus hasta & clypeo: circa quem etiam scriptum εὐκράδης, *Menle*, hoc est *Menelaus*. Aliud notatu dignum in eadem patera occurrit, quod inobservatum reliquit Cl. Bonarrotius: aedificium (in cuius medio sedet Meleager) Tuscanicis columnis utrimque suffultum: quod quum in formam hemicycli curvetur, tribunal esse censeo, quod Etrusci veteres architecti invenerunt, & ab his Romani acceperunt: vox etiam ipsa *tribunal*, ex adsimili & frequenti multarum vocum apud Etruscos terminatione, Etrusca mihi videtur. Sub pegmate eiusdem tribunalis pendent, ornatus gratia, vela maiora, vittis religata.

In eadem Tab. LXXIII. num. 11. adiunxi perinsignem imaginem CASTORIS five POLLVCIS, qui equum ferocientem, pedestris ipse incedens, cohibet, frena tenens. Inter eximia Etruscorum artificum opera recensendam esse plura suadent, praesertim vero bullatum monile, eiusdem equi collo adnexum, summo maxime in loco, nec tam laxè circa pectus, ut in pictura Etrusci Vasis apud Dempsterum Tabula XLVIII. & cauda non passis crinibus ventoque exagitante solutis & expansis, uti frequentissime ab antiquis artificibus Graecis & Romanis factum videmus; sed admodum rigens, pressis iisdem crinibus, qui nodo innexi circa finem visuntur.

Ex dictis perspicuum est, Tudertes Magnorum Deorum CASTORIS & POLLVCIS eximios cultores fuisse. His adde Mutinenses, ut colligimus ex antiquae arae titulo (2): adde etiam Cortonenses, quorum in agro inventum est pulcherrimum aerei Vasis emblemata, quod exhibet Ledam eorumdem Deorum matrem, ad quam accedentem Iovem, cygni forma, aliger Cupido perbelle impellit allicitque ad amores: cuius archetypum, & si non viderim, suspicor tamen eximii sculptoris Etrusci opus esse pulcherrimum, singulari specie, ab aliis nationibus numquam excogitata, rarissimum. Ex Museo spectatissimi viri Antonii Borionii nuper illud protulit illustravitque in Collectaneis Antiquitatum Romanarum Tabula XXVII. Vir Clarissimus, oppido Musis amicus, Rodolphinus Venuti Patricius Cortonensis & Academicus

Etru-

(1) V. Suidam Tom. III. in voce Σιμωνίδης. (2) Inter Gudianas pag. LIX. 1.

Etruscus, qui etiam ea, qua pollet, eruditione, alia complura in litterariae reipublicae bonum parat opera praestantissima.

T A B V L A LXXV.

N E P T V N V S

*ceterique DEI MARINI, a Tuscis culti, recensentur
& illustrantur.*

NEPTVNI nomen non pauci Etruscum esse censent: quorum sententiae minime adversari possum, quum videam ab aliorum Etruscorum Deorum nomenclatura & ὁνομασία non abhorreere multumque differre. Ab Aegyptiacae veteris linguae vocabulo Νέφθυ, vel ex Hebraeo fonte deducit doctissimus Thomas Reinesius: quem si consules, operae pretium facies (1). Neque etiam de eius cultu in tota Etruria dubitare possumus; quum Tusci, opibus & viribus potentes, Tyrheni Hadriaticique maris imperium longe lateque tenuerint, navisque & anchoras aliaque maritima instrumenta omnium primi Italici monstrarint. Id etiam adstruunt complura Etruscorum pondera sive asses omnium vetustissimi, in quibus praeter Etruscas litteras, pro insigni nota ac symbolo, delphinus, tridens, anchora, itemque marina conchylia impressa cernuntur. In Vase Etrusco penes Dempsterum Tabula LXXIIII. pictus est cum Tritonia Pallade: quam etiam *Hippiam* sive *Corefiam* dixerim (2), NEPTVNVS Ἰππιος, *Equester*, agitans quadrigam: ex qua pictura colligimus, Etruscos credidisse, eum aurigarum & factionum Circensium studiis praesidere & favere, equosque domandi rationem primum mortales docuisse. Ludorum Circensium apud Romanos Etrusci auctores fuere, ut infra videbimus, de Ludis differentes: quem etiam *CONSVM* ex eius cognomine, forsitan *Tusco*, & *CONSVLIA* certamina, in eius honorem a Romulo instituta, dixerunt (3). Etrusci aurigae Circensibus in ludis sculpti sunt capite tecto, circumvolutoque quodam panno, quem cucullum seu

Y

capu-

(1) In Synt. Inscript. antiquarum Class. 1. num. XCVIII.

(2) V. quae superius adnotavimus pag. 88.

(3) Vide Dionys. Halicarn. Rom. ant. Lib. 1. pag. 26. Lib. 11. pag. 100. & Onuphr. Panvinium de Ludis Circens. Lib. 1. Cap. 111.

capucium dixeris non male; ut videre est in Vrna Etrusca Perusina, apud Dempsterum edita in Tabula LXIX. in cuius explicatione haud vidit acutissime, ut solet, Philippus Bonarrotius, qui in ea Amazonum pugnam exhiberi addubitavit. Vidi alias Vrnas Etruscorum huic similes, nec iniuria temporis adeo labefactatas, quas, ut inferius ostendam, Circenses aurigas & ludos referre non dubito.

Hoc igitur observato exemplo, relatum in Tabula LXXV. num. I. signum aereum, quod exstat in Gaddiorum Marchionum Museo, repraesentare haud invitus credam NEPTVNVM, qui velato capite inducitur, cum amiculo Etruscorum aurigarum cucullo valde simili: habetque caput corona, aequoreis algis contexta, redimitum: quod sane curiosum est, & notatu maxime dignum. Profecto in Graecorum & Romanorum sculpturis haud facile ita expressam videas NEPTVNI imaginem: praesertim imberbem, vultu iuvenili praepingui, & cum tumidis genis. Hunc Deum pectore tenuis expressum, ex urna erumpentem, quasi dimidia corporis parte in mari absconditus designetur, perspicue etiam indigitat tridens, quem sinistra manu gerit, specie raistro simillimum. Marina Numina, Tempestatumque Deas Etrusci haud integro corpore effinxerunt. OCEANI Patris imaginem ad hunc quoque modum exhibuere Etrusci, quam in paterae iam a me editae manubrio delineatam vide (1). Expressus est OCEANVS nudo corpore, volanti similis, cum capite radiata corona exornato, utraque manu urnam tenens, e queis aquam effundere videtur.

TRITONVM capita, ex aereis prototypis desumpta, quae exstant inter Cimelia Gaddia, ostendere lubet in eadem Tabula LXXV. num. II. Ea pendent ex ore delphinorum, qui simul innexi manubrium conficiunt, Etrusci vasis dubio procul emblemata & ornamenta; nam vasculis, tripodibus & candelabris, utpote Diis consecratis, Etrusci, ut diximus, sigilla & capita Deorum vel medii vel infimi ordinis addere consuevere. Hinc coniicere possumus, Tuscos divinis honoribus TRITONES adfecisse: quod etiam Charthaginienfes fecere, teste Polybio (2). In fastigio aedis Saturni cum buccinis TRITONES superpositi visebantur, caudis merfis & absconditis: id ea de causa factum, quia iam regnante Saturno Historia clara & quasi vocalis evaserat, quae antea muta, obscura & incognita fuerat (3). Haec TRITONVM capita

(1) In Parte I. Inscript. Etruriae Urbium Tabula XVI. num. I. pag. LXXVIII. LXXIX.

(2) Lib. VII. Vide etiam Gisb. Cuperum

in Monum. ant. ined. pag. 241.

(3) Ex Macrobio Saturnal. Lib. I. Cap. VII. Vide etiam, si placet, Io. Goropium Becanum in Cron. Lib. IV. pag. 398.

capita exquisito artificio, ingenio summo atque mirando perfecta sunt. Capilli perbreves, non prolixi; hi enim natantibus impedimento esse solent. Pro barba, non squamae, ut in piscibus, rigent, quas in aquatilibus & marinis huius generis Deastris observavit Raphaël Fabrettus in sculpturis veterum Romanorum (1); sed maris algae trifidae, & monofoliaceae pectinatim dispositae: quod rarum ingeniosumque figmentum haud facile in operibus his similibus aliarum nationum observabis.

T A B V L A LXXVI.

T E T H Y S

*Nympharum mater: an templum & oraculum
in Etruria habuerit, disquiritur.*

H Omerus, Aegyptiorum Philosophorum auctoritatem secutus, qui omnia ex aqua constare docuerunt, OCEANVM patrem Deorum; TETHYN eius uxorem, rerum primordium adpellavit (2). OCEANI imaginem caelatam in patera Etrusci operis paullo supra indicavimus: nunc TETHYOS, e qua Marinae Nymphae, infinito paene numero, ut Hesiodus in Theogonia, Pindarus (3) aliique fabulantur (4), ortae sunt, icona exhibemus ex aereo signo, pulcherrimi atque elegantissimi operis, quod huius fere magnitudinis exstat in regio Mediceorum Principum Thesauro. Superne apparet mulier formosissima, undantibus capillis coronata: pomum sinistra praefert, vel donarium, quod Etrusci Diis servatoribus, beneficis & maxime salutaribus tribuere: inferne desinit in piscem, innexis in eum modum caudis: qua quidem specie non video Graecos & Romanos exhibuisse Marina Numina. Haec indicia (ne quid dicam de Etrusco opere politissimo) sufficere possunt, ut huius Deae cultum apud Etruscos evincam. Accedit Plutarchi auctoritas, qui in vita Romuli, ex historia Promathionis, quam scripsit de rebus Italicis, tradit iamdiu ante Romam conditam, percelebre
Y 2 eius-

(1) Ad Col. Traian. Cap. ix. pag. 304. 305.

(2) Iliad. Lib. 2. vers. 201. & 303. Vide etiam Plutarchum de Iside & Osiride.

(3) In Isthmiac.

(4) Vide etiam Virgilium Georg. Lib. iv. vers. 334. & alibi. Catullum Lib. 111. Eleg. vi. Porphyrium de antro Musarum. Gyraldum Synt. v. Histor. Deorum.

eiusdem Deae oraculum in Etruria fuisse ; cuius habito responso , Rhea Silvia , Romuli & Remi mater , cum quodam Daemone concubuit . Plutarchi verba haec sunt : *Εἰναῖ δὲ θεὸς ἐν Τυρρηνίᾳ χρησθήριον* . Expectandae sunt doctorum virorum animadversiones ; nam Thomas Dempsterus ⁽¹⁾ censet inesse mendum in textu , reponendumque esse *ΘΕΜΙΔΟΣ* ; quia de *Tethyos* oraculo altum apud alios scriptores silentium (quod etiam adfirmo de oraculo *Themidis* in Etruria) quamvis probabile sit extitisse ; narrat enim Dionysius Halicarnassensis ⁽²⁾ , Graecos adpellasse *Themis* , mulierem divino adflatam spiritu , quae futura multitudini praedicere carminibus solebat , quam Romanarum antiquitatum scriptores patria lingua *Carmentem* , aliqui etiam *Nicostratam* adpellarunt ⁽³⁾ : fuitque Evandri mater , qui , sexaginta ante Troianum bellum annis , cum Arcadum classe in vicina Etruriae loca adpulit ⁽⁴⁾ . *TETHYOS* facellum & oraculum apud Perusinos fuisse Felix Ciattius non uno in loco adfirmat : divinaturque ex nominis reliquiis , quae in adpellatione montis , ut vulgo dicunt *Tethio* , apud eos adhuc supersunt ⁽⁵⁾ : circa quem sua tempestate saepenumero varia antiquitatis monumenta , columnas marmoreas , statuas , tabulas , inscriptiones , monetas , & donaria erui adfirmat . Apud Alfyrios magno cum honore culta Dea Ategar-tis memoratur , marinae potestatis symbolum , quae superne mulier , inferne piscis erat ⁽⁶⁾ .

Proferam etiam inferius suo loco Vrnas sepulcrales Etruscorum , anaglypho opere sculptas , in quibus Nymphae & monstra marina exhibentur : inter haec *SCYLLA* , quam fabulae docent esse monstrum Tyrrheni maris ⁽⁷⁾ , superne retinens formam mulieris formosissimae , reliquo vero corpore serpentem referens . Eam quoque exhibet Vrna Etrusca Perusina apud Dempsterum edita Tabula LXXX. num. II. ⁽⁸⁾ .

Sequitur in eadem Tabula LXXVI. ara Neptuno vel Nymphis sacra , sicuti eius insignia testantur : quae quum ex aere sit , vel pro suggestu & throno signorum inservire potuit , cuius honoris exempla in Dempsteriano Opere habentur Tab. I. VI. VII. XXVI. XXXII. vel ad suffitus faciendos , cremandaque odoramenta in honorem Deorum Marinorum . Adsimilem
aram

(1) De Etrur. Reg. Lib. I. Cap. XVIII.

(2) Romanar. Ant. Lib. I. pag. 24.

(3) Vide Livium Lib. I. & Servium in Virgilium Aeneid. Lib. VIII.

(4) De ea fusius Corradinus in Vet. Lat. prof. Lib. I. Cap. 25.

(5) In Perusiae Etruscae monument. Histor.

pag. 24. 144. 201.

(6) Vide Lucianum de Dea Syria.

(7) V. Suidam in voce *Σκύλλα* Tom. III. pag. 340.

(8) Vide Phil. Bonarrotium ad Monum. add. Dempst. §. XVIII. pag. 25. qui nihil de Scylla.

aram profert Laurentius Begerus (1), quae proculdubio ad Etrufcos pertinent, radiante in ea Tufcanico opificio.

T A B V L A LXXVII.

T E M P E S T A S D E A.

*Nonnulla de VOLCANO sculpto in monumentis
veterum Etrufcorum observantur.*

A Latum feminae caput, tribus etiam armatum cornibus, quod exhibeo in Tabula LXXVII. num. 1. refert, ut arbitror, DEAM TEMPESTATEM, quam Romani, Etrufcorum exemplo (etfi non negem etiam Graecorum, cuius Aristophanes (2) meminit) divinis honoribus confecrarunt: eique Deae minori minorem hostiam, nempe nigram agnam, immolarunt: quod Virgilius (3) & Horatius testantur (4). TEMPESTATI aedem dedit L. Scipio Barbati filius, ut constat ex inscriptione perinfigni antiquissima (5); quamquam, quum alii id tribuant M. Marcello, alii Metello, suspicio suboritur, Romae non uno in loco aedem TEMPESTATIVM fuisse, a pluribus dedicatam diversis temporibus, vel etiam magnificentius refectam aut instauratam. Scipio, Sardiniam petens, omnium primus eam vovit, periculo tempestatis liberari cupiens in mari Corfico, ut Ovidius significat (6):

*Te quoque, TEMPESTAS, meritam delubra fatemur;
Quum paene est Corfis obruta classis aquis.*

Ea fuit, teste P. Victore atque eodem Ovidio, in prima Urbis regione, extra portam Capenam.

Etrufci alas TEMPESTATI dederunt, ut eius velocitatem, cornua, ut terribilem impetum significarent (7): quod ante me Cl. Bonar-

(1) Vol. II. I. Thesauri Regii & Electoral. Brandenburg. pag. 378.

(2) In Ranis. Vide Turnebum Adversarior. Lib. IV. Cap. XXII. & Lib. XIV. Cap. IV.

(3) Aeneid. Lib. V. vers. 772.

(4) Epodon Lib. Ode X. vers. 23.

(5) Hanc explicavit Hieron. Aleander iunior, in fine Tabulae Heliacae; & Fabricius Inscript. Cap. VI. num. 90. pag. 461.

(6) Fastorum Lib. VI. vers. 191.

(7) In Observatione ad Diptychum Romuli pag. 238.

narrotius observavit. Tempestatem efficiunt imbres & venti, praefertim vero Aquilo seu Notus (1): qui etiam alati, obfirmatoque cornibus capite in priscis monumentis exhibentur (2).

TEMPESTATIS caput, huic simile, non raro sculptum visitur in sepulcris veterum Etruscorum (3), non secus ac GORGONIS, quae etiam ex nominis etymo tempestatem significat (4): illud tamen animadvertendum, quod Gorgoni angues & alae vel volucrum, vel serpentum draconumve, itemque divinum diadema seu vitta in capite adduntur (5): TEMPESTATIS vero caput anguibus crinitum rarissime occurrit, idque in una tantum Vrna apud Dempsterum observari potest (6); videtur enim in ea TEMPESTATEM referre caput in medio marini conchylii positum: capilli eius interdum humidi aquisque madentes expressi, & quidem horrificum in modum prolixi, ut in Vrna Clusina apud Dempsterum (7): in qua etiam notanda cornua marini monstri adpicta; quamvis Bonarrotius ea esse fulmina existimet (8). In alia Vrna fictili (9) TEMPESTAS DEAE transversum tenet remum, vel, ut Bonarrotius censet, navis gubernaculum. Oritur tamen mihi suspicio, an haec imago potius unam *Pleiadum* referat, quam ipsam *Tempestatem*, quarum occasum navigandi peritis metuendum fugiendumque esse veteres docuere, quod ingentes tempestates commovere soleat: quae quidem in sepulcris sculpta, Fati vim malignam & terribilem declarat, a quo Mors dependet.

Post eximium caput ex aere DEAE TEMPESTATIS, quod exstat in Museo Gaddio, sequitur in eadem Tabula LXXVII. num. 11. DEAE mihi incognitae, cum monstroso corpore, sigillum aeneum, inventum in agro Arretino, quod nunc adservatur in Coratio Larario. Pectus, Etrusco more, strophio, nempe fasciis pectoralibus seu vittis decussatis decoratur, adstringente eas fibula in medio. Incertus etiam haereo, an dicam Nympham *Marinam*: crediderim potius *Terrestrem*, quia tunica succincta est; nam Marini Dii Deaeque nudo corpore repraesentantur. Crura eius in draconum capita, quae manibus complectitur, desinunt: quae etiam cristata, & barbata efficta sunt. Draconum cristas, qui viderit, neminem reperiri notat Plinius (10). Aethiopes dra-

cones

(1) Vide Virgilium Aeneid. Lib. 1. vers. 85. & passim ubi Tempestatis descriptio.

(2) Confer eundem Bonarrotium ibidem.

(3) Vide apud Dempsterum Tab. LXXXIII. ad finem Tom. 11.

(4) Hesychius in voce *Γοργώ*.

(5) Apud Dempsterum Tab. 111. Tom. 1. pag. 78. Item ibidem in Vrna Perusina

ad finem Lib. VI. pag. 447. Tom. 11.

(6) Ad finem ibidem Lib. 11. Tom. 1. p. 235.

(7) Tom. 1. ad finem Lib. 11. pag. 235.

(8) Ad Monum. add. Dempst. §. XXVI. pag. 43.

(9) Vide in fine Praefationis ad Opus Dempsteri Tom. 1.

(10) Histor. Nat. Lib. x. Cap. XXXVII.

cones cristatos notat Iuba apud eundem Plinium (1), describitque Aelianus cum barba densa & crista (2): quod genus draconum haud incognitum Etruscis fuisse hoc Etruscum signum ostendit.

Postremo in eadem Tabula LXXVI. num. 111. addendam curavi Vrnā cinerariam Etruscā, quae Arretii exstat in locupletissimo Museo Baccio. Cernitur NYMPHARVM maris monstrum ex uno prodiens trinum corpus, quod etiam ambiguo sexu repraesentatur: quae in medio est, facem adtollit: alterae e concha aquam effundunt. Hae quoque, quia in sepulcro sculptae sunt, ad notandam Fati vel Mortis vim ac diritatem, facile TEMPESTATES exprimere possunt; nihil enim vehementius exhorruere veteres, quam Iovem fulminantem, & mare tempestatibus concitatum, ob mortis metum, quam in naufragio reformidabant (3). Propertius naufragi Paeti mortem ita lacrymatur (4):

*Et mater non iusta piaē dare debita terrae,
Nec pote cognatos inter humare rogos;
Sed tua nunc volucres adstant super ossa marinae:
Nunc tibi pro tumulo Carpathium omne mare.*

Perpauca nunc addenda de VOLCANO, quem Etrusci dubio procul coluere. Huius Dei mentionem suo loco non feci, quia nusquam tota Etruria (expectare enim data opera volui ad hunc diem) eius simulacrum invenire potui, quod revera Etrusci artificis opus censerem. Hoc igitur in loco mentionem faciendam mihi proposui, quia prior VOLCANVS, omnium antiquissimus, Caelo, secundus Nilo natus perhibetur, quem Aegyptii Opan adpellarunt, Aegyptique custodem credidere (5). Ferunt etiam traditum fuisse educandum Tethydi Maris Deae (6). Eius imaginem pictam in Vase Etrusco vide apud Dempsterum Tabula XXXII. Quia vero in Liparam insulam e caelo decidens, claudus factus est; ideo in eodem Vase innixus baculo auxiliatorio exhibetur, & capite galea in coni formam tecto, itemque indutus chlamyde, qui cum Iove Rege in throno sedente, & Apolline conloquitur, parazonium tenens; fuit enim armorum fabricator praestantissimus.

Quo nomine VOLCANVM Etrusci vocarint, declarat insignis aerea patera apud Dempsterum edita Tabula I. in qua Iovis puer-

(1) Lib. VIII. Cap. XIII.

(2) Histor. Animal. Lib. XI. Cap. XXVI.

(3) Vide Ben. Averanium in Antholog. Differt. LXV. num. 12. 13.

(4) Lib. III. Eleg. v. vers. 25.

(5) Cicero Lib. III. de Natura Deorum.

(6) Vide Nat. Comit. Mytholog. Lib. II. Cap. VI.

puerperium exhibetur : idemque VOLCANVS stupens adstat cum bipenni , qua Iovis caput aperuisse , natamque , eo aperto , sapientiae praesidem Minervam fabulantur . Circa eius imaginem haec legitur Etrusca epigraphe $\text{MIAJ}\diamond\text{A}\text{Z}$, hoc est *Sethlanm* . Fabrettus mendose scripsit $\text{IAJ}\diamond\text{A}\text{Z}$; sed manifeste est in archetypo $\text{MIAJ}\diamond\text{A}\text{Z}$. In Tabulis Eugubinis plures adnotavi voces , quae in M desinunt . Hoc nomen idem Fabrettus (1) divinatur significare *Ephestiona* Graecorum : quasi scriptum sit $\text{H}\Phi\text{E}\text{TAN}$ Etrusca significatione , pro $\text{H}\Phi\text{A}\text{I}\text{C}\text{T}\text{O}\text{S}$. Avide expecto Cl. Bourguet interpretationem ; nam ea , quam mihi dedit , non convenit , quia desumta ex patera vulgata in Dempsteriano Opere , quae inversis figuris perperam impressa est . Eam iterum accuratius aeri incisam inferius in lucem proferam . *Seth* Aegyptiis est *Tryphon* : quod nomen , ut auctor est Plutarchus (2) , significat violentam quamdam inhibitionem , contrarietatem aut inversionem . Herodotus (3) memoriae prodit , *Sethon* Volcani sacerdotem fuisse , qui post Anyfin regnavit , vel potius cum illo , in Arabicis inferioris Aegypti partibus ; reges enim e sacerdotibus eligi usitatum erat (4) .

T A B V L A LXXVIII.

D I S P A T E R

ceterique DEI INFERI , ab Etruscis culti , recensentur & illustrantur .

ANtiquissimas Deorum , quos caelo , terrae ac mari veteres Tusci praesse existimarunt , imagines , maxime omnium ad hoc tempus ineditas , illustravimus : superest , ut de DITE PATRE , deque DIIS INFERIS differamus ; his enim Etruscos cultum maximum impendisse , ostendunt libri *Acherontici* , quos tradidit Tages & Bacchetis Etruriae populis (5) : quos etiam ita dictos putant , vel quia terrorem his incutiebant , qui eorum responsa consulebant scrutabanturque ; vel quia DEORVM INFERORVM sacra continebant , edicebantve

(1) Inscriptionum ant. Cap. VII. pag. 541.

(2) De Ifide & Ofiride.

(3) Lib. I. c. 41.

(4) V. Io. Marsham. Seculo XVII. pag. 538.

(5) Vide Dempsterum de Etr. Reg. Lib. III. Cap. I. pag. 243.

bantve quibus victimis, quo ritu quorumve animalium sanguine Numina irata placari, fontesque homines expiari possent. Idem libri pariter edocebant, qua ratione ostenta ac prodigia repellenda essent, monstra evocanda atque avertenda, fulmina expianda, cogenda impetrandave: & qua ratione FATA differri possent, uti colligimus ex insignibus locis Ciceronis (1), Plinii (2), Arnobii (3) & Servii (4) aliorumque auctorum, quae a Thoma Dempstero adferuntur (5).

Inferi regni regem, Saturni ex Rhea sive Opi filium, Graeci ΠΛΟΥΤΩΝΑ dixerunt, quasi divitem, quod recidant omnia in terras, & oriantur e terris: Latini DITEM PATREM: Etrusci, ut auguror, SVMMANVM vocarunt, quasi *Manium Deum*, *Summum Manum*, idest *bonum*: sicuti INFERI DII *Manes* pro *bonis* dicebantur a suppliciter eos venerantibus propter metum mortis, ut ex Festo discimus. Hunc Etrusci inter novem Deos numerarunt, a quibus fulmina iaculantur: quos iactus *manubias* dixere (6): ei vero nocturna fulmina adsignarunt, ut Plinius docet (7). Phoenices DITEM PATREM, modo *Mortem*, modo *Plutonem* nominarunt, teste Sanchoniathone scriptore omnium vetustissimo apud Eusebium (8). Ferunt, eum funerum & sepulturae ac parentationis ritus ostendisse: eaque de causa datam ei potestatem, imperium & curam mortuorum commenti sunt (9). Physice autem PLVTO est terra interior, rerum omnium parens, mascula virtute praedita (10), quae semina, fruges, fructus, marmora, metalla omnia resque pretiosissimas continet quasi sepultas: PROSERPINA vero est & ipsa terra seminum receptrix, feminea virtute instructa (11): quam a PLVTONE raptam fabulantur, & cum eo, propter magnam adsimilis virtutis unionem, connubio iunctam (12). Totum PLVTONIS rapientis PROSERPINAM figmentum, ad exprimendam hiberni Solis virtutem, reducit Porphyrius apud Eusebium, cuius verba non piget adferre (13): Επεὶ δὲ (inquit) καὶ τῶν εἰς γῆν βαλλομένων σπερμάτων ἦν τις δύναμις, ἣν ΗΛΙΟΣ περὶ τὸ κάτω ἡμισφαίριον ἰὼν ἔλκει κατὰ τὰς χειμερινὰς τροπὰς. ΚΟΡΗ μὲν ἡ δύναμις ἡ σπερματοῦχος. ΠΛΟΥΤΩΝ δὲ ὁ ὑπὸ γῆν ἰὼν ΗΛΙΟΣ, καὶ τὸν ἀφανῆ περινοσίων κόσμον, καὶ τὰς χειμερινὰς τροπὰς: ὃς ἀρπάζειν λέγε-

Z

(1) Lib. II. de Divinat. & in Oratione de Harusp. resp.

(2) Histor. Nat. Lib. II. Cap. LII.

(3) Lib. II. contra Gentes.

(4) Ad Virg. Aeneid. Lib. VIII. vers. 347.

(5) De Etr. Reg. Lib. III. Cap. I. pag. 243.

244.

(6) Vide Festum in hac voce.

(7) Lib. II. Cap. LII.

(8) Lib. II. de Praeparat. Evangel.

(9) Ex Diodoro Siculo Lib. V.

(10) Ex Fulgentio Planciade in Mytholog.

(11) Confer Vossium de orig. & progr.

Idolol. Lib. II. Cap. LX.

(12) Vide Phurnutum de Nat. Deorum.

(13) Lib. III. de Praeparat. Evang.

λέγεται τὴν ΚΟΡΗΝ, ἣν ποθεῖ ἡ Δημήτηρ κρυπτομένην ὑπὸ γῆν. Quoniam vero virtus est quaedam projectorum humi seminum, illam subtrahit SOL sub hemisphaerium currens hiemali tempore. PROSERPINA quidem virtus illa seminum, PLVTO vero SOL est terram subiens, atque occultum percurrens orbem, hibernumque solstitium; atque idcirco raptam ab eo PROSERPINAM dicunt, quam sub terra latentem Ceres quaeritat. PLVTO igitur quadriga vectus, est SOL inferus & hibernus, qui inferiore hemisphaerio, idest hiemalibus signis, cursum suum peragit (1): PROSERPINAM rapuisse dicitur PLVTO, quia hibernis mensibus semina sub terris latent, ac solari vi foveantur, ut suo tempore in herbas erumpant.

In hac opinione fuisse Etruscos nostros, aperte declarat marmoreum anaglyphum, Etrusci sepulcri emblema, quod exhibeo in Tabula LXXVIII. existatque in Villa, ut vulgo dicitur, *Bonazza* Nobilissimi Viri Ioseph Giacomini Tebalduccii, Patricii Florentini, cuius eximiae in me humanitati sum devinctissimus. In curru, quo vehitur PLVTO raptor PROSERPINAE, pro insigni gryphs sculptus est, solaris virtutis imago: ex quo intelligimus, Etruscos hac fabula SOLIS hiberni vim & potestatem praefigurasse. Desunt in marmoreo anaglypho iniuria temporum capita PLVTONIS & PROSERPINAE: quae si exstarent, facile cognosceremus, an Tusci (quod facilius crediderim) PLVTONEM imberbem, atque iuvenili aetate florentem, an vero, ut in sculpturis Graecorum & Latinorum, senem exprefferint. PLVTONEM imberbem PROSERPINAM rapientem in patera Medicei Musei caelatum indicavit Cl. Bonarrotius (2), quae Dempstero addita est Tabula XCI. At Ludovicus Bourguet Vir Celeberrimus, Peleum rapientem Thetin, a qua separata fugit altera Nympha eius socia, metu ac dolore perculsa, referre censet (3), colligitque ex ipsa Etrusca inscriptione, quae ita se habet: *ΑΝΥΖΩΝΤΙ ΟΙΟΘΟ ΕΥΕΙ*, hoc est: *Pele Thetis parsura*: quam ita interpretatur; *Peleus Thetis separata recedit*. Postrema haec verba significant, quod rapta Thetide a Peleo, Nympha eius comes fugit; amicam & sociam a se separatam dolens. De nuptiis Pelei & Thetidis dicam alio in loco opportunius: nunc, si vacat, consule Natalem Comitem, qui de his fusius (4).

Galea, quae humi iacens, in marmore sculpta cernitur, vel, ut aliqui dicunt, Orci est, quam qui gestat conspici non potest; vel illam indicat, quam PLVTO induit, de qua
Ho-

(1) Ex Macrobio Saturn. Lib. I. Cap. XIX.

(2) Vide §. XI. pag. 19.

(3) Vide Dissert. I. Acad. Corton. pag. 12.

(4) Mythol. Lib. IV. Cap. XII.

Homerus (1) : eaque est occulti verticis symbolum : vel nubes ac nebulas indigitat , quibus hiemali tempore Solis adspectus subtrahitur : Iuxta PROSERPINAM sculptus est MERCURIUS , qui eam reluctantem complectitur , atque a Plutonis sinu avellere nititur : & ipse habet in capite galeam , amictusque chlamyde & tunica bis succincta , non secus ac PLUTO , sculptus est . Mercurius additur , quia fecunditatis parens est , & ver significat , quo segetes germinant & adolefcunt . Etrusci , ut videmus , aliter ac Graeci & Romani hanc fabulam exprefferunt ; nam apud hos Mercurius & Hercules currum agere & praeire solent : hic solus Mercurius currum sequitur : nudo alibi corpore , heic chlamyde & tunica succincta induti Dii exhibentur . FURIA alata , cum veste similiter succincta , praet , equos deducens , ac viam monstrans : altera FURIA in medio , volanti similis cum alis expansis , accensam nuptialem facem seu lampada adtollit . Graeci & Romani sculptores addunt comites Parcas & Cupidinem , in aëre volantem cum accensa facie , itemque Dianam & Minervam : quae aëris & Lunae virtutem designant , ut erudite ad Heliacam Tabulam ostendit Hieronymus Aleander iunior , quem , si otium est , quaeso consulas . Furiae eadem sunt ac Parcae : quae ideo Proserpinam comitantur , quia fructus in apertum deducunt , quas a pariendo dictas censet Varro apud Gellium (2) . Hymni auctor , sive Orpheus sive Homerus , non solum Parcas , verum etiam Gratias seu Charites addit Proserpinae gratissimas comites : quae eam , postquam sex menses apud Plutonium delituit , educunt in lucem , ut apud Cererem matrem sex reliquis mensibus diversetur .

Deest caput alterius figurae , quae in terram collapsa , equorum pedibus conculcatur . Facile crediderim referre Tellurem aratro subactam , sub qua PROSERPINA , nimirum segetum semina latent ; nam in sculpturis Graecorum & Romanorum sub equis sedens sculpta est mulier , quae copiae cornu tenet , & ipsam Tellurem significat . Quia vero ea figura heic scutum tenet , forte defunctum in hoc sepulcro declarare potest , eiusque animam in Orco iacentem : vel Pirithoum a Cerbero devoratum , qui ad raptum eius cum Theseo venerat (3) . Forte etiam (quia potius feminam referre videtur) Minervam aëris symbolum repraesentat ; quia adhuc latentibus sub terra segetum seminibus , virtutem suam non exercet , ut facit , quum e terra prodierint ac germinarint .

Z. 2

TA-

(1) Iliad. Lib. v. & Hyginus in Astronom. Poetic. de Perseo agens.

(2) Lib. III. Cap. XVII.

(3) Ex Eusebio in Canone Chronico . Vide Vossium de origine & progr. Idol. Lib. I. Cap. XVIII. in fine .

T A B V L A LXXVIII. LXX.

P R O S E R P I N A

*praecipuo honore sacrisque mysteriis culta
ab Etruscis.*

SImulacra ex aere, quae Deorum os tantum referunt, intus vacua, uti haec e Mediceo Promptuario nunc primum a me edita in Tabula LXXVIII. & LXXX. ad varios usus adhibita fuisse facile crediderim. Putant aliqui lustralem aquam, sacrosve latices praetulisse in mysteriis eorum Numinum, quorum imaginem repraesentant (1). Laurentius Bergerus persimilem his imaginem, iam a Causco editam (2), exhibet (3); censetque esse Isidis situlam, quia ansatum eiusdem Deae caput, superne apertum, angusto cum orificio, repraesentat. Lustrali aqua usos fuisse Etruscos in sacris Eleusiniis in honorem Cereris, atque ut hinc lubet colligere, etiam in sacris PROSERPINAE, quae minora dicebantur, aperte ostendit pictura Etrusci Vasis, editi apud Dempsterum in Tabula XLVII. nam quaedam antistita dextra amulam, sinistra ardentem facem gerit.

Haec vero parva simulacra alium quoque usum facile habuerunt: credo enim a sacris viris, vel potius a feminis gestata fuisse collo suspensa; quae ante pectus e torque, vel corolla dependere solebant, ut videmus in imagine Laberiae Feliclae Sacerdotis Maximae Deum Matris magnae Idaeae, nempe Cybeles, quam nobis ostendit Iacobus Sponius (4). Nec tantum feminae, verum etiam sacerdotes Galli in honorem eiusdem Deae imagines & simulacra pectoribus adfixa gerebant, ut auctor est Suidas (5). Ad aliud provocho illustre exemplum, quod suppeditat eximius antiquitatis investigator Franciscus Ficoronius, apud quem viden-

da

(1) Vide Cl. V. Rodolph. Venutum in Collect. Rom. antiq. Tab. xxiv. qui Fauni protomam exhibet instar situlae factam.

(2) In Musei Rom. Sect. 111. Tab. iv. pag. 76.

(3) In Vol. 111. Thesauri regii & Elector. Brandemb. pag. 304.

(4) In voce Γάλλος in Tom. 1. pag. 466.

(5) In Miscellan. erud. Antiquit. Sect. 1v. pag. 150. num. 1.

da est aurea bulla (1), e cuius aurea catena pendet icuncula pariter aurea Fortunae Panteae. Neque in pectore solum, verum etiam & in capite imagines Deorum coronis insertas insculptasve in pretiosis gemmis praefere solebant sacerdotes Deorum, ut videre est in imagine Cistophori Bellonae Pulvinensis, quam nuper protuli inter Donianas Inscriptiones (2). Ab Aegyptiis manavit usus deferendi imagines Deorum collo suspensas, vel etiam scarabaeos, sacris notis insculptos (3): de quo usu alibi differam.

De Etrusco harum imaginum opificio, haud ambigendum esse video: nam ipsa sculpturae indoles, ornamenta quoque, in aures, monilia (4), torques, diadema duplex sive anadema, quod in medio maiori gemma distinguitur; alae, Etruscorum more, additae capiti, id manifeste evincunt. Quod vero referant PROSERPINAM, idem vultus huic Deae conveniens, quem veteres artifices, a propriis lineamentis non aberrantes, minime variare consueverunt; capillorum cultus, in varios elegantes plexus dispersitorum, qui more virginum nodo collecti religantur (5), eiusdem Deae imaginem praefere aperte declarant.

Primum quod profero PROSERPINA caput, est altero longe vetustius: siquidem sculptura ipsa, Aegyptiaci opificii indolem aliquantulum imitatur. Calathus ei impositus; quia eadem ac Terra est, adeoque SOSPITA, SALVTARIS & FRUGIFERA appellata. Forte etiam haec capita tamquam donaria voti causa suspensa fuere, aqua oppleta, quae terrae accidit gratissima; nam fecunda non est sine humore, quo omnia renovantur, germinant & efflorescunt; neque etiam sine igne vivit (6). In sacris Compitalibus in honorem Deorum Inferorum, quos *Lares* vocant, suspensas *pilas* memorat Festus; effigies nimirum viriles & muliebres, quae pro servis & liberis ponebantur, ut vivis parcerent, essentque his pilis & simulacris contenti.

Prae omnibus Etruriae atque Umbriae populis (nam Umbriam primum ab Etruscis occupatam fuisse diximus) Tuderites (7) & Amiternenses (8) aris & templis PROSERPINAM maximo honore coluere.

TA-

(1) In Opere cuius titulus est: *La Bolla d'oro* &c. pag. 8. editam vide.

(2) Tabula VIII. vide pag. LXVIII. & LXVIII. ad pag. 135. relat.

(3) Vide Canopi imaginem in Musei Flor. Tom. I. Tab. LIX. apud Causeum Musei Rom. Tab. XXXII. XXXIII. XXXIV. XXXV. Sect. II. pag. 54. In Part. I. Inscr. ant. Etrur. Urbium Tab. XVII. num. IV.

pag. LXXXII.

(4) Huic aliud simile vide apud Dempst. in Tab. II. quod praefert Iuno Regina.

(5) Ex Pausania in Phocicis Lib. x. Cap. xxv. Horatio Lib. II. Ecl. XI.

(6) Vide Phurnutum de Nat. Deor. de Cere & Vesta xxxviii. & de Inferno xxxv.

(7) Ex Inscriptionibus Gudianis pag. LX. 2.

(8) Vide Reinesium Synt. Inscr. Cl. I. n. 234.

T A B V L A LXXXI.

H E C A T E

*Etruscorum Dea. Imagines TISIPHONES, MERCVRII
& GENII INFERNI ex vetustissimis
Tuscorum monumentis adferuntur.*

HECATEN, inferi regni Deam, Etrusci aspectu non terribilem, neque crinito anguibus capite (1), sed cum triplici vultu virgineo formosissimo repraesentarunt, ut ostendo in Tabula LXXXI. num. 1. ex marmoreo eius simulacro, Etrusci plane operis, quod inter mea Cimelia exstat: utinam integrum esset! puto enim insignis candelabri emblemata atque ornamentum pereximium fuisse. Id munus ei perbelle congruit, quae nocturnis sacrificiis colebatur; quin etiam Φώσφορος, Δαδούχος, *Lucifera*, *Daduchos*, sive *Taedisfera* nuncupata (2). Neque, ut arbitror, mirum alicui videbitur, Etruscos trina facie eam expressisse; iam enim exploratissimum est, Tuscos Ianum repraesentasse, non solum cum unica facie, verum etiam geminum, vel tricipitem, vel etiam quadriformem: quod eundem esse Solem existimarent, praeter alias significationes, quas adfert Macrobius (3). ΗΕCΑΤΕ vero eadem est Diana ac Luna, ideoque trina facie efficta, quod tres Lunae figuras referat, in cornua curvatam, dimidiatam, ac plenam (4): ideoque Τρίμορφον, Τριπρόσωπον & Τρισσοκέφαλον dixere: nec non etiam Τριόδιτιν, nempe *Triviam*, quod in triviis coleretur, teste antiquo Aristophanis Scholiaste (5): Τὴν ΗΕΚΑΤΗΝ ἐν τοῖς τριόδοις ἐτίμων τὸ παλαιόν: διὰ τὸ τὴν αὐτὴν Σελήνην, καὶ Ἀρτέμιδα, καὶ Ἑκάτην καλεῖσθαι. ΗΕCΑΤΕΝ antiquitus coluere in triviis; propterea quod eandem & Lunam & Dianam & Hecaten vocarent. Eadem Triglis placata, & Domina adpellata, ut docet Chariclida apud Athenaeum (6): Δέσποινα ΗΕΚΑΤΗ Τριόδιτις, Τρίμορφε, Τριπρόσωπε, τρίγλαις κηλευμένη: Domina ΗΕCΑΤΕ, *Trivia*, *Triformis*, *triplici facie*,

(1) Nat. Comit. Mythol. Lib. II. Cap. xv.

(2) Ex Scholiaste Theocriti in Idyll. II. vers. 12. Euripide in Helena.

(3) Saturnal. Lib. I. Cap. ix.

(4) Vide Vossium de orig. & progr. Idolatr. Lib. II. Cap. xxviii.

(5) In Plutum Act. II. Sc. v.

(6) Deipnosoph. Lib. VII.

facie, quae *mulceris triglis*. Hinc, ni fallor, ipsa candelabri columella, quae superest in superiori parte Deae tricipitis, eiusdem piscis squamas refert.

E capillis, peculiari modo comitis, *HECATES* Deae, pendent utrimque, tamquam vittae, duplices cincinni satis prolixi: triplex etiam capiti additur ornamentum, nimirum torulus sive corona ex lana intorta, diadema sive anadema, quod praeterea quinque rosis quadrifoliis (ni tamen malvae flores sint, Diis inferis (1) sacrae) tamquam quinque gemmis distinguitur. Rosae Diis Inferis sacrae sunt, quia ferales & mortis indices: ideoque non solum in parentalibus, verum etiam in conviviis adhibitae, quae decido flore memoriam properantis fati significabant; ut convivae voluptatibus & genio avidius vehementiusque indulgerent. Magnum apud Etruscos fuisse rosarum luxum usumque cum in conviviis, tum in funeribus, inferius ex antiquis huius gentis monumentis ostendam.

HECATES filiae fuere *MEDEA* & *CIRCE*; quarum imagines caelatas in pateris veterum Etruscorum iam in lucem protuli ex Museo Andreinio: eas, si lubet, vide in Parte I. Inscriptionum antiquarum, quae exstant in Etruriae Urbibus (2).

Sequitur in eadem Tabula LXXXI. num. 11. perrarae paterae iconismus, quam primus omnium vulgavit Felix Ciattius (3). In femina sedente *HECATEN* agnoscit: ad cuius iudicium *MERCVRIVS* Πομπᾶιος vel Ψυχάπομπος, *animarum Ductor*, idemque *Nomenclator* & *Quaestor* (4), sistit animam defuncti. Cum serpentinis pedibus putat eandem *HECATEN* expressam; nam maeandra quaedam & tortuosae lineae ex eis producuntur: fides sit penes eundem Ciattium. Hodie enim haec patera, multa adhibita diligentia, Perusiae, ubi effossa est, non reperitur: siquidem archetypam ipsam caelaturam, ut accuratius in lucem rursus proferrem, observare summopere avebam. Verum si figura sedens (ita enim inferorum Iudices exhibentur) sit femina; non *HECATE* tantum, sed etiam *TISIPHONE* esse potest: ad cuius conspectum primo defunctorum animas adducit *MERCVRIVS*, eorumque nomina recenset ac legit, ut docet Lucianus (5): eaque de re cum volumine sculptus cernitur idem Mercurius in gemma pereximia Musei Medicei, edita in Volumine I. Musei Florentini Tabula

(1) Ex Luciano in Cataplo sive Tyranno Tom. IV. pag. 56.

(2) Tabula XVI. num. I. & III. pagina LXXVIII. & LXXIX.

(3) Lib. IV. Perusiae Etruscae pag. 121.

(4) Ita dictus a Pythagora apud Diogenem Laërtium in eius vita; locum supra adduximus pag. 107.

(5) In Cataplo sive Tyranno Tom. IV. pag. 81.

la LXVIII. num. IV. (1): quo peracto iudicio, rursus defunctorum animae ab eo statuuntur coram inexorabilibus iudicibus RHADAMANTHO, vel MINOE vel AEACO; ut ab his, qui Cretenfium reges fuere, ob insignem magnamque iustitiam Iovis filii crediti, ob severitatem vero apud inferos ad iudicandas mortuorum hominum animas destinati, iudicentur: & posteaquam coram testibus FVRIIS, sua peccata, quae occultare non possunt, confessi fuerint, Tartari tenebras & supplicia aeterna subire cogantur. Si igitur figura sedens sit mas, RHADAMANTHVM, vel aliquem alium ex nominatis iudicibus non male referre potest.

Quia vero Mercurius in hoc munere obeundo chlamydat, quandoque etiam cum capite vel petasato vel galeato, & cum virga inducitur; at heic sculptus his caret insignibus, atque in aëre suspensus cernitur, & dextera manu caelum ostendit; forte potius GENIVS, animae defuncti comes & ductor, credendus est, quam Mercurius. Hinc colligere facile est, veteres ab ipso hominis ortu, & post fata etiam, credidisse, animas numquam a Genio suo deferi, sed iugiter cum eo manere. Genium cum Diis Manibus confusum adnotat Fabrettus ex compluribus sepulcralibus titulis. GENII INFERNI fit mentio in sequenti marmore apud eundem Fabrettum (2): in altero vero penes Gruterum (3), GENII Iovis Stygii, nempe Plutonis: ex quo colligimus, etiam DIIS INFERIS, tamquam famulos & administratos, a fabulosa antiquitate, GENIOS adsignatos fuisse. Ea subiicere lubet.

D . M . S .
M . V É T I . D E C E M B R I S
F I L I . P I I S S I M I . R E L I Q V I A E . A N N O
R V M . X V I I I . C O N S E C R A T A E . P I E
T A T I . E T . G E N I O . I N F E R N O . A B . M . V E T I O
T R O P H I M O . E T . V É T I A . L V P V L A
P A R E N T I B V S

G E N I O
I O V I . S T Y G I O . S A N C T O
S A C R V M
S E X . P O M P E I V S . S E X . F I L
O C R I C . C I V I C A
M I L . C O H . V I I I . P R A E T

Illud etiam notandum, quod defuncti umbra; statura ceteris eminentior sculpta est: ea enim fuit veterum opinio, hominum animas post mortem augustiorem formam acquirere. Inferius producā athenaeum Dei e numero Larum seu Lemurum imaginem, magnitudine praeditam praeter modum ampliore.

Quod

(1) Vide, si otium est, quae observavi ibidem pag. 139. 140. 141.

(2) Inscript. ant. Cap. II. num. 71. pag. 73.
(3) Pag. xxiii. 6.

Quod adtinet ad cultum huius Deae apud veteres Etruscos atque Vmbros, Spoletini *HECATAE* templum cum Conso Neptuno commune dedicarunt, ut constat ex antiqua inscriptione apud Reinesium (1): ea puto de causa, quia per Oceanum ad Elyfios campos devehī defunctorum animas crediderunt: quod etiam expresse docet Homerus (2). Haec quoque fuit veterum Etruscorum opinio, quam manifeste declarant antiqua sepulcra, iam edita apud Dempsterum (3), ac mox a me adferenda; in quibus marina monstra per mare vehunt viros & mulieres tibia canentes, vel arma gestantes. Eam quoque coluerunt Amiternenses, qui Hierophantas adsignarunt (4): itemque Formiani (5), qui Sacerdotes eius Numini consecrarunt; quod & alii Italiae populi, ut constat ex vetustis aris, fecerunt (6).

T A B V L A LXXXII. LXXXIII.

L I B I T I N A D E A

*five VENVS, five PROSERPINA, five HECATE sit,
ab Etruscis culta.*

IN patella aerea omnium vetustissima, a me nunc primum edita in Tabula LXXXII. num 1. e Museo Gaddio, qua, quum res divina fiebat, in Parentalibus sacris adpositas oblatasque epulas Diis Inferis censeo; nam plana est, ac per parvo labro circumdata: in ipsa Etruscae artis linearis infantia, caelata est Dea gradienti similis, cum alis expansis, ac praeter modum grandibus: toto ferme corpore nuda, excepto brevissimo amiculo, quod ante pectus recidit. Quod est notatu dignum; utrumque brachium & manum deorsum extendit; at quum dextra non omnino male sculpta sit, sinistra tamen informis est, mirumque

A a

in

(1) Class. 1. num. CLIV.

(2) Odyss. Lib. IV. vers. 565.

(3) Ad finem Lib. 1. pag. 102. Lib. V. pag. 405. Lib. VII. pag. 498.

(4) Vide eundem Reinesium Class. 1.

num. CCXXXIV.

(5) Ex ant. lapide inter Donianas Inscr. Cl. III. num. 6. & Reines. Cl. V. num. XIX.

(6) Inter Gudianas Inscr. pag. XXIII. 5. XXXI. 3.

in modum distorta : quod ab Etrusco artifice non sine aliquo consilio & ratione factum , mihi persuadeo . Deae caput galea tegitur , quae pileum Phrygium imitatur ; neque multum diversa est a galea Mercurii & Plutonis , quam in superiore Tab. LXXVIII. observavimus .

Non credo sculptam in hac patera e Furiis unam ; nam in Tuscorum monumentis numquam hae Deae ornatae galea , totoque fere corpore nudae occurrunt . Ea , ni fallor , est vel CLOTHO , Parcarum omnium maxime saeva ac terribilis , quae fatali manu vitae stamina nulli parcens succidit : vel potius DEA LIBITINA , sive VENUS , sive PROSERPINA , sive etiam HECATE sit , de qua ipsi Ethnici dubitarunt : cuius virtuti numinique ea , quae ad ortum & finem hominis pertinent , adscribere (1) .

De hac Dea non est quod fusius disseram , quum omnia sint pervulgata . Praerat funeribus , omnique funeris adparatui & caerimoniis , atque etiam instrumentis ; haec enim in eius aede vendebantur a Libitinariis ministris : quos brevissimae vestis cultu refert haec Etruscae Deae imago , uti ex aliis Tuscorum monumentis compertum mihi est . Aerarium ex instituto Servii Tullii eius tutelae adsignatum legitur (2) ; in quod , aliquo moriente nummus a propinquis inferebatur , notabanturque in publicis tabulis impensae funeris , & nomina defunctorum . Delphis erat VENERIS *Epitymbiae* , sepulcrorum praesidis , imaguncula , teste Plutarcho (3) , ad quam libantes defunctorum Manes evocabant . In antiquo marmore , a me edito inter Donianas Inscriptiones , additur etiam VENERI INFERAE , CVPIDO Infernalis comes (4) .

Quandoquidem VENERI INFERAE incidit sermo , haud erit , ut arbitror , absurdum , forsitan , ut spero , viris doctis gratum , si aliud eiusdem Deae aereum simulacrum Etruscum depromam exhibeamque in Tabula LXXXIII. quod multis de causis est insigne & commendabile . Viginti ferme ab hinc annis , quum Pisis in horto suo quamdam substructionem faceret egregius vir Ioseph Sanctinius , in quodam subterraneo aedificio vetustissimo hoc signum invenit ; iuxtaque illud reperit ampullam fictilem , ut reor , unguentariam , & pondus sive assem aereum Etruscum , aliasque prisca aevi reliquias : quae omnia , Philippo Sanctinio filio supeditante , singulari cum humanitate mihi ostendit vir Nobilissimus Thomas Albizius , Patricius Pisanus . Igitur statim ac in
ma-

(1) Vide Plutarchum in vita Numaе .

(2) Ex Dionysio Halic. Lib. iv. ex Plutarcho in Causis .

(3) Ibidem .

(4) In Classe I. num. 54. in qua legitur :
VIRGINI VENERI CVPIDINI INFEROR.

manus meas hoc simulacrum venit , diligenter , ad archetypi exemplum ac magnitudinem , delineandum curavi . Primum censei referre aliquod Numen Etruscorum incognitum : cuius nomen , ne ab hostibus evocaretur , Etrusci arcanum occultumque esse voluerunt ; nam eius pedibus , qui more Etruscorum calceis clausis induti sunt , annulum additum videmus : qui indicat cum basi catenatum fuisse , ne suo loco abiret , aut divelleretur . Quia vero intellexi , aedificium illud , in quo inventum est , veteris Hypogei speciem praetulisse ; in eam veni sententiam , forsitan referre posse Deam defunctis propitiam , adeoque ipsam VENEREM INFERAM ; five , credenda sit , ut diximus , PROSERPINA , five HECATE , quae volanti similis cum alis expansis exhibetur , quasi parata ad iuvandum celeri promptoque auxilio . Dextra pateram adtollit , quasi ostendat divinis libationibus defunctorum animas ab inferis evocandas esse : ideoque etiam gradiens efficta est , quasi ad superas auras evadere , earumdem animarum comes , summopere cupiat . Cum ea etiam convenit , quae inventa est , ampulla unguentaria , adhibita unguendis defunctorum corporibus ; nam apud Homerum eadem VENVS cadaver Hectoris rosaceo oleo , e floribus parato , ungens inducitur (1) . In gemma rarissima Musei Marchionum Victoriorum Romae , cum Iove Stygio , sculpta est Minerva ante aram , praeferens pateram , qua Diis Manibus inferiae mittuntur (2) .

Post caput huius Deae , quum aes sectum sit in duas partes , facile crediderim , aliquod peculiare diadema seu nimbum , pretiosis lapillis distinctum , vel ex auro compositum , vel etiam polum , quem VENERIS capiti impositum fuisse testatur Pausanias (3) insertum fuisse . Veneri quoque additos compedes , testatur idem Pausanias (4) : *Caelestem* vero creditam , earum , quae PARCAE adpellantur , natu maximam (5) . Romani hanc LIBITINAM dixerunt , vel *Libentinam* , ut aliqui volunt , de qua Varro (6) , forsitan ab Etruscis accepto nomine ; nam Graeci aliter vocarunt : quae Romae templa habuit , aras & vicum , ex suo nomine celebrem .

Praeter faces , rosas , corollas , libamina , urnas , aliaque multa huius generis , quae ad funebrem adparatum pertinebant , fuere etiam personae , oscilla & larvae , quae , tamquam imagines vitae humanae variarumque aetatum simulacra , Diis Manibus

A a 2

con-

(1) Iliadis Lib. xxiv. Vide etiam Athenaeum Deipnosoph. Lib. xv. Cap. xi. pag. mihi 688.

(2) V. in Mus. Flor. Tom. iI. Tab. lxxxi.

(3) In Corinthiacis Lib. iI. Cap. x.

(4) In Laconicis Lib. iI. Cap. xv.

(5) Idem in Atticis Lib. i. Cap. xviii.

(6) Lib. v. Linguae Lat.

consecrabantur. Complura exstant signa in lectissimis, quae in Etruria vidi, Museis, praesertim in Mediceo Cimeliarchio, cum ex aere, tum etiam ex argilla confecta (1). Horum specimen subieci in eadem Tabula. Quod vero iuvenem refert, plastico opere Etrusco perfectum, humanum caput magnitudine sua referens, haud praetermittendum esse censui. Has enim defunctorum personas in usu fuisse apud Etruscos, manifeste ostendit sepulcrum editum in Dempsteri Opere, in quo columnis eiusdem sepulcri impositae conspiciuntur (2).

T A B V L A LXXIIII. LXXV.

P A R C A E . F A T A . F V R I A E
*pro Diis habitae : quo modo sculptae in monumentis
veterum Etruscorum.*

PARCARVM imperio, FATORVMQVE voluntate omnia fieri, dirigi, disponi, bona malave omnia ineluctabilia mortalibus impertiri, non veteres tantum Graeci & Latini, verum etiam & Etrusci, ut docent pervetusta eorum monumenta, credidere. Id potissimum Poëtae, praeunte Homero (3), identidem praedicant. PARCARVM summam potestatem & nomina, ita pervulgavit Natalis Comes ex Hesiodi Theogonia (4):

ΜΟΙΡΑΕ Δ', ἧς πλείστων τιμὴν πόρε μινίετα Ζεὺς,
ΚΛΩΘΩ ΤΕ, ΛΑΧΕΣΙΝ ΤΕ, καὶ ΑΤΡΟΠΟΝ, αἵ τε διδοῦσι
Θνητοῖς ἀνθρώποισιν ἔχειν ἀγαθὸν τε κακὸν τε.

PARCAS, queis multum mox Iuppiter addit honoris,
CLOTHOQUE & LACHESIN, simul ATROPON: hae bona cunctis,
Hae mala dant; nutuque suo res quaeque geruntur.

F A-

(1) Describuntur in Columbario sive Monum. Libert. & Servor. Liviae Augustae a me edito ad Tab. VIII. pag. 18. 19.

(2) Vide in Tom. I. in fine Praefationis.

(3) Vide quae observat doctissimus Ben. Averanius in Virgilium Differt. VIII. pag. 131. Tom. 2.

(4) Mythologiae Lib. III. Cap. VI.

FATORVM vero arbitrum PARCARVMQVE ductorem Iovem, Deorum maximum & potentissimum, arbitrati sunt, quem ex earum nomine Μόριον adpellarunt & Μοριπαγέτην: quod etiam cognomen Apollo consecutus est, uti Pausanias testatur (1); ideoque iuxta eorum aras, PARCARVM simulacra apud Delphos posita conspiciebantur. In diademate Iovis PARCARVM signa sculpsere; quod eas in potestate sua habeat; solusque, quid sit quidve non sit homini FATO praescriptum, noverit (2).

Etrusci PARCAS & FATA in sepulcris exhibuere cultu virginum vel matronarum, palla amictas: quandoque aperto capite, ut alibi in hoc opere videbimus: interdum velato, ut cernimus in Etrusca arcula ex lapide tophaceo, relata num. 1. in Tabula LXXXIIII. quae nuper inventa est Volaterris in praediis Franceschiniis. Pedestri itinere praecunt Deae, viamque monstrant iuveni, qui equo insidet, eumque freno currentem moderatur. Prope pedes equi visitur vasculum proiectum: quod, ni fallor, urnam mortis indicem repraesentat, e qua fatalis fors exiit; de qua, ut ait Horatius (3), *omne capax movet urna nomen*. PARCAE vel FATA heic sculpta, forte defuncti animam ad Elysios, vel ad Hesperidum hortos, cum his confusos a Strabone (4), ducere finguntur: cuius itus exempla apud Fabrettum, ex antiquis sculpturis depromta, occurrunt (5). Ego quidem nomine MATRVM ac MATRONARVM, quibus tot arae dedicatae leguntur in Gruteriano Thesauro (6), atque apud reliquos insignes antiquorum lapidum interpretes, puto PARCAS seu FATA significari: quorum imagines & vestium cultus, cum his veterum Etruscorum perbelle congruit; quamvis etiam sciam, declarato nomine, PARCIS plures aras dedicatas a Veronensibus, Nemaufiensibus & Germanis, occurrere apud Gruterum (7): itemque FATIS sacras, ut apud Hispanos: quibus adde Mediolanenses aliosque Etruscorum colonos (8). Frequentes ac satis prolixae sunt in antiquis sepulcrorum titulis querelae de FATIS nimis celeriter properantibus: quae etiam iniqua adpellantur, quum immatura morte rapiunt ex hac luce homines. Cum PARCIS & MORTE veteres FATA confuderunt; at DIIS MANIBVS imperium quoque FATORVM tradidere, quasi penes eos consisteret huiusce lucis fruendae arbitrium: hinc scriptum

(1) In Phocicis Lib. x. Cap. xxiv.

(2) Ex eodem Pausania in Eliacis prior. Lib. v. Cap. xv.

(3) Carm. Lib. ii. Ode 1. & Carm. Lib. i. Ode 11.

(4) Geograph. Lib. ii. ubi in ultima Hesperia Elysium Campum, terrae termi-

num constituit.

(5) Inscript. ant. Cap. 111. p. 161. 162. 163.

(6) Pag. xc. 1. 2. 3. 7. 8. 9. 10. 12. xci. 7. mxvi. 5. 6. 7. 8. mlxxiv. 2. 3. 4.

(7) Pag. xcvi. 9. 10. 11. 12.

(8) Apud eundem Gruterum pag. xcvi. 1. 2. 3.

ptum in antiquo lapide apud Fabrettum (1) D. M. FATORVM ARBITRIS. In nummis Diocletiani Imperatoris, FATA VICTRICIA adpellantur: sinistra taedas praeferunt, & dextras invicem neſtunt. FATA, a Iove ſeparata, differri poſſe, Etrufci ex aruſpicinae libris, & ſacris Acherontiis docuere (2).

Reliquum eſt, ut de FVRIIS, quae PARCARVM FATORVMQVE comites ſunt, quae frequenter ſculptae viſuntur in ſepulcris veterum Etruſcorum, nonnulla poſt Bonarrotium, omnis antiquitatis promum condum, ſubiiciam. Non repetam, quae de FVRIARVM ſive EVMENIDVM ortu & parentibus veteres Mythologi memoriae prodiderunt: de his fuſius Natalis Comes, ad quem lectorem mitto. Plures eſſe FVRIARVM ſpecies, plureſve in claſſes diſtinctas, Etrufci credidiſſe videntur; nam, ut video, diverſimode repraefentantur in ſepulcralibus urnis, diverſaque obeunt, iuſſu Iovis Caeleſtis & Inferi, officia. Hinc facile colligimus, Etruſcos homini ſemper praefentem Deum eſſe credidiſſe: qui adſtat iudex, cognitor, ſcrutator, inſpector, ut terreat: rex ac dominus, ut excitet ac ferat auxilium: pater, ut bonis, bene ſtrenueque ſe gerentibus, immortalem coronam & praemium largiatur. Siquidem praefentes ab Etruſcis FVRIAE inducuntur rebus omnibus, quae a mortalibus geruntur, ſive bonae ſive malae ſint: bonis adſtant, ut praemia tribuant: malis ut ultionem, vindictam, poenas minentur atque indicant. Pugnantibus viris, ut infra videbimus, nunc palmas offerunt: eorum capiti manus imponunt, impellunt, confirmant, hortantur: ſcelera patrantibus horrido adſpectu occurrunt, atque in eos faces iaculantur: adſunt ſacrificiis, expiationibus, nuptiis, ludis, denique omnium hominum actionibus, vel vindictam vel praemium inlaturae, adſiſtunt. Inducuntur FVRIAE ab Etruſcis, tamquam voluntatis & irae Iovis miniſtrae, bonae mentis donatrices, ſclerum metuendae ultrices: atque, ut mala repellant, impios homines agitant, territunt, puniunt, infeſtantur. Fuit haec quoque Aegyptiorum opinio, eſſe quaedam Numina, quae mortalium conſcientiae praefunt: quod ego intellico ex plurimis huius gentis ſimulacris, quae cum ſcutica & flagellis in manibus efficta video in priſcis monumentis. Aegyptiorum exemplo Etrufci potiffimum, nec non etiam Graeci, FVRIAS ad fontes homines plectendos armis inſtruxere. FVRIA ſculpta in Vrna Etruſca Peruſina apud Dempſterum Tabula XXV. virgam dextra manu tenet, minaci geſtu; ni tamen ſceptrum ſit, quod maximae FVRIARVM reginae recte convenit.

De-

(1) Inſcr. ant. Cap. II. num. XI. pag. 87. (2) Ex Servio in Virgil. Lib. VIII. verſ. 398.

Defunctorum animas ad infera regna FVRIAE vel agunt, vel etiam ad Elysiorum beatitudinem deducunt: ad Tartarum, ut fontes homines & impii debitas luant poenas, suppliciiisque crucientur aeternis, urgent & insectantur, ut videre est in Tabula LXXXVIII. penes Dempsterum, ex pictura veteris Etruscorum Cryptae, in qua damnatorum supplicia apud Orcum exhibentur. Ibidem notare libet FVRIAM cum ferro oblongo, uncinis pluribus referto, quae ad animam defuncti (qui expressus est manibus in aëra suspensis, totoque corpore nudus) cruciandam, ut arbitror, est paratissima: iuxta eum reum alia etiam adstat FVRIA, ardentem taedam admovens, ut illum ligatis manibus suspensum adurat. E brachiis eiusdem FVRIAE (quod inobservatum reliquit Bonarrotius) pendent manticae sive sacculi: quorum unus vacuus, alter vero plenus conspicitur. Apud Suidam me legere memini (1), Phoenixes suos Deos effinxisse terentes sacculos, quum Graeci exhibuerint (quod etiam Etrusci fecere) σιδεροφορούσας, arma gestantes iaculantesque; quod homines armis subiigantur. Forsitan etiam in uno sacculo bona, in alio mala recondita, eas habuisse putarunt. Proverbium illud vetustissimum: *Non videmus, manticae quod in tergo est* (2); hoc est, *Non videmus nostra ipsorum vitia, quum aliena curiosis oculis perspiciamus*, ex apologo quodam Aesopico manavit. Finxit enim Aesopus, singulos mortales binas habere manticas, hoc est peras: alteram ante pectus, alteram a scapulis tergoque propendentem; sed in priorem, inquit, aliena vitia immittimus, in posteriorem nostra. Persius (3) in hac rem:

*Vt nemo in se se tentat descendere, nemo;
Sed praecedenti spectatur mantica tergo.*

Ad haec quoque vitia in mantica recondita adludere sacculi possunt: ideoque alterum vacuum, alterum refertum & latius videmus. In divina Apocalypsi (4) (venia mihi sit profana cum sacris conferenti) Angeli e phialis & vasis bona iustorum Deo offerunt: e phialis etiam mala, Dei iussu, in homines effundunt. Consonat etiam David in Psalmo LXXVII. vers. 49. his verbis: *Misit in eos iram indignationis suae, indignationem & iram & tribulationem: immissiones per Angelos malos*: Vbi Rabbini, quod subiicitur de Angelis malorum, colligunt, *Iram, Indignationem, Furo-*

(1) Tom. I. in voce Ερμην pag. 858.

(3) Satyr. IV. vers. 7.

(2) Apud Catullum ad Varum Carm. XI X.

(4) Cap. XV. 7. XVI. XVII. saepe XXI. 9.

Furorem & *Angustiam*, esse nomina spirituum, quibus Deus utitur in malis puniendis (1). Quandoque etiam in facris Paginis Angeli Dei ultionum, tenentes gladios flammeos ac versatiles, armis instructi, atque ex equis pugnantes, describuntur: quae nunc delibasse sit satis.

Nec tantum lampades, taedas & faces, aliquando duplices, quibus noxios homines urant puniantve, Etrusci *FVRIIS* tribuere: verum etiam contos, hastas, secures, malleos & gladios, ut videre est in adlatis apud Dempsterum monumentis (2). *FVRIAM* tenentem harpen, sculptam vides in cineraria Vrnula Etrusca, a me edita in eadem Tabula LXXXIII. num. II. nuptiis adstantem, quae ante ianuam domus, Etruscorum more, celebrantur. Haec primum edita est apud Dempsterum in Tabula XLIII. num. I. sed in multis pictorem errasse, conferentibus patet. Hanc rursus accuratissime delineatam ad me misit V. Cl. Philippus Venutus, Canonicus & Patricius Cortonensis, Etruscorum Academiae decus eximium, penes quem hodie exstat. Bonarro- tius (3) in id inclinat animum, ut credat, mulierem sive puellam alatam in hac fictili Vrna expressam, in laeva adstantem iuxta sponsam, esse posse *DISCORDIAM*, inter infernalium Numina ab Hesiodo enumeratam, quae demissum tenet gladium, vagina nudum: iuvenem vero pariter alatum, qui ad dexteram iuxta sponsum sculptus est, caput habentem ferina pelle contextum, & mallei manubrio innixum, arbitratur esse *GENIVM*, forsitan zelotypiae praesidem. Hic Deus, uti superius observavi (4), facile referre potest *Picumnum* vel *Pilumnum*, cum viri, tum uxoris Genium; hos enim Varro, apud Nonium Marcellum, vocat *Deos coniugales*, quibus in aedibus lectus sternebatur. Iidem etiam Divitiae praesides & custodes habiti sunt: qui, ne Mars Silvanus in domum irreperet, & ut opinabantur, pueros recenter natos vexaret, ad tutelam domus ante fores statuebantur, erantque tres, ut diximus: quorum primus limen securi, alter pilo feriebat, tertius vero scopis everrebat.

Nec silentio praetereunda est *FVRINA* Dea, cuius imaginem supra dedimus in Tabula XII. & XIII. eam enim *FVRIARVM* maximam praecipuo honore Tusci coluere. Eius quoque comitem *FVROREM*, specie viri barbati, nudo corpore, gladium praef-ferentem, paratum ad neces & clades, cum capite tutulato expres-
sum,

(1) Vide Vossium de orig. & progr. Idol. Lib. II. Cap. XVII.

(2) Tab. XXI. num. I. XXV. XLIV. I. 2. I. 2. LII. I. LIII. I. 2. item LXXXIV.

I. 5. 6. LXXXVI.

(3) Ad Monum. add. Dempstero §. XXIV. pag. 64.

(4) Ad Tab. X. XI. pag. 37.

sum, adnotavi ex antiquissima Etruscae urnae sepulcralis scul-
ptura, quae apud me exstat, quamque suo loco proferam.

Perpauca nunc de ornamentis cultuque ignotorum Numinum
Etruscorum, quae nos *FVRIAS* adpellamus, dicenda supersunt. Vir-
gineum vultum, forma pulcherrimum, praeferunt. Capilli, puel-
larum more, comti & religati: interdum etiam soluti & horrentes
atque impexi conspiciuntur. Caput, modo apertum, modo peplo
velatum (1), calathoque seu columella decorum, more Deorum
Aegyptiorum, saepenumero alis ornatur: quandoque etiam dia-
demate cinctum observabis, ut in Vrna Clusina mox proferenda.
Alatos quoque habent humeros: non raro etiam alis carent, tum
in capite, tum in humeris: adsimilique modo nunc utraque manu
facem, nunc sine face & taeda ardente, aliisque iam descriptis
armis repraesentantur; ut videre est inferius in Vrna Arretina,
quam delineatam ad me misit vir eximius Laurentius Guazzesius,
Eques ac Patricius Arretinus, eruditione & antiquitatis studio or-
natissimus. Multiplex ac varia est, variisque coloribus & orna-
mentis picta *FVRIARVM* vestis, quam egregie describit Senator
Bonarrotius (2) ex Etruscis Vrnis, in quibus colores post tot secula
florentissimi perennant, quae apud heredem servantur. Siquidem
virginea palla seu tunica, ad talos demissa; tum cingulo ad pectus
incinctae, tum vittis decussatis, bullaque innexis, seu strophio, ami-
ciuntur. Frequenter etiam, ut a Tragoedis Graecis & Latinis in-
ducuntur in scenam, ornatae sunt veste brevior ac succincta,
vel tunicula sine manicis: non raro etiam nudo pectore, solis
subligaculis praecinctae; cum brachiis nudis, vel intectis purpu-
reis brachialibus, iisque reticulatis, vel e panno rubro perpetuo
adfutis; quod genus vestis numquam eruditis visum, observat
idem Cl. Bonarrotius (3). Nudis pedibus interdum adsunt: fre-
quentius tamen ornatae calceis clausis & cothurnis. Adnotare
etiam lubet, his Deabus, quamquam Etrusci omni cultu eas exor-
narint, numquam tamen dedisse in aures, monilia, torques, raro
armillas; nam praeter vittas decussatas, bulla in medio adstrictas,
zonamque virgineam, unionibus distinctam, vel Tusca arte elabo-
ratam, nihil aliud ex mundo muliebri in his observavi.

Quod spectat ad cultum *FVRIARVM*, adnotandum censeo,
eas templa, simulacra, aras, sacerdotes & sacrificia satis frequen-
tia habuisse apud Athenienses (4), qui eas *Σέμνας*, id est *Severas*

B b

&

(1) Vide apud Dempsterum Tab. LXXXIV.
num. 7.

(2) Vide Tab. LXXXVI. in Dempsteriano
Opere editam.

(3) Ad Monum. add. Dempst. §. xxvi.
pag. 41. 42.

(4) Confer Ciceronem Lib. III. de Nat.
Deorum.

& *Venerandas* vocarunt : quod nullis quidem muneribus , nullisque donis ab improbis corrumpi posse crederent . Apud Sophoclem ita invocantur (1) :

Καλῶ δ' ἄρωγούς τὰς αἰεὶ τε Παρθένους
ΣΕΜΝΑΣ ΕΡΙΝΝΙΤΕ ΤΑΧΥΠΟΔΑΣ .

Imploro autem opem semper Virginum
VENERANDARVMQVE Ἐ velocium FVRIARVM .

Eas quoque coluerunt Thelpusii & Arcades (2) , itemque Sicyonii , qui Εὐμενίδας (3) , Messenii (4) , qui Μανίας adpellarunt , teste Pausania : & Antiocheni , ut vult Petrus Seguinus (5) ; quamvis in eorum nummo , in honorem M. Iulii Philippi Imperatoris percusso , non FVRIAS , sed HECATEN five DIANAM *Triformem* sculptam velit Michaël Angelus Causeus : quod mihi quoque verisimilius videtur (6) . Maxime vero omnium Etrusci omnibus divinis honoribus eas devenerati sunt , quod liquet ex eorum sculpturis , in quibus tam frequenter exhibentur : quod etiam Romani fecerunt . Victima in earumdem sacris fuit nigra agna , five aries : idque etiam factum ab Etruscis in honorem reliquorum Deorum Inferni ; quorum sacrificium expressum censeo in Etrusca cineraria . Vrna fictili , primum a Petro Sancte Bartoli inter Sepulcra antiqua , rursusque apud Dempsterum (7) edita : in qua Diis Inferis maioribus maior victima , minor minoribus immolanda ad aram ignitam , corollaque ornatam , adfertur , adstantibus cum sacerdote pluribus ministris : quorum unus tympanum pulsat : alter tibiis duplicibus canit : alter aerea pulsat crotala : alter vero epulas in lance seu ferculo portat : ceteri suum peragunt ministerium . Placatas quoque interdum FVRIAS ab Etruscis humana victima , (nam , immolata virgine , quod factum Haruspicum iussu a Mithridate , qui earum lucum succendit , tradit Iulius Obsequens (8) , L. Sulla , Q. Pompeio Consulibus) opportunius infra , adlatis aliis Tuscorum monumentis , ostendam . Tanta enim fuit apud omnes gentes , maximeque omnium apud Tuscos , FVRIARVM reverentia ac timor (9) , ut nedum per eas iurare , sed ne earum qui-

(1) Vide Suidam Tom. 1. pag. 64.

(2) Ex Pausania in Arcadicis Lib. VIII. Cap. xxv.

(3) Vide ibidem.

(4) Ex eodem Pausania in Arcadicis Libro VIII. Cap. xxxiv.

(5) In Selecta Numism. Imper. pag. 180.

(6) Sect. 11. Musei Rom. Tab. XIII. XIV. xv. pag. 41. 42.

(7) Tab. xxxvi. ad Tom. 1. pag. 278.

(8) De Prodigis.

(9) Vide Suidam Tom. 11. pag. 22.

quidem nomina quisquam proferre auderet ; quod scelerum gravissimae ultrices atque inexorabiles haberentur (1) : ea vero , ut Graeci Poëtae perhibent , fuere TISIPHONE , ALECTO , MEGAERA , quarum ministerio omnem iustitiam impleri autumarunt (2) .

Vna ex his FVRIIS (quamquam , complures alias , ut auguror , veteres Etrusci habuere , vel adseclas vel famulas earumdem principum) sculpta mihi videtur in fictili patera , relata in Tabula LXXXIII. quam ex insigni suo Musco , praeter alia antiquitatis Cimelia , fere sexcentis lucernis antiquis ditissimo , depromsit , delineatamque a se diligentissime , ad me misit Vir Praestantissimus Ioannes Baptista Passerius I. C. Pifaurensis . Ea nuper inventa est in agro Pifaurensi : confecta est ex argilla coloris lutei subnigri , duritiae paene ferrea . Caput Deae in medio , itemque foliacea corona , qua late circumdatur , typo formata est : itemque litterae non incisae , ut in aliis iam a me editis , sed exstantes excusae sunt . Nonnullae ex his iniuria temporis deletae ; reliquae ita se habent :: 110911† :: 09A :: quae ita supplendae videntur : A910911† 109A V , seu potius A910911† 109A V . nimirum , *Larthi Tirtbira* , vel *Larthi Tirtbiral* ; quasi haec patera ad libamina , five sanguinem victimarum excipiendum in sacrificiis Deorum Inferorum (nam admodum cava est , & in extima ora excavata , ut facilius digitis admotis adhiberi posset ; uti ex proposito schema te videmus) dedicata fuerit *Regi Tartari* , nimirum IOVI STYGIO , five PLVTONI : quem etiam veteres Etrusci *Mamum* , *Summanum* & *Mantum* cognominarunt : quae voces in Lexico Etrusco , quod non sine magno studio & labore conficio , paullo diligentius expenduntur . Erit forsitan aliquis , qui non *Megaerae* , five *Alectus* , five *Tisiphones* caput in medio sculptum existimet ; sed potius *HECATES* , alis instructum , horrendumque in modum anguibus innexis circumdatum , iisdemque sub mento adstrictum : cum lingua ex ore tristi exserta ; adeoque , ut epigraphe cum imagine conveniat , exponent *Reginae Tartari* : quibus nollem refragari . Verum cum in simulacris Etruscorum , quae litterata sunt , *Reginae* nomen inscriptum sit , ut vidimus , A9109A V *Larthial* ; in rem meam facilius credam 109A V significare *Regi Tartari* : ex quo insigni monumento colligimus , hanc vocem *Tirtbira* , seu *Tirtbiral* , qua *Tartarus* , *Tartarinus* , five *Tartareus* designatur , Etruscam esse ; a Graecorum quoque antiquissimis Homero (qui multa , praesertim fabulas , ab Etruscis accepit) & ab Hesiodo , modica

B b 2

litte-

(1) Vide quae notat Natal. Comes Lib. III. Mytholog. Cap. x.

(2) Ex Laëtantio in Statium Thebaid. Lib. I. pag. 12.

litterarum varietate usurpatam (1). Nam Τάρταρον dicunt, frequentius tamen Αἴδην (unde Pluto in antiquis aris ADESIVS & EDEISIVS (2) cognominatus creditur a Latinis) eoque vocabulo intelligunt tremendum inferni locum profundissimum, opacis tenebris, tetraque mortis opertum caligine; ἀπὸ τοῦ ταράσσειν, id est *turbare*, aut, quod melius est, ἀπὸ τοῦ ταλαρίζειν, quod tremore frigidissimo exterreat & tremefaciat; quare apud Plutarchum ταλαρίζω, valet *Tartareo frigore tremo atque inhorresco*. Forſitan Etrusci e Phoenicum lingua, vel ex Hebraeo fonte טרה *Tara* hauserunt: quae vox ſignificat *vexare, adfligere, moleſtare, infeſtare*. Contrarium nomen *Elyſium*, e Phoenicum lingua deſumtum cenſet magnus Bochartus, quem vide (3). Ennius *Tartarum* dixit, teſte Feſto, nimirum pro *horrendo & terribili*, ut Verrius vult accipi: locumque denotat apud Inferos. Igitur JAQIOQIT IOQAQ, *Larſi Tirſhral*, non male explicari poteſt *Regi Tartareo*, quo cognomine inter ceteros Plutonium Deum *Tartareum* adpellat Ovidius (4). Lego etiam in pervetuiſta ara, inter Gudianas edita (5), Plutonium VRAGVM cognominatum: quam vocem Etruſcam eſſe ſuſpicor, receptamque a priſcis Latinis: neſcio, an quod *urgeat* ad Orcum mortales; unde Horatius (6):

*Vixere fortes ante Agamemnona
Multi; ſed omnes illacrymabiles
Vrgentur: ignotique longa
Nocte; carent quia vate ſacro.*

Et alibi (7):

*Ergo Quintilium perpetuus ſopor
Vrget? _____*

Vel potius ita dictus eſt Pluto, quod *urat*; quare alibi me legere meminī VREGVM, ab *uredine, urigine*: quae alii diligentius excutient.

Erunt etiam, ut auguror, qui in eadem patera GORGONIS caput impreſſum cenſeant, quibus adverſari nolo; occurrunt enim non minus quam *Tempeſtatum Dearum*, ut ſupra vidimus (8), capita *Gorgonum* alata, anguibuſque crinita perquamfrequenter ſculpta

(1) Ex Heraclide Pontico in Libro de Politis in Cephaleniis. Vide Dempſterum de Etr. Reg. Lib. 1. Cap. 111.

(2) Vide inter Gudianas Inſcriptiones pag. LX. 4. 5.

(3) Geograph. ſacrae Lib. 1. Cap. xxxiv.

pag. 600.

(4) Lib. 1. Triftium Eleg. viii. verſ. 32.

(5) Pag. LX. 6.

(6) Carm. Lib. iv. Ode ix.

(7) Carm. Lib. 1. Ode xxiv.

(8) Ad Tabula Lxxvii. pag. 173-174.

in sepulcris & in lucernis veterum Etruscorum, quae malignum *Fatum* connotant, a quo *Mortem* pendere arbitrati sunt. In sepulchrali Urna fictili, idem *Gorgonis* caput, in medio Furiarum constitutum, ostendit Bonarrotius apud Dempsterum (1).

Neque vero in sepulcris dumtaxat GORGONIS caput Tusci sculpsere; verum etiam in bullis vel ianuarum vel sellarum aliorumque ornamentorum domesticae vel sacrae supellectilis, quasi amuletum, ad vitandas violatorum iniurias, manusve rapaces. Argenteam huiusmodi bullam servat in suo Museo elegantissimo amicus meus, eruditione, sacrarumque litterarum peritia nobilissimus Innocentius Bonamicus, Canonicus Pratenfis; sub qua etiam Etruscae litterae sculptae creduntur: cuius schema iam protuli in Parte II. Inscriptionum antiquarum, quae in Etruriae Urbibus reperiuntur (2). Exstat in Mediceo Cimeliarchio aereus discus, Tusca arte exquisitissima absolutus, Etruscisque litteris per gyrum inscriptus; in averfa parte concavus, octo radiis undique in extrema ora adnexis circumornatus: in cuius centro sive umbilico GORGONIS caput sculptum est, alis instructum, & cristatis anguibus incinctum. Si attendas Etruscae inscriptionis interpretationem, quam inferius proferam, auctore Clarissimo Viro Ludovico Bourguet; adparet in medio velorum, seu encarporum e vellere ad ianuae decus suspensum fuisse. Ego vero censeo esse donarium, ac referre radiatum diadema, capiti forsitan simulacri Minervae velatae, confecto peplo e vellere lanae subtilissimo, imponendum; convenit enim huic Deae caput GORGONIS, tamquam favorabile, ut aiunt, virtutis amuletum: quod alibi accuratius expendam. Huic aliud persimile diadema, e quo etiam vittae seu lemnisci dependent, videre est in nummo Tarsensium in honorem Imperatoris Commodi percussum, quod adfert Morellius (3). Inscriptio inchoanda est, ut videtur, ab Etruscis litteris *lvv*, quae vox item in principio occurrit inscriptionum, quae scriptae sunt in basi duorum simulacrorum Etruscarum Dearum apud Dempsterum Tabula XLI. & XLII.

MORTEM & FATUM malignum praefigurarunt Etrusci in sepulcrorum sculpturis non solum GORGONIS capite, verum etiam Leonis rictu, cuius exempla inferius producam; nam apud Dempsterum desiderantur. Ad haec adde infera monstra, Dracones, Gryphos, qui viros, licet armis instructos & pugnantes, sternunt ac profligant, ut cernere est apud Dempsterum. Adde fabulosum mon-

(1) In fine Dissertationis ad Monum. addita Dempstero pag. 110.

(2) Inter Inscript. Pistorii & Prati pag. 129.

(3) Vide inter Numismata sel. pag. 116.

monstrum, apud Etruscos terribilissimum, quod vocavere *Voltam*, de quo meminit Plinius (1): quod magnus antiquitatis scrutator Bonarrotius (2) sculptum esse censet hiantem rictu in rarissima Vrina Perusina, apud Dempsterum edita in Tabula XXV. ad indicandam MORTIS vim summamque potestatem; quod monstrum milites perterrefacti strangulare, & gladio interimere, adstante maxima FURIARVM Dea, frustra conantur. Quia vero *Volta* monstrum sub lupi effigie sculptum est, illud in mentem revocat, quod tradit Diodorus de Iside (3): cui Aegyptii fabulati sunt, quondam cum Horo filio adversus Typhonem certamen initurae, Osiridem ab inferis sub lupi forma opitulatorem venisse.

His Inferni monstris adde CERBERVM tricipitem, quem etiam nondum viderim sepulcris veterum Etruscorum insculptum, vidi tamen in pluribus gemmis caelatum, Tusco plane opificio; nimirum in scarabeis; quae sacra animalia quum sint perforata, perspicuum est vel e brachiis, vel circa pectus e torque adligata pependisse. Inferorum fabulas primi omnium Aegyptii commenti sunt, ut ostendit idem Diodorus (4): a quibus Etrusci; reliquis nationibus haud secundi, eas accepere, & ut arbitror, confictis aliis poenis, monstris ac terroribus, aliisque locis, *Acheronte* & *Averno*, satis auxerunt ampliaruntve.

T A B V L A LXXXVI.

A E T E R N I T A S

*Deorum comes. GENIVS famulus Diis adsignatus
ab Etruscis. Imago GENII MINERVAE ex
insigni patera caelata adfertur.*

Satis, arbitror, exploratum, Aegyptios AETERNITATEM coluisse; quam Solis & Lunae, itemque serpentis, sibi causam depascentis, imagine in sacris notis expresserunt (5). Solem siquidem & Lunam, elementa aeterna esse crediderunt: quare & in vetustis aris Romanorum haec sidera frequenter

AETER-

(1) Histor. Nat. Lib. II. Cap. LIII.

(2) Ad Monum. Dempst. §. XVIII. p. 24. 40.

(3) Biblioth. Histor. Lib. I. pag. 56.

(4) Ibidem Lib. I. pag. 60. 61.

(5) Ex Hieroglyph. Hori Apollinis num. I. apud Nicolaum Caussinum.

AETERNA vocantur (1) : eorumque simulacra in manu eiusdem AETERNITATIS dantur, ut passim videre est in nummis, in honorem divi Vespasiani & Hadriani aliorumque Caesarum Augustorum percussis. De serpente haec Claudianus (2), ubi his versibus AETERNITATEM describit :

*Omnia qui placido consumit numine serpens,
Perpetuumque viret squamis, caudamque reducto
Ore vorat : tacito relegens exordia lapsu.*

Cuncta complectitur AETERNITAS, cuncta simul prospicit, praeteritum, praesens, futurum : immensa est, sine origine, sine fine, ut ait Censorinus (3).

Etrusci quoque AETERNITATEM coluere ; aliter vero eius imaginem exprefferunt : nimirum specie mulieris pulcherrimae, Nemefi longe simillimae, uti ex gestu coniicit Bonarrotius (4), omni-que cultu elegantissimae : cui alas in humeris, capiti duplex diadema gemmis distinctum, inaures, torquem, armillas pluribus dependentibus bullis insignes, calceos quoque ornatissimos tribuerunt. Huiusce Deae imaginem habes in Dempsteriano Opere Tabula II. (5), in insigni patera caelata, quae exstat in Museo Comitum e Gherardesca. Additur etiam, ne errare videar, iuxta eius vultum, Etruscis litteris inscriptum nomen 𐌆𐌗𐌌𐌔, id est *Ethis* : quo *Tempus* vel *Aevum* vel *Aeternitatem* designari opinatur idem Bonarrotius (6). Forsitan Latini hinc vocabulum *aetas* accipere ; alii ab *aevō* deducunt, quasi *aevitas*. Quod vero sit imago AETERNITATIS, ex eo clarius patet, quia Herculis comes sculpta est, eum donans apotheosi aeternoque Deorum consortio, adstante Iunone Regina, & Minerva Adiutrice : quarum altera odio, altera dato auxilio immortalem ei gloriam peperit. In Achate, scarabei specie inciso, qui, e Museo Bonarrotio depromptus, nuper prodiit in Volumine secundo Musei Florentini Tabula XIV. num. IV. exhibetur Hercules *Fontinalis*, circa quem hae litterae Graecae sculptae sunt ΑΙΩΝΑ, pro ΑΙΩΝ, sive ΑΙΩΝΑ Dorice, quae aevum, sive AETERNITATEM huic Deo Heroum invictissimo, ob eximiam virtutem iure merito debitam, designant : quam gemmam singularem alibi etiam expendemus. Suidas AETERNITATIS descri-

(1) Vide Gruterum pag. xxxii. 9. 10. 11. xxxiii. 5. 6.

(2) Lib. II. de laudibus Stiliconis versus finem ; & vide C. Barthium pag. 272.

(3) Cap. XVI.

(4) Ad Monum. add. Dempstero §. XIII. ad Tabula II. pag. 20.

(5) Tom. I. pag. 79.

(6) Ad Monum. addita Dempstero §. XIII. pag. 20. & §. xxxii. pag. 59.

describit simulacrum (1), quod Heraiscus divinus homo agnovit, tam corpore quam animo ad eius arcanam naturam exsultans. Hoc siquidem simulacrum, ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κατεχόμενον, *animatum a Deo*, divinoque adflatu plenum (tam misere caecutiebant!) coluere Alexandrini, Osiridis simul & Adonidis nomine; uno Numine ex diversis Diis conflato, mystica quadam, ut ait idem Suidas, ratione. Nil mirum igitur, si Etrusci AETERNITATEM, Aegyptiorum exemplo, ita expresserunt, ut gestu Deam Nemefin referat, alatis vero humeris Victoriam, omnium Deorum comitem, atque in eorum manibus reponi solitam (2), uti ex eius imagine iam indicata adparet.

Cum AETERNITATE coniungendus est GENIVS, quem Etrusci quoque Superis Diis famulum & administrum adsignarunt. Id perspicue docet eadem Etrusca insignis patera, numquam satis celebrata atque illustrata; quae, ut dixi, exstat in Museo Comitum e Gherardesca, iam in Dempsteriano Opere edita Tabula II. Cernitur in ea GENIVS sublatiis manibus, quasi aliquid sustinens, expansisque alis quasi volitans, qui in caelum vehit, adtollit deducitque Herculem, in Deorum numerum iam receptum; adstantibus Iunone Regina, Minerva Adiutrice, atque, ut diximus, AETERNITATE. Non raro in nummis & in gemmis eodem modo sculptus est GENIVS, qui Deos ad caelum portat & extollit: vel etiam supra capita Deorum in aëre suspensi plures GENII coronas imponunt: quae omnia imitati sunt nostri recentiores pictores, dum Sanctorum in caelum receptorum imagines exhibuere. Memorat Dionysius Halicarnassensis (3), Iulium quemdam, ab Ascanio oriundum, narrasse populo Romano, se Quirinum vidisse Romulum, qui id nuntiari iussit suis verbis, se in Deorum coetum ductum fuisse a suo GENIO, qui sibi nascenti contigerat.

Neque vero unicum tantummodo GENIVM veteres Diis adsignarunt, verum etiam plures, ut iam superius ostendi, adlato Bacchi GENIO, quem Etrusci coluere (4). Hi etiam adpellati eodem nomine ac Dii quibus famulantur. GENII, Iovi ministrantes ac subservientes, *Ioviales* dicti: Saturno, *Saturnii*: Mercurio, *Mercuriales*: Marti, *Martii* ac *Martiales* (5): ac sic de ceteris.

GENIVM quoque datum Minervae ab Etruscis, atque ex
eius

(1) Tom. I. in voce Διαγνώμων pag. 550.
& in Tom. II. in voce Ηραϊσκος pag. 67.

(2) Vide Observationes ad Gemmas Musei Florent. Tom. II. pag. 35. 110.

(3) Antiquit. Roman. Lib. II. pag. 124.

(4) Vide ad Tab. LV. pag. 136. 137.

(5) Multa in hanc rem Doctiss. Averanius Dissert. XVII. in Livium & in Virgilium Dissert. XXXVI. num. 6. Vide etiam Observat. ad Gemm. Tom. II. Mus. Flor. pag. 124.

eius nomine ΑΖΑΥ *Lasa* vocatum, ostendo ex aerea perrara patera, relata in hoc opere Tabula LXXXVI. quam cum aliis Etruscorum monumentis, ut, ex insigni suo Museo accuratissime delineatam, ad me mitteret Nobilissimus Marchio Alexander Gregorius Capponius, Palatii Apostolici Forerius maior, antiquorum operum admirator & conquisitor eximius, singulari prorsus in me humanitate, curavit Illustrissimus ac Reverendissimus Praeful D. Ioannes Franciscus STOPPANIVS, Corinthi Archiepiscopus, ad Magnum Etruriae Ducem Pontificis Maximi Legatus: quem, ad augendam Apostolicae Sedis gloriam, cum ipsa virtute feliciter natum, unanimi consensu omnes fatentur. Haec igitur patera, quae nunc primum in lucem prodit, praeter imagines a Tusco artifice satis perito eleganter expressas, Etruscis pariter litteris inscripta est. Vtinam complura his similia monumenta in lucem in posterum prodeant, latentiaque humi eruantur, quae tantam lucem conferunt priscae Etruscorum eruditioni, & ad investigandam Linguae Etruscae originem, exornandamque Etruscorum priscam Historiam ac Mythologiam tanta ac talia momenta conferunt felicissima atque evidentissima! Cernitur, (quod observat rarissimum est, nec sine aliqua ratione factum ab Tusco artifice videtur) MINERVA sedens, non in scopulo, ut alicui videri posset, sed in nubibus; nam hae adsurgunt, atque usque ad caput eiusdem Deae se se adtollunt: quae delineatio haud convenire potest scopulo, si is expressus esset. Quod sit MINERVA, patet tum ex habitu cultuque, tum etiam ex adscripto eius nomine Etruscis litteris in hunc modum a Latinis usitatum, nempe a laeva ad sinistram, sola ultima littera A variante, quae scripta est non recta, sed inverso capite, & in hunc modum ΜΕΝΔΚΗ *Menr-va*, id est *Miner-va*. Hastam, quod etiam notandum, sinistra tenet; nam frequentius dextra eam praefert vel intorquet, ut videre est apud Dempsterum in tribus pateris editis in Tabula I. & II. & V. Caput cristata galea admodum insigne adparet atque ornatissimum: solutos crines habet: inaures ex auriculis dependent: brachia nuda sunt, armillis & dextrariolis ornata: colum torque, pectus aegide, cum Gorgoneo capite in medio adfixo, erumpentibus in extima ora anguibus, armatur: tunica exterior brevis est & praecincta; interior talaris, florida, scutulis seu gemmis, quasi floribus undique distincta (quam vestem vel huic similem Graeci dicunt πεποικιλμένον, quasi *variata* & *picturata*, uti etiam Minervae peplus fuit) pedes induti sandaliis: quae omnia non sine voluptate observantur.

C c

Co-

Coram MINERVA sedente (multa notat Strabo (1) MINERVAE simulacra καθήμενα , uti etiam illud , quod Homerus describit) atque , sicuti ex gestu videtur , loquente ; adstat , throno sive suggestui insistens , eius GENIVS famulus & minister , alis praegrandibus instructus : duplici tunica , altera brevior , altera paullo prolixiore succinctus : nudis cum brachiis , quorum laevum duplici armilla decoratur : nudo utroque genu , cruribus ornatis periscelidibus , pedibusque Tyrrenis calceis indutis . Ramusculum dextra gerit : paullo infra (etsi id non ita facile videatur) quam herbam designare possit , investigabo . Pendent ex auriculis inares , quae quum solis feminis conveniant , probe intelligimus GENIVM Minervae datum , feminam esse : adeoque hinc colligimus , Tuscos , habita sexus ratione , Diis maribus mares , feminis vero feminas GENIOS adsignasse : quod nescio an alii observaverint . Dicit forsitan aliquis , cum Minerva sculptam esse posse SPEM , quae cum flore in dextera manu exhibetur in nummis Caesarum Romanorum : at Etruscae litterae , circa eius caput inscriptae , id non ostendunt ; quin potius arguunt , eum eiusdem MINERVAE esse GENIVM , nam ita se habent 1234 : 2222 . id est *Lasa* : *Feki* . Vtramque vocem pro ingenii mei tenuitate interpretari atque illustrare conabor , meliora forsitan in posterum ab aliis accepturus . Interim , donec meliora inquirenti diligentius succurrant , hoc nomen 2222 *Lasa* , quod ab Etruscis datur GENIO Minervae , defunctum mihi videtur ex Graeco eiusdem Minervae cognomento ΛΑΟΣΘΟΣ , quod ita illustrat antiquus Theocriti interpres (2) ; etsi in nonnullis hallucinetur . Labet eius verba adferre ; nam hoc Minervae cognomen apud Graecos , cum Etrusco 2222 *Lasa* melius congruit . ΛΑΟΣΘΟΣ γὰρ ἡ ΑΘΗΝΑ , ἡ λαὸν διώκουσα , ἡ σώζουσα . δύσσοον γὰρ οἱ μὲν τὸν Καχοδαίμονα , οἱ δὲ τὸν δυσχερῶς σωζόμενον , παρὰ τὸ σῶος . καὶ Ομηρὸς Ὀππῶς οἱ παρὰ νηυσὶ σῶοι μαχίοιντο Ἀχαιοί . MINERVA enim dicitur ΛΑΟΣΘΟΣ , scilicet aut *populum persequens* , aut *servans* . δύσσοον enim quidam dicunt *malum Genium* : quidam *difficulter servatum* , a σῶος : Et Homerus : *Quomodo apud nautes Achivi pugnent incolumes* . Non est hoc loci singula ad trutinam revocare : nescio tamen unde Theocriti Scholiastes acceperit , quod Minerva ΛΑΟΣΘΟΣ possit interpretari non solum *populum servans* , verum etiam *persequens* : recte vero , & ad rem nostram facit , quod *populum servans* dicatur : quae etiam in vetustis aris vocatur SERVATRIX & PACIFERA . CONSERVATRIX ATRI . . .

PO-

(1) Geograph. Lib. XIII. pag. 601. Vide Musci Flor. Tom. II. Tab. LXXII. I.

(2) In Idyllium IV. vers. 24. pag. mihi 67. edit. ex Officina Commeliniana MDCI.

POPVL. forsitan *ATRIENSIS*, Atriae sive Adriae populorum (1); nam proprie ΛΑΣΟΟΣ est a σός; quoniam σῶς & σός redditur *salvus*, *incolumis*, *servatus*; a σῶζω, *servo*, *conseruo*. *salvum*, *incolumem*. Apud eundem Theocritum δῦσσοος valet *perditus*, *miser*, *improbis*: qua voce bis utitur in Idyllio III. & IV. quibus in locis, id quod dixi, significat: in tertio *perditus* aut *miser*: in quarto potius *improbis*. Sed de his accuratius videbit amicus meus Iacobus Philippus D' Orville, vir exquisiti iudicii summaeque doctrinae, Historiarum, Eloquentiae, & Linguae Graecae in illustri Amsteladamsium Athenaeo Professor: a quo omnium absolutissimam Theocriti recensionem, atque alia insignia ingenii monumenta cupide expectamus. Apud Hesychium & apud Phurnutum (2) eadem Minerva ΛΑΟΣΣΟΟΣ, *populorum Servatrix*, vocatur: cuius rationem ita reddit idem Phurnutus: ΛΑΟΣΣΟΟΝ δ' αὐτὴν ἐπονομάζουσι, διὰ τὸ σόειν ἐν ταῖς μάχαις τὸν λαόν. Eam vero ΛΑΟΣΣΟΟΝ cognominant, quia populum in bello servet incolumem.

Igitur ex uno alterove Minervae cognomine Graeco ΛΑΣΟΟΣ, sive ΛΑΟΣΣΟΟΣ, originem habere auguror ΛΑΣΑ *Lasa*, Etruscum cognomentum, datum GENIO famulo & ministro eiusdem Minervae. Iam enim, auspice viro Praestantissimo Ludovico Bourguet, viris doctis perspectum esse arbitror, complura Etruscorum vocabula a Graecis pendere, atque a radicibus Graecorum nominum facile deduci posse. In insigni monumento P. Attii Haruspis Fulguriatoris, quod Pisauri exstat, Etruscis ac Latinis litteris inscriptum, postremam vocem 𐌚𐌕𐌕𐌕, interpretatur *Brontas* vir Celeberrimus Ioannes Lamius, in Florentino Lyceo Ecclesiasticae Historiae Professor, & ipse de antiquitate optime meritus: de qua paucis ab hinc diebus in domestico colloquio mecum differebat. Nemo est, qui non videat, eam vocem Etruscam 𐌚𐌕𐌕𐌕 *Brontas* (Bourguet (3) primam litteram 𐌚 reducit ad 𐌕 Graecorum) facile derivare a βροντή, βροντῶ, id est *tono*: unde Iuppiter Βρονταῖος, sive Βροντῶν, ἀπὸ τοῦ βροντεῖν, id est *tonare*, dictus *Tonans*, Etruscis 𐌕𐌕𐌕, & 𐌕𐌕𐌕, *Tina*, *Tinia*, hoc est *Tonans* (4). Superest & hodie apud nos eiusdem vocis vestigium in verbo vernaculo *brontolare*, quod nos Tusci dicimus de aliqua re cum murmure secum vel cum aliis conqueri, mustitare, voce perstrepere, tonare. Eadem voce Graeca Βρονταῖος, Βροντῶν, usi sunt etiam priisci Latini; nam apud Romanos leguntur inscriptae arae IOVI SANCTO

C c 2

BRON-

(1) Vide inter Gudianas pag. LII. num. 1. 2. 3. 4. 5.

(2) De Natura Deorum num. XX.

(3) Dissert. I. in Alphabetum Etruscum

pag. 14. in libro inscripto: *Saggi di Dissertazioni Accademiche lette nell' Accademia Etrusca di Cortona.*

(4) Vide superius ad Tab. XXII. pag. 79.

BRONTONTI (1), vel N praetermissa ad vitandam $\kappa\alpha\chi\omicron\phi\omicron\nu\acute{\iota}\alpha\nu$, BONO DEO BROTONTI (2), qui in aliis aris FVLGVATOR & FVLGERATOR adpellatur (3).

Supereſt, ut exponam alteram, quae ſequitur, Etruſcam vocem 𐌚𐌚𐌚 , hoc eſt *Veki*, vel potius *Feki*; nam *V* conſonans loco *F* ab Etruſcis adhibitum notat idem Cl. Bourguet (4). Hanc vero vocem 𐌚𐌚𐌚 *Feki*, uti & alteram 𐌚𐌚𐌚 *Lafa*, non integras, ſed per compendiaras notas ſcriptas eſſe arbitror, utpote Etruſcis ſatis cognitae, perinde ac ſi integrae ſcriptae eſſent: quod etiam a priſcis Graecis & a Latinis adſimili notarum uſu factum ſcimus. Non eſt, ut opinor, obſcurum, dictuque difficile, quid ea vox 𐌚𐌚𐌚 *Feki* ſignificet. Ego FECIALIS interpretor: adeo ut tota epigraphe Etruſca $\text{𐌚𐌚𐌚} : \text{𐌚𐌚𐌚}$. *Lafa Feki*, Latine reddita id ſignificet: SERVATRICIS POPVLI (intellige MINERVAE) FECIALIS: quae explicatio tum Genio eiufdem Minervae, tum etiam eius muneri atque officio convenit. De Fecialium auctoritate & dignitate, quae tanta fuit, ut ne Regi quidem fas eſſet bellum gerere, niſi prius id Feciales decreviſſent, erit alius dicendi locus opportunior: nunc vero obiter differendum de eorum origine, quam habuiſſe ab Etruſcis non dubito; quamquam Dionyſius Halicarnaffenſis (5), Etruſcorum gloriae inſenſus, hanc gloriam tribuat Pelasgis ante Romam conditam: qua invidiae ſuſpitione non caret etiam Livius (6), qui Numam ab Aequicolis ius Fecialium accepiſſe adfirmat: Dionyſius vero an ab his, an ab Ardeatibus acceperit dubitat. Igitur Fecialium institutionem & ius Numam primum inſtitutorem didiciſſe ab Etruſcis, utpote aetati ſuae proximis, rationi magis eſt conſentaneum. Id etiam perſpicue declarat nomen, quod integrum fuiſſe puto 𐌚𐌚𐌚𐌚 *Fekial*, a quo Romani *Fecialem* dixerunt. Dionyſius hos adpellat $\Sigma\pi\omicron\nu\delta\omicron\phi\omicron\rho\nu\varsigma$. a Graecis vero Εἰρηνοδίκας vocatos tradit (7). Varro (8): *FECIALES* (inquit) quod *fidei publicae inter populos praeerant*; nam per hos fiebat, ut iuſtum conciperetur bellum. De his lege cautum apud Ciceronem: *Foederum, pacis, belli, induciarum, Oratores, FECIALES, iudices ſunto: bella diſceptanto*. Quum bellum hoſtibus indicerent, telum ſive haſtam in agrum eorum iaciebant. Id puto factum, Etruſcorum exemplo, a Fecialibus Romanis ad aedem Bello-

(1) In Gruteri Theſauro pag. xvii. & xxxiii. xxxiv.

(2) Vide Phil. a Turre de Diis Aquileienſibus pag. 291. 292.

(3) Apud eundem Gruterum pag. xxi. 2. 6. & mix. 6. Vide etiam Donianas Inſcriptiones a me editas Cl. i. num. i.

(4) In eadem Diſſertat. i. Academicorum Etruſcorum Cortonen. pag. 9.

(5) Antiquit. Roman. Lib. ii.

(6) Lib. i. Vide etiam Auctorem de Viris illuſtribus Cap. iv.

(7) Antiquit. Roman. Lib. i. & ii.

(8) Lib. iv. de Lingua Latina.

Bellonae ; ante quam fuit columella , quae bellica dicebatur , super quam hastam ieciebant bellum indicturi , ut docet Festus .

Quod vero in hac perinsigni patera , Minervae Servatricis populorum GENIVS ab Etruscis vocatus fuerit FECIALIS , ex alia Etrusca inscriptione probari potest : nimirum ex ahenea statua admirandi operis , quae exstat in Museo Mediceo (1) , quaeque , ut observat & interpretatur Celeberrimus Bourguet , FECIALEM Sacerdotem , & quidem omnium Sacerdotum (plures enim fuere ac demum numero viginti in collegium cooptati ex familiis maxime omnium nobilissimis) primum , quem *Patrempatratum* dixere , repraesentat : non vero , ut credideram , Augurem sive Haruspicem Tuscum . In limbo eius togae inter cetera haec scripta sunt : ME99V2 . HEDIMHED . VAI2EF : hoc est ; *Fesal Kienmiken Suprem* : Latine ; *Fecialis Sacerdotum* (vel *Sacerdos*) *supremus* . Ex qua etiam intelligimus FECIALIS & SUPREMVVS Etruscas esse voces , quas ab Etruscis Latini accepere . Iidem Etrusci , variata tertia littera , dixere 12EF & VAI2EF . *Feki* , & *Fesal* : quod etiam fecere Romani , qui dixerunt scripseruntve FECIALIS & FETIALIS , ut constat auctoritate & fide marmorum antiquorum penes Gruterum (2) .

Est etiam & aliud in hac patera observatu maxime dignum . Minervae GENIVS FECIALIS insigne quoddam praefert manu dextra , nimirum ramusculum , forsitan in gremio eiusdem Deae deponendum : cuius figura diligenter observata , non male congruit cum verbena communi recta , quam etiam Botanices periti herbam sacram adpellant (3) : haec enim inter herbas praecipua , omnes sacratas frondes significabat : ea everrebant sacras mensas , manibus gestabant in sacrificiis , eademque caput suum & aras coronabant , atque ea incensa suffitus in honorem Deorum faciebant (4) . FECIALIVM quidem insigne fuit maxime proprium atque honorandum verbena , quam Etrusci omnium primi , ut est verisimillimum , gestare consueverunt , atque , ut reor , instituerunt , hac patera faciente nobis fidem . De sacra verbena haec docet Servius ad Virgilium (5) . *Verbena proprie est herba sacra , ros marinus , ut multi volunt , id est λιβανωλις ; sumta de loco sacro Capitolii , qua coronabantur FECIALES & PATERPATRATVS foedera facturi vel bella indicturi . Abusve tamen verbenas iam vocamus*

(1) Hanc vide apud Dempsterum Tab. XL. Tom. I. pag. 28. & in Tom. III. Musei Florentini Tab. LXXXI.

(2) Vide pag. CCCLX. 3. CCCCLVII. 2. MCVII. 4.

(3) Vide Petri Pena Adversar. & Mathiae Lobel , Londini MDCV. & Guillelmum

Turnerium Anglum in Plantarum Historia.

(4) Haec ex Horatio Carm. Lib. IV. Ode XI. vers. 6. Virgilium Aeneid. Libro XII. vers. 117. ex Ammiano Lib. XXIX. 1. Arnobio advers. Gentes Lib. V. Vide etiam Saubertum de Sacrificiis vet. Cap. XXIV. (5) Aeneid. Lib. XII. vers. 120.

camus omnes frondes sacratas , ut est laurus , oliva vel myrtus . In rem meam facit etiam Plinius , qui de usu verbenae haec adfert (1) : Siquidem auctores imperii Romani conditoresque immensum quiddam & hinc sumfere (hoc est , ex herbis) quoniam non aliunde sagmina in remediis publicis fuere , & in sacris legationibusque verbenae . Certe utroque nomine idem significatur , hoc est gramen ex arce cum sua terra evulsum : ac semper & Legati (qui idem munus gessere , ac antiqui Feciales & Oratores) quum ad hostes clarigatumque mitterentur , id est , res raptas clare repetitum , unus utique Verbenarius vocabatur . Alibi etiam plura de verbenae adfert , atque haec inter cetera (2) : Nulla tamen Romanae nobilitatis plus habet , quam hierobotane . Aliqui peristereon , multi verbenacam vocant . Haec est , quam Legatos ferre ad hostes indicavimus . Hac Iovis mensa verritur , domus purgantur lustranturque . Genera eius duo sunt : foliacea , quam feminam putant : mas rarioribus foliis . Ramusculi utriusque plures , tenues , cubitales , angulosi . Folia minora quam quercus , angustioraque divisuris maioribus : flos glaucus , radix longa , tenuis . Quae quum ita sint , ipsam quoque pateram per gyrum ornatam arbitror duplicibus verbenae seu verbenacae ramusculis invicem plexis , qui e subiecto vase an-fato prodeunt , in capite eiusdem paterae coeunt , & in patulum florem desinunt ; namque folia minora sunt quam quercus . Sacra vero fuit verbenae Minervae , & a Fecialibus adhibita , quia maiorem eius copiam in muris & in arcibus , ubi Minervae simulacra & templa ad urbium tutelam statuebantur , Tusci veteres innasce observarunt .

Ad haec observare lubet pedes GENII FECIALIS Minervae Servatricis populorum , Tyrrhenis calceis ornatos esse , his , qui Mercurio dantur , Deorum interpreti , longe simillimis , propter rationem itinerum , quae Feciales , Legati & Oratores faciunt , ut civium consulant salutem : cui etiam GENIO , tamquam Deo , honoris causa , nubes post eum , uti etiam post Minervam , licet minores , sculptae visuntur . Verisimile est , hanc pateram adhibitam fuisse a FECIALIBVS Tuscis in sacrificiis , quae in honorem Minervae atque eius Genii peragebantur , antequam muneri suo facerent satis . Huius paterae pondus est unciarum Romanarum septemdecim : color vero ab antiquitate aeri inductus , smaragdo persimilis .

TA-

(1) Histor. Lib. xxii. Cap. ii.

(2) Lib. xxv. Cap. viii.

T A B V L A L X X X V I I .

G E N I V S P V B L I C V S

Praestes Deus veterum Etruscorum.

Non meo tantum, qui plurima veterum Etruscorum opera diligentissime observavi, verum etiam hominum peritissimorum iudicio & consensu, en admirandum illud fuforiae atque sculptoriae Etruscorum artis miraculum, elegantiarum omnium compendium, aheneum GENII five DEI PRAESTITIS simulacrum, ad mensuram iusti iuvenis expressum, altitudine pedum Romanorum v. unciarum fere iv. quod in regio Magni Ducis Etruriae Cimeliarchio omnes, qui observant, haud satis admirari, satisve laudare se posse fatentur. Non est animus, nec vacat, ea heic repetere, quae adnotavi in Volumine Tertio Musei Florentini ad Tabulas XLV. & XLVI. in quibus duplici schemate, non satis diligenter delineatum atque aeri incisum, hoc ipsum signum adfertur, atque a me illustratur. Id invitatus fateri cogor, quia eius ectypum gypseum, omnium primum, quae e prototypo formata fuerunt, apud me exstat, curante pereximio Sculptore & Architecto Florentino Iosepho Piamontinio: quodque ante oculos meos in meo Museo statuendum curavi, ut artem cum natura ipsa certantem, in hoc insignissimo opere assidue contemplarer. Ea est nostrorum tum sculptorum tum pictorum opinio (falsa quidem) e vivo iuvenis corpore forma facta, aere fuso ductum fuisse: quia censent absolutissimum artis exemplar, accuratissima omnium membrorum symmetria, eximia pulcritudine, veritate & dignitate mirandum. Quod igitur eo loci notandum fuerat, quum praetermiserim, illud in hoc opere fatendum est, hoc nempe politissimum simulacrum, ab Etrusco opifice confectum esse: nec minoris aestimandum esse, quam signum illud marmoreum, toto orbe famosum, Veneris, Phidiae vel Praxitelis opus, ut creditur, cognomento Mediceae.

Quod vero ab Etrusco sculptore omnium praestantissimo sit perfectum, indicio sunt inter cetera capilli, qui ita expressi observantur, quasi piscis squamas flexuris densis referant, non ea mollitudine fluxi ac dispersi, quae fulget in simulacris praecellentissimo-

tissimorum artificum Graecorum, verum nonnihil rigentes, aliud opificium, Tuscorum proprium, ut notat Quinctilianus (1), praeferre videntur. Rigida etiam aliquantulum sunt brachia & manus; verum tam bene cum veritate conveniunt, ut totum naturae magisterium ars ipsa vel aequet vel vincat.

E gestu ipso dextri brachii ac manus, probe intelligimus, pateram antiquitus gestasse, forsitan auream, quae intercidit. Praesentes Deos, ut in epiphaniis adparere solebant, eo gestu veteres expressere, quo clarius cultores intelligerent, propitium esse eorum numen & votis obsequens: paratumque ad accipiendas ab hominibus libationes ac dona, quae offerebantur, eaque redonanda. Sinistrum brachium & manum femori admovet. Iam ostendi, neque Bacchum neque Apollinem referre posse: facilius credam PUBLICVM GENIVM DEVM, quem celebri in loco conventuque omnes Etruriae populi coluere: vel Deum Salutarem & Servatorem ex eorum numero, quos Graeci *Επιστάτους*, Romani vero Deos *Praefites* & *Praesides* adpellarunt: & ad tutelam non modo hominum, verum etiam regionum, regnorum atque urbium vigilare ac semper adesse crediderunt: quam religionem ab Etruscis facile acceperunt.

Illud etiam adnotandum, quod huius Dei oculi inanes & vacui pupilla sunt: quorum loco gemmas insertas fuisse verisimile est. In hoc artificii genere maiorisque elegantiae lenocinio suspicari libet, Etruscos Graecis Latinisque praeivisse, qui hunc morem secuti, statuis oculos ex auro, argento vel ex lapillis pretiosissimis reposuerunt. Apud Romanos, qui oculos statuis reponebant, *Fabri ocularii* dicuntur (2). De his meminit Caecilius Balbus apud Ioannem Saresberiensem (3): *Quis enim Deorum ei parcat, a quo se deceptum intelligit? Quis enim irruat in eum, qui aureos Iovis oculos eruit, aut argento gemmisque sublati vestem nititur excaecare? Quis de Martis capite adamantinum lumen temerariis effodit unguibus?* Gemmeos oculos Sanctorum simulacris, veteres quoque Christianos reposuissent, alibi ostendi. Exstabat olim hoc signum in Museo Francisci Mariae Ducis Urbini: inde translatum in Mediceum Cimeliarchium cum aenea basi, quam fama est, Laurentium Ghibertium, egregium Pictorem & Sculptorem Florentinum, adhuc iuvenem confecisse: quam basim ita inscripsit Petrus Bembo, Apollinem expressum credens: VT POTVI HVC VENI. DELPHIS ET FRATRE RELICTO.

TA-

(1) Instit. Orat. Lib. XII. Cap. x.

male eorum artem exponere videtur.

(2) Apud Reinesium Cl. XI. num. 66. qui

(3) In Polycratico.

T A B V L A L X X X V I I I .

G E N I V S D O M E S T I C V S

Lar Praestes veterum Etruscorum.

HOminum custodiae ab ortu, rebusque familiae regundis promovendisque, complures GENIOS praesidere, Aegyptii omnium primi docuerunt (1). Ab his omnem, quae ad GENIOS spectat, disciplinam & cultum veteres Tusci accipere. Nil enim in Vasorum Etruscorum picturis frequentius occurrit, quam GENIORVM theophania: qui tum viris tum hominibus placidi ac propitii adparent: munuscula, coronas vel arculas donis plenas ferunt offeruntque, ut infra, adlatis compluribus exemplis, videbimus. Homines sacra mysteria peragentes, hymnos in honorem Deorum canentes, nuptias natalemve diem celebrantes, ad bellum euntes, vel adepta victoria hilares redeuntes coronant, ac familiari dignantur colloquio. Illud etiam observatu dignum, quod GENII, tum mares tum feminae, in iisdem picturis conspiciuntur: qua specie habituque alias nationes haud repraesentasse GENIOS video.

GENIVM familiae praesidem, domesticum Deum, veteres Tusci, atque eorum exemplo Romani exhibuere operto capite canina pelle, dextra lanceam sive breve telum eiadantem, quasi violatores malignosque homines avertat, atque ad eos perdendos celeri vindicta sit paratus. In hunc modum insignis est GENII FAMILIARIS & DOMESTICI descriptio, quam adfert Plutarchus (2):

Διὲ τί τῶν ΛΑΡΗΤΩΝ οὕς ἰδίως ΠΡΑΙΣΤΙΤΑΣ καλοῦσι, τούτοις κύων παρέστηκεν, αὐτοὶ δὲ κυνῶν διφθέραις ἀμπέχονται· ἡ ΠΡΑΙΣΤΙΤΗΣ μὲν οἱ προεστώτες εἰσι, τοὺς δὲ προστώτας, οἴκου φυλακτικούς εἶναί προσήκει, καὶ φοβερούς μὲν τοῖς ἀλλοτρίοις, (ὥσπερ ὁ κύων ἐστὶν) ἡπίους δὲ καὶ πρᾶους τοῖς συνοικοῦσιν; ἢ μᾶλλον, ὃ λέγουσιν ἔνιοι Ρωμαίων, ἀλεθὲς ἐστὶ; καὶ, καθάπερ οἱ περὶ Χρύσιππου οἴονται Φιλόσοφοι Φαῦλα Δαίμονα περινοσθεῖν, οἷς οἱ Θεοὶ δημίους χρωῖναι κολασταῖς ἐπὶ τοὺς ἀνοσίους καὶ ἀδίκους ἀνθρώπους· οὕτως οἱ ΛΑΡΗΤΕΣ Εἰριννώδεις τινὲς εἰσι καὶ ποίνιμοι Δαίμονες, ἐπίσκοποι βίων καὶ οἴκων· διὸ καὶ κυνῶν δέρμασιν ἀμπέ-

D d

χονται,

(1) Vide Macrobius Sat. Lib. I. Cap. XIX.
Vossius de orig. Idolol. Lib. I. Cap. V.

(2) In Quaestionibus Romanis Tom. II.
pag. 276. 277.

χονται, καὶ κύων πάρεδρός ἐστιν, ὡς δεινοῖς οὖσιν ἐξιχνεῦσαι καὶ με-
τελθεῖν τοὺς πονηροὺς. Cur LARIBVS, quos proprie PRAESTITES vocant,
canis sistitur; ipsi autem caninis pellibus amiciuntur? An PRAESTITES
sunt, qui praesunt; ideoque custodes domus esse convenit, exterisque terri-
biles; domesticis mites blandosque, qualis est canum natura? An id
verius est, quod nonnulli Romanorum dicunt, quemadmodum Ὁ Chrysippi
sectatores, oberrare quosdam malos GENIOS, quibus loco carnificum Dii
utantur in puniendis flagitiosis Ὁ impiis hominibus: ita LARES esse
quosdam, Furiarum similes, malorum vindices Daemones, qui in vitas Ὁ
familias hominum inspiciant: itaque canum exuviis vestiri, Ὁ canem eis
adsidere, ut acribus Ὁ sagacibus, ad perscrutanda Ὁ ulciscenda malorum
facinora. In Vrna fictili in superiore Tabula LXXXIII. num. 11.
a me adlata, ad dexteram iuxta sponsum, cum sponsa in manu
convenientem, GENII caput cernimus adsimili canis exuvio & ri-
ctu amictum; cui pro armis malleum dedere veteres Tusci: qui
GENIVM DOMESTICVM, & familiae praesidem, referre potest;
quamquam non negem etiam Pilumnum vel Picumnum Coniuga-
lium Deos, de quibus dixi ad Tabulam X. & XI. (1) In nuptiis
sacra facta GENIO sive LARI familiari, qui idem est, supplica-
tumque thure & mero; ad haec foco corollis redimito, docet Eu-
clio Plautinus (2):

*Nunc thusculum emi, Ὁ hasce coronas floreas:
Hae imponentur in foco nostro LARI,
Vt fortunatas faciat gnatae nuptias.*

Quia vero LARIBVS ac Deis, quos Patellarios vocant, vel, ut
Plautus, Medioxumos, sacrae erant paterae, quibus adponebantur
epulae, quum res divina Penatibus Laribusque fiebat; ideo earum
manubria in caput canis saepenumero desinunt; quia hoc animal,
domus custos fidelissimus, in Deorum LARVM tutela esse creditus,
cuius spoliis iidem Dii amiciuntur. Complures editae sunt ab an-
tiquariis arae GENIO sacrae, qui Dominus (3) & Patromus & Conser-
uator Familiarum vocatur (4): cui etiam omnis supellex & the-
sauri domus sacri erant, eiusque tutelae commendati: quod li-
quet ex alia vetustae arae inscriptione apud Fabrettum (5).

TA-

(1) Vide pag. 35. 36. 37.

(2) In Aulular. Act. 11. Sc. VIII. vers. 15.

(3) Confer Donianas Inscriptiones Cl. 1.
num. 140.

(4) Vide apud Fabrettum Inscript. antiq.
Cap. 11. pag. 75. num. VII. num. 78. 83.

item apud Gruterum pag. CVI. 13.

(5) Ibidem pag. 77. num. 88.

T A B V L A L X X X V I I I I.

G E N I I D V O

*BONVS & MALVS, singulis hominibus viventibus
adsignati: uti opinati sunt veteres Tusci.*

QUod in hac aerea patera, Etrusco opere insigni, quae exstat in Museo Nobilissimorum Comitum e Gherardesca, non Penates, qui iuvenes hastati ac sedentes fingebantur, teste Dionysio Halicarnassensi (1); sed GENIOS duos, BONVM & MALVM, singulorum hominum ab ipso ortu praefides, ut opinati sunt veteres Tusci, caelatos esse censeam, illud potissimum in causa est, quod alter ab altero differt (nam similes inter se esse deberent, si Penates referrent) vultu, gestu, habituque & armis, quae eis tribuuntur. GENIVS ad laevam sculptus, hastae & clypeo innixus, toto corpore inclinatus, cum altero ex adverso sedente contendere videtur, Vlyssi similis, qui cum Diomede litigat ob raptum Palladium (2). Alter vero GENIVS, qui a dextris cernitur, alatus est, ac praeter clypeum, alia non habet arma: ad pedes, qui, Etrusco more (etsi toto quidem corpore nudi) calceis puris induti sunt, iacet amphora proiecta. Quamquam non ita facile sit dignoscere, uter horum sit GENIVS BONVS, uter MALVS; tamen, si coniecturis id adsequor non infeliciter, credo, GENIVM MALVM illum esse a dextris sculptum, qui idcirco amphoram pedibus proiicit & calcat; nam malos GENIOS veteres crediderunt, hausta Stygis aqua, atque in terris sparsa, omnes calamitates & morbos hominibus importare (3). Plutarchus, de antiquissima opinione duorum principiorum differens (4), uno omnis boni, altero omnis mali, ac duorum doliorum opinionem exponens, e quibus hominibus, tamquam liquores, res miscentur ac distribuuntur, haec subdit: Νομίζουσι γὰρ οἱ μὲν Θεοὺς εἶναι δύο, καθάπερ ἀντιτέχνους· τὸν μὲν γὰρ ἀγαθῶν, τὸν δὲ φαύλων δημιουργόν. οἱ δὲ τὸν μὲν ἀμείωνα, Θεόν, τὸν δὲ ἕτερον, Δαίμονα καλοῦσιν.. *Existimant enim alii, duos esse Deos, quasi contrariis deditos*

D d 2

arti-

(1) Lib. 1. Antiquit. Roman. pag. 55.

(2) Vide Gemmam relatam in Tom. 11. Musei Flor. Tab. xxviii. num. 1.

(3) Vide Nic. Leonicum de varia Historia

Lib. 111. Cap. ci. P. Crinitum de honest.

Disc. Lib. ix. Cap. v. Lib. xii. Cap. xiii.

(4) De Iside & Osiride. Vide etiam Gyrard. Histor. Deor. Synt. xv. qui de eo fusius.

artibus ; ut bona alter , alter mala opera conficiat : alii , eum , qui est melior , Deum ; qui deterior , Daemonem dicunt . Fuit antiquus convivarum mos , adpositis mensis , & in extremo , antequam eadem mensae tollerentur , ipsique surgerent , primum ac novissimum poculum , mero plenum , degustare in honorem GENII BONI , veluti se ipsos admonentes , ut inquit Theophrastus & Philocorus , qualis & quanta eiusdem Dei vis , & erga humanum genus benignitas existeret (1) . Manavit & haec opinio ab Aegyptiis ad Etruscos , atque ab his ad Romanos ; nam Aegyptii Malis Geniis Occidentem , Bonis Orientem tribuerunt : iidemque tradiderunt Osirin , Bonum esse Genium , Typhonem vero Malum . Qui de his plura cupit , adeat doctissimum Ioannem Marshamum (2) . GENIVM esse cuiuscumque hominis animum rationalem , alii docuere : atque ita vocatum , quod vel cum homine gignatur , vel vim obtineat rerum omnium gerendarum (3) . Duplicis Genii potestatem ita exponit Servius (4) : *Est & aliud verius ; nam quum nascimur , duos GENIOS sortimur : unus est , qui hortatur ad bona : alter , qui depravat ad mala : quibus adfistentibus , post mortem aut adferimur in meliorem vitam , aut condemnatur in deteriolem* . Mulierum GENIVS fuit IVNO : quod quum sit exploratissimum , plura addere supervacaneum censeo .

A GENIO MALO impios ac sceleratos homines ad Tartarum , ad inexorabile iudicium , & ad poenas subeundas : a BONO vero iustos ac probos ad Elysiorum beatitudinem deduci crediderunt (5) . MALIS GENIIS sacra facta novimus , ne nocerent : BONIS summos honores ac divinum cultum conlatum , ut consilio hortatuque suo faverent ac propitii essent : de quibus mox redibit sermo .

Paterae manubrium conficit sinuoso flexu serpens , egregio opificio expressus , qui cum sculptis in patera GENIORVM imaginibus optime quadrat ; constat enim , serpentis imagine cultum GENIVM (6) : cuius etiam signum supra in Tabula VIII. num. 11. proposuimus (7) . Patera undique hederaceo ferto coronatur . Recte haec planta , Baccho sacra (quia ut ille semper iuvenis , haec semper viret , minuitque capitis , vini potu gravati , dolorem , si ea coronetur) eiusque adseclis , ut supra vidimus ,

GE-

(1) Vide Suidam Tom. 1. pag. 9. Leonicum de varia Hist. Lib. 1. Cap. LXXII.

(2) Vide in Canone Chronico Seculo IX. pag. 205. 206.

(3) Confer Censorinum de die natali Cap. 1. festum , Apuleium de Deo Socratis . D. Augustinum de Civitate Dei Lib. VII. Cap. XIII. Plutarchum de cessat. Orac.

& de Fato . Fabrettum Inscriptionum ant. Cap. 11. pag. 72.

(4) Ad Aeneid. Lib. VI. vers. 717.

(5) Vide Platonem in Axiocho .

(6) Vide pag. 47.

(7) Confer Virgil. Aeneid. Lib. V. vers. 95. Isidorum in XII. Origin. IV. Ammianum Marcellinum Lib. XXI. 28.

GENIO convenit ; quia ei mero , thure , ac floribus sacra quotannis natali die celebrabantur . Tibullus (1) :

*Ipse suos GENIVS adsit visurus honores ,
Cui decorent sanctas mollia fecta comas .
Illius e puro distillent tempora nardo ;
Atque satur libo sit , madeatque mero .*

T A B V L A X C . X C I .

N E M E S E S D V A E

*altera BONA , altera MALA , singulis hominibus
ab Etruscis adsignatae .*

ID ut probem atque aperte evincam , non utar coniecturis , sed monumentis indubitatae fidei veterum Etruscorum ; quorum alterum nunc primum a me adlatum in Tabula XC. exstat in regio Mediceo Larario , sculptoris Tusci opus ex aere eximium : alterum vero , aerea nimirum patera Etrusca , eaque ad hoc tempus inedita , Perusiae adservatur in Museo Nobilissimi Comitis Philippi Ansidei .

Herois , in ipso aetatis flore , non occisi in bello (nam nulla transverso in corpore vulnera visuntur) sed immaturo fato mortui , cadaver e terra sublatum ulnis efferunt ad sepulcrum , atque adtollunt duae NEMESSES : non secus ac illud Patroclis apud Homerum (2) , in castra referunt pietatis & honoris causa Menelaus & Meriones . Hae Deae virginea palla indutae sunt , e collo pendente strophio , alis instructae , nudis tantum pedibus exhibentur . Ea , quae stat a sinistris , submissis brachiis , Herois caput & corpus sustinens , NEMESIS BONA , benefica , immortalitatis praemium fortibus viris donans & gloriam , mihi videtur expressa , quapropter altera etiam NEMESI ornatior efficta est , breviori capillo comtoque , revincta diademate , maioribus cum alis ; ad haec extincti Herois nobiliorem corporis partem effert atque extollit : altera vero NEMESIS ad dexteram locata , quod nimiae Heroum felicitati & gloriae adversetur , passis incomptisque capil-

(1) Lib. 11. Eleg. 11. vers. 5.

(2) Iliad. Lib. P. vers. 280.

capillis, nullo cum ornamento, minoribus cum alis repraesentatur: ideoque inferiora corporis & pedes Herois sustinet, eosque, ut videmus, institis sive laqueis iam revinxit, ut adversam vim suam ac potestatem designet. Labet ex Ammiano Marcellino (1), qui NEMESIN sive ADRASTEAM graphice describit, pauca haec in rem meam delibare: *Eadem (inquit) necessitatis insolubili retinaculo, mortalitatis vinciens fastus, tumentes incassum, & incrementorum detrimentorumque momenta versans; nunc erectas mentium cervices opprimit; nunc bonos ab imo suscitans, ad bene videndum extollit.* Huc etiam facit antiquum epitaphium, positum Glauco, natione Mutinensi, Retiario sui temporis celebri, victorique pugnarum septem, in quo haec leguntur (2): HVIVS PLANETAM SVVM PROCVRARE VOS MONEO. IN NEMESE NE FIDEM HABEATIS SIC SVM DECEPTVS. Meminit Suidas (3), ex Demosthenis oratione contra Spudiam, inferiarum, quae defunctis solvebantur, quas Νεμεσία dixere: festum nempe diem in defunctorum honorem celebrari solitum; quare nil mirum si funeris Heroum curam NEMESIBVS DEABVS Etrusci demandatam esse credidere. Vota etiam pro salute & incolumitate Imperatorum nuncupata NEMESI DEAE CAMPESTRI, habes apud Gruterum (4).

NEMESIS eadem ac FORTVNA habita est. Votiva ara in Gruteri Thesauro sacrata legitur (5) DEAE NEMESI SIVE FORTVNAE. Plures NEMESSES, pluresque FORTVNAS Graecorum quoque vetustissimi coluere. Smyrnenſes *Deas Magnas* NEMESSES vocabant: & in magnifico fano praecipuo honore colebant, tamquam urbis conditrices & tutelaria Numina: quod constat ex Pausania (6), & ex antiquis Inscriptionibus inter marmora Oxoniensia (7). FORTVNAS Geminas Antiates ad duas NEMESSES refert amplissimus Senator Philippus Bonarrotius (8): quarum altera creditur bonorum remuneratrix, altera malorum vindex, Adraſtea appellata, hoc est inevitabilis ultionis divinae necessitas. Earumdem Dearum imagines exhibent nummi familiae Rustiae (9), quae, ut in hac insigni patera Etrusca cernimus, caput habent mitella sive anademate cinctum. In antiquo marmore SYNDEAE ANTIATES vocantur (10); quod simul uno eodemque templo & ara,

(1) Historiar. Lib. xiv. Cap. xi.

(2) Adfert Fabrettus Inscr. ant. Cap. x. num. 307.

(3) Tom. i. I. pag. 606.

(4) Pag. lxxx. 2.

(5) Ibidem pag. lxxx. 1.

(6) In Achaicis Lib. vii. Cap. v.

(7) Vide pag. 94. 95. & 148. 149.

(8) In Observation. ad Numis. max. mod. pag. 223.

(9) Apud Ful. Vrsinum in fam. Rustiae. pag. 442. Oiselim in Numm. sel. Tabula LIV. num. 1. Phil. a Turre ad Inscriptionem M. Aquilii Cap. 1. pag. 6.

(10) Vide Inscript. Donianas Tab. vii. pag. lvi. lvii. ubi etiam illustrantur.

ara, parique numinis potestate praeditae colerentur. Credibile etiam est, alteram ex his FORTVNIS Antiatis cultam fuisse, tamquam bonorum auctricem: alteram vero malorum, ut notat Fabrettus (1), qui apud Antiates exscripsit aram FORTVNAE FELICI dedicatam, scilicet Deae tantum beneficae. Hesychius BONAM FORTVNAM, hoc est ΑΓΑΘΗΝ ΤΥΧΗΝ, *Nemesin* interpretatur & THEMİN, id est *Legem*; nam eadem pro Lege divina sumitur, quae unicuique bona distribuit: ideoque aliqui ferunt sculptam eius imaginem cum malo in dextera manu. Cuique etiam amanti, uti *Erotem* & *Anterotem*; ita etiam geminas NEMESSES antiqui Theologi adsignarunt (2): quarum imagines in gemmis anularibus sculptas alibi observavimus (3).

Fortunarum sive Nemesium, tum Bonarum, tum Malarum, cultum, in Italiam invexisse arbitror Etruscos: quod ex his celeberrimis eiusdem gentis monumentis perspicuum esse arbitror. Adde, quod Faleriis, Etruscorum urbe, fuere FORTVNARVM oracula & fortes, quarum meminit Plutarchus in Fabio; non secus ac apud Antiates.

Ad haec NEMESSES, quasi Deae maiorum gentium, ornantur diademate, inauribus, baccato monili, torquibus & bullis: alae etiam maiores humeris additae conspiciuntur. Vestes praeterea omni cultus elegantia sunt ornatissimae, clavis, limbo opere reticulato duplici & gemmis distinctae. Iam video, eorum curiositati satis esse faciendum, qui scire cupiunt, quae nam ex his, NEMESIS BONA, quae MALA censenda sit. NEMESIN BONAM eam esse arbitror, quae a dextris sculpta est; his praesertim fretus rationibus, quia maiori cultu cum vestium, tum muliebris mundi, sculpta est. Circa eam additi etiam, honoris causa, flores patuli & maiores. Pendet ex eius collo ante pectus bulla, triangulari specie confecta; quum alteri NEMESI tres bullae & quidem perparvae adsignentur: in cuius fronte eminet gemma, quae angustiores inversi, sive contrario modo positi, diadematis partem adstringit. Xenocrates adfirmat, triangulum aequaliterum convenire divinae naturae: mortali vero, figuram aequalibus lateribus contentam (4); nam, quia aequalitatem & inaequalitatem habet, Geniorum natura huic respondet, affectiones humanas in se habens, iuxtaque vim divinam. NEMESIS MALA, statura habituque corporis, minor est: altera vero BONA grandior: atque, ut angustior adpa-

(1) Inscriptionum ant. Cap. IX. pag. 632.

(2) Vide Servium in Virgilium Aeneid. Lib. IV. vers. 120.

(3) In Vol. I. Musei Flor. Tab. LXXVI.

pag. 156. Plura de Nemesi Cl. Bonarrotius in Observat. ad Numism. max. mod. pag. 221. 222. 223. &c.

(4) Vide apud Plutarchum de cessat. Orac.

adpareat multoque venerabilior , focci maiores , atque his , qui hodie mulierum crepidis in usu sunt , longe videntur simillimi . Hymenaeum , nuptiarum praesidem Deum , ita calceatum ornatumque , sic invocat Catullus (1) :

*Huc veni niveo gerens
Luteum pede foccum .
Excitusque bilari die ,
Nuptialia concinens
Voce carmina tinnulâ ,
Pelle humum pedibus .*

Igitur focci muliebres , grandioris formae (qui ut erat feminarum luxus , gemmis & margaritis ornari , auro integri (2) , aurique solidi bracteis vestiri solebant) NEMESI BONAE tributî , arguunt eam hominibus fausta ac laeta omnia adferre ; quare prae altera ornatio elegantiorque adparet . Ea etiam (quod est notatu dignum) subiectum FATI sive NECESSITATIS dirum caput pedibus calcat : adeoque probabile est , ipsam esse NEMESIN sive FORTUNAM BONAM , quam veteres MELIOREM (3) & RESPICIENTEM dixerunt .

T A B V L A   X C I I . X C I I I .   X C I I I I .

G R A T I A E V E N E R I S C O M I T E S
*ab Etruscis cultae : e vetustissimis monumentis
proferuntur & illustrantur .*

CHARITES , Deas *ἑσπεριτῆες* , beneficas , Iovis filias , ne silentio in hoc opere praeteream , ante conspectum venit patera , Etrusco opere antiquissimo caelata , quae olim in Andreinio , nunc in Mediceo Museo adservatur . Quod ab Etrusco opifice sit confecta , dubitari non potest : id prae-

(1) Carm. LX. vers. 9.

(2) Vide quae de his notat B. Balduinus de

Calceo Cap. XVI. & Petisichum in Lexico.

(3) Vide Inscr. Donianas Cl. II. num. 140.

praesertim declarat sculpturae genus, Etruscis familiare: calcei Deae, in medio nudaе, tributi: quae, quia ab aliis differt, esse etiam potest VENVS, & ipsa una e GRATIARVM numero credita; circa quam aliae Deae GRATIAE ludunt saltantque. Declarant etiam Etruscam artem & ingenium mitellae sive galericuli, quibus earum capita perbelle ornantur: qui eadem quoque specie in aliis Etruscorum monumentis observantur. Manibus gerunt aliquod instrumentum, quod, ni fallor, referre potest guttum, quo unguentis & oleo Veneris corpus ungere & ornare solent; ni marsupium mavis, quo divitiis & thesauris, aliorum beneficio erogandis, praesse significetur (1): potius tamen mihi videntur crotala sive musica quaedam instrumenta, in choraeis adhibita ab Etruscis: quae etiam hodie nobis Tuscis in usu sunt, & vulgo *nacchere* vocantur: e duobus in eam formam sectis & intus concavis lignis confecta, quae adhibentur in familiaribus plebeculae Tuscae saltatiunculis, praesertim a rusticis: quorum repetito ictu, motus & saltationis leges tempusque indicatur: quod magis convenit rei veritati; nam duae CHARITES, demissis elatisque brachiis, hilari vultu ac gestu, defluentibus, ut in saltando solet, vestibus, gestire ac tripudiare videntur. De GRATIIS, quia nonnulla adnotavi ad Monumentum sive Columbarium Libertorum & Servorum Liviae Augustae (2), & ad Tabulam LXXXII. Musei Florentini, haec pauca in praesenti sufficere possunt.

Sequitur in eadem Tabula XCII. num. 11. aerea lamella rotunda, e Museo Clarissimi Francisci Ficoronii depromta: quae, quum sit superne perforata, pro bulla gestatam eam fuisse suspicor. GRATIARVM numerus haud constans est; nam aliqui duas, alii tres, vel etiam quatuor fuisse tradiderunt. Quatuor sculptae sunt in hac bulla elegantissima, quae etiam inaurata fuisse videtur. GRATIAE anteriorem nudi corporis partem ostendentes (nam nulla, ut in monumentis Graecorum cernimus, averso corpore exhibetur) mutuis brachiorum nexibus se se complectuntur: quarum duae externae, parvam bullam, e loro pendentem, manibus ostentant praeferuntque, forte donandam Veneri: ni tamen sit cestus, quem manibus tenent eadem Deae, uti sculptae sunt in elegantissimo sarcophago Monumenti sive Columbarii Libertorum & Servorum Liviae Augustae (3).

Etruscae Antiquitatis Genius me nunc admonet, cogitque hoc in loco, etsi non proprio, haud tamen inopportuno, ne

E e

praete-

(1) Ex Phurnuto de Gratiis num. xv.

(2) Ad Tab. vi. pag. 10. 11. 12. 13.

(3) Tab. vi. Vide etiam Tom. I. Inscript. ant. Etrur. Urb. Tab. xvi. num. 11.

praeteream duo perinsignia VENERIS. simulacra ahenea, altitudinis unciarum fere decem, quae, paullo ante quam haec scriberem, in manus meas venire: quaeque statim pretio, quanto venditor voluit, empta, inter mea Cimelia laetitia gestiens recondidi. Ea igitur ab Iosepho Menabonio Florentino, meo Pictore egregio, ut solet, accuratissime delineata, cum GRATIIS coniungenda esse censui, quae vides in Tabula XCIII. & XCIIII.

VENVS, quae priore in loco adfertur, virginea palla stolaque amicta cernitur. Capilli, elegantissimo artificio comti, regali fascia sive diademate quam belle vinciuntur! Observare etiam lubet cingulum seu cestum, qui omnes continet amoris illecebras, quemque servant Gratiae: quae solae, omnis pulchritudinis & elegantiae Deam, ornare consueverunt (1). Dextera manu, sacrificantium more, tenet pateram: quam rarissime, vel, ut ingenue fatear, numquam in eius manibus observavi. Ea, ut dixi, Diis servatoribus ac maxime salutaribus tribui solet. Sinistra praefert delictum suum, pulcherrimam columbam, quam multis de causis, ob oscula nimirum frequentissima, maximamque generandi virtutem, fabulosa vetustas ei consecravit (2). Brachia sola nuda sunt: quorum laevum armilla condecoratur. Pedes calceis ornati, quid peregrinum & minime obvium praeferunt; nam soleae tantum transversim lunatae visuntur. Hoc elegantissimum simulacrum, Tuscanico opere admodum singulare, forsitan VENEREM cognomento NYMPHAN seu SPONSAM designat: ideoque more virginum collectis capillis & vestibus, quae puellis conveniunt, amictam videmus: monetque nuptias & coniugia, non nisi antea propitiato suo numine sacris libationibus, praevisisque sacrificiis, felicem eventum bonumque omen habere posse: cuiusmodi simulacrum fuit apud Hermionenses: quorum, teste Pausania (3), ea fuit religio, ut virgines, quin & viduae, quae in manum viri conventurae erant, rem ei divinam ante nuptias facerent.

Alterum, quod sequitur VENERIS sigillum, in Tabula XCIIII. productum, eximio opere a Tusco artifice confectum proculdubio est; nam Graeci, qui hoc modo VENEREM, superiore corporis parte nudam, inferiore velatam exhibent, in multis ab hac sculptura recedunt: siquidem capillos simul collectos, multisque plexibus & tricis coronatos conficiunt; non, ut in hoc meo, partim circa humeros & pectus eleganter sparsos, & in orbem collectos. Perbelle Claudianus, natione Etruscus, & ut aliqui volunt, Floren-

(1) Ex Homero Odyss. Lib. viii. vers. 360.

(2) Plura Goropius Saxon. Lib. vi. pag. 593.

(3) In Corinthiacis Lib. ii. Cap. xxxii.

& xxxiv.

Florentinus , qui aliquod persimile Veneris signum Tuscum ante oculos habuit , pingit Deae comam , a Nymphis partim comtam in hunc modum , partimque neglectam (1) :

*Caesariem tunc forte VENVS subnixa corusco
Fingebat solio : dextra laevaue sorores
Stabant Idaliae : largos haec nectaris imbres
Irrigat : haec morsu numerosi dentis eburno ,
Multifidum discrimen arat ; sed tertia retro
Dat varios nexus , & iusto dividit orbes
Ordine , neglectam partem studiosa relinquens :
Plus error decuit .*

Neque etiam Graeci opifices altiore mitellam ita ei construunt , multoque minus radiis distinctam : etsi aliqua in parte sint radii admodum detriti : ad haec ornant eius pedes sandaliis , vel nudos faciunt : non vero induunt calceis puris , ut Tusci faciunt . Quo in simulacro , si nuda membra respicias , vel pallae defluentis concinnitatem eximiumque artificium , nescio , an aliud elegantius pulchriusve excogitari possit . Addam & aliud huius signi decus , ab Etruscis artificibus , ut vidimus , honoris causa factitatum ; nam eius oculi argentei sunt , insertis ex argento globulis ; pupillae vero desiderantur : quarum loco parva foramina adhuc visuntur , in quibus pupillas e pretiosissimis lapillis insertas fuisse manifeste adparet .

VENVS hoc modo expressa , superne nuda , infra vestita , quae alteram manum levat ; altera reducta , purum & corporum cupiditate vacantem amorem significans (2) , contegit pudenda , VRANIA sive CAELESTIS esse creditur (3) : quam , quum constet mortalium vetustissimos Aegyptios , Assyrios , Arabas , Scythas aliosque plures summa religione coluisse (4) , admodum verisimile est , Etruscos quoque divinis honoribus adfecisse , arisque & templis deveneratos esse . Superfunt in hoc simulacro etiamnum aliquae aurearum bractearum reliquiae , quae indicant totum hoc elegantissimum simulacrum inauratum fuisse .

E e 2

TA-

(1) Nupt. Honor. & Mariae vers. 99.

(2) V. Pausaniam Boeot. Lib. ix. Cap. xvi.

(3) Vide marmoreum Veneris *Caelestis* simulacrum in Vol. III. Musei Florent.

Tab. xxx. & , si lubet , quae adnotavi pag. 37.

(4) Id ex antiquis scriptoribus ostendit L. Gyraldus Histor. Deor. Synt. XIII.

T A B V L A XCV.

HYMENAEVUS

*cum IVNONE & VENERE pictus in Vase Etrusco ,
quod exstat in Bibliotheca Vaticana.*

DEabus , quae nuptiis & connubiis praesunt , IVNONI PRONVBAE , & VENERI SPONSAE , pro donario dicatum , vel pro apophoretis , in nuptialibus conviviiis , donatum fuisse hoc Vasculum , haud est improbabile . Cernitur HYMENAEVUS *πάρεδρος* , alis magnis atque augustioris formae instructus , sandaliis calceatus , in medio adsidens IVNONI , quae sinistra donum ostentat , quod ei vel offert , vel ab eodem cum ipsa conloquente dono accepit . Ex adverso una sedet VENUS in scopulo , quia e mari orta fingitur , quae dextra speculum Venerum ostentat , ad quod vultum suum , comas , omnemque muliebrem mundum solet componere : eoque etiam a Gratiis & Nymphis ornatam describit Philostratus (1) . Iunonis & Veneris caput mitra revinctum cernitur , velatis inferioribus partibus corporis , supernis nudatis . Quod igitur , honoris causa , cum magnis Diis adsideat , consiliorum secretorumque particeps HYMENAEVUS , satis abunde intelligo veteres Etruscos declaravisse summam eius potentiam , divinamque eiusdem numinis praesentiam : quo favente laetas & faustas esse nuptias putarunt ; quare invocatum exoratumque ut adesset cum flammeo , atque cum ardente face , croceis indutum foccis , floribus redimitum , psallentem & laeta carmina concinentem , deducentemque sponsam ad sponsi domum , & in conspectu suo , soluta zona , geniali in lecto eam conlocantem , iam novimus ex nuptiali carmine elegantissimo , quod canendum exhibuit Tibullus (2) .

Eodem modo sedens cum Venere pictus est HYMENAEVUS in operculo perinsignis Vasis , Etrusci operis , quod exstat in Mediceo Thesauro , iam editi apud Dempsterum (3) : qui dextera tenet permagnum craterem , sinistra ramusculum , ut opinor , verbenae , quae nuptiis convenit ; ea enim nova nupta , ut auctor est Fe-

(1) Iconum Lib. 17.

(2) Carm. LX. & LXI.

(3) Tab. xxxv. vide etiam Tab. xxx. xxxi. xxxii. xxxiii. xxxiv.

Festus (1), coronari solebat, utpote herba iuxta domum nata: quae etiam significabat, domusdam futuram esse coniugem, domesticisque curis intentam (2). E regione eiusdem Vasis, accedit ad Venerem Cupido, solutas corollas eidem offerens, aliudque muliebri ornamentum: quibus picturis nil elegantius, festivius nihil cerni potest. De Diis Πάρεδραις, sive Adfessoribus & coniunctis, nuper egregium Commentarium elucubravimus ediditque vir Celeberrimus Georgius D' Arnaud, quem ad me dono misit amicus meus Praestantissimus Philippus D' Orville.

Quod vero hoc Vas eximii operis sit ab Etrusco artifice pictum, nemini dubium esse arbitror: fidem etiam Tuscae artis faciunt pro parergis picta maiora folia & bulbi, & circumquaque astragali & echini, quibus ad ornatum Tusci maxime usi sunt.

T A B V L A X C V I.

G A N Y M E D I S E T A T T S

*vetustissima sigilla ex aere, Etrusci operis,
proponuntur & illustrantur.*

VIdi in compluribus Museis pulcherrimas aheneas icunculas, Etrusci operis antiquissimi, quas alibi depro-
mam, quae Servos de triclinio referunt, eosque Pocillatores, vel etiam sacrorum Ministros, qui altera manu pateram, altera poculum gerunt (3): verum haec inter, unam prorsus singularem & eximiam observavi in Museo Gaddio, nunc primum a me productam in Tabula XCVI. num. 1. quae etsi his persimilis sit, in multis tamen differt; nam quum ex his Ministris aliqui egregie comiti & calamistrati sint: aliqui coronam lauream vel myrteam capite gerant; haec a me adlata coronam praefert radiatam; quam, ut diximus, Etrusci omnium primi invenere. Ad haec, sinistra non pateram, sed urceolum ad liquores miscendos; dextera vero elata poculum, Etrusco more, in os leonis desinens, ostentat; quare, si meae opinioni calculum ferant viri docti, facile credam, referre posse GANYMEDEM, quem Iuppi-

(1) In voce *Corolla*.

(2) Adi Ph. Bonarrotium ad Vasa vitrea

Coemet. Tab. xxviii. Fig. 11. pag. 200.

(3) Vide Pignorium de Servis pag. 68. 69.

Iuppiter , propter egregium formae decus , aquilae ministerio in caelum raptum , sibi ceterisque Diis ambrosiam ministrare iussit , unaque uti consuetudine , ac beatum aevum transigere , sicuti canit magnus Homerus (1). Regiam coronam radiatam video ei perbelle posse convenire , quam ab Iove dono accepit , immortalis donatus Deorum consortio . Indutus est veste succincta , quo sit expeditior ad ministeria pocillatoris Deorum obeunda : qui etiam insignibus calceamentis sive cothurnis decoratur , saltanti similis ; quasi adcumbentes Deos , non forma tantum pulcherrima , sed musica quoque saltatione recreet atque oblectet .

Sequitur in eadem Tabula XCVI. num. 11. Etrusco opere sculptus ATYS , Phrygius puer , Cybeles magnae Deum matris amasius , & ipse praestantissima forma & corpore praeditus . Plura non lubet adiacere , quum ea , quae a Mythologis narrantur , sint vulgatissima . Insistit leonis pedi ; nam leones sacri sunt eidem Deae . E foliis arboris latissimis eius caput , Phrygia tiara amictum , exsurgit , quia eviratus in silvis degere constituit . Aliquis , ut Solstratus , ATYN faciunt fratrem Thyrreni , natos ex Hercule & Iole (2) , Pro fulcro vasis Etrusci operis inservit haec elegantissima imaguncula , quae apud me exstat .

T A B V L A XCVII.

D I I D E A E Q V E

*felicitatem & bonum eventum rebus donantes ,
ab Etruscis cultae .*

Pulcherrimum , inter cetera , servatur aheneum figillum Perusiae , in Museo Montemellinio , a me relatum num. 1. in Tabula XCVII. quod , ut auguror , Deum repraesentat , felicitati hominum praesidem : quem Romani , aperto capite , (non ut Tusci velatum togatumque) itemque nudum , vel chlamyde super nudo amictum exprimentes , patenam & copiae cornu , vel spicas frumenti in eius manibus dantes , BONVM EVENTVM vocarunt . Nec videbitur , ut opinor , male conicere , qui credet , Romanos , Etruscorum exemplo , BONVM

EVEN-

(1) Iliad. Lib. 1.

(2) V. N. Comitum Mythol. Lib. 19. Cap. 9.

EVENTVM habitu sacrificantis ita effinxisse ; nam oblati Deo muneribus , quae cornu copia designat , sacrisque libationibus , quas patera indigitat , omnia bona homines consequi feliciter posse putarunt . Quod vero hoc rarissimum signum sit Etruscum , inde elucet , etsi non consideres sculpturae indolem , quod pedes habet Tyrrhenis calceis indutos . Cernimus adsimili modo expressum simulacrum Cereris vel Telluris , vel etiam Fortunae , quod superius in Tabula XLVIII. num. 11. proposuimus .

Alterum Deae , Victoriae simillimum , signum ex aere , quod sequitur num. 11. apud me exstat . Dea alata , volanti similis , globo insistit : dextra corollam Etrusco more contextam , laeva truncum triplici furculo intortum tenet , e quo tria poma punica exsurgunt . Huius pomi ratio mystica est apud veteres : qui in manu Iovis Casii (1) , Iunonis (2) & Victoriae Minervae (3) reposuerunt . Punica mala pro praemio Victoribus , dum Paena caneretur , data memorantur : quae ideo felicitatis atque immortalitatis symbola habita sunt . Potest igitur haec imaguncula referre non VICTORIAM tantum , verum etiam FELICITATEM & BONAM FORTUNAM , quae frequenter in antiquis sculpturis Deos & Heroas victores coronat , & copiae cornu praefert .

Eandem FORTUNAM hominibus faventem ac propitiam , quam Graeci ΑΓΑΘΗΝ ΤΥΧΗΝ dicunt , forsitan repraesentat alterum simulacrum e Tiburtino lapide , altum pedes duos Romanos , in eadem Tabula XCVII. expressum num. 111. quod observavi Volaterris in exteriori pariete domus cuiusdam villici Monialium S. Lini . Eadem Dea , virginea se involvens palla , sinistra torquem Etruscum tenet , e quo tres bullae dependent . Basi insistit , eiusque capiti Etruscum capitulum impositum est : quod Tusci honoris maiestatisque gratia ei dederunt , Aegyptiorum exemplo , qui columellas imposuere Isidis & Serapidis capiti (4) .

Additum est num. 1V. aheneum Deae caput , intus vacuum , cuius aerea cassis absque buculis , apertas aures relinquens , sub mento religata loro cernitur . Persimili casside videmus protectum aurigarum caput in Circensibus ludis . Forte refert imaginem Deae EPONAE vel CAMPES , quam ita suspicor dictam , Graece Κάμπην , a *flexu* , sive a *flectendo* : cuius fit mentio in antiquo lapide apud Gruterum (5) . Vtramque aurigae coluere : quod altera
equis

(1) De eo Achilles Tatius Lib. 111. Vide Edm. Dickinsonum de Pythionic. pag. 62. & 63.

(2) Pausanias in Corinth. Lib. 11. Cap. xvii.

(3) Vide Gyraldum Hist. Deor. Synt. xi.

de Victoria Minerva Athenis culta.

(4) Musei Flor. Tom. I. Tab. LIII. LIV.

(5) Pag. LXXXVII. 5. Vide quae adnotavi ad Inscriptiones Donianas Class. 1. num. 102. pag. 38.

equis & stabulis : altera equis bene feliciterque flectendis , & a dextra versus laevam circumagendis in ludis Circensibus , praesenti numine , ut credebant , opportunum auxilium conferret . Exstat haec imaguncula , huiusce magnitudinis , Florentiae inter Cimelia Nobilis viri Nicolai Panciatichi .

T A B V L A XCVIII. XCVIII.

D I I I G N O T I

*ab Etruscis culti : coniecturis , qui sint ,
explicantur & illustrantur .*

Observatu dignum censeo aheneum parvum signum DEI
IGNOTI , in Museo elegantissimo Academiae Etruscorum
Cortonae reconditum , quod profero duplici schemate
delineatum in Tabula XCVIII. num. I. & II. Indu-
tus est hic Deaster tunica arctiore , demissa usque ad pedes , quos
lunatis calceis ornatos cernimus . Caput eius capucio , cucullo
valde simili , opertum est : quod sub mento revinctum , inde in
duas partes divisum , ad umbilicum usque demissum pendet :
post humeros quasi scapulare prolixius recidit , integrum quidem
nec dispertitum . Hoc genus vestis quum a Servis adhibitum vi-
deam , qui expressi sunt in Vrnis cinerariis veterum Etruscorum ,
quique sponfas in pilentis sive carpentis deducunt & comitantur ,
quas Vrnas inferius proferam ; hac non levi fretus coniectura ,
arbitror , hoc signum referre Deum , in cuius tutela Servi fami-
liarum erant . Neque etiam adversabor , si quis censeat repraesentare
aliquod Numen rusticorum proprium ; nam eo modo cucul-
lati rustici exhibentur in antiquis sculpturis , dum ruris opera exer-
cent , ad arcendas pluviae , aëris , frigoris & caloris iniurias (1) .

Servas feminas in tutela fuisse Iunonis Feroniae (2) , cuius tem-
plum Tarracinae fuit , colligi potest ex verbis Livii (3) , quae
Fa-

(1) Vide Sponium in Miscell. erud. ant.
Sect. IX. pag. 308. num. x. xi.

(2) Ex Servio ad Lib. VIII. Aeneid. vers. 564.

(3) Lib. XX. Cap. I.

Fabrettus exponit (1). Huius Deae aeream imagunculam, nuper inventam in agro Cortonenſi, vidi in Museo Corazio: quam etiam exhibeo in eadem Tabula XCVIII. num. III. & IV. Ancillarum more, quae in iisdem Vrnis Etruſcorum ita exhibentur, palliolo, quod totum caput & corpus operit, amicta conſpicitur. Hos aliosque adſimiles Deos, ſervilibus veſtibus indutos, eos eſſe arbitror, quos antiqui ANCVLOS & ANCVLAS vocarunt, quaſi dicas *ministros*; nam, ut auctor eſt Feſtus, antiqui *anculare* dicebant pro *ministrare*: ex quo Dii Genii ſervorum, & Iunones ancillarum, *Anculi* & *Anculae* a priſcis Latinis adpellatae, cenſentur: deſumto forſitan ex Etruſcorum lingua hoc vocabulo, quod alibi diligentius expendam. Hinc etiam, eodem Feſto docente, *anclabrem* menſam, miniſteriis divinis aptam: vaſa quoque aenea, quibus ſacerdotes utebantur, *anclabria* dixere. Eodem Etruſcorum exemplo, Vernae Romani peculiarem Deum coluere VERNANVM, ſuoque etiam nomine donarunt; cui aedituum, feſtumque diem, quotannis ſolemnibus ſacrificiis celebrandum XVII. Kalendas Novembres, adſignarunt. Eiſdem DEI VERNANI mentio habetur in inſigni lapide apud Antium eruto, qui e Museo Albano tranſlatus, nunc in Capitolio ſervatur (2).

Cubitorio pallio velatum cernimus praepinguem puerum iacentem in lecto, duobus pulvinaribus innixum, relatum num. V. in eadem Tabula XCVIII. Haec aenea icuncula adſervatur in eodem Corazio Larario, nuper inventa in agro Cortonenſi, loco vulgo *Sepoltaglia* dicto. Mea ſententia refert Deum infantium vel puerorum praefidem; nescio an eum, quem poſtea Romani *Statinum*, vel potius *Lallum*, vel *Fabulinum* dixere: cui, quum pueri primum ſari incipiebant, vota & ſacra parentes facere ſolebant (3).

E regione num. VI. in eadem Tabula XCVIII. vides elegantiffimum Deae cubantis ſigillum ex aere, quod apud me exiſtat. Pallio caput habet obnuptum; dextra, credes tenere anguem; ego potius cingulum agnoſco: quae forſitan imago referre poteſt IVNONEM cognomento CINCXIAM, cuius nomen ſanctum habebatur in nuptiis, quod initio coniugii ſolutio erat cinguli, quo nova nupta erat cincta, ut auctor eſt Feſtus. Arnobius; inquit: *Cingulorum replicationi Cinxia ſupereſt*. Cingulum circumplicatum evidentius adparet; nam ſi anguis eſſet, in extremo caput eius non tam exile, ſed multo craſſius conſectum eſſet.

F f

His

(1) Inſcript. ant. Cap. IV. pag. 454. 455.

(2) Edidit Cl. Fr. Blanchinius ad Tom. II. Anaſtaſii pag. CCXI.

(3) Varro apud Nonium de Propr. Serm. Cap. XII. Vide Th. Bartholinum de Puerperio veterum pag. 72. 116. 121.

His breviter expositis, ad explicanda tria signa ex aere, adlata in Tabula XCVIII. gradum facio. Primum, quod in medio cernitur, nudam Nympham, saxi fragmentum utraque manu in capite sublatum tenentem, forte ECHO repraesentat. Pani Deo fuit amica. Eius enim beneficio exercitus Bacchi, eidem Pani creditus, edito ingenti clamore, quem percussam petrae concavique saltus multo maiorem reddiderunt, ab hostium irruentium periculo liberatus est; nam hi, fragore vocum decepti, putarunt innumerabiles esse Bacchi copias, quae trans concavum saltum castra posuerant (1). Philostratus memorat, Dodone in templo Iovis fuisse cultam ECHO, cuius simulacrum aheneum, ori manum adponens, expressum erat. Aliter Etruscis visum, & quidem ad vocem e petris percussam ostendendam, multo convenientius. Exstat hoc Etruscum aheneum signum in regio Mediceo Cimeliarchio.

Alterum, Deae, ut opinor, IVNONIS seu VENERIS, sigillum, quod sequitur num. 11. in eadem Tabula XCVIII. omni cultu ornatuque pulcherrimum, in Museo Nob. Viri Nicolai Pantiatchi adservatur. Duplex diadema eius caput exornat: alterum ex unionum linea confectum: alterum e sacra vitta sive aurea corona concinnatum. Ea inter dona hospitalia, quae Didoni mittit Aeneas (2), enumeratur maximae natarum Priami monile baccatum, & corona regia duplex (qualis haec data VENERI sive IVNONI ab Etruscis conspicitur) aurea simul & gemmea: cuius, scilicet, duplex erat contextus, unus aureus, alter gemmeus; sed uterque ita mixtus & compactus, ut unus esset: quae coronae Chrysostomo λιθοκόλλητοι στέφανοι dicuntur. Peculiaris formae sunt in aures rotundae cum gemma vel aureo globulo in medio perforato: capillorum cultus, stropus, calcei lunati, tunica tenuissima, e qua latentia membra transparent, omnem continent elegantiam: e quibus simulacris, quantum fuerit Tuscorum artificum ingenium, exquisitumque in ornandis Deorum simulacris studium, perspicue liquet.

Altera, quae superest, imaguncula, haud facile dixerim, an IVNONEM referre possit. Hanc lubenter profero e Museo Corazio, ut Deam cernuo corpore effictam, atque Etrusco augustiori diademate coronatam, consideremus. Inventum est hoc parvum signum in Villa Spectatissimi Viri Orfelli in agro Cortonensi, quae vulgo *il Campaccio* vocatur.

TA-

(1) Ex Polyaeo in Statagem Lib. 1. Cap. 11. (2) Virgilius Aeneid. Lib. 1. vers. 655.

T A B V L A C. CI. CII. CIII.

P E N A T E S . L A R E S P V B L I C I
A C P R I V A T I

e compluribus signis veterum Etruscorum declarantur.

OMnium antiquissima Deorum signa, quae in Museis, per totam Etruriam a me lustratis, vidi, quaeque hac tempestate his in locis effodiuntur, cum vetustissimis Aegyptiorum Deorum simulacris maxime conveniunt; nam, quae primam referunt Idololatriae aetatem, sculpta sunt capite ornato mitra in speciem coni fastigiata, sive tutulo praealto: arctissima tunica cinguntur, sub qua manus latent, vel, si exsertae sint, eae ut plurimum lateri coniunctae adhaerent: pedes simul iuncti, non divaricati visuntur, neque etiam nudi, sed calceis repandis sive lunatis decorantur. Dii antiquiores oculis clausis efficti sunt (1), apertis paullo posteriores, quando ars infantiam exuit. In effigendis manibus & pedibus adeo peccarunt primi opifices, ut pro manibus indistinctis, tubum expresserint, si quid Deos gestare vellent: si vero manibus apertis quasi orantes eos fecere, digitos immaniter longos exhibuerunt.

Nulla etiam symbola manibus praeferre solent, quae primae aetatis censentur veterum Etruscorum simulacra: quae vero secundae, dextra pomum vel pateram gerunt, vel arma iaculantur. His dantur vestes scutulatae & segmentatae: duplicia monilia radiata & bullis ornata, capilli maiori cultu concinnati: deinde crescente luxu, & artificum simul studio atque ingenio, frequentius signa Deorum operosiora efficta visuntur.

His praenotatis, haud erit, ut arbitror, difficile investigare, qui sint **DII PENATES AC DII LARES & INDIGETES**, quos Etrusci, ante Aeneae adventum, in Italiam venientes, invexerunt, colendosque primis harum regionum incolis proposuerunt. Hos Cicero non uno in loco adpellat Deos **PATRIOS** (2), eosque ita

Ff 2

com-

(1) Vide Iunii Catal. Pictor. in Daedalo.

(2) Orat. pro Sextio c. xx.

compellat (1): *Vos DII PATRII ac PENATES*, qui huic urbi atque huic imperio praesidetis, qui hoc imperium, qui hanc libertatem populumque Romanum, qui haec tecta atque templa vestro numine auxilioque servastis. Immo eos urbis ac reipublicae praesides vocat (2), ut inde satis pateat, eosdem esse Deos PENATES ac DEOS PATRIOS; quare & Virgilius (3) eos vocat *patrios Penates*: & Dionysius Halicarnassensis eos a Graecis dictos ait πατρώους, γενεθλίους, etiam μεγάλους, ut notat Struvius (4). Inde Virgilius (5) PENATES & DEOS MAGNOS coniungit: ad quos spectat inscriptio apud Gruterum (6):

DIIS DEABVS
PENATIBVS
FAMILIARIBVS
ET IOVI CETERIS
VE DIIBVS

Nigidius, ut refert Arnobius (7), disciplinas Etruscas sequens, genera esse PENATIVM quatuor: & esse Iovis ex his alios, alios Neptuni, inferorum tertios, mortalium hominum quartos, dixit. Verum in his haud diutius immorandum, quum nec ipsi antiqui scriptores de DIIS PENATIBVS quid certi & explorati reliquerint: immo haesitantes ambiguas discrepantesque sententias opinionum, mille varietatibus depromserint: quod Arnobium legentibus perspicuum satis superque est (8). Horum imagines se vidisse testatur Dionysius Halicarnassensis in templo Romae in foro, cum inscriptione DENAS, quae *Penates* esse significabat; putat enim, priscos ante inventum P usurpasse pro eo D litteram: eosque fuisse haestatos duos iuvenes habitu sedentium, operis admodum antiqui, atque, ut ego suspicor, forsitan Etrusci; nam, ut vidimus, huius gentis mos fuit, Deorum imaginibus adponere eorum nomina. Hos exhibet, ut existimat Michaël Angelus Causeus (9), patera Etrusca adlata in Tabula C. num. 1. Simulacrum loco manubrii adiunctum, quod pateram sustinet, non Bacchum, ut vult idem Causeus, sed GENIVM, in cuius tutela res erat familiaris, referre arbitror, & quidem cum capite floribus redimito; nam

(1) Pro Sulla c. xxxi.

(2) Pro domo sua c. lvi.

(3) Aeneid. Lib. ii. vers. 718.

(4) De Diis Romanor. Cap. i. pag. 175.

(5) Aeneid. Lib. iii. vers. 12.

(6) Pag. ii. 9.

(7) Lib. iii. adversus Gentes.

(8) Ibidem versus finem Lib. iii.

(9) Romani Musei Sect. iii. Tab. xxii. pag. 85, qui primus eam edidit.

nam ei corollae in sacris offerebantur. Frequentius DII PENATES veterum Etruscorum stantes atque arma gerentes exhibentur, ut patet ex adlatis in eadem Tabula, atque ex sequentibus mox adferendis, vetustissimis signis.

Sequuntur in Tabula CI. CII. & CIII. DII LARES tum publici, qui viis & compitis, tum privati, qui domibus & rei familiari praesidebant. Horum nomen ex Etrusca lingua depromptum, nemo est qui non videat. Bullatas LARVM imagines cernimus; nam egressi pueritiam LARIBVS bullam (1) & tonsos capillos donabant dedicabantque. Eorum signa legimus unguentis delibuta (2), thure minuto aut farre, vino & coronis vel floreis vel spiceis culta atque exornata (3): iisdem primitiae & dona de mensa oblata, epulae adpositae in patellis vel fictilibus, quae antiquiores fuere, vel aereis, in quibus eorum imagines non raro caelatae observantur. Vides etiam LARES Deos dona mortalibus offerre, vel ab iisdem accepta, blando gestu declarare sibi grata, atque auspicata, si offerantur, semper fore. Sed de LARVM cultu ac de donariis, quum aliorum scrinia sint antiquae eruditionis divitiis refertissima, ea compilare nefas esse censeo.

A T A B V L A CIIII.

A D T A B. CXVIII.

D I I I N D I G E T E S.

A V E R R V N C I . H E R O E S

divinis honoribus consecrati & culti ab Etruscis.

DEOS INDIGETES & HEROAS ab Etruscis consecratos fuisse divinisque honoribus cultos, perspicue ostendunt complura signa ex aere operis antiquissimi, quae quum in Museis, quae in Etruria sunt, observaverim, ex his habito delectu, insigniora in hisce Tabulis incidenda curavi. INDIGETES Deos & HEROAS eos esse aliqui censent, qui ex homi-

(1) Propertius Lib. iv. Eleg. 1. vers. 131.
Persius Sat. v. vers. 31.

(2) Prudentius in Symmachum 1. vers. 204.
(3) Tibullus Lib. 1. Eleg. xi. vers. 22.

minibus Dii factis, ac propter eximia merita, divinitatem sunt consecuti (1). Hos urbium, familiarum domorumque custodes; semper faventes ac propitios esse crediderunt. Etrusci armatos eos exhibent, hastam vel telum iaculantes, ut perdant impios homines & hostes, malaque omnia propulsent atque avertant: qua de re etiam *AVERRUNCOS* adpellavere.

Horum numerum primus init *HEROS* expressus in Tabula CIIII. num. I. & II. qui quasi a bello revertatur, more militum iter facientium, post humeros suspensum gerit clypeum, e cuius loro ante pectus bulla dependet: sinistra tenet parazonium, dextra clavam, seu potius auxiliatorium baculum. Ocreas habet, quas lora, circa tibiam religata, duplici ordine subnectunt. Illud etiam notatu dignum, quod galeam praealtis utrimque cornibus instructam gerit; ea vero bubula pelle contexta videtur: non dissimilis galeae, quam Meriones apud Homerum (2), capiti Vlyssis imponit; ea tamen fulmineis apri dentibus armata erat, quam praeferunt milites Etrusci, caelati in insigni vase argenteo inaurato, litteris quoque Tuscis inscripto, iam edito apud Dempsterum (3), quod nunc exstat in Mediceo Thesauro. Eidem apri dentibus forte stipata galea Veneris armatae, cuius simulacrum superius editum est in Tabula XLII.

Prodit e Museo Bonarrotio curiosum aeneum signum, altum pedes duos, in eadem Tabula CIIII. num. III. expositum, quod nuper Volaterris erutum est. *LAREM* domesticum, humana specie maiorem augustioremve, referre potest: vel e numero *LEMVRVM* unum, quem Genii mali administrum credidere: vel etiam eundem *GENIVM MALVM*, quem ex Plutarcho compertum est (4), humana specie eminentiorem adparuisse Bruto, quum fatalis illi dies immineret.

Prolixa ac rudis caefaries, primaevae Tuscorum aetati ab omni luxu remotae conveniens, satis aperte indicat, quam sit antiquum Dei *INDIGETIS AVERRUNCII* signum aeneum, quod adfertur in sequenti Tabula CV. Exstat Florentiae in aedibus Domni Abbatis Monasterii Monachorum Camaldulensium S. Mariae Angelorum. Ligna basis huic simulacro subiecta, recenti manu inscripta, declarat ipsum repertum fuisse in Alpibus Abbatiae Montis Cornari, Camaldulensis Ordinis, anno *CIO. IO. CLV.* quod ut ibi perpetuo exstaret, Domnus Maurus Cursius Episcopus, ex

(1) Vide L. Gyraldum Syntagm. Deor. I. Histor. Deorum.

(2) Iliad. Lib. x. vers. 266. Vide Fabretum

de Column. Traian. Cap. VII. pag. 222.

(3) Vide Tabula LXXVIII.

(4) Lib. de animi tranquillitate.

ex eodem Ordine, eo loci posuit. Aliqui censent, veterum Etruscorum esse IOVEM INDIGETEM: ego localem & patrium Deum, forte earundem Alpium praesidem, esse arbitror; quem postea PENINVM dixere, cuius meminit Livius (1); cultumque solemnibus sacrificiis fuisse, ostendit ara a Sponio edita (2), in qua, perinde ac Iuppiter, *Deus optimus maximus* adpellatur. *Pen*, a quo Dei PENINI & montium Apeninorum nomen, Celtica lingua, rei cuiusque summitatem & caput significat, ut idem Sponius observat.

Sequuntur in ceteris Tabulis, e compluribus Museis delectae, HEROVM imagines. Ex his HEROES, qui efficti sunt nudo corpore, capite vel aperto, vel, ad terrorem hostibus incutiendum, intecto ferarum pellibus, quas domuere; vel etiam leonis, vel tauri exuviis incincti pro subligaculis, omnium sunt antiquissimi: reliqui vero proximioris aetatis opera habentur, quum arma in usu esse coeperunt. Singula diligentius non describo, atque observationibus illustro; quia de armis veterum Etruscorum loco magis idoneo atque opportuno differendum esse censeo. Signum HEROIS, quod proponitur in Tabula CVI. quodque antiquitus inauratum fuit, IOLAVM facile referre potest, quem cum Hercule coluerunt Sardi montani, & ipsi Etruscorum coloni (3). Alterum signum aereum, quod sequitur in Tabula CVII. valde est insignè, exstatque Pisauri in Museo Nobilissimi Clarissimique Viri Annibalis de Abatibus Oliverii, amici mei optimi. Facile referre potest TYRRHENVM Herculis filium, quo duce Tyrrheni, sive Etrusci, has in Italia regiones occuparunt (4).

Perinsigne est, quod exhibeo in Tabula CVIII. aheneum simulacrum HEROIS, galea, thorace & ocreis armati, iaculantis habitu, quod olim erutum Ravennae, nunc exstat Cortonae in Museo Corazio, tum propter magnitudinem (altum est enim pedem unum antiquum Romanum, & circiter uncias tres) tum etiam propter Etruscam inscriptionem *βυστροφίδων*, in dextro latere insculptam, quae eius nomen facile declarat. Galea altiori tutulo seu capulo ornata est. Sub thorace fimbriato pendet subligaculum quadratum, quo pudenda velantur. Illud notandum, quod nudipedes hi HEROES sculpti sunt, praeter quam ille sculptus in Tabula CXI. Etruscorum HEROES, maxime omnium celebres, HALESVS fuere, qui sacra Iunonis ex Graecia in Etruriam intulit (5), quique Faliscos & Alsum civitates condidit, quem forte exprimit hoc signum:

(1) Decad. 1. Lib. 1.

(2) In Miscell. erudit. antiq. Sect. 111. num. xxx. pag. 85.

(3) Vide quae de eo notat Vossius Idolol.

Lib. 1. Cap. x1. pag. 107.

(4) Confer Theod. Ryckium Dissertat. de primis Italiae Colonis Cap. vi. pag. 422.

(5) V. Dempst. Etr. Reg. Lib. 111. Cap. viii.

signum : HALESVS Rex Veientum , Neptuni filius , Saliorum carmine laudatus , qui Faleriam condidit : FONTVS Iani filius : AVNVS , MALAEOTVS , RHAETVS : qui , propter insignem in gerendis bellis virtutem atque praeclara gesta , Etruscorum imperium amplificaverunt , summaque prudentia tenuere , divinis honoribus post mortem culti & consecrati : quos reliqua signa , quae subiicio , facile referre possunt . Tabula CXI. HEROS ETRVSCVS galeam gerit , quae totum caput & vultum , quasi oscillum admovendum vel removendum , obtegit . Pro temporum varietate , vario modo galeas ab Etruscis fabricatas cernimus , quas alibi luculentius expendemus . In Tabula CXIII. notandus est duplex HEROIS thorax , quo etiam , ut ita dicam , collari ad tuendos humeros & pectus superinduitur : cui innexum cernitur salutare signum tauticum (quod Dii Aegyptiorum manibus gestare solent) quasi anfata crux . In Tabula CXV. HEROS in bello vulneratus , ab alio pietatis causa in castra deducitur : alius in Tabula CXVI. ad sepulcrum iam fato functus a duobus militibus effertur .

MV-

MVSEI ETRVSCI CLASSIS II.

FABVLAS
EX ANTIQVIS TVSCORVM
MONVMENTIS EXHIBENS.

DISSERTATIO II.

DE MYTHOLOGIA VETERVM ETRVSCORVM.

Mnium PHILOSOPHIA optimarum artium
parens, una cum Dei cultu & religio-
ne orta est: cuius praecepta, quum
gentium fere omnium sapientissimi homi-
nes, inprimis vero, qui cultiores habiti
sunt, Graeci & Etrusci, ab Aegyptiis,
praecipuis versanae superstitionis auctoribus,
permagno studio didicissent, in patriam
regressi, vel exteras quaerere sedes compul-
si, quod maxime Tuscis contigit, occul-
tarunt involveruntque FABVLARVM figmentis, ne statim ac ea do-
cuissent, ab imperito vulgo, sacris mysteriis haud initiato, iudi-
cando disceptandoque, ut solet, contemnerentur, seu temerario

G g

iudi-

iudicio perturbarentur. Primum, unus omnium Deus fuit, summus universae naturae creator & moderator, pura religione castisque caerimoniis cultus: postmodum ingeniis studiisque suis perverse utentes homines, observato caelo stellis exornato, Sole & Luna, eorumque proprietatibus: inspectis perscrutatisque naturae & elementorum occultis viribus, effectibus & potestate (1); quum Deum multiplicassent, atque in rebus omnibus divinum quid esse credidissent, aucto in immensum Deorum numero, FABVLAS quoque varias ac multiplices in infinitum prope modum invexerunt. Has mortalium primi ex sacris nostris Libris, veritatis & religionis purissimis fontibus, distraxere, ut ostendit magnus vir Daniel Huetius (2): veteres quoque Astronomi ac Philosophi auxerunt atque amplificaverunt: Poëtae imaginum elegantia & varietate exornarunt, carminumque musicis modulationibus, ac blanda harmonia magis magisque pervulgarunt, & rudi plebi credibiliores reddidere: rem quoque suam addidere Deorum sacerdotes, qui initiationes & occulta mysteria invexerunt, infandas quidem diabolicae pravitatis & fallaciae praestigias: opem suam civiles magistratus, parentes ac nutrices in puerorum institutione (3), itemque Pictores & Sculptores in publicis ac privatis monumentis contulerunt: qui omnes, Aegyptiorum exemplo, ne apud posteros interiret priscae Theologiae memoria, FABVLAS aeri ac marmori sculpendas, atque in templorum parietibus pingendas esse censuerunt.

In sculpturis Aegyptiorum, Graecorum & Etruscorum, quae dumtaxat ad nostram aetatem, post tot secula totque rerum vicissitudines, pervenere, omnis Historia sacra & civilis, ut videbimus, continetur: FABVLAE expressae sunt, quae secreta naturae continent: dogmata & exempla ex abdito penitioris Philosophiae sacrario suppeditant: quibus priscae mortales ad Deorum cultum & mirandorum naturae operum contemplationem, ad omnem prudentiam & humanitatem, ad ferendos forti animo inconstantis fortunae casus instituerentur efformarenturque. Igitur ex FABVLIS eruditionem, sapientiam, omnem denique utilitatem spectatores haurire posse, veteres autumarunt (4).

FABVLAE omnes in complures classes, ut video, ordinari possunt: aliae enim sunt Genealogicae, quae ad Theogoniam sive ad originem Deorum ostendendam pertinent: aliae Astronomicae, quae

(1) Vide Platonem in Cratylo, & Heraclidem Ponticum ad Allegorias Homeri.
(2) Demonstrationis Evangelicae Prop. IV. Cap. VIII.

(3) Ex Platone Lib. II. de Republica.
(4) De Fabularum utilitate vide Dionysium Halicarnass. Lib. I. Antiq. Herodotum. in Euterpe.

quae signorum caelestium historias complectuntur : aliae Physiologicae , quae elementorum totiusque naturae rerum productricis arcanas operationes exprimunt : aliae Historicae , quae Heroum gesta , bella , victorias praeferunt ; quaeque secundos vel adversos , tragicos & ferales rerum eventus tradunt : aliae Philosophicae , aliae Poëticae & Aenigmaticae : Morales & Politicae aliae : aliae Monstruosae , & , ut ita dicam , Prodigiales , quae monstrorum ortum , & hominum in belluas aut in aliam rem transformatorum casus exhibent : quae omnia ex antiqua traditione figmenta , viri sapientes , ut ab omni scelere homines averterent , in adversis solatio adiuverent , atque ut ad solam virtutem capeffendam excitarent instituerentque , sagaci consilio excogitarunt & in antiquissimis monumentis perennare voluerunt . Alia profecto plurima , quae ad Etruscos pertinent , sciremus , si exstarent Etruscorum scripta de his volumina ; quare pro libris atque antiquis tabulis , haec , quae adferimus , monumenta , magno in precio habenda sunt .

Nationes omnes , praeter FABULAS cum aliis gentibus communes , proprias quoque & peculiare habuere . Aegyptii multa apud alios populos minime pervulgata figmenta , de Iside , Osiride , Horo , Typhone , Harpocrate ceterisque Deis : item de quibusdam animalibus fabulati sunt . Graeci multa de Minervae contentione cum Neptuno , uter obtinere deberet Atticam : de Deucalionem & Pyrrha , de Cadmo , de Cecrope , ceterisque mortalium antiquissimis commenti sunt . Per singulas nationes ire non lubet ; nota enim haec sunt iis , qui saltem Herodotum , Pausaniam & Diodorum Siculum legerunt .

Ad ETRUSCOS , quos unice respicit a me institutus sermo , ut descendam , praeter FABULAS , quas cum Graecis communes habuere , ipsi quoque singulares , & quidem satis reconditas , Italici populi proposuere . Primum ea memoranda est , quae Iani in Italiam adventum , exceptumque ab eo hospitio extorrem Saturnum tradit : dein altera , quae spectat ad novem Deos Etruscorum Consentes , quos fulmina (& quidem undecim generum , unicuique sua ac propria) iaculare docuerunt , ut auctor est Plinius (1) . Adde alteram de Baccho peculiarem fabulam , toto orbe celebrem , atque a Graecis quoque in festis Bacchi decantari solitam in hymno , cuius aliqui Orpheum , aliqui Homerum auctorem faciunt . Ea fabula declaratur , antiquos Tyrrhenos , quum Bacchum in navi perducerent , tentarentque eum captivum facere , omnes in delphines esse conversos (2) ; quare in sepulcris Etruscorum ,

G g 2

scorum ,

(1) Natural. Hist. Lib. II. Cap. LII.

(2) Vide Aristidem in orat. in Bacchum .

scorum, ut infra videbimus, non raro, ad Mortem Fatumque indicandum, sculpti occurrunt delphines; quod & Romani fecerunt.

Aliae etiam ex Etruscis innotuere peculiares fabulae: de Iove, qui omnem Etruriae regionem suo vindicavit imperio (mortuo, ut arbitror, Saturno) constituitque metiri campos, & signari agros, uti supra adnotavimus: de Baccho puero, quem ferunt, crepundiis deceptum, dilaniatum, membraque eius elixata in lebetes, & assata igne fuisse (1). De puero Tagete, eiusque prodigiosa e Tarquinienfi agro eruptione, oratione, doctrina, institutione, inventis, oraculis, conscriptisque libris de haruspicina: de Etrusca Nympha Bygöe, rerum caelestium arcanorumque naturae effectuum scientissima; cuius imaginem paullo superius exposuimus (2). Nihil dico de fabulis, quae circa Deos versantur, quos Tusci patrios & peculiares his regionum populis publico honore colendos proposuerunt.

Huc spectant pervulgata ab Homero in Vlyssis peregrinatione, praesertim in Tyrrheno mari, pericula & errores: fabula Sirenum, Scyllae, Circes, Calypsus, Ciclopum, Iasonis & Medae; quae summus ille Poëta, vel ex vetustissimis Tuscorum traditionibus & commentis, vel ex hisce maxime omnium antiquis monumentis & sculpturis, quas nunc primum in lucem edimus, percepit & diligenter collegit. His vero adhibitis figmentis, quum Vlyssis vitam describeret, atque immortalī carmine adornaret, nil aliud significare voluit, quam animo fortem, prudentem, sapientemque & tenacem propositi virum, qui vitia turpissima, quibus hominum vita corrumpitur, tamquam immania monstra horrendaque pericula oderit atque evitarit (3). Venisse Homerum in in Etruriam, & has fabulas ab Etruscis didicisse, quibus Vlyssis vitam illustravit, iam constat Strabonis (4) & Heraclidis Pontici testimonio (5). Perlustrata Etruria, multa etiam a magnis Philosophis intellexit, de Averno, de Acheronte, de animarum immortalitate, de umbris & idolis mortuorum apud inferos, de damnatorum suppliciis, de bonorum hominum beatitudine apud Elysios: quae quidem apud Etruscos erant omnium maxime pervulgata. Quum igitur haec, quae Homerus probavit descripsitque, in pateris & in sepulcralibus urnis veterum Etruscorum, ut videbimus, sculpta reperiantur; facile credi potest, ex his quoque monumentis divinum Poëtam eas fabulas decerpisse.

Id

(1) Ex Clem. Alex. in Protr. & Eusebio de Praepar. Evang. Lib. 11. Cap. vi.
(2) Tab. xv. pag. 49. 50. 51. 52. 53.

(3) Ex Heraclide Pont. in Allegor. Homeri.
(4) Geograph. Lib. v. 224.
(5) Lib. de Politis in Cephaleniis.

Id quod probare contendo , ut sit perspicuum , & ne quid in hoc opere praetermittam , quod ad illustrandam antiquam Etruscorum MYTHOLOGIAM maxime conducit , lubet breviter recensere FABULAS omnes , quae in Tuscanicis monumentis , aeri vel marmori incisis , depictivae in elegantibus Vasculis in Dempsterianis voluminibus exhibentur ; a quibus ut me expedivero , FABULAS , quae in hoc opere nunc primum in lucem prodeunt , illustratis singulis Tabulis , in hac Classe contentis , exponam . Primum ex peculiaribus fabulis Volta monstrum , quod milites interficere conantur , sculptum habes in Tabula XXV. Tages puer in Tabula XLV. exhibetur : in Tabula I. apud Dempsterum occurrit Minerva e capite Iovis oriens : in Tabula II. Herculis Apotheosis : in Tabula III. tria Numina , erga homines maxime benefica & salutaria , repraesentantur , Apollo , Bacchus & Mercurius ; quos veteres Mythologi Solem , eiusque virtutem referre adfirmarunt : in Tabula IV. & XXXVIII. Paridis iudicium : in Tabula V. Perseus , adiuvante Minerva , Gorgonem obtruncans : in Tabula VI. Hercules , Minerva praesente , Hydram interficiens : in Tabula VIIII. Apollo Marfyam ad arborem revinciens : in Tabula XX. Circe poculum Vlyssi offerens : qui inde discessurus , calceos induere videtur : in Tabula XXI. pugna Centaurorum : in Tabula XXII. Chimaera a Belerophonte interfecta : in Tabula XXX. & XXXI. ad designandam caelestis ignis & elementaris naturam , Apollo & Vulcanus stantes iuxta Iovem in throno sedentem . Tabula LXVIII. Amazonum pugnam pro Troianis adversus Graecos exhibet : Tabula LXX. Deorum pugnam cum Gigantibus : Tabula LXXI. num. 1. & II. Heroum certamina fabulosa : Tabula LXXX. num. 11. Scyllam homines vel occidentem vel cum eis pugnantem : Tabula LXXXVIII. damnatorum supplicia apud inferos , ad quos animas Charon vel Hercules deducit : Tabula XCI. proponit Peleum Thetis Nympham rapientem . Bonarrotius censet esse Plutonem , qui Proserpinam rapit ; sed priorem potius fabulam Etrusca inscriptio indigitat , ut paullo supra observavimus .

His adde fabulosam Bacchi adversus Indos hostes expeditionem , victoriam , reditum , laetitiam , toto exultante eius famulatio & turba , quae passim in Etruscis vasculis , apud eundem Dempsterum relatis , picta observantur . Adde Iovis pugnam adversus Typhonem : contra quem bellaturus , alatos equos ad currum iunxit , & immanissimum hostem ad Tartara detruxit : quae fabula , ni fallor , exhibetur in marmorea Urna Clusina sepulcrali apud Dempsterum Tabula LXXI. num. 11. In ea etiam cernitur mu-

mulier alata , cum pedibus serpentinis , quae Discordia , inferum Numen , esse potest . In Etrusco Vase apud eundem Dempsterum Tabula LXX. cum Neptuno , quadrigam agitante , picta est Minerva Corefia , quam forsitan Etrusci crediderunt , quadrigam Neptuno confecisse , eiusque regendi modum docuisse . In sepulchrali Vrna Perusina , ut in Tabula LXVII. vir navis gubernaculum tenens , facile esse potest Palaemon , Neptuni comes : qui interfecto fratre Learcho ab Athamante patre suo , Furiis agitato , quum idem & Melicertam alterum fratrem persequeretur , e scopulo se cum matre Ino in mare praecipitavit , qui Numinum voluntate in Deos versi sunt : quorum imagines forte exhibet Tabula XVII. superius a me edita . Hunc Latini Portunum , matrem Iuturnam sive Matutam , Graeci vero Leucotheam dixere .

Neque etiam silentio praetereundae sunt Furiae , quae tam frequenter repraesentantur in monumentis veterum Etruscorum ; iis tamen sculpturis exceptis , in quibus sacra mysteria ab initiatis hominibus rite sancteque peraguntur : quod notatu dignum mihi videtur . Quamvis vero Furias rerum humanarum speculatrices , scelerumque vindices crediderint Graeci aliaeque nationes ; tamen multa de his , aliis gentibus incognita , opinatos esse Tuscos , non inanibus coniecturis suspicari possumus : de quibus satis abunde supra me iam dicere memini .

Castorum fabulam , Etruscis notam fuisse , ne quis ambigat , docet apud Dempsterum edita insignis patera Tabula VII. & pondera sive asses , ad usum monetarum , in quibus manus cesso armatae visuntur . In Vrna Clusina in Tabula LXXI. magnus vir Bonarrotius Herculem , strenue pugnans adversus hostes , facibus armatos , agnoscit : quo in bello pugnat etiam leo , alii e curribus bellatores praecipites ruunt . Forte Herculis Ligusticum bellum repraesentat : cuius imperio parere nolens Ligurum gens , magna & bellicosa , in transitu Alpium sita , eum armis arcere ab ingressu Italiae conata est : quo in bello fama celeberrimo , quod describit Dionysius Halicarnassensis (1) , inter eos , qui domiti sunt ab Hercule , Cacus ille , Romanis fabulis celebris , memoratur . Evander rex , immortalem futurum esse Herculem a Carmenta matre sua discens , primus omnium Herculem divinis honoribus prosecutus est : expulsisque immanibus viris e Ligurum agris , eosdem agros regibus donavit , qui ad sacra Herculis celebranda , quae idem insituit , convenerant (2) : cuius belli memoria forsitan exhibetur in Vrna relata in Tabula XXI. num. 1. De his haec satis .

TA-

(1) Antiq. Rom. Lib. 1. pag. 33. 34.

(2) Ibidem Lib. 1. pag. 32.

T A B V L A CXX.

MINERVAE NATIVITAS

quomodo ab Etruscis expressa, ex insigni patera ostenditur.

PRimi Pictores & Graphicae artis magistri, eorum, quos pingerent, nomina adscribere instituerunt (1): id & ab Etruscis opificibus factum ostendunt complures paterae, tum aheneae tum fictiles, quas produximus, atque haec omnium maxime insignis, quae MINERVAE NATIVITATEM, curioso ac peculiari typo a Tuscis expressam, nobis ostendit. Ea exstat Bononiae in Museo Cospiano, non vero Florentiae in Mediceo, ut falso notat Fabrettus (2). Nonnullae me causae impulere, ut iterum eam in lucem producerem: quarum ea non minima est, quod inter Monumenta Dempsteriano Operi addita, perperam & minus accurate aeri incisam videmus; nam Chalcographi incuria & oscitantia omnes figurae perverso ordine exhibentur: quodque in dextra caelatum est in archetypo, in apographo sinistram occupat, & e contrario, longe a prototypi fide. Miror, haec Bonarrotium, ceteroquin oculatissimum, non animadvertisse. Labet etiam adnotare, (quod etiam silentio praetermissum est) hanc pateram prope Arretium olim inventam fuisse, quae Vrnæ fictilem, cinerum plenam, operiebat: quae penes Nobilem Virum Franciscum Mariam Atium fuit: inde post mortem viri, antiquitatum investigatoris eximii, in Cospianum Museum translata: quod quidem constat, non solum Felicis Ciattii (3), verum etiam Ioannis Baptistae Donii, Patricii Florentini, testimonio, qui in suis Collectaneis, a me nuper editis, se apud Atium vidisse affirmavit, eamque peraccurate delineatam exhibuit. Ne minima in re ab archetypa caelatura aberrarem, usus sum antigrapho impresso calcatoque in eadem patera, quod mecum, ut solet, singulari humanitate communicavit Vir, omnis eruditionis & antiquitatis aestimator laudatissimus, Antonius Franciscus Marmius, Eques Sacri Ordinis D. Stephani, regiae Bibliothecae Mediceae Palatinae Prae-

(1) Plinio Lib. xxxv. Cap. 111.

(2) Inscr. ant. Cap. vii. num. 387. pag. 538.

(3) In Monum. annal. Perusiae Etruscae Vol. 1. Lib. 11. pag. 66.

Praefectus, Etruscaeque Linguae in Florentina Academia Professor; quare multo fidelius accuratiusque quam antea expressam esse, nemo est qui non videat.

Hanc fabulam longe aliter, quam Graeci describant, ut video, Etrusci expresserunt; nam, licet Vulcanum memorent Iovis puerperum caput bipenni sive securi aperuisse; non tamen obstetrices Deas nobis exhibuere, ut in hac videmus. Cernitur Iuppiter, uti etiam a Graecis fingitur, superiore corporis parte nudus, inferiore tecta pallio, qui non in scopulo, sed potius in nube radiata, ut in throno sedet: dextra fulmen peculiaris formae, satis quidem frequens in Tuscorum sculpturis; sinistra sceptrum, nam lato capite, quasi umbella, superne ornatur, imperii sui insignis, gerens. Ex eius capite, diademate haud revincto (quod ab artifice ingeniose & sapienter factum puto, ut eo soluto, partum facilius edendum indicaret) prodit in lucem MINERVA, sapientiae omniumque artium praefes Dea: & quidem εὐπύλῃκος, bene galeata, armisque instructa, cum scuto & hasta duplici mucrone armata: profilitque quasi saltans, & furore quodam bellico ad pugnandum parata, uti graphice a Luciano describitur (1). Eam quoque nubes, quod notatu dignum, utrimque involvunt. Quod adtinet at cultum vestium, induta est tunica & chlamyde, quam fibula in dextro humero subnectit. Observandum etiam, quod in pectore non gestat Gorgonis caput, quia nondum sua virtute & praesidio a Perseo obtruncatum.

Iovi, divinam e capite prolem Sapientiam edenti in lucem, admirabilique eius puerperio, duae Deae omni cura & studio obstetricantur. Ea, quae manus adtollit, quasi partum susceptura, reiecta in humeros regia chlamyde, reliquo corpore nuda, IUNO censetur: quae eadem est ac Lucina seu Diana, a puerperis ter invocari solita, ut praesset & opem ferret. Eadem etiam Dea Levana adpellata a Latinis. Quod vero ea Iuno sit, Iovis soror & coniux, Dearum omnium maxima, perspicue declarat diadema augustius latiusque, quo eius caput cingitur, quod etiam in medio supra frontem gemma maiore distinguitur. Accedunt in aures, & manuum ornamenta, armillae; quibus altera Dea caret. Ad pedes eiusdem Deae sculptus est elegantis plantae, sive herbae ramusculus: quam vero plantam designet incertum. Persaepe Poetae fingunt violas, rosas, amaranthos aliosque flores & odoriferas herbas enasci iis in locis, ubi Dii ambulantes, pedum vestigia posuerunt, ut ita etiam eorum divinitatem declarent.

Alte-

(1) In Dial. Iovis & Vulcani Tom. I. p. 196.

Vide etiam Hesiodum in Theogonia.

Altera Iovis obstetrix Dea , velatis inferioribus corporis partibus , supernis vero , ad Iovis exemplum , nudatis , minus lato diademate coronata , quae praeter inaures , monile ex unionibus compositum habet , quo Iuno caret , sandaliisque calceata , est VENUS , cuius virtute omnia generari & oriri testatur Lucretius (1) :

*Quae quoniam rerum naturam sola gubernas :
Nec sine te quidquam dias in luminis oras
Exoritur , neque fit laetum neque amabile quidquam.*

Eadem Dea Iovis pectus brachiis complectitur , confirmat tenetque , quo facilius divinum partum enitatur . Quod haec Dea sit Venus , ne dubitandi sit locus , testis adest columba , arbori mali punici insitens , quae sublatis alis , fausto volatu , Iovi felicissimum partum auspicatur . Haec avis , propagandae sobolis , adeoque generationis studiosissima , ut neminem latet , in tutela Veneris est . Huic per similem ahenam columbam , argenteis oculis condecoratam , ab Etrusco artifice confectam , nuper observavi inter Cimelia Amplissimi Viri Andreae a Verrazzano , Equitis & Patricii Florentini , quem in patriis antiquitatibus , & familiarum insignibus colligendis illustrandisque , alterum T. Pomponium Atticum voco : quam columbam pro donario in templo Veneris dedicatam fuisse existimo .

Quincta figura , quae in hac insignissima patera sculpta observatur , est VULCANVS , non vero , ut Cl. Bonarrotius adfirmat , Mercurius , qui pedibus caligatis , chlamyde , quae retro recidit , contactis pudendis , adstat admirabundus , miraculum indicans gestu ipso , sublato nimirum supra caput dextro brachio : manu laeva tenens bipennem , qua Iovis caput aperuit . Bulla minor e loro pendet circa eius pectus , ni tamen sit chlamydis vinculum . Quia vero Vulcanum perhibent veteres Mythologi claudum fuisse , quod ignis sublunaris natura imperfecta sit ; ea , ut opinor , de causa Etruscus artifex sagacissimus , ita eum sculpsit , ut altero infirmo pede imposito altiori scopulo , quod claudi facere solent , consistat , & vitio corporis sui ita consulat . Mercurium in hoc Iovis partu nihil opis contulisse video : constat tamen Iovi obstetricatum esse in Bacchi partu , ut describit Lucianus (2) , qui natum puerum in Nyfam delatum , Nymphis nutriendum tradidit .

Neque etiam inconsulto artificem Tuscum iuxta Iovem puerperum sculpsisse arbitror punicam arborem , Diis gratissimam , cuius poma radiatam coronam , supremae potestatis symbolum , praefere-

H h

runt ,

(1) Lib. 1. de Rerum natura vers. 22.

(2) Tom. 11. in Dial. Neptuni & Mercurii .

runt. Constat enim, mulieres iuxta arbores partum edere consuevisse, ut iisdem apprehensis facilius eniterentur (1). Sic ferunt, Latonam inter duas arbores, vel palmam, vel oleam, peperisse Apollinem & Dianam: plures vero sunt auctores, qui pro olea, non vero pro palma contendunt (2).

Augent pretium ac raritatem huius insignis paterae, quae circa singulas figuras insculptae sunt, litterae Etruscae: quae proculdubio cognomina Deorum, qui exhibentur, significant: illudque notandum, Etruscos frequentius consuevisse adpellare Deos potius cognomine, quam proprio nomine, quod eorum virtutem & proprietates perspicue designet. Igitur circa Iovis caput scriptum $\alpha\eta\iota\tau$ *Tina*, quod *Tonans* significare creditur. Sola Minerva nomen haud sortita est in hac patera incisum: quod solerti consilio ab artifice factum opinor; quasi nomen, non in ipso ortu, sed postea ab ipso Iove consecuta sit, Deorum adprobante concilio. Iuxta faciem Iunonis notatum est eius cognomen, dignitatis & honoris causa ei tributum, & antonomastice expressum: in quo, paterae vitio, tertia littera extrita paene fugit; sed facile ex inscriptionibus (3) ita suppleri potest, ut dicat $\alpha\eta\alpha\phi$ *Thana*: quo vocabulo admodum simile Graeco $\Theta\acute{\epsilon}\alpha\iota\nu\alpha$, *Dia*, *Divā*, *Dea* denotatur. Cl. Bourguet putabat, legendum esse $\alpha\alpha\phi$ *Thar*: hoc est *Audax*, *Magnanima*; sed suppleta η , veritati propius credo scriptum, ut dixi, $\alpha\eta\alpha\phi$ *Thana*: cuius litterae, quae deest, nonnulla supersunt vestigia, & capax est relictum spatium, antiquitatis iniuria semesum vel detritum. Circa crura Veneris in extrema area legitur $\alpha\eta\alpha\phi$ *Thalna*: quod cognomen Celeb. Bourguet interpretatur *Refocillatrix*. Iuxta dextrum cubitum Vulcani scriptum est $\mu\eta\alpha\alpha\phi\alpha\tau$ *Sethlanm*; qua forsitan adpellatione *Ignis Deus*, praeses, arbiter & moderator designatur. Perperam expressit Fabrettus, & ni fallor, infeliciter etiam explicare hoc cognomen conatus est, ut supra monui (4). Artium inventionem plurimi, ut notat Phurnutus (5), Minervae & Vulcano adscribunt: Minervae, quia prudentia ipsa & sagacitas esse videatur: Vulcano, quoniam plurimae artes ignis praesidio sua opera absolvunt. Nam Iuppiter est Aether, pellucidusque & purus ignis. Ignis autem, quo nos utimur, qui aëri commixtus est, dicitur $\eta\phi\alpha\iota\sigma\tau\omicron\varsigma$, id est *Vulcanus*, $\alpha\pi\omicron\tau\omicron\upsilon\eta\phi\theta\upsilon\chi\iota$, hoc est *ab accendendo* sic nominatur. Minerva Iovis est intellectus,

(1) V. Ezech. Spanhemii Observ. in Hymn. Callimachi in Delum vers. 210. pag. 452.
(2) Ibidem. Apollonius Lib. 1. vers. 1131.
Euripides in Ione vers. 920. Catullus Carm. xxxiv. vers. 5. Ovidius Meta-

morph. Lib. vi. & in Epist. Cydippes.
(3) Has supra illustravi ad Tabula xlii. xliii. pag. 114. 115.
(4) Vide pag. 176. Cl. 1.
(5) De Natura Deorum num. xix. & xx.

lectus, qui idem esse fertur cum providentia. Minervam e cerebro Iovis progeneratam veteres quoque Tusci finxerunt; quia sicuti Aether summa mundi pars existit: ita in capite animae sedem, & corporis regimen esse crediderunt. Hac patera, foliis maioribus & floribus eleganter circumornata, quum Minervae ortum auspicatissimum repraesentet, veteres Tusci forsitan usi sunt in sacris faciendis libationibus epulisve offerendis Diis & Genio natali die, qui magna cum celebritate & laetitia peragi solebat.

T A B V L A CXXI.

M V S A E

*Iovis & Mnemosynes filiae, cum Minerva sculptae
in patera Etrusca.*

MVSAS Iove antiquiores, una cum Saturno e Caelo natas, Musaeus & alii complures antiquiores commenti sunt: plurimum vero obtinuit fabula, eas ex Iove & Mnemosyne, hoc est *Memoria* ortas esse. Tres tantum MVSAS Aloëi filii sanxerunt summa religione coli oportere (1), MELETEN, MNEMEN, AOEDEN: quod etiam ab Etruscis factum ostendit perrara haec patera, quamquam rudi artificio caelata, quae exstat Romae in locupletissimo Museo Capponio. Musarum postea auctus est numerus, singulisque sphaeris adtributa Musa tamquam anima: accessitque Calliope, quasi orbium caelestium exprimens optimum concentum. Cum Minerva Musas in hac patera sculpendas esse Tusci iusserunt; quia tres esse artes, per quas ad cognitionem sapientiae, quam Minerva in medio earum posita designat, perveniri posse arbitrati sunt: curam videlicet sive exercitationem, memoriam, & harmoniam sive musicam vim; quum animi, immoderatis perturbationibus vacui, moresque adeo compositi sunt, ut omnia musice a nobis agantur.

Musae, ad Minervae exemplum, eodem fere cultu vestium, more virginum, ornatae sunt: duae ex his nudum caput, altera tiara Phrygia exornatum habet. Minerva Gorgonis caput non in pectore, sed in clypeo insculptum gerit.

H h 2

TA-

(1) V. Pausan. in Boeot. Lib. ix. Cap. xxx.

& Nat. Comit. Mythol. Lib. vii. Cap. xv.

T A B V L A CXXII.

ACTAEONIS NEX

& ACHELOI PVGNA cum Hercule , e sepulcralibus
Vrnis veterum Etruscorum exposita.

Ferales fabulas , e vetustissimis Historiae monumentis depromptas , pro emblematis praeferunt perquamfrequenter veterum Tuscorum sepulcra : quibus non ad miserationem solum , verum etiam ad morum sanctitatem debitamque Diis reverentiam exhibendam spectatores excitari posse putarunt. Arcana Deorum opera & consilia , curiosius haud pervestiganda esse , docet ACTAEONIS fabula , expressa in Vrna marmorea , Volaterris eruta in praediis Franceschiniis , quam exhibeo in hac Tabula CXXII. num. I. in qua miserrimum hominem a propriis canibus dilaniatum cernimus , Dianae immiti odio atque ira ; quod eam in fonte Parthenio se lavantem , e proximo saxo , venandi studio fessus , adspicere ausus esset . Actaeon utroque genu in terram prolapsus cernitur : vel victus rabiosorum canum moribus & dolore , vel quasi Dianae misericordiam supplex imploraturus ; quandoquidem non valet venatoriae clavae verberibus saevos canes a se repellere . Frustra etiam eosdem canes fracto hastili conatur impedire venator Actaeonis comes . Fugit ab eo Aristaeus pater , vel potius vates , qui ei aliquod adsimile fatum praedixerat . Hanc Etruscam Vrnas , paullo post quam eruta est Volaterris , vidi , multo certe ingenio & artificio sculptam : arborum folia viridi colore picta observavi , & astragalos & denticulos auro intectos .

Sequitur in eadem Tabula CXXII. num. II. ACHELOI fatum , perraro emblemate sculptum in Etrusca Vrna e lapide tophaceo , quam , in suis praediis Volaterranis nuper erutam , servat vir , humanitate in me singulari , & antiquitatum studio Praeclarissimus , Ioannes Damianus . E specu suo , cum vi atque impetu pugnaturus cum Hercule pro Deianira , Oenei Aetolorum regis filia , in matrimonium sibi promissa , quae , ut arbitror , ad eius pedes genu flexo opem imploratura procumbit , adlato ad se protegendam clypeo , prodit Achelous in taurum conversus : cuius dex-

dextrum cornu Hercules laeva apprehendens , dextra nodosae clavae ictibus occidere conatur . Ferunt , Herculem cornu illud detractum , Nymphis Naiadibus donasse : quae quum bonis omnibus replevissent , Copiae Deae sive Fortunae donarunt (1) . Adstat Furia alata , dextra gladium tenens , sinistram habens suspensam , ac laqueo coarctatam , quasi indicet , se impediri a supremo fatorum arbitro Iove , ut tanto in discrimine Acheloum ope sua tueatur . Signa Megarensium describens Pausanias (2) , in quodam anaglypho e cedro , quod auro fuerat superinductum , notat se vidisse Herculis pugnam cum Acheloo , cui praesens adsiscebat Iuppiter cum Deianira : Mars Acheloo opem ferebat , Minerva Herculi . Egregie hanc quoque pugnam pingit Philostratus Iunior (3) .

Qui ex fabulis verum colligunt , aiunt , Herculem , Heroem maxime beneficum , Oenei soceri in gratiam , aggeribus & aquae ductibus Acheloum fluvium compescuisse vitiose fluentem , magnamque Paracheloitis partem exsicasse , & fecundos campos reddidisse : id esse Amaltheae cornu ; quare Deianiram in matrimonium ab eodem Oeneo obtinuit , cuius nuptias Achelous triformi adspectu efflagitaverat ; nimirum forma tauri , draconis , & hominis cum taurino capite , quae Tuscis magis placuit . Hae vero formae eidem Acheloo , ut & aliis fluminibus , tribuuntur ; quod strepitu & flexu alveorum , tauri mugitum , cornua , & draconis longitudinem & obliquitatem imitentur (4) .

T A B V L A CXXIII.

A N D R O M E D A

ceto exposita , a Perseo liberata .

ANDROMEDAM , virginem formosissimam , Cepheus pater , Aethiopum rex , in matrimonium despondere coactus est cuidam principi , re piratica nobili , si mare civibus suis liberum praestitisset . Hinc fabula conficta , eam a patre scopulo adligatam , & ceto expositam fuisse : siquidem navis qua

(1) Ex Apollod. Hygino, Fulgentio, & aliis.

(2) In Eliacis poster. Lib. vi. Cap. xix.

(3) In Iconibus pag. 843. 844.

(4) Vide Strabonem Geograph. Lib. x.

pag. 458. 459. & eius Enarratores . Fabricium de Column. Traiani Cap. vi. pag. 177. 178. Vossium de Physiolog. & Theol. gent. Lib. ix. Cap. xxxv.

qua clam adsportanda erat, tamquam inscio patre (Tulius (1) *Neptuniam pristin* vocat) a signo ceti nomen sortita fuerat: eaque significabatur piraticae princeps; hi enim cetis ceterisque marinis monstris solent comparari (2). Perseus obtruncato Gorgonis capite, quum ad liberandam Andromedam convolasset, eius fatum miseratus, se eam a vinculis vindicaturum parentibus promisit, si in coniugem sibi daretur: quam, ut obtinuit, in saxum immutato ceto & pirata, quem alii Agenorem nominant, alii Phineum Cephei fratrem, alii Phoenicem quemdam, e procis unum, qui Andromedae nuptias ambiebant (3), uxorem optatissimam accepit, secumque in Graeciam navigio vexit, & Argos Acrisium visurus properavit. Philostratus (4) insignem huius facti picturam describens, expressum in ea memorat Cupidinem, qui Andromedam a vinculis solvit; aitque Perseum, priusquam opus adgredere-tur, Cupidini preces fudisse ut adesset, & adversus feram convola-ret: quam quum interfecisset, mare ex eius sanguine rubrum effe-ctum est. Illud notatu maxime dignum censeo, quod ceti caput cornu armatum a Tusco sculptore effectum est; non longe, ut opi-nor, a naturae veritate: cuius Etrusci in omni animalium genere scientissimi fuerunt (5). Idem Tuscus artifex in hac Vrna marmo-rea elegantissima, quae Volaterris nuper effossa est in praediis Franceschiniis, quam etiam vidi fulgenti auro variis in locis con-nectam, non sine magna voluptate; non Cupidinem, sed Furiam Andromedae opitulantem sculpsit, expansis alis, quasi & ipsa modo ad eam solandam advolarit; quae dextera tenet ipsum sco-pulum, in modum cavernae efformatum, ferale infelicitis puellae patibulum: sinistra praefert facem inversam, quae in funeribus, ita in cinerem collapsa, inverti solebat.

Cepheus ANDROMEDAE pater, prope littus in saxo sedet, in-genti metu ac dolore perculsus; summum enim animi angorem moeroremque ostendit eo gestu, dextera manu capiti suo supposita, ut dolore tabescentes solent.

Manilius prae ceteris tam egregie pingit Andromedam, fer-reis vinculis scopulo adfixam (6), ut eius imaginem nulli pictores sculptoresve aequare posse videantur: quem, si otium est, adeat lector. Perseus chlamydatus adstat, libertatis lectissimae sponsae suae adsertor, dextera obtruncatum gerens horrificum Gorgonis

ca-

(1) In Arataeis.

(2) Vide Cononis Narrat. XL. Vossium de orig. & progr. Idolol. Lib. I. Cap. XXIII. & Cap. XXX.

(3) Ex Apollodoro Biblioth. Lib. I. Hy-

gino Fab. LXIV. Lactantio Placido Nar-rat. Fab. I. pag. 220.

(4) Iconum Lib. I. pag. mihi 775.

(5) Diodor. Lib. V. Plin. Lib. X. Cap. XV.

(6) Astronom. Lib. V. a versu 538. ad 630.

caput , sinistra adamantinam harpen , quam cum talaribus , & Orci galea a Nymphis dono accepit . Gorgonem a Minerva occisam hasta , caput vero a Perseo abscissum harpe , & reconditum in pera seu sporta militari (1) , de qua Suidas (quam etiam invictissimam Heroinam Iudith adhibuisse (2) in caede Holophernis memorat divinum Volumen) veteres Tusci fabulati sunt . Persei insigne facinus sculptum praefert aerea patera , iam edita apud Dempsterum Tabula V. quae exstat in regio Museo Magni Ducis Etruriae . In ea circa Minervam sculptae sunt litterae *ΑΡΘΑΝΑΗ* *Menerva* : iuxta vero Persei caput galea tectum , *ΑΜΔΑΘ* : id est *Cherme* : quod cognomentum , eidem Heroi strenuissimo datum ab Etruscis , significat *Bellicosus* , ut interpretatur doctissimus Ludovicus Bourguet .

T A B V L A CXXIIII.

N E P T V N V S

*fraudulentum LAOMEDONTEM insequitur , immisso
ceto in exitium Troiae .*

H Oc ipso die , nimirum 11. Nonas Septembres , anno MDCCXXXVI. dum hoc Etruscum emblemata , eximium , ut videtur , vasis seu candelabri Neptuno sacri ornamentum , his observationibus illustrarem , Vir Amplissimus Alexander Gregorius Capponius Marchio , qui paucis ante diebus delineatum ad me miserat , archetypum ipsum ex aere , singulari prorsus in me humanitate , transmisit , ut accuratius illustrarem . Misit etiam ad me , cum hoc simul emblemate rarissimo , cui alia duo in omnibus simillima apud eum exstant , insignem illam pateram , superius editam Tabula LXXXVI. quam , ad prototypi fidem , ut monui in Praefatione , diligentissime emendatam , praesertim in Etrusca inscriptione circa caput Minervae , & Genii eius Feialis , reiectis omnibus iam editis exemplaribus , denuo imprimendam curavi ; nihil enim mihi magis cordi est , quam nulla in re vel minima , a veritate antiquorum monumentorum deflectere vel aberrare .

Cele-

(1) Vide Tom. I. pag. 481.

(2) In Lib. Iudith Cap. XIII. vers. 11.

Celebris est, nec apud veteres tantum Mythicae Historiae scriptores (1), verum etiam apud Homerum (2) maxime decantata fabula NEPTVNI & LAOMEDONTIS, quae ita se habet. Iuppiter, in illos Deos volens animadvertere, qui eum vinculis ligare ausi fuerant, Neptunum & Apollinem misit ad Laomedontem Troianorum regem, ut alter Troiae moenia aedificaret, alter vero eius armenta pasceret. Id quum Dii peregissent, Laomedon utrique negavit se pactam mercedem daturum: indignatus ob id Neptunus (ab Argivis ob repulsae indignationem (3), immissumque adsimile exitium Προσχύσιος, id est *Inundator* dictus) horrendum atque infestissimum cetum immisit, qui mare concutiens universam regionem inundaret; omnesque incolas exitio perderet & abriperet. Ferunt, Apollinem immisisse pestem, quae plebem & agros omnium calamitate frugum infestaret: quamquam Homerus Neptuno acriter suadenti, Apollinem id se facturum renuisse dicat. Omnes igitur Troiani, magnitudine malorum perculsi, advocata concione, evulgatoque oraculi monitu, decreverunt, placandum esse Neptunum, obiectis liberis horrendo monstro, ut quos vellet devoraret. Sors exiit, quae notabat, obiiciendam esse belluae Hesionem Laomedontis filiam: quod cum factum esset, Hercules cum Argonautis exscensu facto, cetum interfecit, Hesionemque patri restituit, pactis legibus, ut redderet postquam ab expeditione Colchica rediisset: qua etiam mercede ac praemio quum Laomedon Herculem fraudasset, sagittis Hercules eum interfecit: quod non fecerat Neptunus: regnumque Podarci filio eius infanti dedit, qui postea Priamus est adpellatus: Hesionem vero recuperatam Telamoni concessit in coniugium, e qua natus est Teucer. Herodotus, quem citat Natalis Comes, non esse verum, inquit, quod Laomedonti Neptunus & Apollo serviverint; sed datum esse locum fabulae, quod pecuniam, Neptuni & Apollinis sacrificiis dicatam, Laomedon ad extruenda moenia civitatis converterit. Id vero Tusci his sculpturis docendum putarunt, Deo vota & promissa servanda esse; quae qui non servant, eos poenas perfolvere, multasque subire calamitates oportere.

Quanto ingenio quantaque sagacitate Tuscus artifex expresse-
rit hanc fabulam, quam nec ipse Homerus, nec alii Mythologi
hoc typo nobis exhibuerunt, ex adlato nunc primum schemate
mani-

(1) V. Diodorum Sicul. Bibl. Hist. Lib. IV. num. 117. Apollodorum Bibl. Lib. II. §. 9. Hyginum Fab. LXXXIX. Palaephatum de incredibilib. Lib. I. num. 38. Vide etiam Nat. Comitem Mythol. Lib. II. Cap. VIII.

(2) Iliad. Lib. XXI. non longe a fine, cuius versus citat Pausanias in Achaicis Lib. VII. Cap. XX.

(3) Vide Pausaniam in Corynth. Lib. I. Cap. XXII.

manifestum est. Memorat Plinius (1) nobilissima Artemonis pictoris opera, quae in porticibus Octaviae visebantur: quorum celebris fuit Laomedontis circa Herculem & Neptunum historia. Igitur in hoc anaglypho ex aere, cernimus ira ac rabie percitum Neptunum, qui tridentem sinistra tenens, intorto circa brachium & dextrum latus amiculo, Laomedontem fugientem insequitur, cohibetque, sinistra apprehenso eius ingentis magnitudinis clypeo; quem etiam rostro mordet cetus horrendus: utriusque vero vim vi repellere Laomedon fugiens conatur. Nescio, an Tuscus opifex cetum effinxerit bicipitem: infra serpens mirae longitudinis in varias spiras sinuatus potius sculptus videtur, quam marinum monstrum; nam lato ore Laomedontis coxam morfu adpetit; quare non abs re crediderim, hunc serpentem iniuriae Apollinis vindicem esse: adeoque Tuscos fabulatos, opinor, Neptunum in exitium Laomedontis & Troianorum immisisse cetum: Apollinem vero mirae magnitudinis serpentem, qui eos mordens lethale virus ac pestilens in vulnere relinqueret, quo sine remedio perirent. Laomedon, metu territus, ipsum Neptunum sceleris vindicem & cetum intuetur: dextra, ut arbitror, gladium gerit, e quo baltheus pendet: caput habet galea horrida, cristis cornibusque utrimque armata, contactum (2). Haec demum vasis seu candelabri emblemata desinunt in pedem aquilae seu vulturis; quas aves forsitan Tusci Neptuno quoque sacras esse voluerunt.

T A B V L A CXXV.

FATA CASSANDRAE ET POLYNICIS

in sepulchrali Vrna Etrusca expressa.

MArmorea haec elegans Vrna, alta ped. Romanum 1. & unc. xiiii. lata ped. 11. unc. v. apud me exstat, ex dono Illustrissimi Comitis Roberti Zefferinii Patricii Florentini, cuius virtutem priscarumque rerum studium, eximia cum humanitate coniunctum, ut par est, laudare satis non possum. Hanc Vrnarum omnium rarissimam, magno in pretio habendam existimo; quod duo sculpta praeferat, quae in quarto

I i

latere

(1) Nat. Lib. Hist. xxxv. Cap. xi.

(2) De galeis cornutis Tuscor. supra p. 117.

latere arcae Cypseli Pausanias observavit, & accurate descripsit (1): nempe dextra ETEOCLEM ex Oedipi filiis, qui POLYNICEM in genu collapsum urget, reluctantemque, apprehensis eius capillis, occidere molitur. Laeva exhibetur CASSANDRA, quae Minervae signum arae impositum complectitur: quam AIAX ab ea divellit, stricto gladio, ut interficiat. In arca Cypseli, ut notat Pausanias, a tergo Eteoclis adstibat femina, dentibus & aduncis manuum unguibus, quasi fera immanior: testabaturque inscriptio, MORTEM illam Parcarum unam esse: & vi quidem Fati Polynicem succubuisse, Eteoclem vero merito suo cecidisse. Ea vero in hoc sepulcro in medio adstat, quasi modo advolarit, adparens expansis alis, cum tunica bis succincta, cuius pedes & brachia nuda sunt. Quod vero notatu dignum, eius capilli, horrore tantorum scelerum arrecti, dirigere: dextra Aiace minitatur, ni fallor, poenas Minervae ultrici daturum.

In altero Vrnae latere sculpta FURIARVM una, sive Dearum maxima FURINA, de qua supra diximus (2), & hoc sepulcrum designavimus; quae etiam alata est, ornata tutulo seu columella in capite, torque & armillis, cuius pudenda maioribus subligaculis velantur, facemque accensam manibus tenet, quasi eam iaculatura. In altero latere vir alatus, cum capite eodem modo tutulato, expressus est, qui gladium intentat, quasi necem inlaturus: quem, ut dixi, FVROREM esse facile crediderim.

T A B V L A CXXVI.

A P R I C A L Y D O N I I

MELEAGRI. ATALANTAE. ET CASTORVM
fabulae notae Etruscis.

APRI CALYDONII fabula, quae antiquis Tuscis probe cognita fuit, uti colligi potest ex insigni aerea patera, quae exstat in Museo Riccardio, editamque vides in Tab. CXXVI. num. 1. nil aliud prisca sapientes ostendere voluerunt, quam omnes calamitates, Deorum voluntate & consilio, vel propter neglectam religionem, vel propter improbitatem, homi-

(1) In Eliacis prior. Lib. v. Cap. XIX.

(2) Ad Tab. XII. & XIII. pag. 43.

hominibus evenire solere. Oeneus Aetolorum rex, condita vinea, optimis fructibus & vitibus referta; quum ad festas epulas quotannis invitare Deos, iisdemque primitias offerre soleret, ut etiam canit Homerus (1), forte accidit, ut sive oblitus, sive nescius, Dianam praeteriens, merito honore privarit: quae, laeso numine suo, immanissimam belluam APRUM CALYDONIVM immisit, qui non solum Oenei vineam, verum etiam universam Aetolorum regionem vastavit. Saevisissimam feram complures Heroes sagittis conficere conati sunt, sed frustra: quinimmo complures vulnerati cecidere. Praeclarissimum hoc gloriae monumentum ἐνυαλίῳ martio, bellicosoque MELEAGRO contigit, qui Aprum venabulo confodit. Memorant nonnulli, Meleagrum donasse Apri caput & pellem Atalantae, quae omnium prima efferatam belluam sagittis confixit (2): verum longe aliter Etruscos de hac venatione sensisse colligo ex hac patera. Siquidem ex eius sculptura adparet Meleagrum interfecisse Aprum Calydonium: ipse enim aprugnum caput in laevo humero, tamquam illustre spoliū, deferret: videmus etiam eum, de re agenda Vatem sive Sacerdotem quemdam consuluisse, qui sedet capite laureatus, baculum fatidicum gerens, dextramque auspicatissimo gestu protendens; quasi indicet, caput Apri Dianae offerendum, quae adstat favetque numinis sui praesentia; cuius capitis insigne est luna bicornis: vel etiam praecipit, Apri caput & spoliū in templo eiusdem Dianae Venatricis ferarumque interfectricis, tamquam anathema, suspendendum: cuius templi epistylium & columna striata ordinis Corinthii, in eadem patera sculpta conspiciuntur. Altera vero figura, quae e regione Vatis sedet, ut opinor, est Atalanta: quae maeret, cubito, ut dolentes solent, subfulto capite suo: quae ideo pharetram sagittis vacuum gerit, ut laborem suum in venatione, & promissum sibi ab Meleagro Apri spoliū ostendat. Meleager, ut venatores solent, venatoriis cothurnis indutus cernitur, capite aperto, nudo corpore, e quo retro chlamys venatoria dependet. Fatis urgentibus ac properantibus, ferunt, Altheam Meleagri matrem titiōnem ex arca protulisse, quo ad aram admoto extinctus est (3).

Meleagri comites in venatione Apri Calydonii fuere CASTOR & POLLUX, quos cum eo sculptos videmus in patera, edita apud Dempsterum Tabula VII. Nomina quae praeferunt inscripta, αὐτάρης Kastur, & ἀντιόχης Pultuke, a Graecis & Latinis,

I i 2

non-

(1) Iliad. Lib. 1.

(2) Ex Hygino Fab. CLXXIV. Apollodoro Biblioth. Lib. 1. ceterisque Mythologis.

(3) Vide Hyginum Fab. CLXXIV. & quae

ad Tab. IX. Columbarii Servorum Liberatorumque Liviae Aug. adnotavi pag. 22. & ad Tab. XII. inter Inscriptiones Donianas pag. XCII. XCIII.

nonnihil differunt. Quomodo vero antiqui Graeci & Latini eorum nomina scripserint, docet Varro (1): Castoris nomen Graecum, & Pollucis à Graecis in Latinis litteris veteribus nomen, quod est, inscribitur, ut Πολυδεύκης, Polluces, non ut nunc Pollux.

Alteram eximiam ex aere pateram subiicio in Tabula CXXVI. num. 11. nunc primum e Museo Capponio depromptam, quae quum praeferat imagines Castoris & Pollucis, qui pileati sunt, brevique tunica & chlamyde amicti, iuxtaque eos adpositus sit anser seu cygnus, & superne astrum; ex ea intelligimus, Etruscos credidisse, hos Deos natos esse ex Iove & Leda, cum qua in cygnum conversus concubuit. Sunt etiam, qui tradunt, Iovem in formam stellae mutatum, Ledam vitiasse, & Castorem atque Pollucem genuisse. Alii alia de horum Deorum & Helenae generatione fabulati sunt, quae erudite exponit Gyraldus (2). Aris si-ve sepulcris tum Castor tum Pollux innixi conlocuntur, de quibus Pausanias (3), forsitan de commutanda invicem accipiendaque immortalitate: hinc alter nudis pedibus sculptus; alter vero vinculis & loris, Tusco more, revinctis, quasi ad inferos iam iter facturus. Hanc pateram, pro inferiis mittendis in Deorum Manium honorem, adhibitam fuisse coniicio.

T A B V L A CXXVII.

H E L E N A E

MENELAI ET CASTORVM APOTHEOSIS

caelata in insigni Etruscorum patera.

HELENAM, propter formae dignitatem, qua omnes feminas antecelluit, Theseus omnium primus rapuit, & Athenas deportavit: Atheniensibus id aegre ferentibus, eam Tyndareo patri, & fratribus eius Castori & Polluci restituit (4): quos in hac patera expressos esse, aliquis forsitan censebit: verum quum Heros, in medio sculptus, Helenam completatur, eundemque & ipsa Helena blando amplexu teneat, verisimi-

(1) De Ling. Lat. Lib. iv.

(2) Histor. Deorum Synt. v.

(3) In Laconicis Lib. 111. Cap. XIII.

(4) Ex Hygino Fab. LXXVII. XCII. Apol-

lodoro Lib. 111. Cap. ix. & x. Diodoro Siculo Biblioth. Histor. Lib. iv. 185. Vide etiam Nat. Comit. Mytholog. Lib. v. 111. Cap. ix. & Cap. xix.

similius crediderim, sculptum esse MENELAVM, qui eius gratia, reiectis aliis Heroibus procis, quos Hyginus & Apollodorus enumerant (1), non solum coronam & coniugium, verum etiam immortalitatem adeptus est; quare in hac insigni patera, quae nunc in meo Museo exstat, ΑΡΟΤΗΕΟΣΙΝ sculptam esse arbitror tum Helenae tum eiusdem Menelai, qui in medio Castorum sculpti sunt, quorum capitibus astra imminet: alteri vero e Dioscuris nubes circa caput impositae, quod alterna vice apud inferos lateat. Helenae astro alia duo minora honoris gratia addita sunt: caput vero Menelai superne duobus coronis vel diadematibus, in modum floris confectis, exornatur.

Quod vero verisimilius haec patera exhibeat Menelai in numerum Deorum consecrationem, testem advoco Isocratem, qui Helenam laudans, eius ope Menelaum inter Deos relatum adfirmat, his verbis: Μετὰ δὲ ταῦτα ΜΕΝΕΛΑΩ τὴν αὐτὴν χάριν ἀπέδωκεν ὑπὲρ τῶν πόνων καὶ τῶν κινδύνων, οὓς δι' ἐκείνην ὑπέμεινε ὥστε τοῦ γένους ἅπαντος τοῦ Πελοπιδῶν διαφθαρείτος, καὶ καχοῖς ἀνιχέστοις περιπεσόντος, οὐ μόνον αὐτὸν τῶν συμφορῶν τούτων ἀπήλλαξεν, ἀλλὰ καὶ θεὸν ἀντὶ θνητοῦ ποιήσασθαι συνέσχεον αὐτῇ καὶ παρὰ τὸν εἰς ἅπαντα τὸν αἰῶνα κατεστήσχετο. Id est: *Post haec ΜΕΝΕΛΑΩ tantam reddidit gratiam pro laboribus periculisque, quae pro se sustinuit; ut quum totum Pelopidarum genus perditum esset, & malis insanabilibus oppressum; non solum illum (ΜΕΜΕΛΑΥΜ) ab his calamitatibus liberarit, verum etiam pro mortali, quum eum DEVM fecisset, sibi contubernalem & ADSESSOREM in omne aevum constituerit.* Memorat Pausanias (2) Menelai delubrum, quod ad Therapnen fuit; eo enim in loco Menelaum & Helenam sepultos tradunt: quare perspicuum est eum pro Deo habitum, divinosque honores consecutum esse. Helenam quoque Deam factam, eique sacrificia & vota persoluta, & cum Castore & Poluce fratribus, immortalitatis consortem factam, docet prae ceteris Euripides (3).

Helena feminuda sculpta est, muliebri mundo, mitella, inauribus, armillis & torque, e quo tres bullae Etrusco cultu pendent, ornatissima. Illud notandum, quod singulorum pedes amicti sunt calceis. De armis, quibus Menelaus & Castores instructi sunt, erit alius dicendi locus opportunior.

TA-

(1) Ibidem, locis superscriptis.

(2) In Laconicis Lib. I. Cap. xix.

(3) In Helena vers. 1683. & in Oreste vers. 1638.

T A B V L A CXXVIII. CXXVIII.

AD PARIDIS IVDICIUM

Iuno, Minerva & Venus a Mercurio deductae.

QVamquam Macrobius notet (1), Homerum nullam commemorationem de IVDICIO PARIDIS admisisse; tamen haec fabula adeo celebris est, & maxime omnium antiqua, ut Tusci mortalium vetustissimi ac prudentissimi, in sacris instrumentis, praesertim, quae ad libationes & epulas, ut arbitror, Diis Manibus offerendas, adhibuere, frequenter eam insculpi voluerint. Duas pateras, & quidem Etruscis litteris inscriptas, editas vide apud Dempsterum Tabula IV. de qua nonnulla superius adnotavi (2): alteram in Tabula XXXVIII. his autem pateris, quas nunc primum in lucem profero, nil clarius luculentiusve ad hanc fabulam illustrandum cerni potest. Quod vero Etrusci operis sint, perspicue adparet, tum ex ipsis ornamentis Tuscanicae elegantiae propriis, tum ex vestium calceorumque cultu, atque ex ipso peculiari haec atque alia exprimendi artificio Tuscorum: quae omnia aliter Graeci & Latini, in antiquis sculpturis expressa, vel in libris descripta, nobis reliquerunt. Quis enim umquam vidit Mercurium cum clava adstantem coram Paride, & cum eo conloquentem, sola chlamyde amictum, nudo ceteroquin corpore, aperto capite, absque talaribus, absque petaso pinnato sedentem? Quis in aliis sculpturis, ad hoc tempus editis, Venerem adspexit nudo corpore, studio quodam & arte proiecta veste (quod Paridem iussisse narrat Lucianus (3), ut tres Deae fecerent) tantopere excultam, ornatamque corona radiata, inauribus, torque sive unionum linea: ad haec calceis, in speciem cothurnorum confectis, indutam, ut in his Tuscorum emblematis elegantissimis factitatum videmus? Quis Iunonem & Minervam, intecto capite, palio involutas; vel Minervam solo diademate, nulla vero cum galea, antea

(1) Lib. IV. Saturnal. Cap. XVI.

(2) Pag. 106. 107. & 112. 113.

(3) In Dialog. Deorum in Paridis Alexandri iudicio Tom. II.

antea adspexit ornatam? Quis Paridem, ab Iove delectum tamquam iudicem iustissimum, ita lascivientem pinxit, ut ipse quoque nudi corporis partem, remota sublataque veste, ostendet? Ipse quoque sculptus est eleganter ornatus (omitto pileum Phrygium) torque, e quo quatuor bullae, venustatis gratia, dependent: quae omnia Graeci Latinique sculptores ac pictores severiores, non, ut Tusci nostri, ingenio & sagacitate aequae pollentes, praetermiserunt. Tamquam *πάρεργον* paterae relatae in Tabula CXXVIII. caelata est sub pedibus Paridis ac Veneris, ut mea fert opinio, DISCORDIA Dea, quae alata est, & pedibus trunca & clauda: sub umbilico in folia quaedam maiora definit corpus nudum; collum vero torque circumdatum habet. Eam quoque cum pedibus serpentinis sculptam vides in Tabula LXXI. num. 11. apud Dempsterum. Pallam sive amiculum post humeros reiectum sinistra adtollit. Virgilius (1) & Petronius (2) foeda facie & cum veste scissa & lacerata describunt. Quum Pelei & Thetidis nuptiae in Pelio monte celebrarentur, quas Dii sua praesentia honorarunt, Eris sive Discordia, quod invitata non fuisset, contemtum ultura, malum aureum in medium proiecit, in quo litteris notatum, ut quae esset formosissima tolleretur. Iudicium huius contentions gravissimum ab Iove Paridi Alexandro delatum fuit: is Veneri aureum pomum adiudicavit; a qua pro praemio in coniugem obtinuit Helenam mulierum omnium forma, genere & gloria praestantissimam: quae omnia ex antiquis Mythologis sunt pervulgatissima. Aliqui latentem sub fabula veritatem explicantes, memorant Paridem, rerum amatoriarum peritum fuisse (3), & eloquentiae studiosum; ideoque orationem composuisse haudquaquam inelegantem, qua voluptatem potentiae virtutisque & sapientiae anteponebat. Ingeniis Poëtarum id censent huius fabulae fingendi causam praebuisse (4). Aliam adfert huius fabulae originem Fulgentius (5).

In patera, relata in Tabula CXXVIII. quae Romae exstat in Museo Collegii Romani, quam ad me, ab Equite Hieronymo Odam delineatam, misit V. Cl. Franciscus Victorius ex Equestri Ordine D. Stephani, post Venerem cernitur aedificium quoddam, epystilio & columnis subfultum, quod forte refert templum illud percelebre Veneris Migonitidis, Graece *Μιγονιτιδος*, ac si dixeris *Coniugalis*, quod fuit in insula Grana, in qua Alexandrum Paridem, rapta Helena, cum ea primum congressum Homerus dixit, illud-

(1) Aeneid. Lib. VIII. vers. 702.

(2) In Satyrico Cap. CXXIV.

(3) Vide Lucianum in *Dearum iudicio* in Dialogis.

(4) V. Cael. Rhodiginum Lib. IV. Cap. XIX. Averanium Dissert. XXVII. in Virgilium num. 6. In Euripidem Dissert. XVI.

(5) Mytholog. Lib. II. Cap. I.

illudque in honorem Veneris faciendum curasse tradunt. Altera elegantior patera exstat apud Illustrissimum Dominicum Borgesium Patricium Senensem, apud quem vidi.

Proposita hac fabula, veteres homines sapientissimi illud intelligi voluerunt, eum solum fortunatum beatumque fore, qui spretis noxiis voluptatibus, sapientiam dumtaxat & opes, quibus omnia Dei bona comparantur, sana mente & iudicio consecratur: e contrario, eum fore infelicissimum perniciosumque patriae suae civem, nec laude nec imperio dignum, qui demens postposita virtute, neglectoque rationis imperio, libidinem & lasciviam studiose complectitur, vitaeque suae sociam eligit Venerem turpissimam.

T A B V L A CXXX.

CXXXI.

A C H I L L I S F A T A

& post mortem divini honores ei delati, e pictura antiqui Vasis Etrusci exhibentur.

QUod hoc insigne Vasculum fictile, quatuor coloribus pictum, flavo, subnigro, albo & rubro, in conspectum litteratorum hominum proferam, debeo eximiae in me humanitati & benevolentiae Viri Praeclarissimi Iosephi Blanchinii, Presbyteri Oratorii Romani, sacris editis monumentis, de re litteraria ac de Romanae Ecclesiae gloria optime meriti: quo auspice, Reverendissimus Iacobus Del Monaco, Praepositus Congregationis Oratorii in Vrbe Neapoli, ad iuvanda optima quaeque studia oppido deditus, impenseque doctus, delineatum a diligenti pictore, uti & alia Etruscorum Vasa, quae in Bibliotheca exstant, ad me misit; quibus parem gratiam referre minime possum.

Picta Historia ad mentem Homeri, in anteriore huiusce Etrusci Vasis parte, exhibet, ni mea me fallit opinio, ACHILLIS FATA & DIVINOS HONORES; constat enim, hunc Heroum praestantissimum, amore captum Polyxenae, quum eius nuptias peteret, deque iis cum Priami legatis conlocuturus in templum Apol-

linis

linis Thymbraei venisset, a Paride, qui locum insidiis quaerebat, interfectum. Aliqui hoc templum dictum putant a thymbra herba, quae plurima circa illud fuit. In eo etiam vulneratus a Diomede Aeneas, sanitati restitutus a Latona & Diana.

Cernitur Achillis cadaver nudum humi iacens ante aram in templo tetrastylo Apollinis Thymbraei, ex omnibus partibus aperto. Paridem cernimus armis instructum, qui eum hasta confodit. Suspenda in templo sunt duo scuta, forsitan Achillis. Iuvenis ille chlamydatus, qui e propinquo cadavere Achillis interfecti abire videtur, fertque humeris ingentem lapidem, forsitan est eiusdem Achillis umbra: iuxta quam gestibus ludens Satyrus pictus est, quasi Elysiorum felicitatem, apud quos Achilles versabatur, significet. Vasculum arae impositum ostendit sacrificia in honorem. Apollinis Thymbraei facta ab Achille, ante quam de nuptiis Polyxenae ageret cum Priami Legatis. Superne duae Deae sedentes in aëre adparent: altera, in sinistra parte Vasis picta, cum capite velato ornatoque radiata corona, ut auguror, est Venus, quae dextrae manus gestu necem Achillis imperat Paridi Alexandro, vel iam patratam comprobatur: altera, quae dextra manu crateram cum donis praefert, circa quam picta patera & vitta pendens, est Nemesis bona vel Aeternitas, quae viris fortissimis post mortem divinos honores, & immortalia praemia largitur.

Infra templum Apollinis Thymbraei, idem *ACHILLES* pictus est pugnans ad Xanthum sive Scamandrum, quem pedum instabilitate collapsum confirmat erigitque Neptunus: cuius velum, divinitatis insigne, praefertim, ut in Diis marinis, ab antiquis pictoribus factum videmus, aura adtollit & inflat. Caput habet radiata corona & nimbo ornatum: de quibus divini numinis insignibus alio in loco. Illud notandum, quod non tridentem, sed hastam habet Neptunus *Ποσειδῶν*, *terrae quassator*: quam, quum tenere non potuerit, in terram defixit. Homerus, non tantum Neptunum, verum etiam Minervam manibus Achillem comprehendisse & confirmasse, testatur: hic autem solus Neptunus, post humeros urget Achillem additque & vires, ut confurgat (1). Contra Achillem pugnaturus accedit Aeneas, & ictum intentat: hunc excitat instigatque Apollo prope eum pictus, qui sinistra tibiam praefert: habetque ipse quoque caput nimbo exornatum. Ex hac pugna ereptum Achillem ab Neptuno canit Homerus (2).

K k

In

(1) Iliad. Lib. φ. vers. 284. Vide Tabul. Iliacam apud Fabretum num. 59. 60. pag. 330. 331. & apud Laurent. Begerum num. 37. pag. 18. 19.

(2) Iliad. Lib. τ. vers. 318. & seqq. Vide Fabretum ad Tab. Iliaca num. 59. 60. pag. 330. 331. & Begerum num. 34. pag. 25. 26.

In collo eiusdem Vasculi expressa videtur Achillis cum Memnone pugna, quam latius describit Quintus Smyrnaeus (1). Nestor iniquo animo ferens indignam Antilochi filii sui caedem, quum ipse vindictae impar esset, Achillis opem, ut eam vindicaret, imploravit, eundemque contra Memnonem excitavit. Etruscus pictor, quum exiguo in loco Achillem in quadriga pingere non posset, eum equo insidentem expressit. Iuxta equum cernitur ex Amazonum numero una, quae cum reliquis ad opem Troianis ferendam advenerat: quod ex aliis Etruscorum monumentis mox adferendis, apertius constabit.

In postica huiusce Vasis parte supra basim erecta est ara sepulcralis Achillis, vittis pendentibus & ferali fronde, tamquam encarpo, redimita: ad quam duo iuvenes accedunt, ut reor, sacra facturi: alter amulam defert lacte plenam, vel melle, aut oleo, quibus libationes in inferiis mittendae constabant, quas Graeci χοάς dixerunt (2): alter vero, ut arbitror, pateram, ad ea sacra libamina in honorem defuncti Achillis invergenda, ostentat; non enim speculum esse censeo, quamvis huic alia similia in Vasculis Etruscorum persaepe occurrant. Ambo ramum arboris, hastae loco, manibus praeferunt; his enim, Tusco more, arae Deorum Manium contegi & ornari solebant.

Achilles post mortem, quam ei in bello Thetis mater eventuram praedixerat, annua sacra meruit ac divinos honores: neque etiam dubito, a Graecis & ab Etruscis in Heroum Semonumque numerum consecratum fuisse. Leuce insula, auctore Strabone (3), ei sacra fuit: eiusque incolae eum tamquam Deum venerati sunt. Ad littus Sigaeum fuit Achillis monumentum, templum & asylum (4). In Elide, memorat Pausanias (5), fuisse Achillis non aram, sed cenotaphium, ex oraculo ei dedicatum: ad quod matronae, primis ludorum initiis, die statuto, inclinante iam in vespere sole, inter ceteros, quos Achilli habebant honores, solemni ritu pectus plangebant. Alexander Severus in Larario secundo, praeter imagines Ciceronis & Virgilii, Achillis quoque & aliorum Heroum simulacra habuisse dicitur (6). Ex his igitur scriptorum testimoniis manifestum est, Achillem divinis honoribus post mortem consecratum fuisse, quos ei etiam Etrusci fecerunt, ut constet ex hoc insigni Vase.

TA-

(1) Lib. II. a vers. 480. & seqq.

(2) De his vide Henr. Noris in Cenotaphia Pisana Dissert. III. Cap. v.

(3) Geograph. Lib. VII. 306. Vide etiam Averan. Dissert. XXI v. in Virgil. num. 2.

(4) Ex Strabone Lib. XIII. 596. Melas. Lib. I. Cap. XVIII. Vide Pausaniam in Corinthiacis Lib. II. Cap. I.

(5) In Eliacis post Lib. VI. Cap. XXIII.

(6) Ex Aelio Lampridio in eius vita.

T A B V L A C X X X I I .

P V G N A G R A E C O R V M C V M T R O I A N I S
A D P O R T A M S C A E A M

*ab egregio Etrusco artifice sculpta in Vrna marmorea,
Volaterris eruta.*

HAnc Vrnā sepulcralem, nuper erutam Volaterris, in Hypogaeo veterum Etruscorum, quod in praediis Franceschiniis per tot secula delituit, statim ac vidi, ut ingenue fatear, obstupui: tanto siquidem opificio, tantoque studio & ingenio sculptam observavi, ut recentiores pictores & sculptores, si belli imaginem, campumque cadaveribus stratum, Heroasque vel vulneratos, vel semianimes, vel strenue pugnantes exprimere velint, hanc pro archetypo ob oculos sibi proponere possint, quam etiam multis in locis inauratam observavi.

Quod vero eadem Vrna sepulcralis repraesentet GRAECORVM CVM TROIANIS PVGNAM AD PORTAM SCAEAM, manifeste evincit eadem porta, clausa quidem, in quam irrumpere, vel perfringere Graeci milites conantur. Inter pinnas adparent capita galeata Troianorum, quae etiam in Tabula Iliaca visuntur. Scaeā dictā censet Eustathius, quia mare versus & Occidentem ducebat (1). Ceterum haec porta ΣΚΑΙΑ ΠΥΛΗ, uti scriptum supra eam est in Tabula Iliaca, fatalis fuit; circa quam multum sanguinis fusu, campusque cadaveribus stratus. Iuxta hanc, ut egregie pingit Homerus (2), ostenditque marmor Aracaelitanum, & Tabula Iliaca, Achilles Hectorē interemit. Per eam vel ampliorem factam numine Divūm, vel cum Troiae muris disiectam, in urbem adtractus est fatalis equus Dureus. Iuxta eam situm sepulcrum Laomedontis regis, cuius imaginem supra dedimus (3). Nil mirum igitur, si Etrusci hanc portam, proeliumque Graecorum & Troianorum circa eam commissum, omnium maxime sanguinolentum & luctuosum, pro ferali emblemate huiusce sepulcri

K k 2

exhi-

(1) Vide Palmerium ad Strabonem Lib. XI. pag. 391. Fabrettum de Columna Traiani Cap. II. pag. 29.

(2) Iliad. Lib. X. vers. 147. 272. 289.

326. 336. 368.

(3) Vide Servium ad Virgilium Aeneid. Lib. II. vers. 612. Laur. Begerum in Tabulam Iliacam, ad num. XXXIX. & LVIII.

exhibendum censuerint. Non minima etiam inter portam Scaeam & inferi regni ostium sive Orcum intercedit similitudo; quare eadem porta Mortem Fatumque designat, & animas, uti ab Homero describuntur, sanguinis avidissimas.

In media pugnantium acie adparet Dea, quae gladium ancipitem dextra ostentat: ea, ni fallor, Bellona est, vel potius Iuno Απειρα, *Martialis*: quam ita adpellare non sine ratione possumus (1), quod sit ductrix & moderatrix bellorum: maxime, vero Iuno esse potest, quia Troianis adversa, quam Graecos ad Scaeam portam convocasse, & ad bellandum contra Troianos excitasse canit Virgilius (2):

————— *Hic Iuno Scaeas saevissima portas*
Prima tenet, sociumque furens a navibus agmen
Ferro accincta vocat. —————

De femina ornatissima, quae supra sepulcrum iacet, dicam, uti etiam de viris, eodem modo sculptis, alio in loco. Hanc Vrnā, e marmore Volaterrano exsculptam, observavi elegantioribus in locis, praecipue in limbis vestium, armis, & in ora clypeorum, fulgenti auro intectam, & variis coloribus picturatam.

T A B V L A CXXXIII. CXXXIII.

P A T R O C L I F V N V S
E T P V G N A D E E I V S C A D A V E R E
feralia Etruscorum sepulcrorum emblemata.

EX his atque aliis mox adferendis illustrandisque Etruscae nationis monumentis, perspicuum esse arbitror, Tuscos probe novisse Troici belli, Heroumque in eo occisorum, historiam; quam Homerus, qui magnitudine operum, & fulgore carminum solus adpellari Poëta meruit, non solum enar-

(1) Vide Oiselim ad Num. Sel. pag. 274. (2) Aeneid. Lib. 11. vers. 612.

enarravit, verum etiam graphice pinxit. In Iliaca Tabula, quam Fabrettus & Begerus pererudite illustrarunt, num. xxxviii. & xxxviii. duo Heroes sculpti sunt, qui in terram vulneribus acceptis cecidere, quos milites in castra referre conantur: alter est PATROCLUS ab Hectore, alter vero forsitan ACAMAS a Merione occisus. Huius igitur Iliacae Tabulae exemplo, in Etrusca Vrna marmorea, relata in Tabula CXXXIII. num. i. Heros ille, qui semianimis iacet, & manum amphorae inversae imponit, ut conicio, est PATROCLUS ab Hectore caesus, armisque spoliatus: cuius cadaver Menelaus sive Meriones, Aiakis iussu, ab hostium incurfu protegit, & in castra referre conatur: ipse, licet morti proximus, retinet clypeum, quod etiam ACAMAS facit. Patroclum, in terram prolapsum & amphorae incumbentem, sagaci consilio insculpsit Tuscus artifex; nam amphora, in qua defunctorum cineres condi solebant, mortis symbolum fuit etiam penes Etruscos: quod maxime liquet ex alio sepulcro apud Dempsterum edito Tabula LXXX. ad finem Tomi i. in quo duo servi Libitinarii expressi sunt, qui scrobe in terram facto, sub crypta, Etruscis literis inscripta, iuxta quam ferales cupressus consitae sunt, cinerariam amphoram recondunt. Iuxta Patroclum adest saeva Necessitas aut Fatum, seu potius Mors alata ac volanti similis, cum veste succincta, quo clarius eius vis & celeritas indicetur: quae dextra significare videtur hominum vitam suo arbitrio pendere. Prope Mortem sive Fatum adstat, cum capite turrato & veste bis succincta, BELLONA Dea, cuius imaginem superius adlatam in Tabula VI. num. iv. hinc desumimus, quae reiecta in humeros chlamyde clasicum canere videtur.

Alter Heros, qui vulnere confossus iacet, in eadem Etrusca Vrna, qui nam sit, haudquaquam mihi compertum; nam nec in Tabula Iliaca scriptum est eius nomen: facile tamen, ut dixi, crediderim esse ACAMANTEM a Merione occisum, cuius fatum prope fatum Patrocli sculptum est in eadem Tabula Iliaca. Quum Volaterris erutam vidissem hanc Vrnā marmoream in praediis Franceschiniis; observavi, Tuscum sculptorem eximium in pectore Acamantis fecisse vulnus satis profundum, ac rubro satifque vivido colore, qui perbelle servatus erat, guttas sanguinis ex eo manantis pinxisse. Illud notandum, hos Heroas fortissimos cum Argolicis clypeis in laevo brachio insertis concidere & occumbere, quod est summae fortitudinis indicium: forte etiam ita sculpti sunt, quia in iisdem clypeis eorum corpora imposita ad sepulcrum deferri, sepulcroque clypei suspendi solebant.

In

In eadem Tab. CXXXIII. num. 11. cernitur nova nupta in geniali thoro locata, ad quam MORS accedit, quasi thorum conscensura, quae se totam, praeter faciem & manus, pallio involvit, suppositaque mento dextrum brachium, ut luctum nuptae, luctum sponso, qui adstans, fert torquem nuptialem, ornatum bullis dependentibus, luctumque eiusdem nuptae parentibus se adferre significet, qui omnes inopino metu perculsi maerent & conlacrymantur.

In sequenti Tabula CXXXIII. num. 1. ex Vrna e Tiburtino lapide, eruta in agro Perusino, una cum altera, quae subiicitur, quaeque nunc adservantur in Aedibus Nobilissimorum Comitum de Crispoltis, exhibetur Heroum Graecorum & Troianorum PVGNA DE PATROCLI CADAVERE. Semianimis PATROCLUS iacet, vel si mavis etiam mortuus, cuius corpus humana specie amplius & mole maius effectum est a Tusco sculptore, & quidem data opera; nam post mortem defunctorum umbras humana specie grandiores augustioresque esse & adparere veteres censuerunt. Qui Patrocli cadaver adtollit protegitque clypeo, est MENELAUS, quem canit Homerus, ad caput stantem, PATROCLVM invictissimum Heroem extinctum, strenue tutatum esse. Prope Menelaum, sublatis ad caelum manibus, quod subito dolore perculsi homines facere solent, tristi nuntio commotus, adstat e Graecorum agmine vel Glaucus Hippolochi filius, vel Idomeneus, vel Meriones. Caput nudum habet: est etiam marmor (rariora fere semper tempus labefactat) non paucis in locis corruptum; quare quum ante meos oculos pictor id ipsum, uti & reliqua, delinearet, putabam forsitan esse feminam: veniebatque in mentem Minerva, quae, ut docet Homerus, saevissimam pugnam super Patroclo excitavit: verum esse Graecum militem, fata Patrocli dolentem, diligenter observavi. Patrocli pedem laevum iniectis vinculis lorisque constringere conatur e Troianis forte HIPPOTHOVS, Lethi Pelasgi filius, uti idem Homerus exponit. Hunc memorat ab Aiace occisum fuisse. Cernitur enim AIAK terribili vultu strenue avertens Troianos a Patrocli cadavere, qui districto gladio, caedem atrocissimam minitatur. Heros ille, qui arrepto sinistro pede Patrocli, eum ad se trahere nititur, & ad Troianorum castra ducere, eiusque opimis spoliis potiri (nam ad eius pedes iacet galea) est HECTOR, eiusdem Patrocli interfector, quem Apollo egregie adiuvit in hac pugna: in qua describenda Homerus Iliadis librum XVII. fere totum impendit.

Ad Mortem & Fatum designandum, in altera Vrna, quae sequitur in eadem Tabula CXXXIII. num. 11. expressus est casus

casus Herois ex equo pugnantis, quem alter Heros conatur interficere, alius vero adcurrent, tuetur, ni fallor. Nusquam legimus apud Homerum, Heroas tum Graecorum, tum etiam Troianorum, singulari equo insidentes pugnare consuevisse; quare puto, Tusco artifice perdifficile visum esse, eum in curru, biugis equis tracto, proeliantem repraesentare. Forte refert Menalippum: quem ruina corporis armorumque prostratum, ut canit Homerus, Antilochus facili negotio occidisset, nisi Hector adveniens, eum e mortis faucibus, hoste perterrefacto, eripuisset. In re vero valde obscura, nihil definitio: coniecturam tantum propono.

Patroclum, tam diro immaturoque fato mortuum, Myrmidones omnes luxerunt: solemnesque inferias & funebres ludos in eius honorem celebrarunt. Achilles duodecim iuvenes, ut Homerus memorat, ad eius sepulcrum, quod cum eo postea commune habuit, patrio ritu maestavit: comamque suam, quam Sperchio amni voverat, totondit (1): idque etiam omnes Graeci fecerunt, tota Patrocli cadavere crinibus contexto (2).

T A B V L A CXXXV. CXXXVI.

A M A Z O N V M C E R T A M I N A
*cum Hercule & Theseo & ad Troiam pro Troianis,
e sepulcris veterum Etruscorum declarantur.*

EVrytheus, quum nonum laborem Herculi demandasset, ut Hippolytae Amazonum reginae, quae circa Thermo-dontem amnem habitabant, cingulum ad se adferret, ut Admetae filiae suae, illud cupienti, obsequeretur; Hippolyte Herculem, ad Themyscirae portum adpulsam, adiit: & adventus causam percontata, zonam se daturam promisit. Iuno, sumpta Amazonum unius forma, multitudinem adiit, nuncians reginam ab advectis hospitibus rapi. Tum illae captis armis, in navem equo vectae decurrunt. Hercules, ut armatas Amazonum

co-

(1) Homerus Iliad. Lib. xviii.

(2) V. Averanum Diss. xxvii. in Anthol. 6.

copias prospexit, ratus id iam non sine dolo fieri, Hippolyten necavit, & zonam abstulit (1).

Hanc fabulam exhiberi puto in Vrna elegantissima, quae longa est pedes Romanos circiter tres; lata pedes fere totidem, quae exstat Tuderti in Xysto Palatii Priorum. Hanc peraccurate delineatam ad me misit Praeful Praestantissimus Ioannes Bottarius, & ipse de antiquitatis eruditione, praesertim sacra, optime meritus. Id evincit Dea, quae inter pugnantes Amazonas adparet, redimita caput radiata corona, tradito auris inflando peplo, quo exornatur. Amazones perbreve iaculum contra Herculis hospites, iam paene prostratos deiectosque e curribus, in quibus pugnarunt, intorquent, strenuissimeque proeliantur. In medio Amazonum adest, muliebri specie efficta, NECESSITAS vel MORS, vel una e PARCIS, quae etiam Amazonas caedere, licet eius brachia fracta sint, videtur. In utroque sepulcri latere sculptae Furiae alatae, quae gladium educunt, & necem minitantur.

Hoc Sepulcrum rarissimum censeo, quia nullum aliud vidi, in quo superne duae defunctorum imagines, nempe vir & uxor, sculptae conspiciantur. Pro cineribus recondendis principum virorum, nempe alicuius Lucumonis, eiusque coniugis, inservisse videtur; nam femina radiatam coronam capite gerit.

Amazones ulturae damna, ab Hercule sibi inlata, cum Scytharum auxiliariis copiis, Graecos adgrediuntur. Singulari vero exarserunt odio in Athenienses, quod Antiopen (alii Hippolyten volunt) Amazonum reginam Theseus Atheniensium rex in servitutem adduxisset. Igitur conferto proelio, Theseus, quod Athenienses virtute pollerent, Amazonas vicit, ac partim in acie caesas, partimque in fugam coniectas, Attica expulit (2). Hanc Amazonum pugnam cum Theseo, ut arbitror, refert marmorea Vrna relata in Tabula CXXXVI. quae etiam omnium artificio & anaglyphi operis dignitate est elegantissima. Perusiae olim exstabat apud Nobiles de Constanziis: nunc vero apud Vgolinios heredes cum ceteris in suburbana Villa in Perusino agro adservatur. In Dempsteriano Opere in Tabula LXVIII. num. 1. haec Vrna perperam expressa est, & longe ab archetypi fide (3); quare rursus accuratius delineatam a diligenti pictore, in lucem proferendam esse censui.

Tres vero in hoc marmore Amazones sculptae sunt, quae in bello contra Athenienses cum virtute, tum bellandi scientia principes

(1) Ex Apollodoro Bibl. Lib. II. Cap. IV. §. 9. Diodoro Sicul. Lib. IV. pag. 90. Pausania in Eliac. pr. Lib. V. Cap. XI.

(2) Ex Diodoro Siculo Lib. IV. Biblioth. Siculae pag. 163.

(3) De hac nihil differuit Cl. Bonarrotius.

cipes fuere. Ea, quae equo pellibus strato inequitat, in speciem viri efficta, forte est Antiopa, quae Thesei viri sui partes strenue defendit: caesaque a ceteris Amazonibus, heroicum vitae exitum sortita est, ut scribit Diodorus Siculus (1). Hanc Theseus tutatur, imposita capiti eius manu, ut imminens vulnus, quod una ex Amazonibus intentat, effugiat. Altera, ut videtur, Amazonum regina (nam habet caput diademate revinctum) obnixo in terra altero genu, districto gladio acerrime pugnat, clademque hostibus miserrimam minitatur. Belli Amazonici Historiam, multis fabulis refertam esse, scriptorumque inter se sententias non convenire, adnotat Plutarchus, quem vide (2).

Hectore caeso, latura auxilium cum Amazonum agmine, Troiam advenit PENTHESILEA regina, Martis & Otreres filia, quam Achilles, adversum se pignantem, interemit: cadentem vero, ut eius pulchritudinem, detracta galea, contemplatus est, pietatis causa in ulnas recepit ac sustinuit: mortemque ei intulisse vehementer illum poenituit. In laevo igitur huiusce Vrnae latere censebit forsitan aliquis, sculptum esse Achillem, qui Penthesileam iaculo interficit: verum meo iudicio nil huius rei adparet; nam quum differat vestium cultu, nudoque fere cernatur corpore: quum e contrario Amazones tunica brevi utrimque aperta, sine manicis, amictae sint, itemque armillas in dextro brachio habeant, & prolixam caesariem: potius credo, sculptum esse COROEBVM, qui Cassandrae iniuriam non ferens, quum eius nuptias pactus esset, ultimum post Amazonas Troianis praesidium advenit: quem, ut notat Q. Smyrnaeus, DIOMEDES, vel, ut auctor est Pausanias, NEOPTOLEMVS occidit (3). Melius igitur cum caede Amazonum convenit Coroebi nex; hi enim omnes Troianis suppetias ferentes, in proelio occubuerunt. Gladio tantum armatae Amazones in hac sculptura proeliantur. Bipennem quoque in bello adhibuisse non latuit Etruscos, uti vidimus ex pictura Vasis superius editi in Tabula CXXX. quae etiam caput galea munire consueverunt. In hac tamen Vrna, Etrusca quidem, uti ex inscriptione & ex ipsa sculptura liquet, Amazones, capite aperto, sine hasta, sine pelta, sine iaculis, vel sagittis, vel etiam bipennibus, solo gladio pugnant: quod est notatu maxime dignum (4).

L 1

TA-

(1) Bibl. Hist. Lib. IV. pag. 163.

(2) In Vita Thesei.

(3) Vide Begerum in Tab. Iliacam num. 61.

(4) V. Petr. Petitum in Diff. de Amazonib.

TABULA CXXXVII.

HERCVLES CROTONEM
EX IMPRVDENTIA OCCIDENS.

*Etruscae Sponsae , immaturo funere raptae ,
sepulcrum adfertur .*

HERCVLES Pollens , Inuictus , non solum immania monstra , verum etiam complures homines sceleratos & impios , compluresque Tyrannos interfecisse memoratur . Ex his valde pervulgata nex Busiridis Aegyptiorum Tyranni , qui hospitem , in regnum suum delatorum , sanguine manus polluebat , quem Hercules interfecit (1) . Post haec , aduerso Nili flumine in Aethiopiam subiectus , regem Aethiopum Emathionem , a quo bello & armis lacebatur , neci tradidit . Occidit etiam ex Argonautarum numero Iphitum , Eurysthei , qui certamina ei imperavit , fratrem , strenue secum dimicantem : quem facile referre potest Etrusca Vrna cineraria , quae exhibetur in Tabula CXXXVII. num. 1. Tota Italia , ac maxime Etruria peragrata , ferunt , Herculem , ex Sicilia reducem , dum per maritima iter faceret , & boves traiceret , interfecto Lacinio , qui boum nonnullos abstulerat , CROTONIATEM quoque forte ex imprudentia necasse : cuiusmodi vero necis , re cognita , quum poenituisset , eundem Crotoniatem funere ac splendido monumento honestavit , & clarum exinde oppidum defuncti nomine futurum accolis praedixit (2) . Hoc igitur facinus , quod Etruscis maxime cognitum famaue pervulgatum fuit , verisimilius credam sculptum esse in hac Etrusca Vrna , etsi etiam alia non negem posse congruere .

Adfertur in eadem Tabula CXXXVII. num. 11. Vrna elegantissima e Tiburtino lapide , quae Perusiae exstat apud Nobiles Viros de Meniconibus , quae inscripta est Etruscis litteris ; operculum vero Latinis & quidem antiquissimis : ex qua feminam , praenomine insignitam , notare possumus : qui mos forte primum ab Etruscis ortum habuit ; legitur enim A. THORMENA . A . F . PIST . . . .
hoc

(1) Vide Diodorum Siculum Bibl. Histor. Lib. 14. pag. 157.

(2) Ex eodem Diodoro Siculo ibidem. pag. 161.

hoc est : *Aula Thormena* , *Auli Filia* , *Pist.* . . . . forte *Piste* . Cernitur imago nuptae , pectore tenuis expressa , quae ornata est inauribus & armillis : sinistra Venereum speculum tenet , in quo vultum suum considerat . Quod maxime notatu dignum , caput flammeo velatum habet ; eo enim vel matronae vel novae nuptae , boni ominis causa , amiciebantur solemnibus nuptiarum die . Lutei coloris fuisse tradunt , quasi servandi pudoris & maritalis concordiae perpetuum monumentum . Graeci quoque , quo die (1) sponsa in publicum prodibat , amiculo , seu peplo , seu flammeo eam tegere consuevere (2) : quod vero ad luteum flammei colorem pertinet , Romanos ab Etruscis hoc institutum accepisse , auguror .

T A B V L A C X X X V I I I . C X X X V I I I .

A V G E S E T T E L E P H I

fabula , Etruscorum sepulcrorum emblema .

AVGES & TELEPHI fabulam , ad excitandas spectatorum lacrymas & miserationem , aptissimam esse veteres Tusci existimarunt . Hanc itaque in tribus Etruscis Vrnis sepulchralibus sculptam vidi : e quibus altera elegantior exstat apud Nobiles Giacominius in Villa ad Bonazam : altera vero Volaterris , in domo cuiusdam rustici ; hisque alia fere similis apud me adservatur . In ea narranda veteres Mythologi , Hyginus (3) , Diodorus Siculus (4) , Apollodorus (5) ceterique non concordant . Quae vero memorantur a Pausania (6) ex Hecataeo , cum his Etruscorum sculpturis magis convenire videntur . Aleus mares habuit liberos Lycurgum , Amphidamantem & Cepheum : filiam Augem . Cum hac Hercules concubuit , quum forte Tegeam venisset . Id ubi ex puerperio filiae rescivit Aleus , puerum cum

L I 2

matre

(1) Vide Ferrarium in *Analectis de re Vestitaria* Cap. xxiv. Pitiscum in *Lexico* in voce *Flammeum* .

(2) Ex Polluce Lib. iii. Cap. iii. §. 4.

(3) Fab. xcix. ac c.

(4) *Biblioth. Hist.* Lib. iv. pag. 166. 167.

(5) *Biblioth.* Lib. ii. Cap. vi. §. 4. & Lib. iii. Cap. ix.

(6) In *Arcadicis* Lib. viii. Cap. iv. & Cap. xlvi. & Cap. xlviii.

matre in arcam conclusos, in mare abiecit. Delata aestu arca, est ad TEVTHRANTEM ditissimum hominem, ea tempestate imperantem ad Caicum amnem: qui puellae forma illectus, eam, ut aliqui tradunt, sibi matrimonio iunxit.

Igitur, qui in littore sedet, est Teuthrantes Mysiae Dynastes: qui vero urnam ligneam defert, est Nauplius Neptuni filius, cui Aleus filiam suam, ab Hercule vitiata, tradidit, ut arca inclusam in mare demergeret: qui edicto eius non parens, Augen in Naupliam adduxit, quae in silva, Parthenio monti proxima, vel, ut aliqui narrant (1), in templo Minervae Pantheniae, puerum peperit. Hunc a cerva lactatum, TELEPHVM vocatum, Minervaeque providentia servatum adfirmant. Etrusci forsitan haec aliter evenisse audierunt: neque a cerva lactatum, sed ab aliqua femina: eaque forsitan est, quae manibus ad maerorem significandum superpositis, in navi iuxta puppim relicta est, ut clarius cernitur in Vrna Volaterrana in Tabula CXXXVIII. Prope eam in eadem navi adest Nauplii famulus, qui urnam ab alio famulo cupit accipere.

Reliqui extra navem, Etrusco opere ornatissimam, atque variis sculpturis elegantissimam, pulcherrimo ordine, exiguo in loco (nam singulae Vrnae vix latitudine excedunt pedes duos Romanos) dispositi conspiciuntur. In littore, regia in sella sedet TEVTHRANTES, qui adtonitus Augen cum Telepho puerulo ad se venientem intuetur. Augen, dum linqui animo, & submittere genu incipit (quae mirifice Tusci artifices expressere) Nauplii alter servus, & Thelephus ipse sustinent, ne collabatur. Adstat etiam opem ferens navis gubernator, qui, palmulam tenet, vel, ut in Tabula CXXXVIII. palmulam simul & tubam marinam, quam Etrusci, rei maritimae peritissimi, invenerunt.

Ex his sculpturis videmus, Tuscos artifices in Historiis exprimendis, figuras, vestium cultum, & aetates hominum variasse: non vero rem ipsam, quam repraesentabant. Aliter hanc fabulam expressit Graecus artifex, ut suspicabar, in gemma Medicei Thesauri, quam editam vide in Tom. II. Musei Florentini Tabula XLIII. num. 11. Multa Telepho infortunia post haec accidere: multa etiam Augae, quae narrat Hyginus (2); quare nil mirum, si Etrusci, quae ipsis fata evenere, feralia sepulcrorum, emblemata esse voluerunt.

De navi, eiusque structura, ornamentis instrumentisque, alio in loco opportunius differam.

TA-

(1) Ex Hygino & Apollodoro locis citatis. (2) In Fabula c. & ci.

T A B V L A CXL.

HECVBAE SEV CASSANDRAE

*fatale connubium , pro ferali emblemate , sculptum
in sepulcro Etruscorum vetustissimo .*

FAtorum voluntate & imperio everſa incendioque conſumta TROIA , Graeci Heroes direptis immenſis opibus atque opimis ſpoliis , queis naves onerarunt , haud ſatis contenti , antequam in patriam redirent , Troianas quoque feminas omnium lectiſſimas , regioque natas ſanguine , ſeu connubio iunctas , ſeu nuptiarum expertes , omni conatu uxores ſibi abducere ſtuderunt . Sortitione facta , Andromache obvenit Neoptolemo , Polyxena Pyrrho : quam tamen ad placandam iram immitis Achillis iam fato functi , ut facilem ſibi reditum in patriam pararent , ad eius aram maſtarunt . CASSANDRA ſorte contigit . AGAMEMNONI , VLYSSI vero mater omnium infeliſſima . HECVBA . Hae igitur e ſummo rerum , felicitatis & gloriae faſtigio in ſervilem conditionem deieſtae , reliquum vitae tempus , adſiduo moerore conſectae , longe luctuoſiſſimum exegere .

Animo incertus pendeo , cuius nam ex his feminis infeliſſimis , ferales nuptiae in hac Vrba exhibeantur , quam nuper erutam vidi Volaterris in praediis Franceschiniis . Ea marmorea eſt , longa pedes duos & uncias quinque , alta pedem unum & uncias quatuor . HECVBA facile credi poteſt , vi ad Vlyſſem adducta a Talthybio , qui eam impellit , iaculoque ſe illam percuffurum minatur , ni pareat . Hunc alii duo ſocii ſequuntur ſimiliter chlamydati , quorum alter ſecurē , alter praelongam haſtam tenet . Sequitur alius , eodem cultu veſtium ornatus , qui canem adlatrantem vinculo adligatum ducit : forſitan eſt aliquis militum , incendiariorum ductor ; nam canes ignitas faces gerentes facile in multa loca penetrare poſſunt : ideoque gerit in humeris extinctam taedam , qua forſitan Troianorum aedes incendit . Cernitur prope hunc puella , quae veſtem adtollens , ad fugiendum parata videtur ; quaſi e manibus Graecorum elapſa , ne foedo connubio iungeretur . Hecubam vi tractam ad Vlyſſem , ita Q. Calaber deſcri-

scribit (1), magnoque gemitu fata sua deplorantem, ut eius descriptio cum hac sculptura mirifice conveniat. Verum quum Hecuba senili aetate gravis fuerit, nec iuvenili floreat specie, uti mulier sculpta in hac Urna: nec vultus lineamenta senis sedentis cum Ulyssæ conveniant; potius credam, eam feminam esse CASSANDRAM, vi a Talthybio abtractam ductamque ad AGAMEMNONEM regem, qui in regia sella sedet, eamque accipiat ne, an reiiciat, secum meditari videtur. Iuxta eum stat Augur seu Vates pallio tectus, qui futura forsitan pandit. Siquidem Cassandra non omnino a connubio Agamemnonis repugnare videtur; nam Tuscus artifex ingeniosissimus, etsi eam exhibuerit vi adductam coram rege, tamen ita expressit, ut regem sinistra manu comprehendere atque amplecti videtur: quam quidem rem, quo animo sit factura, eadem Cassandra Hecubae matri maestissimae ita aperit apud Euripidem (2):

Μᾶτερ, πύχαζε κράτ' ἐμὸν νικηφόρον,
 Καὶ χαῖρε τοῖς ἐμοῖσι βασιλικοῖς γάμοις,
 Καὶ πέμπέ τε. καὶ μὴ τὰμά σοι πρόδυμά γ' ἦ
 Ωθεῖβιαίως. οὐ γάρ ἐστὶ Λοξίας.
 Ἐλένης γαμεῖ με δυστυχέστερον γάμον,
 Ο τῶν Ἀχαιῶν κλεινὸς Ἀγαμέμνων ἄναξ.
 Κτενῶ γὰρ αὐτὸν, καὶ τι πορθήσω δόμους,
 Ποινὰς ἀδελφῶν καὶ πατρὸς λαβοῦσ' ἐμοῦ.
 Ἀλλὰ τ' εἰσώ, πέλεχην οὐχ ὑμνήσομαι,
 Ὃς εἰς τράχηλον τὸν ἐμὸν εἶσι, χ' ἀτέρων.
 Μητροκτόνους τ' ἀγῶνας, οὓς οὐ μοι γάμοι
 Θήσουσιν, οἴκων τ' Ἀτρέως ἀνάσταν.

*Mater orna meum caput victoriosum,
 Et gratulare meis regiis nuptiis,
 Et deduc quoque me, & nisi mei gressus tibi sint satis prompti,
 Trude me violenter. haud enim est Apollo, qui me ducit;
 Sed infeliciores coniugio, quam Paris Helenam, me ducit uxorem
 Agamemnon ille inclytus Graecorum rex.
 Interficiam enim ipsum, & vicissim vastabo domum eius,
 Sumens poenam pro interfectis fratribus & patre meo.
 Sed cetera omittam. non lamentabor securim,
 Quae per meum iugulum ibit, & aliorum;
 Nec parricidalia certamina, quae ex meis nuptiis
 Orientur, & familiae Atrei eversorem.*

Haec

(1) In principio Lib. XIV.

(2) In Troad. vers. 353.

Haec interim dum scribo, venit in mentem, an sculptura huius Vrnae elegantissimae referre possit fatum formosae BRYSEIDIS, quam rex Agamemnon per Talthybium & Eurybatem praecones seu feciales (1) ab Achille abduci, sibi que reddi imperavit. Invito aegroque certe animo id fieri passus est Achilles: neque etiam sine lacrymis spectare potuit puellam sibi carissimam, e conclavi suo a Patroclo abductam, a se discedere. Ipsa quoque BRYSEIS invita ac moesta, ire cum his paene recusavit, & ab Achillis amplexu divelli aegerrime tulit. Rem omnem aperit Homerus in primo Iliadis libro; fletumque & lamenta BRYSEIDIS exponit eleganter Ovidius (2). Expendent viri docti, an haec cum huiusmodi Etrusca sculptura convenire possint: mihi quidem obitare videntur; primum, quia imago viri in regio throno sedentis, potius regi Agamemnoni, qui, regiae potestatis & sacerdotii insigni, virgam praefert, quam Achilli convenit, qui iuvenis, nec annis gravis, fingi solet. Si enim esset Achilles, iuxta naves effingendus fuerat, iuxta quas sedentem pinxit Homerus. Bryseide vero discedente, idem Homerus memorat, Achillem, erumpentibus lacrymis, ab aspectu ceterorum deflexisse, solumque ad oram maris resedisse, manibusque ad caelum sublatis, Thetidis opem implorasse. Praeterea nescio quid in tali eventu significare posset vir ille, qui extinctam faciem defert in humeris, & copula trahit canem: & puella illa fugiens. De his igitur docti viri iudicium ferant.

T A B V L A CXLI.

P O L Y X E N A

*ad Achillis tumulum immolata, ex anaglypho
Etrusci sepulcri.*

AChillem, amore captum POLYXENAE, Priami regis filiae, forma pulcherrimae, Paris & Deiphobus fratres, in templo Apollinis Thymbraei, quo ad agendum de nuptiis sororis convenerant, inermem, & nihil tale opinantem, ex insidiis interfecere (3), uti adlata insignis Etrusci Vasis

(1) Vide etiam Pausaniam in Eliac. prior.
Lib. v. Cap. xxiv.

(2) Heroid. Epist. 111.
(3) Ex Hygino Fab. cx.

Vasis pictura, ad Tabulam CXXX. paullo ante observavimus. Graeci capta Troia, patriam datis velis repetentes, dum Achillis sepulcrum praetereunt, ab eius umbra e tumulo adparente, admonentur, numquam in patriam secundis votis & auspiciis redituros, nisi mactent ad sepulcrum suum Polyxenam virginem sibi desponsam, suisque Manibus debitam, cum qua nuptias apud Elyfios celebret. Graeci hoc prodigio adtoniti, suadente Vlysse, Achillis voluntati obsequendum, & Polyxenam, quamvis multis dissentientibus, ipsoque in primis rege Agamemnone, ad Herois fortissimi sepulcrum mactandam esse censuere: idque sacrificium (quod tamquam immane facinus, ut notat Pausanias (1), Homerus consulto praetermisisse videtur) NEOPTOLEMO demandatum perhibent. Quod vero ab eo perfectum fuerit, confirmat Iliaca Tabula num. CXIII. quam Fabrettus & Begerus illustrant. In ea sculpti Vlysses & Calchas, qui cum Camillo, amulam praeferente lustralis aquae, iuxta Neoptolemum, cuius nomen in limbo eiusdem Tabulae scriptum est, adstant sacrificio Polyxenae: cui quidem Talthybius apud Euripidem (2) totum exercitum Graecorum adfuisse memorat. Complures scriptores nomen illius viri, qui Polyxenam mactavit, silentio praetereunt (3). Alii Troade ad bustum Achillis caesam scribunt, uti Virgilius (4):

*O felix una ante alias Priameia virgo,
Hostilem ad tumulum Troiae sub moenibus altis
Iussa mori, quae sortitus non pertulit ullos,
Nec victoris heri tetigit captiva cubile.*

Euripides eam in Chersoneso ad inanem & honorarium Achillis tumulum immolatam fuisse; Philostratus (5) vero, eam ultro ad sepulcrum Achillis sponsi sui gladio incubuisse, adfirmant.

Pinxit Polyxenae casus aliaque Polygnotus ad mentem Homeri, aliorumque scriptorum de Ilii excidio, tum Athenis, tum Pergami, quas tabulas in his locis se vidisse testatur Pausanias (6).

Nunc primum igitur ex hoc insigni Etrusci sepulcri fragmento, quod exstat in meo Museo, videmus quomodo Tusci artifices, fatale POLYXENAE sacrificium exhibuerint: quod quidem Graecorum sculpturis partim respondet, partim etiam non parum discre-

(1) In Atticis Lib. I. Cap. xxii. Vide Avaranum Diff. xvii. & xxiii. in Euripid.

(2) In Hecuba vers. 522.

(3) In Anthologia Lib. iv. Cap. ix.

(4) Aeneid. Lib. iii. vers. 321.

(5) In Heroicis. Vide Turnebum Adversar. Lib. xi. Cap. xix. Vide Musci Flor. Tom. i. Tab. lxxvii. num. i.

(6) In Phocicis Lib. x. Cap. xxv. & in Atticis Lib. i. Cap. xxi.

discrepat . Enim vero iuxta Polyxenam , quod alii artifices non fecere , FATVM , seu PARCA , seu NEMESIS , seu e FVRIIS una , volanti similis , alis expansis sedet , quae tam immane facinus averfari videtur ; nam alio caput & oculos detorquet , ne caedem adspiciat . Neoptolemus , ornatus circa collum torque & bullis , laeva crines puellae , retro collectos , virginum more , uti a Pausania describitur ⁽¹⁾ , tenet : dextraque gladium per eius iugulum se adacturum minatur . Polyxena stat ad monumentum Achillis , nempe ad columnam , in qua eius cineres in urna conditi fuere . Ea genu interim collapsa , tantam diligentiam adhibuit , ut honeste caderet : quod notat ex Tragicis Clemens Alexandrinus ⁽²⁾ .

Ne locus in hac Tabula vacuus relinqueretur , fictilem Vram elegantissimam , ectypo opere confectam , e meo Museo producendam esse censui . Pugnantes Heroes picti sunt compluribus adhuc florentibus coloribus . Etrusci characteres , rubro colore depicti , etsi in fine aliquantulum fugientes , maiori tamen ex parte adhuc vividi perennant . Hanc ut publici iuris facerem , dono mihi dedit , vir humanitate flagrantique in bonas artes studio conspicuus , Comes Robertus Zefferinus . Forte exhibet Hectorem ab Achille , vel Acamantem a Merione interfectum , ut docet Iliaca Tabula num. xv. & lxii. & lxiii.

T A B V L A CXLII.

P O L Y M E S T O R

*defossis oculis , una cum filiis ab Hecuba necatus ,
ex antiquo Etrusci sepulcri anaglypho ostenditur .*

NVllum esse facinus tam immane , tam barbarum , quod non auri cupiditas homines cogat perpetrare , inter cetera exempla , declarat POLYMESTORIS avaritia , cum summa crudelitate coniuncta ⁽³⁾ . Is enim Thraciae rex , a Graecis , qui omnem Priami stirpem extinguere cogitarunt , magno auri pondere accepto , Polydorum Priami filium , quem se educaturum ac diligenter servaturum cum Troica gaza , obstrictus

M m

iure

(1) In Phocicis Lib. x. Cap. xxv.

(2) Stromatum Lib. i I. versus finem.

(3) Vide Averanium Dissert. xi. in Euripidem num. i.

iure hospitii & adfinitatis, promiserat, impie & crudeliter necavit, atque in mare abiecit. HECUBA, ut id comperit, dolore atque odio exagitata, Polymestorem simulato animo ad se cum liberis adcersit: eoque sceleris convicto, coram se oculos ei defodi, filiosque una necari iussit: quae omnia, ex Euripide satis perspicue vulgata (1), cum hac Etruscorum ferali sculptura egregie concordant; quamvis aliter rem narret Hyginus (2).

Cernitur Hecuba regio in folio sedens, quam ira furentem quidam cohibet. Adstat non longe Agamemnon, regiam praeferens virgam, uti superius observavimus, cuius opem Hecuba imploravit, ut apud Euripidem legitur. Polymestorem in utrumque genu collapsum, duo milites apprehensis eius manibus summa vi tenent, ut sibi ab altero erui oculos sinat: qui idcirco eius imminet humeris, eiusque caput per crines apprehensum, sursum adtollit, ut facilius oculos confodiat. Adstant eiulantes duo filii eiusdem Polymestoris. Duae ancillae Hecubae, opem pro miseris, eorum commotae calamitate, implorant: ni forte, quae cultu ornatio est, licet passis capillis, sit uxor Polymestoris, quam ancilla pedisequa dolore atque ira pressam retinere conatur.

Exstat hoc marmoreum Etrusci sepulcri anaglyphum, exquisita arte & elegantia absolutum, in Museo Mediceo: quod vero sit Tuscanici operis, etsi viderit, non tamen adseruit V. C. Franciscus Montanius Comes, qui in eo sculptum esse censuit Phoenicem, iussu Amintoris patris occisum (3).

T A B V L A CXLIII.

V L T S S E S A P V D C I R C E N P O T V S

e pictura Etrusci Vasis Bibliothecae Vaticanae.

Etruscarum antiquitatum primus indagator & interpretator Bonarrotius censet, Homerum a Tyrrhenis didicisse complures fabulas, quibus, externis quoque aliarum nationum additis, VLYSSIS vitam exornavit (4): quod etiam adnotavit Strabo (5), ubi de fabulosis hisce narrationibus, Ita-

(1) In Hecuba vers. 1116.

(2) Fab. CIX. Averanum, ibidem.

(3) Vide Tom. XXXII. Ephemerid. Litterat.

Italiae, a Venetis Auctoribus edit. pag. 93.

(4) Ad Monum. add. Dempst. §. XXI. p. 22.

(5) Geograph. Lib. v. num. 224.

Italiae peculiaribus, agit. Profecto Homerus, dum exponit Vlyssis errores & pericula, uti observat Heraclides Ponticus (1), tamquam exemplum fortitudinis, prudentiae sapientiaeque, nullis terribum adversis, nullis illecebris & voluptatibus delinitum, imitandum proponit Heroem aerumnosissimum. Hunc Tyrrheni, auctore Tzetze (2), Νᾶνον, id est *vagum* vel *errantem*, vel potius, ut censet Bernardus Martinus, Πλάων cognominarunt: eumque inter Semonas ita coluerunt, ut eius gesta in sculpturis & picturis, ad exemplum spectantium, exhibenda esse censuerint. Nonnulla ex his, quae ad nostram aetatem pervenere, adferre lubet: ac primum e pictura Etrusci Vasis, alti pedes duos, coram Circe adstant Vlysses exhibetur. Eadem Dea in sella sedens, seminuda, calceis, armillis & inauribus ac pulcherrima mitra exornata, pendente ab humero unionum linea, dextra crateram offert Vlyssi, qui ad eam modo advenisse fingitur. Ipse, more Heroum, toto corpore nudus adstat; ornatus tamen hasta & ocreis, cristatam galeam gerens capite: iuxta quem adpictus cernitur ingens clypeus. Ex humero dextro balteus pendet, fertque sinistra manu torquem sive coronam, tamquam coronaturus aram, quae in medio posita est. Haec, licet Homerus silentio praetereat, Etruscis tamen forsitan cognita fuere. Constat enim, hospites in ipso limine hospitalis domus, in qua recipiebantur, Genio seu Lari familiari, Diisque Domesticis, ac praesertim Iovi Xenio, sacra facere consuevisse (3). In alio Vase Etrusco, picturis ornato, apud Dempsterum Tabula XX. Vlysses eodem modo armatus, columellae sive arae innixus cernitur: at vero dum a Circe discedit, pileatus exhibetur, & ocreas indutus; quemadmodum etiam observat Bonarrotius (4).

Circe auream pateram offert Vlyssi, e qua pharmacum bibit: quod quidem ut bibit, nec adtonitus, nec mentis impos, aut confopitus patriaeque obliviosus evasit; nam antea a Mercurio admonitus, consilioque eius adiutus, aliud pharmacum pro remedio acceperat, herbam nempe a Diis *moly* dictam, nigra radice, flore autem lacti simili: quae, ni fallor, in hoc ipso Vase tum iuxta Circem, tum etiam iuxta Vlysssem picta observatur.

In averſa parte eiusdem Vasis femina palliata sedens, pateram sinistra, & vannum, quod spectat ad vaticinia, dextra praebens, agit personam eiusdem Circes: ante eam super ara seu mensa

M m 2

impo-

(1) In Allegoriis Homeri pag. 495.

(2) Hunc citat G. Cuperus in Apotheosin Homeri pag. 53.

(3) Vide Ovidium Metamorph. Lib. x.

vers. 224. & Iac. Phil. Tomasinum de Tesseris hospital. Cap. vi.

(4) Ad Monum. addita Dempſtero §. xvi. pag. 21.

imposita pharmaca cernuntur. Adstat eodem modo coram Circe iuvenis palliatus, cum capite laureato, qui, ut arbitror, Vlyssis personam agit. Mos enim, ut hinc etiam evincitur, Etruscorum fuit, Deorum Heroumque gesta repraesentare in ludis scenicis. Rhapsodi, Homeri Iliadem cantaturi, quia Heroum caedes memorabant, puniceis vestibus induti: Odyssæam vero acturi, caeruleis vestibus, vel conchyliatis, ornati prodibant; is enim color mare designabat, quo Vlysses, decem annorum spatio iactatus fertur, antequam Ithacam patriam suam reverteretur (1).

T A B V L A CXLIII.

CXLV.

C I R C E

*Vlyssis socium feris obiiciens: Perseus Medusam interimens,
Etrusci tripodis aheni emblemata.*

Superfunt duo Etrusci tripodis aheni emblemata, Etrusco opere vetustissimo valde insignia, quae in regio Thesauro Mediceo adservantur: exceduntque altitudine Romanum pedem. In altero ex his, prolato in Tabula CXLIII. ni certiora ac meliora in posterum mihi occurrant, ut nunc opinor, forsitan CIRCE exhibetur, quae vel hospitem, vel e sociis Vlyssis unum leoni & urso dilaniandum vorandumque obiicit. Quod vero Circen credam, & ab ea Vlyssis socium ita interemtum, illud me vehementer movet, quod iuvenis ille, quasi pharmaco consopitus, haud mutato vultu, ad dolorem vel ad vociferationem exprimendam composito, feris obiicitur. Praeterea testatur Homerus (2), in aedibus Circes fuisse lupos montanos ac leones, qui circa eam pharmacis deliniti adsultabant, & veluti canes domino epulanti caudis adblandiebantur. Idem Homerus adfirmat, Circen consuevisse in belluas convertere hospites suos, quod etiam accidit sociis Vlyssis: ex hoc tamen Etrusco monumento intelligimus, eos etiam ad pastum leonibus & lupis suis domesticis obiecisse.

In

(1) Vide Suetonium in vita Neronis.

(2) Odyss. Lib. x. vers. 212.

In altero eiusdem tripodis fragmento, relato in Tabula CXLV. cernitur, ut mihi videtur, PERSEVS, qui traiecto per iugulum gladio, MEDUSAE caput obtruncat. Peculiaris hic sane est huiusmodi rei a Perseo gestae typus: aliter enim in Etrusca patera apud Dempsterum Tabula V. haec caedes expressa est; attamen, quod & in hac eximia sculptura idem Perseus Medusam obtruncans exhibeatur, multa suadent. Medusa alata est: alae vero non in capite, sed in humeris conspiciuntur. Perseus chlamyde ornatus eam reluctantem, & in utrumque genu collapsam, interficit. Oculi tum Persei tum Medusae, quum vacui & inanes sint, eorum loco gemmas, vel oculos argenteos repositos fuisse, verissimilimum censere possumus.

T A B V L A CXLVI.

E L P E N O R I S F V N V S

ex anaglypho Etrusci sepulcri ostenditur.

ELPENORI, iuvenili aetate florenti, dum Vlysses, monente atque iubente Dea Circe, ad infera regna descenderet, triste fatum contigit. Siquidem quum audisset in aedibus Circes tumultum & motum sociorum, amens & adtonitus, quia & ipse lethale pharmacum biberat, ut quanto citius posset adcurreret, e scalis praeceps ac pronus ruit, fractaque cervice mortuus est, quum per longas scalas retrogradum se descendere oblitus esset. Vlyssi interim infera regna perlustranti, statim in primo limine umbra eiusdem Elpenoris obviam facta, ut canit Homerus (1), triste fatum suum narravit: oravitque, ut ad Circen rediens, corpus suum, quod insepultum iacebat, ad tumulum efferendum curaret, riteque peractis exequiis, sepulcrum pone littus maris conderet: eique arma sua & remum pro insignibus ad posterorum memoriam imponeret: quae omnia summa cum religione perfecit pientissimus Vlysses (2).

Celebris haec fabula fuit apud Graecos, quam Polygnotus inter ceteras, quae ad Vlysssem pertinent, atque ad eius descensum ad inferos, pinxit in templo Apollinis Delphici: quam etiam descri-

(1) Odyss. Lib. xi. vide etiam ad fin. Lib. x. (2) Ex eodem Homero Odyss. Lib. xii.

describit Pausanias (1). Hanc ipsam pro ferali emblemate sculptam arbitror in hac pereleganti Urna Etrusca, quae exstat Florentiae in Aedibus Marchionum Gaddiorum. *ELPENOR* eo statu corporis effictus, quasi in terram corruat, e scalis domus Circes, se praecipitem lapsum esse perspicue ostendit. Hunc sustinet, vel e terra sublatum effert, ex *Vlyssis* fociis, forsitan *Perimedes* vel *Eurylochos*: nisi ex his potius unus ille sit, qui velato capite cum veste viatoria, post eundem *Elpenorem*, eius fatum deflet ac miseratur. Is vero, qui eodem vestis genere amictus est, & gladium in vagina reconditum sinistra gerit, forsitan est *Vlysses*, ab inferis reversus; eo enim gladio educto, memorat *Homerus* (2), oves nigras, scrobe facta, in inferno mactasse in honorem *Plutonis* & *Persephones*: & ab earum sanguine, animas defunctorum hauriendi flagrantissimas, disturbasse & avertisse. Praeunt tres ex infimo sociorum ordine, ut arbitror, *Vlyssis* remiges, qui libitinariorum servorum munia obeunt, feruntque alius scalam, qua, ut reor, praealtum sepulcrum, armis *Elpenoris* exornandum, conscendere possit: ceteri vero urnas; quarum una cineribus recondendis inserviat, altera vero, aqua oppleta, defuncti cineres lustrari possint; vel ii aspergi, qui sepulcrum ingrediuntur, aut ex eo egrediuntur: quam urnam Graeci dixere *αδράνιον*, ab *ἄδρειν* rigare, de qua meminit *Suidas*. Hae urnae forsitan illas quoque designant, quae lacte, melle & oleo plenae, in inferiis mortuorum, fundi solebant, quas *Pisani* adferendas iusserunt in annuis exequiis *Caii* & *Lucii Caesarum*: quem ritum apud Graecos & Etruscos usitatissimum, *Romani* quoque receperunt (3).

His expositis, scrupulum mihi obortum fateor, utrum hoc anaglyphum referre possit *Orestis* funus, vel expiationem post caedes ab eo factas. Verum, quum multa, & quidem praecipua, quae de eo feruntur, ut animadverti, non bene cum his conveniant; potius alteram *ELPENORIS* fatalem lugubremque fabulam censui in hoc perraro sepulcro expressam esse, quam non levibus coniecturis explicare conatus sum.

Corona, quam capite gerit vir ille palliatus, qui *Vlysses* exhibet, pictusque cernitur in postica Etrusci Vasis parte, adlati in superiore Tabula CXLIII. etsi laurea videatur, non tamen negandum, myrteam quoque esse posse. Hanc enim ab *Vlysses* fatam fuisse tradunt *Theophrastus* (4) & *Plinius* (5). De hac fabula

(1) In *Phocicis*. Lib. x. Cap. xviii. & xxiiii. Vide etiam *Hyginum Fab.* cxxv. & *Ovidium* Lib. iii. *Eleg.* iv.
(2) *Odyss.* Lib. xi.

(3) Vide *Norisum* in *Cenotaph. Pisana*. Dissert. iii. Cap. v.
(4) *Histor.* Lib. v. Cap. xix.
(5) *Nat. Hist.* Lib. xv. Cap. xxix.

bula , deque Vlyffe apud Circen , & de eius cultu apud populos Latii , plura observat vir omnigena eruditione excultus Petrus Marcellinus Corradinus , nunc Cardinalis amplissimus (1) .

T A B V L A CXLVII.

VLTSESSES SIRENES PRAETERVEHENS

Etruscorum sepulcrorum feralis emblemata.

Philosophiae moralis maximam partem complectitur fabula SIRENVUM , quae frequenter sculpta occurrit in cinerariis Vrnis veterum Etruscorum . Ea enim Tusci Philosophi , eorumque exemplo Homerus , qui ab ipsis hanc & alias fabulas accepit , in mentibus rudium hominum altius infigere voluerunt , solum sapientem eum esse , qui noxias voluptates , malorum omnium causam , contemnit & fugit : quique prudentia & animi summa contentione , quemadmodum Vlysses patriam , omni conatu solam virtutem adsequi studet . Quare , ut facilius ea comparari possit , iuxta aureum illud monitum Horatii (2) , quo nos usi sumus pro insigni huius operis in ipso limine :

————— *Vitanda est improba Siren*
Desidia. —————

Etrusca Vrna , quae in fronte horum librorum proposita est , exstat Florentiae in Museo Marchionum Niccolinorum , quae quidem omnium est elegantissima , ac minus iniuria temporum labefactata . Quae vero proponitur num. 1. in hac Tab. CXLVII. Volaterris conspicitur in Aedibus Nobilissimi Equitis Ludovici Maffei : altera vero prolata num. 11. Florentiae apud Nobiles Bonarrotios adservatur . Alteram praetermisi , quae exstat in Mediceo Cimeliarchio . Frequenter repertas Etruscas Vrnas cum ferali SIRENVUM emblemate iuxta vicum Pogna , decimo octavo a Florentia lapide , adnotavit Bonarrotius (3) ; sed eas nec exhibuit , nec illustravit .

Pri-

(1) Veteris Latii profani & sacri Lib. 111. Cap. v.

(2) Satyr. Lib. 11. Eclog. 111. vers. 14.

(3) Ad Monum. addita Dempst. §. XVI.

Primum igitur in his monumentis omnium vetustissimis observandum est, Tuscos nostros tres tantum proposuisse Sirenes, longe pulcherrimas feminas: & quidem omni cultu & venustate corporis instructas, ornatasque inauribus, armillis, torquibus & peplo, quod e capite earum pendet, virginea tunica & palla amictas: quibus nec crura, nec pedes gallinaceos adsignarunt, uti apud Graecos & Romanos in sculpturis factum videmus (1). Homerus eas fingit in pratis sedentes; Etrusci vero in scopulis petrifve. Notandum, quod syncrussi praetereuntem in navi Vlysssem demulcere conantur; altera enim in medio sedens canit fistula, e septem calamis compacta: altera lyram plectro pulsât: altera vero monaulo, unica tibia, non duplici concinit, omnesque simul organicum melos condunt. In Vrna Volaterrana, uti & in Bonarrotiana, Sirenum una, quum nullum musicum instrumentum praefere videatur, voce cantat, & cum ceteris symplasmate consentit. Homerus Sirenes vocales tantum facit, easque fingit solerter cantare solitas quae praetereuntibus grata essent: ideoque ita Vlysssem adfatae sunt, ut verbis utar Ciceronis, qui Homerica carmina in hunc modum convertit:

*O decus Argolicum, quin puppim flectis VLYSSES,
Auribus ut nostris possis agnoscere cantus?
Nam nemo est umquam transvectus caerula cursu,
Quin prius adstiterit vocum dulcedine captus.
Post variis avido satiatis pectore Musis,
Doctior ad patrias lapsus pervenerit oras.
Nos grave certamen belli, clademque canemus,
Graecia quam Troiae divino numine vexit,
Omniaque elatis rerum vestigia terris.*

Sirenum nomen, notum sacris divini Voluminis Scriptoribus, ut notat doctissimus Bochartus (2), ab Hebraico & Punico idiomate prodit; nam שִׁיר *Sir*, est *cantio, canticum*. Inde libro Salomonis titulus שִׁיר הַשִּׁירִים *sir hassirim*, est *canticum canticorum*. Itaque שִׁירֵן *Siren*, est *canorum monstrum*, quale non solum a Poëtis, verum etiam a Sculptoribus & a Pictoribus fingitur. Proserpinae (3) comites Mulsarumque aemulae finguntur Sirenes, Acheloi fluminis & Melpomenes, sive, ut aliqui volunt, Calliopes filiae (4). Iunonem in ma-

nu

(1) Vide Fabretum, in Addendis ad Columnam Traiani, in fine.

(2) In Hierozoico Lib. vi. Cap. viii. pag. 830.

(3) Ovidius Metamorph. Lib. v. Fab. xii.

(4) Ex Hygino Fab. cxi. Servio in Virgilium Lib. v. Aeneid. vers. 864. Vide etiam Apollodorum Lib. i. Bibliothecae Cap. iv.

nu sua Sirenas gestantem describit Pausanias (1). His responsum ferunt, tamdiu victuras, quamdiu eas cantantes audiens nemo esset praetervectus. Vlysses, a Circe edoctus, fallaces Sirenum cantus, obturatis sociorum auribus, ipseque malo navis adligatus, uti etiam in his sculpturis cernitur, fefellit, praetervexitque; quare fabulantur, eas se in mare praecipitasse, atque in saxa fuisse conversas. Earum nomina exponit Natalis Comes (2). Vlysses, quum insidias Sirenum evassisset, aedem sacram Minervae dedicavit (3). Isocratis Sepulcro insculpta canora Siren memoratur.

T A B V L A CXLVIII.

S C Y L L A E T C H A R Y B D I S

Sepulcrorum veterum Etruscorum feralis typus.

Homerus fingit, Circen Vlyssi praedixisse, post Sirenas, vitanda esse in mari saxa Cyanea, & immanes scopulos in freto Siculo, SCYLLAM & CHARYBDIM, quos describit (4). SCYLLAM fabulatur habere vocem catuli, pedes duodenos, omnesque aspectu foedos, ternaue colla oblonga, cui libet horrendum caput, triplici quoque dentes ordine denfi ac frequentes, mortisque pleni: describitque in medio speluncae natantem, atque e diro barathro capita exserentem. Docuit etiam eundem Vlysses Circes, quomodo evitaret pestilentem CHARYBDIM, monstrum inexpugnabile, navigantes omnes incautos absorbens, si ad se appropinquent, saevaue procella dispergens.

Quo vero typo Etrusci ante Homerum exprefferint haec maris monstra atque horrenda pericula, docent antiquissima monumenta, Etruscis characteribus consignata: quorum alterum iam prodiit apud Dempsterum Tabula LXXX. num. 11. in quo Cl. Bonarrotius nil de his monstris adnotavit: alia duo habes in hac Tabula, quae exstant Perusiae in Hortis Villae suburbanae Nobilissimi Comitum Pompeii Eugenii. Virginea, ut cernimus, forma, nudoque corpore expressa sunt: sub pube perizomatis, e maioribus foliis vel algae vel caprifolii marini, velantur; nam Ho-

N n

merus

(1) In Boeoticis Lib. vii. Cap. xxxiii.

(3) Vide supra pag. 88. ad Tab. xxviii.

(2) Mytholog. Lib. vii. Cap. xiii.

(4) Odyss. Lib. xii. in principio.

merus sub umbrosa caprifico habitare CHARYBDIM fingit. SCYLLAE pedes, ut in altera Vrna cernitur num. I. mirae magnaeque longitudinis sunt, quibus duos miseros homines complexa est: pugnatque cum duobus militibus, iaciens temonem aut torrem, vel facem, uti clarius in altera apud Dempsterum Tabula LXXX. num. II. cernitur. CHARYBDIS, quia magis humilis, & in mari demissior latitat, alatos habet humeros his alis, quae nocturnis avibus, quae sublimius ferri non possunt, dantur. Alatum quoque habet caput, eo prorsus modo, quo ab Etruscis TEMPESTATEM Deam expressam superius adnotavimus (1). Cum hac quoque duo milites nequicquam pugnant, ut eam interficiant ac perdant. SCYLLAM, fere iuxta hunc Etruscorum typum, ita describit Virgilius (2), qui non Homerum, sed has Etruscorum sculpturas mihi expressisse videtur: nec mirum; quum idem Mantuam patriam suam, Etruscorum coloniam, & regum sedem faciat.

*At scyllam caecis cobibet spelunca latebris,
Ora exsertantem, & nares in saxa trahentem.
Prima hominis facies, & pulchro pectore virgo
Tubæ tenus: postrema immani corpore pristinæ,
Delphinum caudas utero commissa luporum.*

Veteres Etrusci, exhibentes in cinerariis Vrnis defunctorum haec monstra, nil aliud, ut opinor, designare voluerunt, quam Mortis vim ac Fati malignitatem, contra quae homines, etiam si strenui, robusti, viribus opibusque pollentes sint, non valent tamen nec pugnare, nec ea prostertere; sed tamquam in scopulos impingentes, diem supremum miseri obeunt. Idem Virgilius (3), veterum Etruscorum facile secutus Mythologiam, Scyllam bifor- mem, quia alii in canem, alii in piscem, alii in avem conver- sam volunt (4), cum aliis horrificis monstris recenset statuitque apud inferos, & adfirmat de impiis ac sceleratis hominibus vin- dictam & debitas poenas sumere acerbissimas.

*Multaque praeterea variarum monstra ferarum
Centauri in foribus stabulant, scyllaeque biformes,
Et centumgeminus Briareus, & bellua Lerne
Horrendum stridens, flammisque armata Chimaera:
Gorgones, Harpiaeque, & formae tricorporis Umbrae.*
SCYL-

(1) Pag. 173. 174. ad Tab. LXXVII.
(2) Aeneid. Lib. III. vers. 424.

(3) Aeneid. Lib. VI. vers. 285.
(4) Vide Servium in Virgilium, ibidem.

SCYLLAM igitur, aliaque monstra mox adferenda, Etrusci in Sepulcris defunctorum sculpsere, ut designarent non solum Mortem & dirum Fatum, verum etiam infera regna, apud quae fontes homines ab his monstris saevissime torqueri crediderunt.

T A B V L A CXLVIII.

T E L E G O N V S

*ignarus Vlysssem patrem suum interficiens:**BELVS gladii inventor, sculpti
in Sepulcris Etruscorum.*

QVae spectant ad Vlyssis errores, quum nota fuerint antiquis Tuscis, ut vidimus ex adlatis eiusdem gentis priscis sculpturis, non abs re erit credere, ipsis quoque cognitum fuisse fatum eiusdem Vlyssis, quem eius filius TELEGONVS, e Circe editus, ignarus occidit, ut narrat Hyginus (1), cuius verba lubet adferre. *Telegonus, Vlyssis & Circes filius, missus a matre ut genitorem quaereret, tempestate in Ithacam est delatus: ibique fame coactus, agros depopulari coepit: cum quo Vlysses & Telemachus ignari arma contulerunt. Vlysses a Telegono filio est interfectus; quod ei responsum fuerat, ut a filio caveret mortem. Quem postquam cognovit qui esset, iussu Minervae, cum Telemacho & Penelope in patriam redierunt: in insulam Aeaeam ad Circen Vlysssem mortuum deportarunt, ibique sepulturae tradiderunt.*

Igitur in Vrna Etrusca, in agro Perusino effossa, quae prodit num. 1. in Tabula CXLVIII. videant viri docti, an iuvenis, qui equo infidet, TELEGONVS sit, qui VLYSSEM patrem ignarus occidit. Convenit ei aetas: convenit quoque triste fatum, pro ferali emblemate in Sepulcro expressum: quo etiam Tusci mortuorum adversa fata deslenda esse, deque eorum funere & parentalibus curam a superstitibus habendam, declarare voluerunt. Idem Telegonus apud Tusculanos aedem sacram & festa promeruit; nam ferunt, ab eo Tusculum conditum fuisse (2).

N n 2

In

(1) Fab. CXXVII.

(2) Vide Ovidium Fastor. Lib. III. Silium
Lib. XII. Horatium Carm. Lib. III.Ode XIX. Statium Silvarum Lib. I. Carmin. III. Corradinum vet. Lat. Lib. I.
Cap. XXVII.

In altera Vrna Etrusca, quae sequitur num. 11. in eadem Tabula CXLVIII. cernitur vir, Hippocampi specie, chlamyde amictus, nudo tamen apertoque capite, qui dextra districtam siccam sive gladium ostentat. Inter monumenta veterum Etruscorum nondum visum adsimile marinum monstrum. Forsitan repraesentat BELVM, Neptuni filium, qui primus ferreum gladium produxit (1): primum enim Afri & Aegyptii fustibus & sudibus dimicare soliti (2): quod etiam a vetustioribus Tuscis factum primoribus seculis ostendunt anaglyphae sculpturae apud Dempsterum (3) & in hoc opere editae. Arcas gladium longiore lamina produxisse, Peleus primus machaeram invenisse, narratur (4).

T A B V L A C L. C L I.

O R E S T E S E T P Y L A D E S

*a Furiis agitati, deinde ob caedes expiati, ex Etruscis
Vrnarum sculpturis observantur.*

DVo iuvenes, sculpti in Clusina Vrna marmorea, edita in Tabula CL. quam vidi penes Nob. Virum Innocentium Nardium, alter corpore nudus, alter lorica armatus, qui prisco supplicantium ritu (1), aram flexo genu tangunt, ni me fallunt probabiles admodum coniecturae, sunt ORESTES & PYLADES, qui quum multis caedibus polluti essent, sacris lustrationibus perceptis, in pristinam puritatem integritatemque se revocarunt, merueruntque apud Scythas commune templum, aram & sacrificia, itemque columnam, rerum ab eis gestarum memoria insignem, praeter depictos eorum facinoribus parietes, quemadmodum notavit Lucianus (6). Is qui obtruncatum caput, una cum clypeo, sinistra manu gestat, est ipse ORESTES Agamemnonis filius, cum abscisso capite, forsitan Aegypti adulteri: alter vero est eius amicus Pylades, cuius pater Strophius Phocensium princeps, eum educaverat. Igitur Orestes, paternae necis ultor, Clytemnestram matrem, quam ad pedes eius iacentem, ac

(1) Ex Hygino Fab. CCLXXIV. & Cassiodoro Var. Lib. 1. Cap. XXX.

(2) Ex eodem Hygino.

(3) Vide Tab. LIV. num. 1. & 11.

(4) Vide Servium ad Virgilium Aeneid. Lib. IX. vers. 505.

(5) V. Saubertum de Sacrific. vet. pag. 92.

(6) In Toxari, seu Amicitia, fere in princ.

ac frustra se clypeo defendentem videmus, Neoptolemum seu Pyrrhum, armis instructum, proxime eum pugnans, & Aleten, acceptis vulneribus iam in terram collapsum, interemit (1). Superfunt duae figurae; quarum prima iuxta Orestem, utrum Aegysthum, vel potius Tyndarum patrem interfectae Clytemnestrae referat: altera vero, ut videtur, femina armata, utrum sit Electra Orestis soror, incompertum mihi est. Hanc facile crediderim repraesentare Minervam; lorica hamata indutam; constat enim, Orestem a Minerva adiutum fuisse, pro quo ea calculum sive suffragium adiecit, ut in iudicio Areopagitarum a caede matris absolveretur: quare, ut fertur, tanti memor beneficii, aram in honorem eiusdem Minervae, quam *Ἀρεΐαν Areian* sive *Martialem* dixit, in Areopago dedicavit. Has Orestis caedes pinxere celeberrimi inter ceteros pictores Theon (2) & Theodorus (3).

Veteres Tusci haec in sepulcris sculpsere, ut ostenderent, quae bona homines sacris mysteriis initiati expiative lustrationibus, tum adhuc vivi, tum post mortem consequerentur, etsi caedes & infanda scelera patrassent. Vlysses & Iason maris pericula evasere, quia initiati erant sacris Deorum Samothracum (4). Post mortem vero, solos initiatos vel lustratos beatitudinem apud Elysios consequi credidere.

Caesa matre, Orestes statim poenas dedit, insanus factus: inde Furiis exagitatus (5), varias orbis regiones, ac demum, Minervae consilio, coactus est adire Athenas & Troezenios, apud quos lustratus est (6): profectusque Argos, Eumenidas placavit. Tres FURIAS aliae nationes commentum sunt (7), Etrusci vero duas: quae, ut cernitur in altera Vrba Clusina, quae exstat apud eundem Nardium Patricium Clusinum, editamque vides in Tabula CLII. tum Orestem tum Pyladen, admotis ardentibus taedis, insectantur & adurunt. Ipsi genu flexo arae incumbunt, ad quam lustrati fuere: ni forte designet saxum Gytheum, quum rude admodum sit, cui Orestes insidens, a vesania liberatus est, ut memorant veteres Scriptores (8).

Altera Furiarum habet caput alatum, ac duplici vitta seu diademate regio revinctum: ea faciem unicam iactat, altera vero duas: ceterum utrique communis armillarum, non tamen vestium

(1) Ex Hygino Fab. cccix. ccxxiii. ccxxiv.

(2) Ex Plutarcho de audien. Poëtis.

(3) Ex Plinio Lib. xxxv. Cap. 11.

(4) Ex Apollonio Rhodio, & eius interprete Lib. 1. Argonaut.

(5) Vide Hyginum Fab. cxix. cxx.

Virgilium Aeneid. Lib. 111. vers. 331.

(6) Vide Pausaniam in Corinthiac. Lib. 11.

Cap. xxx1. Fusius de Oreste Nat. Comes Mytholog. Lib. 1x. Cap. 11.

(7) Lactantius Lib. vi. Cap. xix. Apollodorus Lib. 1. Biblioth.

(8) Vide Nat. Comitum Mytholog. ibidem.

stium & capillorum vultus. Hoc exemplo veteres Tusci docuere, scelestos homines interdiu noctuque conscientiae stimulis exagitari, mirumque in modum torqueri.

TABVLA CLII. CLIII.

HIPPOCENTAVRORVM

ET

HIPPOCENTAVRIDARVM EXITIALES PVGNAE

*sculptae in antiquis Etruscorum Sepulcris,
quid designent, exponitur.*

CENTAVRORVM origo ac natura, fabularum multa caligine multisque ambagibus involuta est apud veteres Mythologos (1). His interim relictis, quae ad rem nostram minime pertinent, ex his Etruscorum sinceris omniumque vetustissimis monumentis constat, eos monstroso corpore constasse, humano nimirum umbilico tenus, reliquo vero equino, quibus cum cauda equini pariter quatuor pedes fuere; quamquam, ut supra adnotavimus ad Tabulam LXVII. Chironi veteres Tusci, quem & ipsi inter Deos retulerunt, propter inventam Musicam vel saltem amplificatam, anteriores tantum pedes humanos dederint.

Quod in sculpturis aliarum nationum expressum non videmus, in his Etruscorum non solum HIPPOCENTAVROS, verum, etiam HIPPOCENTAVRIDAS cernimus pugnantes cum saxis vel abietibus vel torribus, ut etiam docet Apollodorus (2), adversus homines cuiuscumque aetatis, sive iuvenes, sive viros, sive senes. Specie quidem in his Vrnis videntur sculpta bella eorundem Centaurorum temulentorum contra Pirithoum in eius nuptiis, & contra universam Lapitharum gentem: e quibus compluribus caesis, quos fortuna belli superstites reliquit, eos in Pholoen Arcadiae fugere compulerunt (3). Verum quum ex his monstris immanissimis, unus tantum HIPPOCENTAVRVS, atque e feminis una dumtaxat HIPPOCENTAVRIS pugnans exhibeatur, non vero plures, ut

in

(1) Vide Diodorum Sicul. Biblioth. Hist. Lib. iv. pag. 189. Nat. Comit. Mythol. Lib. vi. Cap. xvi.

(2) Biblioth. Lib. ii. Cap. iv. §. iv.

(3) Ex eodem Diodoro Siculo, ibidem, & ex Pausania in Eliac. Prior. Lib. v. Cap. x. Ex Hygino Fab. xxxiii. & Apollodoro ibidem.

in aliis sculpturis & descriptionibus apud Graecos videre est (1); procul dubio haec feralia emblemata aliquid aliud, praeter Lapidum cladem & fugam, designant: atque, uti cenfeo, Mortem ipsam vel Fatum malignum, a quibus omnia, atque ipsam quoque hominum vitam, pendere arbitrabantur: quin etiam, quum nec Fatum nec Mortem se evitare posse crederent, ipsos quoque Deos Fatis obnoxios fecerunt (2).

Anaglyphum Etruscae Vrnae, e plastico opere, relatum in Tabula CLIII. num. 1. homines multos diverso cultu, diversisque armis, ac proinde e diversis nationibus, adversus teterrimum HIPPOCENTAURUM pugnantes, exhibet. Hinc inde duo viri, nudo corpore, brachiis suspensi sculpti sunt, ea ferme specie, uti exhibet pictura Etruscae Cryptae, detectae prope moenia Corneti, iam editae apud Dempsterum Tabula LXXXVIII. ad finem Tom. 11. in qua, ut supra diximus (3), damnatorum supplicia apud inferos proponuntur; quare & haec hae imagines idem referre possunt. Homines contra haec monstra pugnant saxis, hastis, sudibus, malleis, iaculis: ad haec etiam bipennibus, ut in Vrna Perusina apud Dempsterum Tabula XXI. num. 11. Sub pedibus posterioribus eorumdem monstrorum iacent substrati Acherontici senes.

Alterum Sepulcrum marmoreum, relatum in eadem Tabula CLII. num. 11. visitur Volaterris in Aedibus ornatissimi Equitis Ludovici Maffei, Patricii Volaterrani; in quo, quod rarum observatuque maxime dignum est, uti supra monuimus ad Tabulam LXXXV. (4), Furiae, quae eidem pugnae virorum cum HIPPOCENTAURIDE, quae ingens & peracutum saxum iaculari nititur, spectatrices adsunt, omni cultu ornatae, quamquam sine alis, palmas dextera praeferunt, quasi eas fortibus horum monstrorum victoribus daturae sint. Virgilius, quo terribiliorem sanguinolenti belli imaginem faciat, atque ob oculos ponat futuras clades, Mezentio Etruscorum regi paratas, ob intolerandam crudelitatem regno expulsum, *Furias iustas*, iustum bellum adpellat (5):

Ergo omnis FURIS surrexit ETRURIA iustis.

Notum Virgilio fuit, quam terribiles essent Furiae ex opinione veterum Etruscorum, atque quam iustae scelerum vindices. Forte, ut hinc suspicari possumus, ex divini Testamenti Libris, ad notitiam

(1) Lucianus ex his pugnam describit Tom. 1. pag. 30. contra eum, qui dixerat *Prometheus es in verbis*.

(2) V. Averanium Diss. VIII. in Virgilium.

(3) Vide Bonarrot. in Monum. add. Dempsteriano Operi §. XXVI. pag. 40. 43.

(4) Vide superius pag. 190.

(5) Aeneid. Lib. VIII. vers. 494.

tiam Etruscorum pervenit, Angelos, Dei ministros hominumque custodes, iuste pugnantibus adesse cum palmis & coronis, quasi certam de hostibus victoriam spondentes: iniuste vero pugnantibus, & impia scelera perpetrantibus, cum gladiis adesse vel flagellis, ad iram, ad vindictam & ad punitionem paratos: quod factum novimus a Cherubim, terrestri Paradisi custode, qui Dei iussu inde cum gladio flammeo ac versatili expulit post peccatum primos humani generis Parentes (1). Forte etiam innotuit Cherubim, pictos sculptosque in Templo Dei, atque iuxta eos palmas (2).

Altera Vrna marmorea elegantissima, edita in Tab. CLIII. nuper inventa est Volaterris in praediis Franceschiniis.

T A B V L A C L I I I I .

H I P P O C E N T A V R I D E S

*Monstris marinis comites additae ab Etruscis,
in Sepulcris defunctorum sculptae.*

FErunt (3), Centauros, ab Hercule pulsos ex Thessalia, in insulas Sirenum confugisse, qui earum cantibus deliniti, lethale exitium consecuti sunt. Alii a Neptuno receptos fabulantur. Tusci, uti colligimus e sculptura Vrnae marmorea, quae Clusii exstat apud egregium Virum Ristorum Paolotium Patricium Clusinum, quam habes in Tabula CLIII. num. iI. HIPPOCENTAVRIDAS cum SCYLLA, seu potius cum TEMPESTATE DEA coniungere. Haec temonem utraque manu adtollit: hae saxa iaciunt: omnes vero impexis crinibus ac passis sculptae sunt, ut oculis spectantium horrorem incutiant. Petae iacent sub ipsis: singulis rosa adsculpta, quasi muneribus & corollis placari velint.

Ex his veterum Etruscorum feralibus sculpturis, exemplum desumfere Romani, qui in sepulcris marinos Deos, compluraque marina monstra & HIPPOCENTAVROS & HIPPOCENTAVRIDAS sculpsere, ut alibi ostendimus (4). Horum monstrorum ludicra emblemata describit Philostratus (5).

T A-

(1) Genes. Cap. III. vers. 24.

(2) Lib. III. Regum Cap. vi.

(3) Ex Antimacho in Centomachia. Vide

Nat. Comit. Mythol. Lib. VII. Cap. IV.

(4) Mus. Flor. Tom. II. Class. IV. pag. 146.

(5) Iconum Lib. II. pag. mihi 783. 784.

T A B V L A C L V.

C H I M A E R A E T G R Y P S
*insignia veterum Etruscorum monstra, litteris Etruscis
 inscripta, accuratius illustrantur.*

DE fabulosis animalibus & monstris Etruscae nationis, quum pauca differere cogitaverim, a CHIMAERA initium ducendum esse censui: quod monstrum, e contrariis diversisque naturis, leonis, caprae & draconis compositum, multa, & quidem recondita, apud Tuscos significasse credendum est. Fabulantur, BELLEROPHONTEM Pegaso insidentem, sagittis vel hasta CHIMAERAM strenue confecisse ⁽¹⁾. Homerum ⁽²⁾ & Hesiodum ⁽³⁾ inter eos auctores numero, qui omnium primi, huius monstri non meminere solum, verum etiam imaginem carminibus egregie expresserunt. Adferam Hesiodi versus, qui etiam Homericos fere comprehendunt:

Η δὲ ΧΙΜΑΙΡΑΝ ἔτιχλε, πνέουσιν ἀμαιμάκετον πύρ,
 Δεινὴν τε, μεγάλην τε, ποδώχεά τε, κρατερὴν τε.
 Τῆς δ' ἦν τρεῖς κεφαλαί· μία μὲν, χαροποῖο λέοντος,
 Η δὲ χιμαίρης· ἡ δ' ὄφις κρατεροῖο δράκοντος.
 Προσθε λέων, ὅπιθεν δὲ δράκων, μέσση δὲ χίμαιρα,
 Δεινὸν ἀποπνέουσα πυρὸς μένος αἰθομένοιο.

*Tum parit horribiles efflantem ex ore CHIMAERAM
 Flammas, ingentem, celerem, fortemque, trucemque.
 Huic tria erant capita: primum fuit acre leonis,
 Ast aliud caprae, atque aliud caput inde draconis:
 Prima leo, postrema draco, media inde capella,
 Quae graviter patulis spirabat naribus ignem.*

Capra peculiaris est figurae: praelongas habet aures, cornua satis oblonga, acuta & valde retorta: sub mento barbula: collum laeve, non hispidum, dextra & sinistra vulneribus confossum, e quibus ma-

O O

nant

(1) Ex Hygino Fab. LVII. CLI. Vide Ser-
 vium in Virgil. Aeneid. Lib. VI. vers. 288.

(2) Iliad. Lib. Z. vers. 181.
 (3) Theogon. vers. 319.

nant guttae sanguinis , aeri insertae ab artifice : ipsa paene iam moritura caput in laevam partem demittere videtur . Lucretius ita CHIMAERAM descripsit ad exemplum Homeri & Hesiodi (1) .

*Qua fieri potuit , triplici cum corpore , ut una
Prima LEO , postrema DRACO , media ipsa CHIMAERA
Ore foras acrem efflaret de corpore flammam .*

Aegyptii , mortalium omnium vetustissimi , multa animalia , monstris simillima , commenti sunt , praesertim Sphinges , Gryphes , Feles , nec dubito etiam CHIMAERAM : verum hanc neque in Mensa Isiaca , neque in aliis monumentis caelatam video : frequenter tamen Sphinges , Gryphes , Feles , Dracunculos alatos , Leones quoque monstrosos observo . Hinc , haud omnino improbabilis coniecturae locus , Etruscos horum animalium figmenta , & mysticas allegorias ab Aegyptiis quidem didicisse ; ipsos tamen omnium primos extitisse , qui horum notitiam in Italiam totam , universamque proinde Etruriam invexere .

Discordant inter se veteres Mythographi in adsignanda historica CHIMAERAE origine & significatione . Natam dicunt ex Typhone & Echidna , e quibus alia quoque monstra , quae Hyginus (2) describit , prodierunt . Alii hoc monstrum ea occasione confictum ferunt , quum Bellerophontes montem in Phaselide (3) , vel , ut alii volunt , in Lycia (4) , vel , ut Servius , in Sicilia (5) , habitabilem reddidit ; quum antea , ut aiunt , leonum in summitate , caprarum in medio , & serpentium in imo loco esset cubile . Heraclitus (6) putat fuisse antiquissimis temporibus mulierem , regionis cuiusdam dominam , quae fratres dominationis socios Leontem & Draconem adscivit : quae quum foedera violaret , & peregrinos mactaret , a Bellerophonte trucidata est . Pierius Valerianus (7) & Natalis Comes (8) putant designare passiones hominum omnium potentissimas , *amorem* & *iram* ; nam ira in homine ignis est , quae primum eum inflamat : deinde pugnat veluti cornibus : deinde , ut efferbuit , consilia capit meliora : quae leo , capra & serpens denotant : amoris vero vim & effectus praesignat ; quia priore insultu , ut leo ferox , amantem adgreditur : deinde , ut capra , procacitatem & lasciviam gignit : demum veneno adlato , fere ad internecionem , ut draco , perducit .

Ludo-

(1) Lib. v. vers. 902.

(2) Vide Fab. CLI.

(3) Plinius Lib. II. Cap. CVI.

(4) Hyginus Fab. CLI.

(5) Ad Virgil. Aeneid. Lib. VI. vers. 288.

(6) De Incredilibus num. xv.

(7) Hieroglyph. Lib. I. versus finem.

(8) Mytholog. Lib. IX. Cap. III.

Ludovicus Bourguet, vir immortalis nomine dignus, per epistolam me monuit, hoc CHIMAERAE aeneum signum vetustissimum, esse emblematicum, ab Etruscis inventum ad declarandam vindictam divinam. Id significant octo Etruscae litterae in dextra eius tibia in hunc modum scriptae $\chi\iota\tau\omicron\mu\eta\iota\tau$; quae Latinis litteris TINMCVIL sonant: cuius inscriptionis schema antigraphice sumtum ex eodem archetypo, expressum habes in eadem Tabula CLV. ipsissima litterarum figura. Hae igitur, ut Bourguet interpretatur, significant, *ad vindictam promus*, sive, *ad vindictam paratus*. Iam ex eo tempore in votis fuit, ut idem Cl. Bourguet ad me humanissime, ut solet, rescribens, rationem suae interpretationis redderet, unde eam desumfit, quam adhuc desidero. Quod vero hoc monstrum symbolicum esse potuerit apud Etruscos, qui forsitan ad exemplum Aegyptiorum, id uti sacram notam commenti sunt: coniici, non obscure, ut arbitror, potest ex Virgilio, veteris Theologiae; ac Mythicae scientiae Etruscorum peritissimo; nam, ut supra vidimus (1), CHIMAERAM cum aliis monstris ad inferni portas statuit, tamquam ultionis divinae indicem.

Hoc igitur animal iuxta templa Deorum Tusci forsitan statuerunt, ut scelestos homines a templorum aditu & violatione, hoc proposito divinae vindictae symbolo, arcerent. Nam eadem bellua ita efficta est vulneribus confecta, rabie atque ira percita, valde horrentibus crispioribus iubis, celerrimo cursu quasi gradiens, retorto capite quasi interfectorem suum Bellerophontem, intuens, ut irreligiosis cultoribus terrorem incutere videretur. Vetustissimus fuit mos Aegyptiorum, in foribus templorum, in foliis, thronis & basibus aedicularum, in quibus simulacra Deorum honorifice recondebant, ut colligo e caelaturis Isiacae Mensae, insculpere Leones, Gryphes, Accipitres, Vpupas, Crocodilos: quae quidem animalia, Numinum virtutem & potestatem non indicabant solum, verum etiam cultores de quibusdam arcanis religionis suae admonebant (2). Ab Aegyptiis hoc quoque exemplum Etrusci traduxere, multa hoc peculiari monstro docere rude vulgus volentes: vel forsitan, ut esset aliquod futurae rei signum, e vaticiniis vel ex oraculis acceptum. Sacra & mystica animalia describuntur in divino Volumine: ex his plura non ad ornatum solum, verum etiam ad instructionem Iudaeis proposita fuere, sculpta etiam in regia illa sede Salomonis, de quibus plura iam viri docti disseruere (3). Id etiam factum ab antiquis Christianis

O o 2

obser-

(1) Aeneid. Lib. vi. vers. 285. Vide etiam Servium, ibidem.

(2) Vide Plutarchum de Iside & Osiride.

(3) Clem. Alexandr. Strom. Lib. v. Villalpandus de Altari Hebraeorum. Causinus in Observ. de Symb. Aegypt. Sap. pag. 189.

observat Ciampinius (1). In fastigio tecti Basilicae Pisanae, ut notat Ioseph Martinius (2), adhuc cernitur animal Gryphi simillimum, quod quum sit antiquissimum, atque ex aere, facile crediderim Etrusco opere absolutum esse: quod in aliud tempus expendendum reiicio.

Cum Sepulcro & Orco similitudinem & connexionem quamdam habent GRYPHES, qui frequenter in Sepulcris Etruscorum sculpti observantur. Apud Dempsterum in Tabula LXXXV. ex Acheronticis specubus duo Gryphes erumpunt. In multis parergis eiusdem Operis Dempsteriani pro coronide ad finem singulorum librorum positis, Gryphes prosternunt armatos milites, eosque unguibus discerpunt (3). Illud interim adnotandum, Gryphes alios mares, alios feminas esse, quarum mammae duodecim, vel forte plures numerantur. In Etrusca Vrna, Volaterris eruta in praediis Franceschiniis, quam profero in Tabula CLIII. num. 1. Gryphem feminam frustra armati milites perdere nituntur: quae in his Vrnis Mortem & saevam Necessitatem designat. Cernitur in eodem Etrusco anaglypho, ad pedes militis fugientis urna proiecta, quae forsitan vel Acherontis fluminis, vel Stygis aquas, vel potius urnam fatalis sortis mortalium omnium denotat (4).

Eadem pura putaque Etrusca inscriptio, quae legitur in CHIMAERA Etrusca, legitur etiam in dextro armo GRYPHIS Etrusci ahenei, quem V. Cl. Galeottus Coratius Eques D. Stephani, Patricius Cortonensis, amicitia mecum coniunctissimus, servat in Museo suo, eximiis eruditae antiquitatis monumentis eleganter referto. Huius praeclari operis ectypam imaginem ceream idem ad me misit, ut, dum haec scriberem, illam contemplerer, & accuratius in Tabula CLV. num. 1. incidendam curarem. Sculptus est cum rostro terrifico & immaniter hianti, cum lingua exserta, cum alis aquilae simillimis, ad volandum expansis, cum cauda leonis retorta & fursum recurva, ut animalia praesertim ferocia facere solent, si ad iram provocentur. Aures quoque & crines superne arrecti: pedes ad currendum, mira in eis indita velocitate, feliciter expressi: quae omnia ferme cum significatione Etruscae inscriptionis *𐌆𐌚𐌌𐌌𐌌𐌌𐌌*. hoc est *TINMCVIL*, *ad vindictam pronus*, sive *ad vindictam paratus*, convenire videntur. Monuit me per epistolam idem humanissimus Eques Coratius, paucis ab hinc annis inventum fuisse hoc perparvum signum in loco, dicto *il Campaccio*, prope Cortonam; quare superius ad Tabulam XXXVI.

suspi-

(1) Vet. Monum. Par. I. Cap. II. pag. 31. 32.
(2) In Theatro Basilicae Pisanae Cap. IV.
pag. 13. & Cap. XIV. pag. 98.

(3) Ad finem Lib. III. Tom. I. pag. 464. &
Lib. IV. Tom. II. pag. 242.

(4) V. Horatium Carmin. Lib. I. Ode II.

fuspiciatus sum, pro donario positum dedicatumque fuisse in templo vel Apollinis, vel potius Deae Nemesis; quae Numina Cortonenses praecipuo honore coluerunt.

Quum igitur ipsissima inscriptio Etrusca, $\chi\iota\tau\alpha\mu\eta\iota\tau$ *Tinmcuil*, octo litteris, non vero novem, constans, tam in CHIMAERA, quam in GRYPHE caelata sit, ac fere eodem in loco, nimirum in parte dextra vel cruris vel armi eorundem Monstrorum; in dubium revocatur explicatio, ceteroquin eruditissima, quam nuper tentavit V. Cl. Iohannes Swintonus, Regiae Societatis Socius (1), qui contendit, hanc Etruscam inscriptionem ex Hebraeo fonte לנימחשל. TANNIMHESEL. haec significare, *Draco, Capra, Leo*.

Hoc figmentum Graeci & Latini, ex unica tantum parte, quae magis monstrosus animal reddit, CHIMAERAM dixere. Swintoni explicationem expendit, additisque observationibus illustravit Praeful doctissimus Ioseph Assemanus, edito Bibliothecae Orientalis praeclaro opere, iam toto orbe celeberrimus.

Illud praeterea observandum, quod Swintonus sextam litteram, vel ipse perperam, vel ab amico deceptus, longe ab archetypi fide exscripsit; nam pro $\chi\iota\tau\alpha\mu\eta\iota\tau$; idem edidit $\chi\iota\tau\alpha\mu\eta\iota\tau$, vertitque Latinis litteris TINMISFIL: postea vero, mutato consilio, verisimilius legendum esse censet TINMISVIL, vel TINIMESIL. Littera Etrusca χ , iuxta Cl. Bourguet, est κ , vel c Latinum: littera η Etrusca, est v : littera vero τ Etrusca, est f , quae uti Aeolicum digamma, sonum v capit. Rei antiquariae peritissimus, idemque cautissimus Philippus Bonarrotius, doctis viris expendendum relinquit (2), an $\chi\iota\tau\alpha\mu\eta\iota\tau$ nomen artificis Tusci contineat, an Numinis, cui ea signa dicata. Artificis nomen praeferre non ita facile credi potest; nam CHIMAERA longe vetustius redolet opificium, quam GRYPHS, differuntque inter se metalla, quibus fusa sunt. Benvenutus Cellinius, sua tempestate inventam in Arretino agro CHIMAERAM describens (3), memorat, cum ea simul effossa fuisse complura Deorum parva ex aere simulacra, quae Cosmus I. Florentinorum Dux in suo Museo recondidit. At Georgius Vafarius CHIMAERAM inventam fuisse scribit Arretii anno CIC. IC. XXXIIII. dum aedificaretur Arx, & fossae excavarentur: remque valde notabilem memorat (4); nempe se invenisse caudam, quae ei deest,

cum

(1) Eius explicatio subiicitur in Tom. v. pag. 304. qui ita inscribitur: *Saggio delle Trasfusioni Filosofiche della Società Regia dall'anno 1720. a tutto l'anno 1730. ec.* Haec Italica versione donavit Cl. Thomas Dereham Eq. Mag. Brit. Baronett. S. R. S.
(2) Ad Monum. Dempst. §. XLIII. pag. 93.

(3) In Vita sua, quam ipse scripsit vernaculo sermone pag. 286.

(4) In Libro, cuius titulus: *Ragionamenti del Sig. Cav. Giorgio Vasari Pittore & Architetto Aretino &c. Giornata I. Ragionamento III.* pag. 133. 134. Vide etiam in Tom. I. Vit. Pictor. pag. 170.

cum variis fragmentis ex aere & sigillis antiquis ibidem effossis. Hanc, multa adhibita diligentia, inter cetera, quae relicta supersunt in Museo Mediceo, invenire minime potui: verum non praetermittam investigare, donec spes aliqua adfulserit inveniendi. Alta est CHIMAERA Romanos pedes duos & uncias octo; longa vero pedes octo, quae nunc Medicei Musei perinsigne ornamentum habetur. Hoc eximium Etrusci artificis opus, censet Vasarius primo artis fusoriae & sculptoriae aevo conflatum esse; nam iubae rudi opere confectae sunt, quum postea ipsi Etrusci multo praestantius molliusque effinxerint, ut patet ex antiquis compluribus Etruscorum Sepulcris tum marmoreis tum fictilibus, in quibus caput Leonis horrifco rictu, mollioribus iubis, confectum est. Verum, si iubas excipias, totum corpus, rictus horrificus, crura, artus, ungues, si costas, nervos musculosque omnes eminentes bene observes, tanta ac tam pulchra radiant dignitate ac veritate, ut spectantium oculos ad stuporem perbelle adducant. Nos ex adversa parte CHIMAERAM incidendam curavimus, quae oculis forsitan minus grata est, quum caput haud cerni possit: id fecimus, quia apud Dempsterum edita est in Tabula XXII. cum prospectu partis dexteræ, in qua Etrusca inscriptio incisa cruri legitur.

TABULA CLVI. CLVII. CLVIII. CLVIII.

D R A C O . L E A E N A

*aliaque monstra Tuscorum: de suppliciis apud Inferos,
& de Elysiorum beatitudine opiniones illustrantur.*

Praeter Chimaeram & Hyperboreos Gryphes, Capram (1), Hydram tricipitem (2), Voltam (3), alia quoque monstra fabulosa Etruscis cognita: praeter haec etiam multa huius generis vel omnino ab ipsis excogitata, vel partim curiosius variata, monstrosisque additamentis ex ingenio aucta fuisse, nul-

(1) Vide apud Dempsterum de Etrur. Reg. Tab. xxiii.

(2) Ibidem, Tab. vi.

(3) Ibidem, Tab. xxv.

nullus dubito. Exemplo fit DRACO maxime horribilis, tribus alis instructus, cum rostro pariter, ore ac barba, atque immaniter ventricosus, ut exhibet Tabula CLVI. num. 1. qui spiris iuvenem complexus, eum enecat: contra quem DRACONEM duo milites armati, frustra, ni fallor, pugnant, frustra eum occidere conantur. Exemplo etiam sint LEAENAE, quae, ut cernimus in eadem Tabula CLVI. num. 11. cinerariam urnam custodiunt: quarum capitibus horrificus cirrus imminet, quaeque ex ore immanem linguam exferunt, forsitan ut violatores sepulcrorum perterrefaciant; siue quia Etrusci haec monstra apud Inferos torquere noxios homines arbitrati sunt. In sequenti Tabula CLVII. num. 14. Leonis caput Vrnae fictili insculptum, maleficum Fatum indicare potest, vel etiam Infernum & Mortem, quae in divinis quoque Libris leoni comparantur, vel etiam absolute dicuntur. In altera Vrna ibidem relata num. 5. adnotandae atrae cupressus, & in medio caput DEAE TEMPESTATIS, non mitra solum, verum etiam cornibus instructum: quae feralia Etruscorum Sepulcrorum emblemata, idem facile significant.

Nuptiae tam frequenter sculptae in hisce Sepulcris, luctum, extrema gaudii occupantem, forsitan designant, vel perbreve voluptatis exitum: vel potius, ut explicat magnus interpret Bonarrotius (1), Mortem, quam cum nuptiis magnam similitudinem habere veteres Tusci crediderunt. In Vrnula fictili edita in Tabula CLVII. num. 111. forsitan viri vel coniugis divortium indicatur, quum nec augur, nec ὑπομυφίδες mulieres adsint, solusque Genius ultor cum malleo adsistat, cuius caput cucullatum observatur; quem idem Bonarrotius censet esse Genium zelotypiae praesidem (2): neque etiam iidem coniuges, ut in alia Vrna in Tabula CLVIII. num. 1. in manum conveniunt: in qua praeterea prope uxorem Discordia cum harpe adsistit. In sequenti Vrnula in eadem Tabula, ligatis post terga manibus, servus, uti ex habitu videtur, ab alio conservo in Orcum sempiternumque carcerem truditur: ni forte sit Charon, in carcerem iussu Plutonis coniectus, quia Herculem ad infernum deduxit (3).

Omnium primi Aegyptii Sacerdotes, teste Diodoro Siculo (4), docuere fabulas de Inferni poenis ac suppliciis, deque Elysiorum beatitudine, & locis animarum ultra Oceanum amoenissimis; a quibus nationes omnes, & Etrusci nostri, haud certe postremi, eas didicerunt: quod quidem perspicue declarant adlata
eorum-

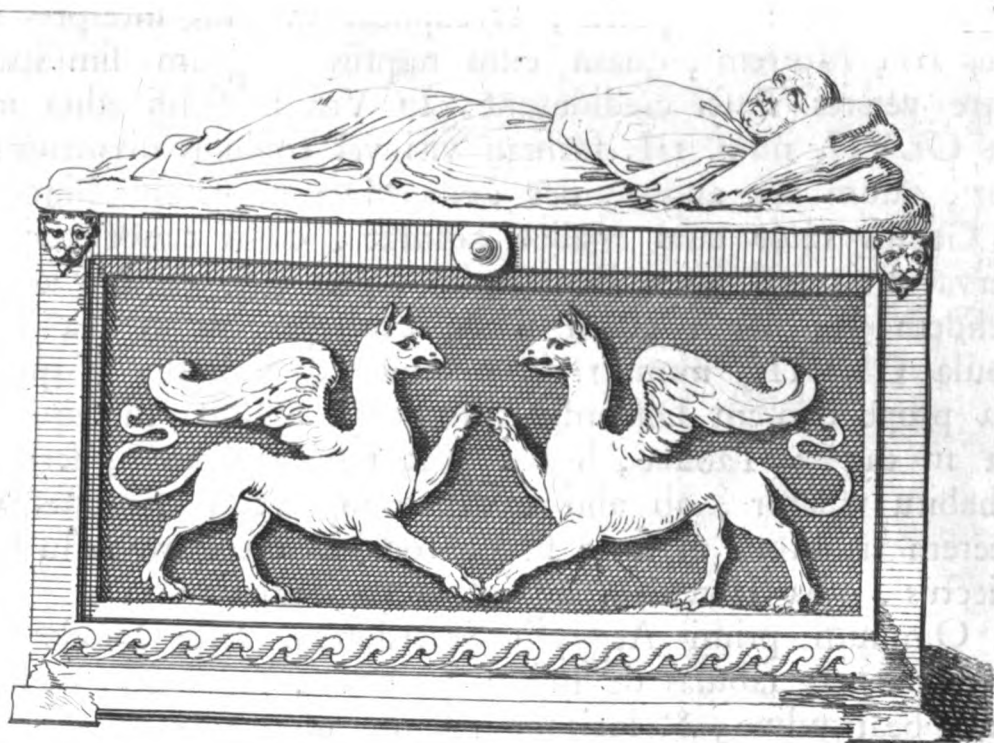
(1) Ad Monum. add. Dempst. §. xxxiv.

(2) Ibidem, loco citato.

(3) Vide Averan. in Anth. Diss. lxxxii. 7.

(4) Biblioth. Hist. Lib. 1. pag. 61.

eorundem Tuscorum monumenta , & Vas insigne , Tuscanicis picturis ornatum , quod exstat Neapoli in Museo Celeberrimi Viri Matthaei Aegyptii , de erudita antiquitate optime meriti , qui ad me singulari prorsus humanitate accurate delinatum misit ; quod huic Classi perelegantem coronidem imponit . Picti pisces & undae , MERCVRIVM & HERCVLEM , Deos animarum ductores , per Oceanum ambulare , manifeste declarant . Herculis caput leonina pelle contectum , iniuria temporis haud ita evanuit , ut nota eius effigies dignosci non possit . Qui gestat in humeris HEROIS animam , tenentem copiae cornu , Elysiorum beatis fructibus ac floribus replendum , ni fallor , est eiusdem Herois GENIVS ; cuius caput , ut supra observavimus ad Tabulam LXXXVIII. canis pelle contectum est . Ea vero femina , a qua recessisse videntur , ut opinor , est TETHYS Dea , quae sedet in scopulo , sceptrum praeferens . In aquam , e qua omnia nata , ut Homerus & Philosophi vetustissimi opinati sunt , omnia resolvi Tuscos credidisse , ex his atque ex aliis monumentis coniicio . In postica eiusdem Vasis , picti sunt tres Comoedi ; nam Scenicos ludos & acroamata exhibita in parentalibus mortuorum , iam a me edita vetusta marmora testantur .

MV-

MVSEI ETRVSCI

CLASSIS III.

SACRA . FESTA .
MINISTROS SACRORVM ET DONARIA
TVSCORVM EXHIBENS.

DISSERTATIO III.

DE THYSIOLOGIA SEV RELIGIONE
VETERVM ETRVSCORVM.

Hesaurum ETRVSCARVM ANTIQVITATVM
aperienti mihi , illud , non secus ac cu-
pidis divitiarum , evenit , ut eo maiores
priscae eruditionis opes conquirendae fu-
per sint , quo plus laboris & studii in-
iisdem effodiendis impensum est . Quamvis
enim complura simulacra ETRVSCORVM
DEORVM , quae ad hoc tempus incognita
latuere , in lucem produxerim , meisque
qualibuscumque notis illustraverim , atque
hoc amplius ostenderim ex antiquissimis sculpturis ac picturis ,
FABVLAS , apud Homerum & Graecos Mythographos valde cele-
bres ac pervulgatas , iam diu Etruscis probe cognitae fuisse ; tamen
P p veluti

veluti haec pauca sint , atque ore tenus delibata , alia profecto multa dicenda supersunt de prisca Tuscorum RELIGIONE : quae quidem tanta ac tam incredibilis fuit , ut Arnobius merito genitricem & matrem superstitionis ETRURIAM vocet (1) .

ETRVSCI , quos aliqui origine Lydos (2) , alii Pelasgos (3) , alii denique indigenas fuisse arbitrantur (4) , impellente eos Pastorum in Aegyptum inferiorem incursione , quum in ingentem numerum excrevissent , aliorumque sedes invasisent , iisdemque potiti mutassent , ex Aegypto tandem in haec Italiae loca demigrarunt , uti egregiis argumentis non coniiicit solum , verum etiam diserte ostendit magnus vir Bonarrotius (5) : quae quidem opinio tum viris doctis adridet , tum etiam congruit cum monumentis , quae iam illustravimus , in quibus Aegyptiorum indoles non raro fulget . Vt igitur haec loca obtinere , incolis ab omni ruditate ac feritate vindicatis , efformatisque ad humanitatem , Deorum cultum omnium primi docuere , IANO auspice atque auctore , ut veteres scriptores probatissimi testantur (6) : qui ea de causa in sacris ante omnes Deos adpellari , paterque vocari meruit (7) . Iidem , qui Dii CONSENTES essent , idest , maximi omniumque gentium consensu recipiendi , sanxerunt : singulis cultum & sacras caerimonias adtribuerunt : simulacra , templa , aras erexerunt : divinos honores , SACRA AC FESTA indixerunt , SACRORVM MINISTROS adsignarunt : quae omnia ex antiquissimis eiusdem gentis monumentis nunc illustranda suscipimus .

Primum igitur , ut hinc ordine aliquo procedamus , memoranda sunt Etruscorum SACRA CONSENTIA , quae Etrusco vocabulo ita adpellata censet Pompeius Festus , quod ex multorum consensu essent statuta . Ea celebrabantur in honorem , ut diximus , Deorum maiorum gentium , quorum propria nomina proferre Tusci nefas habebant . Ea his versiculis exposuit Ennius (8) :

*Iuno , Vesta , Minerva , Ceres , Diana , Venus , Mars ,
Mercurius , Iovis , Neptunus , Vulcanus , Apollo .*

Singulis menses singulos , in quibus colerentur , adsignarunt : Ianuarium *Iunoni* , Februarium *Neptuno* , Martium *Minervae* , Aprillem *Veneri* , Maium *Apollini* , Iunium *Mercurio* , Quintilem *Iovi* , Sexti-

(1) Lib. VII. adversus Gentes.

(2) Antiquos auctores adfert Th. Dempsterus de Etr. Reg. Lib. I. Cap. I.

(3) Dionysius Halicarn. Ant. Rom. Lib. I.

(4) Idem , ibidem .

(5) Ad Monumenta addita Dempsteriano Operi §. XLVII.

(6) Ex Macrobio Saturnal. Lib. I. Cap. IX.

(7) V. Lactan. Div. Inst. Lib. IV. Cap. III.

(8) Apud Martianum Capellam Lib. XV.

Sextilem *Cereri*, Septembrem *Vulcano*, Octobrem *Marti*, Novembrem *Dianae*, Decembrem *Vestae* (1). Hoc quidem ita factum, quia revera nihil aliud illi sunt, quam duodecim Zodiaci signa, quibus totus anni cursus disponitur (2).

Quod vero apud Etruscos religione quadam cautum esset proprio nomine in sacris Deos non compellare (exemplo fortassis ab Aegyptiis, vel potius ab Hebraeis accepto) iam supra tetigimus, ex addita compluribus pateris Etrusca inscriptione circa imagines Deorum, vel etiam exarata in eorum simulacris; nam Iupiter sive Iovis, ut Etrusci dicebant, eorumque exemplo Latini, cognominatur ex suo adtributo $\alpha\eta\iota\tau$, *Tina*, hoc est *Tonans* (3): Bacchus, cum Iove fere aequali cultu & honore donatus, parum dissimili adpellatione $\alpha\eta\iota\eta\tau$, *Timia*, & ipse *Tonans*, sive, ut ita dicam, *Tonitruans*, vocatur (4): Iuno $\tau\iota\alpha\tau$, *Eris* sive *Hera* dicitur (5), itemque $\alpha\eta\alpha\phi$, *Thana* (6), quasi ut apud Graecos $\Theta\epsilon\alpha\iota\upsilon\alpha$, *Divia*, *Dia*: Venus adpellata legitur $\alpha\eta\iota\alpha\phi$, *Thalna* (7), facile *Dea Genitrix*, *Dea alma*: Vulcanus vero $\mu\eta\alpha\iota\phi\alpha\tau$, *Sethlanm*, *Ignis dominus*, *praefes*, *potens* (8): Mercurius $\mu\alpha\phi\upsilon\tau$, *Turan*, & $\tau\mu\phi\upsilon\tau$, *Turms* (9): Mars $\mu\alpha\phi\alpha\iota$, *Laran* (10): quorum cognomina superius explicare tentavimus (11). Superfunt Apollinis & Minervae nomina, quae inscripta in iisdem pateris, parum variant a communi usitataque adpellatione; nam alterum scriptum legitur $\upsilon\upsilon\upsilon\tau\alpha$, *Apulu* & $\upsilon\upsilon\upsilon\tau\alpha$, *Apul* (12): alterum vero haud constanti scriptura $\alpha\alpha\phi\eta\eta\mu$. $\alpha\alpha\phi\eta\eta\mu$. $\alpha\alpha\phi\eta\eta\eta\mu$. $\alpha\alpha\phi\eta\eta\eta\mu$, *Menrva*, *Menervva* (13). Aliorum *CONSENTIVM* Deorum nomina, quo nam modo Etrusci expresserint, non constat; quia adhuc latent monumenta, ut spero, aliquando in apricum ab aetate proferenda.

Memoratu digna sunt *IANI* sacra, quae apud Etruscos principem locum obtinere, quemadmodum ipse Ianus in sacris primus ante omnes Deos praefationem, invocationem (14) & supplicationem meruit veluti parens, ut ait Festus (15), & a quo rerum omnium factum putabant initium. Memorant etiam, duodecim aras ei consecratas fuisse (16); quia annum in duodecim menses, & in dies trecentos sexaginta quinque distribuit: quam notam

P p 2

eius

(1) Vide Pomponium Laetum, & Caelium Rhodiginum Lib. xxv. Cap. xxx.

(2) Vide Diodorum Siculum Bibliothec. Lib. 111. & Macrobius in Somn. Scip. Lib. 1. Cap. xxi.

(3) V. impatera superius adlata in Tab. cxx.

(4) Apud Dempsterum Tab. 111. Tom. 1. pag. 78.

(5) Apud Dempsterum Tab. 11.

(6) Vide in Tab. cxx. a me superius relata.

(7) In eadem Tabula.

(8) In eadem Tabula.

(9) Apud Dempsterum in Tab. 111. & 1v.

(10) Ibidem Tab. 1v.

(11) Ibidem Tab. 111. & 1v.

(12) Ibidem in Tab. 11. 1v. v. & vi.

(13) Ad Tab. xxxviii. xxxviii. & xl.

(14) Ex Macrobio Saturnal. Lib. 1. Cap. ix.

(15) Vide in voce *Chaos*.

(16) Ex eodem Macrobio loco citato.

eius statua, a Rege Numa dedicata, praeferebat, quam ita Plinius describit (1): *Praeterea IANVS GEMINVS a Rege Numa dicatus, qui pacis bellique argumento colitur, digitis ita configuratis, ut trecentorum sexaginta quinque dierum nota, per significationem anni, temporis & aevi, se Deum indicaret. Primitiae frugum totius anni ei oblatae: thure & vino litatum, uti ex his verbis Marci Catonis colligimus (2): Priusquam hasce fruges condantur, far, triticum, hordeum, fabam, semen rapicium; thure, vino, IANO, Iovi, Iunoni praefato. Subdit etiam alias precum rituales formulas ante immolationem porcae praecidaneae, & in commovenda Iano strue: Iane Pater, te hac strue commovenda, bonas preces precor, uti sis volens propitius mihi liberisque meis, domo familiaeque meae. In vino Iano dando sic precatum: Iane Pater, uti te, strue commovenda, bonas preces bene precatus sum, eiusdem rei ergo macte vino inferio esto. Has irridet Arnobius, quem vide. Libum, quod Latini ex Etruscis Iamual dixerent, aris impositum a Sacerdote in honorem Iani, memorat Festus his verbis: IANVAL, libi genus, quod IANO tantummodo libatur. Molam falsam adiicit Ovidius in honorem IANI: cuius imago, virtus ac potestas, tum in caelo, tum in terra, magna describitur (3):*

*Praesideo caeli foribus cum mitibus Horis,
Et redit officio Iupiter, itque meo.
Inde vocor IANVS: cui quum Cereale Sacerdos
Imponit libum farraque mixta sale.
Nomina ridebis: modo namque PATVLCIVS idem,
Et modo sacrificio CLVSIVS ore vocor.*

IANI igitur sacra primo Tuscorum aevo sine victimarum sanguine, libis tantum, farre & puro sale confecta memorat idem Ovidius: postmodum aries additus, victima IANO consecrata, caesaque in Agonalibus sacris ac festis: & hoc est, quod ait Festus, IANO Quirino agnum marem immolari solitum. Piaculum sacrum, forsitan IANO Infero, inferorum Ianitori factum, exhibet Vrna sepulcralis, edita apud Dempsterum Tab. XXXVI. cum duplici victima, ariete & agno: in quo praeterea musica instrumenta, in sacris Etruscorum adhibita, notare possumus.

Magna quoque cum celebritate coronae primitus ei oblatae memorantur; quod earum fuerit inventor, uti testatur Draco Corcyraeus apud Athenaeum (4). Iam eius aheneum simulacrum
supra

(1) Hist. Nat. Lib. XIV. Cap. VII.
(2) De re rust. Cap. CXXXIV.

(3) Fastorum Lib. I. vers. 125.
(4) Deipnosoph. Lib. V. Cap. IV.

supra observavimus Tabula I. num. 1. quod capite gerit coronam, e bulbo, instar floris, patulis foliis, ad modum radiorum distinctam. Dum novum annum ab eo auspicarentur, laurea corona eum coronare consuevere, ut notat Sidonius Apollinaris (1): quod etiam factum subsequitis temporibus, quum Consules Romani in eius templo insignia Consularia accipiebant, novumque annum de more aperiebant. Exstat inter mea Cimelia ex aere fuso pondus five nummus, unciarum fere sex, cum nota , quae selibrem indicat fuisse: cuius in antica parte impressum est caput barbatus, & laurea corona redimitum, quod referre suspicor ipsum IANVM: in postica vero ratem praefert cum eadem nota .

IANI, uti etiam SATVRNI, adventum in Italiam, publico bono faustum ac felicem, facile crediderim ab Etruscis, atque etiam a Latinis, celebratum fuisse annuis sacris & festis: cuius quidem adventus, ut apud posteros notitia & memoria aeternum vigeret, in primis monetis eorum capita cum rate signata sunt (2).

Praeterea in sacris hymnos & carmina meruit IANVS, divinis honoribus consecratus, ob merita, quae Salii Sacerdotes, peculiaribus adhibitis vocabulis, canebant (3). *Deum Deorum & Patrem* constat eos IANVM invocare consuevisse. Macrobius complura adnotat cognomina, quae in sacris precibus & invocationibus compellabatur (4). Mentionem etiam facit idem Macrobius de iisdem antiquissimis Saliorum carminibus (5): quorum, ut suspicor, specimen aliquod adfert in his conceptis verbis, ex Marco Messala, qui per annos quinquaginta & quinque Augur fuit: *Qui cuncta fingis, eademque regis: aquae terraeque vim ac naturam, gravem atque pronam, in profundum dilabentem; ignis atque animae levem, immensum in sublime fugientem, copulasti circumdato caelo: quae vis caeli maxima, duas vis dispares colligasti. Ad Salios adhibitae SALIAE Virgines, ut Cincius ait apud Festum, conducticiae: quae cum apicibus paludatae sacrificium faciebant in Regia cum Pontifice, de quibus mox disseram.*

Quia vero IANVS pacis bellicae arbiter cultus est ab Etruscis, dictusque CLVSIVS, teste Macrobio (6); nam bello valvae eius templi patebant, pace claudebantur: aram lapideam, adlatam in Dempsteriano Opere Tabula XLVI. sculpturis atque Etrusca epigrapha ornatam, suspicor IANO sacratam fuisse, ad quam facile

ictum

(1) Carm. 11. vers. 8. Vide etiam Dempster. de Etr. Reg. Lib. 11. Cap. 111. versus fin.

(2) Vide Macrobius Lib. 1. Saturnal. Cap. 19.

(3) Vide Tertullianum in Apolog. Cap. x.

(4) Saturnal. Lib. 1. Cap. 19.

(5) Ibidem.

(6) Ibidem.

ictum foedus ; nam adstante Feciali cum lictoribus , dextras foedere iungunt duo viri , alter toga , alter trabea & galea habituque militari insignis . Auctor est Servius (1) , IANVM foederibus faciendis praefuisse ; per quem etiam iurare solemne fuit .

IANVS mythice Mundus , vel ut alii prodidere , Annus sive Sol est (2) . Hunc supremum Deorum omnium , Ethnici antiquissimi Ιάω Iao vocarunt (3) : & hinc forsitan , ut arbitror , Etruscis & Latinis IANVS dictus . Eum , uti & SATVRNVNVM , viri doctissimi esse ipsum NOAM arbitrantur (4) . Iam a primo illo aevo factum intelligimus , ut viri prudentia ac sapientia clari , quique genus humanum immortalibus beneficiis adfecerant , apotheosi donati , in numerum Deorum , caelo digni , a gentibus censerentur . Quod vero apotheosis in usu apud Etruscos fuerit , a quibus omnes caerimonias Romani didicere , iam ex adlatis exemplis in superioribus Tabulis satis liquere arbitror . Nulla profecto post Aegyptios fuit natio in excogitandis Deorum ornamentis , variis diadematum generibus , ceteroque cultu , quo divina vis ac potestas declaratur , quae sagacior Etrusca fuerit .

Sed de his quum satis dictum sit , ad VERTVMNALIA sacra , sive , ut in vetustis Kalendariis legitur , VORTVMNALIA , gradum facio , quae plane antiquissima fuere , ab Etruscis longe ante Romanam conditam , eorumque exemplo a Sabinis , atque etiam a Latinis celebrata . Vrbe condita , quum Romani , devictis Volturniensibus , VERTVMNVNVM Deum evocassent , eiusque signum apud se collocassent , templa arasque ei dedicassent , sacra & solemnes ferias in honorem eius instituerunt . Eius simulacrum egregie describit Propertius (5) : videturque esse illud ipsum Volturniensium , a Mamurio egregio Tusco artifice caelatum , cuius nomen forsitan scriptum praetulit . Varro harum feriarum meminit , & initio Octobris celebrata fuisse tradit (6) . VERTVMNALIA a Vertumno , cuius feriae Octobri mense . At in vetustissimo Kalendario populi Romani (forsitan haec alia sacra sunt) Eidibus Augusti celebranda in Loreto maiore adnotantur , unaque coniunguntur cum sacris Dianae in Aventino (7) . Quo nam ritu , quibusve oblationibus peragerentur , ex antiquo marmore Musei Victorii , quod Romae exstat , adnotavi ad Inscriptiones Donianas (8) . Spiceas coronas ac floreas ,

(1) Ad Virgil. Aeneid. Lib. xii. vers. 198.

(2) Ex Macrobio loco citato. Vide Arnobium adversus Gent. Lib. iii.

(3) Confer eundem Macrobius Saturnal. Lib. i. Cap. xviii. Huetium Propos. iv. Cap. x. Vossium de orig. & progr. Idolatr. Lib. i. Cap. xxxii.

(4) Vide Bochartum Geograph. Lib. i. Cap. i. & Huetium loco citato.

(5) Lib. iv. Eleg. ii.

(6) Lat. Ling. Lib. iv.

(7) In Gruteriano Thesauro pag. cxxxiv.

(8) Vide ad Tab. ix. pag. lxxiii. & pag. 44. Cl. i. num. 127.

reas, poma autumnalia, flores, uvas, hortenses herbas sacro ritu oblatas ab agricolis, a messoribus, ab insitoribus, a pastoribus, a cultoribus hortorum ex descriptione Propertii constat. Siquidem memoriae proditum, *VERTVMNV* vinearum, agrorum, hortorumque colendorum, itemque arborum pomiferarum ferendarum & inferendarum rationem docuisse. Sacra etiam Vertumno fecisse Desultores & Aurigas, ut in ludis equos & currus bene verterent, atque Circensium victores essent, adde etiam Mercatores, non obscure ex eodem Propertio colligitur.

POMONA, pomorum arborumque pomiferarum praeses Dea, fere parem cum coniuge suo Vertumno cultum apud Etruscos, deinde etiam apud Latinos & Romanos obtinuit, de quo nonnulla superius diximus (1). In eius sacris (*POMONALIA* forsitan dicta sunt: etsi huiusce nominis auctorem nullum habeam) nova poma, pomorumque omnium temporum primitiae offerebantur (2). Locus ei sacratu in agro Solonio, Via Ostiensi, inter Laurentinum & Lanuvium agrum, mare versus, in quo lucus aedesque ei dedicata, teste Festo: quem locum veteres *POMONAL*, proculdubio ex Etruscis, vocarunt. Flamen eiusdem Deae, licet apud Romanos minimae auctoritatis haberetur, omniumque postremus, *POMONALIS* dictus est (3). Absque huius Sacerdotis permisso, ut erat veteri lege sancitum, poma comedi minime poterant, nisi antea primitiae *POMONAE* Deae oblatae essent. Idem factum notat Plinius (4) in novis frugibus, ac vinis, quae ne degustabant quidem, antequam Sacerdotes primitias libassent. Ita etiam ad primitias pomorum, nova esse dicebant vetera, & alia exoptabant nova, ominis causa (5).

NORTIA Etruscorum, in vetustis aris, honoris & dignitatis causa, *MAGNA DEA* adpellata, quae eadem ac *SORS* & *FORTUNA* esse censetur a Martiano Capella (6), altaria ac templa tota Etruria habuit longe antiquissima & celeberrima, praesertim apud Volfinienses & Volaterranos, qui eam praecipuo honore coluerunt: cuius fidem facit marmoreum, quod ad hoc tempus Volaterris superest, simulacrum, a me accuratius editum in Tabula IIII. Quanta vero arte, splendore ac maiestate (7) veteres Tuscii Deorum templa, quorum in Italia primi vel inventores vel

perfe-

(1) Vide etiam Th. Dempsterum de Etr. Reg. Lib. III. Cap. LVI.

(2) Vide Servium in Virgilii Aeneid. Lib. VII. vers. 190.

(3) Ex Alex. ab Alexandro Genial. Dier. Lib. VI. Cap. XII.

(4) Hist. Nat. Lib. XVIII. Cap. II.

(5) Vide Alex. ab Alexandro Genial. Dier. Lib. VI. Cap. VIII.

(6) De Nupt. Philol. Cap. IX.

(7) Confer Vitruvium Lib. IV. Cap. VII. De Tuscanicis rationibus aedium sacrarum.

perfectores fuere, exstruere solerent, ex eo coniici potest, quod Tarquinius Romanorum Rex, Gabiis receptis, pace cum Aequorum gente facta, foedere cum Tuscis renovato, Iovis templum in monte Tarpeio inaedicaturus, quod pater eius voverat, ut monumentum regni sui nominisque relinqueret, fabris undique ex Etruria adcitis, eorum opera & solerti ingenio usus est, ut memorat Livius (1).

Volfiniis in templo eiusdem Deae NORTIAE, illud memoratu dignum notat idem Livius (2), quod singulis annis, summa, ut opinor, cum celebritate, clavus annalis in pariete figebatur, qui aliis adpositus indicaret numerum annorum, sive epocham veterum Etruscorum. Id etiam in aliis aedibus Tuscorum & Latinorum factum innuere videtur Festus his verbis (3): *Clavus annalis adpellabatur, qui figebatur in parietibus sacrarum aedium per annos singulos, ut per eos numerus colligeretur annorum*. Hanc numerandorum annorum consuetudinem Romani sustulere, Tarquinio regum ultimo, urbe & regno exacto, anno ab Vrbe condita CCXLIII. quo quidem anno per Consules, qui tunc primum creati sunt, numerare annos coeperunt.

Quae sacra habuerit ANCHARIA, Faesulanorum & Asculanorum Dea, quove mense celebrari solita, incompertum mihi est. Eam esse ipsam FVRINAM, supra observavimus (4), de cuius sacris mox dicam. Sacerdotes *Ancharii*, qui ANCHARIAE serviebant, furore ab eadem Dea correpti (5), futura vaticinabantur: ac forsitan, non secus ac *Bellonarii* in honorem BELLONAE, se se cruentabant: quod sacrum valde frequens apud Etruscos, ex antiquis sculpturis paullo inferius ostendam. Sacra Deorum Etruscorum mysteria, quia arcana erant, neque extraneis manifesta esse Pontifices volebant, ideo a vetustis scriptoribus, qui ea ignorarunt, silentio transiguntur.

Sacrificia & supplicationes habitas ad fanum VOLTVMNAE, tota Etruria celeberrimum, donisque opulentissimum, ex eo coniecere possumus; quia ad idem fanum conventus habere identidem consueverunt Etrusci in rebus gravissimis, ut diximus (6), deliberandis. Solemne enim fuit, priusquam in concilio considerent, thure ac mero supplicare apud aram eius Dei, in cuius templo coibant (7). Siquidem Etrusci, prisca religione, nonnisi in loco sacro inauguratoque, consilia capere consueverunt: quorum exemplo

apud

(1) Decadis I. Lib. I.

(2) Decadis I. Lib. VII.

(3) In voce *Clavus annalis*.

(4) Ad Tab. XII. & XIII. pag. 39.

(5) Vide Turnebum *Adversarior.* Lib. XVII. Cap. XXIV.

(6) *Class.* I. pag. 33. 34.

(7) V. Suetonium in Augusto Cap. XXXV.

apud Romanos, more maiorum, Senatus consulta profanis in locis non fiebant; sed ea tantum iusta habebantur, quae in templis per Augures constitutis, peracta fuisse constabat (1).

Praetereo hoc loci sacra in honorem PILVMNI & PICVMNI facta a coniugibus, tum in iungendo connubio, tum etiam suscepta prole, de quibus nonnulla superius adnotavi ad Tabulas X. & XI. (2) Antequam sacra attingerent Etrusci, se aquis lustrare, deinde ad altaria accedentes, adorando totum corpus circumagere, humi procumbere, pandere palmas, & manibus ad caelum sublati orare consueverunt (3): quo gestu, ut vidimus, frequenter, ipsi quoque Dii veterum Etruscorum sculpti sunt. Dum vero sacra Diis Inferis facerent, demissis ad terram manibus orabant, eosque invocabant: pateram quoque & simpulum, dum libationes facerent, invertebant. De his ita Pierius Valerianus (4). *In Etruscis quoque institutis hoc gestu manuum ad preces utebantur: neque non in devotendis civitatibus, evocandisque Diis, quumque Iovem dicebant, manus ad caelum sustollebant.*

FVRINALIA sacra in honorem FVRINAE Deae, quibus libationibus, donisve & caerimoniis ab Etruscis, Latinis quoque ac Romanis, peragerentur, quia forsitan arcana fuere, veteres auctores non declarant. Quo vero mense ac die peragerentur eius feriae publicae, adstante Flamine FVRINALI, iam supra adnotavimus (5). Ex adlatis insignibus pateris, & in eius sacris adhibitis, facile est coniicere, sacris libaminibus, vino, lacte, ac melle, ad haec etiam suffitu, eidem Deae litatum esse: sparsos item flores, suspensas vittas & corollas, aram quoque coronatam, ramos circa eandem aram vel Deae simulacrum defixos, gestatosque in manibus, atque adlatis dono coronas, ut coniicimus, iliceas; nam arbor ilex ei sacra fuisse censetur, Etruscorum monumentorum auctoritate. Quia vero haec Dea scelerum ac fontium hominum vindex habebatur, ad eius aram, ut infra videbimus, verisimile est sceleribus obnoxios se expiasse, gladio se percutientes, ac sanguine eius aram respergentes, ex antiquissimo Etruscorum ritu atque instituto.

A TAGETE, Genii filio, Iovis nepote, qui sacra Acherontica, & Haruspicinae disciplinam duodecim Etruriae populis monstrasse dicitur, nomen accepere sacra TAGETICA, quorum mentionem facit Cincius in libro de Italia secundo, cuius verba adfert

Q q

Macro-

(1) Vide Henr. Norisium in Cenotaphia Pisana Dissert. I. Cap. IV.

(2) Class. I. pag. 35. 36. 37. 38. 39.

(3) De his Etruscorum ritibus fufius Th.

Dempster. de Etr. Reg. Lib. III. Cap. VI.

(4) Lib. XXX. Hieroglyph.

(5) Ad Tabulam XII. & XIII. pag. 39. 40. 41. 42. 43.

Macrobius (1) : *Prius itaque & Tuscos aeneo vomere uti , quum conderentur urbes , solitos , in TAGETICIS eorum sacris invenio : & in Sabinis , ex aere cultris , quibus Sacerdotes tonderentur .* Ex his tamen verbis non liquet , TAGETICA sacra in honorem TAGETIS facta fuisse ; sed potius intelligimus ab eo monstrata fuisse , atque ex eius nomine adpellata . Romulus , in condenda Vrbe aeterna , usus est sacris TAGETICIS ; nam adcitis Etruscis Auguribus & Sacerdotibus , auspicato Urbem condidit (2) .

Quandoquidem sacrorum TAGETICORVM facta est mentio , opportune heic differendum esset de prisca Tuscorum religione in captandis auguriis , de haruspicinae disciplina , de divinatione per auguria , de ominibus , de prodigiis , de observatione ostentorum , de evocationibus & excantationibus : item de avibus auguralibus , de auspiciis , fortibus , & oraculis ; sed quia de his non raro in hoc opere incidit sermo , & quod caput est , de his luculenter egerunt Iulius Caesar Bulengerus , & Thomas Dempsterus , qui hanc spartam occuparunt ; ad alia ex ineditis Etruscorum monumentis illustranda , ne sobrias lectoris aures obtundam , si properem , operae pretium me facturum puto .

TERMINALIA sacra in honorem TERMINI , Iovis Terminalis , & Deorum , qui finibus agrorum tuendorum praeerant , ab Etruscis celebrata fuisse ad Tabulam XV. de BYGÖE Nympha Etrusca , quae artem scripsit arborum fulguritarum , & de terminis egit , differentes , observavimus .

VOLTURNALIA sacra VI. Kalendas Septembres VOLTURNO Deo Etrusco facta , peculiaria fuisse , ut liquet ex dictis ad Tab. XVI.

IVTURNALIA sacra , & IVTURNAS ferias , hi , qui artificium aqua exercebant , celebrabant in honorem IVTURNAE Nymphae Etruscae ; quam Italiae populis summa beneficia contulisse , fama erat .

PORTVMNALIA sacra , Portumno Deo , a quo dicta sunt , quo die , quave celebritate peracta fuerint primum ab Etruscis , deinde etiam a populis veteris Latii & a Romanis , supra ad Tabulam XVII. explicavimus .

MANTURNALIA sacra coniuges celebrabant , ut MANTURNA Dea connubia stabilia redderet , ipsique iugiter concordēs manerent , de quibus nonnulla adnotavimus ad Tabulam XVIII.

VACUNALIA , ad focum sedentes agricolae , hieme peragebant , absoluta agrorum cultura , ac perceptis fructibus , quum laboribus vacarent .

CLITV-

(1) Sat. Lib. v. Cap. xix. Apud Dempst. de Etr. Reg. pag. 288. corruptus est textus .

(2) Ex Livio Decad. I. Lib. I. Plutarcho in vita Romuli . Cic. Lib. I. de Divinat.

CLITVMNALIA sacra in honorem CLITVMNI, sive is Iuppiter sit, totius Vmbriae Genius Deus, sive ipsum flumen, celebrata fuisse usque ad sequiora secula, imperante L. Septimio Severo, ex antiquis monumentis superius adlatis ad Tabulam XVIII. perspicuum est. Oraculum & sortes in templo eiusdem Dei fuere, ut Plinius Secundus docet (1). Ferunt, Clitumni amnis aquam potatam, candidas boves fecisse: quas inde petebant triumphantes, ut Iovi Capitolino sacrificarent (2).

TIBERINALIA, quae facta memorantur TIBERINO PATRI, non dubito ex Etruscis originem accepisse, atque ab ipsis multo ante Romanos solemnibus sacrificiis, festis & caerimoniis celebrata fuisse; nam Etrusci omnium primi iuxta Tiberim sedem suam locarunt: cui nomen dedit, ut ferunt, Tiberis Rex Etruscorum, mergus eodem flumine (3). Quod vero Etrusci insignia Italiae flumina pro Diis habuerint, ac sacra pro eorum cultu instituerint, haud mirum est; quum etiam Aegyptii, mortalium omnium vetustissimi, Nilum, propter eximia, quae accipiebant, beneficia, tamquam Deum maximum devenerati sint.

AQVILICIA sacra, ni mea me fallit opinio, ab Etruscis Romani traduxerunt. Ea Iovi fiebant, ut docet Tertullianus (4), quum in siccitate aquam elicere ab Iove Pluvio opus esset. Apud Carthaginenses Iuno huic curae praeerat (5). Sacerdotes, qui aquam eliciebant, *Aquilices* dicebantur. Quod vero hoc sacrum apud Etruscos in usu esset, cuius plane auctores extitere, ex eo patet, quod *manalis lapis*, ut adpellatur in Pontificalibus libris, tunc movebatur, & per limites trahebatur, quum pluviae exoptarentur. *Manalis*, ex Nonio Marcellino (6), significat *sacer*. De eo ita Fulgentius (7): MANALES LAPIDES: *Labeo, qui disciplinas Etruscas Tagetis & Bacchidis quindecim voluminibus explanavit, ita scribit: Fibrae iocinoris, sandaracei coloris dum fuerint, manales tunc vertere opus est petras; hoc est, quas antiqui solebant in modum cylindrorum per limites trahere, pro pluviae immutanda inopia.*

Huc usque SACRA localium Deorum Etruscorum: quia vero alia communia, alia etiam propria recensenda atque illustranda supersunt, ne taedio lectores adficiam, quin potius varietate ipsa recreem, inter haec statui complures Tabulas proferre, monumentis Etruscis ad hoc tempus ineditis refertas, quibus antiqua Tuscorum THYSIOLOGIA sive RELIGIO mirifice illustratur.

Qq 2

TA-

(1) Lib. VIII. Epist. VIII.

(2) Virgil. Georg. II. vers. 146.

(3) Vide Festum in voce *Tiberis*. Dempster. de Etrur. Reg. Lib. II. Cap. XVII.

(4) In Apologetico Cap. XL.

(5) Ibidem Cap. XXV. & XXXIII.

(6) De gen. val. & poc. in voce *Trulleum*.

(7) Exposit. serm. ant. in VOC. MANALES.

TABVLA CLX. CLXI.

CHOREAE IN HONOREM DEORVM.

*Saltatio Saliorum & Saliarum Virginum circa aras.**Mos Etruscis arbores Diis consecrare.*

EO ipso die, quo Clusio eram discessurus, investigatis ubique Etruscis monumentis, forte fortuna contigit, ut in aedibus Paolotianis marmoream columellam, altam Romanos pedes circiter duos, ac totidem latam, iam diu fere neglectam ac latentem, detegerem. Anaglyphum opus, haud quidem valde prominens, sed artificio insigne, stupenti plane similis admiratus sum, statimque dignum cenlui, quod in conspectum litteratorum hominum veniret. Quod vero sit opus Tusci sculptoris longe eximium, cultus ipse vestium tredecim figurarum, quae in eadem columella exhibentur, maeandra implexa, sculpta in ima parte, ager ipse Clusinus, in quo eruta est, argumenta sunt manifestissima. Igitur hoc Etruscum monumentum nobilissimum ante meos oculos a Vincentio Franceschinio meo Pictore & Chalcographo accuratissimo, iuxta pereximii archetypi fidem, delineandum curavi: qui etiam perita manu aeri, ut alia, incidit. Superne in medio columellae inest foramen, quod indicat vel craterem, vel potius aliquod simulacrum Etrusci Numinis aereo clavo infixum fuisse: ni etiam forte haec ipsa columella sit ara, per cuius foramen sacra libamina infundebantur. Verum, antiquae Etruscorum arae, ut iam vidimus ad Tab. CXXV. & CL. & inferius adnotabimus, quum sint quadratae, non autem rotundae figurae; variis architecturae ornamentis, nullis tamen figuris, insignes; verisimilius videtur, hanc columellam pro basi, sive hypobasi inservisse, vel ad sustinendum Etruscum alicuius Dei simulacrum, vel etiam craterem, seu tripodem, aut candelabrum Diis sacrum. Mos enim fuit huiusmodi vasa, ut elegantiora nobilioraque adparerent, si praesertim Diis sacrarentur, collocare in basibus vel fastigiis; meminitque etiam Inscriptio Sigea vetustissima, & aliae apud Gruterum (1), non tantum crateris, sed etiam basis crateris. Alia vetus inscriptio apud eundem Gruterum (2) memorat aram cum
basi

(1) Pag. xvi. 12. xlviii. 1.

(2) Pag. vii. 1.

basi Iovi & Iunoni Reginae dedicatam fuisse; quare non est etiam inverisimile quod haec columella arae superimponi potuerit.

Septem, ut videmus, sunt figurae; quae stant: reliquae alternis pedibus saltant, varia saltatione, lasciva, delicata, volubili, cum lumborum circumvolutione, manuum supra caput commotione & complexione: ad haec accedit gesticulatio, manibus vel protensis, vel supra caput iactatis, vel obliquis, vel altera manu sublata, altera demissa & inflexa: quae omnia SACRAS CHOREAS, proculdubio in honorem Deorum, tum cantu, tum voce ad modulationem fistulae sex compactorum calamorum, quae accinit occinitque crepantibus buccis Choraules penulatus, fere in medio stans, peractas ostendunt. Prope eundem Choraulen in medio stat Coryphaeus, totius sacri Chori, cantus quoque & musici temporis moderator: cuius gestui manuum, in dexteriore Chori parte respondet adsimili gestu mulier riciniata, quae iuxta eundem Choraulen saltat. Inde cernitur Salius saltans, cuius caput more Saliorum, qui ab Etruscis originem habuere (1), est tutulatum: quo tutulo sive pileo, ad modum secti ovi acuminato, alii duo Salii ornati sunt: quibus etiam addendus est Coryphaeus, qui quidem non saltat, sed, ut diximus, musicam saltationem moderatur, qui eodem modo tutulatus est. Salium duae feminae saltantes comitantur, altera seminuda, altera succincta, Bacchantium specie corpus circumagens, quasi *Scopen*, seu aliam saltationem Bacchicam referat (2). Quaternionem hunc dirigit Χορολέκτης, Chori congregator & ductor, qui gesticulatur, & se sequentes intuetur.

Parte laeva, tribus feminis ac duobus Saliis aliter dispositis, praest alter Chori dux & congregator; meminit enim Iulius Pollux (3) praesidium & ductorum tum laterum, tum dextrae & sinistrae alae Chori. Inter psallendum femina crustulis adlicit ad canendum, forsitan strophas, puellulam, quae stat iuxta arborem, capite velato capidulo, & sinistra aliud crustulum praefert, quod accepit. Forsitan non crustula, sed crotala aerea ea sunt, in sacris Deorum adhibita, ad modum sphaerularum sonora, quae quibusdam granis interpositis pro quantitate sui, & specie metalli, ut ait Ioannes Saresberiensis (4), a Pignorio citatus, qui horum schemata adfert (5), musicos sonos edebant, si scire pulsarentur. Etrusco more, rite addita est haec puellula innupta, Sa-

(1) Vide Thom. Dempsterum de Etr. Reg. Lib. III. Cap. VIII.

(2) Vide Athenaeum Lib. XI. Cap. VII.

(3) Lib. IV. Cap. XV.

(4) In Polycratico Lib. VIII. Cap. XII.

(5) De Servis pag. mihi 82. 83. Vide etiam Academic. Etruscor. Cortonae Dissert. V. pag. 59. Tab. II. Fig. 3.

Saliis tum maribus tum feminis, quae etiam in sacra familia templi Iunonis Etruscae apud Faliscos censebatur: quae, ut narrat Dionysius Halicarnassensis (1), Κανιφόρος vocabatur. Os perforatum habere, ipsum marmor inspicienti mihi, visa est, quum facies longe alia, quam quae puellae convenit, ei addita sit. Claudet sinistram alam Chori mulier riciniata, & ipsa gesticulans.

Duae, ut videmus, apud Etruscos saltationes, in sacris Deorum caelestium valde celebres, in usu fuere: saltatio *armata* sive *Pyrrhica*, ad numeros tibiarum peracta, ut videre est in Etrusco argenteo Vase inaurato, caelaturis insigni, iam edito in Dempsteriano Opere Tab. LXXVII. & LXXVIII. & saltatio *pacifica*, de quibus meminit Plato de Legibus (2). *Pacificam* saltationem, Diis maxime iucundam & gratam, ut mea fert opinio, repraesentat hoc insignis columellae anaglyphum opus. ETRVSCORVM CHORVM conficiunt personae dumtaxat sacrae, promiscui sexus, Salii nimirum capulati, & Saliae virgines, ac deinde alii Ministri sacrorum, qui nudo capite sunt. Illud notandum, quod Salii utramque laciniam vestis, non in humeros, ut solebant armatae virgines, de quibus Festus, sed in pectus reiectam habent. Omnes etiam nudis, ut videmus, pedibus saltant: qui ritus apud Aegyptios, dum sacra Deorum celebrarentur, maxime frequens fuit: videmusque in Isiaca Mensa tum ipsos Deos, tum etiam sacrificulos nudipedes effectos. In Choris agendis in honorem Deorum, Aegyptiae virgines & Choraulae a Romanis plurimi aestimabantur, quos ideo pretio conducebant, uti liquet ex Petronio (3):

*Memphitides puellae
Sacris Deum paratae:
Tinctus colore noctis
Manu puer loquaci;
Aegyptius Choraules.*

Aegyptii ac Persae inter primos inventores chorearum in honorem Deorum numerantur. De Persis meminit Xenophon (4), qui ubi sacris perfuncti essent, eodem in loco plerumque choreas agebant, quarum erat Χορηγός ipse Rex. Ceteri in Oriente populi, qui sub ditione Persarum erant, in sacrificiis ritus suos a Persis acceperunt. De Aegyptiorum saltatione in sacris adhibita, mentio-

(1) Antiquit. Rom. Lib. I. pag. 17.

(2) Lib. VII. pag. 815. & 874.

(3) In Fragment. Satyr. pag. 669. 670.

(4) Lib. VIII. Vide etiam Iul. Caesarem Bulengerum in Eclogis ad Arnobium. pag. 327.

mentionem facit Philo Iudaeus (1), quorum exemplo populus Israëliticus, diu in Aegypto pravis indigenarum moribus imbutus, fabricato aureo vitulo, circa eum choreas agitavit (2): coepitque ludis, saltationibus ac musicis organis oblectari (3).

Quia in hac rarissima columella Salii Saliaeque Etruscae sculptae sunt, per gyrum sacras choreas agentes, haud erit absurdum inferre, solitos fuisse Tuscos saltationem *κυκλικήν*, ut Graeci vocant, *cyclicam* sive *orbicularem*, celebrare in honorem Deorum caelestium, ea de causa siderum varium motum, gressus & regressus exprimentes strophe & antistrophe. Id maxime faciebant ad aras Deorum, vel puras, vel donis epulisve oneratas, vel etiam ignitas, dum interim partes victimarum adolebantur: quod etiam apud Graecos in usu fuit, ut pluribus veterum scriptorum exemplis ostendit magnus vir Ezechiel Spanhemius, quem vide (4).

Sed cui nam Deo Etrusci has solemnes choreas celebrarint, quibusve in locis, quove festo die, difficile dictu est. Choreae orbiculares valde frequenter in honorem Apollinis, Dianae, Cereris & Bacchi apud Graecos celebratae leguntur, & quidem cum hymnis, & crebris eorundem Deorum salutationibus invocationibusque, ut propitii ac praesentes adessent. Forsitan, quia mos Etruscorum fuit, ver novum solemnibus votis ac sacrificiis celebrare (5), Chorus hic in honorem IANI, qui temporibus anni praeerat (6), peractus credi potest. Huic enim, Etruscorum Deorum maximo, primum Salii, ut vidimus, adsignati fuere, qui eum rite colerent: hos etiam constat postea Iovi, quem iidem *Lucretium* in Saliari carmine dicebant; Iunoni, Marti, ac praesertim Herculi, cuius sacra Salaria apud Tiburtes celeberrima fuere, cultus & honoris causa adtributos fuisse (7). Quod vero Etrusci ver Iano sacrum, choreis, hymnis & sacrificiis celebrarent, multae erant causae: quarum ea haud postrema est, quod verno tempore in Italiam advenisse, a maioribus suis traditum esset. En eximium Servii testimonium (8): *De his (Pelasgis) varia est opinio. Nam alii eos ab Atheniensibus, alii a Laconibus, alii a Theffalis dicunt originem ducere, quod est propensius; nam multas in Theffalia Pelasgorum constat esse civitates. Hi primi Italiam tenuisse perhibentur. Philocorus ait; ideo nominatos Pelasgos, quod velis & verno tempore advenire visi sunt: hoc etiam Varro commemorat.* Mos adhuc durat

tota

(1) In vita Moſis Lib. III. pag. 524. 536.

(2) Exod. Cap. XXII. verſ. 19.

(3) Vide S. Hieronymum in Hoſae Cap. IV. verſ. 15. Theodoretum Serm. VII. de Sacrif. pag. 584. D. Chryſoſtomum Homil. VI. in Matth. 2. 9.

(4) In Callimachi Hymnum in Delum. verſ. 242. 266. 267. 268.

(5) Adi Dempſt. de Err. Reg. Lib. I. Cap. V.

(6) Vide Macrobianum Saturnal. Lib. I. Cap. IX.

(7) Idem ibid. & Cap. XV. Lib. III. Cap. XII.

(8) In Virgil. Aeneid. Lib. VIII. verſ. 600.

tota praesertim Etruria (vestigium forsitan antiquissimi huiusce festi Etruscorum) ut exortum ver , quotannis , Kalendis Maiis , totoque hoc mense , praesertim apud rusticos , cantilenis laudetur ac salutetur : choreis per compita , per vicos , & ad ostia patronorum , amicorum & amicarum tripudietur : ad haec etiam , quod magnopere ad rem nostram facit , rami maiores arborum , vittis ac floribus ornati , gestentur ⁽¹⁾ , & ubique cum pompa Cantorum & Symphoniacorum circumferantur . Priscum huiusmodi festum , ab antiquis Tuscis celebratum , ni fallor , indicat arbor , non multis foliis , adhuc initio veris , referta , quae facile humi , ut hodie etiam fit , defixa fuit . Iuxta hanc arborem , ut diximus , adstat puellula , quae os oscillo cavo occultatum habet ; quasi eo detracto in fine Chorearum (ad serpentis exemplum ⁽²⁾ , qui ineunte vere , vetus spoliū abiicit , novo laetatur) designaret hiemem segnem ac fructibus vacuam recessisse : aperitoque eleganti vultu , iuventae decore nitente , minioque picto , ver novum advenisse , cunctis exultantibus declararet . Altera vero femina , crustulis vel placentis puellulam , ut mihi videtur , ideo adlicit , ut personam sive oscillum e vultu suo exuat , quod ipsa forsitan haud facere debebat , nisi mulier , quae ceteris aetate provectior post eam sequitur , iussisset , vel postquam Choreae , in honorem , ut facile crediderim , IANI , omnium aetatum uti & veris domini , diutius celebratae essent : quibus peractis cum sacro , rursus ad exprimendum Zodiaci circulum Choreae agebantur .

Alia huiusce festi Etruscorum celeberrimi , ac maximae hilaritatis , accedit causa , quod mundum verno tempore conditum veteres quoque Ethnici Theologi credidere : quod ex Virgilio discimus , rituum praesertim Etruscorum & auspicioꝝ peritissimo ⁽³⁾ :

*Non alios prima crescentis origine mundi
Inluxisse dies , alium-ve habuisse tenorem
Crediderim . VER illud erat : VER magnus agebat
Orbis , & hibernis parcebant flatibus Euri ;
Quum primum lucem pecudes hausere , virūque
Ferrea progenies duris caput extulit arvis ,
Immissaeque ferae silvis , & sidera caelo .*

Hanc orbicularem saltationem nostri veteres Tusci dixerunt
rid-

(1) Vide Adnotationes ad Cant. VII. 49. pag. 549. Poëmatis *il Malmantile Racquistato* , vernaculo sermone conscripti a Laurentio Lippio Pictore ac Poëta Flor.

(2) Ex Aeliano de Animalibus Lib. IX. Cap. XVI.

(3) Georgic. Lib. I. vers. 336. Vide eius Enarratores Philargyrium & Cerdam.

ridda, quam etiamnum nostri homines ruris incolae retinent: eoque vetustissimo vocabulo vocitant festivas omnes choreas, vel nuptiales vel Bacchicas, Bacchanaliorum diebus valde frequentes: ea quidem, ut aliqui volunt, de causa, quod qui saltationem agunt, invicem adprehensis manibus se se trahentes, in orbem singuli reducantur (1). Saltationem ipsam & locum, ubi choreas, ludos & festa faciebant, alio vetustiori vocabulo maiores nostri dixerunt *trebbio*: e quo, ut censet Vincentius Borghinius (2), rei antiquariae peritissimus, innotuisse putat illa verba sacra satis frequentia in libris Auguralis disciplinae Etruscorum, *terripavium*, *terripudium*, *tripudium*. Id nomen Florentiae adhuc retinet locus *il Trebbio*: in quo veteres Tusci ad agendos in honorem Deorum solemnes dies festos, ludos & χοροστασίαν, convenire solebant; quem locum postmodum primi nostrae Christianae Religionis parentes exsecrati sunt, superposita marmoreae culumnae Christi Reparatoris nostri Cruce. Est etiam in agro Mugellano, prope Cafaggiolum villa antiqua Mediceae Domus, *al Trebbio* dicta.

His observatis, doctorumque virorum iudicio traditis, non erit etiam absurdum suspicari, facile exhiberi posse in hac insignis columellae sculptura sacras Choreas, peractas in dedicatione arboris illi Deo, cui magis convenire videbatur; videmus enim circa arborem Choreas agitari. Mos enim fuit, singulis Diis proprias arbores & plantas consecrare, ut Iovi quercum & esculum, Apollini laurum, Iunoni & Veneri malum punicum, Minervae oleam, Herculi oleastrum & populum, Cybeli, Pani & Silvano pinum: atque ita singulis Diis, singulas arbores, plantas & herbas. Circa has arbores saltare & choros ducere solebant: quin etiam eas unguentis ungebant, vino sacro inspergebant: Deorum & simulacrorum in morem coronabant, encarpis vittisque festivis velabant, omnique superstitione colebant: aliquando etiam oracula reddidisse fabulati sunt. Constat etiam, quo maxime colerentur, ardentes lucernas iisdem arboribus suspendisse, nec etiam dubito sacra donaria, auctore Prudentio contra Symmachum (3):

*Et quae fumificas arbor vittata lucernas
Sustinuit, cadit ultrici succisa bipenni.*

Quod vero omni cultu Etrusci colerent arbores Diis sacras, quas ab Heroibus plantatas, atque ex his etiam ortas Nymphas

R r

Drya-

(1) Vide Tom. IV. Vocabul. Academicor. della Crusca in voce RIDDÀ.

(2) De Orig. Florentiae pag. 172. & seqq.

(3) V. Mart. de Roa Sing. Lib. I. Cap. XIX.

Dryadas & Hamadryadas credebant, disertissimum apud Plinium exstat testimonium (1): e quo colligimus, Etruscos consuevisse sacras arbores inscribere, addito titulo, quo constaret eas esse religiosas. *Vetustior autem*, inquit, *Vrbe*, in Vaticano ILRX, in qua titulus aereis litteris Etruscis, religione arborem iam tum dignam fuisse significat. Tiburtes quoque originem multo ante Urbem Romam habent. Apud eos exstant ilices tres, etiam Tiburto conditore eorum vetustiores, apud quas inauguratus traditur. Arbores si forte de caelo tactae essent fulmine sive fulguritae, piaculis fulgur luebatur: arbores, ne impurae ac parum castae haberentur, ab Haruspicibus sacrificio facto expiabantur. De arboribus fulguritis scripsit, ut diximus, Nympha Bygöe. Exstat in Museo Bonarroto fragmentum aeneae lamellae, litteris Etruscis inscriptae, quam ad finem Operis Dempsteriani proferens Cl. Senator Bonarrotoius Tabula LXXXIII. num. 9. censuit esse titulum sepulcralem. Investigandum esse censeo, an possit esse titulus infixus arbori, quae, quum fulgurita fuisset, Etruscae religionis sacris mox expiata fuit. Litterae ita se habent:

: M H A M V Y O

A Z H O E P I : E

Hoc est: *VI manm*: e: *praethnsa*. Explicationem huiusce tituli ita tentarem, relicta priore littera, quae postrema alterius vocis esse potest; nam in principio & in fine titulus fractus esse videtur: *Arbor sacra*: fuerat igne tacta: vel etiam: *Arbor sacrata*: fuerat fulgurita. Igitur VY. manifeste respondet Graeco ὕλη; hoc est, lignum, materia, arbor; unde *silva*: & antiquitus scriptum SVLVA. SVLVEIS CAMPESTRIBVS, ut legitur in antiquo lapide votivo. Sequitur MHAM. *Manm*, quae Etrusca vox significare videtur *sacra*. Testem advoco Nonium Marcellinum, cuius verba paullo ante dedimus, *Aquilicia sacra* illustrantes, qui ait, *manalem* (Tusca vox *manal*, *manm*) vocari *sacrum*. Aliter Festus, quod adtinet ad vocem *manalis lapis*; attamen ab Auguribus, defunctos adpellari *manes* adfirmat, quasi *bonos*; nam *mana* dicitur *bona*: & *mane*, quum invicem nos salutamus, a *Diis Manibus* dictum adfirmat. Stat 3 forsitam loco verbi *fuerat* vel *fuit*, intellige *quae fuerat*, a Graeco ἦ verbo. Alterum Etruscum vocabulum AZHOEP. *prethnsa* (nam O saepe, ut in Graecis faxis, occurrit absque puncto, quod plerumque detrimentum est temporis iniuria, adeoque esse etiam potest O (2), idem ac Graecorum *theta*) deduci potest, ni fallor (quod in rebus perobscuris est

(1) Nat. Hist. Lib. XVI. Cap. XLIIII.

(2) Vide supra ad Tab. LXXXIII. pag. 195.

est facillimum) a Graeco πρῆνω, *incendo*. Homerus (1): Πρῆσαι δὲ πυρὸς δῆλοιο Δόρετρα: vel potius a πρῆθωμαι, *incendor*, item *disrum- por*, *crepo*: adeoque, ἄρηνον prethnsa, explicari posset *igne tacta*, *igne discissa*, *disrupta*. Ioannes Lamius, Vir doctissimus, a me rogatus, quid sentiret de hac Etrusca inscriptione, conatus meos laudavit: deinde, ut est humanissimus, postridie per epistolam respondit, quod illud PREONSA (ita enim legit) valere potest, *excelsa*, *procera*, a Graeco πρῆων, πρῆωνος, *eminentia*, *cacumen*: sive etiam verti posset *frondescens*, *virescens*, *ramosa*, ab Graeco πρεμνιάζειν, *ramos emittere*, *pullulascere*, *radices producere*. Vtcumque res sit, alii haec, quae moliti sumus, diligentius expendent: meliora dantes, gratiam apud nos longe maximam inibunt.

Huiusmodi arbores de caelo tactae, ut quercus & orni an- nosae, dicebantur *fulguritae*, atque etiam *fanaticae*, teste Festo: forsitan, quia more fanaticorum mala ominabantur. Hinc Tityrus Virgilianus (2):

*Saepe malum hoc nobis, si mens non laeva fuisset,
De caelo tactas memini praedicere quercus.*

Etrusci ab Aegyptiis accepere morem consecrandi arbores Diis; itemque iuxta frondosas arbores erigendi aras & aediculas Deorum: quod adparet ex antiquissimi Vasculi fictilis pictura, ut in Tabu- la CLXI. quod exstat in Bibliotheca Vaticana. Altum est uncias octo veteris pedis Romani. Quam sit rarum & insigne, ipsum pi- cturae genus, & ea quae repraesentat, perspicuo sunt argumento. Hoc singulare exemplum, nondum antea observatum, ad quod provocare possum, ostendit, Etruscos artem pingendi Vasa ab Ae- gyptiis didicisse, atque etiam artem ea ex argilla fingendi: quam quidem postea ipsi Etrusci, solerti ingenio praediti, novis orna- mentis, elegantis, maiori opificio nobilitarunt atque consum- marunt: uti ex his, atque aliis iam editis abunde liquet. Igitur ante signum Phoenicopteri Isiaci, capite velato effectum, quod secespitam tenet, sedet vir, qui aliquid vovet; nam vota sedentes antiquitus concipere solebant. Inde sacrificulus ad Numen acce- dit, ferculum portans cum vino, ad libationes & propinationes faciendas. Post eum cernitur vas lati oris, forsitan aquae, qua ante sacrum lustrari solemne fuit. In altera parte vasis, post ipsum Numen, atque eius aram, visitur frondosa arbor plantata; quare perspicuum est, etiam apud Aegyptios in more positum, arbores

R r 2

fa-

(1) Iliad. Lib. B.

(2) Ecloga 1. vers. 17.

sacras Diis facere , atque iuxta eorum aras & fana collocare : de quo instituto quum alibi dixerim , non vacat diutius in re nota immorari . Sequitur sacrorum Designator , virgam tenens , indutus tunica talari , laxiore , ad utrumque latus aperta , non manuleata ; quod genus vestis sacrae est antiquissimum . Hinc aliud vas diversae figurae positum , ad sacrorum ministerium .

T A B V L A CLXII. CLXIII. CLXIIII.

IOVIS FESTVM ET SACRV M
*dictum in Vase Etrusco Bibliothecae Vaticanae . Deorum
Epiphaniae . Iovi plures Genii ab Etruscis assignati .
Dii in festis omni cultu exornati .*

Crescente in dies Etruscarum Antiquitatum supellectile , crevit hoc opus MVSEI ETRVSCI in tantam molem , ut complura eximia monumenta , ac praesertim Vasa veterum Etruscorum , elegantissimis picturis exornata , artificio atque eruditione , quam continent , pulcherrima , quae iam aereis Tabulis incidenda curaveram , praetermittere , atque in aliud Volumen reiicere opus fuerit . Nolui tamen relinquere hoc Vasculum Etruscum , triplici schemate sive prospectu in his Tabulis delineatum , quod Vaticanam Bibliothecam nobilitat ; quia omnium est elegantissimum , ab eximio Tusco pictore pluribus coloribus absolutum , quod etiam multa notatu digna continet , quae nunc indicabimus . Altum est Romanos pedes 11. & uncias undecim . In sacra pompa delatum , vel pro donario dedicatum fuisse non dubito . FESTVM & SACRV M Etruscorum exhibet , tum a viris , tum a feminis Iovi factum ; nam ipse Iupiter , ut in Tab. CLXIII. habitu sedentis in aëre adparens , dextra pallium removet e capite , quod forsitan antea velatum habebat , ut sit manifestior ; tenetque sinistra aureum sceptrum . Arae eiusdem Iovis innititur femina , quae dextra speculum , sinistra flabellum , vel folia simul concinnata , Iovi donanda , praefert : inde bos adductus , non mactandus ,
sed

sed tantum Iovi offerendus a feminis. Post has sequitur iuvenis tibicen chlamydatas, cum petaso viatorio post terga religato, qui adfert corollam. Genius, ut credibile est, eiusdem Iovis, superne adparens, alteram feminam, quae bovem procumbentem adprehendit, dextra manu coronat: sinistra ramum sacrae plantae defert & vittam, forsitan rite sacrificantibus praemia daturus.

In eodem Vasculi segmento, picti sunt duo iuvenes, quorum alter sedet in scopulo, habetque caput coronatum, sinistra tenet ramusculum: alter iuvenis stans, innixus baculo auxiliatorio, coronam, Etrusco peculiari modo contextam, ostentat. Inde sacra facturae adstant tres feminae, quarum altera coronam e rosis, & vittam adfert suspendendam: ea vero, quae in medio sedet, craterem & caulem plantae seu arboris tenet: altera stans speculum ostentat, vestem dilatat atque expandit.

In angustiori Vasculi fascia, seu, ut ita dicam, zona, picti sunt pisces multiplicis generis, quibus abundat locuples mare Tyrrhenum. Hos pisces, censebit forsitan aliquis, potius Neptuni, quam Iovis Sacra designare in picto Vase, cui etiam taurum mactari solitum scimus. Verum, quum in alio quoque Vase Etrusco Bibliothecae Vaticanae, eodem prorsus ordine ac modo picti sint pisces, & in eodem Vase Heroum praeclara gesta exhibeantur; iam manifestum est, pisces non indicare sacra Neptunalia. Pisces Iovi oblatos in sacris ab Etruscis, hinc libet arguere: quos tamen, more Hebraeorum, Aegyptiorum & Syrorum non sacrificabant (1). In ludis piscatoriis, Mense Iunio trans Tiberim fieri solitis, a Praetore Urbano pro piscatoribus Tiberinis, pisciculi vivi Vulcano Deo dabantur pro animis humanis (2).

In inferiore adlati Vasculi Etrusci segmento, picti sunt duo iuvenes: ex his alter ramum & lancem praeferens sedet: alter curstat, ramusculum & diota tenens, forsitan ad vina in honorem Iovis fundenda in libationibus, vel ad propinationes faciendas. Iuvenibus mulieres quinque, pereleganti cultu capitis & vestium ornatae, iunguntur, ut sacra peragant. Ex his duae sedent; nam prisco more adoraturi, sacraque facturi, iuxta altaria interdum stabant: interdum etiam sedentes supplicabant, qui, ut apud Suidam, βωμολόχοι dicebantur. Altera parvam scalam & crateram: altera corollam & crateram ostentat, ac forsitan dono exhibet Geniis, qui, utpote rite agentibus Iovis sacra & festa, manifesti ac praesentes adparuere. Duae ex reliquis feminis, saltantes vel cursitantes, vittam, arculam, sive cistam, solutam quoque
floream

(1) Vide Saubertum de Sacrif. Cap. XXI. (2) Ex Festo. Vide in voce *Piscatorii Ludi*.

floream corollam, & discum sive lancem donis refertum offerunt, praeferuntque. Altera femina dextro pedi insistens, post humeros Genii sedentis, vel facem accensam tenet, vel potius aliquod bacillum cum vertebra in fastigio, quo uti possit in suspensione vittarum & coronarum in honorem Iovis. Hae vittae ac solutae corollae (addantur etiam his placentae) frequenter in hisce antiquissimis Etruscorum Vasculis suspensae visuntur. Siquidem haec sacris operantium donaria ideo suspendebantur, ut vota Diis nuncupata, supplicantesque votorum compotes, benignitate Numinum, facti declararentur. Mos enim fuit apud Etruscos frequentissimus, ad Deos non accedere, nisi tenentes manibus vittas & ramos: quod etiam faciebant qui pacem petebant, Etrusco ritu, quem Virgilius frequenter indicat (1).

Iovi singulis Idibus Tusci publica sacrificia statis in locis facere consuevere: quae luculenter describit Macrobius (2); nam Iduum nomen Etrusca voce *Itis* vocabatur. Haec vero SACRA ac FESTA, quae in adlato Vase exhibentur, non menstrua, sed anniversaria fuisse videntur, solemni pompa, adparatu ac laetitia celebrata: & quidem incruenta, adducto oblatoque candido tauro, non vero caeso, quod genus sacrificii est omnium antiquissimum (3): extantque in Dempsteriano Opere exempla in Tabula XII. XXXVI. LXXVII. LXXVIII. in quibus victimae, aries, agna, porcus, caper ad sacrificia adducuntur, altaribus ignitis admoventur, in humeris atque in manibus deferuntur, non vero mactantur; quamquam etiam mox secutis temporibus victimas immolatas & mactatas fuisse constat.

Multa notatu digna ex hoc Etrusco Vase, atque ex aliis similibus, colligi possunt. Primum nonnulla delibanda sunt de *Epiphaniis* sive Adparitionibus Deorum, quos ad festa & sacra accedere, palam & manifestos fieri credidere: quin etiam, quasi peregrinantes advenirent, hospitalibus muneribus eosdem excipere consueverunt: idque indicant viri ac feminae pictae in Tuscanicis Vasculis, quae lances, fercula & crateres tenent, quas iisdem Diis advenientibus pro sacris xeniis offerunt. Crateras Homerus inter hospitalia dona enumerat (4). De Apolline *Επιδήμιου* haec Virgilius (5):

*Qualis ubi hibernam Lyciam Xanthique fluenta
Deferit, ac Delum maternam invisit Apollo.*

In

(1) Aeneid. Lib. VII. vers. 137. Lib. VIII. vers. 128. & 664.

(2) Saturnal. Lib. I. Cap. xv.

(3) Vide Saubertum de Sacrif. Cap. XXI.

(4) Odyss. Lib. O. vers. 115.

(5) Aeneid. Lib. IV. vers. 143.

In hunc locum Servius : *Constat, Apollinem sex mensibus biemis apud Pataram Lyciae civitatem dare responsa, & sex mensibus aestivis apud Delum*. Credebant etiam delubra insolito splendore collustrari, ac Dei praesentiam sentire & testari, quod liquet ex Claudiano (1) :

*Iam mihi cernuntur, trepidis delubra moveri
Sedibus, & claram dispergere culmina lucem,
Ad-ventum testata Dei.*

Id Etrusci ab Aegyptiis accepere : quod colligo ex antiquissimis Menfae Isiacae sculpturis, in quibus Dii praesentes adorantur flexo genu, muneribusque donantur. Quod igitur Ethnici crederent, Deos sacris adesse praesentes, & signa adventus sui ac praesentis maiestatis testari, e veteri Foedere, seu sacris Hebraeorum ritibus desumptum censet doctissimus Spanhemius (2) : siquidem haud incognita, sed celebris, atque ad posteros demissa, Iacob visio Dei viventis, qui Deum vidit facie ad faciem (3) ; & Moysis cum Deo adlocutio, eidemque adparitiones factae. Sed de Deorum Etruscorum *Επιφανών* Praesentium adparitionibus, haec satis sunt : alia complura qui cupit, adeat Cl. Senatorem Bonarrotium ad Monumenta addita Operi Dempsteriano (4).

Sacra facientibus adparent cum Iove tres Genii, qui, expansis ingentibus alis, praesentiam suam, dona ultro dantes & accipientes, testantur. Hi, ut arbitror, eiusdem Iovis Genii sunt : cui Etrusci tres, ut cernimus, adsignarunt, ut eius supremam potestatem dignitatemque declararent. Id non sine ratione factum puto ; nam ex Haruspicum Etruscorum libris constat, Iovem tres caeli partes obtinere (5), ac tres manubias (6) : in quo imperio, trium Geniorum opera, eum uti forsitan crediderunt ; idcircoque eius comites ac famulos sacrorumque participes fecerunt. Ceteris Diis vel unicum Genium, vel duos adsignarunt. In Museo Florentino insignem Gemmam protuli (7), in qua magna Deum mater Cybele, sive Terra, sive Ceres, a duobus Geniis, supra eius caput in aëre suspensis, coronatur : alter etiam Genius ante eam stans, tympanum, terrae symbolum, ab ea cupit accipere. Genii boni ac benefici, non secus ac Iupiter *Elicius*, e caelo evocabantur atque eliciebantur, ut Suidas docet (8).

Duae

(1) De Raptu Proserpinae Lib. I. vers. 7.
(2) In Hymnum in Apoll. vers. 13. pag. 56.
(3) Genes. Cap. xxxii. vers. 30.
(4) Toto §. xxii. pag. 30. 31.
(5) Vide Acronem in Horatium Carmin. Lib. I. Ode xii. vers. 18. Plinium Lib. II.

Cap. LII. LIII. Ciceronem Lib. II. de Divinat. Senecam Lib. II. Nat. Quaest. Cap. xxxii. & Cap. xli. xlv. & l.
(6) Ex Festo in voce *Manubiae*.
(7) Tom. II. Tab. xxxviii. pag. 87.
(8) In voce *Εἰκόν*. Tom. I. pag. 490.

Duae feminae sacrorum Ministrae; pictae in hoc Vase, speculum praeferunt: in aliis Vasculis frequenter id etiam viri faciunt, ut videre est in editis apud Dempsterum Tabula XXVI. XXVII. LXXXVIII. XC. Neque vero specula tantum, sed etiam flabella peculiaris figurae & ornatus, in sacris Deorum adferunt. Senator Bonarrotius de his nihil disseruit: recensuit tamen, & ad muliebrem mundum & domesticam suppellectilem pertinere adfirmavit (1). Sed cur in sacris haec instrumenta ab Etruscis adhibita sint, paullo diligentius est anquirendum.

Ad exornanda Deorum simulacra arbitror Etruscos specula adhibuisse in festis solemnibus, quando eadem simulacra in thensis omni cultu ornata (2), aquis fluminum lota (3), minio picta (4), per saepe etiam inaurata (5), vestibus pretiosissimis induta, tenuibus velis velata (6), torquibus, armillis, inauribus aureis, vittis, floreis corollis, atque encarpis decorata ac nobilitata, ad delubra sive ad aediculas cum solemnī pompa, cum hymnis & choreis deducebant; quare tam frequenter in Vasculis Etruscorum, quibus etiam in iisdem sacris usi sunt, vel eadem signa in pompis Deorum gestata, vel in aediculis Dii repositi visuntur, habitu sedentium, vel stantium, ad exemplum Aegyptiorum, ut cernimus in Mensa Isiaca. Si autem gestum quoque, quem faciunt, observemus, id clarius fiet; nam specula ad os admovent circumstantium, & quasi velint, ut ea consulant, obiiciunt, & obviam ea offerentes incedunt. Neque haec instrumenta interdum esse videntur paterae: quum frequentius orbicularis figurae occurrant, & in extimo orbe ornata sint pluribus globulis, forsitan gemmis, vel aliis Tuscanicis operibus, elegantioris ornatus & cultus gratia.

Opinionem hanc meam satis probabilem reddunt aliae feminae, alique viri simul picti in Vasculis Etruscorum, qui arculas & cistulas manibus praeferunt, ut in Tabula CLXIII. & in Tabulis iam indicatis apud Dempsterum. In his arbitror, Etruscos Cistophoros, Cistophoras atque Canephoras sacra mysteria, occulta quidem, nec profanis revelanda, si cistae clausae sint, prae tulisse: interdum etiam sacra dona, electa ac pretiosa ornamenta gestasse ad exornandos Deos, ac praesertim unguenta & olea, quibus eorundem Deorum simulacra, antequam in pompis cum laetitia deducerentur, perfunderent, omnique cultus elegantia exornarent, quod fieri consuevisse ostendit Pausanias (7).

Igitur

(1) Ad Mon. Dempst. S. xxxiii. pag. 67.

(2) Fusius G. Cuperus in Harp. p. 165. 166.

(3) Ovidius Fastor. Lib. iv. vers. 336.

(4) Vide Plinium Lib. xxxiii. Cap. vii.

(5) Ex Athenaeo Deipnos. Lib. v. Cap. vii.

(6) Vide Spanhemium in Hymnum Palladis vers. 70. pag. 559.

(7) In fine Lib. ix. Boeotic.

Igitur, ut ad id redeam, quod probare volebam, specula in pompis Deorum praelata, cum a viris tum a feminis, perspicue indicant, simulacra Deorum Etruscorum ad speculum comita fuisse, prisca superstitione. Quemadmodum enim, tum viris tum mulieribus lautioribus, erant Κοσμοπλόχοι Ornatores, & Κοσμήτραι Ornatrices, quae componendae comae & muliebris mundi curam gerebant; ita etiam Ornatores & Ornatrices Diis adsignatae ab Etruscis videntur, quae eos in festis comerent atque exornarent. Hanc Ethnicorum insaniam ita aperit Augustinus (1): *Sunt, quae IUNONI ac MINERVAE capillos disponunt, longe a templo, non tantum a simulacro stantes, digitos movent, orantium modo: sunt, quae SPECVLVM teneant. Ad rem etiam Tertullianus (2): Vnde & qui in IDOLIS COMENDIS, & in aris ornandis, & ad singulas horas salutandis, adulantur, curationem facere dicuntur. In Iliacae pompae solemnibus gestata specula & pectines, docet Apuleius (3): Aliae (mulieres) quae nitentibus SPECVLIS pone tergum reuersis, VENIENTI DEAE obviam com monstrarent obsequium: & quae pectines eburneos ferentes, gestu brachiorum, flexuque digitorum, ornatum atque oppexum crinium regalium fingerent. Idem Apuleius de templo Iunonis Samiae agens (4): Ibi donarium Deae perquam opulentum: plurima & argenti ratio in LANCIBVS, SPECVLIS, POCVLIS, & huiusmodi utensilibus (5). Ex quibus etiam colligere possumus, ea, quae in pompis Deorum deferebantur, corollas, citas, lances, specula, vasa, taenias, in templo eorundem Deorum, quorum festum agebatur, pro donariis relicta fuisse.*

Neque inobservata abibit femina illa, ut in Tab. CLXIII. quae sedet, tenetque dextra parvam scalam: cuius munus fuisse arbitror, sacra donaria, corollas, taenias, vittas & placentas suspendere in honorem eiusdem Iovis: vel etiam, admota scala, simulacrum eius comere atque exornare.

Visitur etiam in eodem Vase solum sparsum variis floribus festisque frondibus, quae ex eo quodammodo natae videntur. Siquidem viae, per quas in pompis Dii deducebantur, floribus & ramusculis conspergi solebant. De Cybele haec Lucretius (6):

*Aere atque argento sternunt iter omne viarum,
Largifica stipe ditantes, nunguntque rosarum
Floribus, umbrantes MATREM comitumque cateruas.*

S f

T A-

(1) De Civitate Dei Lib. vi. Cap. x.

(2) De Ieiuniis Cap. xvi.

(3) Miles. Lib. xi.

(4) Florid. Cap. xv.

(5) Si plura cupis adi Spanhem. in Observ. in Hymnum in Palladem versu 21.

(6) Lib. ii. Vide Gevartium in Statium. Silv. Lib. i. pag. 54.

T A B V L A C L X V .

SACRA CEREBALIA ET LENAEEA

*ex anaglypho antiquissimae Ollae fictilis
expenduntur & illustrantur.*

ANno CIO. IO. CC. XXV. Adriae Venetorum, celeberrimae Etruscorum Coloniae, quae Adriatico mari nomen dedit, & flumini Adriano, atque Adrianis finitimis paludibus, effossum est fictile Vasculum, seu potius Olla, cum unica ansa, ore lato, colore subrubro, flavedinis etiam nonnihil habens, figuris undique e plastico opere vetustissimo ornata, quam in suo Museo recondidit Vir Praeclarissimus Octavius Bocchius, Nobilis Adriensis, Iurisconsultus Venetus eruditissimus, qui singulari humanitate, accuratissime delineatam ad me misit: cui etiam ob alia complura huius generis eximia veterum Tuscorum monumenta mecum communicata, minime pares gratias referre possum. Ab hoc viro praestantissimo quamprimum, ut sperare libet, publici iuris fiet Historia Adriae, antiquae Etruscorum Coloniae, locorumque omnium, rerum gestarum, & virorum illustrium, qui ad eam pertinent: quo insigni opere, mirum quot & qualia adhuc incognita in lucem proferentur.

Primum in altero huiusce Ollae prospectu duo viri, quorum alter nudus, alter tunica sine manicis indutus, gesticulantes contum agitant, e quo utrimque in summo ligati pendent veluti lances, quos panes esse reor. Alii item duo viri nudi, idem, ut videtur, alternatim facere cupiunt, & ipsi vario modo gesticulantes. Pileum capite gerunt in acumen definentem, qui in usu facile apud veteres Adriae populos fuit. Mos veterum Etruscorum panes, placentas & marzas suspendere in honorem Deorum: quo ritu nil frequentius in eorum pictis Vasculis, praesertim in Vaticanis, cernitur; quamvis apud Dempsterum unicum sit exemplum in Tabula XI. Hi panes duobus lineis divisi sunt, quae crucem quodammodo referunt, ut videre licet in Vase superius adlato in Tabula CLVIII. Veteres Latini *quadræ* dixere hos panes, quod in quatuor partes essent divisi. De eorum usu, tum apud Romanos

manos tum apud veteres Christianos, luculenter differit Praeful Praestantissimus Ioannes Bottarius in Observationibus in Christianos Sarcophagos Romae Subterraneae (1), quod quidem eximium opus, omnigenae eruditionis fruge est refertum. Igitur Etruscos nostros, panes ita confecisse, & in quatuor partes divisisse, suspendisque in honorem Deorum, praesertim in Cerealibus sacris, ex his aliisque monumentis constat: quem morem iam pridem V. Cl. Franciscus Ficoroni, de Tesseris & Talis lusoriis veterum Romanorum erudite differens, observavit (2). Panem, in hunc modum factum ⊕, vel placentam saepenumero manu gerit Ceres Etrusca, cuius simulacrum supra observavimus num. 1. Tabula XLVII.

Igitur, si coniecturis non male adsequi videor, in hac Ollae facie, sacra in honorem CERERIS celebrantur a quatuor viris, eius sacrorum ministris, Saliorum more tutulatis: quod sacrum cum ludicra saltatione, ac panum agitatione & suspensione, de qua Suidas (3), peractum videmus. Apud Romanos in VESTALIBUS sacris, V. Eidus Iunias in honorem Vestae celebratis, quae eadem est ac Ceres, cibi in puris patellis, molae floreis fertis coronatae, & panes, ex asellis coronatis dependentes, dono mittebantur, atque offerebantur (4). In medio eorumdem quatuor virorum adstat femina cum veste succincta, quae pectori sinistram manum admovent, altera canistrum gestat; ni forte sit μύλλος, ex sesamo & melle fictus: qui etiam in Thesmophoris Syracusanis in honorem eiusdem Cereris circumferri solebat, ut auctor est Athenaeus (5), redditque rationem Vossius (6), quem vide.

Cum sacris CERERIS, sacra LENAEA, in honorem Bacchi Vinemiarum tempore fieri solita, coniunguntur, expressa in altera Ollae facie; nam vir, porcellum Cereri immolandum in humeris ferens, dextra manu tenet vasculum, quod capedunculae figuram habet. Alter vir sacrificulus, obviam ei factus, utrem vinarium in sinu desert. Sequitur deinde victimarius, qui caprum, Bacchi victimam, adprehensis eius cornibus, ictu fustis mactare videtur. Inde venit femina, ut videtur ex gestu & habitu corporis, temulenta: quae duas lagenulas vino plenas deferens, puellum altera inebriat. Dum haec aguntur, vir in lectulo iacens, forsitan etiam personatus, feminam ad se abductam complectitur.

Si vero in prima quoque Ollae facie non Cereris, sed Bacchi Orgia repraesentari aliquis censeat, quod in pertica non panes, sed

S f 2

oscil-

(1) Vid. & Bonarrot. in Vasa vitr. pag. 59.

(2) Pag. 9. & 10.

(3) In voce Εἰρησιώνη. Tom. II. pag. 29.

(4) Hoc sacrum describit Ovidius Fastor.

Lib. VI. vers. 390. Vide etiam Fabrettum ad Tabellam Iliadis pag. 339.

(5) Deipnosoph. Lib. XIV.

(6) De orig. Idolol. Lib. II. Cap. LVIII.

oscilla potius suspensa videantur; ita ut Bacchi lusus ille, per pagos & compita fieri solitus, satis etiam frequens apud Oscos, & per Italiam sparsus, ut notat Philargyrius (1), referatur; hanc explicationem cum anaglypho opere magis convenire adfirmabo: praesertim quum a Virgilio, veterum consuetudinum observatore diligentissimo, ita describatur, ut cum hoc schemate perbelle congruat (2):

*Non aliam ob culpam ΒΑΣΧΟ caper omnibus aris ,
Caeditur , & veteres ineunt proscenia ludi :
Praemiaque ingentes pagos & compita circum
Thesidae posuere , atque inter pocula laeti
Mollibus in pratis unctos saliere per utres .
Nec non Ausonii , Troia gens missa , coloni
Versibus in comitis ludunt , risuque soluto ,
Oraque corticibus sumunt horrenda cavatis :
Et te , ΒΑΣΧΗ , vocant per carmina laeta , tibi que
Oscilla ex alta suspendunt mollia pimu .
Hinc omnis largo pubescit vinea foetu :
Complentur vallesque caevae saltusque profundi ,
Et quocumque Deus circum caput egit honestum .
Ergo rite suum ΒΑΣΧΟ dicemus honorem
Carminibus patriis , lancesque & liba feremus ;
Et ductus cornu stabit sacer hircus ad aram ,
Pinguiaque in verubus torrebimus exta columnis .*

T A B V L A C L X V I .

G E N I I S A C R V M

*hymnis , suffitu , musicis modis & saltatione
a feminis celebratum .*

MAtthaei Aegyptii, viri longe celeberrimi, deque litterarum republica optime meriti, tanta ac tam singularis in me semper fuit & humanitas & benevolentia, ut statim accepto nuntio huiusce mei operis, complura, quae ad Etruscos pertinent, monumenta, & quidem insignia, suo

(1) Ad Virgil. Georgic. Lib. 11. vers. 389. (2) Ibidem vers. 380.

fuo Museo probe delineata mittenda curarit. En alterum eius Vasculum, Etrusca pictura praenobile, in quo tres feminae, sacra, ut arbitror, faciunt GENIO, forsitan NATALI, vel, si mavis, etiam AMORI. Vtrumque sacrum in tota antiquitate celebre admodum est. Siquidem apud omnes gentes, e divini Voluminis historiis, pervulgatum persuasumque fuit (1), esse Spiritus, quorum ministerio utatur Deus in orbe administrando: esse etiam alios Spiritus, quos GENIOS dixere, quorum in tutela, ut quisque natus est, vivat (2). Doctrinam omnem & cultum GENIORVM Etrusci, ut etiam paullo superius observavimus (3), ab Aegyptiis acceperunt, qui quatuor GENIOS homini nascenti adsignarunt, ut auctor est Macrobius (4): *Aegyptii DEOS PRAESTITES homini nascenti quatuor adesse memorant*, ΔΑΙΜΟΝΑ, ΤΥΧΗΝ, ΕΡΩΤΑ, ΑΝΑΓΚΗΝ. hoc est, GENIVM, FORTVNAM, AMOREM, NECESSITATEM. Diem natalem quotannis celebrantes, GENIVM coronabant floreo ferto, perfundebant unguentis, libum ei offerebant, thure & mero sacrum faciebant: quod a Plauto (5) & a Tibullo (6) describitur.

Quo vero ritu Etrusci GENIO sacra fecerint, ex hoc insigni Vasculo aperte liquet. Ara tripes, satis elegans, fere in medio saltantium feminarum posita est: e qua supra quatuor ordines liliorum, quorum etiam fit mentio in divinis Paginis, quum templi candelabrum describitur (7), surgit crater, in quo poni solebant odoramenta, quae adolebantur in honorem Numinum, ut eorum suffitu delectarentur. Trigonum pulsante Sambuciftria, quae sedet, reliquis duabus feminis interim sacras choreas agentibus, atque inter haec hymnos de more canentibus, ad aram praesens, elatis expansisque alis, adstat GENIVS, & ipse saltans, qui dextra manu nescio an tibias, an vero faculas duas praefert. Adparente GENIO, feminae, omni cultu ornatae, ut solebant, natalem diem celebrantes, admirabundae eum intuentur. Eaedem feminae circa aram saltare, ex ipsa figurarum constitutione, videntur. Labet igitur hinc colligere, apud Etruscos GENIVM, & ut suspicor, NATALEM, suffitu, hymnis, musica modulatione & saltatione in annuis sacris cultum fuisse. Non dubito etiam ad bibendum & epulandum invitari consuevisse. Credebant enim Deos, conviviorum, uti & sacrificiorum participes fieri, atque oblatas dapes & vina, quae libabantur, degustare (8).

Quan-

(1) Vossius de orig. Idol. Lib. I. Cap. VI.

(2) Vide Censorinum de Die Nat. Cap. I.

(3) Ad Tab. LXXXVIII. pag. 212.

(4) Saturnal. Lib. I. Cap. XIX.

(5) In Prologo Aululariae.

(6) Lib. II. Eleg. II. Lib. IV. Eleg. IV.

(7) Exodi Cap. XXV. vers. 31.

(8) Vide Reinesium Synt. Inscript. Cl. I. num. LXXXV. Observationes ad Inscript. ant. Etr. Urb. Par. I. pag. 322. 323.

Quandoquidem ex Macrobio compertum est, AMOREM quoque inter Deos Praestites numerari, quem Aegyptii singulis hominibus ab ortu adsignarunt; non erit, opinor, improbabile, si AMORI, Deorum antiquissimo, ut ait Hesiodus, eodem ritu iisdemque caerimoniis sacra a feminis Etruscis facta suspicemur, ut sibi vel iam nuptis vel nupturis faveret. EROTICA ea sacra Graeci dixere; quae Plutarchus (1) & Pausanias (2) describunt. Sed de his sacris ad sequentes Tabulas dicam.

T A B V L A   C L X V I I . C L X V I I I .   C L X V I I I I .

*SACRA VENERI AMORI ET HYMENAE O
facta a Sponsis, ex Etrusco Vase illustrantur. Nova Nupta,
novusque Maritus carpento ducti ad sacra facienda.*

Nuptiis, apud veteres Tuscos, nil sanctius nilque augustius fuit. Siquidem dum nuptiae celebrabantur (mos enim Etruscorum fuit ante ostium domus clausum, quod nuptiis perfectis aperiebatur, dextras iungere) Deos nuptiarum & coniugiorum praesides, de quibus diximus, sibi praesentes ac faventes adesse credidere, si bono animo, pura mente, castoque ritu in manum convenirent: sin minus, opinati sunt adesse eosdem Deos ultores: adesse etiam ultrices Furias, maxime omnium terribiles, cum gladio & face, quae adversa fata, aerumnas, luctum & mortem imminemtem declararent: quod ex adlatis monumentis apud Dempsterum, & ex Tab. LXXXIII. num. 11. huiusce operis apertissime liquet. Neque etiam nuptias celebrare consueverunt absque praevis auspiciis & sacris, quae luculenter exponit Dempsterus (3). Primum in his Cereri porcus immolabatur, ut auctor est Varro (4): *Nuptiarum initio antiqui Reges, ac sublimes viri in ETRURIA, in coniunctione nuptiali, nova nupta, & novus mari-*

(1) In Erotico in principio.

(2) In Atticis Lib. 1. Cap. xxx. in Boeoticis Lib. 1x. Cap. xxvii. & Cap. xxxi.

(3) De Etruria Reg. Lib. 111. Cap. xix. pag. 294. 295. 296. 297.

(4) De re rust. Lib. 11. Cap. 1v.

maritus primum porcum immolant. Prisci quoque Latini, & etiam Graeci, in Italia idem fecitasse videntur; nam & nostrae mulieres, & maxime nutrices, naturam, qua feminae sunt, in virginibus adpellant porcum, & Graeci χοῖρον, significantes esse dignum insigni nuptiarum. Praeerat nuptiis Ceres, Tuscorum opinione. Calvus antiquus Poëta:

*Et leges sanctas docuit, & cara iugavit
Corpora coniugis, & magnas condidit urbes.*

Ad sacra vel Cereri, vel etiam Veneri & Iunoni Iugali facienda, in more apud Etruscos positum fuisse video, ut novae nupta, novusque maritus irent carpento vecti. Id non obscure declarant plures Vrnae sepulcrales, in quibus nuptae flammeo velatae, vel solae, vel cum novo marito, pretiosis pulvinis innixae, in diviti carpento a mulis tracto, deducuntur. Exemplum nunc primum in lucem profero in Tabula CLXVIII. ex Etrusco Sepulcro marmoreo, Volaterris eruto, quod exstat in Aedibus Nobilium Falconciniorum: cui alterum fere simile penes me habeo. Carpentum praeit servus lampadarius, accensa cum lampade viam collustrans: vel quia noctu sponsi euntes ad templum Veneris, pervigilia facere debebant: vel etiam quia sine taedis & facibus nuptiae minime auspicatae habebantur. Vir equo insidens, obviam sponis factus, dextram manum, viamque cedit: quod decus Romani Virginibus Vestalibus (1), dignitatis causa, postea sanxerunt. Interdum Furia carpentum praeire solet, ut cernitur in meo Etrusco Sepulcro. Vir dextrum, coniux sinistrum latus tenet in carpento. Carpentum sequitur ancillula, quae in aliis Vrnis Etruscis, hoc ipso emblemate sculptis, canistrum sive calathum tenet, donis, ut reor, plenum, Veneri SPONSAE, cuius simulacrum Etruscum supra dedimus in Tabula CIII. dedicandis. Adest etiam servus pedisequus, in aliis Vrnis Etruscis interdum duo vel tres, ex ea familiae turba, quam describit Plautus (2).

Nunc primum ex hoc Vrnae anaglypho discimus, quae fuerit carpenti Tuscanici structura & ornatus: quod ab Etruscis, qui eius inventores fuere, minime dubitandum est Romanos accepisse; nam, Tuscorum exemplo, Virgines Vestales & Flamines, ad sacra in Capitolio facienda euntes (3), postea etiam Praefectus Urbi, Praefectus Praetorio, & Vicarius Urbis, carpento usi sunt (4).

Sacra

(1) Vide Senecam Controv. I. & VI. ult.

& Lipsum de Vesta & Vestal. Cap. XI.

(2) In Aulularia Act. III. Sc. V.

(3) V. Tacitum Annal. Lib. XII. Cap. XIIII.

& quae adnotantur a viris doctis.

(4) De honore carpenti eiusque usu apud veteres Romanos, vide Schefferum de re Vehiculari Lib. I. Cap. XVIIII.

Sacra, quae Graeci dixerunt ΠΡΟΤΕΛΕΙΑ (1), in honorem Veneris, apud Etruscos celebrata a nova nupta novoque marito, ni fallor, exhibet perinsigne Vasculum, quod servatur in Museo Presbyterorum Oratorii Neapolitani: quodque duplici schemate, tum in anteriore, tum in averfa parte egregie delineatum, ut ostendit Tabula CLXVII. & CLXVIII. ad me misit Iacobus Del Monaco, eiusdem Oratorii Praepositus meritissimus. Cernitur VENVS SPONSA sedens in sella, quae Homero dicitur κλισμός, ut advertit Athenaeus (2), dignissimis quibusque adponi solita: peculiaris tamen figurae; nam tripes est, utrimque anconibus pro fulcris brachiorum instructa: cuius pluteus seu anacliterium, ad humeros & caput reclinandum, figuram habet crucis, eiusque extremis ansae quaedam, tamquam monilia, adiunctae sunt; quo facilius, ut arbitror, loco moveri & exportari posset. Sedem Etruscam huius generis, numquam antea visam, quae throno seu fastigio imposita est, dignitatis causa, alii felicius explicabunt. Valerius Chimentellius, vir doctissimus, nullam mihi stipem contulit. Pedibus eius ὑποπόδιον subiectum cernimus, mobile scabellum, in quo, ut videtur, deposita est zona virginea, quam Etruscae novae nuptae Veneri offerebant consecrabantque.

Adstat coram Venere nova nupta, flammeo velata, ornataque monili, armillis, ac pretiosis vestibus, quae dextram cum dextra Veneris iungit, quasi spondeat, se iura connubialia servaturam. Insidet capiti Veneris columba ei sacra, coniugalis amoris insigne, quae corollam praefert, ut videtur, myrteam. Veneri famulantur duae feminae, forsitan Nymphae vel Charites: quarum altera arculam muliebris mundi eiusdem Veneris aperit: altera cestum eius praefert. Non procul etiam parata mensa, in qua vas, ni fallor, unguentarium repositum. Cernitur quoque iuvenis, pectorali fascia cum bulla in medio eminente, & veste picturata amictus, qui duas faces accensas atque erectas praefert: qui, ut opinor, est HYMENAEVS, *boni coniugator amoris: qui rapit teneram ad virum virginem*, ut canit Catullus (3), quique ex gestu saltare videtur.

Superne, inter Venerem & novam nuptam, volitant duo GENII, eiusdem Deae individui comites & famuli, EMEROS & EROS (4): vel e numero eorum, quos Action, in nuptiis Roxanes & Alexandri, pinxit in insigni tabula, quam spectandam in Olympiam portavit (5). Ex his Geniis alter taeniam nuptialem, vel eiusdem Vene-

(1) Meursius illustrat in *Graecia Feriata*, pag. 237.

(2) Lib. v. Cap. vi.

(3) Carm. lx.

(4) Hos describit Lucianus in *Iudicio Deorum* Tom. II. pag. 38.

(5) Vide eundem Lucianum Tom. III. in *Herodoto & Actione*.

Veneris cingulum : alter dextra vasculum olei odorati , quasi Deae capiti infundat , & fertum myrteum praefert , quo eam coronet .

In altero eiusdem Vasculi elegantissimi prospectu , sacra AMORI facientes Sponsae , toto corpore nudae , pictae sunt : quarum altera speculum , altera cingulum solutum tenent : stantque iuxta aram , in qua insidet manifestusque sacra sua celebrantibus adparet AMOR , qui dextra aviculam bene caudatam , hirundinem suspicor , ostentat ; haec enim avis ingeniosissima , contubernii hominis amica , atque amoris symbolum , perhibetur (1) . Palmae ramos , velis seu taeniis maioribus ornatos , non procul positos videmus ; quia forsitan mos fuit Etruscorum cum huiusmodi ramis ad sacra ΕΡΩΤΙΚΑ accedere . Ara AMORIS , ut cernimus , celsissima est , qualis Diis Caelestibus , Etrusco ritu , poni mos fuit (2) . Impositus est columellae , quae a duabus basibus sustinetur , crater satis latus ac rotundus , in quo sacra libamina infundebantur , lectaque odora menta cremabantur . Id etiam fecisse Romanos , testatur vetus inscriptio apud Fabrettum (3) , quae cetera inter donaria recenset ARAM ODORIBVS REPLETAM . Neque vero de huiusmodi arae figura dubitare possumus , quum frequens sit in Etruscorum monumentis apud Dempsterum , praesertim in Tab. XVI. in qua forsitan eadem sacra a nova nupta , novoque marito celebrantur , adparente eis super aram CVPIDINE : atque etiam in Tabula LXXVIII. in qua ara vasi est longe simillima . Omnium vero antiquissimae arae , apud Etruscos fuere quadratae , undique purae , vel altiores vel humiliores , pro ut Diis conveniebant , quibus consecrabantur : non raro etiam festa fronde , tamquam monili , exornatae . Secutis temporibus , quo elegantiores essent , capitibus arietinis & bubulis , itemque sigillis Deorum , atque aliis sacris emblematis , Romani eas ornare consueverunt . Suspicio etiam ex gestu , Sponsas circa aram AMORIS , sacras choreas agitasse .

Iuxta eandem aram AMORIS , sedent duae feminae , Veneris ornatrices , quae templo eius serviebant : quorum altera speculum , altera , ut reor , strigilem , praefert ; qua , qui munditiei corporis studebant , utebantur . Ad sacra accedit alia femina , quae arculam cum donis portat ; forsitan una e Psacadum numero , quarum officium erat , crines tincturis , coloribus , gemmis , auroque eleganter disponere : fibulas , monilia , inaures ad formae decus adiicere , de quibus luculenter eruditissimus Spanhemius (4) . E fenestella profert caput femina , quae nescio an Veneris , an vero Sponsae imago

T t

esse

(1) Ex Aeliano de Animal. Lib. I. Cap. LII.

(3) Inscr. ant. Cap. II. num. 93. pag. 79.

(2) Vitruvius de Archit. Lib. IV. Cap. VIII.

(4) In Observat. in Hymn. Palladis vers. 22.

esse possit. In altera Vasculi facie picta est eodem modo fenestella, postibus antrorsum reſeratis, sed omnino vacua.

T A B V L A CLXX.

S A C R A E T R V R I A E.

*Cista & mysteria Bacchi a CABIRIS seu CORYBANTIBVS
in Etruriam delata: his Etruscorum initiationes,
ex antiquis monumentis elucidantur.*

REm plane arduam ac perdifficilem adgredior, dicturus pauca nunc pro opportunitate, multa, ut spero, dum erit otium, de SACRIS ETRVRIAE: quae, quoniam vulgari nefas habebatur, minime mirandum, si tamquam recondita & arcana, sagaci silentio maxime omnium a vetustis Ethnicis scriptoribus occultentur. Qui enim his sacris initiabantur, iurare debebant, nemini ea se ullo umquam tempore revelaturos. Exstat Arretii haec insignis inscriptio, sub statua L. Valerii Iunioris, ut arbitror, posita a Plebe Urbana, decreto Decurionum Arretinorum, quae eum AD SACRA ETRVRIAE IVRATVM edocet (1):

L . V A L E R I O
L . F . P O M
I V N I O R I . E Q . P
I V R A T . A D S A C R A
E T R . P O N T . Q̄ . A E D . I I . V I R
A C C E N S O . V E L A T O
P L E B S V R B A N
L D D D

Iuramento adaſtos, qui sacris BACCHI initiati erant, testatur etiam Livius, agens de Bacchanalibus (2), cuius verba lubet adferre: *Qui tantum initiati erant, & ex carmine sacro, praecunte verba Sacerdote, preces fecerant, in quibus nefanda coniuratio in omne*

(1) Hanc protuli & illustravi in Par. 11. Inscr. ant. Etr. Urb. num. 13. pag. 279.

(2) Decad. 14. Lib. VIII. Vide etiam Cl. M. Aegyptium ad S. C. de Bacch. pag. 63.

omne facinus ac libidinem continebatur : nec earum rerum ullam , in quas IVREIVRANDO OBLIGATI ERANT , in se aut alios admiserant , eos in vinculis relinquebant .

Nullus igitur dubito , SACRA ETRVRIAE , ad quae initiati iurare cogebantur , fuisse sacra BACCHI mysteria , quae ab Etruscis Romani accepere . Laconum coloni , qui in Italia plurimi fuere , etiam ante Troiae excidium ⁽¹⁾ , omnium primi Italos ea docuere . Cum Laconibus diu versati Tyrrheni , ut observat doctissimus Matthaeus Aegyptius in Explicatione S. C. de Bacchanalibus ⁽²⁾ , sacra , quae apud eos omnium celeberrima erant , SAMOTHRACIA sive CABIRIA , maximo in honore usuque habuerunt : quo factum proculdubio est , ut Phoenicum Aegyptiorumque religiones , ac praecipue BACCHI cultum Tyrrheni adiscerent , in Italiam importarent , Tyrrhenosque Ionii finus accolas docerent : a quibus tandem BACCHANALIA , DIONYSIA , CORYBANTIACA , sive quocumque tandem adpelles nomine , foeda illa mysteria , Etruscis Campanis tradita sunt , unde ad Romanos pervenere .

Ex adlato superius in Tabula LVI. aheneo simulacro vetustissimo unius e Diis CABIRIS , prolatoque in observationibus Clementis Alexandrini ⁽³⁾ testimonio disertissimo , quod supervacaneum est rursus repetere , clarissime liquet , Etruscos sacra BACCHI mysteria , initiationes & mysticam cistam a CABIRIS sive CORYBANTIBVS accepisse . Hos vero puros putosque fuisse homines , Rheae & Baccho initiatos , censet idem Cl. Aegyptius ; qui horum Deorum sacra & cultum in Etruriam invexere . Cista ipsa , in qua hi CABIRI Bacchi veretrum , & alia quaedam , profanis incognita , occultarunt , ex antiquissimis hisce sculpturis , quae nunc primum mea cura in lucem prodeunt in Tabula CLXXX. num. I. & II. manifeste evincit , quanto honore Bacchum coluerint Etrusci ; nam in aedicula eam repositam cernimus , loco valde edito atque honorifico : in aediculis vero , ut videre est in aliis , his simillimis , apud Dempsterum Tabula XXVI. XXVIII. XXX. & XXXII. praeter simulacra Deorum , nil aliud Etrusci collocare consueverunt ; quare perspicuum est , huiusmodi sacram cistam , quam Apuleius , *secretorum capacem* , ac Valerius Flaccus *tacitae formidinis plenam* , adpellant , Etruscos maximo in honore & cultu habuisse .

Ea viminibus contexta apertissime videtur , cuius fastigio seu tholo imminet globus , quo facilius adprehensa , velatis manibus ,

T t 2

Etru-

(1) Ex Dionysio Halicarnassensi Lib. II. & Plutarcho in Numa .

(2) Pag. 16. quem vide .

(3) Pag. 137. 138.

Etrusco more (1), a Cistophoris in Orgiis, sacraque Bacchi pompa circumferretur. De cistarum sacrarum figura, structura, usu & consecratione, Diisque quibus tribuebatur adsignatione, omnium cumulatissime nuper disseruit vir exquisitae multiplicisque eruditionis, amicus meus, Ioannes Lamius: qui etiam de sacris Bacchi Orgiis multa luculenter in medium protulit (2).

Cistae Etruscae rotundae, atque omnino clausae, sinuosus serpens advolvitur; non vero ut in cistis aliarum nationum, quae in antiquis monumentis observantur, ex ea semiaperta erumpit: qui quidem serpens multis de causis ipsum Bacchum, eiusque virtutem & divinitatem exprimit, eique sacer est, atque in eius sacris, quum aliquis initiabatur (3), ut exploratum, multa cum religione adhibitus (4). Etrusca cista Aegyptiae est valde similis.

In priore Etruscorum Sepulcro, Volaterris defosso in praediis Franceschiniis, relato in eadem Tabula CLXX. videmus adsimilem aediculam elegantissimam: eius vero postes clausi sunt, neque in ea reposita cista conspicitur: sacrae tamen initiationes eodem ritu iisdemque caerimoniis peraguntur a feminis, quae adstant, monili, armillis & zona unionibus distincta, admodum ornatae. Sinistra gladium tenent, qui e balteo, zonae adnexo, dependet: dextra manu e patera, quam invergunt, nescio an aquam, an sanguinem, super caput virorum, in sella curuli ante ipsum tabernaculum sive aediculam sedentium, effundunt. Sedentes, ut diximus, veteres vota concipiebant: quod & factum ab initiatis hinc notare possumus. Numa quoque Pompilius in arcem deductus, in lapide sedens, velato capite, ad meridiem versus, Romae Rex inauguratus est ab Etrusco Augure, qui ad laevam eius sedem cepit (5). Heic quoque Antistitae expiatrix stantes, laevam initiatorum tenent: ipsi vero initiati, corpore in dexteram verso, respicientes initiantes mulieres, ad laevam se convertunt: dextra vero pars, ut video, apud Etruscos in sacris expiationibus fuit auspiciatissima. Orestem, maternis Furiis agitatam, Troezenii, aqua ex Hippocrene hausta, expiarunt, ut auctor est Pausanias (6). Mulieres *Εγχευρίσπαι*, quarum etiam meminit Plato (7), vocabantur, quae homines piaculo obstrictos lustrabant, sanguineque victimae eos adspergebant, de quibus Suidas (8). Homines, piaculis obstricti, profani & abominabiles,

(1) Ex Livio Lib. v. de Iunone Veientum.

(2) Dissertat. vi. inter ceteras Academicorum Etruscorum Corton.

(3) Vide eundem Cl. Io. Lamium ibidem, & Fabretum Inscription. ant. Cap. vi. pag. 429.

(4) Vide Vossium de orig. & progr. Idolol. Lib. II. Cap. xiv. & Lib. III. Cap. xi.

(5) Ex Livio Lib. I. Histor.

(6) In Corinthiac. Lib. II. Cap. xxxi.

(7) In Minoe, sive de Lege.

(8) In voce *Εγχευρίσπαι*. Tom. I. pag. 677.

les, *Εὐαγγεῖς* dicebantur (1). Igitur gladius, quo accinctae sunt Etruscae Antistitae, tenentque, dum eos viros imberbes ac minime rastos capite initiant, facile persuadet, sanguine vel sacrae victimae (praeius vero crediderim agni vel ovis (2), quam etiam ab Aegyptiis mactatam scimus, & in sacris lustrationibus ab Etruscis adlatam ex sequenti Tab. CLXXII. constabit) vel potius eorundem fontium hominum elicto cruore perfusos fuisse. Neque etiam mirandum, id muneris initiandi sacris Bacchi, penes Etruscas feminas Antistitas extitisse; quum ex Livio constet, occultis Bacchi mysteriis tum viros tum feminas initiavisse (3).

Quod vero in his Etruscorum sculpturis, praeviae ad Bacchi mysteria initiationes & expiationes celebrentur, praeter arcanam ciſtam, indicant etiam amphorae sculptae in tympano aediculae: quamvis non negem a Tusco artifice tamquam ornamenta adponi potuisse: tum etiam, quia in Deorum templis amphorae sacrificales servabantur in usum sacri ministerii. Quod vero me magis movet, observatuque dignum est, quod initiati manus decussatas, quae etiam vinculis colligatae sunt, pedesque habent cothurnis ornatos, qui maxime omnium Baccho tribuuntur: ac praeterea chlamyde, quam bulla in medio adstringit, amicti visuntur. Illud praeterea adnotandum, quod quum in curuli sella eminentiore sedeant, pedes, patriciis calceis ornatos, imponunt cumulo lapidum, qui pelle instratus cernitur, ut mihi, ipsa archetypa diligenter observanti, visum est: neque id est inverisimile, quum Suidas testetur (4), caesarum victimarum pelles substratas fuisse pedibus eorum, qui piaculo polluti lustrabantur: atque hinc colligimus, qua de causa id sacrum suscipiant viri non vulgares, sed primarii Etruscorum; ut piaculis expiati, iusti evaderent, & ita futurae beatitudinis, ut miseri credebant, pignus consequerentur. Neque dumtaxat post mortem, verum etiam in vita aliis feliciores & honoratiores initiati habebantur. Porro duplex fuit lustratio, ut ostendit doctissimus Ioannes Marshamus (5), vel expiatio a caede, & a delictis, vel praeparatio ad sacra maiora percipienda. Vtramque lustrationem sive expiationem haec Sepulcrorum anaglypha referre possunt. Haec pauca delibasse sufficiat; alia mox in medium proferam, quum temporis angustiis consulere non oportebit.

T A-

(1) Ex eodem Suida Tom. I. pag. 732. in eadem voce.

(2) Vide Strabonem Lib. XVII. pag. 803.

(3) Decadis IV. Lib. IX.

(4) Vide in voce *Διὸς κώδρον*. Tom. I. p. 604.

(5) Seculo XI.

TABVLA CLXXI.

SACRA CABIRIA

*sive SAMOTHRACIA expiatoria, ab Etruscis celebrata,
ex antiquissimis monumentis expenduntur.*

CABIRIA sacra, a Diis, quos Samothraces maxima religione profecuti sunt, nomen ac dignitatem accipere. Qui autem fuerint CABIRI DII, qui in libris Augurum Etruscorum, teste Varrone DIVI POTES vocantur (1), ex dictis iam constare video. Horum sacra occultaque mysteria adeo celebria, totoque fere orbe pervulgata fuere, ut plurimi etiam Heroes, inter quos Iason, Orpheus, Hercules, Castor, Pollux, Agamemnon, Vlysses alique, iis initiari voluerint (2); credebantur enim imbuti iustiores fieri & sanctiores, & in quibuscumque periculis praesentissimos habere Deos, & naufragio maxime esse prorsus immunes. Ex quibus omnibus erui ratio potest cur in Sepulcris veterum Etruscorum, tam frequenter pro emblematis hi Heroes sculpti sint, praesertim Vlysses Sirenas praetervectus, & viri, itemque iuvenes ac pueri iisdem sacris initiati, ut in hac Tab. CLXXI. num. 11. & in sequentibus nunc primum cernimus. Iisdem religionibus mystice imbutus memoratur etiam Tarquinius, Demarati Corinthi filius, qui factionem Cypseli fugiens, Tarquiniis confedit, & in Etruria eadem mysteria, iam cognita, vel instauravit vel amplificavit; quique Deos Penates uno templo ac tecto colendos proposuit ac coniunxit, ut notat Macrobius (3) ex Varrone (4).

Quo vero ritu ac caerimoniis, & quibusnam praesentibus haec sacra CABIRIA initiati perciperent, ni fallor, haud obscure indicat insigne Sepulcrum marmoreum, Volaterris erutum in praediis Franceschiniis, quod ipse diligenter observavi, & me coram, ut & alia, delineari feci, quod exhibeo in Tab. CLXXI. num. 1. Iuvenis, qui initiatur, laevo genu flexus, arae humili innititur, brevi tunica sine manicis amictus. Pedes usque ad genua nudos

(1) Lib. iv. Ling. Lat.

(2) Vide Diodorum Siculum Lib. v.

(3) Lib. 111. Saturnal. Cap. 14.

(4) Rerum Humanarum Lib. 11.

nudos habet, capite pileum gerit, qui sectum ovum imitatur. Dextra & sinistra, quod notatu dignum, tenet rotam, compluribus radiis, forte duodecim, constructam, quot signa caelestia habet Zodiacus: qua etiam rota, humana aetas, & conversio eius ad meliorem frugem, item iuxta veteres Aegyptios, ut docet Plutarchus (1), potest designari. Suspicio etiam, CABIRIIS SACRIS initiatos, antequam a Sacerdote expiarentur, peccata sua confiteri consuevisse; nam huius rei gratia ea sacra suscipiebant, ut integri vitae scelerisque puri evaderent. Mos fuit vetustissimus, ut fontes homines, ad rotam adligati, scelera sua confiterentur: quem indicat Aristophanes in Pluto (2): & adfert eius verba Suidas (3), qui notat, id etiam in proverbium transisse; nam Athenis erat rota, ad quam servi adligati poenas dabant. Igitur probabile est, ut dixi, huiusmodi homines initiatos, rotam tenentes, scelus, quo foedati erant, palam aperuisse, seque obnoxios confessos esse, ut ita sacrae expiationis capaces haberentur. Quod vero Mystagogae, quum aliquos initiarent, peccati saltem gravioris confessionem postularent, in Apophthegmatis ostendit Plutarchus, ac similiter in Laconicis, cuius testimonium adfert Lomeierus (4).

Dum haec aguntur, Antistita, ornata monili (iam enim ex praecedenti Tabula apertum est, omni cultu ornatas Etruscas Antistitas sacra ministrasse) rotam e manibus eius iuvenis, qui initiatur, divellere nititur: quasi forsitan ita ostendat, iam habita scelerum confessione, initiationem optime promereri. Adstat etiam non procul e Furiis una, cothurnis calceata, veste succincta, lataque zona praecincta: ipsam Antistitam impellens dextra; laeva vero facem intentans, quasi eum terreat, si peccata sua fateri noluerit.

Ad dexteram, adprehensis initiati capillis, irruit in eum districto gladio vir nudus, qui necem non veram, sed adparentem minitatur: non enim credibile, SACRIS CABIRIIS initiatos homines internecione deletos esse; sed, ni fallor, levi vulnere percutiebantur, ut se, & aram quoque, proprio cruore respergerent, atque ita criminum, quibus obnoxii erant, remissionem consequerentur. Prope percussorem adstat Sacerdos CABIRORVM Deorum, qui lustrationem fieri mandat, & sedulus observat. Hunc Graeci *Coën* vocabant: ad quem pertinebat lustrare homines sceleratos, ut docet Hesychius: *Κόης* ἱερεὺς ΚΑΒΕΙΡΩΝ ὁ καὶ ταύρων Φονέα, οἷς γὰρ Κόης. *Coës* Sacerdos CABIRORVM, homicidam lustrans; aliis *Coës*. Ex Hebreo fonte *Coës*, idest *Cohen*, valet Sacerdos, ut ostendit vir

(1) In vita Numae edit. Paris. pag. 69. 70.

(3) Tom. I. in voce ἐνὶ τροχῷ. pag. 839.

(2) Pag. 87. (43. editionis Basil.

(4) De vet. Gent. Lustration. Cap. xxxiii.

vir magnus Bochartus (1). Ex hoc vero monumento intelligimus, Caborum Sacerdotem, eorundem sacrorum forsitan Regem, apud Etruscos, non per se, sed per ministrum suum lustrasse fontem hominem, sive homicidam. Hi forsitan ministri ab Etruscis CADOLI dicti sunt, quorum meminit Dionysius Halicarnasseus his verbis (2): Οσα δὲ παρὰ Τυρρηνοῖς, καὶ ἔτι πρότερον παρὰ Πελαγοῖς, ἐτέλουν ἐπὶ τε ΚΟΙΤΗΤΩΝ, καὶ Μεγάλων Θεῶν ὀργιασμοῖς οἱ καλούμενοι πρὸς αὐτῶν ΚΑΔΩΛΟΙ, ταῦτα κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ὑπηρετοῦν τοῖς Ἱερεῦσιν οἱ λεγόμενοι νῦν παρὰ Ρωμαίων ΚΑΜΙΛΛΟΙ. Quae autem apud Etruscos, ac prius etiam apud Pelasgos, in CVRETVM, & Magnorum Deorum mysteriis peragebant ii, qui vocabantur CADOLI; haec ministeria eodem modo Sacerdotibus praestabant, qui nunc a Romanis dicuntur CAMILLI. CVRETAS eosdem ac CABIROS & CORYBANTES fuisse iam satis exploratum est (3). Ex hoc etiam Etrusco Sepulcro perspicuum est, qui fuerit huius generis Sacerdotum cultus: barbatus est, & tutulum capite gerit.

In Samothracia, hi, qui initiabantur, in antrum Zerynthium, sive speluncam caliginosam, Diis CABIRIS sacram, descendebant: in qua etiam HECATES sacra peragebantur, cui canes immolabant: quae ex Lycophrone, eiusque Scholiaste, Stephano, Suida, aliisque pluribus auctoribus notat idem Bochartus (4). In his sacris solemne etiam illud fuit, ut initiati in folio collocarentur, aliis interea Mystis agitantibus in circulo choreas: quem ritum θρονισμὸν & θρόνοσιν dixere, cuius meminit Dio Chrysostomus (5). Id in his sacris, vel etiam in honorem Bacchi, factum fuisse ostendit adlata nuper Tabula CLXX. in qua viri, in curuli sella valde eminenti sedentes, sacra suscipiunt.

Mysteria CABIRIA sive SAMOTHRACIA fuisse occulta & arcana, coactosque initiatos silentii sui iusiurandum praestare ad aram, praeter complures auctores, docet Iuvenalis (6):

Iures licet & SAMOTHRACVM,
Et nostrorum aras.

CABIROS Deos Etrusci cultu omnium maximo devenerati sunt, eorumque numen non secus ac FVRIARVM, praesentissimum habuere. Hos etiam, quemadmodum & Furias, cruciare apud Inferos noxios homines credidisse, liquet e picturis Etrusci Sepulcri,

(1) Georg. Lib. 1. Cap. XII.

(2) Ant. Rom. Lib. 11. pag. mihi 92.

(3) Astorium de Diis Cabiris §. VII. & IX.

(4) Ibidem, loco superius adlato.

(5) Orat. XII.

(6) Satyr. 111. vers. 144.

cri, prope moenia Corneti detecti: quod exhibetur in Dempsteriano Opere Tabula LXXXVIII. Picti in eo sunt damnati variis tormentorum generibus, quos Furiae facibus adurunt, & cum uncinis accedunt, ut eos lacerent. Adest etiam cum Furiis unus e Diis CABIRIS, qui sinistra confertum uncinis instrumentum, dextra malleum gerens, ad damnatum, in aëre manibus suspensum, accedit, ut lancinet & torqueat; quia, criminibus foedatus, sacra forsitan CABIRICA, vel etiam EVMENIDVM suscipere noluit. Eodem cultu vestium, iisdemque cum instrumentis, ut in picturis Etrusci Sepulcri, sculptus est unus e CABIRIS Diis in nummo Thessalonicensium in Macedonia, qui peculiarem honorem his Diis praestitere, & CABIRIA certamina, de eorum nomine dicta, celebrarunt: ut etiam constat ex nummo Gordiani Pii apud Vaillantium (1). Forfan etiam, ille pictus in postremo segmento, qui palliatum hominem ad Orcum deducit & trahit, alter CABIRVS est; quum eodem vestium cultu sit exornatus.

T A B V L A CLXXII.

S A C R A M I T H R I A C A.

Solemnis Etruscorum BAPTISMVS, quo ritu quibusve caerimoniis traditus ac susceptus, ex antiquissimis monumentis ostenditur.

Solem nem apud Etruscos BAPTISMATIS traditionem per manus Sacerdotis, aliis sacris Ministris adstantibus, additis modulationibus, precibus & carminibus, ceterisque caerimoniis, quas mox indicabo, nemo alius certe, quam Diabolus, nequissimus humani generis hostis, excogitavit docuitque: qui, ut insanas gentes, divinae lucis expertes, in sui servitium & obedientiam miserandum in modum captivaret, lustrandi complura genera, aëre, aqua, igne, sanguine, aliasque februationes monstravit, ut Deum divinae legis conditorem sapientissimum aemularetur. Callidissimas eius artes ita aperit Tertullianus (2): *Diabolus ipsas quoque res Sacramentorum, in Idolorum mysteriis aemulatur. Tinguunt & ipse quosdam, utique credentes & fideles suos, expia-*

V v

tio-

(1) Imp. Num. Gracc. pag. 91. 144.

(2) De Praescript. adv. haeret. Cap. XL.

tionem de LAVACRO repromittit, & sic adhuc initiat MITHRAE: signat ille in frontibus milites suos: celebrat & panis oblationem, & imaginem resurrectionis inducit, & sub gladio redimit coronam. Quid? quod & summum Pontificem in unis nuptiis statuit? habet & virgines, habet continentes. Ceterum si Numae Pompilii superstitiones revolvamus, si sacerdotii officia & privilegia, si sacrificalia ministeria & instrumenta & vasa illa sacrificiorum & piaculorum, & votorum curiositates consideremus, nonne manifeste Diabolus morositatem Legis Mosaicae imitatus est? Addo etiam, Etruscos, compluribus seculis ante Numam Pompilium, non solum in usu habuisse BAPTISMA, verum etiam sacram χειροτονίαν; nam Etruscae Antistitae manus imponunt iis, quos initiant, ut alibi ostendam, adlato Etruscae Vrnae anaglypho opere. Constat enim, initiatos complura probationum genera experiri debuisse, antequam sacris Deorum, ac praesertim MITHRAE, admitterentur: quae mox considerabimus.

Quod vero adinet ad BAPTISMI apud antiquiores gentes originem, aliqui sunt, qui referunt ad pervulgatam illam de magno diluvio notitiam (1): quod Deus misit, ut terram, scelestissimorum hominum pessimis criminibus foedatam ac corruptam, aquis lustraret: eoque lubentius credunt, lustrales aquas ex hoc fonte apud Ethnicos profluxisse, quod S. Petrus BAPTISMVM orbis Christiani καθάρσιον, diluvio ἀντίτυπον esse dixerit (2).

Praecipuum hoc antiquissimae religionis caput apud Etruscos, peculiarem ac valde luculentam dissertationem postulat. Nunc vero paucis tangam, quae observatu digna sunt; in aliud tempus lautiora daturus, atque hanc celeberrimam lustrationem elucidaturus. Figurae, quae in Sepulcro marmoreo, relato num. 1. sculptae visuntur, sunt tredecim. Primum iuvenis, qui initiatur, nudo capite, praelonga veste sine manicis indutus, cingulo praecinctus cernitur: quem adprehensum in ulnis ita tenet elevatque parte dextra eius Susceptor, militari habitu & chlamyde amictus, caput habens pileo tutulato adopertum, ut arae rotundae, encarpis coronatae, incubare faciat, & ut aqua superfusa, e capite eius in ipsam aram effluat. Ad sinistram Sacerdos, sive sacrorum Rex tutulatus, sacerdotalibus vestibus & toga, duplici clavo distincta, conspicuus, dextra manu pateram invergit super caput eiusdem iuvenis, qui initiatur, solemnique ritu eum baptizat. Laeva manu aliquid praefert: non vestem, sed forsitan fasciculum hyssopi, quam in purgationibus magnae vis fuisse, etiam Ethnici observant

(1) Vide Io. Spencerum de Leg. Hebraeor. Vol. II. Lib. III. Dissert. III. Cap. II.

(2) Epistol. I. Cap. III. vers. 21. & Genesios Cap. VII. vers. 11.

runt adhibueruntque (1). Hinc inde circumstant Mystae, inter quos alii duo capite gerunt tutulum, sacerdotale insigne; e quibus alter, qui adstat iuxta Sacerdotem baptizantem, utroque genu flexo, humi provolutus conspicitur. Est etiam Mysta chlamydatus, qui praelongo conto ad aram admoto, omni conatu ita eam sistit, ne collabi possit: vel hoc fieri solebat, ne sacrum malo aliquo omine disturbaretur: vel forsitan ut impediretur Sacerdos si fugam cuperet adripere; nam ita sculptus videtur, ut pedibus non consistat, sed quasi fugam simulet. In aliis huiusce generis Etruscorum sculpturis, sacrum BAPTISMA referentibus, ut in adlata num. 11. arae quadratae confectae sunt: quarum etiam in medio ardet ignis, qui, ut in adlata Vrna, in terram cecidit, quod veteres male ominosum existimarunt. Iuxta Susceptorem tres alii Mystae, qui & Eoptae dicebantur, circumstant, quorum alter, eodem modo in terra prostratus, pedes initiati retinere videtur.

Inter hos Mystas duae etiam feminae adsistunt, officium suum implentes, vel, ut in aliis huic simillimis Sepulcris veterum Etruscorum, ferculum vel agnum deferunt, vel cymbalum pulsant. In medio unus e collegio Vatum adstat, tabulam utraque manu sublatam deferens, e qua axamenta, ut reor, canit, nimirum carmina in laudem eius viri, qui BAPTISMA suscipiebat. De his ita Festus: *Axamenta dicebantur carmina Saliaria, quae a Saliis Sacerdotibus canebantur, in universos homines composita; nam in Deos singulos versus facti, a nominibus eorum adpellabantur, ut Ianulii, Iunonii, Minervii.* Haec sacra carmina, quae cantari solebant, in axibus seu tabulis descripta fuisse videmus: quod quidem Iosephi Scaligeri opinionem in eum Festi locum confirmare potest.

Interfunt etiam solemnii sacri BAPTISMATIS traditioni e suis collegiis Fidicen, qui fides citharae seu lyrae plectro pulsat, & Tibicen, qui canit paribus tibiis; nam ad tiliarum cantum mos apud Etruscos fuit clarorum virorum res gestas cantare. Hinc exemplum Romani accepere, qui in sacris, praesertim publicis, Tibicines & Fidicines, institutis eorum collegiis, interesse sanxerunt (2).

Etrusci BAPTISMATIS traditionem expressam esse in hac perinsigni Vrna marmorea, quae exstat Perusiae in aedibus Nobilium Comitum Ansidaeorum praeteriit, neque observavit Amplissimus Senator Bonarrotius; nam pictor apud Dempsterum in Tab. IX. num. 11. multa cum incuria & oscitantia, uti & alia Sepulcra, quae BAPTISMATIS lustrationem referunt, & Tabulam XXXVII. num. 1. & 11. delineavit; quare nil mirum, si haec oculatissimum

V v 2

Bo-

(1) Ex Porphyrio de Abstinen. Lib. 1 v. §. vi. (2) Rosinus Ant. Rom. Lib. 11 I. Cap. xxxi.

Bonarrotium fugerunt . Quum versaret Perusiae , contuli Dempsterianas Tabulas cum his archetypis : quae quum vidissem nec diligenter , nec fideliter expressa , rursus , me praesente , a meo pictore accuratissime delineanda curavi . Bonarrotius a pictore deceptus , qui longe ab oculis suis haec delineavit , censuit , in hac Vrna repraesentari Bacchi mysteria ; ei enim videbatur miles ille imaginem pueri Dionysii in lebetem coniicere : ad fabulam respiciens , qua ferunt (1) , Dionysium puerum cum Curetibus choreas ducentem , crepundiis deceptum , dilaniatum fuisse : cuius membra primum in lebate elixaverint , & deinceps verubus infixas igne assaverint . Longe aliter res se se habet : equidem nullum heic lebetem cerno , sed aram rotundam , in aliis Sepulcris quadratam , modo frigidam , modo ignitam : cum vero , quem lustrat Sacerdos , non nudum , sed tunica forsitan lanea , eaque alba satis longa vestitum conspicimus , qui color sacris initiatis convenit . Ipsum anaglyphum marmoreum est in quibusdam locis mancum & detritum ; verum quae supersunt , a schemate delineato , & in hoc opere edito , minime variant .

Accedit , quod complura huic similia Sepulcra Perusiae occurrunt : nulla vero cum hoc emblemate in aliis totius Etruriae urbibus observavi ; quare suspicari primum est , Perusiae frequentius haec sacra Etruscorum tradita fuisse : vel quia in ea urbe , quae inter Etruriae capita numerabatur , locus fuit peculiaris huic sacrae lustrationi destinatus : vel quia tam solemniter alibi non tradebantur : & forsitan ibi magnus Sacerdos & Rex huiusce sacri Etruscorum in honorem DEI MITHRAE , sedem habebat .

In altera Vrna marmorea , quae sequitur , quaeque adservatur in suburbana Villa Vgolinia , quarto a Perusia lapide , orantis ritu iuvenis ille , qui initiatur , manus expandit : e cuius sinistro brachio soluta corolla , e lauri foliis conferta , dependet ; nam lauri ramos in sacris expiationibus adhiberi solitos , satis exploratum est (2) . Illud vero observatu dignum , quod tum Sacerdos , tum etiam Minister prope eum stans , eo corporis motu ac gestu sculpti sunt , ut fugam vel metum indigant . Minister etiam , ut in aliis Vrnis , dextra manu firmum atque immobile tenet caput Sacerdotis BAPTISMA ministrantis : quod etiam fit , dum alio ritu piaculum Etruscorum celebratur , ut videre est in alia Vrna apud Dempsterum Tab. XXXVI. Quid vero hic gestus significet , alibi explicabimus . Accedit ad sacrum femina , ovem in ulnis deferens
pro

(1) Vide Clem. Alexandrinum in Admonit. ad Gentes, & Eusebium de Praeparatione

Lib. II. Cap. VI.

(2) Ex Theocrito Idyll. XXIV.

pro expiatione peccati ; nam initiatus pecuniam λύτρον , vel huiusmodi animalia legitima offerre debebat .

In hac baptismali lustratione credi potest adhibita potius aqua marina , quam naturalis , vel e puteis vel e fontibus ac fluviis petita . Siquidem putabant , ut auctor est Proclus , aquam marinam vim purgandi magnam habere ; eo quod salis sit particeps , qui aliquam in se continet ignis particulam : ideoque Gentilium Sacerdotes ea in lustrationibus suis utebantur , eaque adspergebant , quae lustrare volebant : fordes vero lustrati hominis in mare proiciebant (1) . Res sacras singulari puritate tractandas ipsi quoque Ethnici sanxerunt ; quapropter nec vota nec sacra facienda illotis manibus : neque ad sacra accedendum , nisi puris ac mundis vestibus : & vasa dumtaxat munda in sacro ministerio adhibenda omni cum puritate censuerunt .

Ex adlato superius Tertulliani testimonio apertissimum est , BAPTISMVM ad sacra MITHRAE mysteria pertinuisse : quod etiam alibi idem Tertullianus declarat (2) : *Nationes , inquit , sacris quibusdam per LAVACRVM initiantur , Isidis alicuius , aut MITHRAE . Ipsos etiam Deos suos lavationibus efferunt . Ceterum villas , domos , templa , totasque urbes adspergine circumlatae aquae expiant passim . Certe ludis Apollinaribus & Eleusiniis tinguntur : idque se , in REGENERATIONEM & impunitatem periuriorum suorum , agere praesumunt .* Ex his vero genuinis Etruscorum monumentis liquet , initiatum MITHRAE mysteriis , non solum aqua lotum ac baptizatum , verum etiam igne probatum fuisse ; nam in aliis sculpturis idem Mithriacus initiatus aquam Baptismatis ita suscipit , ut admotus ad aram a Susceptore , ignis in ea accensi flamma aduratur : quod quidem probationis genus , aliquando factum , aliquando etiam praetermissum , ex iisdem Etruscis Urnis colligimus .

Haec in honorem DEI MITHRAE , quem Etrusci quoque peculiari religione coluere , eundemque cum Sole credidere (3) : cuius etiam simulacrum aeneum supra dedimus in Tab. XXXVIII. agebantur ab insanis eius cultoribus : quae quidem a Persis & Chaldaeis accepisse credibile est ; nam apud eos celeberrima MITHRAE mysteria fuisse compertum est . Aegyptiis quoque adsimile BAPTISMA , in sacris Isidis celebratum , colligimus ex Tertulliani superius citato testimonio ; & ex hoc Apuleii (4) : *Sacerdos , stipatum me religiosa cohorte , deducit ad proximas balneas : & prius sueto LAVACRO traditum , praefatus Deum veniam , purissime CIRCVMRORANS abluit .*

MI-

(1) Ex Homero Lib. 1. Iliad. vers. 313.

(2) De Baptismate Cap. v.

(3) Ex Strabone Lib. xv. Suida , Hesychio .

(4) Metamorph. Lib. ix.

MITHRAE initiati ac Mystae, tamquam novo militiae sacramento auctorati, milites DEI INVICTI dicebantur; quare in his etiam Etruscorum sculpturis, tum Sacerdos, qui initiat, tum etiam Susceptor initiati, ac circum aram adstantes Mystae, omnes militaribus ornamentis insignes sunt. Exstat inter Donianas Inscriptiones ara Romana (1), quam MITHRAE DEO INVICTO ex voto suscepto dedicatam fuisse suspicatus sum, quod a L. Aponio Chrysomallo posita fuerit OB GRADVM PERSICVM; quia a Persis MITHRAE cultus & mysteria manarunt. Complures enim fuere gradus probationum, quas si initiati patienter ferrent, tunc demum perfectiora mysteria edocebantur: de quibus paullo inferius dicam.

T A B V L A C L X X I I I .

S A C R A M I T H R I A C A

*apud Etruscos etiam igne peracta, ad purgationem
& expiationem animae, & quo ritu,
ex Etrusco Vase declarantur.*

Non minorem in igne quam in aqua purgandi vim inesse, veteres Etrusci credidere: e quibus elementis quum omnia constare arbitrarentur: nec ignorarent, aquis diluvii mundum purgatum renatumque, & in fine seculorum igne renovandum (2); ob id homines quoque criminibus obnoxios, ad meliorem frugem puritatemque vitae, per aquam & ignem restituendos esse non dubitarunt. Nullam in homine corporis partem expiatione vacare debere existimarunt: linguam melle ab omni peccato expurgabant, ut tradit Porphyrius (3): per quinquaginta dies ieiunare, versari in solitudine, biduum flagris caedi, in nives viginti dies immitti, & alia huiusmodi per gradus perpeti voluerunt (4). Addit Gregorius Nazianzenus (5) in SACRIS MITHRIACIS cruciatus, stigmata notasque, aut etiam mysticas VSTIONES initiatos sustinuisse.

Quo nam autem modo hae vstiones fierent, ostendit Etruscum

(1) Class. II. num. 12. pag. 66.

(2) Scriptorum veterum testimonia adducit Lomeierus de Lustrationibus veterum Gentilium Cap. XIX. quem vide.

(3) De Antro Nymph. pag. 260.

(4) Vide Phil. a Turre de Mithra Cap. v.

(5) Orat. II I. Stileut. in Iulianum. Vide Cl. Montfauconium in Diar. Ital. Cap. XIV.

scum Vasculum , picturis insigne , ac maxime singulare , quod adservatur in Museo V. Cl. Abbatis Ludovici Constantii : quodque peraccurate delineatum ad me misit Clarissimus Praeful Ioannes Bottarius , de antiquitate optime meritus . Itaque , ut eius perarum emblemata describam , cernitur DEI MITHRAE simulacrum impositum basi & fastigio valde eminenti , reconditumque in aedicula , duabus columnis suffulta . Neque vero , quia in adlata Tabula XXXIIII. specie iuvenis MITHRAM effictum vidimus , censendum est , hanc effigiem ei minime convenire posse . Haud enim eum dedecet barba , quam vetustissimo exemplo ei Persae & Chaldaei tribuerunt (1) , atque etiam Aegyptii , qui pari modo Bacchum primum , antiquissimum , atque etiam Indicum , cum talari veste (2) , & Mercurium (3) barbato effinxere : eoque modo Etrusci nostri Ianum expresserunt : qui Dii , uti & MITHRA , idem ac Sol habiti sunt (4) . Maxime vero peculiaris est cultus vestium ; nam iisdem fere , quae etiamnum apud nos in usu sunt , Sacerdotum vestibus , palla ad imos pedes demissa , & pallio , veluti superhumerali , amictus cernitur . His vestibus DEVS MITHRA exornatur , vel quia tamquam princeps Sacerdos ea sacra instituisse creditus est : vel etiam , quia Dii alba defluente , & veste satis proluxa sacris adparere censebantur : iidemque cum hoc ornatu , ad virtutem & maiestatem magis testandum , ut adparerent , invocabantur exorabanturque (5) .

Igitur ante imaginem MITHRAE , duo viri , ad imitationem eiusdem Dei , cui se devovebant , cultumque & sacra silentia iurabant , eodem modo barbati , ad focum in humo accensum , simul expiantur ; sed diverso plane expiationis modo . Nam , qui in dextra est , toto corpore nudus , velatis panniculo dumtaxat pudendis , iacet in carruca , manetque immobilis , ligatis manibus ac pedibus , quasi reus , & criminum conscius ; pedibusque dumtaxat ad ignem , qua in parte acrior esse solet , admotis , expiatur . Alter , qui laevam tenet , quasi iam tyrocinium faciens , ad alios maiores gradus lustrationis postea ascensurus , toto corpore liber , indutus tunica oblonga , pariterque succincta & manuleata , laevo genu tantum humi flexo , dextro incurvato innixus , MITHRAM
fusp-

(1) Vide Iul. Caes. Bulengerum in Eclog. ad Arnobium Cap. vi. Philippum a Turre de Mithra Cap. III.

(2) Ex Diodoro Sic. Lib. III. & Lib. IV. pag. mihi 138. & 149. Pausania in Corinthiacis Lib. II. Cap. xxx. Vide Bonarrotium ad Numism. max. mod. pag. 440. Musei Flor. Tom. II. Gemm. Tab. VI.

(3) Vide quae observavi ad Musei Flor. Tom. I. Gemm. Class. IV. pag. 138.

(4) Ex Macrobio Sat. Lib. I. Cap. XVIII. & Cap. XIX.

(5) Ex Tibullo Lib. III. Eleg. IV. vers. 35. Lib. IV. El. IV. vers. 35. Propertio Lib. II. Eleg. XXI. vers. 16. Adde Virgilium Aeneid. Lib. I. vers. 404.

suspiciens, iunctas manus ad extremum flammae apicem adurit. Perspicue igitur videmus ex hac insignis Vasculi pictura, quomodo Etrusci SACRIS MITHRIACIS initiati, igne probati fuerint: ac pariter quanta & quam intolerabilia a suis cultoribus sibi tribui voluerit Diabolus, qui est ἀνθρωποκτόνος ἀπ' ἀρχῆς. Id etiam faciebant miseri homines desiderio beatitudinis post mortem consequendae; nam initiati sacris hisce mysteriis, post mortem statim apud Elysios in beatorum coetum admitti credebant: quare etiam Herculem, in Oeta monte combustum, ad Deos migrasse, & ipsum Deum factum tradunt (1). Secus vero nocentes homines, qui nullum lustrationis genus in vita percepissent, apud inferos pati poenas adsimiles lustrationibus cum aëre, aqua, & igne institutis, credebant, quas ita Virgilius descripsit (2):

*Ergo exercentur poenis, veterumque malorum
Supplicia expendunt: aliae panduntur inanes
Suspensae ad ventos: aliis sub gurgite vasto
Infectum eluitur scelus, aut exuritur igni.
Quisque suos patimur Manes: exinde per amplum
Mittimur Elysium, & pauci laeta arva tenemus:
Donec longa dies, perfecto temporis orbe,
Concretam exemit labem, purumque reliquit
Aetherium sensum, atque aurai simplicis ignem.*

Quamvis autem haec lustratio, percepta ad ardentis ignis flammam, privata videatur, nullo adstante Sacerdote, eamque praebente; tamen in loco religioso peractam, ac forsitan in templo eiusdem Dei MITHRAE, ante eius imaginem, quod auget huius probationis seu καθάρμου dignitatem, suspicari possumus. Fiebant pariter huiusmodi lustrationes non solum igne, verum etiam fumo & sulphure, & taedarum ardentium mutua per manus traditione, quarum frequens mentio apud Lucianum. Interdum etiam peractae memorantur titione ardente ex ara sumto, quum victima adolebatur, eoque in vase lustralis aquae merso: qua, ut docet Euripides (3) & Athenaeus (4), eos, qui adessent, conspersos purificabant.

Quod vero vir ille τελεσόμενος, nudus, in carruca positus sit, dum igne expiatur, etsi id rei peragendae, & corporis comodo

(1) Vide Lucianum in Hermotimo Tom. II. pag. 182.

(2) Aeneid. Lib. VI. vers. 739. Vide etiam

Servium ibidem.

(3) In Hercule fur. vers. 928.

(4) Deipnosoph. Lib. IX. Cap. XVIII.

modo fieri potuit; video tamen, Etruscos tanto honore profectos esse homines sacris mysteriis initiandos, ut eos ad mysteria in curru deducere & comitari consueverint. Huius honoris & dignitatis eximium exstat exemplum in Tabula XLVII. Operis Dempsteriani, e pictura insignis Vasis Etrusci desumptum: in quo iuvenis, triumphantium more, corona redimitus, dextra craterem, sinistra vel sceptrum, vel potius aspergillum praeferens, procedit, ut etiam explicat Cl. Bonarrotius (1), ad Cereris sacra mysteria Eleusinia celebranda, quae proculdubio Etruscis cognita atque in usu fuere: & quod observatu dignum, sedet in curru alato, a dracunculis tracto, ad imitationem currus eiusdem Cereris, cuius sacris erat initiandus; nam eum praecedunt tres feminae, quarum proxima facem ardentem & hamulam praefert, altera craterem, tertia vero amiculum e capite tollit: deinde initiando occurrit Sacerdos coronatus: nec procul etiam posita cernitur ara, ad quam profiteri & iurare debebat. Currum sequitur altera femina cum face ardente: post hanc laureato capite venit sacrorum Rex, tenens hastam seu sceptrum: demum femina lancem seu craterem ostentat. Igitur perspicuum est, apud Etruscos in usu fuisse, ut homines sacris mysteriis initiandi, sedentes in curru deducerentur, ac solempni pompa & comitatu honorarentur.

Memorant multi nobiles scriptores, cum primisque Virgilius (2), Strabo (3), Plinius (4), & ex eo Solinus (5), haud procul Vrbe Roma in Faliscorum agro, perpauca exstitisse familias, quas *Hirpias* dicebant, quae ad Soractem montem, annum sacrificium in honorem Apollinis facientes, per ignem ambulare consueverunt, quae tamen non adurebantur. Hoc sacrum haud censeo in hoc eximio Vasculo expressum esse; nam viri illi ab his longe diversi videntur: nec aliud sacrum, quam MITHRIACVM, cum probatione ignis peractum exhiberi, multa, quae adnotavimus; suadent.

Ceterum salitio per flammam, piaculi causa fiebat ad placanda Numina, quod a Romulo antequam aeternae Urbis moenia conderet, & in Palilibus factum scimus (6). Id quoque factitatum constat a virginibus in honorem Persicae Dianae, cuius templum summae religionis fuit Castabili Ciliciae oppido (7). Consuevere etiam parentes, ut notum est ex divinis Libris (8), filios ac filias suas transducere per ignem, non solum ut eos purgarent; sed ut hoc ritu idolorum suorum cultui aeternum consecrarent.

X x

T A-

(1) Ad Monum. addita Dempst. §. x.

(2) Aeneid. Lib. xi. vers. 785.

(3) Geograph. Lib. v. pag. 226.

(4) Histor. Nat. Lib. vii. Cap. 1.

(5) Cap. 11. & vide Salmasium pag. 60.

(6) Ex Dionysio Halicarnass. Lib. 1.

(7) Vide Seguinum in Numis. sel. pag. 12.

(8) Regum Lib. iv. Cap. xvi. & xvii.

T A B V L A C L X X I I I I .

S A C R A M I T H R I A C A

*cum effusione sanguinis suscepta apud Etruscos: an id etiam
factum in honorem VENERIS, HECATAE, MATRIS*

*DEVM & FVRIARVM. De victima humana,
iuvenum puerorumque immolatione.*

S Incera haec & genuina veterum Etruscorum monumenta, quae exhibent MITHRIACOS initiatos, quos milites vocat Tertullianus (1), districto gladio, non alieno, sed proprio cruore in honorem DEI MITHRAE se expiantes; apertissime evincunt, Diabolum, infensissimum CHRISTI Servatoris nostri hostem, quamplurimis seculis ante exordium Christianae religionis, sese ei obicere, & obviam ire omni ope & calliditate conatum esse. Etenim quia iam ab initio praesenserat, eum pretioso suo sanguine quodcumque redempturum humanum genus (2), innumerosque Martyres inde prodituros, qui eius gloriosum nomen toto terrarum orbe palam confiterentur; idcirco ei se opponens, simulacrum suum, MITHRAE nomine, obcaecatis cultoribus adorandum proposuit; & quemadmodum IESVS CHRISTVS Dominus noster, virtute sua, Sol, Ignis, Leo, Victor adpellari meruit; ita & hic vaferrimus hostis, Sol, Ignis, Leo, atque etiam Inviictus dici voluit (3): quin etiam, ut novo militiae sacramento deceptos omni fraude cultores suos obstringeret, ac nefariae superstitionis iugo subiiceret, MITHRIACA sacra ubique gentium invexit. His per varios gradus traditis, Baptismi sacrosanctum mysterium adumbravit ac praevertit, expiationem delictorum, & interioris hominis renovationem de lavacro repromisit, ut verbis utar Tertulliani (4). Insuper divinae Eucharistiae imaginem ingessit, proposito in iisdem sacris pane & poculo aquae, ut consideravit Iustinus Martyr (5): & hoc amplius publicam exegit scelerum confessionem, igneque suos initiatos probari praecepit: quae omnia quum

(1) De Baptismo Cap. v.

(2) Vide D. Augustinum in Cap. 1. Ioannis Tract. vii. num. 6. edit. Bened. Tom. III. part. 2. pag. 344.

(3) Phil. a Turre de Mithra Cap. v.

(4) De Praescriptionib. Haeretic. Cap. xli.

(5) Apolog. II. pag. 98. edit. Parisien. Graecolat. MDCXV.

quum patienter tulissent , ad penitiorum myſteriorum religionem iam provectis , ſummam in vita & poſt mortem felicitatem ſpondit , quam dare minime potuit . Haec omnia dum cernimus apertiffime teſtata in vetuſtiſſimis ſculpturis Etruſcorum , e quibus maiores noſtri orti ſunt , gratias omnipotenti Deo agamus perpetuas , qui nos , ineffabili ſua pietate , de tenebris vocavit in admirabile lumen ſuum , fecitque genus electum , regale ſacerdotium , gentem ſanctam , populum acquisitionis (1) .

Igitur ex octoginta gradibus ſuppliciorum , forſitan praecipuus ac ſummus fuit , cruentum illud martyrium , quod ficte ſubire cogebantur , qui MITHRIACA SACRA perficere voluiſſent ; nam iuvenis ille initiatus , ut cernere eſt in Tab. CLXXIII. num. 11. palmam , ſuae conſeſſionis & teſtimonii praemium , laeva tenet : dextra vero quum gerat diſtrictum gladium , eo ſe percuſſiſſe indicat , & ſuo ſanguine aram DEI MITHRAE reſperſiſſe , cui flexo dextro genu innititur . Neque vero ſolam palmam arbitror in praemium traditam his initiatis , qui ſanguinem ſuum profuſiſſent ; verum honoris cauſa pileum quoque , ſive mitram & tiam Perſicam , quam in his Etruſcorum monumentis peculiari ornatu factam cernimus , quam etiam in his tantum cruentis ſacris initiati praeferunt ; ceteros vero homines , reliquis minoris ordinis SACRIS MITHRIACIS devotos , caput nudum habere videmus . Hoc inſigne capitis Mithriacorum militum indigitare videtur Tertullianus , qui exprobrans fidelibus , quod caput , diademati Chriſti reſervatum , roſis & auro damnarent , ita ait (2) : *Erubeſcite commilitones eius (CHRISTI) iam non ab ipſo iudicandi , ſed ab aliquo MITHRAE milite : qui quum initiatum in ſpelaeo , in caſtris vere tenebrarum , coronam interpoſito gladio ſibi oblatam , quaſi MIMVM MARTIRII , debinc capiti ſuo accomodatam , monetur obvia manu , a capite depellere , & in humerum , ſi forte , transferre , dicens , MITHRAM eſſe coronam ſuam ; atque exinde numquam coronatur : id quod in ſignum habet ad probationem ſui , ſicubi tentatus fuerit de ſacramento : ſtatimque creditur MITHRAE miles , ſi deiecerit coronam , ſi eam in Deo ſuo eſſe dixerit . Agnoſcamus ingenia Diaboli , idcirco quaedam de divinis adſeſtantis , ut nos de ſuorum fide confundat & iudicet .*

Ex his Tertulliani verbis explicari forſitan poteſt , qui ſit alter iuvenis , qui dextram manum ita capiti ſuo imponit , ut ex eo videatur in humeros reicere pileum , quo coronatur . Hoc geſtu facile teſtatur , ſe iam probatum eſſe , ſolumque MITHRAM agnoſcere coronam ſuam . Siniftra eius manus , iniuria vel tempo-

X x 2

rum

(1) Ex Epift. D. Petri Cap. 11. verſ. 9.

(2) De Corona milit. in fine .

rum vel fossorum, trunca est, nec facile est divinare, quid ea praetulerit.

Haec mihi consideranti, illud mirari subit, Diabolum feminas quoque ad hoc nefarium martyrii genus non instigasse, ut etiam hoc capite divini AGNI gloriam aemularetur, quem tot inclytae virgines, sanguine effuso, cum martyrii palma secutae sunt; nam in antiquissimis hisce aliisque sculpturis, quae in Etruria frequenter erutae sunt, praesertim in agro Volaterrano finitimisque locis, & circa castrum Pognam, his MITHRIACIS SACRIS humano cruore foedatis, numquam feminae initiatae observantur: eae tamen adstant, ut vidimus, tamquam ministrae, solemnibus Baptismati ceterisque lustrationibus, quas elucidavimus ad Tab. CLXX. CLXXI. & CLXXII. Has coniicit egregius Antonius Van-Dale adpellatas fuisse *Matres Sacrorum*, quemadmodum Sacerdos Sacrorum Mithriacorum, *Pater*, atque etiam *Pater Patrum*, & *Pater Patratus* vocabatur; id testante Eunapio & vetustis inscriptionibus (1).

Iuxta initiatum, mitra & palma donatum, notanda est praealta columella ordinis Ionici, in qua superposita est nux pinea. Hanc inter mysteriorum symbola praecipuum locum habuisse, scimus ex Clemente Alexandrino (2), qui arcanas Gentium initiationes aperit ac refellit. Ad eandem columnam adligata est vestis militis Mithriaci, quae e clavo seu bulla dependet, quod multis de causis factum puto: forsitan ut initiatus meminisset, se MITHRAE DEO eiusque sacris iureiurando devinctum & obligatum fuisse. Id a me dictum, quia idem amiculum retinet initiatus, idemque columellae pariter adligatum cernitur. Ceterum in more positum fuisse ex Aristophanis Scholiaste constat (3), ut homines vestimenta illa, quibus induti erant, dum initiarentur mysteriis alicuius Dei, huic dedicata suspenderent: alii contra ad fascias infantium ea reservabant, ut his involuti, aut liberi a fascino essent, aut sub eorum Deorum, quibus illi initiati fuerant, tutela essent. Alii numquam exuebant, donec omnino detrita ac dissipata evanescerent. Exstat apud me adsimilis Etrusca Urna marmorea, sed mutila, in qua unus ex circumstantibus, dum MITHRIACVS sanguinem fundit, in utrumque genu in terram prostratus, aliquid agere videtur: forsitan quia sanguis ille effusus excipi solebat a myrtis, in varios usus servari solitus.

Peraetis sacris, initiati sive lustrati, palmam tenentes, felicitatem suam testabantur, laetis vocibus clamantes: ἔφουρον xxxόν, ἔφουρον

(1) De orig. ac rit. sacri Taurobolii Cap. IV.

(2) In Admonit. ad Gentes pag. 11. & 12.

(3) Hunc citat & illustrat Van-Dale ibidem Cap. IV. pag. 50. 51.

ἐὕρον ἄμεινον: *effugi mala, reperi meliora*, uti ex Demosthene (1) adnotarunt docti homines. Hinc observandum est, quod in compluribus titulis, quos in memoriam perceptorum mysteriorum ponere initiati solebant, frequenter illa adclamatio legitur FELICITER: & in alio penes Gruterum TAVROBOLIVM PERCEPI FELICITER. Fuit enim Taurobolium & Criobolium his sacris valde adfinae, de quo non est hic differendi locus, quum ex his Etruscorum sacris, secutis temporibus, ortum habuisse facillime credam. His enim nunc primum adlatis Tuscorum vetustissimis monumentis, manifeste evincitur, MITHRIACA SACRA, compluribus seculis ante Christum natum, non in Etruria solum, verum & in tota Italia viguisse, nec aliunde ad Romanos pervenisse quam ab Etruscis, atque a primaevis Italis: quod dum negat Antonius Van-Da-le (2), hac in re valde alucinari perspicuum est; sed ei venia danda, quia haec sincera Tuscorum anaglypha opera, quae nuper in Etruria inventa sunt, minime vidit.

MITHRIACIS initiatis ab adstantibus quoque Eoptis & Myftis adclamatum FELICITER & VIVAT, ad quae proculdubio Tertullianus adludens, ait: *Talia initiatus & consignatus VIVES IN AEVVM*; nam in praesenti summam animi tranquillitatem, priorum molestiarum vacationem augurabantur spondebantque: & post mortem meliora sperare hortabantur. Haec promissa colligimus ex Apuleio, sacris Isidis initiato (3): *VIVES autem beatus, VIVES in mea tutela gloriosus: & quum spatium seculi tui permensus, ad Inferos demearis, ibi quoque in ipso subterraneo semirotondo, me, quam vides, Acherontis tenebris interlucentem, Stygisque penetralibus regnantem, campos Elysios incolens ipse, tibi propitiam frequens adorabis. Quod si sedulis obsequiis, & religiosis ministeriis, & tenacibus testimoniis numen nostrum promerueris; scies, ultra statuta FATO TVO spatia, vitam quoque tibi prorogare tantum mihi licere.*

His breviter explanatis, ad alia sacra, MITHRIACIS, ut reor, adfinia, in hac insigni Vrna cineraria, Volaterris eruta, pervestiganda, gradum facio. Cernitur ad dexteram, non longe a Mithriaco milite, Dea, quae nudo corpore alisque expansis adstat, non ad Mithriacum initiatum, sed ad alium iuvenem, qui gladio pectus suum vulneribus caedit, blando ore conversa. Amiculo caput obnubere videtur, quo ad dextrum latus recidente, eoque collecto manu dextera, pudenda sua contegit. Non in hac tantum Etrusca Vrna, sed etiam in aliis visitur haec Dea: nec tantum
moni-

(1) Oratione de Corona.

Cap. 1. pag. 12. & 13.

(2) De origine & ritibus sacri Taurobolii

(3) Metamorphos. Lib. XI.

monili ; verum etiam armillis ornata Etrusco more , quae caput quoque suum amiculototum velat obnubitque . Iuvenis ille identidem & gladium & clypeum gerit , uti alibi observabimus . Haud ita facile dixerim , quae nam haec Dea esse possit . Credi haud difficulter posset VENVS MITHRA seu MITRA , cuius meminit Herodotus , agens de cultu Deorum apud Persas (1) ; verum quum pervulgatam apud has gentes Solis adpellationem siluerit , vero admodum simile censet Philippus a Turre , vir eximii iudicii & eruditionis , eum memoria lapsum , vel ignorantia Persicae linguae , vel falsa traditione deceptum , MITHRAE nomen , quod Solis erat , Veneri tribuisse . Credendum potius Straboni oculato testi , qui in Perside versatus est , religionemque Persarum curiosè peruestigavit , licet eorum sacra occulta non viderit , qui Persas Solem tantum MITHRAM vocasse , coluisseque adfirmat : testatur etiam , eos coluisse Lunam , & Venerem , & Ignem , & Tellurem , & Ventos , & Aquam (2) . Quare si quis testimonio Strabonis hanc Deam credat Venerem , quam Etrusci , Persarum exemplo , coluere , ac forsitan sacra communia cum DEO MITHRA vel valde adfinia retinere , dummodo non dicamus & ipsam *Mithram* , sive , ut aliqui volunt , *Mitram* adpellatam fuisse , cuius nemo unus praeterquam Strabo meminit , non refragabor .

Probabile est , quod ea sit VENVS INFERA , sive , ut Romani dixerent , LIBITINA , eadem ac PROSERPINA seu HECATE , cuius imagines supra dedimus in Tabula LXXXII. & LXXXIII. Hanc Argivi Τυμβωρύχον dixerunt ; quod sepulcra effodiat , reiue funerariae praesit , ut docet Clemens Alexandrinus (3) . Eadem etiam dicta Επι-τυμβία : cuius , ut auctor est Plutarchus (4) , Delphis fuit pulcherrimum simulacrum , ad quod , dum sacras libationes faciebant , manes evocabant defunctorum ; quare hinc coniecturae locus haud improbabilis , quod Etrusci ante eius imaginem inter sepulcra defunctorum sanguinem hominum ad id mercede conductorum , effundere consueverint , ut ita pro mortuis expiationem facerent . Porro Venus Libitina Lunam signat , quatenus est corruptionis causa : eamque idcirco tum principio vitae , tum fini praeesse crediderunt (5) . Accedit Pausaniae testimonium magnae auctoritatis , qui Venerem Οὐρανίαν , *Caelestem* , e Parcis unam credidisse mortalium vetustissimos adfirmat (6) , & quidem natu maximam , quippe quae rerum praesit generationi ; quemadmodum etiam Fortu-

nam

(1) Lib. 1. Cap. cccxxxi.

(2) Geograph. Lib. xv. pag. 732.

(3) In Admonit. ad Gentes pag. mihi 24.

(4) Vide in Caussis &c.

(5) Vossius de Idol. Lib. II. Cap. xxvii.

(6) In Atticis Lib. 1. Cap. xix.

nam esse unam Parcarum (1), eamque sororibus potestate antecellere, tradit (2). Nec mirum, hanc Deam cruentis hisce expiationibus cultam fuisse; quandoquidem obcaecati illi homines, his perceptis lustrationibus, ad novam vitam se renasci & regenerari credebant: quibus rite perfectis, quasi natalem diem novae militiae celebrarent, oleo odorato perfundebantur (3), epulis reficiebantur, ut vidimus, mel gustandum praebebatur: nec solum palma, sed etiam mitra, &, ut apud alias quoque nationes in more positum, coronis pulcherrimis donabantur (4).

Quia vero in Thesauro Romanarum Antiquitatum (5) complures arae & tituli leguntur, qui ostendunt MITHRAE sacra cum sacris MAGNAE DEVM MATRIS coniuncta, iisdemque simillima fuisse; haud erit, opinor, absurdum coniicere, eam Deam alatam, esse posse CYBELEN, quae ex Phoenicum Theologia eadem est ac VENVS, Aegyptiis vero ISIS: quemadmodum SOL MITHRA idem est ac OSIRIS sive SERAPIS (6). Porro in Magnae Deae sacris, Gallos (ita initiatos vocabant) virilia sibi testa Samia, exsecuisse, brachia etiam & lacertos ferro cruentasse, proprioque cruore praesentis Deae simulacrum adsperxisse, iam apud eruditos probe exploratum. Satis erit Statii versus adferre (7):

*Sic Phryga terrificis genitrix IDAEA cruentum
Elicit ex adytis, consumtaque brachia ferro
Scire vetat: quatit ille sacras in pectora pinus,
Sanguineosque rotat crines, ac vulnera cursu
Exanimat.*

Idcirco eiusdem Deae simulacrum, quod portatile fuisse videtur, in flumine lavare solitos legimus, ut sanguinis maculas delerent.

Neque etiam ab his sacris abludit nux pinea superposita columnae, ut cernimus in adlata Vrna Etrusca. Memorat Lamprius (8), Commodum Imperatorem Sacra Mithriaca homicidio vero polluisse: Bellonae fervientes vere exsecare brachium praecepisse, studio crudelitatis: Isiacos vero pineis usque ad perniciem pectus tundere coëgissee. Initiatis Deae Syriae, quae eadem est Magna Deum Mater, ut auctor est Lucianus (9), lingua incidebatur:

iidem-

(1) In Achaicis Lib. VII. Cap. XXVI.

(2) Vide Vossium ibid. Lib. II. Cap. XLIV.

(3) Ex Iulio Firmico.

(4) Vide Suidam in voce Λεύκη.

(5) Vide Gruterum pag. XXVIII. 2. 6.

(6) Vide Vossium de orig. & progr. Idolol. Lib. II. Cap. x.

(7) Thebaid. Lib. x. vers. 170. Vide Vossium de Idolol. Lib. II. Cap. LIII. Saubertum de Sacrificiis Cap. XXVII. Lomeierum de Lustration. Cap. XXII. Reinesium in Synt. Inscr. Class. I. num. 40. 41. 42. 220.

(8) Cap. XIX.

(9) De eadem Dea Syria.

iidemque verberabantur caedebanturque. Perpauca haec de sacris eiusdem Deae delibata sufficiant: mox nonnulla subiiciam in explicatione sequentis Tabulae CLXXV.

Cruentis hisce sacris praesens adstat, ut cernitur, in sinisterrima Etruscae Vrnae parte altera Dea alata, induta succincta veste, cum fasciis ad pectus decussatis, quae facem, ut in funeribus fieri solebat, inversam laeva tenet, dexteram vero manum, ut mos est miserantium, ad initiatos protendit. Habitus ipse & corporis species unam esse e FVRIIS haud obscure declarat. Cum magna Deum matre probe FVRIA coniungitur. Nam Diodorus (1), dum narrat originem sacrorum Cybeles apud Phryges, qui quum nihil de cadavere Attidis vetustate consumti haberent, imaginem adolescentis fecere, quam, lamentis & planctu honoribusque aliis ad funus eius accommodatis, prosequerentur, memorat etiam, ob piaculum a se commissum, FVRIAS placasse. Neque absurdum est; aliorum etiam Etruscorum monumentorum testimonio (2), coniicere caesam humanam victimam in honorem EVMENIDVM, earumque numen fuso humano cruore placatum fuisse: quod etiam veteres scriptores testantur. Immane hoc sacrificium, praecipue in funeribus virorum principum, usurpatum fuisse arguit Cl. Bonarrotius (3); ut non tantum gladiatorum, qui tamquam humanae victimae habebantur, sed etiam mactati hominis sanguine Numina Tartarea erga defunctorum manes mitiora & propitia redderentur. Iuxta FVRIAM erecta est parva columella sive cippus, in quo vetus vestimentum, forsitan hominis initiati, impositum est: quae columella sepulcrum vel manalem lapidem designare potest. Hunc enim, ut Festus docet (4), putabant esse ostium Orci, per quod animae inferorum ad superos manarent, qui manes dicuntur. Fiebant etiam fuso humano sanguine expiationes scelerum in honorem defunctorum, quorum animas, sanguinis cupidissimas, ab Acheronte evocari credebant.

In altera Vrna Etrusca marmorea, Volaterris pariter effossa in praediis Franceschiniis, puer e matris sinu abreptus, quae in medio cernitur moerore tabescens, Diis immolendus ducitur. Adstat etiam Sacerdos stricto gladio, quem vir chlamydatus adgreditur, eumque cohibere conatur. Feralem hunc sacrificandi ritum vetustissimum esse, ante Abrahami tempora usurpatum, & a Saturno traditum, compluribus scriptorum testimoniis adstruit Ioannes

(1) Biblioth. Hist. Lib. III. pag. 135.

(2) Vide apud Dempsterum Tab. LXXXI. num. 1.

(3) Ad Monum. addita Dempster. Operi §. XXIII.

(4) Vide pag. xci. *Manalem lapidem*.

nes Marshamus ⁽¹⁾. Deo *Moloch*, qui idem est ac Saturnus, ubique gentium vetustissimi mortalium, primique omnium Phoenices, Syri, Poeni, Pelasgi, Etrusci & Latini humanas victimas, ac praesertim pueros, immolare consueverunt: quae viris doctis adeo perspecta sunt, ut de his fusius differere omnino sit supervacaneum ⁽²⁾. Hercules, ut ferunt, in Italiam reversus, suavit, ut faustis sacrificiis infausta mutarent: inferrentque, non hominum capita, sed oscilla, ad humanam effigiem arte simulata, & lumina pro viris accenderent.

Quia vero in his feralibus Vrnis Etruscorum haec puorum immolatio exhibetur; verisimilius est, has victimas in parentalibus defunctorum, in honorem Ditis patris ceterorumque Deorum Infernorum mactatas fuisse: quod etiam legentibus Dionysium Halicarnassensem ⁽³⁾ & Macrobius perspicue liquet ⁽⁴⁾. Memorantur etiam viri principes ipsique Reges pro salute populorum, & ad propellenda urbium mala, pestem scilicet, famem, aliaque exitia, immolati: quod & ab Etruscis factum forsitan indicat Vrna, adlata in Dempsteriano Opere Tab. LXXXI. num. 1. ni etiam in hac velimus, Diis Inferis piaculum factum, caesa humana hostia, repraesentari: quae alibi fusius & accuratius expendemus.

T A B V L A CLXXV.

SACRA ACHERONTICA

*Sacra DEAE BELLONAE, ANCHARIAE sive FVRINAE,
quae apud Etruscos in usu fuere, ex antiquissimis
monumentis illustrantur.*

Quaenam fuerint SACRA ACHERONTICA, quove ritu & caerimoniis ab Etruscis facta, sicuti eorum auctor Tages instituit, nunc primum (quod neque a Dempstero, neque a Bonarrotio declaratum fuisse video) auctoritate vetustissimorum marmorum, anaglypho opere exsculptorum, ostendere in animo mihi est. Horum diserte meminit Servius ⁽⁵⁾:

Y y

tra-

(1) Seculo v. pag. 77. 78.

(2) Vide Vossium de orig. & progr. Idol. Lib. II. Cap. XI.

(3) Rom. Antiquit. Lib. I. pag. 30.

(4) Saturnal. Lib. I. Cap. VII.

(5) Ad Lib. VIII. Aeneid. vers. 398.

traditque, ut rite fierent, Acheronticos libros a Tagete compositos Etruscos habuisse, qui Sacra Deorum Inferorum, & Fatorum fortes, averruncationes & impetrationes, aliaque praescripta continebant; nam ab Acheronte Tagetem prodiisse forsitan crediderunt (1). Labet eius verba adferre, quia frequenter apud antiquos scriptores memorantur Etruscorum libri ACHERONTICI; sed de ACHERONTICIS SACRIS rarior mentio habetur. *Sed sciendum secundum Haruspicinae libros & SACRA ACHERONTIA, quae Tages composuisse dicitur, fata decem annis quadam ratione differri.*

Quod vero SACRA ACHERONTICA (hoc nomine nuncupata ab Acheronte inferi regni fluvio) ad placandos Inferos Deos, & pro defunctorum Manibus fierent, ex Arnobio, ita contra gentes differente, intelligimus (2): *Neque, quod Magi spondent, commendatitias habere se preces, quibus emollitae nescio quae potestates, vias praebent ad caelum contendentibus subvolare: neque quod ETRURIA in libris ACHERONTICIS pollicetur certorum animalium sanguine, Numinibus certis dato, divinas animas fieri, & ab legibus mortalitatis educi. Blandimenta haec cassa sunt, & inanium fomenta votorum: servare animas alius nisi Deus omnipotens non potest.* Fuso igitur circa aras & sepulcra Deorum Manium sanguine, putabant Etrusci, hominum animas divinas fieri, easdemque evocatas ex infero specu, in coetu beatarum collocari. Arnobius, ut opinor, id quod sua tempestate fiebat adnotavit, confutavitque: at primo ac vetustiore aevo, humano sanguine humanaque victima caesa, ab Etruscis parentatum esse extra omnem dubitationis aleam evincunt monumenta iam adlata, & quod nunc illustramus in Tab. CLXXV. Nam in hoc Sepulcro pro ferali emblemate sculpti sunt sex homines, militari habitu insignes, qui ense & clypeo seu pelta armati, mutua caede digladiantur, suoque sanguine aram in medio positam, cui genibus & pedibus insistant, lymphatico furore perciti, respergunt. Ex his duo semianimes, vulneribus acceptis in terram collapsi cernuntur: ceteri mutua nece se vulnerant. Quam hic mos sit vetustus, ex eo etiam constat, quod sapientissimus Legislator Deus haec omnino fieri vetuit Iudaeis (3): *Super mortuo non incidatis carnem vestram: neque figuras aliquas aut stigmata faciatis*; id enim in carorum funere faciebant Syri, Scythae, aliaeque barbarae gentes (4). Id etiam apud Graecos in more positum; nam Achilles apud Homerum duodecim adolescentes Tro-

(1) Vide Vossium de orig. & progr. Idol. Lib. 1. Cap. XL.

(2) Lib. 11. adversus Gentes.

(3) Levitici Cap. XIX. vers. 28.

(4) Vide Plutarchum in consolatione ad Apollonium. Lucianum de Luctu.

Troianos Patrocli Manibus maectari iussit. Quia vero id nimium immane ac saevum visum est, ideo fontes homines, vel captivos vel perditos servos aliosve peregrinos mercede conductos, satius accipere consultum est; quod ita adnotavit Tertullianus (1): *Officium mortuis hoc spectaculo facere se veteres arbitrabantur, posteaquam illud humaniore atrocitate temperaverunt. Nam olim, quoniam defunctorum animas HUMANO SANGVINE propitiari credebant, captivos vel malo ingenio servos mercati, in exequiis immolabant: postea placuit impietatem voluptate adumbrare; itaque quos paraverant armis, quibus tum & qualiter poterant eruditos, tantum ut occidi discerent: mox edicto die inferiarum apud tumulos enecabant; ita mortem homicidiis consolabantur. Haec muneris origo; sed paulatim proveci ad tantam gratiam, ad quantam & crudelitatem, quia ferrum voluptati non satisfaciebat, nisi & feris humano corpora dissiparentur. De Acheronte apud Tartarum fluvio, eius nomine situque, nihil dico; quum de eo Florentinus Cicero Benedictus Averanius luculenter differat (2).*

In Dempsteriano Opere Tab. LI. num. 1. & 11. Tab. LII. num. 1. & 11. & in aliis tribus sequentibus complura Etrusca Sepulcra adferuntur, quae hoc ipsum emblema exhibent: &, ut arbitror, ad SACRA ACHERONTICA five piacula pro defunctis peracta referenda sunt; in his enim non duo, sed quatuor vel sex homines, e quibus aliqui interdum exornati chlamyde visuntur, vel se ipsos ad aram, vel alios circumstantes vulneribus caedunt. In his quoque unus Bustuariorum seu arae seu rudi saxo, taeniis quibusdam quasi reticulato opere revincto, innixus, sibi vel aliis caedem intentat. Cetera vero Sepulcra, ut in Tab. LII. num. 11. LIII. num. 1. & 11. LIV. num. 1. & 11. & Tab. LV. in quibus ara in medio posita non cernitur, ni mea me fallit opinio, non ad SACRA ACHERONTICA, sed ad funebres ludos pertinent. Hinc arguit Amplissimus Senator Bonarrotius (3), morem accepisse Romanos ab Etruria conducendi Gladiatores, qui in funeribus principum virorum ludos committerent, suoque sanguine Manibus defunctorum parentarent.

Neque vero humano tantum sanguine litatum Diis Inferis & Manibus, verum etiam fuso caesarum victimarum cruore, inlatisque lactis, vini mellisque libamentis: quae dum peragerent, Deos Manes (Graecis Δαίμονες) ab Orco evocabant. Magna siquidem sanguinis, cum hominum, tum animalium, habita est ratio, ad quem bibendum convolare animos exsanguis putabant:

Y y 2

quod

(1) Lib. de Spectaculis.

(2) Dissert. LXXXIII. in Anthol. num. 14.

(3) Ad Monum. add. Dempstero §. xxvi. pag. 39.

quod etiam apud Graecos solemne fuisse, tota ostendit Homeri Νεκύα.

Quia vero in multis veterum Etruscorum Sepulcris, quae paullo ante protulimus, frequenter, ut vidimus, pro emblematis sculpta sunt sacra Mithriaca, quae tum pro se, tum etiam pro expiatione defunctorum percipiebant; haud sane erit improbabile, quod in hoc ipso Sepulcro exhibeantur SACRA BELLONAE, quibus qui initiabantur, se vulnerantes, aram eiusdem Deae vel simulacrum proprio cruore adspergere cogebantur. Habuit enim BELLONA, maximum ac praecipuum Etruscorum numen, sacra quaedam peculiaria, orgia, mysteria & cistas, item Cistophoros, sacrosque Ministros & Hierarchas, qui sacris initiationibus rite tradendis praeerant: quae quidem mysteria adeo celebria fuere, tantoque cultu tota Etruria frequentata, ut etiam sub Caesarum imperio, florentibus Romanorum rebus, diutius viguerint, ut ostendi ad insigne monumentum Cistophori aedis Bellonae Pulvinensis, in Tab. VIII. inter Inscriptiones Donianas relatum. Illud etiam me movet, quod viri illi, militaribus armis ornati, choreis circumire aram Deae videntur, insano quodam furore correpti: idque accidebat, quia divino spiritu impleri ab eius numine credebant: eaque de causa absinthium bibere solebant (1); quare vaticinia rerumque futurarum eventus, dum haec agerent, praedicebant. Haec sacra in hunc modum egregie describit & irridet Prudentius (2):

*Sunt SACRA, quando vosmetipsi exscinditis,
Votivus & quum membra detruncat dolor.
Cultrum in lacertos exserit FANATICVS,
Sectisque MATREM brachiis placat Deam:
Furere ac rotari ius putatur mysticum:
Parta ad secandum dextra fertur impia:
Caelum meretur vulnere crudelitas.*

Eodem modo saevitum in sacris magnae Deum Matris Ideae, Isidis, Dianae Tauricae & Triclariae: siquidem probe compertum est, ut docet Apuleius (3), BELLONAM, Matrem Deum, Isidem, Dianam, Venerem, Deam Syriam, unum idemque numen veteres credidisse. Omitto, quae ad haec sacra illustranda maxime pertinent, de BELLONARIIS BELLONAEQUE FANATICIS, Iuvenalis (4) & Ti-

(1) V. Gyraldum Synt. xvii. Hist. Deor.
(2) Peristephan. vers. 10, 6.

(3) Metamorph. Lib. xi.
(4) Satyr. iv. vers. 285.

Tibulli (1) loca, itemque Tertulliani (2) & Lactantii (3), quae centies in libris repetita leguntur.

Haud igitur inverisimile est, in hac Etrusca Vrna, aliisque simillimis apud Dempsterum, BELLONAE quoque sacra exhiberi: humanoque sanguine Deam placatam in sacris Parentalibus sive ACHERONTICIS; quum & ipsa inter Infera Numina censeatur, sedemque suam apud Tartarum habeat: e quo cum reliquo choro solet emergere, ut fingit Seneca (4) & Petronius, qui eam ita describit (5):

*At contra, sedes Erebi qua rupta dehiscit,
Emergit late Ditis chorus, horrida Erinys,
Et BELLONA minax, facibusque armata Megaera.*

In eodem Etrusco Sepulcro utrimque sculptae sunt, uti & in utroque latere (quorum emblemata vide in Dempsteriano Opere Tab. L. num. I. & II.) FVRIAE, scelerum ultrices Deae, quae piacularibus sacris maxime gaudent: alterae minaci gestu faces iactare videntur: alterae vero ardentes lampadas tenent, & supra tumulos quosdam, ni fallor, erigunt. His lustrare solitas mortuos, simulac ad infera regna deiectioni sunt, testatur Papinius de Amphiarao, quem vivum absorpserat humus, sic canens (6):

*Necdum illum trunca lustraverat obvia taxo
EV MENIS, aut furvo PROSERPINA poste notarant
Coetibus assumptum functis.*

Mercurio quoque, animarum ad Inferos ductori, ut videre est in adlata superius Tabula XXXVIII. facem Etrusci dederunt.

Si quis vero censeat, in SACRIS ACHERONTICIS Etruscos humano cruore placare consuevisse non solum BELLONAM, verum etiam FVRIAS, earumque maximam FVRINAM DEAM, quae ut vidimus ad Tab. XII. & XIII. eadem est ANCHARIA, non repugnabo. In hoc enim Sepulcro, praeter usitatum Etruscorum morem, non duae FVRIAE, sed quatuor sculptae sunt: quae id forsitan denotare possunt, quaeque alii post me impensius excutient.

Imaginum honorem a Diis ad homines quoque illustres facto functos prorogarunt Etrusci, Romani deinde imitatores latius ampli-

(1) Lib. I. Eleg. VII. vers. 40.

(2) De Pallio Cap. IV.

(3) De falsa Rel. Lib. I. Cap. XXI.

(4) In Hercule Oet. vers. 1311.

(5) Satyric. Cap. CXXIV. pag. 591.

(6) Thebaid. Lib. VIII.

amplificarunt. In Sepulcris icones cum virorum, tum feminarum nobilissimarum frequenter visuntur, & quidem eodem semper habitu corporis ita recumbentium, ut in laevo Vrnae cornu caput, in dextro pedes habeant. Quantus fuerit veterum Etruscorum luxus, hinc etiam argui potest. Siquidem pretiosis insident stragulis, varioque opere elaboratis: pulvillis ornatissimis laevo cubito incumbunt, eo prorsus more, ut in tricliniis discumbere, atque in lectis epulari solebant. Viri interdum nudo pectore, reliquo corpore & capite operto cenatoria veste, genio indulgent, hilares, coronis varii generis ornati, e collo vero ad pectus pendentibus corollis tamquam torquibus, seu laneis pretiosissimis, seu floreis, quas unguentis perfundebant. Convivarum more scyphos, vel pateras manibus gerunt: in hunc modum ab Etruscis expressi, quasi cupientes funebrium epularum participes fieri, vel quasi iam Deorum immortalitate donati, apud Elysios in deliciis & conviviis beatam vitam transigant. Interdum etiam toto corpore iacentes repraesentantur, quasi exoptata apud Elysios beatitate & quiete iam potiti. Quid de feminis, quae omni cultu ornatissimae semper inducuntur? Anulos digitis praeferunt non secus ac viri, armillas, mitras, fibulas complures, in aures, totumque muliebrem mundum gerunt: flabella, specula, vasa unguentaria ostentant: interdum quoque aviculas, quas in deliciis habuere: non raro etiam malum punicum tenent, perinde ac Veneri, Iunoni ac Proserpinae similes, quibus Etrusci hoc immortalitatis symbolum dedere. Sed de his alibi etiam differendum erit.

Plura haec dicenda essent cum de ceteris sacrificiis, tum etiam de Ministris Sacrorum, qui apud antiquos Etruscos magno in honore fuerunt: nimirum de Rege sacrorum, sive de Pontifice Maximo, de Sacerdotibus, de Auguribus, de Haruspicibus, eorumque numero & Collegio, de Flaminibus, de Saliis, de Camillis, de Vatibus, de Arvalibus, quos ab Etruscis duxisse originem, & ab his Romanos accepisse suspicor: item de Fecialibus, deque ceteris ritibus & caerimoniis, quas in re divina facienda Etrusci instituerunt. Plura etiam adferenda de templis, de victimis, de vasis sacrificialibus, de sacris donariis, de pompis, de hymnis & sacra Musica veterum Etruscorum. Sed quia hic liber iam mole laborat sua, aliaque notatu digna mox dicenda supersunt, iam manum de tabula tollere invitatus cogor, & in aliud tempus has curas reicere: quod deinceps eo lubentius faciam, si haec iam in medium adlata, & pro tenuitate ingenii mei illustrata, viris eruditis accepta fuisse intelligam.

T.A.

T A B V L A C L X X V I .

E T R V S C A A R V L A T R I P E S

*ex aere , in agro Cortonensi nuper eruta : serpente
& aviculis exornata . Cui nam Deo suffitibus
adolendis dedicata fuerit , investigatur .*

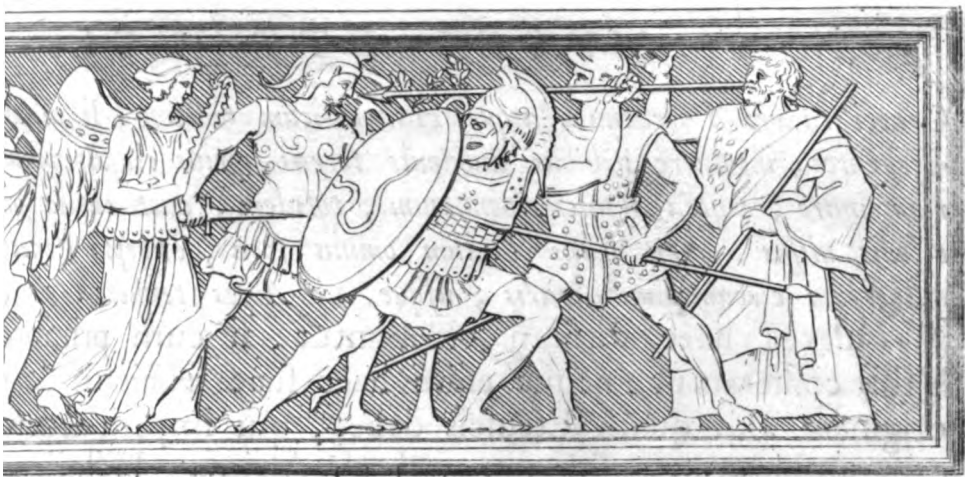
EXimia ac propemodum singularis Ornatissimi Equitis Galeotti Coratii , Patricii Cortonensis , in me humanitas , qui hanc Tabulam , sua impensa aeri diligenter incisam , veluti perennem amicitiae suae tesseram , mecum communicavit , ita me devinxit , ut hanc insignem ARVLAM ETRVSCAM pro coronide huius Classis adiicere operae pretium duxerim . Ea profecto non ultimum est lectissimi Musei Coratii ornamentum . De elegantissimo eius Tuscanico opificio dubitare neminem posse arbitror . Pedes eius recurvi , qui gryphi simillimi sunt , aliaque inter eos adiecta ornamenta , & folia , quae adsurgunt ex inferiore coronide , serpens miro artificio absolutus , egregie expressis internitentibus undique maculis , structura denique ipsa , & ingenium , non aliam quam Etrusci opificis manum perspicue declarant . Suffitibus , in honorem illius Numinis , cui dedicata erat , adolendis inservisse manifestum est ; nam in summo quadratae mensae cernitur cratera , odorum capax , qui a sacra facientibus incendi solebant . Quomodo vero sacra odoramenta summis digitis in arula immitti solerent , intelligi potest ex anaglypho marmoreo , quod adfert Fabrettus (1) , in quo femina stans ad aram tripodem , Genio sacra facit . In quatuor mensae angulis prope crateram insident quatuor aviculae , quae quum incubare , non vero pedibus insistere videantur , forsitan columbas referre possunt . Altera avicula arulae fulcro adrepens , sursum ascendere nititur . Si columbae sint , erit , ut arbitror , consentaneum suspicari , hanc arulam VENERI GENETRICI sacram fuisse , quam delignant eadem sacrae aves , secundae generationis indices (2) . Sed quid cum VENERE serpens columellae seu fulcro eiusdem arulae circumvolutus ? Nusquam me legere memini , serpentem Veneri sacrum esse ,

(1) Inscr. ant. Cap. v. pag. 360. num. XII. (2) V. Aelianum de animal. Lib. IV. Cap. II.

esse; quamvis non negem, id fieri potuisse. Huic difficultati consuli potest, si non columbas, sed cornices esse dicamus, quas haud difficulter repraesentant, uti me monuit idem splendidissimus Eques Coratius. Quae quum ita sint, AESCVLAPIO potius adsignandum videtur hoc donarium; nam serpens vigilantissimum animal in eius tutela est: eique multis de causis tribuitur, quae supra ad eius imaginem in Tab. XXXVII. adnotavimus. Cornix vero Aesculapio adscribitur; quia animal longaevum, quodque hominum quatuor aetates superat: eaque de causa habitum ab Etruscis optimae valetudinis symbolum, atque AESCVLAPIO dignum. Hanc avem manu praefert idem Aesculapius, ut ostendit antiqua gemma penes Fabretum de Columna Traiani differentem pag. 211. quam etiam gemmam illustrat Aeliani auctoritate. Eandem avem pro symbolo datam quoque Hygiae, nuper observavi in numismate maximi moduli, quod exstat in Museo Mediceo.

MV.

SEI ETRVSCI L A S S I S IIII.

RVSCORVM MILITIAM
TRIVMPHOS . LVDOS . VENATIONES
TIAS . CONVIVIA . MVSICAM
FVNERA COMPLECTENS.

S E R T A T I O IIII.

RIBVS INSTITVTISQVE TVSCORVM
ORVM ETHOLOGIA ILLVSTRATVR.

Vale ac quantum terra marique fuerit
opulentissimum TVSCORVM imperium,
qua virtute & potentia per omnem
Italiam feliciter propagatum, breviter &
accurate exponam, si eximium Livii
proferam testimonium, qui libro primo
ita scribit: *TVSCORVM, ante Romanum im-
perium, late terra marique opes patuere: mari
supero inferoque, quibus Italia insulae modo
cingitur, quantum potuerint, nomina sunt ar-
alterum Tuscum communi vocabulo gentis, alterum Ha-
ab Hadria Tuscorum colonia, vocavere Italicae gentes.*

Zz

Grae-

Graeci eadem Tyrrhenum atque Hadriaticum vocant. Ii in utrumque mare vergentes, incoluere urbibus duodenis terras, prius cis Apenninum, ad inferum mare; postea trans Apenninum, totidem; quot capita originis erant, colonis missis: quae trans Padum omnia loca, excepto Venetorum angulo, qui sinum circumcolunt maris, usque ad Alpes tenuere.

Parva haec forsitan videbuntur, si cum primordiis aeternae Urbis conferantur: neque enim haec suae felicitatis & magnitudinis originem aliis quam Etruscis debet, qui imperii sedem diligentes, eam auspicato condiderunt, ut ab Alcimo, Historico vetustissimo apud Festum, memoriae proditum est (1). Aucta Etruscorum fama ac potentia, rebusque, regnante Iano, legesque tradente, feliciter constitutis, ultra etiam Etruriae fines terra marique proferre imperium ausi sunt. Siquidem proximas Siciliae regiones, quamplures insulas in mari Tyrrheno sitas, Sardiniam, Ligures, Campaniam fere totam, Picenum totum, Rhaetiam, Galliam Cisalpinam, Umbriam, debellatis Umbrorum trecentis oppidis, ut auctor est Plinius (2), occuparunt: veteres Cumanos suis sedibus expulerunt: cum Gallis & Latinis populis strenue dimicarunt (3): bella cum antiquissimis Italiae exterisque gentibus fere perpetua gesserunt: Romulo, contra Sabinos ad internecionem usque pugnanti, ea auxilia praebuere, ut vinceret; quum dextro cornu praeesset Romulus, laevo Lucumo Etruscus, rei bellicae peritissimus, ut auctor est Dionysius (4). A Tyrrhenis Romani omnem ferme belli gerundi disciplinam, adparatus, phalangas, atque pugnas, & in aciem ducendi exercitus scientiam didicerunt, uti ex Athenaeo colligi potest (5). Inita cum Carthaginensibus societate, sexaginta navibus instructi adversus Phocaenses pugnarunt, eorumque potentiam fregerunt, teste Herodoto (6). Navalibus proeliis expeditionibusque utroque mari Hadriatico & Tyrrheno in suam ditionem redacto, inventis anchoris, gubernaculis, rostris, ac navium munimentis, eo potentia, rerumque gestarum gloria provecti sunt, ut Lunensem portum in Etruria praecipuum ac nobilissimum constituerint (7). Romanos sibi decimas quotannis solvere coegerunt: aequalibus animis opibusque cum his quingentis annis proeliati sunt: demum, rerum omnium copia, luxu & conviviis marcescentes, e tanto felicitatis deiecti fastigio, victi victoribus obedire compulsi sunt. Ea enim, collabente Etruscorum virtute & imperio, apud illos invaluit consuetudo, ut singulis diebus

(1) Lib. XVI. vide etiam Dempsterum de Etrur. Reg. Lib. I. Cap. IX.

(2) Hist. Nat. Lib. III. Cap. XIV.

(3) Ex Strabone Geograph. Lib. V.

(4) Antiquit. Rom. Lib. II.

(5) Lib. IV. Cap. VIII.

(6) Lib. I.

(7) Strabo Lib. V. Plinius Lib. III. Cap. V.

mensae lautissimae ponerentur, lectique floridi, & var-
argentea, magnaue formosorum fervorum adstaret
qui sumtuosis vestibus induti convivis ministrabant.
de ludis theatralibus & scaenicis: nihil de histrionibus
nihil de acroamatis: nihil de reliquis spectaculis, qui-
genio suo & voluptati indulgentes, mirifice delecta-
re nil mirum, si a prisca gloria & nominis cele-
iscentes, Romanis servire coacti sint. Verum, quum
viris satis cognita perspectaque sint, satius ac consultius
gula, quae in hac Classe illustrare mihi proposui, ex
rum genuinis ac sinceris monumentis cum ordine osten-
um omnia arma describenda essent: vestes item mili-
ices, clypei, ocreae, galeae, hastae, lanceae, conti,
andes, gladii, secures, faces, quibus etiam vetu-
poribus in bello Tusci usi sunt. Animalia quoque
ut leones, in proelium adducere consueverunt, sicut
a apud Dempsterum in Tab. LXXI. num. 1. ostendit.
haec aliaque Etruscorum arma diligenter & erudite
Philippus Bonarrotius vir doctissimus, eadem iterare
im existimo; eumque eruditus lector adire poterit.

B V L A CLXXVII.

A L E A E X A E R E

*eniciis, sed Etruscis characteribus inscripta,
illustratur.*

Id praeterire possum in hoc opere GALEAM illam,
rusco opificio & raritate insignissimam, quae olim
Andreinio, nunc in regio Museo Mediceo adserva-
r. Tota constat ex aere, non percusso, sed fuso,
axime mirandum. Ea adpensa, duplicataque bucula
(deest) pondus conficit sex librarum Florentinarum.
Eas Andreinius, veterum elegantiarum admirator &
simius, dum viveret, identidem adfirmabat, se Nea-
omparasse, accepisseque, inventam sua tempestate
antiquas Cannas, Romani exercitus clade celeberrimas,

Zz 2

nunc

nunc *Canusium*, ut Leander memorat. Hinc, Antonio Maria Salvinio, praeceptore meo, viro doctissimo, eodemque Andreinio, dum viverent, auctoribus, eas litteras, quae in interiore ora eiusdem GALEAE incisae sunt, Phoenicias esse dixi; sed paucis ab hinc annis, ad Etruscas antiquitates animum adpellens, amicis meis, dum occasio data est, sententiam aperui meam, easque litteras non Phoenicias, sed revera Etruscas esse me animadvertisse testatus sum: quod nuper ex Academicis Etruscis adnotavit (1) Vir Nobilissimus F. Ioseph Claudius Guyot de Marne, Hierosolymitani Ordinis Commendator: qui tamen fallitur, affirmans eas litteras inscriptas esse in marmore Punico, quae revera in hac aerea GALEA incisae sunt.

Igitur si singulae litterae cum iam editis Etruscis inscriptionibus conferantur expendanturque, non cum Phoeniciis, sed cum Etruscis probe convenire comperiemus. Ita vero se se habent: siquidem curavi, ut ex archetypo eotypographice expressae, in hoc schemate & in Tab. CLXXVII. quam accuratissime exhiberentur.

Prior littera ↑ quomodo reddenda sit, cum Bonarrotio (2) ingenue fateor ignorare. Forsitan duplex ↑ nempe p valet: an reddi possit m nescio. Huic alia fere similis littera incisa occurrit in superiori Tabula CLXX. num. 1. quae, ut videtur, praeposita est notis quibusdam numeralibus: in hoc vero differt, quod ea superne arcuatur; at ea, quae in hac GALEA scripta est, in acutum apicem adsurgit. Tertia littera, quae sequitur ↓ in hunc modum scripta, in aliis quoque Etruscorum monumentis invenitur, ut puto, duas complectitur litteras v & j. nimirum v & l. Igitur priore littera excepta, quae forsitan indicat quot bella strenuus ille Etruscorum dux, qui ea usus est, confecerit, reliquae a me in hunc modum interpretantur: PVL KERN A.

Lubet etiam divinationes quasdam meas subiicere; quandoquidem excitare doctorum hominum ingenia ad investigandas Etruscae Linguae voces, nemo est qui vetet: quin potius omnes summo opere hac aetate desiderant. Igitur PVL, si a Graeco fonte Etruscarum vocum, si non omnium, plurimarum saltem interpretatio petenda est, quod etiam probabilius videtur, potest idem significare quod πολέων, videlicet *urbium*. Constat enim etiam apud pri-

(1) Vide Tom. 1. Dissert. 11. pag. 31.

(2) Ad Monum. add. Dempst. §. xli.

priscos Latinos v in o mutua vice converti, ut POPULICOLA factum etiam PVBLICOLA, & frequenter in hunc modum in antiquis faxis. Quod vero sequitur ΚΕΡΝΑ, sonat quasi κεραυνός *fulmen*: idest *urbium fulmen*: vel etiam PVL, si ἀπὸ τοῦ πόλεμου ducendum sit, sonat *belli fulmen*. Hoc enim titulo decorari ab Etruscis meruit dux ille fortissimus, qui hac GALEA, & quidem pluribus in locis contusa, in nonnullis fracta, in bello usus est: quique, ut arbitror, eam ita inscriptam inter militaria dona, quae victoribus dari etiam ab Etruscis solebant, ut ostendit Senator Bonarrotius (1), suae virtutis insigne praemium & monumentum obtinuit. Iam satis perspectum est, hoc praeconium ab aliis usurpatum in mentione virorum militarium: ita & Virgilius (2) & Lucretius (3) Scipionem utrumque Africanum, *belli fulmen* adpellant:

Scipiades belli fulmen, Carthaginis horror.

Nam duces rei militaris peritissimi, sicut fulmina, momento temporis altissima quaeque percellunt, scindunt, evertunt. Apud Pausaniam (4) Ptolemaeus adpellatus est cognomento κεραυνός *fulmen*, propter eximiam in bellicis rebus gerendis celeritatem.

Insculptae litterae in hac ETRUSCA GALEA, si docti viri has divinationes nolint admittere, facile notabant ducis nomen: quod tum in galeis, praesertim puris, quae nulla praeferebant insignia vel symbola, ut ex his, qui eas gestabant, dignosci possent, tum etiam in clypeis inscribi solebat: cuius rei complura adferre possem, si vacaret, exempla, ex antiquitatis penu deprompta.

Etruscam esse GALEAM, praeter inscriptionem, indicat etiam ipsum Tuscanicum opificium, quod quoties contempler, admirandus summa semper voluptate perfundor. Huic alia similis est, quam habet miles, expressus in Etrusca Vrna, quae adfertur in sequenti Tab. CLXXVIII. In utraque non crista, non conus in vertice, sed grana simul collecta, & tota galea caput convelt. In interiori labro, in postica parte duo anuli mobiles adnexi sunt, ut ex his traiectis loris suspendi posset: ut videre est etiam in militibus iter facientibus sculptis in marmorea Traiani columna, qui galeam scuto appensam ferunt: idque etiam Etruscos milites facere consuevisse ostendit Tabula CIIII. superius adlata num. 1. & 11. Alia adferre non lubet, ne, quae scripsimus, iterum inopportune recoquere videamur.

TA.

(1) Ad Monum. add. Dempst. §. xxvii.

(2) Aeneid. Lib. vi. vers. 843.

(3) Lib. 111. vers. 1047.

(4) In Atticis.

TABVLA CLXXVIII.

F O E D V S

*ab Etruscis ictum iunctis dextris, ex anaglypho Vrnae
emortualis illustratur.*

Etrusca Vrna marmorea emortualis, quae adfertur in Tabula CLXXVIII. nuper inventa est Volaterris in praediis Franceschiniis. FOEDVS referre videtur, ictum iunctis dextris, solemnibusque verbis conceptum. Quomodo vero hoc emblemata defunctorum Manibus conveniat, alii accuratius inquirent. Forsitan quia in foederibus fanciendis iurantes, non solum superos & terrestres, sed etiam INFERNOS Deos testes foederis invocabant ac deprecabantur: idque etiam faciebant, quum bellum indicerent, ut memorat Livius (1): *Iupiter & tu Iuno, Quirine, Diisque omnes caelestes, vosque terrestres, vosque INFERNI audite: ego vos testor.* Fiebat etiam sepulcri mentio a Feciali, dum iuraret: sumtoque in manibus lapide, postquam de foedere conventum erat, ita fabatur (2): *Si recte ac sine dolo malo hoc foedus atque hoc iusiurandum facio, Dii mihi cuncta felicia praestent: sin aliter aut ago aut cogito, ceteris omnibus salvis in propriis patriis, in propriis legibus, in propriis laribus, in propriis templis, IN PROPRIIS SEPULCRIS, solus ego peream, ut hic lapis e manibus meis decidet.* Igitur, si in rebus maxime obscuris divinari non omnino absurdum censetur; hoc emblemata sculptum facile crediderim in Etrusca Vrna sepulcrali, ut fidei & sanctitatis religionisque erga defunctos servandae, praesertim ut sacrae inferiae statim temporibus mitterentur, spectantibus esset luculentissimum monumentum.

Multa in hoc pulcherrimo anaglypho notari possunt, quae ad militiam, & militaria ducum ornamenta pertinent. Illud principe in loco animadvertendum, Etruscos in bello vexillum in hasta suspensum elatumque gerere consuevisse. Id insigne praefert miles ille, qui fraeno cohibet currentem equum, cuius pectus gemmato duplici monili, vel pectorali variis bullis ex ebore undique distincto, ornatur. Forsitan hic equus χροσόνιος, dono dandus adducitur;

(1) Decad. 1. Lib. 1. Vide Ioannem Rosinum Antiq. Romanar. Lib. x. Cap. 11.

(2) Lib. xxii. de foedere isto inter Carthaginenses & Romanos.

tur ; nam singulari equo Etruscos in bello usos esse , nondum constat ex antiquis monumentis : constat tamen ex adlatis in Dempsteriano Opere Tabula LXX. num. 1. & 11. pugnasse in proeliis Etruscos Heroes nonnisi biugis vel quadriugis curribus vectos , antiquissima consuetudine , quae maxime apud Aegyptios viguit , uti divinae Litterae testantur : eaque etiam ex Homero apertissime elicitur , qui Achilles , Hectoris , Diomedis & Rhaesi equos & currus eorumque aurigas describit (1) . Ille vero miles squamata lorica armatus , qui singulari equo vectus pugnat , ut cernitur in Vase Etrusco penes Dempsterum Tabula LXV. non Etruscus , sed barbarus esse videtur , quod etiam adfirmo de alio expresse in superiore Tabula CXXXVI. huius operis.

Redeo ad Etruscum Vexillarium . Hic hasta suspensum gerit quadratum velum , in quo suspicor vel ducis , vel cohortis , seu phalangis nomen scriptum fuisse , vel aliquod symbolum , quod adspicientes milites , in acie sua containerentur , eoque praelato proficerentur . Ex hoc enim vexillo colligimus , Etruscos in bello per varia signa in ordinem disposuisse exercitum . Hoc vexillum , quod infecutis temporibus *labarum* dixere , ab Etruscis Romani , ut hinc lubet arguere , acceperunt : & , ni fallor , etiam aquilam hastae praefixam ab his in bello praeferre didicerunt ; quandoquidem Plinii auctoritate (2) & Vasis Etrusci Bibliothecae Vaticanae , quod alibi proferam , sceptrum regium & consulare , aquila praepeti ornatum Etrusci monstrarunt : quos & hac in re Romani imitati sunt .

Non solum milites , verum & duces , more priscae militaris disciplinae , intectis pedibus adstant : duces brevi tunica & trabea five chlamyde ornantur , quam fibula seu bulla in medio pectoris adstringit : at reliquorum militum chlamydia in humero dextro fibula seu bulla subnectuntur . Singuli cingulo insignes sunt , bullis vel clavis gemmisve distincto : quae quidem strenuis militibus , bello egregie functis , aurea donabantur , ut etiam docet Virgilius (3) . Haec inter militaria ornamenta enumerat Claudianus (4) :

*Quin & Sidonias chlamydes , & cingula baccis
Aspera , gemmataeque togas , viridesque smaragdis
Loricas , galeasque reidentes hiacynthis ,
Gestatosque patri scapulis radiantibus enses ,
Et vario lapidum distinctas igne coronas
Dividis ex aequo .*

Ex

(1) Loca enumerat Ever. Feithius Antiquit. Homericarum Lib. IV. Cap. XI.

(2) Vide Plinium Historiae Nat. Lib. VIII.

Cap. XLVIII. & Lib. IX. Cap. XXXIX.

(3) Aeneid. Lib. IX. vers. 359.

(4) Lib. II. de laudibus Stiliconis.

Ex his ducibus ac militibus, uno excepto, qui singularem hastam, reliqui duas velitares praeferunt: gladium quoque non districtum nudumque, ut pugnantes solent, sed inversum ac tectum vagina nonnulli dextra gerunt. Signiferum sequuntur buccinatores duo: & quod observatu dignum, raroque in aliis anaglypticis sculpturis Etruscorum occurrit, ne quid dicam de Graecis & Romanis, hi qui sunt ordine primi, statura valde minores expressi sunt: qui vero secundo ordine succedunt, maiores ita eminent, ut clarius adpareant: quod nolui praeterire, ut hinc ex antiquissimis Etruscorum sculpturis, in dispositione singularum figurarum, rudimenta quaedam nascentis prospectivae dignoscamus, quae nonnisi sero inventa, sculptoribus ac pictoribus innotuit. Quod adtinet ad buccinatores, quibus Etrusci in bello usi sunt, hi, dum FOEDVS iunctis dexteris firmatur, tubis aereis canunt. Tubam bellicam, ut observant Athenaeus (1) & Isidorus (2), Etrusci, in rebus excogitandis sagacissimi, invenere. Origo eius a buccina seu concha praedonum Tyrrhenorum accepta creditur, qua in navali re usi sunt, ut facilius eius sono, socios per mare dispersos ad praedam convocarent: eiusque usum primus omnium Tyrrhenus Herculis filius monstravit, ut docet Hyginus (3). Hinc ad terrestria certamina traducta est: eaque duplex fuit, recta, quae etiam in usu fuit apud Tuscos, ut ostendit Tabula VI. num. iv. & Tabula CXXXIII. num. i. superius adlata, quaeque Bellonae clavicum canenti tribuitur: altera reflexa & ductilis, qua hi buccinatores concinunt, & ex sequenti bula CLXXVIII. liquido constat, eam quoque Etruscos adhibuisse in triumphali pompa.

Canentibus igitur buccinatoribus, ceterisque ducibus ac militibus adstantibus, dexteris foedere iungunt Dux exercitus & Fecialis. Toga calceisque indutus Fecialis laevam manum tenet. Penes Feciales omne belli indicendi pacisque constituendae arbitrium fuit: hi namque publicae fidei praeerant, bellaque concipiebant iusta, iidemque omnium gentium consensu sacrosancti erant, eosque violare nefas habebatur. Ab Homero θεῖοι χήρυκες frequenter adpellantur. Hos etiam Etrusci divinis honoribus prosecuti sunt: & statuas ex aere, ni fallor, auro etiam intactas, eis posuere, ut argumento est illa stupendi artificii ac maxime insignis aerea statua, quae Museum Mediceum nobilitat (4). Eam in hoc opere, iterum duplici schemate accuratius expressam, proferre decreveram; sed

quia

(1) Lib. iv. Deipnosoph. versus finem.

(2) Lib. xvii. Cap. iv.

(3) Tab. CCLXXIV.

(4) Interim adlatam vide apud Dempsterum Tab. xl. & in Museo Florentino Tab. LXXXI.

peculiari dissertatione illustrare meditor , in alio volu-
 e adducam . In limbo eius vestis , Etruscis characteribus
 scriptum est : ΜΑΓΙΣΤΕΡ ΤΑΤΙΟΝ . *Vesal suprem* . quae
 nus Ludovicus Bourguetius FECIALIS SUPREMVVS inter-
 Huic statuae cultu simillima est Feialis imago , sculpta
 rna : in eo differt , quod ille sine barba , hic barbatus
 st . Feciales , eorumque in bellis indicendis , paceque fir-
 aerimonias , Romani ab Etruscis accepere : at dextras iun-
 l fidem declarandam , Etruscos a Persis didicisse pronius
 re , quae alibi luculentius expendam .

oniam vero nil sine ratione in monumentis veteres inscul-
 fueverunt , suspicor , in hac Vrna cineraria expressum esse
 llud memorandum , quod Romulus cum Tito Tatius fe-
 quo confecto , Iani simulacrum duplicis frontis effectum
 morat Servius (2) , quasi ad imaginem duorum populo-
 ui foedere (cui Ianus praeesse credebatur) simul coiere .
 iam vir ille togatus Caelium Vibennium Etruscum refert ,
 regium , qui cum expedita manu Romulo contra Latinos
 venit (3) : ideoque exhibetur Romulo spondens ac pa-
 iunctis dextris , se ei suppetias laturum . Potest etiam cum
 emblemate , quod huic sepulcro non male convenit , il-
 congruere , quod de Mezentio Etruscorum rege memorant Li-
 (4) , Iustinus (5) , aliique veteres scriptores (6) , qui florentibus
 rum opibus , Caere , opulento tum oppido , imperitans , iam
 o initio minime laetus novae origine Urbis , & tum nimio
 itam , quam esset accolis satis , rem Troianam crescere ra-
 laud gravate socia arma Rutulis iunxit . Siquidem , quum
 s cum patre in Italiam venisset , & propter invasos agros
 Latinum Turnumque pugnasset , in quo proelio periit Lati-
 Turnus postea ad Mezentium confugit , eiusque fretus auxi-
 illa renovavit , quibus Aeneas Turnusque pariter rapti sunt :
 runtque postea in Ascanium & Mexentium proelia , in quibus ,
 singulari certamine dimicassent , Mezentius occubuit : vicit
 Ascanius Iulius , qui Aeneam *Indigetem* adpellavit , quod
 Mezentio pugnans nusquam adparuisset . Haec , ut opinor ,
 s cum hoc ferali Vrnae emblemate conveniunt : ideoque ,
 ec admittentur , vir ille toga amictus erit Mezentius , qui
 Turno de coniungendis cum Rutulis , quibus ille imperabat ,
 suis , data dextera paciscitur .

A a a

T A-

x Livio Dec. 1. Lib. 1.

(4) Lib. 1. Dec. 1.

1 Virgilium Aeneid. Lib. xii. vers. 198.

(5) Lib. xliii. Cap. 11.

Livius ibid. Alex. Gen. Lib. v. Cap. 111.

(6) Ovidius Lib. iv. Fastor.

TABVLA CLXXVIII.

TRIVMPHVS ET OVATIO

*Etruscorum inventum : eius pompa sive adparatus
e vetustissimo Vrnae sepulcralis emblemate
elucidatur.*

PArta de hostibus insigni victoria, revertentibus in patriam fortissimis ducibus, TRIVMPHVM, egregiae virtutis praemium, decrevere Etrusci reges: idque tanto consilio ac prudentia factum fuisse cernimus, ut potius sapientiae, quam militaris claritudinis & gloriae insigne monumentum spectantibus videretur. Siquidem triumphalem currum, omni ornatu cultuque elegantissimum, lictores cum fascibus praecedere iussi: quibus insignibus declararunt, triumphantem in tanto honoris & gloriae fastigio collocatum, de re publica optime meruisse. Fasces vittis religati sunt, haud ornati securibus, ut etiam in ara Etrusca apud Dempsterum Tab. XLVI. lictores tamen ibi alio cultu vestium insignes. Bulla & torque aureo triumphantis collum ornari, anulum tamen ferreum in digito praefere imperarunt: servumque in eodem triumphali curru cum duce clarissimo triumphante vehi placuit, a quo identidem moneretur, ut post se respiceret, & se hominem esse meminisset; quemadmodum etiam exhibetur in hoc Vrnae sepulcralis rarissimo emblemate, quod observavi in Villa ad Bonazam Nobilium Giacominiarum, meque praesente diligenter delineandum curavi. Aequam hanc triumphantis & servi fortunam, quam Etrusci sapienter praescribere, adnotavit Plinius (1), qui triumphum describens, haec subiungit: *Vulgoque sic triumphabant, & quum corona ex auro Etrusca sustineretur a tergo, anulus tamen in digito ferreus erat: aequa fortuna triumphantis, & servi coronam a tergo sustentis.* Audiendus etiam Tertullianus (2): *Hominem se esse etiam triumphans in illo sublimissimo curru admonetur; suggeritur enim ei a tergo: Respice post te: Hominem memento te. Et utique hoc magis gaudet tanta se gloria coruscare, ut illi admonitio conditionis suae sit necessaria.* Atque hanc esse causam arbitror, cur

(1) Lib. xxxiii. Cap. i.

(2) In Apologet. Cap. xxxiii.

cur in hoc pulcherrimo sepulcro marmoreo, pro emblemate sculptus sit triumphans, stans in curru quatuor equis vecto, cumque triumphali licitorum & tubicinum pompa; nimirum, ut id spectantes viatores, humanae conditionis, humanaeque gloriae caducitatis admonerentur: & Elysiorum gaudia perpetua atque immortalia, ut credebant, post fata exoptarent. Videmus etiam ex hac sculptura Etrusca triumphantem, quasi haerentem, obtutuque defixum respicere in servum: quem Isidorus (1), alique ex eo, comice nimis, carnificem vocant: caputque eiusdem triumphantis obvolutum panno: quod factum crediderim, ne clamantium ac plaudentium laetis vocibus triumphator delinitus, superbe se efferret, atque aliquid supra mortale fastigium (nam & minio eius facies pingebatur (2) more Deorum, quorum simulacra festis diebus intensis circumducebantur) se esse crederet: ideoque nimia gloria & felicitate inolescere. Nemo est veterum auctorum, qui de hac consuetudine velandi capitis triumphantis ducis meminerit, quam heic perspicue expressam cernimus. Triumphantem ducem sequitur pedisequus servus, brevi tunica sine manicis & pallio indutus, qui e manubrio pendentem arculam sustinet. In hac fascinum, invidiae triumphantium medicum, ut ait Plinius (3), reconditum fuisse arbitror, qui etiam interdum e curru pendere solebat: gestabantque triumphantes amuleta collo dependentia, contra invidiam inclusa bullae: quae, licet sit Etruscorum inventum, ea tamen hunc triumphantem ducem carere videmus. Siquidem triumphus honorum omnium summus, & cum divinitate conferendus censebatur: ipsique triumphantes non homines, sed quasi egressi humanae conditionis terminos, Dii quodammodo existimabantur; quare quum in clarissima gloriae luce versarentur, aliorum invidiam, nimiae felicitatis vindicem, metuebant: suamque ipsi superbiam elationemque animi formidabant. Hinc captis Veis, Camillus, teste Livio (4), ita precatus fertur: *Vt si cui Deorum hominumque nimia sua fortuna populo Romano videretur, ut eam invidiam lenire suo privato incommodo, quam minimo populi Romani liceret. Immensum hunc gloriae splendorem, ut temperarent Etrusci, non solum pari fortuna servum in eodem curru cum triumphante procedere voluerunt; verum & triumphalem pompam ducere ac praecire iusserunt personatos viros, referentes Satyros, Bacchantes & Mimos, qui inconcinno corporis motu, scommata & dicteria in triumphantem ducem iactarent, iocosaque saltatione & ludicra musica*

A a a 2

opi-

(1) Orig. Lib. xvii. Cap. iiii.

(2) Ex Plinio Lib. xxxiii. Cap. vii.

(3) Lib. xxviii. Cap. iv.

(4) Lib. v. Cap. v.

opinionem hanc summi honoris & dignitatis in iocum verterent, spectantiumque mentes ab invidia revocarent. Quamquam vero id perspicue non eliciatur ex hoc anaglypho, plane omnium vetustissimo; id tamen ab Etruscis factum fuisse compertum habeo ex auctoritate Appiani Alexandrini (1), qui memorat, lictores puniceis vestibus indutos praecessisse triumphantem, chorumque Cytharistarum & Satyrorum, Etrusco more, cinctorum ornatorumque, coronas aureas detulisse, itemque ludiones cum cantu & tripudio gesticulasse. Accedit pictura insignis Vasis Etrusci, quod adfertur in Dempsteriano Opere Tab. XLVIII. quae, ut etiam advertit Bonarrotius (2), id ipsum evincit.

In hoc marmoreae Vrnae emblemate, duo tantum tubicines & duo lictores cum fascibus puris, nec laureatis, neque etiam securibus ornatis, omnem Etrusci triumphi pompam constituunt: deinde sequuntur quatuor equi, elegantissimis monilibus seu pectoralibus ornati, iunctique ornato currui, in quo sculptus gryphus, animal Soli sacrum: denique triumphantem monitor in eodem curru stans, & alter servus pedisequus comitantur: quae pompa & adparatus triumphalis, quum minime sit splendidissimus atque amplissimus, specimen exhibet, ut mea fert opinio, triumphus illius modestissimi, quem Etrusci multis ante Romam conditam annis instituerunt. Nam in Etrusco Vase, apud Dempsterum adlato in Tabula XLVIII. quia forsitan non est tam antiquum, pompa splendidior expressa est. Vir ille, qui triumphum agit, laurea redimitus sedet, non stat in quadriga: torque ornatus & tunica picta absque manicis indutus conspicitur: togamque sinistro brachio sustinet, dextra longius sceptrum seu hastam tenet. Comitatur pompam vir laureatus, cum tunica, undulato opere texta, & hastam tenet: qui forte censendus est dux aut miles alter, qui ob res bene gestas, secundis honoribus ornatus, comes datus sit triumphanti. Miles armiger, pariter laureatus, galeam triumphantis praefert. Pompam & currum praecedit tubicen cum aerea tuba Tyrrhena, in plures spiras circumvoluta, qui gratulationis officia a viro iuxta aedificium sedente suscipit. An id aedificium referat potius templum, quam triumphalem arcum, alii expendent. Lubentius crediderim templum Iovis, in cuius gremio triumphantes coronam deponebant. Alter vero, qui e regione sedet, forsitan est Augur; nam triumphos nonnisi auspicato agebant.

Consecutis temporibus, nullis terminis triumphum eiusque pompam circumscripsere Romani: pro corona ex auro Etrusca,

quae

(1) De Bello Punico pag. 35.

(2) Ad Monum. add. Dempstero §. xxx.

tinebatur a tergo , ut auctor est Plinius (1) , innumerae dum aureae coronae praelatae , additae laurus fascibus , dimitti milites , iuncti curru interdu sex equi , non raleones & elephantes : circumlata urbium , montium & simulacra , sparsae frondibus & floribus viae , cremata & thuris magna copia , adiecti captivi ante curru in- , currus aureus triumphalis undique gemmis distinctus , sexcenta ornamenta , ut luxuriantis reipublicae potius madereliramenta , quam prisca illa virtutis decora videantur .

ec TRIUMPHI solum , verum etiam OVATIONIS auctores

Etruscos , notat Dempsterus (2) . Sex millibus hostiumtis , vel ut minimum quinque , ex lege triumphali , moris instituti Etrusci triumphare : ovare vero his concessum , inus insigni causa hostem in acie profligassent . Primum

urbem pedibus ingredi solitos , notat Plinius (3) : aucta im apud Tuscos triumphali pompa , auctum quoque ova- decus , ideoque equis inveh i ovantes consueverunt . Id apud os in more positum fuisse , docet idem anaglyphum emor-

Vrnae ; nam prope triumphantis curru , alter dux victor , is galea , quae quodammodo Phrygium pileum refert , equo gemmato , frenisque insigni inequitat . Ovare , ab ove , post ovationem in sacrificio , pro gratiarum actione peracto ,

ari solebat , derivatum docet Plutarchus in Marcello : at verius Festus ab o o gemina littera , nimirum a fausta illa adcla- me laetoque clamore , quem faciebant redeuntes ex pugna

s victores , derivat . Ovantibus virtutis ergo datam ovalem iam myrteam , observat idem Festus . Ovatio denique conce- tur , quum bella non erant indicta , aut sine sanguine confecta .

Ex hac igitur insigni sculptura colligimus , qui fuerit vetu- nus omnium TRIUMPHI & OVATIONIS adparatus & pompa

Etruscos : a quibus haec omnia Romanos accepisse , deinde n ampliassse , iam in confesso est ; accedente praeterea Appiani sandrini & Strabonis auctoritate , quorum insignia testimonia psterus elucidat (4) . Tropaea vero apud Etruscos utrum-

int in usu , nunc expendendum esset ; sed quia nondum in dicum prodire Tuscanica monumenta , quae id declarent , in im locum haec pervestiganda reiicimus : constat tamen victo- bellica spolia & arma , itemque triumphalia ornamenta in- plis Deorum suspendisse & consecrasse (5) .

TA-

Lib. xxxiii. Cap. i.

De Etr. Reg. Lib. i. Cap. xxxvii.

Lib. xv. Cap. xxviii.

(4) De Etrur. Reg. Lib. i. Cap. xxxvi.

(5) Tab. xxviii. & xxxii. apud Dempst.

& Bonarrot. ad Monum. add. §. xxv.

T A B V L A C L X X X .

L V D V S T R O I A E

*Ludi equestres, curules & gladiatorii Etruscorum,
ex antiquis sculpturis ac picturis illustrantur.*

Victorum ducum Etruscorum triumpho eiusque pompa, uti vetustiore aevo instituta est, breviter illustrata, ad ludos varii generis gradum facio; hos enim Tusci triumphantes, amicti triumphali veste, edere consueverunt, peracto sacro in honorem Iovis ceterorumque Deorum: quorum auspiciis parta de hostibus victoria adscribebatur, ut adptae gloriae reparataeque publicae salutis, gestientibus laetitia spectatorum animis, monumentum existeret sempiternum. Cur vero Etrusci, eorumque exemplo Romani, non in vasculis tantum, quae praeclaris victoribus dono dabantur, verum etiam in sepulcris, ut in adlatis Tabulis cernimus, hosce ludos pingere atque insculpere voluerint, non una eademque occurrit causa, quae assignari possit. Ea cumprimis facile, ut reor, fuerit; quia hisce emblematis, in quibus cum gaudio luctus multorum frequentissime miscebatur, hominum vita fragilis & caduca, ludo per omnia similis (1): itemque fatum & mors, quae omnes manent, non obscure declarabantur; nam exultantibus gaudio spectatoribus, laudis & gloriae cupidi decursores ex equo deiecti, mortem identidem oppetebant, ut in hac Vrna cernimus: idque etiam aurigis, athletis, gladiatoribus & bestiariis accidebat; quare publica illa voluptas & gaudium, beatorum apud Elysios, ut credebant, laetitiam, risum & tranquillam vitam: luctus vero, mortem atque humanae vitae vicissitudines, quae evitari a mortalibus minime possunt, designabant, spectantesque ita erudiebant.

Horum spectaculorum ludorumque origo, quorum Etruria, non secus ac superstitionis, parens fuit, ab Heroicis temporibus petenda videtur, in qua iidem Heroes, ut Hercules & Theseus aliique fecere (2), luctare, decurrere, currus in Olympicis agitare, certare cursu, disco, saltu, ceterisque gymniciis exercita-

tio-

(1) Terentius in Adelph. Act. IV. Sc. VII. (2) Ex Diodor. Sicul. Bibl. Lib. IV. pag. 155.

operam dare, quammaxime gloriati sunt, quasque etiam memorantur (1).

na vero ludorum causa, ut videtur, fuit religio; nam res, feriantibus animis, ab humanis occupationibus abstractam mentem ad Deum converterent, recteque eum colimus, variaque Musica certamina invenere; id vero xime credebant gaudendo, dies festos agitando, Poëtica certamina exercendo, mente philosophando, compavirtutis studio, corpore ludos exercendo, quemadmodum one colligimus (2).

ortalium omnium primi, qui in Italiam haec sacra certaludosque omnis generis invexere (Curetibus (3) id tribuunt

(1) Etrusci, divinae religionis auctores atque amplificatores issimi, extiterunt: quod iam omnes fatentur. Hi Musicam

s Deorum adhibendam, eorumque divinas pompas, harconcentu agendas, Paena in honorem Apollinis, Pyrrhmatam saltationem & choreas, quo nam modo celebrare

et, praescriptis musicis modis, instrumentis, carminibus prinstrarunt, de quibus loco magis opportuno disseram. Hi lu

atrales, scenicos: hi athleticos, gladiatorios, funebres, equepedestres, curules docuere, quibus acceptos referunt Roma

ni ab hac natione cultissima belli pacisque studia desumfere. ius diserte memorat (4): *Ludicrum, equi pugilesque, ex Etruria*

acciti. Ludos quoque scenicos, ac ludiones ex Etruria acqui more Tusco ad tibicinis modos haud indecoros motus

nt, idem Livius (5) narrat: additque causam, ut grassante, irata Numina placarent. Tacitus quoque expresse adfir

(6), a Tuscis non histriones tantum, verum etiam equorum nina Romanos esse mutuatos. Id nonnisi religionis causa, ut

monebam, Etruscos factitasse notat Tertullianus (7): *Igitur in a inter ceteros ritus superstitionum suarum, spectacula quoque reli*

nomine instituunt: inde Romani accersitos artifices mutantur, temenuntiationem, ut ludi a Lydis vocarentur.

Hisce eximiis veterum scriptorum testimoniis, accedit auctosculptorum marmorum, pictorumque Vasculorum, quae

in hoc opere, tum in Dempsteriano adferuntur, quae ad s Etruscorum illustrandos maximo certe sunt adiumento. In

ni Vrna cineraria, Etruscis litteris inscripta, Perusiae nuper

eru-

Vide Hyginum Fab. cclxxiii.

Geograph. Lib. x. pag. 467.

Vide Val. Max. Lib. ii. Cap. iv.

m. 4. eiusque interpretes.

(4) Lib. i. Decad. i.

(5) Lib. vii. Decad. i.

(6) Annalium Lib. xiv. num. 21.

(7) Libro de Spectaculis Cap. ii.

eruta, quae exhibetur in Tabula CLXXX. etsi temporum iniuria ac vetustate aliquantulum sit labefactata, insculptos cernimus LVDOS EQVESTRES EQVORVMQVE CERTAMINA, quibus agendis tractandisque valde praestantes extitisse Etruscos, aperte intelligimus. Propter angustias marmoris, licet Etruscus sculptor maiorem equitum militumque pedestrium numerum exhibere non potuerit; cernimus tamen divisas bifariam acies concurrere ad simulacrum pugnae: quod etiam consecutis temporibus servatum docet Livius, qui has decursiones describit (1). Siquidem ex his aliqui intecto capite, thorace armati, aliqui etiam brevi tunica succincti, equis insidentes, cursu quamocissimo decurrunt. Pedestres aliqui pugnant partim nudo capite, partim galea tecto, & clypeis armati. Dum haec aguntur, alii equites, amicti chlamyde stantes visuntur, qui equum ducunt: forsitan, opinor, ut alteris equitibus decursione sua functis, post editum primum ludicrum spectaculum, succedant. Nudus ille vir, qui conspicitur in caput praecipiti lapsu deiectus, equorumque pedibus protrititus, haud dubie defuncti supremum fatum, adeoque hos funebres ludos prisco Etruscorum instituto circa rogum sive sepulcrum celebratos designat.

Vetustissimum hoc spectaculum Latini dixere TROIAE LVDVM, quem celebrare consueverunt non in funeribus tantum, in memoriam decusque sempiternum egregiae virtutis Heroum; verum etiam ob memorandum aliquod factum, uti ex Virgilio constat (2), qui hoc certamen ab Ascanio editum fingit, quum Albam moenibus cinxisset, a quo Latinos accepisse tradit. Quamquam vero haud ita facile indicari possit auctor, qui in Etruriam haec certamina equestria invexit; tamen ex hac insigni sculptura evincimus, apud Etruscos in usu fuisse. Id etiam non obscure colligimus ex eodem Virgilio, qui parem laudem Aeneae & Tarchonti tribuit in celebratione horum ludorum in honorem defuncti Pallantis, quibus etiam funeris ignem ter circa rogum decurrentes ululantesque lustrabant. Constat enim ex eodem Virgilio (3) & ex Strabone (4), Tarchontem Etruscorum ducem ac regem fuisse, ab Aty Tyrheni filio praefectum duodecim urbibus, quas condidit, Tarquiniiisque urbi nomen dedisse. Audiendus igitur Virgilius (5):

*Iam pater Aeneas, iam curvo in littore Tarchon
Constituere pyras: hic corpora quisque suorum*

More

(1) Lib. x. de Bello Macedonico.

quem vide de Etruria Regali Lib. 11. Cap. xxxii.

(2) Aeneid. Lib. v. vers. 596.

(3) Loca Virgilii adfert Th. Dempsterus, qui plura de Tarchonte Etrusco scribit,

(4) Lib. 111. Geograph. pag. 151.

(5) Aeneid. Lib. xi. vers. 184.

*More tulere patrum : subiectisque ignibus atris
Conditur in tenebras altum caligine caelum .
Ter circum accensos cincti fulgentibus armis
Decurrere rogos : ter maestum funeris ignem .
Lustra vere in equis , ululatusque dedere .*

Igitur, quum Virgilius memoret, Tarchontem Etruscum TROIAE LVDVM cum Aenea celebrasse in funere Pallantis, sive is Tarchon ille sit, quem omnium primum Tyrrhenus rei Etruscarum urbium praefecit, sive alius posterior, eodem cum nomine, & quidem Etruscus; perspicuum certe est, eum, utpote rituum & consuetudinum Etruscae nationis peritissimum, probe scivisse, huiusmodi ludum apud Tuscos solemnem ac frequentem fuisse.

Vetus fuit lex & consuetudo, praesertim in hoc ludo ceterisque, qui motum corporis exigunt, rite servata, ut equites peditesque armati laevos orbis agerent, circumque sinistram primum motu facto, deinde ad dexteram decurrerent: quod, accedente Statii auctoritate (1), observat Turnebus (2), Budaeus (3), Kirchmannus (4) aliique: idque etiam in Circorum decursionibus obtinuit, ut notat Fabrettus (5), seu ex principio naturalis motus, seu fortasse ex militari disciplina; nam circuitio ad ictum inferendum commodius ad laevam, quam ad dexteram fieri visa est. Id etiam ab Etruscis usurpatum in hoc equestri certamine, manifeste ostendit sculptura huiusce emortualis Vrnae, in qua equites a laeva in dexteram decurrunt. Decursio ut accuratius in orbem fieret, in dextra Vrnae parte adsurgit praealta turris rotunda, non quadrata, superne pinnis coronata, cum specula maiore in medio, & quatuor aliis praesertim in utroque latere valde angustis.

Hinc Circi & Circensium ludorum exemplum a Tuscis Romanos accepisse perspicuum est. Primus omnium, qui Romanis Circenses ludos monstravit, ut auctor est Livius, fuit Tarquinius Priscus, Tarquiniis Etruscorum urbe profectus, qui designato Circi loco, equos pugilesque ex Etruria accivit. Quod enim Circenses ludos ediderint Tusci, usque sint quadrigis & bigis, ludisque curulibus, manifeste ostendunt antiqua Etruscae gentis monumenta, quae Bonarrotius indigitat atque illustrat (6). Aliud etiam in Dempsteriano Opere Tabula LXVIII. adfertur insigne monumentum num. 1. huic Vrnae Perusinae valde simile, in quo

Bbb

Cir-

(1) Theb. Lib. vi. vers. 213.

(2) Adversar. Lib. v. Cap. viii.

(3) Adnot. in Pandect. prior.

(4) De Funerib. Rom. Lib. iii. Cap. iii.

(5) De Col. Traian. Cap. vi. pag. 144-146. 147.

(6) Ad Monumenta addita Dempstero §. xxxvi.

Circenses ludos curules & equestre certamen, exhiberi arbitror: non vero Amazonum proelium, ut suspicatur Bonarrotius (1). Siquidem praeter equites decurrentes, cernitur etiam currus: equi vero, quum sit marmor eo loci fractum, desiderantur. Pugnantes & decurrentes equites nonnulli militaribus armis insignes, galea caput armatum habent: nonnulli vero tunicati, caput quodam panno, in speciem cuculli, circumvolutum gerunt: quod factum opinor, ut ita facilius ludentium factiones distinguerentur.

LVDOS CVRVLES & AGONIA sive AGONALIA edere consueverunt Etrusci, quod & Graeci fecere, mense Ianuario, ob laetiam ineuntis anni, in honorem Iani, cuius numen maximo cultu venerabantur, eiusque in festo munera sibi invicem missitabant: quod etiam a priscis Latinis factum fuisse constat (2). De his Corippus (3):

*Dona Kalendarum properant vicina mearum
Vos vestris adstate locis, properate, parate,
Promissaque die nostros spectate CVRVLES.*

His addendi sunt gladiatorii ludi; quandoquidem Herodotus ludorum omnia genera Etruscos in Italiam invexisse memoriae prodidit (4). Maxime vero Gladiatores omnium primi Etrusci invenerunt (5). Horum spectacula non solum in funeribus & in conviviis, verum etiam in publicis ludis & theatris (quae in Etruriae urbibus exstitisse perspicue ostendunt rudera & ingentes substructiones, quae Arretii & Volaterris adhuc visuntur) triumphantes duces, aliique principes viri edere consueverunt. Gladiatorum funebres ludi frequenter in sepulcris Etruscorum sculpti occurrunt: at Gladiatorum munera a triumphante edita, ut observat Bonarrotius, exhibet pictura insignis Vasis Etrusci, quae apud Dempsterum adfertur in Tabula XLVIII. nosque ad ornatum huius Classis IV. in principio proposuimus.

Ad Tabulam CLXXVIII. revertor, in qua, quod memoria excidit, notandum, alterum tantum licitorum, qui fascibus in sinistro humero impositis, triumphantem praecedunt, gerere etiam bacillum, quo a dextris populum, ut opinor, submoveret, ne viam impediret.

A TA-

(1) Ad Monum. add. Dempst. §. xxxvi. pag. 48.

(2) Vide Corradini Veteris Latii Lib. I. Cap. xxv.

(3) Lib. I.

(4) Lib. I.

(5) Ex Nicolao Damasc. apud Athenaeum Lib. IV. pag. 155.

A T A B V L A   C L X X X I .

A D   C L X X X V .

S A L T A T I O   A R M A T A

*Ludi gymnici & venationes veterum Etruscorum. In natali
NOVI SOLIS sacra & ludi Mithriaci celebrati, ex
anaglyphis sculpturis marmoreae Cathedrae
arcuatae illustrantur.*

COelium montem prisca auctores Varro (1), Festus (2) & Dionysius (3) tradunt ab Etruscis occupatum fuisse, atque a Coelio Vibennio, Etruscae gentis duce, qui eum sibi delegit, post eius mortem adpellatum fuisse; nam antiquitus Querquetulanum cognominarunt, quod talis silvae frequens fecundusque esset, teste Tacito (4). Igitur in eius clivo, qui Euro-Austrum respicit, atque interiacet Lateranensi Basilicae & muris Urbis, anno CIO. IO. CC. XXXII. effossa est marmorea Cathedra arcuata, anaglypticis sculpturis insignis, quam exhibeo in Tabulis CLXXXI. CLXXXII. CLXXXIII. CLXXXIIII. CLXXXV. Ea nunc exstat Romae in Museo Principum Corsinorum. Viri antiquitatis periti, inter quos vir Celeberrimus Antonius Maria Lupi Societatis Iesu Presbyter, nemini secundus, civis & amicus meus suavissimus, eiusdem Cathedrae anaglypha Etrusci artificii esse, fabulasque sive ignotas historias praeferre suspicantur (5). Mihi quoque nonnihil Etrusci opificii praeferre visa est. Peraccurate delineatam ab Equite Hieronymo Odam, eam ad me misit vir Praestantissimus Ioannes Bottarius, Praeful a secretiori Clementis XII. Pontificis Maximi Sacello.

Quod vero haec Cathedra, quam MITHRAE INVICTO dedicatam fuisse auguror, ex nonnullis coniecturis, quas mox adferam, Etrusci artificis manum redolet, ex eo intelligo, quia praeter

Bbb 2

coro-

(1) Lib. IV. Ling. Lat.

(2) Lib. III.

(3) Lib. I. Antiquit. Rom.

(4) Lib. IV. Annal.

(5) Dissert. ad Epitaphium Severae Martiris pag. 43.

coronides & maeandra , aliaque ornamenta , quae in monumentis Etruscis saepenumero occurrunt , complures figurae , ut viri , qui inequitant armati cum peditibus : itemque virgo Cistophora & sacrificuli , qui ad sacrificium procedunt : & venationes eodem fere modo exhibentur , ut in Vasculo ex argento inaurato , Etruscis literis inscripto , quod nunc exstat in Thesauro Mediceo , atque in eius patera , quae adferuntur apud Dempsterum in Tab. LXXVII. & LXXVIII. Hoc Vasculum manu Etrusca omnium antiquissima caelatum esse censet Cl. Bonarrotius (1) .

In superiore zona , quae anacinterium intrinsecus ornat , ut exhibent adlatae Tabulae CLXXXI. & CLXXXV. sex equites cernimus , equis insidentes , quos , ut antiquiore aevo mos fuit , nullis nec frenis nec velis regunt . Armati sunt galea , clypeo & gladio , induti vero brevi tunica . Singulis equitibus praeceunt pedites , iisdem armis , ac praeterea hasta lati mucronis , instructi . Hi , ut puto , ad ludos proficiscuntur , in honorem DEI MITHRAE celebrandos , quem coluisse Etruscos , ex adlatis monumentis satis superque constat . Siquidem ita armati decurrere solebant , & circa aram , in qua sacer ignis ardebat , Deo sacra facientes , saltabant saltatione armata , quam Pyrrichen dixere . Saltantes , variis gestibus vel arationem vel aliquid aliud repraesentare solebant ; uti videmus etiam in adlato Vasculo apud Dempsterum Tabula LXXVIII. Ad tiliarum duplicium concentum , ad musicos modos & hyporchematum cantum saepenumero haec saltatio fiebat , ut cernitur in eodem Vasculo : in quo tum a dextra versus laevam , tum a laeva versus dexteram , mutua vice saltationem agunt , ut Zodiaci referant imaginem quamdam , cuius motus caelo diversus adparet , ab occasu ad exortum (2) .

In altera zona , qua anacinterium eiusdem marmoreae Cathedrae ornatur , insculpta est venatio . Tres apros , diversa via fugientes , venatores cum canibus , armati sagittis & venabulo lato ferro , ut eos confodiant , insequuntur . Apri & cervae & tauri silvestres , usitatiores apud Etruscos ferae , quas venari consuevere . Vsi etiam sunt aliis instrumentis venatoriis , nempe verubus , securibus & malleis , & duplici hasta & clypeo , uti in aliis Etruscis sculpturis ac picturis animadverti .

In tertia zona , quae inferiorem Solii partem ornat , nil notatu dignum , praeter flores & folia , ut videntur , hederacea , occurrit . In infima vero zona , totius sculpturae eiusque eruditionis cardo

(1) Ad Monumenta addita Dempstero
S. XXXII. pag. 55. 56. & 69.

(2) Vide Caelium Rhodiginum Lib. v.
Cap. III.

n eo versatur , ut explicemus , quem referat , quidve
 t vir ille magnae staturae , qui nudus corpore , brevibus
 , ingenti capite , in aram ita incumbit , ut in ea non se
 ere , sed potius , ni fallor , ex ea adsurgere paullatim videam
 u multumque mecum animo cogitavi , qui nam vir ille ita
 as esse posset . Tandem , ex multis ea coniectura verifimi-
 a est , quod facile referre possit DEVM INVICTVM MITHRAM ,
 natalem diem veteres Etrusci , ac deinde Romani , Persarum
 Aegyptiorum exemplo , ut erudite ostendit vir doctissimus
 us a Turre (1) , equorum decursione , ludisque Circensibus
 re consueverunt . Natalis eius dies , in vetustis Kalendariis
 natus (2) , multa cum celebritate & laetitia agebatur VIII.
 las Ianuarias , nimirum die vigesimaquinta Decembris . Si-
 n Sol , integro Zodiaci circulo per anni tempestates emenso ,
 ad extrema hiberni tropici delapsus est , tunc quasi ab
 & profundo loco emergens , ad superiora revertitur , novum-
 sursum inchoando , quodammodo renasci videtur . Id etiam
 avit Iulianus Imperator , de hac ipsa die solemnī nativitatis
 RAE , id est SOLIS , differens (3) , ut observat idem Philippus a
 e . Nam Solem , anni curriculum permeantem , veluti per ae-
 a vices transire fingebant antiqui : & ita quum ad eius finem
 nisset , tamquam completo vitae spatio , ad senectutem de-
 en esse dicebant . Ita eum ad Deorum consistorium acceden-
 Describit Capella (4) : *Facie autem , mox ut ingressus est , pueri reni-*
, in incessu medio iuvenis anhelī , in fine senis adparebat OCCIDVI.
 m igitur occiduus Sol in extrema senectute , dum novum cur-
 instaurat , quasi in novam vitam prodeat ; nil mirum quod
 io nasci crederetur , isque DIES eius NATALIS adpellaretur . Nam
 : tunc parvus & infans videtur , qualem Aegyptii proferunt ex
 o , ut ait Macrobius (5) , qui luculentius rem nostram adtin-
 (6) . Quum (inquit) ad minimum diei SOL pervenit spatium : quod
 res adpella-verē brumale solstitium , brumam a brevitate dierum cogno-
 antes . Ex quibus latebris vel angustis rursus emergens , ad aestivum
 isphaerium tamquam ENASCENS , in augmenta porrigitur . Alia , quae
 dte observat idem Philippus a Turre , de natali die SOLIS
 sque festo , ne taedio lectores adficiam , praetermitto .

Praeter quatuor equites , quatuorque pariter milites pedestres
 decursionem properantes , in honorem MITHRAE vel in Circo
 vel

) De Mithra Cap. VI. pag. 225.

) Vide Aegil. Bucherium de doctr. temp.
 pag. 288. Lambecium Tom. IV. Bibl.
 Caes. pag. 300.

(3) In Oratione IV.

(4) Lib. I. de Nupt. Philol. pag. 20.

(5) Lib. I. Saturnal. Cap. XVIII.

(6) Vide ibidem Cap. XXI.

vel circa eius aram celebrandam, qui forsitan quatuor anni tempora designant, editos quoque, propositis eximiis praemiis victoribus, ludos gymnicos, & venationes sacrumque peculiari ritu peractum, cernimus. Recte vero nec sine consilio factum videtur, ut idem SOL, giganti quodammodo similis, ex ara se se adtollens atque exsurgens exprimatur, & hac specie sculptus sit in quarta zona inferiore huiusce marmoreae Cathedrae, ut ostendatur ex inferiore hemisphaerio ad superius eo temporis adsurgere.

Prope aram NASCENTIS SOLIS adstat iuvenis aperto capite, brevi tunica amictus, qui dextra sublata manuque aperta eum evocare atque excitare videtur, forsitan etiam cantatis de more quibusdam carminibus, & faustis adclamationibus: sinistra vero breve iaculum tenet, quasi radiorum Solis in novo ortu haud multum activam virtutem notet. Hiemis tempus indicant apri in altera zona sculpti, quos venatores occidere conantur; nam Adonidis fabula ab Apro interemti, ex prisca Mythologia nihil aliud praefigurat, quam Solem, quum in hiemalibus signis moratur, quae nobis videntur inferna, ut observat Macrobius (1): qui etiam memorat, Assyrios & Phoenices Venerem Architidem eximia religione deveneratos esse, & hanc propter Adonidis interitum, lugentem lamentantemque induxisse, eandemque eo reddito, ab Inferisque revocato laetantem: qua fabula nihil aliud significare voluerunt, quam terram Sole, quem Adonis exprimit, hiemalia signa peragrante, quodammodo tristari: ad laetitiam rursus hilaritatemque componi, quum illis decursis, ad alteram signiferi partem transit (2). Maximus primusque Deorum omnium Ianus ab Etruscis cultus, idem ac Sol a Macrobio censetur: ideoque *Tatuleius* & *Clusius* adpellatus (3), quod ortus mundum aperire videatur, occidens vero claudere: ideoque quia ortum & occasum, meridiem & septentrionem illustrat, tum bicipitem, tum quadricipitem expressere.

Interim SOLE NASCENTE iuxta eius aram, Etrusco ordine ac symmetria exstructam, quae etiam altera, in qua ardet sacer ignis, humilior est, in signum publicae laetitiae, ludi gymnici duplicis generis spectantur: iisdemque duo Agonothetae sive Gymnasiarchae praesunt sedentes, ut clarius adlata Tabula CLXXXIIII. ostendit. Ita quoque in Hypogeo Etrusco, quod prope Clusium detectum est anno CIO. IO. CC. XXXIV. picturis undique exornato, quas alibi proferam, dum pugiles Etrusco more, ut etiam tradit Athe-

(1) Saturnal. Lib. 1. Cap. XXI.

in Euripid. num. 11.

(2) Vide Benedictum Averanium Dissert. x.

(3) Saturnal. Lib. 1. Cap. IX.

Athenaeus (1), ad tibiæ concitum certant, in medio posita est columna, in qua, ut opinor, præmia victoribus danda proponi solebant: sedentesque Agonothetae in sua sede, eodem fere modo interfunt, & virgam tenent. Hoc vero notandum, quod in hac sculptura vestiti, in Clusina vero pictura nudi pugiles decertant. Ante eosdem Agonothetas, in hac Cathedra expressos, binae hastae humi defixae visuntur: quae, ut arbitror, præmia esse possunt eorum, qui luctantur; nam eorum, qui halteribus armati certant, in medio proposita est galea, quae cur tantae magnitudinis facta sit, adhuc mihi ignotum. De halterum forma, Halteristarumque certamine, quum nonnulla ad Monumenta addita Donianis Inscriptionibus, nuper editis, observaverim, non vacat ea rursus heic procudere. Halteres in usu apud Etruscos fuisse, hoc loci adnotare lubet: quod eo magis credibile est, quia cesto, bubulis loris contexto, manus quoque armasse perspicue ostendunt Etruscae monetae, sive pondera, quae apud Dempsterum in Tabula LX. num. III. & IV. edita observantur (2).

Quae supersunt anaglypha in infima Cathedrae seu Throni zona, primum ostendunt in celebrando NATALI DIE SOLIS, sacrificium solemni ritu & caerimoniis peractum fuisse. Primum iuxta arborem, quatuor tantum maioribus foliis frondosam, ad indicandam temporum instaurationem renovationemque, ara sublimior sacro igne accensa est. Insunt in eadem ara sacrificalia quaedam instrumenta, quae mihi ignota sunt. Ad sacrificium accedit iuvenis equo invehitur, qui, quod notatu dignum, hoc tantum in loco equum frenis ac loris moderatur. Forsitan is est Sacerdos SOLIS INVICTI MITHRAE, elegantiore prae ceteris vestium cultu insignis, qui honoris causa, ad hoc solemne sacrum peragendum, equo vehitur proficisci solitus: vel potius eundem SOLEM exprimit, qui sacrificio sibi praeparato praesens advenit. Iam enim perspicuum est ex aliis monumentis, Etruscos credidisse, singulis hominum actionibus praesentes Deos adesse, praecipue vero sacris in honorem divini Numinis peractis: quod etiam luculenter ostendit Senator Bonarrotius, disserens de Epiphania Deorum apud veteres Tuscos (3). Victima, in hoc sacro immolari solita, taurus fuit, quem, absoluta sacrificii pompa & circumductione, instita sacra seu vitta coronatum, nec dubium etiam, ut mos erat, cum cornibus inauratis, ad aram immolandum adducit popa seu victimarius, qui laeva acierem, ut ait Festus, sive securem defert.

Tau-

(1) Deipnosoph. Lib. IV. Cap. XIII.

addita Dempst. §. XXXVIII. pag. 80.

(2) Vide etiam Bonarrotium ad Monum. (3) Ibidem §. XXII. pag. 30.

mulitio, dextra
 aurinum sanguin-
 lendum vinum,
 spensam, feren-
 m. Hos sequitur
 stola succincta,
 dextra quoque
 euntes, eodem
 nibus: qui vel
 vel mimi & hi-
 luribus Etrusco-
 diximus, ludi
 tur. Illud prae-
 erius monebam,
 es nudis pedibus

, qui ad aram,
 tus, eum gestu
 MQVE repraesent-
 , quove alio no-
 uisse arbitror. In
 sa, quasi ὁμόςπο-
 ãdere faciebant,
 probationum gra-
 ice agebatur, ut
 tio, exuto senio,
 aec initiatorum.
 Mystis, Θραυσμός
 nes Meursius (1),
 m respexit Pro-
 , Hesychius alii-
 racibus & Cabi-
 n Dii Cabiri sive
 Descripserat huius
 Eleates, ut alii
 Suidas (2). Prae-
 ur (3), eorumque
 ven-

em Alexandrinum in-
 I. pag. 719. in voce
 lus in Platonem de Rep.

1

.

-

fe

N

qu

fu

ne

fir

me

(1)

d

(2)

(3)

venter fascia purpurea circumligabatur (1). Horum sacrorum arcanaprodit nobis Arnobius (2): *Oblivioni etiam CORYBANTICA SACRA donentur, in quibus sanctum illud mysterium traditur: frater trucidatus a fratribus.* Firmicus (3): *In sacris Corybantum parricidium colitur; nam unus frater a duobus interemtus est.* Idem etiam: *Qui fraternum desiderat sanguinem, Corybantum sequatur institutum.* Id hoc loci, quia paullo ante exciderat, nolui praetermittere; nam in adlato superius Sepulcro Etrusco Tab. CLXXV. mutua caedes circa aram a sex militibus patrat; quare facile crediderim, haec quoque SACRA CORYBANTICA in eodem Sepulcro repraesentari: quae Etrusci dubio procul usurparunt, tum pro expiatione suorum scelerum, tum etiam defunctorum sibi carorum.

T A B V L A CLXXXVI. CLXXXVII. CLXXXVIII.

MUSICA ET POËSIS ANTIQVA

Etruscorum: Ludi Scenici, Tragoedi, Comoedi, Ludiones personati, Histriones, Mimi, Saltatores ceterique artifices, ex vetustis monumentis illustrantur.

MUSICAM, Deorum inventum divinumque opus, Romanos gentium victores, non ab aliis quam ab Etruscis accepisse, Strabo testatur (4). Siquidem quum Tusci Citharodia atque Auletica arte, canendisque modis praefertim Lydiis mirifice praecellerent, eorum exemplo Romani, Numa auctore (5), Collegia Fidicinum & Tibicinum instituere, qui publicis sacris praesto essent (6). Quod vero Etrusci Musicam summo in honore ac pretio habuerint, caelestemque eius originem esse crediderint, ex eo lubet arguere, quia omnium primi simulacra Deorum Melopoeiae inventorum, cum musicis instrumentis sculpta, Italis gentibus monstrarunt, eaque adoranda pro-

Ccc

posue-

(1) Ex Apollonii Scholiaste Lib. I. ubi agit de Samothracum mysteriis.

(2) Lib. IV. advers. Gent.

(3) De errore prof. Relig.

(4) Geograph. Lib. V. pag. 220.

(5) Vide Plutarchum in vita Numae, & in Quaestionibus Romanis pag. mihi 277.

(6) Gruter. CLXXV. 10. Reinel. Cl. I. 167.

posuerunt. Iam enim ex adlatis signis constat, eos Apollini & Musis citharam ac plectrum, Pani tibiae & fistulam, Baccho quoque eiusque famulis haec aliaque musica organa pro insignibus tribuisse & consecrasse. Quam ob rem quum crederent Deos musicis cantibus & modulationibus magnopere delectari: putarentque identidem, sacra rite facientibus adesse praesentes; Musicam in sacris adhibendam esse sanxerunt. Putabant etiam musicis cantilenis, homines primum agrestes, omni exuta feritate ac ruditate, ab humanis occupationibus abstractos, ad Deum colendum conversos esse. Igitur cum ipsa religione ac pietate in Deos, Musicam apud Etruscos ortum atque initium habuisse, verisimile est.

Perspicue id testantur adlata tum in Dempsteriano, tum in hoc opere antiqua Etruscorum monumenta. Omnium musicalium organorum antiquissima fuit fistula, ex pluribus calamis compacta, ac primum quidem paribus, postea imparibus: ad cuius sonum cantumque, & ad carminum melismata, sacras choreas in honorem Deorum agitare consueverunt, uti iam ostendimus ad Tabulam CLX. Postea etiam choreae agitatae ad tibiarum & fidium concentum, & dum sacra ad aras Deorum fierent, ut in superiore Tabula CLXXII. & apud Dempsterum Tab. XXXVI.

Neque etiam sacros conventus habere, pompas Deorum celebrare, sacra libamina offerre, hymnos cantare solitos sine musicis instrumentis exploratum est. Iam sacra Mithrae, ab initiatis suscepta ad synodiam tibiarum & fidium, atque etiam ex tabula pugnillari cantata sacra carmina & preces, perspicue ostendit Urna Perusina, superius illustrata atque edita in Tab. CLXXII. Qua vero celebritate Paeani in honorem Apollinis caneretur, ostendit insigne Vas Etruscum, editum a Dempstero Tab. LXIII. in quo adhibitam lyram & tibiae duplices cernimus: ac praeter Citharoe-dum, Citharistriam & Hymnologum, Nomothetem quoque, & sacrarum modulationum moderatrices feminas interesse perspicuum est. Quid de Saliis, Poëtis, Cantoribus, Choraulis, Fidicinibus, Thymelicis, Symphoniis, Sabulonibus, Sambucistis, Phonaecis: quid de Choragiis & Chori moderatoribus dicam? Quanta hinc seges eruditionis colligi potest, si quis accuratius de his omnibus, deque prisca Etruscorum Musica differere velit! de qua paucis quidem, & satis ieiune, ad hoc tempus tractatum esse probe video. Quid de sacris Bacchi Orgiis? Quanto cum adparatu musicorum instrumentorum ea celebrata novimus ex elegantissimis Etruscorum Vasculis, Dempstero additis Tab. XI. XII. XVII. & XVIII. In his lyram, tibiae, buccinam, tympana, cymbala, crota-

crotala , scandulas aliaque harmonica organa adhibita cernimus , quae amplissimus Bonarrotius luculenter illustrat .

Neque vero in sacris tantum , sed & in conviviiis , in nuptiis , in funeribus *MUSICA* usi sunt veteres Tusci : idque antiquiore aevo factum religionis causa , quia in his Deorum & Heroum laudes canebantur . In bello etiam Heroes & milites perstrepenste buccina tubaque pugnare solitos , ex adlatis monumentis observavimus . Puto etiam , Epinicia in laudem victorum cantata fuisse . Pugilum certamina , ad concentum tiliarum a Tyrrhenis edita , ostendunt antiquissimae Etruscorum picturae & sculpturae , traditque Eratosthenes apud Athenaeum (1) . In funeribus Tragicam saltationem (Graeci *Εμμέλειαν* vocarunt) ad graviolem maioris fistulae cantum , exhibitam fuisse ostendit Etrusca Urna , quae Perusiae exstat , a Dempstero edita in Tabula LXXIII . Verum ubi pro labore desidia , pro continentia & aequitate libido atque superbia luxusque invasere , nullus Musicis acroamatibus modus fuit , praesertim in conviviiis , quae splendidissima ac sumtuosissima fuere : quaeque primum ad virtutem tendebant , omnia in luxum conversa .

Haud etiam absurdum erit suspicari , Musicos ludos habuisse veteres Tuscos . Musici certaminis fidem , ut arbitror , facit adlatum supra in Tabula LXX . pulcherrimum Vasculum ex Vaticana Bibliotheca , in qua Hymnologus sive Poëta pictus cernitur : cui , quod omnium aures carminum & cantus dulcedine pellexisset , Musarum una , Calliope princeps , ut videtur , in aëre suspena adparet , citharamque argutis digitis percurrit ; quasi Musarum celebratione & laude dignus designetur ille Poëta , cui idem Vasculum in Musicis Poëticisque certaminibus pro praemio , honoris causa , datum fuisse auguratus sum .

Apud veteres Tuscos sicuti Musica , ita etiam Poësis est antiquissima , & cum religione ipsa nata videtur . Memorant priusci auctores Saliorum carmina , quae saltantes canebant in honorem Deorum : cuius insigne specimen , ut paullo superius monebam (2) , adfert Macrobius (3) , quod nescio an alii ante me observaverint . Alterum specimen Etruscae Poësis nobis aperuit Adrianus Scribeus Rodornus (4) in Tabula Eugubina , Etruscae scripta , quam Gruterus primum edidit (5) : eaque prima est in Dempsteriano Opere . Labet quinque priores lineas adferre , quas , ut ipse ait , auxilio Teutonicae linguae , quam quidem Hebraicae

Ccc 2

valde

(1) Deipnosoph. Lib. IV. Cap. XIII.

(2) In superiore Dissert. II. Classis II. pag. 301.

(3) Saturnal. Lib. I. Cap. IX.

(4) Origin. in Indice II. in voce *ETRUSCA* post Lib. V. Monitorum secundorum edit. Ypris Flandr. MDCXV. in fol.

(5) Pag. CXLII.

valde adfinem credit, interpretatus est, iuxta Alphabetum a Bernardino Baldo concinnatum:

VYIṖṖA : VYIMAXIṖ : ṖAJḐVḐYṖ : YHYḐAḐṖ : VYIṖVYḐV1
 VYAXṖSVḐ1 : AḐ8ṖYAIḐY : IYHA1Ṗ : AMAIYḐṖY : XṖMVHI
 ṖṖHYMṖV1 : ṖHYṖṖ : AMVJḐḐḐ : ṖṖṖ : VḐ1VṖ : XṖṖṖ
 XṖṖ : AYAHṖYṖ1 : AḐḐVḐYṖ : VYIṖVYḐV1 : ṖṖḐIṖ1V1
 : ṖHYMṖV1 : ṖVṖIṖA : YHYḐḐḐḐḐ : VYIṖṖA

Rūdfūcīfū ēdādūnf sfdōblās ēskāmīfū âcēīfū
 īnūmek fēdfiamā frānfī fdīafēgdā rdūfēcāsū
 ēpēk fūrdū fēfē ēdēblūmā cēsūnē rūēmūnēs
 Rūrpībēs rūdfūcīfū sfdūōblā rēfēnāfā īfēk
 āpkīfū ēdēdēdūnf cārīpūs rūēmūnē.

*Rubicunde flagrans ignis . ardor circumfuse . faciens superne
 inflationem . aquis egrediens ignis . silvarum ignis .*

*In vestra potentia . facientes flammam violenter . quae de-verrebat
 transpenetranti igne .*

*Plana rudia . confidentesque camporum flores . viarum altorum
 Romanarum .*

*Etruriam propinquam . rubicunde flagrans ignis . facto super flatu .
 deplanasti horribiliter .*

*Voranti igne . ardore circumfuso . conglomeratus supra altitudinem .
 Romanam .*

Quae si vera sint, intelligimus Etruscos Haruspices & Augures in expiatione fulminum sacra quaedam carmina cantasse, quae in eadem Eugubina Tabula scripta esse putat idem Scieckius Rodornus.

Adlatos priores quinque versus huiusce Tabulae I. quae apud Eugubinos extat, ut huius rei experimentum facerem, convertere volui, expositis litteris iuxta interpretationes & expositiones legesque praescriptas in Alphabeto, primum a Bonarroto, deinde a Bourguetio concinnato, exempli gratia, primum versum in hunc modum:

PVRṖVKṖTV : ĖRĀRVNT : STRVĖBLAS : ĖSKĀMṖTV : AKĖITV

singulisque verbis, aurium iudicio, adposita temporis vel brevis vel longi mensura, comperi carminis quasdam leges cum metro in modum hexametrorum continere.

Quod vero hae Tabulae Eugubinae, maxima saltem ex parte, sacra carmina continere possint, ex eo haud difficile argui potest,

test, quia ad modum carminum, non prosae scriptae sunt: quilibet etiam versus ab alio distinctus, seorsum incipit desinitque, post se relicto vel maiore vel minore spatio; non enim singula verba simul coniunguntur & continuantur, ut in soluta oratione fieri solet; quare & in reliquis quoque Tabulis Eugubinis, ubi versus non sunt adeo longiores, carmina eodem modo scripta esse crederem. Probabile igitur videtur, has Eugubinas Tabulas, potius continere sacra quaedam carmina, vel pro fulminum tactique loci expiatione, vel sacras preces carminibus conceptas ad averruncanda mala, puta pestem, famem, siccitatem, nimiam pluviam, aliasque armentorum & agrorum & populorum calamitates, quam communes cum finitimis populis pactiones, vel circa fines, vel circa alia, ut suspicatur Bonarrotius (1) aliique etiam augurati sunt. Profecto dum sacra apud Etruscos agerentur, adlatas tabulas scriptas in hunc modum, atque ex ipsis lectas & cantatas fuisse sacras preces carminibus conceptas, perspicue ostendit edita superius Vrna Tab. CLXXI. num. 1. in qua sacra Mithriaca exhiberi, solemni-terque Baptismum initiatis tradi, accedente scriptorum fide & auctoritate, observavi. Illud praeterea adnotandum est, quod musicae modulationes tiliarum & fidium fiunt, dum sacra traduntur, & sacrae preces canuntur a Lectore seu Cantore Mithriaco: quare ad musicum concentum nonnisi sacra carmina cani potuisse, nemo est qui non videat. In hunc fere modum carminibus forsitan conceptam suspicor Eugubinam Tabulam VI. quae apud Dempsterum exhibetur, continetque Pelasgorum sacras preces sive Litanias, ad avertendam siccitatem omnium deterrimam, aliaque pecoris & agrorum maxima infortunia, Iovi potentissimo ceterisque Diis solemni-ter decantatas, quas maximo litteratorum plausu nuper interpretatus est vir doctissimus Ludovicus Bourguetius.

Ad MUSICAM Theatralem gradum facio. Hanc veteres Tuscos adhibuisse in Scenicis ludis, constat ex adlatis monumentis apud Dempsterum. In Vrna prolata in Tabula LXXIII. in qua scena Etruscorum exhibetur, duo Mimi saltant, pariterque musicis canunt instrumentis, fistula nimirum, e septem calamis imparibus composita, & alia fistula minori diversique soni, ut videtur. Labet Livii insignem locum adferre (2): quo constat, quo tempore quave occasione Romani ab Etruscis acceperint ludos scenicos, & quantum iampridem in his edendis, nec sine musicis modulationibus, Tusci excelluerint. *Insequenti anno, C. Sulpicio Petico, C. Licinio Stolone consulibus, pestilentia fuit: eo nihil dignum memoria actum, nisi*
quod

(1) Ad Monum. add. Dempst. §. XLVI. (2) Decad. 1. Lib. VII. in princip.

quod pacis Deum exposcendae causa, tertio tum post conditam Urbem le-
 tisternium fuit: & quum vis morbi nec humanis consiliis, nec ope divina
 levaretur, victis superstitione animis, LUDI quoque SCENICI, nova res bel-
 licofo populo (nam Circi modo spectaculum fuerat) inter alia coelestis irae
 placamina instituti dicuntur. Ceterum parva quoque, ut ferme principia
 omnia, & ea ipsa peregrina res fuit. Sine carmine ullo, sine imitandorum
 carminum actu, Ludiones ex Etruria acciti, ad Tibicinis modos saltantes,
 haud indecoros motus more Tusco dabant. Imitari deinde eos iuventus simul
 inconditis inter se iocularia fundentes versibus coepere: nec absoni a voce
 motus erant; accepta itaque res, saepiusque usurpando excitata. Vernaculis
 artificibus (quia Hister, Tusco verbo Ludio vocabatur) nomen Histrionibus
 inditum: qui non, sicut ante, Fescennino similem versum, compositum
 temere ac rudem alternis iaciebant; sed impletas modis Satyras, descripto
 iam ad Tibicinem cantu, motuque congruenti peragebant. Livius post aliquot
 annos, qui ab Satyris ausus est primus, argumento fabulam serere, idem
 scilicet, id quod omnes tum erant, suorum carminum actor, dicitur, quum
 saepius re-vocatus vocem obtudisset, venia petita, puerum ad canendum
 ante tibicinem quum statuisset, canticum egisse aliquanto magis vigente
 motu, quia nihil vocis usus impediabat: inde ad manum cantari Histrioni-
 bus coeptum, di-verbisque tantum ipsorum voci relicta. Postquam lege hac
 fabularum, ab risu ac soluto ioco res avocabatur, & ludus in artem
 paullatim verterat; iuventus, Histrionibus fabellarum actu relicto, ipsa
 inter se more antiquo ridicula intexta versibus iactitare coepit: quae inde
 exodia postea appellata, consertaque fabellis potissimum Atellanis sunt:
 quod genus ludorum ab Oscis acceptum tenuit iuventus, nec ab Histrionibus
 pollui passa est: eo institutum manet, ut auctores Atellanarum nec tribu
 moveantur, & stipendia, tamquam expertes artis ludicrae, faciant. In-
 ter aliarum parva principia rerum, ludorum quoque prima origo ponenda
 visa est; ut appareret, quam ab sano initio res in hanc vix opulentis
 regnis tolerabilem insaniam venerit. Nec tamen ludorum primum initium,
 procurandis religionibus datum, aut religione animos, aut corpora morbis
 levavit. Haec, quae Livius memorat, evenere anno ab Urbe
 condita cccxciv. si attendas Fastos Consulares Anonymi.

Iam igitur ab initio, quum valida Etruscorum res esset, spe-
 ctacula omnia, atque haec inter Theatralia, nimirum Tragica, Co-
 mica & Satyrica, religionis causa, ut ait Tertullianus (1), instituta
 esse constat: quorum fama longe lateque ita percrebuit, ut ab his
 Romani omnes ludicras artes didicerint. Celebre est Volumnii no-
 men, qui Tragoedias Tuscas scripsit, teste Varrone (2), Etruria
 nondum imperio populi Romani subiecta, quo tempore Roma
 non-

(1) De Spectaculis Cap. 11.

(2) Lib. IV. de Ling. Lat.

nondum Tragoediae usum noverat. Tusci omnium primi Tragicas personas, Tragicam saltationem, adhibitam quoque in funeribus, ut ostendit Etruscum Sepulcrum in Tabula LXXIII. penes Dempsterum. Tragicos cothurnos, vestes, personas, faces, aliaque ad Tragicum Choragium pertinentia, invenere. In Choris Tragoediae, quod & ab aliis postea factum novimus, Furias cothurnis indutas, faces iactantes, Etruscos introduxisse arbitror: quae forsitan eo prorsus modo, ut in Tragica Scena inducebantur, frequenter idcirco in sepulcris sculptae occurrunt. Tragicarum personarum usus apud Etruscos quam fuerit antiquus, perspicue ostendit fictilis Vrna addita Operi Dempsteriano (1). Inde etiam usus apud Tuscos invaluit, ut columnis, ad sepulcrorum ornatum, quasi humanae imbecillitatis indices, personae ac larvae Tragicae imponerentur: quod etiam a Romanis usurpatum fuisse in funeribus & in sepulcris exploratum est.

Quemadmodum in Choris Tragoediae, ad exhilarandos spectatores, ludicra saltatio cum Melopoeia, tibiaram & fistularum cantus praecipuum locum obtinuit, uti iam antea monuimus; ita & in Choris Comoediae, tum viros, tum feminas psallentes & canentes musicis modis, Ludiones quoque personatos, introductos constat ex compluribus Etruscorum monumentis: inter quae non ultimum locum occupant, quae in hisce Tabulis CLXXXVI. CLXXXVII. & CLXXXVIII. nunc primum a me proferuntur: quibus alia etiam, quae supersunt valde insignia, addi possunt, alibi proferenda.

Quae vero fuerit Etrusci Proscenii species, quaeve ornamenta, ostendunt tres paterae adlatae in Tabula CLXXXVI. quas archetypis paullo minores proposui, ut Tabulae angustis consulerem. Patera, quae in medio est, adservatur Cortonae in locupletissimo Museo Coratio. Tribus columnis exornatum Proscenium cernimus, impositoque columnis Ionici ordinis epistylis, ac Tuscanico parergo, e maioribus foliis composito. In altera patera tribunal quoddam cum rotundo fastigio columellis & basi impositum exsurgit. In altera patera, quaedam tabula, forsitan versatilis, defixo humi veru imposita, adnotanda est, in qua, ut arbitror, ordine quodam scripta vel picta erant, figurisque minoribus expressa (quod etiam fieri solitum notat Athenaeus (2)) hyporchemata, variaque saltationum genera, quae fieri debebant in exodiis, quae Romani, Etruscorum & Oschorum exempla secuti, invexere. Nam Exodiarii moestitiam ex Tragicis affectibus conceptam, risu excitato
in

(1) Vide in fine Praefationis Tom. I.

(2) Deipnosoph. Lib. XIV. Cap. VI.

in spectatoribus, saltatione, obscenis corporis motibus, gesticulatione, vel ludicra vel loquaci, ridicula denique versibus intexta iacentes, diluebant (1). Insigniora Tragoediarum themata, Etruscis maxime nota, ut iam ex adlatis Tuscanicis sculpturis ostendimus, fuisse reor, Orestis facinora, fatum Andromedae, Perseum Medusae interfectorem, Medeam in Iasonem & in filios neci datos saevientem, Tyrrhenos in delphines a Baccho conversos, aliaque huius generis argumenta, in quibus elucubrandis forte Volumnius Tuscarum Tragoediarum scriptor, magnam nominis celebritatem consecutus est, ut Varro commemorat. Sed ut redeam ad tabulam Comicam seu Tragicam, quae adnexa est tigillo humi defixo, ut videre est in proposita patera num. v. aliam huic similem observare non pigeat, sculptam in eximia Gemma nuper edita in Museo Florentino (2): in qua vir inclinans se, schemata quaedam sive Comoediae sive Tragoediae argumenta, sive exodiorum ordinem & partes, stilo inscribere videtur. Adnotandi etiam Saltatorum Etruscorum galericuli, quos gerunt, in modum pilei Phrygii, & tibialia reticulato opere confecta, quae inde in Scenam Romanam cum reliquis ornamentis migrarunt (3).

Vestis brevis est, exomidi similis, absque manicis, itemque succincta, ut Saltatores ad motus concinnos ludicrosque edendos expeditiores essent. Scuta quaedam (forte Castorum saltationem imitantur) seu levia tympana post se habent, quae, ut suspicor, alterno pede saltantes pulsabant. In patera, quae num. III. in medio proposita est, Mimae puellae exodia agunt, scite manibus loquacibusque digitis gesticulantes: altera composito crine, altera galericulo comta, humilioribus denique foccis ambae insignes.

Alia supersunt Etrusci Proscenii ornamenta, ianua nimirum & pulpitus sive suggestus, in quo fabulae personatae repraesentabantur. Ianuam sculptam exhibet Etrusca Vrna saepius memorata apud Dempsterum in Tabula LXXIII. quae etiam ianuam Orci & Sepulcri denotare potest. Ea rudi ornatu efficta est: secutis temporibus Scenam ornatorem Romani aperuere: aulaeis, velis, encarpis, capitibus bubulis, ceterisque ornamentis, quae Vitruvius commemorat, mirifice auctam. Huius exemplum nuper nobis exhibuit in Tabula II. Vir Cl. Franciscus Ficoronius, bono antiquariae eruditionis augendae natus, in opere de Scenicis Personis: in quo rarissimis monumentis mirum in modum Scenici ludi

(1) Ex antiquo Iuvenalis Scholiaste. Vide Bulengerum de Theatro Lib. I. Cap. x.

(2) Vide in Tom. II. Tabula LXXXVI. num. II. pag. 135. 136.

(3) Vide Cl. Ficoronii librum *Le Maschere Sceniche, e le Figure Comiche degli antichi Romani*. Tab. XI. editum Romae, anno MDCCXXXVI. cum Tab. LXXXIV.

ludi ; vetusque Comoedia & Tragoedia , earumque Chori illustrantur .

Etruscos Histriones ac Mimos personatos in pulpito sive gestu fabulas & diverbia egisse , perspicue declarat Etruscum Vasculum , editum in Tabula XC. in fine Dempsteriani Operis . Siquidem Mimi duo , nani homunciones personati , nudipedes , cum fictitio gibbo & ventre , in pulpito rem agunt , obscenis , ut arbitror , scommatis : dictariis , iocis & facetiis spectatores ad risum excitantes ; nam alter cistulam vimineam ferens , vel caveam , in qua deliciarum causa aves peregrinae servari solebant , adstat , immani verpe proludens . In altera eiusdem Vasculi parte duo viri palliati , fabulam agunt : alter pallio totus obvolutus : alter vero e pallio exserto dextro brachio , baculo innititur . In hunc modum per saepe Comoedi palliati tenentes baculos in Vasculis Etruscis picti observantur ; ita enim tum in Scenam , tum in convivia prodibant & spectabantur . Horum exemplo Rhapsodi sive , ut vult Eustathius , Rhabdoedi in theatris , & in conviviiis inducti , carmina Homerica recitantes , vel aenigmata , nugas , garrulaque verba effutientes , ut auctor est Suidas (1) , virgas & baculos praeferebant .

Pulpitum non rude , sed longe Etrusco opere ornatissimum , lubet animadvertere in parvis sigillis ex aere , duplici schemate cum antica tum postica parte delineatis in Tabula CLXXXVI. num. 1. & 11. quae adservantur in Museo Corazio Cortonae , eiusque in agro eruta sunt . Tres Mimos sive Histriones personatos repraesentant , pedibus alatis , vel distortis inversisque , ad exhilarandos spectatores : quod frequenter fecisse Etruscos , ostendit insignis Vasculi Etrusci pictura apud Dempsterum in Tabula XLVIII. Obscenam forsitan fabulam agunt , & , ut reor , adulterium . Constat enim , Deorum probra speciosiora & adulteria , quemadmodum illud Veneris & Martis , Sole auspicante , Mimos in Scena saltasse , & expressisse obscenis motibus corporis & gestibus (2) . Prior figura feminam refert adulteram riciniatam , sive capite cooperto rica : ea virum blando gestu complectitur , atque ita demulcet , ut eum osculari se velle videatur : altera figura in medio , est adulter , qui blanditias respuens , nolle se fingit , refugitque , iniecta capiti , quod retrahit , dextra manu . Hunc leno , cum ridicula persona immaniter hianti , post humeros , ut augur , ad adulterium sollicitat , admotaque manu impellit . Haec , quod plures agerent personae , diverbia dicebantur .

D d d

Per-

(1) Tom. 111. pag. 254. in voc. *Παῖδα*.

(2) Ex Luciano de Saltatione . Vide etiam

D. Cyprianum Lib. 11. Epist. 11. Cassiodorum Lib. 11. Var. Epist. ultima .

Personatos Deos & Heroas induxere Etrusci in pompis & in Orgiis Deorum, atque in sacris solemnibusque conventibus & festis, itemque in triumphis, in conviviis & in theatris: quod ostendunt complura Vasa elegantissima, quae apud Dempsterum proponuntur. In Tabula XII. vides Faunos personatos cum Dionysiarcha, qui Liberum Patrem refert, quique ramos gestat, ut fieri solebat in Orgiis & festis Bacchi. Alii Fauni & Bacchantes personati saltant & vascula deferunt, excitante eos Citharistria ad Bacchicam saltationem, ut in Tabula XVII. In alio Vasculo Tabula XX. Circes & Vlyssis fabula picta est: & Comoedi cum baculis acroamata recitant. In alio Vasculo Tab. XLVIII. Bacchi triumphum & pompam referunt viri personati, simul cum feminis incedentes. In altero Vase in Tabula LXXIV. forsitan Iovem personatum, in throno sedentem, comunt atque exornant duae feminae, quae Charites vel Nymphae esse possunt. In altera eiusdem Vasculi facie Minerva Tritonia Neptunum, vel etiam eundem Iovem, in quadriga vectum, comitatur.

Id ut in hoc quoque opere ob oculos ponerem, selegi eximium Vasculum ex Bibliotheca Barberinia, quod habes in Tabula CLXXXVII. Illud iampridem Michael Causeus (*), longe tamen aliter expressum, aliterque explicatum, evulgavit: nos vero ex archetypo diligenter delineatum accepimus. In altera eiusdem Vasculi facie personati Ludiones referunt Bacchum, cornu & ramos manibus praeferentem. Baccho Silenus seu Satyrus vinum offert, paratus miscere e vasculo, quod gerit. Adstat Libera Dea seu Ceres, ni fallor, velatis manibus. In altero prospectu personati item tres Ludiones Deos comites referunt, Mercurium cum caduceo & talaribus in pedibus: Herculem cum clava, arcu & pharetra: demum Minervam cum aegide & fimbriata veste, quae dextra hastam, sinistra galeam praefert: ad pedes animal, forsitan cer-va, observatur.

Pertinent etiam ad Proscenii Etrusci decora & ornamenta (*), columellae & arae, non humiles, sed excelsae, utpote Diis caelestibus sacrae: Iovi primum, quem Histriones invocabant antequam prodirent in Scenam: idque prisco more factum, indicat Plautus (†):

*Etiam Histriones, anno, quum in proscenio hic
Iovem in-vocarunt, venit.* —————

dein-

(1) In Museo Romano Sect. v. Artic. 1.
Tab. 1. & 11. pag. 101. & 102.

Descript. Theatri Romani & Graeci
pag. 217.

(2) De his Iulius Caes. Bulengerus in.

(3) In Prologo Amphitruonis vers. 91.

deinde Baccho , cui praefertim ludi Scenici sacri erant (1) . Ponantur etiam arae Apollini in Comoediis , & quidem ad dexteram : ad laevam vero ei Heroi Deove , aut illi Deae , in cuius honorem ludi celebrabantur . Hae arae coronis decorabantur : idque ex Terentio colligitur , qui ait (2) :

Ex ara hinc sume verbenas tibi .

Verbenae imponebantur aris Apollinis , hederæ vero aris Bacchi . Verum in omnibus Etruscorum monumentis arae purae sunt , atque interdum rudes , nulloque cum ornatu , ut videre licet in Tabulis XI. XX. LXXXVIII. XC. penes Dempsterum . Visuntur tamen non raro vela parva suspensa , seu sacrae taeniae ac vittae , itemque placentae & panes in quatuor partes dispertiti : visuntur quoque ramusculi & corollae adpensae : quae quidem , licet lusus quidam ingeniosorum pictorum credi possint , haud tamen improbabile est , ad Scenae ornatum adhibita fuisse . His accedit tabula quaedam quadrata , longioris tamen formae , tribus chordis transversim positis instructa , quibus plectrum insertum est , quae , ubi Comoedi fabulam agunt , suspensa spectatur . Hoc rude instrumentum trichorde , suspicatur Bonarrotius (3) illud ipsum esse , quod Assyrii , teste Polluce (4) , invenerunt , & *panduram* vocarunt . Verisimilius credam , esse citharam illam omnium antiquissimam , eaque rudi arte , ut primum inventa est , constructam : & quidem trium chordarum , quae , teste Suida (5) , ἀσιάντις dicta est , quod in Asia urbe Lydiae , sita in Timolo Lydiae monte , inventa fuerit : vel etiam ab Asio Lydo , eius inventore , ita adpellata : quam forsitan Etrusci , ex Lydia , ut complures volunt , in Italiam profecti , retinere , omniumque primi nobis monstrarunt . In nummis seu ponderibus aereis haec ἀσιάντις cithara trichordis est , sed multo ornatior , magade etiam & echeo instructa , ut apud Dempsterum videre licet in Tab. LX. num. IV. & V.

Aram peculiaris figurae , capitulo & latiore base ornatam , positamque in Proscenio , exhibet pictum Vasculum Etruscum , altitudinis unciarum quindecim , latitudinis vero sexdecim , & semis , quod adfertur in Tabula CLXXXVIII. Effossum est hoc anno CIO. IO. CC. XXXVI. apud Adriam , in praediis spectatissimi civis & Chirurgi Adriensis Nicolai Franzoso : quod diligenter

Ddd 2

pictum

(1) Vide Donatum in Andriam Terentii Aët. IV. Sc. III.

(2) Ibidem , Aët. IV. Sc. III. vers. 11.

(3) Ad Monum. add. Dempst. §. XXXVI.

(4) Lib. IV. num. 60.

(5) Tom. I. in voce Ἀσία. pag. 350.

pietum delineatumque ad me misit Nobilis Vir Octavius de Buchis, mihi amicissimus. Quam frequenter pretiosa & insignia monumenta antiqua, pulcherrimas columnas e peregrino marmore ex suis ruinis nobis suppeditavit Adria, inclyta olim Etruscorum colonia, nunc Venetorum urbs celeberrima, iam viris doctis exploratum est (1). Sex Ludiones planipedes in hoc insigni Vasculo picti sunt: tres in antica, tres in postica parte, omnes personati, varioque motu corporis inter se ludentes, seu potius pugnantes: tres cum longis barbis, tres cum iuvenili persona: ex his quinque, ut videtur ex picto colore carnem imitante, nudi, altero excepto palliato, qui fuscina vibrat. Praeterea observandum est, quod singuli galea sive galericulo ex aere, caput armatum habent.

Quid de his sentiant viri docti, perlubenter audiam. Interim proponam opinionem meam, quam vel amplexabuntur, vel reiicient, si meliora dabunt. Illum, qui fuscina tenet, Retiarium esse arbitror, reliquos Secutores, & cum his etiam pugnantes Myrmillones. Retiario, ut ait Festus, adversus Myrmillonem pugnantem, cantabatur: *Non te peto, piscem peto*; quia Neptuni armis pugnat. Myrmilloni sive Secutori cantabatur: *Virum te capere volo* (2). Secutorum arma tam belle describit Isidorus (3), ut cum hac pictura valde convenire videantur: *Secutor est ab insequendo Retiarium dictus. Gestabat enim cuspidem & massam plumbeam, quae adversarii iaculum impediret, ut antequam ille feriret rete, iste exsuperaret*. Neque enim sola fuscina, sed etiam rete, arma Retiariorum fuisse; at fuscina, ut hinc patet, multo antiquior ex primaevo instituto. Perpicuum est ex hac Vasculi pictura, Etruscos Secutores gestasse quaedam arma, quae plumbeam massam vel malleos, Vulcani proprios, referrent, qui in summa erant lati, in ima vero parte forsitan in cuspidem desinebant. Rationes deinde adfert idem Isidorus, huius ludicri certaminis, quamque ob causam his cum armis institutum esset, nimirum quia Retiarius Neptunum aquis praesidem, Secutor Vulcanum ignis dominum, pugnamque ignis cum aqua referebant. *Haec armatura (nempe Secutorum) sacrata erat Vulcano. Ignis enim semper aquam insequitur: ideoque cum Retiario componebatur; quia ignis & aqua semper inter se inimica sunt*. De his, qui plura cupit, Lipsium adeat.

Pugnante Retiario cum Secutore, ut in antica Vasculi facie, prope columellam sive aram adstat alter Secutor, qui, ut opinor, vicit,

(1) Haec indicat Aloysius Grottus, cognomento Coecus Adriae, in Oratione funebri in laudem Reſtoris eius Urbis, quam recitavit anno MDLXXV. edit.

Venet. MDCII. pag. 91.

(2) Ex Quintiliano, quem citat Lipsius Saturnal. Serm. Lib. II. Cap. VIII.

(3) Etymol. Lib. XVIII. Cap. LV.

vicit, praemiaque consecutus est; nempe torquem, qui ex eius collo dependet, & hastam puram. Secutis temporibus victoribus in his ludis palma dono data est: quod docet eburnea tessera, quam adfert Laurentius Pignorius, in qua sculpta est fuscina & palma, & spectati victoris nomen. In postica parte huius Etrusci Vasculi pictus est Secutor cum Myrmillonibus pugnans.

Quam igitur antiqua fuerit Retiariorum & Secutorum ludicra pugna, ni fallor, hinc probe intelligimus. Hanc apud Etruscos in usu fuisse, atque in ea exhibenda excelluisse Adrienses, Etruscorum colonos, forsitan eius inventores, a quibus postea Romani accipere, ex hisce picturis rarissimis non absurde forsitan coniiciamus. Alios ludos, ad risum in spectatoribus excitandum, Etrusci invenere, inter quos Ascolia enumeranda videntur. His adde talorum & pilae ludos, in quibus Etrusci inventores praecelluere, teste Herodoto, de quibus alibi opportunius differendum erit.

Interim pro coronide adnotandum erit, non aliunde Italii & Romanis innotuisse Bacchanalia & Personas, quas nunc *Mascheras* dicimus, nisi ab Etruscis, qui Tragicas, Comicas, Satyricas, honestas, obscenas invenerunt, primique monstrarunt: quod ex his, aliisque apud Dempsterum editis monumentis manifestum est. Origo eorum fuere rusticorum festa Cerealia & Lenaea, de quibus paullo ante ad Tabulam CLXV. diximus.

TABULA CLXXXVIII.

N V P T I I S E T R V S C O R V M

Dii Deaeque vindices scelerum praesentes: quibus sacris praemissis, quibusve caerimoniis & auspiciis iunctae dextrae. Augures, ac pronubae mulieres, pueri patrimi & matrimi adesse soliti.

QUum veteres Tusci, divinandi augurandique scientia praestantissimi, in quamplurimis cinerariis Vrnis NVPTIAS, ante ostium domus iunctis dexteris peractas, expresserint, optime arguit Senator Bonarrotius omni aevo celebrandus, eos credidisse, nuptias cum funeribus maximam habere similitudi-

tudinem. Quia enim tam nuptias, quam mortem fines hominibus esse videbant, utrisque communia dona, faces, coronas, aromata & unguenta esse voluerunt: adeoque quemadmodum funera ad ostium Sepulcri, ita nuptias ante ostium domus clausum, quod postea peractis nuptiis aperiiebatur, magno hominum ac mulierum comitatu peragendas sanxerunt.

Quanta vero cum religione Tusci nuptias celebrarint, ex eo intelligi potest, quod his potissimum credidere, praesentes adesse Furias Deas, scelerum ultrices, fontiumque hominum vindices: & quidem gerentes ardentes lampadas, manusque capiti vel Sponsi vel Sponsae admoventes: adesse etiam Genium familiarem cum malleo, sive Picumnum vel Pilumnum, coniugum auspices Deos: Discordiam, seu potius Iunonem inferam vel Hecaten, nudato gladio adspectuque terribilem, ut videre est in Sepulcro adlato superius in Tab. LXXXIII. quibus etiam Deis verisimile est, sacra ante nuptias facta fuisse, ut mala omnia omina averruncarent, atque ut connubiis non severi, sed mites adessent. Horum igitur Numinum praesentia, ut ex his Sepulcrorum emblematis liquet, eos, qui ad nuptias accederent sine morum sanctitate, castaque fide & religione, Etrusci detertere voluerunt: qui, si in manum convenirent scelerata mente, scirent in ipso limine domus adesse Deos, ultionem illaturos, maximeque infortunia, flagella & calamitates, fatales denique nuptias se mox subituros: e contrario si pura mente optimaque voluntate connubia inirent, se omnia bona consecuturos, & pericula omnia evasuros pro certo haberent. Deos bonis nuptiis praesentes ac faventes adesse, veteres etiam Graeci crediderunt: quod maxime ex Diodoro Siculo intelligi potest (1), qui Cadmi Agenoris filii cum Harmonia Iasionis sorore iustissimum connubium, donis condecoratum secundatumque a Diis, & festis choreis atque adclamationibus celebratum, describit.

Ante quam dexteras Etrusci Sponsi & Sponsae in nuptiis iungerent, quo comitatu, quave pompa carpento vecti ad sacra facienda pergere, quae dona Diis coniugalibus adferre, quae vota nuncupare, quamve victimam immolare solerent, iam dixi in observationibus ad Tabulas CLXVI. CLXVII. CLXVIII. & CLXVIII. nunc ad ostium domus dexteris iungentes observemus.

Multa in adlatis Sepulcris in Tab. CLXXXVIII. adnotari possunt, quae ad ritus & caerimonias nuptiarum Etruscarum pertinent. Duo vero haud praetereunda sunt, nempe auspicia captata: de quibus Cicero adeundus (2), antequam dextrae more

anti-

(1) Biblioth. Hist. Lib. v. pag. 223.

(2) De Divinatione Lib. 1.

antiquissimo , a Persis accepto , iungerentur , quo concordia & mutua fides coniugum declarabatur . Aequale imperium , aequale ius , omnia ex aequo inter coniuges partienda indicant servi , trabem per medium secantes . Duo etiam Augures sedent , auspicata instrumenta versantes : alter forsitan avem , quam labefactato marmore , non bene dignoscimus : alter cum malleo , boni ominis causa , disscit aliquod instrumentum , forte fictile , factum in similitudinem humeri Pelopis , quem ad Troiam delatum , fatalem fuisse , Etruscis quoque compertum fuit . Adstant etiam duo viri , forsitan Hymnologi , Hymenaeum canere soliti , & nuptialia carmina , quae Fescennina dixere Etrusci , qui ea invenerunt (1) .

In altera Vrna adsunt Augures , item Pronubus & Pronuba , & pueri tres patrimi & matrimi , quorum uterque parens superstes erat . Hos , teste Festo (2) , Romani , Etruscorum exemplo , in nuptiarum solemnibus adhibuere . Patrimus , qui prope Sponsum sculptus est , arculam tenet , ut opinor , nuptialibus donis mundoque muliebri refertam , quem Sponsa a Sponso accipiebat . Apud Athenienses in nuptiis panes in canistris deferebantur . Memorat Varro adlatam in nuptiis aquam e puro fonte , qua nubentibus solebant pedes lavari (3) . Quod in aliis Etruscorum sculpturis non occurrit , vir baculum , potestatis suae insigne , laeva praefert ; uxor vero , velato capite , dextram cum viro iungit .

A TAB. CXC. AD CXCV.

TRICLINIA ETRUSCA.

Vasculorum , coronarum & unguentorum luxus : Servi epulas & vina ministrantes : acroamata in conviviiis .

Vrnae cinerariae Etruscorum illustrantur .

TRICLINIA veterum Etruscorum pretiosis aulaeis & stragulis , lectis pulvinisque ornatissima , festis encarpis , e lana pulcherrimi coloris compositis , unguentisque delibutis coronata , splendide ac magnifice instructa fuisse , ex adlatis duobus Sepulcris Etruscis in Tabula CXC. aliisque monumentis apud

(1) Vide Dempsterum de Etruria Regali Lib. IV. Cap. XLVI.

(2) Lib. XVI.

(3) V. Servium in Lib. IV. Aeneid. vers. 167.

apud Dempsterum facile intelligere possumus. Id etiam disertè testatur Athenaeus (1), qui memorat, apud Tuscos bis quotidie sumtuosas mensas parari solitas, ornatas stragulis florido colore tinctis, & omnifariis ex argento poculis, ac magno Servorum numero, qui decoris pretiosisque vestibus induti convivantibus dominis adfistebant. Praeter Servos fercula ministrantes (nam ex mensa cibum cepisse Etruscos, non constat ex antiquis sculpturis: hincque licet arguere, eos voluptuosissimos ac delicatissimos fuisse) aderant etiam Pocillatores, quorum imagines alibi proferemus: aderant Saltatores & Psaltriae: Comoedi, Mimi, Histriones, Citharoedi & Citharistriae, Symphoniaci & Poëtae aderant, qui carmina, improviso enthusiastico furore concepta, qua laude semper Etrusci floruerunt, exstantque etiam apud Homerum in Demodoco, & apud Virgilium in Iopa illustria exempla, acroamatibus convivas mirifice exhilarabant.

Tuscorum phialas ex auro sculptas, laudat Critias apud Athenaeum (2). Admirando artificio perfecta sunt pocula, in capita diversorum animalium desinentia, scyphi, aliaque vascula, quae convivas praefere videmus. Pictorum vero Vasculorum quanta copia, quam variae & elegantes figurae, quam ingeniosae symmetriae! Convivae myrto redimiti, onusti fertis & corollis, in modum torquis e collo pendentibus, vel floridis vel laneis, multo unguento perfusis, tenuibus vestibus amicti, discumbebant, tenentes dextra pateram vel scyphos; nam Diis cum ante, tum post epulas vina libabant: eosque ad vescendum invitabant. Vxores, non ad pedes, aut in gremio, sed pari gradu ad latus virorum discumbebant, sumtuosis stragulis & pulvinis infidentes: siquidem memorat Plutarchus, Tuscas mulieres mirum in modum maritos suos dilexisse.

Tusci in delicias maxime effusi, Genio lautius indulgebant; memores brevis aevi. Hinc, ut exhibet Tabula CXCI. num. i. & ii. in cinerariis Urnis lecti discubitorii sculpti sunt: nec raro etiam rosae, quibus Sepulcra spargebantur. Per pauca, post Bonarrotium, de Tuscorum funeribus, deque eorum opinione circa defunctos, adnotanda supersunt. Interim eorum Sepulcra Thracicis peltis, vittis, delphinibus, atrisque cupressibus ornata, & Etrusca epigraphe inscripta, observanda propono.

M V-

(1) Deipnosoph. Lib. iv. Cap. xiii.

(2) Deipnosoph. Lib. i. Cap. xii.

Siculus (1): Γράμματά τε καὶ Φυσιολογίαν ἐξεπόνισαν ἐπὶ πλείστον, καὶ τὰ περὶ τὴν Κεραυνοσκοπίαν μάλιστα παντῶν ἀνθρώπων ἐξεργάσαντο. διὰ καὶ μέχρι τῶν νῦν χρόνων οἱ τῆς οἰκουμένης σχεδὸν ὅλης ἡγούμενοι θαυμάζουσι τε τοὺς ἄνδρας, καὶ κατὰ τὰς ἐν τοῖς κεραυνοῖς διασημείας τούτοις ἐξηγηταῖς χρῶνται. *Litteris atque cumprimis naturae cognitioni plurimum studii impenderunt: fulminum observationi prae cunctis mortalibus summo opere intenti; quapropter hac etiamnum aetate, totius paene orbis moderatores hos viros admirantur, iisdemque ad interpretanda fulminum ostenta utuntur.* Proprias litteras & dialectum, ut & proprios mores, habuisse Tuscos (2), dudum etiam ante Troiana tempora, iam satis superque constat. Meminit Plinius (3) ilicis, Urbe vetustioris, in qua titulus aereis litteris Etruscis sculptus, religione arborem iam tum dignam fuisse significabat. Censorinus laudat (4) rituales Etruscorum libros, & Historias octavo eorum seculo scriptas. De Tagete, Bacchetitide & Bygoë Haruspicinae auctoribus, de libris fulguritarum arborum, sacrorum Acheronticorum, deque ceteris praeclaris disciplinis & traditionibus, iam ad Tabulas XIII. & XV. superius adlatas differui.

Neque vero Romani sacros dumtaxat ritus sacrasque caerimonias, verum etiam iura Fecialia & supplementa duodecim Tabularum ab Etruscis accepere (5). Astronomiae scientia clarissimos fuisse Tuscos, ex eo conicere possumus, quod caelum in sexdecim partes dividerunt: idque plurimum referre arbitrati sunt, ut notat Plinius (6), ut facilius unde venirent fulmina, quove concederent, explicarent. Constat etiam annorum, aetatum sive seculorum, & magni anni revolutionem eos observasse (7). Memorandus est Ianus Geminus, a Rege Numa dicatus (8), qui pacis bellicae argumento colebatur, digitis ita figuratis, ut trecentorum sexaginta quinque dierum nota, per significationem anni, temporis & aevi, se Deum indicaret. Minime dubitandum est, Numam Regem omnem numerandi scientiam ab Etruscis, ut alia praeclara, didicisse. Constat etiam, eum non Graecos (nullum enim cum Graecis commercium tunc fuit) sed Tuscos (9) secutum esse in constituendo anno trecentis quinquaginta quatuor diebus, eoque partiendo in duodecim menses, observato non Solis, quod Graeci fecerunt, sed Lunae cursu motuque. Id etiam perspicue adparet

ex

(1) Biblioth. Hist. Lib. v. pag. 219.

(2) Vide Dionysium Halicarnass. Lib. i. Cap. xxx. Strabonem Lib. v.

(3) Hist. Nat. Lib. xvi. Cap. xlv.

(4) De Die Natali Cap. xi. & xvii.

(5) Ex Servio in Lib. vii. Aeneid. Virgilii pag. 479.

(6) Hist. Nat. Lib. i. Cap. lxi.

(7) Vide Censorinum de Die Nat. Cap. v. & Plutarchum in Sylla.

(8) Consule Plinium Hist. Nat. Lib. xxxiv. Cap. vii.

(9) Vide Macrobius Saturnalior. Lib. i. Cap. xv.

ex Tuscis nominibus Iduum & Nonarum (1), atque ex delectu imparis numeri, ex Pithagorae placitis, ut observat vir doctissimus Benedictus Averanius (2). Omnibus Idibus Iovi immolabatur a Flamine Tusco, quod & Romani fecere: transactisque novem diebus, Nonae apud Tuscos habebantur: qui nono quolibet die Regem suum salutabant, deque suis negociis consulebant (3). Quae fuerint veterum Etruscorum notae numerales, ex eorum inscriptis monumentis mox indicabo. Heic peropportune in lucem proferre cupiebam columellam e Tiburtino lapide, duos pedes altam, quae exhibet Solis imaginem & signa Zodiaci, descripta Etruscis notis. Insigne hoc monumentum exstat Perusiae iuxta portam Sanctae Susannae; sed quia hodie, temporum iniuria ac vetustate, eius notae Astronomicae, diversae ab Etruscis characteribus, omnino deletae fugerunt, lectorem adlego ad Felicem Ciattium, qui sua tempestate eam, non tam male labefactatam, exscripsit, protulitque inter monumenta Perusiae Etruscae (4). Iam in confesso est, quam eximia naturae rerum scientia Etrusci praecelluerint: quantum etiam Philosophiae studio, quum ex Etruria, Italicae Philosophiae parens, Pythagoras prodierit (5).

Sed quum haec alii accuratius pertractarint, in his illustrandis diutius immorari haud est operae pretium. Consilii mei ratio eo potissimum tendit, ut vetustissimas Etruscorum litteras, eorumque potestatem, concinnato, quanta fieri poterit diligentia, prisco Alphabeto, ex genuinis monumentis, clarissime adstruam. Nulla exstant litteris inscripta monumenta, Aegyptiis & Phoeniciis exceptis, quae Etruscis sint antiquiora. Tabulae Eugubinae, aeri inscriptae, tantam praeseferunt vetustatem, ut duabus ferme aetatibus ante Troianum bellum scriptae credi possint. Hac siquidem tempestate, quum Pelasgi maximis calamitatibus & aerumnis premerentur: terraque, penuria imbrium atque aestu exhausta, nullum maturum ferret fructum, exsiccati essent fontes, mulierum foetus interirent, siti ac fame vexata armenta mortem passim oppeterent: quas calamitates ex Myrsilo Lesbio luculenter describit Dionysius Halicarnassensis (6); hymni, vota precesque conceptae sunt, atque in iisdem veterrimis Tabulis exscriptae, quae itatis solemnibus conventibus canerentur a Pontifice eiusque sacro Collegio, queis opem Iovis Patris, & Martis plebs universa imploraret. Ex his Tabulis unam heic mox proferam, ex archetypo,

E e e 2

charta

(1) Ibidem. Vide etiam Festum.

(2) In Livium Dissertat. xxx.

(3) Ex eodem Macrobio, ibidem.

(4) In Tom. 1. Perusiae Etruscae Lib. vi.

pag. 197.

(5) Vide Clementem Alexandr. Strom. Lib. 1. de quo fusius.

(6) Antiquit. Roman. Lib. 1.

charta antigraphice in eo diligenter impressa, desumptam, quam ut eruditorum gratiam inirem, mecum communicavit V. C. Franciscus Victorius Eques, omnis antiquitatis aestimator eximius. Buxae potius Tabulae, quam aereae incidendam curavi diligenter, quia melius ita litteras archetypis simillimas repraesentari posse censui. Ea est secunda in Dempsteriano Opere Tom. I. post pag. 90. nam priorem edidit omnium primus Baldus, deinde Gruterus (1).

Neque tantum aeri, verum & in plumbeis laminis Tusci scribere consueverunt. Vnicum exemplum proferre possum ex tenui plumbea lamella, Volaterris effossa anno CIO. IO. CC. XXXII. in praediis Franceschiniis, quae reposita erat super calvariam defuncti hominis, in duo fragmenta diffracta, iniuria etiam temporis aliquantulum ita labefactata.

11 > . . . . . IV * H A T . . . . . A

√ T I A T . . . . . T J A I J A T A I . . . . . V A I

Sepulcra litteris inscripta in hoc opere frequenter occurrunt: Cinerary quoque marmorea & Vrnarum fictiles cum litteris in argilla stilo sculptis. Frequenter etiam litteras Etrusci in fictilibus Vrnis pinxere vel colore rubro, vel atramento nigerrimo, quod ad hoc tempus, quasi litterae heri aut nudius tertius pictae sint, viget maxime, omniumque stupore perennat. Gemmas quoque anulares ornarunt epigraphae, ut sequentes Tabulae ostendunt. Insignem eburneam tesseram, Etruscis litteris inscriptam, haud fas est praeterire, quam e Museo Gervasonio depromsit, primusque edidit, atque oppido erudite interpretatus est V. C. Annibal de Abbatibus Oliverius (2). Simulacra Deorum tum aerea, tum marmorea, litteris Etruscis exarata, habes apud Dempsterum & in hoc Museo Etrusco. Inscriptiones cum in femore & cruribus, tum etiam in vestibus sculptae. Id potissimum ab Aegyptiis didicisse Etruscos censet Bonarrotius (3). Memorat enim Herodotus (4), in antiquo Sesostris simulacro in Ionia, ex altero ad alterum humerum scriptas extitisse sacras litteras Aegyptias in haec verba: *Hanc ego regionem meis obtinui humeris*. Cicero in Verrina v. laudat Apollinis signum, in cuius femore litteris argenteis nomen scriptum erat, ut puto illi persimile, quod superius in Tabula XXXII. exhibuimus. Iam illud etiam pervulgatum, quod Beatus Ioannes in di-

(1) Vide pag. CXLII.

(2) In Explicatione ad Monumenta Persica, in Tabula in fine fig. v.

(3) Ad Monumenta addita Dempstero §. XLVII.

(4) Lib. I. quem vide.

divina Apocalypsi Dei imaginem pingens, ait (1): *Et habet in vestimento & in femore suo scriptum: REX REGVM ET DOMINVS DOMINANTIVM.*

Ad scribendi rationem quod adtinet, illud notandum est, Etruscos scripturam & versus, ad dextro latere inchoatos, in laevum duxisse, exemplo Phoenicum aliarumque Orientis gentium, & cumprimis Aegyptiorum, a quibus multa didicere; quos ita versus exarasse, docet Herodotus (2). Exstant (paucissima tamen) monumenta Etruscae gentis, quae sive artificum oscitantia, sive aliquo alio casu, id acciderit, non semper eos ita scriptitasse ostendunt; sed haec, ut monebam, paucissima exempla sunt: neque obstant, quominus adfirmemus Etruscos perpetuo a dextra in laevam litteras exarasse. Litterarum quoque figura identidem in scripturis aliquantulum variat: quod & a Graecis atque etiam a Romanis, proindeque ab universis nationibus in singulis aetatibus factitatum fuisse exploratum est; sed si singulae litterae, probe ac diligenter ex archetypis characteribus exscriptae, in suas species accurate redigantur, omnes difficultates cito evanescunt. Id feliciter factum est nostra aetate cura & studio primum celeberrimi nostri Coryphei Philippi Senatoris Bonarrotii: deinde ingenio perspicacissimo immortalis viri Ludovici Bourguetii: quo auspice, quantum profecerimus in cognitione Etruscae ac Pelasgicae linguae, iam uno omnium ore, aeternaque commendatione ubique praedicatur. Labet in hac sparta meam quoque qualemcumque operam ponere, atque experiri ingenium meum, licet sentiam, quam sit exiguum & imbecille.

Igitur in manus capiamus priscum Graecorum Alphabetum; nam Phoeniciis & Graecis litteris vetustissimis, quales in Sigeo lapide apud eruditissimum Edmundum Chishull, scriptae occurrunt, admodum similes sunt Tuscorum litterae.

I. A. Primum, ut ordine procedam, *Alpha* Graecorum, sive A Latinorum, ita a Tuscis scribitur. Α. Α. Α. Α. Α. Α. Quod haec littera, Α sonet, ipsa Etruscorum Deorum Heroumque propria nomina ostendunt, quae litterarum potestatem clarissime evincunt: & quum scripta sint iuxta eorum imagines, nullum dubitandi locum relinquunt. Minervae nomen quater scriptum est in patris sacrificialibus, quae apud Dempsterum adferuntur, nimirum in Tab. I. IV. V. & VI. in quibus omnibus A eodem modo scripta occurrit. ΑΙΩΝΙΑΜ : ΑΙΩΝΙΑΜ : ΑΙΩΝΙΑΜ : ΑΙΩΝΙΑΜ. nimirum *Menerva* : *Menerva*. Quamvis in singulis admodum variet figura quatuor litterarum, non variat tamen Α. Neque etiam nos

(1) Cap. XVIII. vers. 16.

(2) Lib. I.

nos dubitare finit de huius litterae potestate Apollinis nomen, quod legitur in duabus pateris: ita enim duobus modis scriptum est, primum in Tab. III. litteris a dextra ad sinistram, $\alpha \tau \nu \lambda \nu$: *Apulu*, quod sculptoris oscitantiam arguit; nam Bacchi & Mercurii nomina e contrario, more Tuscis usitatioe, exarata sunt. In altera patera in Tabula IV. ita legitur $\lambda \nu \tau \alpha$: hoc est *Apul* inverso *lambda*: quod etiam non raro fecisse Tuscos in scribendis reliquis litteris, liquet ex compluribus inscriptionibus; quare id scribendi genus inusitatum docti viri non advertentes, rem difficillimam esse censuere legere Etruscos characteres. His addendum, Castoris nomen, ita inscriptum in patera Tabula VII. apud eundem Dempsterum: $\alpha \nu \tau \tau \alpha \chi$, id est *Kastur*. Adde etiam, si vis, nomen Deae Ankariae, quod inscriptum in duobus pateris fictilibus a me adlatis in Tabula XII. & XIII. iam explicavi.

* β . Ita scriptum non observatur, nisi semel in Tab. XCII. penes Dempsterum. Exscriptorem errasse puto; numquam enim in titulis Etruscorum, quos $\alpha \nu \tau \theta \pi \eta \varsigma$ exscripsi diligenter, β observavi. In Tabula Eugubina, quam mox subiiciam, saepius occurrit β , semel γ . Bonarrotius incertus pendet utrum valeat β , an vero γ diversimode pronuntiatum. Huc facit C. BILIOS in columna rostrata, post ducentos & amplius annos C. DVILIVS adpellatus: item *duellum*, *duellona*, quae Etruscorum voces censentur, factum *bellum*, *Bellona*. Perspicuum est, deesse in antiquissimo Etruscorum Alphabeto β . quemadmodum etiam defuit in Alphabeto Graecorum vetustissimo, cuius loco Tusci τ nempe ρ vel potius τ consonanti ν , uti potuerunt.

* γ *Gamma* quoque deest in Alphabeto Etrusco. Cl. Bourguettius unicum huius litterae exemplum se reperisse, insculptamque hanc litteram, Hebraico ductu ac more, adfirmat in titulo cinerariae Vrnae penes Dempsterum Tabula LXXXIV. num. IV. $\alpha \epsilon \varsigma \iota \alpha \lambda \iota \varsigma \alpha$. AEGIALISSA. Mihi vero, qui hoc operculum Vrnae emortualis, apud Bonarrotios exstans, consului, potius videtur ς , nimirum ς inversum. Unicum exemplum, & ut in veteri proverbio, unica hirundo ver non facit, non sufficit, ut adfirmemus γ fuisse in usu apud veteres Tuscos. Loco γ arbitror usos esse χ *Kappa*: idque ex multis coniicio, praesertim vero ex asse Etrusco apud Dempsterum Tabula LIX. num. IV. in quo scriptum est $\iota \eta \iota \nu \nu \iota$. hoc est *Ikuvinu*: pertinetque, ut creditur, ad *Iguvinos*, sive, ut nunc dicimus, *Eugubinos*. Adsimile saepe occurrit in Tabulis Eugubinis tum Etrusce tum Latine scriptis $\alpha \eta \iota \nu \nu \chi \iota \iota$ $\eta \tau \alpha \nu \nu \tau$. *tutaper ikuvina*, hoc est *per totam iuventutem*. Veteres quoque
La-

Latini c pro g usi sunt , dixeruntque MACESTRATOS . CARTACINIENSIS . CERENS . COGNATOS . ERGO . pro MAGISTRATVS . CARTHAGINIENSIS . GERENS . COGNATOS . ERGO , ut in columna rostrata .

* D quoque , ut etiam observat Bonarrotius , desideratur in Tuscorum Alphabeto . Bourguettius in quodam operculo Urnae cinerariae apud Bonarrotios , se detexisse gloriatur hanc litteram apud Tuscos : scriptumque in eo adfirmat $\alpha\eta\mu\alpha\delta$, *damra* , quae vox explicatur , *uxor* . Suspicio tamen $\tau\delta$ q sculptum pro q , nimirum R de qua dicemus ; siquidem superne & inferne est hasta protracta , quae fabrilis & quidem levia errata non curanda sunt . Sed expectandum censeo , dum alia effodiantur Etruscorum monumenta , ut id clarius confirmetur ; non enim puto viris doctis sufficere posse unicum exemplum . Loco D , ut reor , usi sunt $\dagger\dagger$, nempe τ . Haud est difficillimum ex ipsa quoque Tuscorum scriptura exempla proferre . In compluribus assibus seu nummis penes Fabrettum , Fontaninum & Dempsterum scriptum est $\alpha\delta\alpha\dagger\vee\dagger$, nempe *Tutere* : quae vox *Tutertum* , sive *Tudertum* significare creditur . Ita etiam factum a Pelasgis videmus in Tabulis Eugubinis , & in assibus sive ponderibus mox adferendis in Tabula CXCVII. & CXCVIII. in quibus scriptum $\eta\alpha\tau$. nempe *HATRIA* vel *HATRIENSES* , pro *Hadria* , *Hadrienses* . Prisci quoque Latini *apud* & *set* , pro *apud* , *sed* , aliaque huiusmodi dixerunt .

II. E. In scribenda hac littera nihil ferme differunt Tusci a Graecis : idque perspicuum est ex Inscriptione Sigea & Deliaca , quamvis modo erectam , modo inclinatam , cruraque tridentis vel recta vel obliqua in hunc modum faciant $\epsilon . \epsilon . \epsilon . \eta . \epsilon . \epsilon . \epsilon$. Quod vero haec littera absque dubio sit *Epsilon* Graecorum & Latinorum ϵ , manifeste adparet ex nomine Minervae , quod supra vidimus , quo modo ab Etruscis quater scriptum fuerit . Adparet etiam in nomine Herculis , quod ita bis scriptum in pateris occurrit apud Dempsterum Tab. II. & VI. $\alpha\eta\delta\delta\alpha\eta$. & $\beta\epsilon\delta\eta\kappa\omicron\epsilon$, *Herkle* . Alia etiam suppetunt evidentissima exempla ex Tab. VII. nam iuxta caput Meleagri scriptum est $\alpha\delta\eta\alpha\eta\alpha\eta$. *Melackre* : iuxta caput Pollucis $\alpha\eta\vee\dagger\vee\dagger$. *Pultuke* : prope imaginem Menelai $\alpha\eta\eta\alpha\eta$. *Menle* . Nolo etiam aliud praeterire exemplum e patera relata in Tabula XCI. penes Dempsterum ; nam supra imagines Pelei & Thetidis scriptum est $\alpha\eta\alpha\eta$ *Pele* . $\tau\eta\theta\eta\varsigma$ *Thetis* , vel *Tetis* , pro *Peleus* , *Thetis* , cuius nota est fabula ex Hygino .

* z non reperitur inter Etruscos characteres . Plinius additam Graeco Alphabeto a Simonide Melico adfirmat , ut videtur ,
post

post Troianum bellum (1). Tuscis st eundem sonum z reddidit.

III. H. Loco adspiratae H, usi sunt H Etrusci, ut colligimus ex Herculis nomine iuxta eius imaginem scripto, ac superius relato ex pateris editis a Dempstero in Tabula II. & VI. Variat frequenter eius figura in monumentis Etruscis. In patera apud Dempsterum Tabula V. sculptus est Perseus cum Minerva, quae Gorgonem, confosso eius capite, hasta interficit. Etruscorum fabulis, uti ex hac sculptura arguere possumus, pervulgatum fuit, Gorgonem non a Perseo, sed a Minerva interemptam fuisse: caput vero Perseum obtruncasse, atque in pera recondidisse. Iuxta Persei caput scriptum est H M H M. Forsitan prior littera est adspirata H, ut dicat *Herme*; ita enim adpellatur a Graecis Mercurius; quasi Perseus, Mercurialibus armis indutus, alter Mercurius fuerit: nimirum M sit inversa, & legendum sit *Herse*, idest *Perseus*. Accuratus iterum inscienda est eadem patera, quae exstat Perusiae in Museo Comitum Ansideorum, utrum ductus extimi pilei Persei occupet 1, ita ut scriptum sit H M H M 1, id est *Pherse*. In nomine Castoris H V T 3 H X, inscripto in patera Tabula VII. apud Dempsterum, 3 quodammodo referre videtur 3 inversam & iacentem, adeoque in nomine Persei potius erit s iacens, quam M.

IV. O O utroque modo cum puncto & sine puncto in centro scripta frequenter invenitur in prisca Tuscorum scriptura. Inter quatuor litteras, a Palamede adiectas Graecorum vetustissimo Alphabeto, a Plinio (2) recensetur O, quae etiam apud Etruscos valet TH, ut notat Bourguettius. Bonarrotius dubitat; saepius enim notat occurrere in Tuscorum inscriptis monumentis IO 9 H J. aliterque sine puncto IO 9 H J. quasi diverso sono pronunciandum. Sed videtur legendum LARTHI. nullaque difficultas esse potest, quum significet *Larti*, *Lartbi* positum esse sepulcrum: quas voces Etruscas esse omnes antiqui scriptores testantur. Exemplum potestatis huius litterae suppeditat patera Etrusca penes Dempsterum Tabula XCI. in qua supra imaginem Thetidis scriptum est 2 IO 3 O. hoc est TETHIS, ut Bourguettius interpretatur. In basi simulacrorum, quae Iunonem & Venerem, seu potius Nortiam Deam exhibent, ut supra adnotavimus, scriptum est H H A O. hoc est *Thana*; videlicet *Dea*, *Divia*. Graecis Θεία. Igitur a Tuscorum Alphabeto removenda non est littera O O, quamvis antiquiori ac primigenio Alphabeto serius additam facile crediderim. Quod vero adtinet ad propriam huius litterae O O potestatem, credo, utramque

& T

(1) Lib. VII. Cap. LVI.

(2) Ibidem.

& TH apud Etruscos & Pelasgos habuisse promiscue : ecce
 plum, quod mihi nunc occurrit in Eugubina Tabula, quae
 rima in Dempsteriano Opere. Legitur in linea 20. V O I O V Y O V I
putufitu, seu *putu-vitu* : & in linea 22. pro O ponitur I. ita
 scriptum. V I O V Y O V I. In eadem Tab. I. linea 1. scriptum
 H V O A O E. *erant* ; at in Tabula IV. linea 23. idem verbum
 riptum est H V O A O E. quasi O valeat duo E inter se com-
 ; sed aliquid etiam Tuscis quadratariis tribuendum est ; nam
 fabrilia fere in omnibus inscriptionibus cum Graecorum,
 Romanorum pervetustis occurrunt. Certe frequentius O O pro
 TH scribuntur : eademque littera frequenter praecedit, & co-
 a cum I, id est T, cernitur. Saepe etiam multa verba
 & I desinunt.

I. Minime dubitandum est, Etruscos ita I ut Graecos *Iota*,
 Latinos I scripsisse, nulla variatione aut mutatione facta.
 truitur ex adlato nomine Z I O A O *Thetis*, ut in patera nu-
 scripta. Adferri etiam in exemplum potest Iunonis nomen
 uscis usurpatum, quod legitur in patera relata in Tab. II.
 teriani Operis, nempe Z I O A, *Eris* : quod nomen, ut notat
 otius (1), redolet aliquid Graecae originis ; nam apud Graecos
 pa, *Hera* vocatur. Occurrit etiam I in nomine Aeternitatis
 mesis, quae consecrat Herculem, ut videre est in eadem
 ita inscriptum, Z I O A, *Eris*, unde Latinis *aetas* (2). Praetereo
 nomina fere similia Iovis & Bacchi A H I I. *Tina*. A H I I. *Tinia*,
Tonans, ut explicat Bourguettius. Potest etiam hoc cogno-
 , Iovi & Baccho ab Etruscis datum, oriri, uti & multa
 vocabula a Graecis originem habent, a τῖω seu τίνυμαι,
ulciscor, *vindico*, *punio* ; nam Tusci Deos, quibus fulmi-
 buere, praecipue vero Iovem & Bacchum, *ultores*, *vin-*
opinor, vocarunt : vel etiam illud cognomen deduci po-
 νάσσω, *concutio*, *vibro*, *iaculo* : adeoque TINA, TINIA,
fulminator reddi potest.

» habetur pro κ, *Kappa* : ita occurrit scriptum in mo-
 Etruscis. In pronunciatione sonum & potestatem habuit
 um : idque argui potest ex nominibus Deorum Herculis,
 & Pollucis, quae sculpta sunt prope eorum imagines in
 ut paullo ante observavi. Figura huius litterae primaeve
 enia est » ; sed videtur interdum variasse figuram apud
 quod factum puto, vel ornatus gratia, ex varietate mul-
 aerae characterum resultantis ; vel quia interdum > > diverso

Fff

sono

1m. add. Dempst. §. III. pag. 10. (2) Ibidem §. XIII. Vide superius pag. 199.

sono pronuntiari debebant, vel magis leni, vel magis aspero. Siquidem aliquando » deest hasta; quia in scribendo semper id quod maioris facilitatis & commodi est inquiritur curaturve: ideoque hasta praetermissa, fecere » >. quae valent κ. Id evidenter adparet in nomine Herculis bis scripto in Tab. II. & VI. apud Dempsterum, priore in loco α υ α α α β, secundo retrogradis litteris β ε δ κ ο λ ε: ideoque ex » > sine hasta, c Latini fecerunt. Loco g eandem litteram adhibitam, superius quoque adnotavimus in voce. ι η ι β υ κ ι *Iku-vini*. Vmbris quoque κ pro c & g inservit.

VII. √ ita Etrusci Graecorum *Lambda* exararunt, inversa Λ Graeci forma. Erectum crus Etrusci √, per planum Latini L extenderunt. Quod igitur valeat L, manifestum est ex nominibus Herculis, Apollinis, Meleagri, Menelai & Pelei, quae in pateris, apud Dempsterum iam indicatis, leguntur. Aliquando huius litterae √ crus adeo eminet, ut v referre videatur, ut in patera apud Dempsterum Tabula IV. quare sedulo diligentia adhibenda est in distinguendo √ ab v. quum maxima inter utramque figuram non raro intercedat similitudo. Non raro etiam adversa facie scribitur hoc modo √.

VIII. m est m. Quamvis Etrusci diversimode ita figurarint m. m. m. m. m. tamen semper eundem sonum habet m, non secus ac apud Graecos & Latinos. Id perspicuum est ex nominibus Deorum inscriptis in pateris iuxta eorum imagines, quemadmodum in nomine Minervae, Menelai & Meleagri in Tab. II. IV. V. & VI. apud Dempsterum. Interdum etiam inversa figura w scriptum occurrit; ut in adlato marmoreo Cinerario, quod exstat Cortonae in Museo Academicorum Etruscorum. Defuncti nomen ita interpretandum videtur: *Larts*, vel *Lartis Hnemi Velsinal*. hoc est *Felsinal*, seu *Felsinatis*: unde Bononiae Etruscum nomen.

VIII.

VIIII. *и* est *н*. De *и* Etruscorum eadem dici possunt, quae de *м*. Quater in nomine Minervae, semel in Menelai nomine occurrit. Interdum *и.и.и.и.и.и.* linea in medio, quae duas hastas iungit, vel ab imo vel a medio, vel superne adfurgit. Semper tamen est *н*: nec sonum variat, licet aliquantulum variet figuram.

* *з*. five *os* ab Etruscis excogitatam censet Bourguettius; duplices namque litteras habuisse atque invenisse Etruscos observat. Huius litterae exemplum indicat in Gemma Etruscis litteris inscripta, quam nos infra in Tabula CXCVIII. exhibemus. Sculpti sunt Salii Sacerdotes ancilia in pertica suspensa gestantes & ostentantes. Ita enim *з* duo *c* superpositi utroque contrario modo, quasi efficiant *cs* simul coniunctum. Censet Bourguettius scriptum esse *x*. *APVTVX ALXE*. *Clypeorum ostentatio*.

* *o* carent Etrusci; siquidem loco *o* usi sunt *v*, ut factum videmus in nomine Apollinis, quod duobus in locis scribitur cum *v*, nimirum *AVVLV Apulu*, & *LVVA Apul*, pro *Apulu* & *Apul*. Item in nominibus Castoris; scriptum est enim *AVVA KA* *Kastur*, & Pol-
lucis *AVVA Pultuke*. Iurantes dicebant *Aedepol*, per aedem Pol-
lucis: feminae vero *Ecastor* vel *Aedecastor*: de qua iurandi consue-
tudine vide Gellium Lib. XI. Cap. VI. Vnicum *o* exstare exemplum
forsitan aliquis censebit in Tabula VI. apud Dempsterum, in qua
sculpta est Minerva alata, opem ferens Herculi hydram tricipitem
interficiendi; ita enim nomen Herculis exaratum litteris retrogradis
BEOKLE Herkole. Verum unicum in tot Etruscorum inscriptioni-
bus exemplum non me movet; quamvis eo non caruisse vetustissi-
mam Graecorum scripturam constat, auctoritate lapidis Sigei &
inscriptionis Deliacae. Pictorem potius errasse puto in describen-
do Herculis nomine in eadem patera expresso: errorisque causa,
ut arbitror, fuit, quia inter *κ* & *λ* forsitan adest in archetypo,
uti etiam in aliis observavi, aliquod foramen, vel aeris vitio, vel
fortuito casu eo in loco inductum. Vtcumque res se se habeat,
nisi certiora in posterum habeamus documenta, per me *o* in-
praesenti non erit in Tuscorum Alphabeto. Tusci dixere dubio
procul *HERKLE*, quod ex altera patera edita in Tabula II. evin-
citur. Accedit etiam, quod Latini iurantes *Hercle* dicebant. Ea
vero littera *o*, quae frequenter occurrit in Etruscis scripturis, est
тн, vel etiam *т* sono forsitan diverso a *т* idest *τ* pronunciata,
de qua mox dicam. Et quia Tusci *o* carebant; ideo parum
curarunt punctum addere in centro *o*; quare passim *o o* ita
scribitur, reddique debet *тн*, vel *τ*, si mavis non adspiratum,
ut supra observavimus.

X. ¶ est r n Graecorum . Quod Etrusci hac littera ¶ . ¶ . ¶ . ¶ . capite modo angulari , modo rotundo , modo magis vel minus inclinato , pro p usi sint , haud relictus est dubitandi locus . Quater in Deorum nominibus eodem modo constanter expressus cernitur , nimirum in nomine Apollinis in Tabula III. & IV. apud Dempsterum , in Tabula VII. in nomine Pollucis ¶ ¶ ¶ ¶ ¶ ¶ *Pultuke* , & in Tabula XCI. in nomine Pelei ¶ ¶ ¶ ¶ *Pele* . Hinc Latini prisci suum r p efformasse videntur : postea crus in semicirculum ductum , efformavit p . In Sigeo lapide , Graecorum π , ita effectum ¶ ¶ videmus .

XI. ¶ est r . Complura habemus ex Etruscis pateris exempla , quae proculdubio hanc litteram , apud Etruscos ita efformatam , ¶ . ¶ . ¶ . ¶ . evidenter indicant , ac proinde pro r sumendam esse . Id adparet in nomine Iunonis , quae ab Etruscis dicta est ¶ ¶ ¶ *Eris* , fere ut apud Graecos Ηρα . Clarius vero huius litterae potestas adparet ex nomine Herculis bis scripto in pateris Etruscis ¶ ¶ ¶ ¶ : quater etiam ex nomine Minervae in Dempsterianis Tabulis II. IV. V. VI. & in alia superius edita Tab. LXXXVI. quae referre supervacaneum est . Occurrit etiam in nomine Castoris & Meleagri Tab. VII. ¶ ¶ ¶ ¶ *Kastur* & ¶ ¶ ¶ ¶ *Melakre* . Haec quoque littera interdum inversa occurrit , ut in Vrna apud Dempsterum Tab. LXXXII. num. II. ¶ ¶ ¶ ¶ . Liqueat igitur , Etruscos scripsisse ¶ quasi d Latinorum inversum . Saepenumero etiam eadem littera caudata occurrit hoc modo ¶ : nec dumtaxat triangulus totam hastam complectitur , verum etiam semicirculus , hac figura ¶ ¶ . praesertim in Tabulis Eugubinis . Aliquando etiam ¶ ita sculptus est , ut r Latinorum inverso admodum simile sit : vel hasta nimirum superne & inferne sic eminet ¶ : tamen pro ¶ . ¶ . ¶ . semper accipe . Huc pertinent , quae notat multae lectionis summi-que ingenii vir Matthaeus Aegyptius in explicatione S. C. Romanorum de Bacchanalibus , quae , ut ab eo scripta sunt , referre libet (1) . „ ARF pro ADF ; nam R pro D saepissime apud veteres , „ Sic inferius (in eadem Tabula S. C.) ARFVISE , pro *adfuisse* , „ ARVORSVM , pro *advorsum* . In lapide apud Gruterum (2) legitur „ ARVORSARIVS , pro *adversarius* . Sic olim dictum ARVOCATVS , „ ARFINES , ARVOLARE , pro *advocatus* , *adfines* , *advolare* . Hinc „ ab AVRIS factum est *audio* (3) : & conversa ratione pro AVDI- „ CVLAS dicimus *auriculas* , & MERIDIEM , pro *medio die* : itaque „ olim scriptum FEDETRIO , pro *Feretrio* (4) . Certe inversum ¶ „ Etru-

(1) Pag. 148. & 149.

(2) Pag. DVII.

(3) Laëtant. Cap. VII. de Opificio Dei.

(4) Varro Lib. v. L. L. Vel. Longus de Orth.

truscis, Romanorum finitimis, sonabat R, ut ex vetustissimis monumentis merito suspicatur Cl. Philippus Bonarroti, in Aditamentis ad Etruriam Regalem Dempsteri, pag. 22. Verisimile est igitur, rudi adhuc Lingua Latina, priscos illos pronuntiasse *vocatus*, scripsisse ADVOCATVS: post R vero litteram ab Appio Claudio Crasso inventam (1), qui Cos. cum Camillo A. V. ccccv. riptum fuisse ARVOCATVS; ac tandem, abiecta canina littera, ditum ad imaginem prisca characteris, & dulcioris soni gratia scriptum pronuntiatumque fuisse ADVOCATVS. Horum ignotione, ut puto, Hesychius ait, Tyrrhenos pro PEA dixisse EA (2); nam Δ. V. Etruscorum, figura quidem accedebat ad Δ, pronuntiatione vero erat ipsum Graecorum P. Exarabant igitur EA, efferebant PEA. Et hinc, nec mirum, in veteribus Crotoniarum quibusdam nummis P, secundam litteram syllabae ΦΡΟ, ulptum esse veluti caudatum P. Rem doctioribus examinandum relinquo; nam & in his nummis non sine laude versari iandoque possunt.

XII. 2. Etruscis est s. quae vel imitatur Graecorum inver-Sigma ζ, vel s Romanorum, qui a Tuscis hanc quoque litteram accepisse videntur. Illud etiam de figura huius litterae novum, quod interdum ita efformata est, ut Z referat: cuius sunt exempla apud Dempsterum Tab. LXXXIII. num. VI. tum est ita ΑΖΙΝΑ, videlicet *cymba*, *urna*: at num. III. ΑΖΙΝΑΙΥ. in Tabula LXXXIV. num. III. ΑΖΙΝΑ. In operculo ibidem eo num. IV. in quo Bourguettius G putat se reperisse, & apud priscos, scriptum videtur non AEGIALISSA, sed AEGIALISZA. est AEGIALISZA. litteris inversis. Interdum etiam ss geminatur, rarissime, vel numquam accidere aliis litteris videmus. exempla habemus in Vrnis editis in Dempsteriano Opere alterum Tabula LXVIII. num. I. ubi ΜΑΖΟ: ΖΖΙΝΑΜ *Maniff: klan*. in *Manibus descendis*; nam Manium Deorum nomen ab Etruscis: tum in Tab. LXXXIII. num. VII. ΙΝΙΥΖΖΕΙ: ΟΙ. forsitan *Lar-essini*, seu *Lestini*. Forsitan veteres Etrusci ζζ geminabant in vocibus, ut nos hodie in patrio sermone facimus, quum s maiori significatione pronuntiare oportebat. Quod vero ζ ab Etruscis pro s adiecta sit, indicat nomen Castoris scriptum in patera Etrusca id Dempsterum Tab. VII. in qua iuxta eius imaginem legitur ΔΥ+ΖΑΝ. *Kastur*. Indicat etiam nomen Thetidis scriptum in ara Tabula XCI. ΖΙΟΑΟ *Thetis*. Praetereo alia exempla in Ta-

Dempsterum de Etrur. Reg. Lib. I. (2) Citatus a Clariss. Editore Dempsteri p. I. Tom. I. pag. 91.

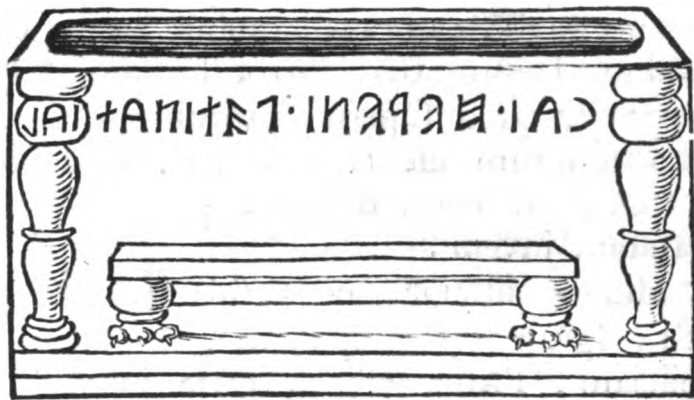
Tabula I. II. III. apud eundem Dempsterum, Deorum imaginibus adscripta.

XIII. † est τ. Aliter quoque sculptum cernitur in antiquis Tuscorum monumentis in hunc modum †.†.†.†.†.†.†.†. eundem tamen, ut apud Graecos & apud Latinos τ, sonum & potestatem habet. Diligenter expendenda est huius litterae figura, quia interdum si crus hastae adnexum diffunditur & valde dispescitur hoc modo ††, facile esse poterit non τ, sed v. Ex quibus omnibus perspicuum, quanta diligentia adhibenda sit in excribendis Etruscis Inscriptionibus; quia ex minima varietate, probe & accurate non observata, possunt facile persimiles litterae confundi. Aperte τ potestatem indicant Castoris & Pollucis nomina, scripta iuxta eorum imagines in patera edita apud Dempsterum Tabula VII. ††††† *Kastur*, ††††† *Pultuke*. Indicant etiam asses five pondera in Tabula LX. Dempsteriana, in quibus scriptum est ††††† *Tutere*, & ad *Tudertum* pertinere censentur. Haec littera, ut dixi, variis figuris scribitur ab Etruscis: frequentius tamen ita †.†, vel hoc modo †.†: non raro etiam, ut videre est in Tabulis Eugubinis, ita occurrit †.†. & †.†. Quod vero † sit idem ac †. exempla profero ex Tabula III. vers. 10. in quo scriptum ††††† *arfertur*: & in Tabula V. vers. 16. ††††† *arfertur*. In Tabula I. vers. 5. ††††† *arveitu*: & in Tabula IV. vers. 6. †††††. atque ita passim. Pro *Delta* Δ Graecorum, seu D Latinorum mihi inservisse videtur Vmbris, Pelasgis & Etruscis. Hanc quoque litteram geminatam suspicor, atque ita descriptam unica figura ††, quae non raro occurrit in compluribus Etruscis Inscriptionibus.

XIIII. √ est v vocalis. De huius litterae figura & potestate nullus ambigendi relictus est locus. Quamvis enim alterum crus interdum parum emineat aut adsurgat, hoc modo √√, vel in medio hastae adsurgat, in hunc modum √√. interdum etiam ita quasi aequet alterum cornu √√. absque dubio pro v accipiendum est. Id perspicue liquet ex nomine Apollinis bis scripto, ††√√√. *Apulu*. & †√√† *Apul* in Tabulis Dempsterianis Tabula III. & IV. & Tabula VII. in nomine ††††† *Kastur* & ††††† *Pultuke*, hoc est Castoris & Pollucis. Notandum etiam, quod interdum inversa figura exhibetur, ut in assibus five monetis, in quibus scriptum est †††††. vel †††††. *Tutere*, ut in Dempsteriana Tabula LX. & in nomine Apollinis in Tabula IV.

At v consonans alio modo scribitur ab Etruscis, nimirum duplici schemate: alterum in hunc modum †.†.†.†.†.†.†.†. quasi

quasi geminum v inversum contineat : alterum vero ita scribitur $\gamma . \gamma . \gamma . \gamma .$ vel etiam inversum ϵ & ς : semper enim v consonans ita pronunciari debet , ut aspero sono aliquantulum F Latinorum quodammodo retineat , ac proinde exprimat digamma Aeolicum , quod occurrit etiam in Inscriptione Deliaca : quo pariter usi sunt consecutis temporibus veteres Latini pro v consonanti . In marmore Tiburtino , quod adfert Gruterus (1) & Fabrettus (2) , de Imperatore Claudio legitur , quod quum esset CENSOR . P . P . AVCTIS . POPVLI . ROMANI FINIBVS . POMERIVM AMPLIAVIT . TERMINAVITQ . At Cl. Ficoronus (3) , iterum invento hoc lapide , exscripsit POMERIVM AMPLIAVIT . TERMINAVITQ . quod verisimilius videtur .

In hac quoque fictilis Vrnae inscriptione , quae Florentiae exstat in Museo Nobilium Cerretaniorum , videmus aliter α scriptum esse . Titulus vero , nigerrimo atramento scriptus , forsitan ita explicari potest : *Kai Huruni Petinatis* : & forte Herenniam familiam ex Etruria ortam esse , hinc discimus . Huius igitur litterae α α potestatem apud Tuscos perspicue ostendit nomen Minervae inscriptum pateris adlatis apud Dempsterum Tab. II. IV. V. & VI. in quibus v in MINERVA , scriptum est variis schematibus , $\alpha \gamma \alpha \gamma \alpha \gamma \alpha$. $\alpha \gamma \alpha \gamma \alpha \gamma \alpha$. $\alpha \gamma \alpha \gamma \alpha \gamma \alpha$. In Tabula Eugubina , quae est II. apud Dempsterum vers. 21. legitur $\alpha \gamma \alpha \gamma \alpha \gamma \alpha$. hoc est IUVEPATRE . quod exponitur IOVIS PATER . & vers. 23. 28. & 29. $\alpha \gamma \alpha \gamma \alpha \gamma \alpha$. *tutaper iuvina* : id est *totam per iuventutem* : at in Tabula Eugubina , Latinis litteris scripta , quae est VI. apud Dempsterum , pluribus in locis legitur TOTAPER IOVINA ; quare manifestum est α α α & γ aliasque litteras his similes, eiusdemque classis, & , ut ita dicam , coloniae , esse v consonans .

XV.

(1) Pag. cxcvi. 4.

(2) Inscript. ant. Cap. x. num. 445.

(3) In Dissertat. de Bulla aurea nobilium puerorum &c. pag. 68.

XV. Huic adfinis est 8 & 8 littera, quae mihi composita videtur ex duplici v v. quorum alterum, si cum altero componatur hoc modo ∪ ∪, & interfecetur ∩ ∩, sonum asperum duplo maiorem reddet, ut ϕ *Pbi* Graecorum, & Latinorum *F* exprimat. Germanis *W* sonat *F*. In Tabula III. Eugubina apud Dempsterum vers. 6. scriptum est *υεοκκκζ. sakreu*; in IV. vero vers. 65. *8εοκκκζ. sakref*. Si quis etiam bene animadvertat 8 ∩ Etruscorum, probe refert ϕ Graecorum, si hastam non perpendicularem, sed transversam & diagonalem observes, ϕ in hunc modum. Certe apud Etruscos sonat ut ϕ Graecorum, & ut *F* Latinorum. In hunc ordinem referendae videntur litterae 8 & 8. in hanc speciem, forsitan scriptorum, ut solet oscitantia, ita exaratae, quae tamen rarissime occurrunt. Per saepe in Tabulis Eugubinis legitur *κεγκκκζ. υεοκκκζ. ζκκεοκκκζ*: quibus *FRATRES. FRATREM. FRATER*. proculdubio exprimitur. Pro ϕ forsitan scriptum est ϕ in marmoreo Cinerario, quod superius protulimus in Tab. CXCV. num. 1. in quo scriptum est *μαινυφκκζ. ni fallor, legi debet tafuniam*; hanc tamen litteram nullibi, praeter quam in hoc Sepulcro, ita exaratam inveni.

Superfunt aliquot litterae, quas suis locis & classibus restituent viri docti. Igitur eas proponam, & meas qualescumque coniecturas subiiciam. Prima est κ, quae in Tabulis dumtaxat Eugubinis occurrit. Forsitan est eadem ac κ; nam in Tab. I. apud Dempsterum in vers. 26. legitur. *κκκκκκκκκκ. & vers. 24. κκκκκκκκκκ. puprike*, hoc est *publice*: eademque vox in eadem Tabula vers. 10. scribitur *κκκκκκκκκκ. puprike*, id est *publice*. & vers. 11. 12. & 13. eiusdem Tabulae *κκκκκκκκκκ. In Tabula II. vers. 27. & 35. habetur κκκκκκκκκκ. puprike*. Hanc litteram Etrusci, ut arbitror, a Phoeniciis desumserunt; nam interdum in eorum monumentis occurrit ο inferius caudata, hoc modo ϑ ϑ. cuius exempla habes in superiore Tabula LVIII. in qua Priapi simulacra exhibentur. Certe ϑ referre non potest; de qua littera ita Victorinus de Orthographia: *Sed nec G, nec Q Latinus sermo introduxit. Cato de originibus ait, Sabinos & Etruscos Q littera caruisse; quam ob rem <VRINVM pro QVIRINVM scribebant. Conflatam hanc litteram Q putarunt ex c & v, sic ϑ. teste Velio Longo (1). Vero propius censet V. C. Matthaeus Aegyptius (2) Q Latinorum (idem de ϑ ϑ Etruscorum adfirmo) esse Phoenicium ϑ Koph, iamdiu pro κ usurpatum, ut liquet ex nummis Crotoniatarum, in quibus scriptum est ϑρο. In coxis equorum, qui iuncti sunt curru-*

trium-

(1) De pronunciat. Ling. Lat. Cap. XIII. (2) In Explicat. S. C. Bacchanal. pag. 157.

triumphantis Etrusci, ut in Vase apud Dempsterum Tab. XLVIII. inusta est, more antiquissimo, & apud Tuscos usurpato, nota quaedam, quae ϕ refert, vel ψ inversum: quam esse χ Etruscum diximus: eaque nota equorum patria, forsitan Kroton, notatur (*). Bonarrotius putat hanc notam esse Etruscum ψ inversum (*).

Alphabetum Etruscum.

	Etruscae Litterae.		Latinae Litterae.
I.	A.	Α. Α. Α. ρ. ρ. ρ. Α. Α. Α. Α.	A.
II.	Ξ.	Ξ. Ξ. Ξ. ρ. ρ. ρ. Ξ. Ξ. Ξ. Ξ. Ξ. Ξ.	E.
III.	Θ.	Θ. Θ. Θ.	H.
III.	⊙.	⊙. ⊙. ⊙. ⊙. ⊙. ⊙. ⊙.	TH. T.
V.	Ι.	Ι. Ι. Ι.	I.
VI.	Κ.	Κ. Κ. Κ. > . > . Κ. < . δ. ϕ.	K.
VII.	Λ.	Λ. Λ. Λ. Λ. Λ. Λ. Λ. Λ. Λ. Λ. Λ. Λ. Λ.	L.
VIII.	Μ.	Μ. Μ. Μ. Μ. Μ. Μ. Μ.	M.
VIII.	Η.	Η. Η. Η. Η. Η. Η.	N.
X.	Γ.	Γ. Γ. Γ. Γ. Γ. Γ. Γ.	P.
XI.	ϩ. Δ.	Δ. Δ. Δ. Δ. Δ. ϩ. Δ. Δ. Δ. Δ. Δ. Δ.	R.
XII.	Ζ.	Ζ. Ζ. Ζ. Ζ. Ζ. Ζ. Ζ. Ζ. Ζ. Ζ. Ζ.	S.
XIII.	Τ.	Τ. Τ. Τ. Τ. Τ. Τ. Τ. Τ. †.	T.
XIII.	Υ. Υ.	Υ. Υ. Υ. Υ. Υ. ϩ. ϩ. ϩ. ϩ. ϩ. ϩ. ϩ. ϩ. ϩ.	V.
XV.	Φ.	Φ. Φ. Φ. Φ. Φ. Φ. Φ. Φ.	PH. F.

Superfunt hae quatuor figurae litterarum, γ . $\ddagger$. $\uparrow$. $\downarrow$. quas viri docti accuratius expendent. Prima est γ . quae forsitan est γ inversa; ac proinde pro v consonanti, sicuti digamma Aeolicum, cum aspero sono efferenda videtur.

Ggg

Alte-

(1) V. Begerum in Mus. Brand. T. I. p. 332. (2) Ad Monum. addita Dempst. S. xxxi.

Altera est *, quae eadem ac v esse potest : vel duplex τ. idque arguendum est ex hac voce, quae iisdem figuris litterarum scripta est in Tabula IV. Eugubina vers. 26. *ααατ. postrema variante, & in Tabula I. vers. 27. ααατ legitur. Nec mirum : quia Etrusci etiam τ, ita scripsere linea transversa vel integra vel dimidiata in hunc modum τ. τ. τ. τ. τ. τ. τ.

Altera est †. †. †, quam pro duplici p adhibuisse Tuscos crediderim.

Altera est †. †. cuius exempla haud rara sunt. Erit forsitan qui censebit esse ψ Psi Graecorum. Verisimilius crederem referre duplicem litteram Etruscorum vel vv, vel ll, ut supra dicebam ad titulum Etruscae cassidis Tab. CLXXVII. pag. 364. & potest esse v & l. nempe v & l. sed hac de re satius expectare hominum doctissimorum iudicium, & aliorum exemplorum auctoritatem. Neque enim insolens Etruscis fuit duas litteras simul coniungere, ut adlatae inscriptiones in hoc opere & in Dempsteriano evincunt. Saepe etiam Etrusci, quemadmodum litterarum variant figuram, ita alteram litteram commutant cum altera, quae sono sit propior, ut m cum n. i cum a, & t cum l, ut in Tabula II. Eugubina vers. 15. 16. 17. 22. vυηαυηα. at in eadem Tab. vers. 23. v†ηα†ηα. Tab. II. vers. 21. v†ιδαη. Tabula IV. vers. 33. v†ααη. Tabula I. vers. 1. †ηvαααα. at in Tabula IV. vers. 23. scriptum †ηvαααα. quasi α pro duplici θ sit; nam & superius in Tabula XIII. Ankariae Deae nomen scriptum est cum α, in medio secta quadam lineola, quod inobservatum nolui relinquere. In Tab. IV. Eugubina vers. 7. 51. 58. 64. 68. αα†vη. at vers. 3. 1α†vη. adeoque & α cum l commutatur. Item θ cum t ut in Tabula I. vers. 20. vθιv†αv†. & in eadem Tab. vers. 18. & 22. in Tabula V. vers. 24. 29. v†ιv†αv†. & in l, ut habes in Tabula I. vers. 14. αυ†l†v†αv†.

Igitur perspicuum est, Etruscas litteras Graecis admodum similes esse, si earum figura invertatur, conferaturve cum litteris Sigei lapidis, praesertim in illis versibus, qui a dextro ad finistrum latus ducti eunt. Quod vero frequenter variet Etruscarum litterarum figura, id elegantiae varietatique scriptionis, cum Bonarrotio,tribuendum esse censeo. Alia de Dialectis Pelasgico & Etrusco, de Vocalibus, de Diphthonghis, de Orthographia, seu de interpungendi ratione, de Notis numeralibus, quae omnia aliaque etiam heic non vacat expendere, loco opportuniore, in altero huius operis volumine adnotare mihi proposui. Si qua vero in re contrarium sentiunt litterati homines, per epistolam me quaeso admoneant.

TA-

T A B V L A C X C V I . C X C V I I .

M O N E T A E T R U S C O R V M .

*Quid capita Deorum , litterae , notae , orbiculi
aliaque emblemata significant , disquiritur .*

Etruscorum MONETA dubio procul est vetustissima , ante Romam conditam , non typo expressa percussae , sed ex aere fuso conflata (1) , quod ex opificio , notis , symbolis & emblematis , quae praefert , argui potest . Ea nunc in locupletissimis Museis rarissima est : suspicari etiam possumus & antiquitus perraram fuisse , quum nemo veterum scriptorum eam descripserit , quod paene incredibile videtur . Memorant quidem veteres auctores , Ianum apud Etruscos signandae monetae auctorem fuisse ; sed notas , symbola , emblemata , litteras Etruscas , quae in his occurrunt , silentio praetereunt . Qua vero de causa aes primum signatum fuerit , his verbis declarat Macrobius (2) : *Regionem istam , quae nunc vocatur Italia , regno Ianus obtinuit , qui , ut Hyginus , Protarchum Trallianum secutus , tradit , cum Camefe aequae indigena terram hanc ita participata potentia possidebant , ut regio Camefene , oppidum Ianiculum vocitaretur . Post ad Ianum solum regnum redactum est : qui creditur geminam faciem praetulisse , ut quae ante , quaeque post tergum essent , intueretur : quod proculdubio ad prudentiam regis sollertiamque referendum est , qui & praeterita nosset , & futura prospiceret : sicut Antevorta & Postvorta , divinitatis scilicet apertissimae comites , apud Romanos coluntur . Hic igitur Ianus cum Saturnum classe pervectum excepisset hospitio : & ab eo edoctus peritiam ruris , ferum illum & rudem ante fruges cognitae victum in melius redegit , regni eum societate munerauit . Quum primus quoque aera signaret , servavit & in hoc Saturni reverentiam ; ut , quoniam ille navis fuerat advectus , ex una quidem parte sui capitis effigies , ex altera vero navis exprimeretur ; quo Saturni memoriam ad posteros propagaret . Aes ita fuisse signatum hodieque intelligitur in aleae lusu ; quum pueri denarios in sublime iactantes , capita aut*
Ggg 2 *navim ,*

(1) Vide Bonarrot. ad Dempst. §. xxxviii. (2) Saturnal. Lib. 1. Cap. vii.

navim, lusu teste vetustatis, exclamant. Hos una concordēs regnasse, vicinaque oppida communi opera condidisse, praeter Maronem, qui refert

Ianiculum huic, illi fuerat Saturnia nomen;

etiam illud in promptu est, quod posterī quoque duos eis continuos menses dicarunt, ut December sacrum Saturni, Ianuarius alterius vocabulum possideret.

Theodorus Ryckius (1) animadvertens, Saturni & Iani tempora non posse simul congruere, nec utriusque pati consortium (nam Saturnus Iano sesquiseculo superior censetur) putat, Ianum a Sterce Pici patre in partem agri fuisse receptum: eique tandem mortuo in regnum successisse, ac sub nomine Saturni divinos honores constituisse; quemadmodum Athenis eos paullo ante Erechtheo avo decretos noverat. Ex Eusebio ac Dionysio colligit idem Ryckius, exordium regni Iani in annum incidere sextum ferme & quadragesimum supra centesimum ante Ilii expugnationem. Ex quibus perspicuum est, quam antiquae sint hae Tuscorum monetae, vel etiam si secutis temporibus conflatas dicamus. Saturni effigiem, ni fallor, exhibet ille assis, qui adfertur in Tab. CXCVI. num. vii. Littera s. semissem esse innuere potest: Saturni tamen nomen, haud crediderim declarare. Non male etiam convenire potest Iano, quem classe in Italiam advectum esse testatur Draco Corcyrensis apud Athenaeum (2), praesertim vero quum laurea sit ornatus; nam, ut diximus, coronarum inventorem Ianum veteres existimarunt. Accedit etiam, quod nova laurea singulis Calendis mos fuit Ianum coronare (3).

Ratem sive navim expressam praefert aes grave, adlatum in Tabula CXCVI. num. vi. quodque est rarissimum, cum rate caput Deae galeatum, Romae simillimum, quod cernimus in nummis, qui dicuntur Consulares. Galeae iungitur mitella, quemadmodum in simulacro Deae Valentiae superius edito in Tabula VII. observavimus: quam etiam potest referre. De hac effigie avide expecto doctorum hominum iudicium; nam sunt etiam, qui Rheam sive Opin Saturni, alii qui Iani uxorem esse existiment. Tum in antica, tum in postica cernitur nota numeralis x; sed & altera circa vultum Deae additur ∂, quasi s imperfecta. Hoc insigne pondus ex aere exstat Romae in Museo Capponio: exactumque ad librae Romanae valorem, pendit uncias

(1) Dissertat. de primis Italiae Colonis Cap. v.

(2) Deipnosoph. Lib. xv. Cap. xiii.

(3) Sidon. Apollin. Carm. ii. in princ.

cias quadraginta. Quum autem nostra libra veterem superet & excedat, facile est, antiquitus duobus aeris libris constituisse. Inter priscam Etruscorum & Romanorum monetam illud interesse discrimen videtur, quod Etruscorum pondera sive asses, ex aere fuso conflatoque constant; Romanorum vero percussi cusique sunt: adeoque Etruscae monetae antiquiores censentur, utpote ante artem cudendi conflatae. Apud Romanos signati aeris auctores alii Numam, alii Servium Tullium faciunt (1). Quae vero a nobis adferuntur monetae, profecto vel longe superant, vel aequant Urbis originem.

Has inter, illae monetae pro antiquissimis omnium haberi debent, quae vel ab usitata forma recedunt, ut ea in Tabula CXCVII. num. 11. ovalis figurae, quae exstat Pisauri in Museo Passerio: vel Deorum non imagines, sed notas quasdam & emblemata praeferunt; quaeve referendae sunt ad ea loca & urbes, sive prope mare, sive prope paludes sitas, sive aliquo opere & artificio ea tempestate valde celebres & ubique notas. Occurrit delphinus, vel turso seu tyrso (est piscis delphino congener) qui cum Tyrrhenorum nomine congruit, quo primum Tyrsemi vocati sunt: de quo nomine plura ex Spanhemio & Bocharto notat Bonarrotius (2). Videre etiam est, ut in Tabula CXCVI. num. v. in his Etruscorum monetis expressos talos ludorios, qui originem Tyrrhenorum a Lydis, qui talos aliaque ludorum genera invenere, fortasse significant. Accedit musca, apis, seu potius cicada & tridens, ut in eadem Tab. CXCVI. num. 111. bipennis & rota: pariterque rota & ancora ab Etruscis inventa: & in assibus, qui ad Hatrienses pertinent, Etruscorum colonos, gallus & crepida, pisces specie diversi: in assibus vero Vtinentium lancea & vas diota. His addenda est, ex monetis adlatis in Dempsteriano Opere, rana, aquila, & cornu frugum, uvarum pomorumque copia refertum: in aliis etiam assibus, quos vidi, fulmen utraque in parte exhibetur.

His breviter delibatis, ad numismata veterum Etruscorum, quae biceps caput praeferunt, gradum facio. Diligentius expendenda est amplissimi Senatoris Bonarrotii coniectura, qui suspicatur, bifrons caput facile respicere posse urbium peculiare regimen, quae duobus praesidibus gubernarentur. Animadversione etiam dignum censet, quod in Romanis caput intectum adparet: in Etruscis vero quodam pileo tegitur, qui etiam, ut in nummo Pembrochiano, a Spanhemio adlato, in inferiore & extrema parte glo-

(1) Vide Plinium Lib. xxxiii. Cap. 111. (2) Ad Monum. add. Dempst. §. xxxviii.

globulis seu gemmis circumornatur; unde pro dignitatis summae ornamento accipiendum esse censet. Accedit Draconis Corcyrensis, paullo ante laudati, auctoritas, qui testatur bicipiti capite insignita spectari numismata complurium civitatum Graeciae, Italiae & Siciliae. Quod vero Ianus in Italiam navigaverit, & in monte Romae vicino confederit, quem suo nomine Ianiculum vocavit; qui mons, quod in extrema Etruria censeatur: ea peculiari ratione Errusci, Iani effigie monetam signare potuerunt. Facile etiam crediderim in templo fortassis communi tum Iani tum Saturni, aerarium Tuscos constituisse; quod de aerario Saturni & Opis apud Romanos, Etruscorum imitatores, exploratissimum est.

Mihi quidem, etsi non parum adrideat haec viri doctissimi coniectura, nonnihil tamen difficultatis habere videtur, si gemina capita duorum summatum, praesidium regumque peculiare regimen in urbibus significare dicamus. Nam antiquissimis temporibus apud Etruscos, uti & apud Graecos, censeo, nulla alia capita, nisi Deorum Heroumque, in numismatibus impressa fuisse, non vero regum & principum: quod etiam per complura secula ubique gentium, & apud Romanos, invaluit. Interdum etiam Etrusci sive Pelasgi, quum in numismatibus capita Deorum non expressere, eos per propria symbola declararunt. Exemplum supeditat numisma Ikuvinorum seu Eugubinorum, adlatum in Dempsteriano Opere Tabula LIX. num. iv. quod exstat in Museo Mediceo: in quo in altera facie rota radiata, Solis index, in altera Luna silens, & in extimo orbe quatuor astra sculpta conspiciuntur, cum hac epigraphe INIVVINI , hoc est IKUVINI ; nimirum, ut hodie dicimus, *Eugubini*. In nummo Tudertium, cuius iconismum profero ex Museo Comitum e Gherardesca in Tabula CXCVI. num. x. penditque unciam unam & denarios quatuor, quia Apollinem vel potius Mercurium religiosissime coluerunt, sculpta est lyra $\alpha\sigma\iota\alpha\lambda\iota\varsigma$, & lupo dormiens, quem Etrusci & Sabini *Hirpo* seu *Irpo* dixerunt. Etruscae litterae $\alpha\alpha\alpha\tau\upsilon\tau$, *Tutere*, ut diximus, *Tudertes* vel *Tudertum* indicant. Notandus etiam mos Etruscorum, utraque in nummi parte quandoque inscribendi urbium nomina. Idem Tudertes, quia Dioscuros Castorem & Pollucem, urbis suae tutelares Deos, devenerati sunt, binas clavas, & manum expansam, cestro armatam, in numismatibus, eorundem Deorum haud expressa effigie, repraesentarunt. Idem etiam aquilam Iovis Patris ministram, & copiae cornu fructibus abundans expressere, ut apud Dempsterum in Tabula LX. num. i.

Omnium

nummum maxime insigne Etruscum pondus, librarum duatidemque unciarum, exstat Arretii in locupletissimo Museo, & adfertur in Dempsteriano Opere Tabula LXI. num. 1. anchora, superne in modum crucis efformata; utrimque

quod notatu dignum, ansata exhibetur: in altera vero nota, cum his tribus Etruscis litteris $\alpha \nu \eta$. Pertinet dubio ad Nucriam urbem, de qua Stephanus: $\text{ΝΟΥΚΡΙΑ, πόλις ας. ΝΥΚΡΙΑ, urbs Tyrrheniae.}$ Sed ne τὸ α adversari meae ae videatur, duos ex aere Etruscos nummos profero ex Praeclarissimi Viri Matthaei Aegyptii, quos mecum cum

sequentibus aliisque non paucis delineatos humanissime, indicavit: & vide in Tabula CXCVII. num. XII. & XIII.

aus altera parte caput Deae, ut auguror, Dianae: altera urrens sculptus est cum his litteris, quae etiam circa caput in altero nummo leguntur, $\mu \nu \eta \iota \alpha \alpha \nu \eta$. hoc est *Nuukri-*

criptum quoque $\mu \nu . \eta \nu \dots$ vel $\nu \eta \nu \mu \dots$ nescio an *municipi-*

gnificet. In adversa alterius nummi ad Nucrinis spectantur duo Castores equitantes. Alii duo nummi inscripti $\eta \iota \alpha \nu$. *Vrina* & $\nu \delta \iota \eta \alpha$. *Vrina*. Testari videntur litterae,

Guscorum esse urbem; utrum vero in Apulia, an in Messide qua Herodotus (1), quem Strabo & Stephanus secun-

xpedit, adlato eodem numismate, Laurentius Begerus (2):

tamen litteras Graecas inscriptas esse censet, nil de Etru-

gitans. In praesentia, quia ad alia propero, diligentius

audum viris doctis propono.

Neque tantum notas, insignia quaedam & symbola Deorum

numismatibus expresse Etruriae populi; verum etiam Deo-

capita, quod ex adlatis tum in his, tum in Dempsterianis

is perspicuum esse existimo. In Tabula CXCVI. num. 1.

eo triente, ponderis fere unciarum trium, expressum est

biceps barbatum, ornatum pileo umbellato seu umbonato.

ero, qui sequitur num. 11. eodem modo biceps caput, sed

le & imberbe, non secus ac quoque cernitur in altero asse,

in eadem Tabula num. XI. Notabile hoc discrimen me

t, alia via incedendum esse in explicatione horum numi-

m. Quod si mecum censebunt viri antiquitatis gnari, haec

non posse tam facile referre duos summates vel Lucumo-

praesides aut reges, qui consorti regimine alicui urbi impera-

accuratius, quod propono, investigabunt: videbuntque, an

Her-

b. VII. Historiarum. Vide Strabo-
Lib. IX. pag. 404. & Holstenium.

(2) Vide ad Numism. Sel. Thesauri Bran-
denburg. Tom. I. pag. 320.

Herculis & Mercurii bifrontis imagines potius repraesentent. Multa id valde verisimile suadent: atque ea cum primis, quod Etruscorum exemplo, ut notat Fabrettus (1), Herculem ponderibus praesse docuerunt. Id testantur veteres inscriptiones HERCVLI PONDERVM sacrae (2): siquidem in eius tutela fuere pondera, propter insignem iustitiam & aequitatem, ab eo mirifice delictam. Id etiam adnotaram ad Inscriptiones Donianas, quas, si otium est, vide (3). Monstra ab Hercule ubique domita ac perditâ, nil aliud quam hominum scelera, & publicum bonum iniquis fraudibus, eversoque iure, iustitia & aequitate corruptum, detecto fabularum velamine, perspicue ostendunt. Pileus, capitis tutamen, ei tribuitur propter itinera, quod orbem fere universum peragravit. De Liguria ac Tuscia ab eo emensa, insigne est Diodori Siculi testimonium (4). Accedit clava, eius virtutis insigne: stipem aliqui sunt qui credunt; inde stipendium, quod Vestalibus, militibus, ac proinde emeritis dabatur. Ratis etiam, si quando in his antiquissimis ponderibus occurrat (ut in eo ibidem a me relato num. ix. quod etiam ad Herculem pertinere potest) ei bene convenit; quod per mare navigio vectus, ad multorum urbes adpulerit, & oppressos homines a fraudibus iniustorum regum liberarit. Ratio vero, cur bifrons sculptus sit, ea admodum probabilis esse potest, quod aequissimus utramque partem in contractibus & venditionibus respiceret.

Quod adtinet ad pondera, perrara quidem inter cetera, quae Mercurium bifrontem cum iisdem insignibus praefere videntur, de his eadem, quae de Hercule, adfirmare possumus. Constat enim, Mercurium quoque ponderibus Romanos praefecisse: idque ad exemplum veterum Etruscorum designasse: quod indicant inscripti lapides, qui eodem modo, ut Herculi, a Magistris vicorum Mercurio quoque ponderum custodi (5), mercimoniarum praefidi, lucrorum Deo potenti (6), & thesaurorum auctori & conservatori vigilantissimo dicati sunt. Adfertur in Gruteri Thesauro ara votiva (7), MERCVRIO NEGOTIATORI. & apud Reinesium MERCVRIO NVNDINATORI sacra (8). Ob id etiam marsupium, nummis refertum, ei tribuit vetustas. Diodori Siculi auctoritate haec confirmari possunt (9), qui de Mercurio haec habet:

Φασι

(1) Inscript. Cap. vii. num. 375. pag. 527. & 528.

(2) Vide Fabrettum ibidem & num. 279.

(3) In Classe i. num. 96. & 97.

(4) Biblioth. Histor. Lib. iv. pag. 358. & 359.

(5) Vide apud Fabrettum Inscr. Cap. vi. num. 171.

(6) Inter Inscr. Donianas Cl. i. num. 168.

(7) Pag. lv. num. i. vide.

(8) Classis i. num. lxxx.

(9) Biblioth. Hist. Lib. v. pag. 236.

Φασὶ δὲ αὐτὸν καὶ μέτρα, καὶ σταθμὰ, καὶ τὰ ἐκ τῆς ἐμπορίας κέρδη πρῶτον ἐπινοῆσαι, καὶ τὰ λάθρα τὰ τῶν ἄλλων σφετερίζεσθαι. *Ferunt etiam, cum mensuras & pondera atque negotiationis lucra, & aliena clam intervertendi rationem, omnium primum excogitasse.* Quod vero aequas in negotiationibus partes respiciat, vel respiciendas esse mercatores ementes vendentesque moneat, idcirco geminus in ponderibus sculptus est; quamquam etiam interdum μονοκέφαλος, Arcadico pileo alato tectus, occurrat: & cum rate in averſa parte, ad indicanda terra marique prolata commercia & negotia, ut videre est in Tab. CXC VII. num. vi. in perraro numismate aereo, quod apud me exſtat. Quod etiam ratis, vel ratis rostrum, aſſium ſignatorum imagine Mercurii, Herculis & Deae galeatae, ſit ἐπίσημον, ſuſpicio negotiationis, commercii & mercaturae eſſe ſymbolum. Alterum, quod ibidem ſequitur num. x. longe eſt vetuſtius, eundemque Mercurium cum rate exhibet, exſtatque in Muſeo Comitum e Gherardefca. Ceterum etiam tricipitem Mercurium dedicavit vetuſtas, de quo Suidas (1), itemque Macrobius videndus, qui plura de eius duplici poteſtate (2).

Dum haec adnotarem, ſuſpicio oborta mihi eſt, ut reor, non omnino contemnenda, an geminum illud caput, in Tuſcorum moneta tam frequenter expreſſum, vel barbatum vel imberbe, indicare etiam poſſit Vertumnum ſeu Vortunum, quem Etruſci inter cetera, praefertim mercaturae Deum, religioſiſſime devenerati ſunt. Romani, ut arbitror, Tuſcorum exemplo, eius ſimulacrum pluribus in locis, ubi hominum praecipue negotiatorum frequens conventus habebatur, poſuerunt, ut in vico Tuſco, in vico Thurario, iuxta baſilicas, in foris, praefertim olitorio: quod teſtantur complures veteres auctores, quos citat Dempſterus (3). Idem fere in omnibus Italiae municipiis factum notat Acro, Horatii interpres (4). Idem Horatius ait (5):

Vertumnum Ianumque liber ſpectare videris.

Ex eodem Acrone haec libet adferre (6): *VERTVMNVS & IANVS* Dii ſunt, qui praefunt rebus ementium & vendentium: ante quorum templa erant loca, in quibus cum ceteris rebus etiam libri venales erant: per Deos autem etiam loca designat (Horatius). Eiuſdem ſententiae eſt quoque Porphyrio (7): *VERTVMNVS Deus eſt vertendarum rerum,*

H h h

hoc

(1) Tom. III. pag. 303.

(2) Saturnal. Lib. I. Cap. xvii.

(3) De Etrur. Reg. Lib. I. Cap. xv.

(4) Ad Lib. II. Satyr. vii.

(5) Lib. I. Epistol. ultim. verſ. I.

(6) Ad eundem locum Lib. I. Epist. ult.

(7) In Comment. ad eundem locum. Vide etiam, quae notat Iacobus Cruquius.

boc est vendendarum & emendarum, qui in vico Thurario sacellum habebat. IANVS quoque, scilicet vicus, est a Iano Gemino adpellatus, qui in eo arcum sibi habet consecratum: per quos Deos (Horatius) signat loca, in quibus cum ceteris rebus etiam libri venales erant. Forsitan etiam Tusci in monetis hac de causa Iani & Vertumni capita simul coniungere, quae facile ipsi dignoscebant, vel quod alter dexteram, alter sinistram teneret: vel ex tutulo galeroque magis minusve ornato, vel diversimode fabrefacto: quod haec quoque pondera, aliaque apud Dempsterum adlata, insipientibus, perspicue patebit. De his coniecturis penes viros doctos liberum iudicium esto.

Dioscuros, Deos magnos ac potentes, Castorem ac Pollucem (qui Herculis quoque comites & focii fuere) ponderum, mensurarum nummorumque custodes & praesides Etrusci fecerunt; quare asses vel eorum imagine, ut videre est num. XI. Tab. CXCVII. capite pileato: vel insignibus, nimirum duplici clava, & manu celto armata, Etruscisque litteris inscripti, occurrunt penes Thomam Dempsterum Tabula LX. Iuvenalis Castorem adpellat vigilem (1): notatque veterem consuetudinem ei committendae credendaeque pecuniae, quod divites in eius templo facere solebant. Id etiam designat inscriptio, litteris argenteis distincta, quam praefert pondus aeneum trilibre, editum a Fabretto (2) in hunc modum: III. EX A AD CASTO.

Quod vero supra dicebam, vetustiore aevo non consuevisse alia nisi Deorum capita signari in monetis, id & alia pondera, quae ad Pelasgorum & Etruscorum colonias pertinent, perspicue testantur. In numismatis Hatriensium sive Hadriensium exhibetur caput Neptuni, ut vides in Tabula CXCVII. num. I. item Apollinis, ni fallor, ibidem relatum num. V. Capilli, in elegantes tricas implexi, Apollinem coronant: aliudque ex iisdem tricis fertum superne eius caput complectitur: quod coronamentum in Apolline interdum etiam occurrit, praesertim in simulacris Graecorum, uti nuper ad Doniana monumenta observavimus (3): interim a nostris usurpatum, haud abs re erit adnotare.

Habes ex meo pondere, quod sequitur num. IX. in eadem Tabula, penditque ad nostros lances uncias quatuor, & scrupulos quatuordecim, expressa duo capita Dearum: primum videtur Opis, cui pone messoria falx addita est: alterum vero, ni fallor, Minervae; ea forsitan de causa in monetis sculpta, quia agricultura-

(1) Satyr. XIV. vers. 273.

(2) Inscript. ant. Cap. VII. num. 374.

(3) Ad Inscriptiones Donianas Tab. III. pag. XLIII.

e & artibus, quibus divitiae parantur, augenturque com-
in publicum bonum, praesse credebantur. Hoc pondus
e apud me exstat: inventumque aiebat in agro Clusino
obilis Ristorus Paolotius, qui ut est animo humanissimo,
ono dedit. Addita nota ∞, ut diximus, semissem forsitan
: pondus tamen semissem non aequat; nam est mancum,
ue uncias iv. scrupulos xv. Alia quoque in Museis, quae
uriae urbibus perlustravi, exstant pondera, quae alibi,
ivante, proferam & expendam.

Ad litteras sive epigraphen, quam praeferunt monetae ad-
um in his Tabulis, tum in Dempsterianis, gradum facio.
t igitur, Etruscos ac Pelasgos in his urbium suarum nomi-
signasse; declarata urbe vel integro nomine, vel unica syl-
vel etiam initiali tantum, vel duabus aut tribus dumtaxat
, ut mox ostendam. Integrum nomen habes in Tabu-
CVI. num. iI. in asse, qui exstat inter mea Cimelia,
altero num. xi. scriptum *Velatri*. Certum est
e nomen urbis, vel etiam Etruscos populos: incompertum
an *Velitras* apud Volscos, Tuscorum coloniam, an potius
Velitres, *Velitrimos*, antea forsitan *Velitrenses* nuncupatos, designet.
ratur ab Isidoro *Veles*, urbs Etruscorum (1), unde *Velites*
dicti sunt, & *velitares* hastae vestesque, quas Etrusci in-
. Videndum etiam, an *Velitates* Liguriaie populos, Etrusco-
colonos, significet: verisimilius crederem *Velitrenses*.

Alterum Etruscum nomen, inscriptum in asse Tab. CXCVI.
x. *Tutere*, *Tuder*, Straboni *Τούδερ*, po-
ibus *Tudertum*, inter Vetonam & Ameriam, indigitari vide-
ncolae in vetustis monumentis *Tudertes* vocantur. Alios asses
modo inscriptos, sed emblematis diversis, vide apud
sterum Tabula LX. Ad Tudertes forsitan pertinet parvus
a me relatus in Tabula CXCVII. num. vii. quorum per
n syllabam *Tu*, nomen indicatur. Aliud urbis vel
orum nomen unica priori syllaba indicatum occurrit in as-
ato in Tabula CXCVI. num. iII. in quo *Tu* scriptum est
od etiam occurrit in tribus aliis apud Dempsterum Tabu-
II. num. iI. iII. & iv. etsi in iII. aliquantulum prior lit-
liscrepet. In his anchora & rana pro typo sunt: at in eo,
xstat in Museo Comitum e Gherardesca, tridens & cicada
ocusta expressa, ut videtur. Probabile admodum est specta-

Ilenses Sardiniae populos; de quibus Plinius (2): *Celeberri-*

H h h 2

mi

omolog. Lib. xviii. Cap. lvii.

(2) Lib. iii. Cap. vii.

mi in ea (insula) *populorum Ilienses, Balari, Corfi*. Pomponius Mel-
la de eadem insula: *In ea antiquissimi populorum sunt Ilienses*. De
his plura Cluverius & Cellarius, quos vide. Sardis, teste Festo (1)
& Plutarcho (2), Lydorum primaria urbs: inde in haec loca Lydi
migrantes, insulae Sardiniae nomen dedere: omnesque ex his orti
Etrusci in eo mari insulas & Corficam & Nicaeam ditione tenuer-
e (3). Ex his igitur numismatis clarius elucet Etruscorum origo.

Quandoque etiam, ut supra monebam, unica littera initiali
indicatum urbium vel populorum nomen, ut videre est apud
Dempsterum in Tabula LIX. num. v. nam in altera assis facie
rota, in altera bipennis absque manubrio, sexque globuli visuntur,
& littera sive Aeolicum digamma Ϝ. quo nomen *ϜΟΡΑΙΑ*. *Ve-*
latri incohatur: adeoque ad hos populos pertinere videtur.

Etruscis rariores sunt aerei asses, qui nunc primum a me in
lucem dantur in Tabula CXCVII. num. i. *III*. *III*. & v. qui
praeter emblemata, litteras quoque non Etruscas, sed Pelasgicas
HAT. praefereunt, & ad *HATRIATES* (ita enim vocat Varro *Atriatēs*
Tuscos (4), qui atria, nobilissimum edificiū genus, instituerunt, a
Romanis imitatum) commutata, ut iam dictum est, τ in d per-
tinere censentur. Priori edito num. i. alterum numisma persimi-
le, sed minoris moduli, adfert Celeberrimus Havercampus inter
monetas Siculas, & P. Cl. Du Molinet in Museo S. Genevesae Pau-
perum. In eo scriptum est *HATRI*. Neptunus coronam, tribus
radiis & gemma in medio ornatam, praefert. Nostro aliud simile
exstat Venetiis in Museo C. V. Abbatis Honorii Arrigonii, cum
eodem typo litterisque *HAT*. sed iuxta caput Neptuni deest nota √
quae in altero minori apud Havercampum, nescio an diligenter
sit delineatum, est v. Haec quatuor pondera, quae adfero, Flo-
rentiae adservata in Museo Gaddio, testantur Schedae, quas in eo
inveni; quibus etiam pro archetypis in his incidendis usus sum.
Litterae a sinistra ad dexteram eunt. Has Latini a Pelasgis ac-
cepere; nam, ut memorat Plinius (5), in Latium eas adtulerunt
Pelasgi: ex quibus adparet aeternus litterarum usus.

Ponderi a me relato in eadem Tabula CXCVII. num. v.
aliud adsimile exstat Venetiis in Museo Arrigonio; sed in eo qua-
tuor tantum globuli, in nostro quinque visuntur: differt etiam η
figura. Primum numisma seu pondus referre censui caput Neptu-
ni, quia Hatriatum sive Hatrianorum tutelare numen Neptunus:
quod

(1) Lib. xvii. quem locum Scaliger re-
stituit.

(2) Problem. Rom. Cap. lxxx.

(3) De Etr. Reg. Lib. *III*. Cap. *LIV*.

(4) Lib. *IV*. Ling. Latinae pag. mihi 39.

(5) Hist. Nat. Lib. *vii*. Cap. *LVI*.

quod etiam ex nummis inscutis temporibus percussis adparet, praesertim ex eo, qui servatur in Museo Mediceo, & describitur ab Holstenio (1). Stephanus: ΑΤΡΙΑ, πόλις Τυρρηνίας, Διομήδους κτίσμα. *Atria* (Hatria) *urbs Tyrrheniae, a Diomede condita*. De advectionibus, situ, deque Diomede eiusdem urbis conditore, confuendus Cluverius in Italiae antiquae descriptione. Alia fuit Hatria in Piceno sita, longe diversa ab Hatria ditionis Venetorum, quae non solum Etruscorum, verum etiam Pelasgorum colonia fuit, sicuti testantur haec numismata, quae circa ea loca eruta sunt: quod accuratius ostendet in Historia veteris Hadriae V. C. Octavius Bucchius Nobilis Hadriensis, a quo ea, quae exstant in Museo Arrigonio, delinata accepi. De hac plura etiam Dempsteris, quem vide (2). Marini pariter pisces pro typo expressi, hanc dicant, frequentes in mari Hadriatico, cui haec urbs celeberrima atque opulentissima nomen dedit (3). Praecelluisse Hadrienses artifices vasculorum opificio, indicat vas diota insculptum, ut in immo v. Duo longe antiquissima Vascula, picturis insignia, Hadriae nuper effossa, supra dedimus in Tabulis CLXV. & LXXXVIII. in altera ludi in honorem Neptuni & Vulcani celebrati exhibentur. Neque silentio praetereunda est gallina, emma monetae Hadrianorum, ut in eadem Tabula num. 111. De audiendus Plinius (4): *Est autem tanta fecunditas, ut aliquae sexagena pariant, aliquae quotidie, aliquae bis die, aliquae in tantis, ut effoetae moriantur. Hadrianis laus maxima*. De natura & fertilitate soli, plura etiam Stephanus & Marcianus Heracleensis Περιγηύσει.

Reliquum est, ut notas quasdam, ut reor, numerales, quae his Etruscorum vetustissimis monetis insculptae sunt, nonnulla praeferam. Prior est obelus, ut in pondere, quod praefert talos priores, Tabula CXCVI. num. v. Alia habes exempla apud Dempsterum in Tabula LVI. num. 1. & 111. Tabula LIX. num. 14. in asse Eugubinorum & Tudertium in Tabula LX. num. 1. Interdum duo obeli adnotantur, ut videre est in Tabula CXCVI. num. 11. Altera nota, postquam obeli forsitan notari non possunt, est @, silenti, ut aiunt, Lunae simillima, ut ostendit, a me productus in Tabula CXCVI. num. 11. & x. nec non etiam apud Dempsterum; sed notandum utrimque expressum @ in asse num. x. cuius rei alia exempla non suppeditant Tabulae Dempsterianae. Quandoque etiam e contrario @ sculpta in

(1) Stephanum pag. 9.

(2) Etrur. Reg. Lib. IV. Cap. CXVII.

(3) L. Florus Epitom. Lib. v.

(4) Histor. Nat. Lib. x. Cap. LIII.

in hunc modum occurrit. Post haec ἐπισημῆται, ubi eadem praetermissa sunt, notantur globuli sive orbiculi, unum, duo, tres, quatuor, quinque, atque etiam sex. Hi procul dubio designare nequeunt pondus aeris; numquam enim cum unciiis, quod diligenter observatum a me est, conveniunt atque concordant. Quid igitur significabunt? id perdiscere vehementer cupio: hac in re cognitu scituque satis digna, doctorum virorum iudicium ac sententia erit mihi gratissima. Coniecturas meas in tanta rerum caligine non invitus proponam, quas ipsi reiicient, si meliores ac verisimiliores dabunt. Mos fuit Etruscorum antiquissimus, annorum supputationem ex clavis fixis colligere: id factum a Volsinienfibus in templo Nortiae Deae Etruscae, memorat ex Cincio Livius (1): *Volfiniis quoque clavos, indices numeri annorum, fixos in templo Nortiae Etruscae Deae, comparere, diligens talium monumentorum auctor Cincius adfirmat. Clavus, ille quotannis defixus, annalis dictus. Festus (2): Clavus annalis adpellabatur, qui figebatur in parietibus sacrarum aedium per annos singulos, ut per eos numerus colligeretur annorum. Apud Romanos, qui hanc ab Etruscis numerandi consuetudinem primum accepere, penes Praetorem maximum, deinde penes Dictatorem figendi clavi munus fuit, teste Livio (3): Lex vetusta est, priscis litteris verbisque scripta, ut qui Praetor maximus sit, Idibus Septembribus clavum pangat. Fixus fuit dextro lateri aedis Iovis optimi maximi, ea ex parte, qua Minervae templum est. Eum clavum, quia rarae per ea tempora litterae erant, notam numeri annorum fuisse ferunt: eoque Minervae templo dicatam legem, quia numerus a Minerva inventus sit. Hinc alia desumi potest causa, cur in monetis antiquissimis, ut in Tabula CXCVII. num. xi. Minervae imago sit efficta; quia nimirum Minerva monetam & pecuniam, invento numero, quo nam modo numeranda esset, monstravit. Igitur globuli sive orbiculi illi, qui in monetis Etruscorum & Pelasgorum occurrunt, quum sint clavis longe simillimi, facile indicant annos, quibus fusae sunt, vel si parum videtur, etiam secula: & fortasse, ut crediderim, ius conflandi monetas iisdem urbibus concessum, vel id factum ob alias causas, memoratu dignas. Obelus ille singularis, vel duo, idem denotare possunt. Nota vero C, seu 3, forsitan centesimum annum designat. Decennium forsitan significat x. quae in maximo pondere adlato in Tabula CXCVI. num. vi. occurrit; nam x. pro decem Pelasgi & Etrusci inter notas numerales usurparunt. Haec pauca in praesenti sufficiant.*

TA-

(1) Decad. I. Lib. VII. fere in principio.
 (2) Lib. III. vide etiam Scaligerum.

(3) Decad. I. Lib. VII. Vide etiam Dempsterum de Etrur. Reg. Lib. I. Cap. xv.

A B V L A CXCVIII.
CXCVIII. CC.

G E M M A E C A E L A T A E.

*tes & inventa insigniora Etruscorum observantur :
pro coronide ARATOR ETRVSCVS.*

Artis praestantissimae sculpendi GEMMAS, illustria primordia, teste ipsa vetustate, totque immanibus obeliscorum molibus & monumentis, quae supersunt, Aegyptiis dubio procul debentur: Graecis vero progressus operum absolutissima delineamenta adscribenda, qui minimo o naturae & artis maiestatem coarctarunt. Etrusci scalptotiquissimi, omnium primi Aegyptios imitati sunt; nam, eodem illis mos fuit Scarabeos anaglypho opere insculpi & inferius in planitie eorum saepissime incidere imagines eorum, quae colebant; ita hi quoque Scarabeos figuris & ornare consueverunt: quod ex his, quos nunc primum inmittimus, perspicue intelligi potest. Scarabeorum gemmis hi ornabant frontem, pectus & brachia Deorum suorum: quoque gerebant Deorum cultui addicti Sacerdotes: inde in hiis dati viris, optime de re publica ac bellica meritis: pro amuletis ab omnibus gestati, quod adversus fata & malum, virtutem maximam habere censerentur. Nec etiam duetruscos, Aegyptiorum exemplo, tanquam animatam Somnium, eos gestare consuevisse; nam utrimque perforati sunt, uno interiecto, vel collo, vel brachiis adligarentur.

hanc diem haud magno in pretio habitum est hoc gemmigenus: in posterum maiori studio conquirendos Scarabeos; quum hi in serie sculptarum gemmarum, antiquissimaturae primum gradum sive ordinem teneant, ac nobis . Praestat enim, eximios veterum gemmarum aestimatores artis praecellentissimae exordia, progressus, absoluta delineamenta per omnes perfectionis gradus delineamenta cognoscimus tam felici admirandoque conatu Graecorum sculptu-

pturas contemplari, qui adſiduo immenſoque ſtudio, aemulatione acerrima, ſculpendi artem ad ſummum pulchritudinis & gloriae faſtigium evexerunt.

Igitur quia vehementer cupio, ut in poſterum cultores antiquitatis ſedulo ſibi bonoque litterariae reipublicae conquirant huiusmodi gemmas Etruſcas, quod & ipſemet feci, meque monente multos feciſſe video, praefertim Marchionem Alexandrum Gregorium Capponium, veterum elegantiarum eximium aeſtimatorem, qui e ſuo Muſeo lectiſſimo multa Etruſca ectypa perhumaniter ad me miſit; itemque V. C. Franciſcum Victorem Equitem: haud abs re me facturum puto, ſi quaſdam Etruſcae ſculpturae peculiareſ notas proponam, quae ſacilius ab aliis dignoſcantur. Omnium igitur praecipua nota ea eſt, ut figurae in Scarabeis inciſae ſint; quamvis interdum etiam in gemmis, quae ut facilius in anulis aureis inferantur, ſectae e Scarabeis, nonnullae occurrant. Adde litteras Etruſcas, quas perpaucae omnium rariſſimae praeferunt: adde opificium primum rude, deinde per varias aetates & caelaturae gradus, magno ſtudio perpolitum: adde etiam quaedam peculiaria ornamenta, ab Etruſcis uſurpata. Si quidem gemmae vel ſingulari vel duplici circulo in extrema ora ornantur. Circulus ſingularis, cancellis perparvis frequentius interſecatur: vel intercurrentibus parvis globulis, veluti unionibus continuis, diſtinguitur, ut in gemma iv. Tabula CXCviii. & in vi. Tabula CXCviii. Circulus duplex itidem quibuſdam parvis lineis ſeu cancellis ita diſtinguitur, ut torquem ſeu ſtropium referat, ut in gemma edita num. iv. Tabula CXCviii. quo Etruſci colla Deorum Heroumque ſaepiſſime nobilitarunt. His notis accedit ſuggeſtum, in quo ſtant figurae, Tuſcanico opificio perfectum, eo fere modo, ut in gemma i. Tab. CXCviii. & in adlatis pateris videmus: accedit globulus & aſtrum, non raro expreſſum, ut in Tabula CXCviii. num. v.

In gemmis Etruſcis numquam ad hanc diem vidi inſcalpta Deorum capita, ſed integras tantum figuras. Frequentiora apoſphragiſmata, quae occurrunt, ſunt, Iupiter ſive Neptunus agitans quadrigam, qualem exhibet pictura Etruſci Vaſis apud Dempſterum in Tabula Lxxiv. Minerva Gradiſa & Armata: Vulcanus arma fabricans, ſedensque, non in ſcopulo, ut paſſim, ſed in ſella curuli, quam Etruſci invenere (1): Hercules, clava & arcu armatus (2): Caſtores vel equum ducentes, vel equitantes: Centaury, clypeo & bipenni vel trunco arboris armati: Satyri Faunique ſal-

(1) V. Dempſt. de Etr. Reg. Lib. i. Cap. i. (2) Adde pharetram, ut in Dempſt. Tab. vi.

saltantes, tibiis canentes, caudati personatique cum barbis prolixioribus, amphoram gestantes sive adtollentes, vinumque fundentes: frequentius vero exhibentur Heroes, praesertim Homerici, Vlysses, Achilles, Ajax, Diomedes, stantes sedentesque, aliique Heroes ingemiculati, mortem sibi inflicto vulnere consciscientes: Athletae victores cum palma: milites ad bellum proficiscentes: Salii cum ancilibus saltantes: viri inequitantes, nullo freno, more antiquissimo, equos regentes: Histriones & Mimi personati. Post haec occurrunt etiam Diis dedicata animalia, Sphinx, Gryphus, Pegasus, Cerva seu Dama, Baccho consecrata ab Etruscis, ut diximus ad Tabulam LI. Accedunt monstra fabulosa, Chimaera, Cerberus, Pistrix, Hydra, Achelous pugnans: animalia frequentius, equi, tauri, triga equorum, triga volucrum, equi bicipites, quatuor pedibus currentes, rana, tridens, sus foeta: ludicrae etiam gemmae viros exhibent, cycno vel delphino vel tyrfoni infidentes, aliaque his similia emblemata, quae in Scarabeis observavi: ectypa mihi pariter suppeditante Philippo de Stosch, Barone, viro praestantissimo, deque omni antiquitate optime merito. Scarabeorum ingentem numerum nuper undique conquistavit Vir Celeberrimus Christianus Gabriel Fischer Regiomontanus, Philosophiae penitiorumque Naturae rerum indagator consultissimus: qui, quum Florentiae moraretur superiore anno, humanissime mecum communicavit, e quibus ectypa excepi. Scarabei, praesertim Sardis, Achatii & Iaspidi viridi, aliisque lapillis insculpti reperiuntur.

TABVLA CXCVIII. num. 1. Veterum Etruscorum insigniores gemmae, quae a me proferuntur, ineditae omnes sunt, priorem excipe, adlatam in Tab. CXCVIII. iam ab Augustinio (1), demum in Museo Florentino publici iuris a me factam (2). Duo Ministri Saliorum, de quibus plura Dionysius Halicarnasseus (3), sex ancilia conto suspensa ferunt. Haec festis diebus, ex Etruscis desumptis, apud Romanos ex Numae instituto, per urbem circumferebantur, a Mamurio fabrefacta ad exemplum duorum, quae caelitus dilapsa fuerant. In veste eius ministri, qui primus incedit, pictus est equus marinus, in altero Gigas, cuius crura in serpentem desinunt: alter Neptuno, alter Iovi, qui Diis adiuvantibus contra Gigantes pugnavit, se consecratum indicat. Etrusca epigraphe ΕΣΙΑ ΣΥΤΤΙΑ. hoc est APVTVKS ALKSE. Cl. Bourguettius interpretatur: *Clipeorum ostentatio* (4): ita ego: *Ostentio*
Iii five

(1) Vide inter Gemmas ab Equite P. A. Maffei illustratas Par. II. Tab. LXXXVI. pag. 158.

(2) Tom. II. Tab. XXIII. num. III.

(3) Antiquit. Roman. Lib. II.

(4) In Dissertatione I. edita inter ceteras Academicorum Etruscorum Cortonae, pag. 10.

sive *Circumductio Saliaris* : altera vox , Graecae adsimilis , ἀπόδειξις : altera ab ἄλλομαι , *salio* : plusquam perfectum ἤλμην , ἤλσο , ἤλτο , Ionice ἄλτο , deduci potest .

II. Haec gemma exhibet aliquem Heroem , Homeri quoque laudibus illustrem , dextro genu in terram collapsum ; forsitan Achillem vel Achamantem vel Hectorem , seu mavis Memnona seu Eurypylum : quos vulneratos in bello ita cecidisse Iliaca Tabula penes Fabrettum & Begerum ostendit . Maior similitudo stat pro Achille ab Agenore vulnerato . Gemma eleganti artificio insculpta , exstat Romae in Museo Capponio .

III. Faunus ebrius , recalvaster , barbatus & capillatus : dextra scyphum , sinistra phialam vinariam gerit . Exstat haec gemma vetustissima in Museo Victorio , Romae .

IV. Duabus figuris , in hac perinsigni gemma seu Scarabeo expressis , nomen Etruscis litteris scriptum respondere videtur , sedenti ἄνδρ , stanti ἄνδρ : videtur *Vlysses* & *Achilles* . Vlysses sedens in curuli sella , peculiari pileo , more legatorum , ornatus , pallioque inferius velatus , iratum Achillem armatum , bella & caedes minitantem , placare studet , ut ab Homero describitur (1) . Huius Scarabei ectypum ab amico meo optimo accepi . Eandem gemmam luculentius illustrabit V. C. Abbas Andreas Adamius in Historia antiquissimae urbis Volsinii , quae iamdudum nobis promissa , nondum in lucem prodiit .

V. Primum occurrit Scarabei imago , Sardae excisa , quae apud me exstat , ex dono V. C. Francisci Ficoronii . Aposphragisma sunt tres feminae , nudo corpore sedentes in curuli sella , quae hastam tenent , virginum more , collectis nodo crinibus . Hae forsitan Deae Matres sive Parcae sunt , quas homini statim in lucem edito veteres adsignarunt . Aetatis hominum sex gradus indicant sex viri in gyro equum agentes , quorum crura informia rotam conficiunt . Hos omnes praestit , ut arbitror , Genius , quem Tusci aetatibus & actionibus hominum praesse putarunt .

VI. Haec quoque apud me exstat Sardonychi insculpta . Virum , in terram collapsum , sibiique vulnus infligentem , adgreditur Sphinx . Hoc ferale emblema , vim imperiumque Mortis seu Fati omnia sibiicientis , declarat . Persaepe in sepulcris veterum Etruscorum hoc fere typo sculpti sunt viri in terram deiecti , in quos irruunt Gryphes : quorum impetum , licet clypeo armati sint seque tueantur , nequeunt tamen effugere (2) .

TA-

(1) Iliadis Lib. viii.

(2) Vide apud Dempsterum de Etr. Reg.

ad finem Lib. III. pag. 464. & Lib. iv. pag. 242.

TABVLA CXCVIII. num. i. Sarda octagona, instar olumellae, utrimque perforata, exstat penes virum Praestantissimum Benedictum Brescianum, Magni Ducis Etruriae Bibliothecarium. Haec exhibet, Etrusco opificio, ut mihi videtur, tres Iacchas seu Maenadas (quarta deest, temporis iniuria) quae stantes insistant arulis: manus adtollunt vel pectori admovent, revincta tunica amictae, cum capite crebris cornibus radiato. Superne pendet pampineus encarpus. In lateribus angustioribus candelabra et thyrsi vittati sculpti sunt. Hanc pro amuleto gestatam fuisse collo suspensam, vel etiam tamquam votivum donarium dicam donatumque Bacchis, suspicor. Faesulis, Etruscorum urbe vetustissima, inventum est anno CIO. IO. CC. XVIII. in qua Bacchi templum fuisse, & apud Faesulanos celebrata certamina *Ascolia*, tum ex vetustis monumentis observavi ad Inscriptiones antiquas, quae in Etruriae Urbibus exstant (1).

II. III. E Museo Corazio prodit anulus aureus, Etrusco opificio, insertaque in eo gemma, Achatii sapphirino insculpta, valde insignis & singularis. Tum anuli tum gemmae, quae parvum livae folium refert, schemata exhibeo. Aurum pendit scrupulos quindecim: pastor quidam apud Fascianum in agro Cortonensi invenit. Figura, quam praefert gemma, ab eximio Etrusco scultore incisa, vel Cererem vel eius Sacerdotem refert. Dextra faciem, vel si mavis, aspergillum tenet, sinistra hamulam. Quod vero Cereris sacerdos, & forte maxima, quae Eleusiniis mysteriis, ut diximus, apud Tuscos in usu, initiabat (2), facile esse possit, pictura perelegantis Vasis Etrusci, quod in Dempsteriano Opere exhibetur Tabula XLVII. colligi potest, quae eodem cultu vestitum, iisdemque cum sacrificialibus instrumentis picta est. Lustram aquam facesque in his sacris adhibitas, iam supra adnotavimus ad Tabulas LXXVIII. & LXXX. Anulos gemmis insignes, tum viros tum feminas Etruscas gestasse, declarant adlatae a me imagines, quae sepulcris superpositae sunt, & statua aenea Feialis Etrusci, quae exstat in Museo Mediceo. Aereis quoque sigillis supellectilem obsignare solitos Etruscos, docent duo sigilla, quae vides in Tabula CXCVI. num. iv. & Tabula CXCVII. num. viii. Exstant in Museo Ornatissimi Equitis Ioannis Antonii de Peccis, Patricii Senensis, patriae Historiae consultissimi, qui ea mecum communicavit. Alterum sigillum seu potius anulum vetustissimum, haud praetereundum censeo, his litteris Pelasgicis scriptum, quae in Tabulis Eugubinis, Pelasgorum lingua scriptis,

Iii 2

occur-

(1) Par. II. pag. 104. & sequentibus.

(2) Bonarr. ad Monum. Dempst. §. xxxi.

occurrunt : MARTIER TIOM ISIR SVBOCAV . Has Cl. Annibal de Abbatibus Oliverius adfert ex Sanfovino (1) , & interpretatur : *Mars sit sub tua virga pastoralis* (2) : ego vero ita interpretor : *Mars tua sit virga pastoralis* : qua fausta prece & acclamatione donatum auguror hunc anulum strenuo militi victori ex acie redeunti , vel potius ad bellum proficiscenti .

IV. Litterae Etruscae $\Xi \text{IV} \text{V} \text{A}$, omnino similes sunt illis exaratis in gemma IV. Tab. CXCVIII. nisi quod pro Ξ , scriptum est I . Indicant sculptum esse Heroem *Achillem* , qui belli cupidissimus , ocreas dextro cruri aptat , gladio suspenso . Haec quoque gemma perinsignis est : eam , ex archetypa diligenter delineatam , humanissime mihi exhibuit V. C. Philippus de Stofsch .

V. In gemmis fabulas quoque sculpsisse veteres Tuscos artifices , sequentes Scarabei ostendunt . Cernitur Hercules currenti similis , qui Delphicum tripodem in humeris deferens , insequentem Apollinem retortis oculis respicit , clavaque sublata , necem minitari videtur . Apollodorus narrat , pugnam Herculis cum Apolline ob tripodem raptum , Iovis fulmine diremtam fuisse (3) . Venienti ad oraculum Delphicum Herculi Amphitruonis filio , tradit Pausanias (4) , Xenocleam Dei interpretem , responsum dare recusasse , quod caede Iphiti erat pollutus : ideoque sublatum e templo tripodem , Herculem asportasse Pheneum Arcadiae , coepisseque reddere responsa : demum reddito tripode , quicquid volebat a Xenoclea didicisse . Tripodem Delphicum , quomodo Etrusci expresserint , ex hac rarissima gemma , quae exstat in Museo Corazio , discimus . Observanda est nota astri , de qua supra dicebam .

VI. Fabulam , apud Tuscos valde celebrem , exhibet eximia gemma , quae exstat apud Marcum Tüscher Noricum , egregium Pictorem & Architectum : cuius delineationem idem accurate fecit , & ad me misit . Vnum e nautis Tyrrhenis , de quibus supra dicebam (5) , Bacchi numine circa Naxum in delphinum conversum , repraesentat , galea clausa , clypeo & thyrsö , ad speciem fuscinae , armatum & pugnans . Epigraphe , litteris retrogradis scripta , manca est : neque divinare possum , quid significet : credo militis *transformati* nomen $\text{MIPAPAM} \dots \text{A}$. *Mipapam* ... A . Hanc transformationem egregie pingit auctor hymni in Bacchum , qui Homero sive Orpheo tribuitur . Verisimile arbitratur doctissimus Bochartus (6) , Tyrrhenos sive Tyrsenos , propter nominis vicinitatem ,

(1) In Descript. Familiar. Italiae pag. 341.

(2) In Observat. ad Monumenta veterum Pelasgorum , pag. 24.

(3) Lib. II. Cap. vi. §. II.

(4) Lib. x. in Phocicis Cap. XIII.

(5) Pag. 235. 236. Vide Aristidis orat. in Bacchum , & Lucianum de Saltatione .

(6) Geograph. Sac. Lib. I. Cap. XXXIII.

tem, *turſionem*, delphino ſimile animal, prorae adpexiſſe pro navis παρασήμῳ: atque id dediſſe occaſionem fabulae de Tyrſenis in delphinos ſeu turſiones converſis. Iidem Etruſci, ut vidimus, in monetis delphinum ſculpſere: ſepulcrorum quoque ferale emblema eſſe ſanxerunt: quod & Romani fecerunt, ea, ut opinor, de cauſa, quod delphinus Fati Mortisque ſit ſymbolum: quem Athenaeus (1) vocat animal φιλανθρωπότατον, hominum amantiſſimum, & prudentiſſimum, quod etiam ſcit gratiam rependere.

Igitur Aegyptiorum caelatis inſcalptisque gemmis, proxime ſuccedunt gemmae Etruſcorum, opificio ſimiles, quae ſane vel aequant, vel longe ſuperant Troiana tempora. Quamvis enim apud Homerum nuſquam exiſtet anulorum mentio; certum tamen eſt, uſum eſſe vetuſtiſſimum, & apud Reges Aegyptiorum valde celebrem, quod ſacra Hebraeorum Hiſtoria perſpicue teſtatur (2). Patet etiam, Romanos, non a Graecis, quibuſcum commercium nullum antiquitus habuere, ſed ab Etruſcis accepiſſe anulorum uſum conſuetudinemque eos gerendi in digitis laevae manus: cur vero id fecerint, rationes & obſervationes, quas vide, proponit Macrobius (3) ex lectione Pontificali, ſuſpenditque iudicium, ut unusquiſque, ut volet, vel Etruſcam vel Aegyptiacam opinionem ſequatur.

Ex his perpaucis proſecto inſignioribus gemmis, anaglyphice & diaglyphice inſcalptis, perſpicuum eſt, quanta & ex aliis, quae haecenus ineditae ſunt, antiquae eruditionis ſeges colligi poſſit. Quum autem nulla harum gemmarum ſcalptoris nomen praeferebat, ſuſpicari pronum eſt, neque ſculptores in aheneis ſignis, ut in adlata Chimaera & Gryphe in Tabula CLV. nomen ſuum ſcripſiſſe, quod factum in his ſuſpicatur Bonarrotius (4). Inter celebres Tuſcos Litographos, nullum praeter Mneſarchum, Pythagorae patrem, nominare poſſum: quem Ariſtoxenus Tyrrhenum fuiſſe genere memorat, ex iis Tyrrhenis, qui in Lemno, Imbro & Scyro habitaverunt (5).

Superſunt artes nobiliſſimae Platiſtica, Pictura, Sculptura & Architectura, quas Graphice complectitur: neque ſilentio praetereunda Ars fuſoria, in quibus praetantiſſimos fuiſſe Tuſcos, & ipſa opera & veteres auctores teſtantur (6). In his illuſtrandis, quia Bonarrotius ſpartam hanc diligenter occupavit, non eſt cur aliena recoquendo, diutius lectores detineam, eorumque abutar patientia.

Non

(1) Deipnoſoph. Lib. XIII. Cap. VIII.

(2) Geneſeos Cap. xli. verſ. 42. & alibi.

(3) Saturnal. Lib. VII. Cap. XIII.

(4) Ad Monum. add. Dempſtero pag. 93.

(5) Apud Porphyrium in vita Pythagorae.

(6) Vide Bonarrot. ad Dempſt. §. xxxvii.

Non pauca tamen observanda adhuc supersunt, quae alibi opportunius depromam. Ex adlatis simulacris, sigillis, toreumatis, vasculis pictis, candelabris, ceterisque in hoc MVSEO ETRVSCO editis eximiis operibus, satis superque constare arbitror, Etruscos opifices valde peritos, diligentes & εὐφαντασίωτους fuisse. Praetermitto vasa aurea & argentea, in quibus caelandis excelluisse Tuscos testantur eadem opera, testatur Athenaeus. Opera ex ebore rarissima certe sunt; non desunt tamen, quae digna sint litteratorum hominum conspectu. Picturas Apelleas aliorumque pictorum celeberrimorum, hac aetate Graecia ostentare nequit: ostentat tamen Etruria in compluribus Museis, praesertim Vaticano & Mediceo, Vascula ex argilla insignissima, in quibus post tot secula adhuc florentes & vividi colores perennant, figurae elegantissimae omnium oculos admiratione & stupore devinciunt.

Supersunt nunc insigniora Etruscorum inventa; sed in his recensendis illustrandisque, quum totus in hac nobili sparta sit Thomas Dempsterus, de Etruria regali differens, haud magnopere mihi laborandum esse video. Nos quoque non pauca in observationibus ad singula in Tabulis CC. adlata monumenta adnotavimus: praesertim, quae ad omnem Deorum peculiarem cultum, ad arma Heroum militumque, ad insignia, vestes & ornamenta Pontificum, Sacerdotum, Regum Ducumque spectant. Quod si admiramur Etruscos, fatemurque tam praestantes fuisse in arte aeris conflandi, quum primi statuas intus vacuas & inanes fecerint; non sine voluptate etiam adnotare possumus, eos una cum omnibus artibus in Italiam invexisse praeclarum inventum eas inaurandi: constatque & opera fictilia & marmorea ita fulgenti auro superfuso induxisse, ut adhuc pulcherrima exempla supersint, quae quum primi ab Aegyptiis vel a Phoenicibus didicissent, ipsi postmodum, solerti ingenio scientiaque rerum naturalium pollentes, amplificaverunt, aliisque additamentis perpoliverunt.

Pro coronide huius operis in postrema Tabula CC. exhibetur ARATOR ETRVSCVS. Hoc perrarum symplegma, olim Arretii inventum, nunc exstat in Museo Collegii Romani Societatis Iesu, translatum e Museo Cl. Ficoronii, qui peraccurate delineatum ad me humanissime misit. Ex hac parte prospectus totius symplegmatis desumendus est, unde motus initium habet; unde etiam aurigae in ludis Circensibus, iidemque aratores in arvis, ut hodie fit, desumebant & auspicabantur. Tusco more, iugo simul iuncti boves, dextra taurus, laeva vacca. Quae fuerit Etrusci aratri & stivae forma, ex hoc schemate cognoscimus.

In

In hunc modum , Etrusco ritu , religionis causa auspicato die , adhibitisque caerimoniis , ab urbo seu orbe facto , loco circumducto aratro , coloniae sive urbes condebantur , & intra pomerium ponebantur , ut auctor est M. Varro . Arator pannosus , crassioribus calceis indutus , vultu rusticali , obeso & ob laborem inculto , quam pulchre , quantaque cum veritate eleganter expressus est ! Pileum umbellatum gerit , ad arcendas aestus & aëris iniurias ; illi similem , quem gemina capita in monetis praefere videmus .

Prope cum adstat nudis pedibus femina , quae quum gerat in capite mitellam , vestemque clavis tamquam gemmis distinctam , proculdubio Dea est , agricolarum praeses , laborumque amica ; nec proinde alia quam CERES , de qua Virgilius :

Prima CERES unco terram dimovit aratro :

Prima dedit fruges , alimentaue mitia terris :

Prima dedit leges ; CERERIS sunt omnia munus .

Legiferam veteres dixere ; quia invento usu frumenti , rationeque colendi arva , sublata feritate , hominum mores , qui antea sine lege vagabantur , composuit : divisisque agris , ac datis legibus , mutua societate eos coniunxit . Haud est improbabile , Arretinos , voti compotes , quod sublata arborum sterilitate , optatam fecunditatem uberioresque agrorum proventus acceperant , pro gratiarum actione hoc pulcherrimum anathema in eius templo posuisse .

CLARESCIT ETRUSCVM LITTVS. *Claud. Lib. III. de Rap. Pros.*

I N D E X

R E R V M.

441

*Numeri Romani Praefationem , Prolegomena , Interpretationem Orthii
Carminis , & Prooemium : vulgares indicant Observationes
adlatas in II. Volumine .*

A

A CAMAS a Merione occisus . pag. 261.
Accipiter Minervae sacratus . 90.
Acclamationes laetae factae initiatis Mi-
thriacis . 349.
ACHELOVS cum Hercule pugnans : eius
fabula a Tuscis expressa . 244. 245.
ACHERONTICA SACRA , quae apud Etru-
scos . 353. eorum inventor Tages . 44.
354. libri ad placandos Deos Inferos
& Manes propitiandos . *ibid.* fusus san-
guis humanae victimae . *ibid.* & 355.
Acherontici libri traditi a Tagete & Bac-
chetide , quid docerent . 176. 177.
ACHILLES subdole vitians Deidamiam , ex
urnae Etruscae sculptura . T. I. xxviii.
a Paride Alexandro interfectus in templo
Apollinis Thymbraei . 257. 271. 272. pi-
ctus in vase Etrusco : eius umbra quo-
modo picta : pugnat cum Aenea , cum
Memnone . 258. eius ara sepulcralis , in-
feriae , cultus , divinique honores post
mortem . 258. Polyxenam suis Manibus
immolari iubet . 272. ab Agenore vulne-
ratus sculptus in gemma Etrusca . 433.
ab Ulyse placatus . *ibid.* & 436.
Acroamata & ludi scenici editi in paren-
talibus defunctorum . 296. 386. 387.
ACTAEONIS fabula nota Etruscis . 244.
Adamus Andreas , laudatus . 434.
Adharnaam legitur apud Livium : locus eius
expensus . 70.
Adonis fabula in sepulcris , quid designet . 382.
Adorantes stare solebant . 317.
Adparitiones Deorum & Geniorum in sa-
cris Etruscorum . 318. unde earum origo ,
& quae pompa in his sacris . 319.
Adrastea est Nemesis , sive Fortuna . 214.
Adriensium . Vide *Hatriensium* .
Adventus Deorum , celebratus a Tuscis . 318.
Aediculis , reposita Deorum simulacra a
Tuscis . 331. item cista Bacchi . *ibid.* aedi-
cularum Etruscarum symmetria . 332.
Aegypti custos Vulcanus . 175.
Aegyptii animalium capita Diis aptarunt ,

secus vero Etrusci . 99. in aditu templo-
rum cur animalia ponerent & in aliis
operibus . 291. omnium primi fabulas de
poenis inferni docuere . 295. inventores
fuere chorearum in honorem Deorum .
310. 311. eorum simulacra lignea , picta &
inaurata describuntur . 51. mos Diis arbo-
res consecrare . 315. Aegyptia sacra in
vasculo picta observantur . 315. eorum
exemplo Tusci Deorum adventus , & ad-
paritiones celebrabant sacris cum magna
pompa . 319. Baptisma in honorem Ildis
& Mithrae apud eos susceptum . 341.
Aegyptiorum reges anulis ornati . 437.
Aegyptius Mattheus , laudatus . 133. 135. 136.
296. 324. 325. 331. 412. 416. 423.
Aeneas cum Achille pugnans . 257.
Aeolicum digamma α , apud Tuscos est V
consonans . 293.
Aesar . i. e. *Deus* , Etrusca vox . Tom. I. lxi.
Aesar , fluvii nomen Etruscum . 86. 87.
AESCULAPIVS , cur capite velato , vel
petasato expressus . 31. cultus ab Aegy-
ptiis & Phoenicibus : item a Tuscis .
104. 105. imberbis effectus , togatus &
palliat , sine baculo : dextrae manui
obvoluto serpente . *ibid.* cum globo scul-
ptus , capite tutulato : tutulus conchy-
lium refert . Etrusci forsitan astronomiae
& vaticinandi peritum Aesculapium cre-
didere . 105. cur nudis pedibus : aqua
sustentati aegroti : cur serpens ei tribu-
tus a Tuscis : canis uberibus nutritus ;
ideo canes eius templi custodes . 106.
laurea coronatus . *ibid.*
AETERNITAS Deorum comes ab Etruscis
cult . 198. 199. 200. quomodo eam ex-
presserint . Herculis comes ; eum donat
apotheosi . *ibid.* & 134. picta a Tuscis
cum cratere . 257.
AGAMEMNON Calandram abductam exci-
pit . 270. 271.
Agnus mactatus in lustrationibus ab Aegy-
ptiis & a Tuscis . 333.
Agonothetae Etrusci , sedentes spectabant
ludos . 382.

Kkk

A I A X

- AIAX** irruens in Cassandram, typus Etruscae urnae feralis. 250. Troianos repellit a cadavere Patrocli. 262.
- Alae** Diis tributae ab Etruscis. 3. 158. 159.
- Alata Diana** efficta ab Etruscis. 102.
- Albizius Thomas**, Patr. Pisanus, laud. 186.
- Alphabetum Etruscorum** vetustissimum ordinatur: probatur singularum litterarum potestas ex inscriptis Deorum nominibus & cognominibus. a pag. 405. ad 417. accuratius editum vide T. I. pag. XLIIII. & sequentibus. Vide *Litterae*.
- AMAZONVM** pugna: iaculo, gladio, bipenni, galea & pelta armatae contra Herculem & eius hospites pugnarunt. 264. 265. infensae Atheniensibus & Theseo. *ibid.*
- Ambarvale** sacrum ab Etruscis & Pelasgis ad Latinos & Rom. manavit. T. I. LVIIII.
- Amiternenses** Proserpinam & Hecaten coluere. 181. 185.
- AMOR** a Tuscis cultus: expressus triplici forma. 119. currenti similis, humeris & capite alato 120. 121. eius parentes indicantur. *ibid.* ornatus torque & bulla, encarpus e collo pendente, & quare. 119. 120. duplici armilla & strophio. Anteros galeatus & armatus, globo insistent: qui primus ex Graecis Amori alas tribuit. *ibid.* & 121. ut Genius, singulis hominibus assignatus. 325. cultus a Sponsis: eius ara. 329. hirundinem praefert: palmae rami ei sacri, ornati vittis. *ibid.* Sponsis sacra facientibus adparet: choreae in eius honorem celebratae. *ibid.*
- Amphitheatrum Etruscum** Arretii. Tom. I. xviii.
- Amphition**, Atheniensium rex, vinum diluere aqua a Baccho didicit: quae dedicavit ob facti memoriam. 157.
- Amphora** proiecta cur ad pedes Genii Mali Etruscorum. 211. amphora cineraria, Mortis index. 261.
- Amphorae** delatae in Orgiis Etruscis Bacchi. 154.
- Amuleta Etruscorum**, Priapum referentia. 143. in usu apud Etruscos 435.
- ANCHARIA** Dea indigena Tuscorum, maxime Faesulanorum & Asculanorum. 19. 20. 23. cur ita vocata. *ibid.* eius cultores *Ancharii* dicti. *ibid.* similes Bellonariis: eius signum describitur. *ibid.* cum calceis lunatis: diademate, cultu & specie similis Aegyptiorum simulacris. 20. 21. eius simulacrum fixum in aedicula, vel impositum hastae, delatum in pompa & in thesis. 22. eiusdem Deae sacra, quo ritu, & a quibus peracta. 304.
- Ancillarum Etruscarum** vestis. 225.
- Anciliorum** ostentatio apud Etruscos & Romanos 433. 434.
- Anclabris** mensa, quae. 225.
- Anculi** Dii, qui. 225.
- ANDROMEDAE** fabula, quomodo a Tuscis expressa. 245. 246. Furiam quoque ei opem tulisse fingunt. *ibid.*
- Angeli** pro Deo ultores cum flagellis: pro his Furias fecere Etrusci. 288. iisdem phialae bonorum & malorum adtributae. 191.
- Animalia** sacra ab Iudaeis proposita ad instructionem. 291. item ab Aegyptiis & a Tuscis. 291. & ab antiquis Christianis. *ibid.* Tom. II. pag. xxxviii.
- Animalium** natura cognita Etruscis. 131.
- Animarum** ad Inferos ductores Mercurius & Genius inferus: qui iudices. 183. 184.
- Anni**, quomodo ab Etruscis supputati; quae nota in monetis. 430. id etiam factam a Romanis. *ibid.*
- Annorum & seculorum** numerandi scientia clari Etrusci. 402.
- Annus novus**, quomodo a Romanis aperiretur. 301.
- Anserculus & gallus Priapo** sacer. 143.
- Ansideorum Comitum Perusinarum** Museum. 46. 113. 128. 339. 408.
- ANTEROTIS** Etrusci icon. 120. Vide *Amor*.
- Antiates** Fortunae, Deae. 214. 215.
- Antiope** Theseum contra Amazonas pugnantem defendit. 264. 265.
- Antistitae Etruscae** viros expiabant. 332. earum icones: cur gladium teneant. 333. omni cultu ornatae. 335.
- Antitrophe & Strophe** in sacris choreis in honorem Deorum, cur adhibitae. 311.
- Anxur** vox Volscorum: ita dictus Iuppiter, quare. 77. 78.
- Anuli** gestati tum a viris, tum a feminis Etruscis. 435. cur in digitis laevae manus gestati. 437. Anulus aureus Etruscus cum gemma illustratur. 435.
- Aper** hiemem designat in sepulcris. 380. aprorum venatio apud Etruscos. *ibid.*
- Apis** pro Sole ab Aegyptiis cultus. 98.
- APOLLO**, antiquissimum Etruscorum Numen. 93. lupus animal ei sacratum ab Etruscis. 93. 94. lyra ei tributa. Apollo *Lycius* Etruscis notus. 94. Hirpiae eius Sacerdotes, & sacra describuntur. *ibid.* 345. Oraculum Appollinis apud Tuscos, eius templa apud Faliscos, Perusinos & Clusinos. 94. 95. laurea corona redimitus, ornatus torque & armillis, superne nudus, inferne velatus. *ibid.* eius comites Bacchus & Mercurius. 95. toto etiam corpore nudus. *ibid.* eius simulacrum, litteris Etruscis inscriptum, describitur & illustratur. 95. 96. cum lyra & plectro. 96. 97. *Nomius* cur dictus. 97. Musicae inventor. *ibid.* capite diademato & brevibus interdum capillis effi-

- effictus a Tuscis . *ibid.* togatus quoque & calceatus , & cum foccis . *ibid.* sinistra praeferens taurinum caput , quid notet . 97. 98. coronam lauream triumphalem invenit . 97. torque & bullis ornatus . 96. 98. duplici corona regia & radiata . *ibid.* cur toto corpore nudus , solis pudendis amiculo tectis . *ibid.* idem ac Mithra , cultus ab Etruscis . *ibid.* & 99. habitu sacrificantis cum acerra : capite radiis , vel corona foliacea redimito ab Etruscis effictus . 106. cum Mercurio litigans de inventa lyra , expressus a Tuscis . *ibid.* & 107. Iunonis , Minervae & Martis adstat consilio de evertendo Ilio . 113. cum Parcis coniunctus . 189. Apollo & Vulcanus cur ab Etruscis picti iuxta Iovem . 237. Laomedontem fraudulentum infectatus est . 248. 249. ei tributa fulmina a Etruscis . 79. sacra laurus , dono missa a Regibus Rom. in gremio Iovis deposita . 97. eius simulacrum compeditum . 16. Thymbraei templum pictum in vase Etrusco . 257. arma in eo suspensa : ara seu mensa cum superposito vasculo . *ibid.* pugnans ad Xanthum , erigitur a Neptuno . *ibid.* caput in monetis Hatriensium sive Hadriensium . 426. Delphi ei tripodem subripuit Hercules , postea restituit . 436. Apotheosis Tuscorum inventum . 73. 75. 322. apotheosi donatus Bacchus . 133. 134. 135. item Hercules . 199. Helenae Menelai & Castorum apotheosis expressa in patera Etrusca . 252. Aqua sustentati aegroti a priscis Medicis . 105. omnium rerum principium etiam opinione Tuscorum . 134. 296. in expiationibus adhibita aqua marina . 332. & in baptismo ab Etruscis . 341. 343. Aquila Iunoni ab Etruscis adtributa , tamquam eius ministra . 61. in captandis auspiciis , avium princeps : in vertice sceptri sculpta : apotheoseos index . *ibid.* Diis sacra ex Aegyptiorum disciplina . *ibid.* Aquilices Sacerdotes , qui . 307. Aquilicia sacra in honorem Iovis , urgente siccitate . 307. 314. Aquis se lustrabant Etrusci , antequam ad altaria Deorum accederent . 305. Ara Amoris describitur . 329. arae Etruscorum in modum crateris : numquam anaglyphis figuris ornatae , sed & quadratae , & encarpis ornatae . *ibid.* & 306. Arae in sacris , conto sistebantur , ne collaberentur . 339. sanguine resperfae a Mithriacis initiatis . 347. ara ad suffitus illustratur , an Veneri sacra . 359. serpens & cornices indicant sacram Aesculapio . 360. Arae Murciae , urbs a Venere Etruscorum nomen obtinuit . 116. defunctorum arae ornatae . 258. frondibus contextae . Deorum iuxta arbores sacras posita . 315. 316. humiliores & excelsiores in Proscenio Etrusco . 394. quibus Diis dicatae . *ibid.* Arare docuit Ceres . 126. & Bacchus . 439. Aratores in arvis a laeva motus initium sumunt : id in usu apud Tuscos . 438. Aratri & stivae Etruscae schema . 438. 439. aratro circumducto coloniae sive urbes conditae ab Etruscis . *ibid.* Arbores Diis dedicatae ab Etruscis , cum hymnis & sacris choreis . 313. exemplo Aegyptiorum . 315. cultae a Tuscis . 313. ex his ortae Nymphae credebantur . 314. titulis inscriptae . *ibid.* arbores fulguritae , expiatae a Tuscis . 314. 315. arborum foliis tectae Deorum arae , & iuxta eas posita . 315. 316. Arcades crediti iidem ac Pelasgi . 158. Architectura Etruscorum . 2. in ea praestantes Etrusci . 437. 438. Arculae in sacris Deorum gestatae . 317. 320. Arge in cervam conversa a Sole . 131. Argentum sparsum in pompis Deorum . 321. Arietis caput deltoto ornatus a Mercurio . 128. Arma bellica , terrestria ac maritima Minervae sacra : in eius templo suspensa . 92. Heroum quoque in templis suspensa . 257. Etruscorum arma , quae . 362. Armata Venerem coluere Etrusci & Lacedaemones . 117. Armillae Diis Etruscorum datae . 4. ARNA Tuscorum Dea . 69. ab Arnatibus culta . *ibid.* ad Arnam templum , ut *Ad-diana* , ad Dianam , Capuae . 100. Arnae Deae templum apud Cortonenfes . 132. 133. D'Arnaud Georgius , laudatus . 221. ARNVS sacris cultus ab Etruscis . 72. Arretini Minervam praecipue coluere . 89. signum Etruscum ex aere Minervae , Arretii effossum . *ibid.* templum eius . *ibid.* Mercurium coluere : eius signum aereum . *ibid.* 109. Veneri templum sacrarunt . 118. Herculem coluere : vetusta apud eos ara Herculis . 163. Arretii inventa Chimaera Etrusca aliaque sigilla . 293. 294. item Cererem coluere ; eius templum & anathema insigne explicatur . 439. Artifices Tusci antiquissimi , in effingendis manibus & pedibus & auribus simulacrorum , nonnihil peccarunt . 98. Artificis nomen an scriptum praeferat Chimaera Etrusca . 293. Arva in tutela Iovis Anxuri Etruscorum . 77. Arvales Fratres apud Etruscos : ab his Romani accipere , numerum & sacras caerimonias . Tom. I. LIIII. LVIII. Arungus & Robigus , Dii Averrunci malorum a frugibus . Tom. I. LXII.

Arulae tripodis Etruscae figura. 325.
 Ascolia Etruscorum inventum. 397. 435.
 Asculani Tusci Anchariam Deam patriam coluere. 19. 23. Deam Furinam sive Anchariam coluere. 41. 42. 43.
Ase, Etrusca voce vocatur Fatum, Sors, Parca. Tom. I. LXI.
 Asini caput praefixum pro amuleto. 36.
 Asius Lydus, lyrae *asiatidis* inventor. 395.
 Aspergendi ritus apud veteres. 341.
 Astemianus Ioseph Praeful, laudatus. 293.
 Astronomia originem Idololatriae dedit & fabulis. 234.
 Atalanta cur moerens sculpta a Tuscis. 251.
 Atramentum Etruscorum. Vide *Scriptura*.
 Atriaties Tusci. 428.
 ATYS Cybeles amasius, cum Phrygia tiara sculptus a Tuscis. 222. frater Atys Tyrreni. *ibid.*
 Averanius Benedictus, laudatus. 58. 134. 355. 403.
 Aves praepetes & inhibrae. Tom. I. LVIII. ominosae apud Pelasgos & Etruscos. LVIII.
 AVGES & Telephi fabula, ferale sepulcrorum emblema. 267.
 Augures sedentes auguria captabant. 45.
 Auguria captata a Tuscis. 306.
Augustum, Etruscum nomen videtur. 122.
 Avicula in manu Bigoes Nymphae & Tagetis, quid notet. 53. 45.
 Auletica Etruscorum. 385.
 AVNVS Heros Etruscorum. 232.
 Aurei aevi symbolum, nux pinea. 74.
 Aures grandes interdum datae Diis ab Etruscis. 33.
 Aurigae Etrusci in Circensibus quomodo praesentati. 169. 170.
 Axamenta quae essent, in tabulis scripta. 339.

B

BACCHAE & BACCHANTES in vasculis Etruscis picti. 154. manibus praeferrunt musica instrumenta in Orgiis adhibita. *ibid.* & 155. cum cothurnis. *ibid.* capita earum fictilia inaurata, forsitan donaria Etruscorum. *ibid.* saltantes sculptae in gemma Etrusca. 435.
 BACCHETIS Tagetis discipulus, Haruspinae libros scripsit. 47. eius imago illustratur. *ibid.*
 Bacchanalia ab Etruscis ad Romanos pervenire. 135.
 BACCHVS, in numerum Deorum Consentium ab Etruscis relatus. 129. eius Etruscus ornatus describitur. *ibid.* & 130. comes Apollinis & Mercurii. 95. & *ibid.*

fulmen ei tributum: e numero novem Deorum: mitra ornatus, capillis calami-stratis. *ibid.* cur cerva ei tributa pro symbolo. *ibid.* & 131. corona radiata. *ibid.* ambiguo sexu & muliebri a Tuscis expressus. 131. 132. demens: cum stropo in capite: idem ac Sol. 132. bulla ornatus: cur posteriora corporis velata. *ibid.* tributa ei cornua. *ibid.* & 133. arare & iungere boves ad aratrum monstravit. 133. idem ac Osiris Aegyptiorum. *ibid.* eius apotheosis illustratur: ei Genius a Tuscis tributus. *ibid.* 134. 135. generationis & humidae naturae praefes. *ibid.* Naiadis filius. *ibid.* insectatus a Licurgo, in aquis se abscondit, a Thetide receptus. *ibid.* in delphinos convertit Tyrrenos, a se bello domitos. 137. 436. 437. infans Leucotheae nutriendus a Mercurio delatus, deinde Nymphis Naxiis, earum nomina. 155. 156. cur Ophos, *Rectus* dictus. 157. e rubro mari vitem transtulit in Graeciam. *ibid.* terram thyrsu percussit, e qua manavit aqua. 158. Bacchum contra Indos euntem Musae secutae sunt. 160. a Tyrrenis captivus ductus, eos in delphinos convertit. 235. 236. puer dilaniatus, in lebetem lixatus, & igne affatus. *ibid.* & 340. quomodo expressus ab Etruscis. 10. Apollinis & Mercurii comes apud Tuscis. 95. eiusdem Bacchi cultores Etrusci populi indicantur. 136. cultum a Cabiris & Corybantibus Etrusci acceperunt. 138. eius signum portatile, in Orgiis circumlatum. 140. eius educator & Magister Silenus. 145. comes Pan, & consiliarius. 149. eius gesta, victoriae, triumphi picti in Tuscis vasculis. 237. sacra quo ritu a Tuscis rusticis celebrata. 322. 323. 324. mysteria, sacra Etruriae. 330. 331. Bacchanalia, cista mystica. *ibid.* Cista Bacchi apud Etruscos quae contineret. *ibid.* in aedicula reposita. *ibid.* eius forma & structura. 332. Bacchi chorus pictus in vasculis Etruscis. 394. Etruscum cognomen *Tinia*, Baccho datum, quid significet. 409. idem ac Vertumnus. 10. ei tributa fulmina ab Etruscis. 79.
 BAPTISMVS solemnis Etruscorum, quo ritu quibusve caerimoniis traditus ac susceptus, pro vivis & expiatione mortuorum. Tom. I. xxx. 337. 338. Diaboli inventum: eius origo. *ibid.* vestes initiati: habitus susceptoris. *ibid.* & pag. 340. 341. Sacerdos tradens Baptismum, pateram gerens & hyssopum. 338. fercula baptizato donata. *ibid.* axamenta & carmina cantata. *ibid.* Musica adhibita ad tibias & lyram. Initiatus manus expandens, coronatus. 340. ovis oblata pro expiatione pecca-

peccati. 341. aqua marina adhibita, quare. 341. ad Sacra Mithrae suscipienda Baptismus praeparabat. 341. regenerari se putabant. *ibid.* igne etiam probati initiati. Baptisma apud Aegyptios in honorem Isidis & Mithrae. Initiati milites dicti: quot cruciatus tolerare cogerentur: igne, fumo, sulphure & taedis expiati. 342. 343. 344. in carrucis positi. *ibid.* Baptisterium Florentinum S. Ioannis, antea in eo loco templum fuit Martis. 112. Beatitudinis desiderio, in lustrationibus, quae sustinerent initiati. 342. 343. 344. Begerus Laurentius, laudatus. 12. 90. 173. Bellerophontis fabula nota Tuscis. 290. Belli fulmina vocati duces & milites fortissimi. 365. **BELLONA** Dea Tuscorum, praesertim Volaterranorum, Lunensium, localis & patria Dea. 22. 24. 26. 27. quando ab Etruscis evocata ad Romanos transiit. 24. Appius Claudius eam evocavit. *ibid.* eius aedes in Reg. ix. celebris, cur. *ibid.* columella ante aedem, e qua bellum indicebatur. *ibid.* & 205. *Duellona* dicta. Sculpta cum alis, cum Marte sculpta in quadriga. 25. cum face, cum tuba praecedit currum triumphantis ducis. 26. cum corona turrita apud Etruscos: ornata chlamyde. Templum Bellonae Volaterris indicatur. *ibid.* eadem Dea contra Gigantes pugnans. 121. in acie bellantibus adparet. 260. eius imago gestata a Cistophoris & Sacerdotibus. 181. eiusdem Deae sacra apud Etruscos. 356. eius Ministri & initiati aram choreis circuibant se vulnerantes. *ibid.* divino furore correpti, futura praedicebant: absinthium bibebant. *ibid.* Bellonarii Fanatici. 357. eadem sacra in Parentalibus. *ibid.* **BELVS**, Neptuni filius, gladii inventor. 284. **Bembus** Petrus, laudatus. 208. **BIGOE** Nympha Etruscorum, propter beneficia, divinis honoribus ab Etruscis culta: scripsit de arboribus fulguritis. 49. dicta & Vegoia: scripsit & de terminis: eius libri servati in templo Iovis Capitolini. *ibid.* eius imago duplici basi cur imposita. *ibid.* & 51. Hermaeum eius signum ornatissimum describitur. *ibid.* foliis ex ilice ornatum, quare. 52. cur etiam expressa crinibus solutis. *ibid.* cur bulla minori ornata, & cum avicula. *ibid.* & 236. **Bipennis** data Furinae Deae, quare. 42. **Biscionius** Antonius Maria, S. Th. D. laudatus. 30. & eius opus. *ibid.* & 101. **Blanchii** Sebastianus, Custos Medicei Musei, & Franciscus, laudati. Tom. I. xxii. **Blanchinius** Ioseph, Pratenfis, I. V. D. laudatus. 9.

Blanchinius Ioseph, Presb. Orat. Romani, laudatus. 256. **Bonamicus** Innocentius, Canonicus Pratenfis, laudatus. 197. **Bonarrotius** Philippus Senator Flor. laudatus. Tom. I. xiv. xvii. xxii. xxiii. xlviii. Tom. II. 5. 95. 101. 190. & passim. Non bene explicat pateram, in qua putat sculptum Plutonium rapientem Proserpinam. 237. 293. errante pictore non vidit Baptisma sculptum in urna Perusina. 139. 339. 340. 355. 405. pro aurigis Circensium, Amazonas censet sculptas in Perusino sepulcro. 170. **Bononiae Felsinae**, Etruscum nomen. 410. **BONVS EVENTVS**, quomodo expressus a Tuscis. 222. 223. togatus & velatus, cum patera & copiae cornu. *ibid.* **Borghinius** Vincentius, laudatus. 313. **Borionius** Antonius, laudatus: & eius Museum. 168. **Bottarius** Ioannes Praeful, laudatus. Tom. I. xxiv. 264. 323. 343. 379. **Bourguettius** Ludovicus, laudatus. Tom. I. xxiii. xxvi. xlviii. Tom. II. xxxii. xxxv. 144. 145. 178. 205. 291. 369. eius interpretatio Tab. Eugubinae. 389. 405. **Brescianus** Benedictus, laudatus. 435. **Brixienfes** Mercurium. 109. Victoriā Augustam. 122. Cererem. 129. & Herculem coluere. 162. **Bucchius** Octavius, Nob. Adriensis, laudatus. Tom. I. xxiv. 322. eius Historia veteris Hadriae. 396. **Buccina** adhibita in Orgiis ab Etruscis. 155. **Buccinatores** in bello Etrusci habebant. 368. **Bulla** Diis data ab Etruscis. 30. cur ante pectus Deorum Etruscorum pendeat. 53. 96. 98. bulla radiata Minervae Etruscae illustratur. 197. triplex Etrusca & quadruplex. 253. 255. triplex data Nemese. 215. Etruscorum inventum. 371. **Burghesius** Dominicus, Patric. Senensis, laudatus. 256. **Bustuarii** Etrusci. 355.

C

C pro G apud veteres Latinos. 407. **CABIRI**, Bacchi mysteria in Etruriam intulere. Tom. II. xxxi. Dii Etruscorum, cur ita dicti. Tom. I. lvii. 137. Bacchi cultum, cistam, & sacra in Etruriam invexere. 138. Sacra Cabiria quae: decimas eis vovere Etrusci & Pelasgi. *ibid.* templa Deorum Cabirorum. 139. saltationem armatam instituere. *ibid.* cur Cabiri ita appellati: eorum mysteria. *ibid.* de eorum nume-

- numero & origine. *ibid.* Cabiri pileati apud Etruscos. *ibid.* & 141. Dii Samothracum: arae in Circo Romanorum eis dedicatae: cur patera in eorum dextera. *ibid.* iidem ac Corybantes sacra Bacchi mysteria Tyrrhenos docuere. 331. Dii noxios homines crediti cruciari apud inferos. 336. 337. ad quos eos deducunt. *ibid.*
- CABIRIA sacra Etruscorum, quae. 334. his Heroës initiati. *ibid.* quomodo tradita ac suscepta. *ibid.* & 235. his sacris initiati aram flexo genu tenebant, & sanguine suo respergebant, adstante Sacerdote. *ibid.* in antro se occultabant. 336.
- Cabirorum sacrorum Ministri, an Cadoli dicerentur, expenditur. 336.
- Cadmeae litterae Etruscis & Pelasgicis succellere. Tom. II. xxxv.
- Caelium montem primi tenuere Tusci: antea Querquetulanus dictus. 68. in eo Tulli Hostilii regia. *ibid.* Vide *Carna*.
- Caelum in sedecim partes divisum ab Etruscis. 45.
- Caglieri Liborius, laudatus. 132.
- Calathus sive columella in capite Dei Panos Etrusci, quid notet. 148.
- Calceatos Deos non semper fecere Tusci. 33. interdum nudipedes: quod maxime omnium Aegyptii fecere. *ibid.*
- Calcei lunati & repandi ab Etruscis Diis dati. Tom. II. xxix. 2. 85. 124. item Veneri nudaë, Helenae, Dioscuris. 117. 253.
- CALLIOPE quomodo ab Etruscis expressa. 160. in aëre adparens cum lyra Hymnologo seu Poëtae canenti. *ibid.* universo praeest: eius vestium cultus describitur. *ibid.* & 161. Musarum princeps: eius officium. 243. 387.
- Calydonii apri fabula Tusci nota. 250. quid innuat. *ibid.* & 251.
- Campani & Apuli, praecipui Apollinis cultores. 95. Dianam Tifatinam coluere. 100. Capuae eius templum praenobile. *ibid.* Cererem. 129. & Herculem coluerunt. 162. Campanis Etruscis Bacchanalia Romani debent. 331. Campanorum patrium numen Voltumnus. 54. 55. Dea tutelar Minerva. 88.
- CAMPES Deae caput Etruscum: Aurigarum Dea. 223. 224.
- Camulus, cur ita dictus Mars. 110.
- Candelabrum, sive arula tripes Etrusca, Aesculapio sacra. 105.
- Canephoræ & Canephoræ in sacris veterum Etruscorum. 320. 321.
- Canis pelle amictus Genius Domesticus Etruscorum. 210. 296.
- Cantor carminum in sacris Mithriacis. 389.
- Cantus, vox Latina ex Etrusca. T. I. LVIII.
- Capenates Martem coluere. 112.
- Caper Bacchi victima, quomodo mactata. 323.
- Capillatura signorum Etruscorum peculiaris. 4.
- Capilli Deorum Etruscorum similes Diis Aegyptiorum. 21. 207. 208.
- Capita Deorum in gemmis Etruscis adhuc non observata. 432.
- Capitulum seu columella, cur capiti Deorum imposita a Tuscis. 223.
- Capponius Marchio Alexander Gregorius, laudatus. Tom. I. xxiv. xxviii. xxix. eius quoque Museum. 201. 247. 432.
- Caprina pelle Iuno Sospita galeata. 85.
- Captus, forsitan vox Etrusca, quid notet. 89.
- Capuam Etrusci condidere. 54. 55.
- Capuae praenobile templum Dianae Tifatinae. 100. Vide *Campani*.
- Caput bifrons iuvenile & barbatum, quid in monetis Etruscorum designet. 421. 422.
- Carrucis locati initiati & in solis, sedibus curulibus & thronis. 343. 344. 345. 379.
- Carmen Orthium in usu apud Pelasgos & Etruscos. Tom. I. LIII. LV. LX.
- Carmenta Evandri mater. 172.
- Carmina Salaria ab Etruscis inventa. 126.
- CARNA, Iani uxor, Tuscorum Dea. 68.
- Caelius mons ei sacer. *ibid.* eius sacra sine caede & sanguine victimarum. *ibid.* Tutelar infantum credita. 68. 69. eadem Cardea & Cardinea dicta. *ibid.*
- Carpento vecti sponsus & sponsa ad sacra. 327. carpenti Etrusci forma & usus. *ibid.*
- Carthaginenses divinis honoribus coluere Tritones. 170.
- Casæ Lunenses, signati Lunae imagine. 99.
- Casinienses Deluentinum Deum localem coluere. 69.
- CASSANDRA ad Agamemnonem a Talthybio abducta. 269. 270. eius fatum sculptum in sepulcro Etrusco. 250.
- Callis, Halteristarum Etruscorum certantium praemium. 383.
- CASTOR & POLLUX Herculis comites: portum Argoum & Telamonem condidere. 166. ab Etruscis culti. 167. equi his assignati. *ibid.* Herculem docuere bellagere: praesides palaestrarum & certaminum: quae arma & vestes his dederint Etrusci. *ibid.* pileo & chlamyde ornati. *ibid.* & 168.
- Cathedra Etrusca Deo Mithrae dedicata. 379. & seqq. in ea positi initiati. *ibid.*
- Catenis revincti Dii Etruscorum suis basibus, cur. 9. 15. 16. Evocatio Deorum, quibus verbis concepta. 15.
- Causeus Michael, emendatus. 228. 394.
- Cellinius Benvenutus, laudatus. 293.
- CENTAVRI Etrusci signum describitur. 154. eorum pugna cum Pirithoo ferale sepulcrorum emblemata. *ibid.* saxis pugnant:

- runt : *ibid.* cum pedibus anterioribus humanis, posterioribus equinis. *ibid.*
- CENTAVRIDARVM fabulae apud Tuscos. 286. 287.
- CENTAVRORVM fabulae apud Tuscos. 286. eorum pugnae. *ibid.* & 287. tricipites sculpti in gemmis. 198.
- Cepheus Andromedae pater. 246.
- Cerealia sacra, quomodo a Tuscis rusticis celebrata. 323. 324.
- CERES a Tyrrhenis culta. 125. 126. praefertim in Sicilia : quae hominibus monstravit. *ibid.* cur ita vocata : eius mysteria & initiationes : sacrificantis habitu, & capite velato expressa a Tuscis. 126. pateram gerens : item molam vel placentam : eius Tuscum diadema triangulare *deltoton*. 127. cum palla seu pallio, corona foliacea, calceis clausis, cum cornu copiae, globo, & foliis arborum. Ceres *Frugifera*, *Fecunda* : eius virtus masculina & feminina : duplex, *Caelestis* & *Terrestris*. 128. nux pinea ei sacra, cur. *ibid.* quae beneficia hominibus praestitit. *ibid.* a duobus Geniis coronata. 319. Ceres seu Cereris Sacerdos sculpta in gemma Etrusca. 435. aratri & arandi artis inventrix. 439. cur *Legifera* vocata. *ibid.*
- Certamina in honorem Dei Panos ab Arcadibus instituta. 151. Certamina Musica & Poetica & Equestris apud Etruscos. 375.
- Cesto manus armata in monetis Etruscorum, quid significet. 167.
- Cestus pugilum Etruscorum. 383.
- CHARYBDIS, Mortis & Fati typus, in sepulcris Etruscorum insculpta. 281. 282. cur capite alato & humeris : quae alae, quae arma : idem monstrum & apud Inferos. 282. 283.
- CHARITES DEAE. Vide GRATIAE.
- Charon carcere punitus a Plutone. 295.
- CHIMAERA Etrusca insignis describitur. 289. Homerus & Hesiodus primi hoc monstrum describere. *ibid.* primi inventores forsitan Aegyptii vel Phoenices. *ibid.* 291. Etrusci primi eam Italiam monstrarunt. 290. eius origo, & significatio historica & moralis. *ibid.* & 292. de ea fusius a pag. 289. ad 294.
- Chiron inter Deos relatus a Tuscis. 286.
- Chishullius Edmundus, laudatus. 405.
- Choraules Etruscus indicatur. 309.
- Choreae ab Etruscis habitae in honorem Deorum. 309.
- Chori Tragoediae & Comoediae Etruscae. 391.
- Chorus in honorem Iani quomodo peractus. 311.
- Christiani veteres oculos gemmeos in simulacris Sanctorum reponere. 208.
- Ciattius laudatus : primus Tagetis simulacrum ostendit. 38. 45. 46. Annii ambagibus deditus. 94. 183.
- Cigna Hyppolytus, laudat. Tom. I. xvii. 18.
- Cingulum praefert Iuno *Cinxia* Etruscorum. 225. militare Etruscum, bullis insigni. 367. gemmis ornatum. *ibid.*
- CIRCE Dea, Vlyssi potum praebuit : eius cultus. 275. Vlyssis socios feris obiecit. 276.
- Circenses ludos invenere Etrusci. 169. edidere cum quadrigis & bigis. 377. 378. origo ex Etruscis. 377. primus Romae edidit Tarquinius Priscus. *ibid.*
- Cista mysteriorum Bacchi & Mithrae. 384.
- Cistae mysticae delatae in Orgiis Bacchi. 154. in sacris Etruscorum. 317. 318. 320.
- Cistam Bacchi in Etruriam adtulerunt Dii Cabiri, sive Corybantes. 138. eius figura illustratur. *ibid.*
- Cistophora Etrusca cum Sacrificulis in sacris Dei Mithrae. 380. Bacchi Cistophori. 331. 332. Cistophorae. 139. 320. 321.
- Cithara trichordis Etruscorum. 395.
- Citharodia Etruscorum. 385.
- Clatra vocata Isis, quae est Diana sive Luna, Etrusca voce. Tom. I. LVIII.
- Clava in monetis Etruscorum, quid significet. 167. Mercurio data a Tuscis. 254.
- Claudianus, natione Etruscus, Venerem perbelle describit. 218. 219.
- Cleis Nympha, una e nutricibus Bacchi. 156.
- CLEMENS XII. Pont. Opt. Max. laudatus. Tom. I. xxv.
- CLITUMNVS ab Etruscis cultus, a quibus nomen accepisse creditur. 66. Clitumnalia eius sacra. *ibid.* & 307. oraculum & sortes habuit. *ibid.*
- CLOTIO Etrusca, quomodo expressa. 186.
- Clusii, Priapi Etrusci fanum erutum, phallus refertum. 144. item inventum sepulcrum picturis ornatum. 382.
- Clusini Apollinem & Dianam praecipua religione coluere. 94. 99. 100. Aesculapium & Hygiam. 105.
- Cocke Thomas. Vide Lovval. Tom. I. xiv.
- Cognomina Diis tributa ab Etruscis. 79. Cognomine solo intellecti & adpellati Dii ab Etruscis. 107. 299.
- Colore rubro litteras Etrusci in urnis scribere. 404.
- Columba Veneri sacra, quare. 117. 241. eius donarium. *ibid.*
- Columbae cur sacrae Priapo ab Etruscis. 144.
- Columellis & hypobasibus signa Deorum ab Etruscis imposita. 140. fixa. 306.
- De Comitibus Iacobus, Patricius Afculanus, laudatus. 23.
- Comoedi personati Circes & Vlyssis fabulam agunt. 275. 276. palliati cur cum baculis. 393.

Com-

ERV M.

RYBANTICA sacra eadem ac Cabiria :
 a his frater fratrem trucidabat . 385.
 bro divinationes & auguria capta . 52.
 stala a Deo Pane inventa . 150. pulsata
 n Orgiis Etruscorum . 154. in sacris cho-
 reis adhibita a Tuscis . 309.
 otoniatarum nummorum litterae . 413. 416.
 uciatus initiatorum . 351.
uccagna , vox Tusca vernacula , unde eius
 origo . Tom. I. LXI.
 ultus Deorum apud Etruscos multiplex .
 Tom. II. xxx. xxxi.
 umani Pilumnus Deum coluere . 38.
 superus Gisbertus , laudatus . 3. 8.
 VPRIDO cum Venere pictus in vasculis nu-
 ptialibus Etruscorum . 221. *Infernalis* , co-
 mes Veneris *Inferae* . 186. Andromedam
 liberavit a ceto , ut fingit Philostratus .
 246. Vide AMOR . 329.
 Cupra Maritima & Montana Etruscorum .
 84. *ibid.* templum Iunonis Cuprae . 84.
 164. ibidem cultus & Hercules . 163.
 Cupressus in exequiis mortuorum adhibitae
 a Tuscis . 261. iuxta sepulcra consitae . *ibid.*
 CVRETES idem ac Cabiri & Corybantes .
 336. ludorum inventores . 375.
Curis , Sabina lingua hasta dicta est . 83.
Curitis Iuno & Iupiter cur ira dicti . 83.
 Curru in caelum deducta Proserpina ad Io-
 vem . 108.
 Currus D's dati ab Etruscis . 25.
 Cybeles Magnae Deae in sacris sanguis ef-
 fusus . 351. in pompa Dea deducta : viae
 sparsae argento & rosis . 321.
 Cypseli arca . 250.

D

D Aedalus Deorum simulacra melius scul-
 pere docuit . 32. 33.
 Dama Baccho tributa a Tuscis . 130. 131.
 Damaratus Corinthius , Etruscarum littera-
 rum figuram variavit , non vero inve-
 nit . Tom. I. LII.
 Damianus Matthias , laud. T. I. xvii. 244.
 Damnatorum supplicia apud inferos . 287.
 295. monstra ad eos cruciandos . *ibid.*
 Decursio Etrusca funebris , a laeva in dex-
 teram . 376. 377. Decursio Mithriaca ,
 quae . 376. 380.
 Defunctorum umbrae statura eminentiores
 cur effictae . 184. animae ad Elysios per
 Oceanum vectae . 296.
 DEIANIRA ad pedes Herculis genuflexa ,
 sculpta a Tuscis . 244.
 DEIDAMIA ab Achille vitiata . Tom. I.
 xxviii.
 Delphines in sepulcris Etruscorum , Mortis
 & Fati indices . 236. 437.

Del-

nus Tyrrhenorum nota . 421.
 ENTINVS Deus , a Tuscis & Vmbris
 scratus . 69.
 terianae Tabulae breviter explican-
 237. 238. & fusius in toto Opere.
 n gesta sacris celebrarunt Etrusci .
 . II. xxxi. eorum insignia alae, bul-
 torques, armillae, periscelides, &c.
 Deorum infimi ordinis sigillis pedes
 alium aptarunt Etrusci . 99. raro vel
 quam tributa symbola ab Etruscis .
 109. eorum laudes cantatae ab Hy-
 ogis Etruscis . 161. Deorum Infero-
 sacrum apud Etruscos . 194. 195. si-
 unguentis delibuta, exornata: corol-
 dimita . 229. Deorum unde investa-
 itudo . 234. eorum nomina & co-
 mina in pateris Etruscorum scripta-
 rantur . a pag. 405. ad 417. eorum
 a vel insignia expressa in monetis
 cis . 422. 426. Vide *Dii*.
 itor sacrorum ex Aegyptiis . 316.
 res Etrusci . 376.
 magno in honore apud veteres .
 . I. LXII. ad dextram conversi ini-
 sacra suscipiebant . 332. dextrae in
 is iunctae ante ostium domus . 326.
 inventa sacra Mithriaca . 345. 346.
 348.
 iata Etruscorum . 127. 197. 226. Vi-
 orona .
 inter Concentes Deos ab Etruscis
 . 99. *Arduinna* dicta a Sabinis . 100.
 ina a Campanis . *ibid.* quomodo effi-
 b Etruscis, quo vestium cultu . 101.
 : polo, pennis ac cornibus orna-
 & diademate: eius imago pulvino,
 uam throno imposita . *ibid.* folia
 um addita in ornatum a Tuscis . *ibid.*
 ae *Lampadiferae* sigillum Etruscum:
 etiam facta, quare . 102. dicta
 ina . 159. bicornis sculpta in patera
 ca . 251. *Persica* culta a virginibus,
 super ardentes prunas saliebant . 345.
 ae *Tauricae* & *Triclariae* sacra . 356.
 er cur dictus Iuppiter . 79.
 uscorum longe ornatissimi . 2. 3. 4.
 llati *Propitii*, *Audientes*, *Obsequen-*
 6. Dii quasi dormientes acreis tinni-
 excitati . *ibid.* cur cum grandibus
 us . *ibid.* Dii Aegyptiorum & Etru-
 m nudipedes . 7. 33. 310. Diis data
 ralia ab Aegyptiis & Etruscis . 8. Dii
 corum cur plumbo infixi basibus, &
 &ti . 9. 10. 16. 164. 165. Dii Custodes
 rvatores urbium expressi vultu placi-
 c sereno . 10. in curribus & quadrigis
 effi ab Etruscis . 25. cur cum pomo in
 1, manibusque supinis, orantium ritu

effici . 38. 39. *Averrunci* quomodo scul-
 pti ab Etruscis . Tom. I. LXII. 103. 229.
 230. 231. 232. Dii omnium primi Etrusco-
 rum Sol & Luna . 93. Dii viarum praesi-
 des ab Etruscis culti . 131. torquati &
 bullati . 140. cur sub altero pede clavus
 subpositus . *ibid.* cur dicti *Aeviterni* . 103.
 solo cognomine adpellati ab Etruscis . 106.
Servatores & *Benefici* sculpti capite orna-
 to calathos . 148. 208. Dii Manes cur ita
 vocati . 177. Aegyptiorum Dii cur cum
 flagellis sculpti . 190. *Patellarii*, qui . 210.
 rusticorum praesides . 224. Dii *Ignoti*
 Etruscorum cucullati, cum veste servo-
 rum propria . *ibid.* & 225. Dii *Anculi*,
 qui . *ibid.* Dii *Indigetes* Etruscorum . 229.
 Dii *Consentes* Etruscorum, quibus ful-
 mina tributa . 235. *Domesticis* Diis Lari-
 bus & Genio sacra ab hospitibus facta .
 275. singulis maiorum gentium Diis Ge-
 nium Tusci adsignarunt, vel duos: Iovi
 tres, & quare . 319. Diis *Caelestibus* arae
 excelsiores dedicatae . 329. imberbes &
 barbati effici a Tuscis . 343. loti aqua
 fluminum . 341. 351. *Inferi* placati vi-
 ctima humana . 353. Dii *Musci*, qui . 386.
 personati Dii & Heroes in pompis Etru-
 scis . 394.
 Diomedes cultus a Venetis . 82. Diomedis
 & sociorum arma suspensa in templo Mi-
 nervae *Acbeae* . 92.
 DIONYSIADES Nymphae, nutrices Bacchi
 pueri, recensentur & illustrantur . 156. 157.
 Dionysius Halicarnasseus Etruscorum nomi-
 ni infensus . Tom. II. xxix. 138. 151.
 DIOSCVRI. Vide *Castor* & *Pollux*: eorum
 capita in nummis Etruscorum . 425. pon-
 deribus & mensuris praeerant . *ibid.*
 DISCORDIA Etruscorum inferum Numen.
 192. quomodo a Tuscis expressa . 255. ser-
 pentinis cum pedibus apud Tuscos efficta,
 nuptiis adfistit, harpe armata . 238. 295.
 DISPATER ab Etruscis cultus, cur *Summa-*
 nus & *Mantus* vocatus . 177. item defun-
 ctis, funeribus & sepulturae eorum prae-
 erat: quid physice sit Pluto . *ibid.* 178.
 gryps sculptus in eius curru: quadriga
 ei tributa a Tuscis . *ibid.* galea ei tribu-
 ta, quid designet . *ibid.* & 179. in raptu
 Proserpinae cur adiutus a Mercurio: Fu-
 riae eius comites . 179. alii Dii eius co-
 mites recensentur . *ibid.* Vide PLUTO.
 Diverbia quae essent . 393.
 Divinationes in ortu infantium factae . 36.
 Divortium coniugum, ferale sepulcrorum
 Etruscorum symbolum . 295.
 Dona Dei quae: eius vocis usus apud Etru-
 scos & Romanos . Tom. I. LXI.
 Donaria Deorum suspensa: scala ob id in
 sacris adhibita a Tuscis . 321.

Donius Io. Baptista, laudatus. 239.
 Draco seu serpens cur Aesculapio tributus
 a Tuscis. 105. sculptus in sepulcris Tu-
 scorum, quid significet. 294.
 Dracones barbati & cristati efficti ab Etru-
 scis. 174. 175.
 DRYADIS Nymphae Etruscae simulacrum
 adfertur & illustratur. 158. cur ita vo-
 cata. *ibid.* Dryadum Nympharum cultus
 apud Etruscos, Pelasgos & Arcades an-
 tiquissimus. *ibid.* alata efficta Dryas ab
 Etruscis, cur. 158. 159. eius diadema:
 cur prodiens e quercu. *ibid.* fructus
 omnis generis gerit in sinu: amicta hin-
 nuli vel cervae spolio. *ibid.*

E

E Borea opera Etruscorum. 438.
 Echo Pani & Baccho amica. 226.
 cum petra in capite sculpta a Tuscis:
 eius cultus, & simulacra. *ibid.*
 Eleusinia sacra in usu apud Etruscos. 345.
 435. lustralis aqua & faces in his adhi-
 bitae. 180.
 ELPENORIS, socii Vlyssis, fatum & fu-
 nus. 277. 278.
 Elysiorum loca, cum hortis Hesperidum con-
 fusa. 189. eorum beatitudinem initiatos
 & lustratos consequi putarunt. 285. 358.
 ubi ea Homerus constituerit. T. I. xxvii.
 Emblemata vasculorum Etruscorum, quae.
 170.
 EMEROS Genius Veneris. 328. 329.
 Emmele, saltatio Tragica Etruscorum in
 funeribus. 387.
 Encarpis ornata triclinia Etruscorum. 400.
 Epiphaniae Deorum & Geniorum in fa-
 cris Etruscis. 318. 319. qua pompa cele-
 bratae. *ibid.* & 283. Vide *Dii. Genius.*
 EPONAE Deae caput Etruscum. 223. culta
 ab aurigis. 224.
 Epoptae & Mystae Mithriaci. 349.
 Epulae, corollae, primitiae Iovi & Diis
 Laribus donatae. 229.
 Equi singularis nullus usus in bello apud
 Tuscos. 367. Equi nullo freno vel solo
 panno ab Etruscis antiquitus moderati.
 380. litteris inuictis inscripti a Tuscis. 416.
 417. bullatis monilibus ornati. 168. 366.
 ERATO interpres oraculorum Dei Panos:
 eius imago. 151.
 Eris. Vide *Discordia.* 255.
 EROS Genius Veneris. 328. 329.
 ETEOCLES Polynicem interficiens, scul-
 ptus in sepulcro Etrusco. 249. 250.
 ETRURIA triplex. Tom. I. LIIII.
 Etruscae linguae & litterarum origo. Tom. I.
 XLVIII. L. LI. Vide *Litterae.*

ETRUSCI omnes artes & disciplinas primi
 in Italiam invexerunt. Tom. II. pag. 2.
 non solum proprios, verum etiam Deos
 patrios & locales habuere. Tom. II.
 pag. 111. iv. diligentius & diutius ser-
 varunt omnem belli Troiani historiam.
 Tom. II. v. Aegyptiorum fere in omni-
 bus imitatores: item Phoenicum. 3. 5.
 quot loca incoluerunt. 4. in haec loca
 unde venerint. Tom. II. xxxvii. 20. 21.
 artifices Tusci in Diis effingendis Agyptios
 imitati sunt. 21. 22. Deorum simulacra
 & ipsi litteris inscribere. *ibid.* sinistro-
 sum scribere soliti. Tom. I. XLVIII.
 XLVIII. & in tabulis aereis. *ibid.* &
 pag. LII. in ornandis Deorum simulacris
 multa ab Aegyptiis didicere. 101. aliquot
 litteras Graecis & Latinis monstrarunt.
 Tom. II. xxxii. xxxiii. animalium
 naturam optime noverunt. 246. litteris
 & armis praestantes. 401. 402. proprias
 litteras & dialectum habuere. *ibid.* Ri-
 tuales libri, annales, historiae. Astrono-
 miae peritissimi, numerandi arte scientissi-
 mi. *ibid.* & 403. naturae rerum & Phi-
 losophiae consultissimi: Pythagorae pla-
 cita secuti. *ibid.* Vide *Scriptura*, & 2.
 pag. 405. ad pag. 417.
 Etruscorum coloni, qui. 109. Etruscorum
 origo expenditur. Tom. II. xxxvii. 298.
 ex Aegypto & Phoenicia in haec loca
 migrarunt. *ibid.* & religionem Italos do-
 cuere: eorum imperium, opes, potentia
 terra marique. 361. 362. convivia, spe-
 ctacula, luxus. 363.
 Evander Panos Dei cultum in Italiam in-
 vexit. 148. cum Arcadum classe quando
 in loca Etruriae vicina venerit. 172.
 De Eugeniis Pompeius, Comes & Eques,
 laudatus. Tom. I. xviii. 144. 282.
 Eugubinae Tabulae Etruscis & Pelasgicis
 litteris scriptae, quot. Tom. I. XLVII.
 quando. LII. LIII. an carmine vel pro-
 sa oratione scriptae sint. 388. 389.
 Eugubium. Vide *Eugubinae Tabulae.* 403.
 EVMENIDES Etruscorum: earum sacra. 42.
 Evocati Dii Etruscorum sacris carminibus.
 24. 164. 165.
 Evocationes Deorum Manium. 185.
 Exequiae mortuorum decoratae acroamati-
 bus & ludis scenicis. 296.
 Exodiarii Etrusci. 391. 392.
 Expiationes, igne, aqua, fumo, sulphure
 factae. 337. &c. 342. 343. 344. titione
 adhibito, & traditione per manus arden-
 tium taedarum. *ibid.* pro vivis & pro
 defunctis. 350. 352. 356. Vide *Initiati.*
 Extispices, quo instrumento uterentur, ut
 exta inspicerent. 48. exta porricere, quid
 notet. *ibid.*

Fa-

F

Abulae Etruscorum ; earum origo & divisio in plures classes . 233. 234. 235. aliae propriae & peculiares Etruscorum : item obscenae . *ibid.* & 393. quae in Dempsterianis Tabulis incisae , recensentur & illustrantur . 237. item sculptae in gemmis Etruscis . 436.

Aulinus Deus infantium . 225.

ulae & lumina Diis oblata . 48. in sacris Genii adhibita . 325.

ulani Deam Anchariam patriam coluere . 20. eius ara & templum . *ibid.* & idem . 21. 22. item Deam Furinam five Anchariam coluere . 41. 42. 43. & Marm . 112. ibi eius templum : item Bacum . 136. 435.

ACER Deus patrius Etruscorum . 67. *ivus pater* dictus : eius Flamen Falacer . d. nominis origo investigatur . *ibid.* facirci praefesse creditus . *ibid.* 68. idem Ianus . *ibid.*

in Circo , quae . 67.

ancinii Nobiles Volaterrani , laudati . 327.

i Iunonem *Argivam* & *Reginam* core . 82. 83. eius simulacrum Romam portatum . *ibid.* Minervam coluere , eius templum . 88. 89. inde Romam evocata . praecipui Apollinis & Dianae cultus . 94. 100.

messoria & arboraria a Saturno intacta . 74.

a in agro Cortonensi , non Bacchi , Arnae templum fuisse creditur . 132. a ex aere in usu apud Etruscos . 143. . Vide *Parcae* .

Mortis vis in sepulcris , quibus imago expressa . 174. 175. 216. 287. ae mulieres Etruscae solutis crinibus effae . 52.

E Etruscae imago : ornata bulla . 153. , quomodo expressi ab Etruscis . 154.

ibuta Furiis & Mercurio a Tuscis , 357.

Genius Minervae Servatricis populi . 204. quomodo ab Etruscis sculptus . *ibid.*

m Etruscorum dignitas , munus ; ab Etruscis & Pelasgis . 104. 369. ab his accepit : cur ita dicti . *ibid.* numerus . *ibid.*

TATIS Etruscum signum . 223.

ia , five subligacula Diis data ab is . 7. 8.

Iuno cum Iove Anxure culta . 77. Petrus Maria , e Cl. Reg. Schol. audatus . 33.

Festum Iani , quomodo celebratum ab Etruscis , illustratur . 311. 312.

Ficoronius Franciscus , laudatus . Tom. I. xxiv. 46. 47. 79. 92. 93. 180. 392. 434.

FIDES , quomodo sculpta : nuptiis Etruscorum praest . 61.

Fidicines & Tibicines Tusci , in sacris . 385.

Finium & agrorum custodes Dii , qui . 49. 50.

Firmani Mercurium coluere . 109.

Fischer Christianus Gabriel , laudatus . 433.

Fistula Pani Deo tributa , quid designet . 152. musicalium instrumentorum antiquissima . 386.

Flabella in Orgiis & sacris adhibita . 154. 316. 317. 320. 321.

Flamen Pomonalis . 14.

Flammeo nuptae & matronae utebantur . 267.

Flexo genu Mithriaci aris insistebant . 347.

Florentini coluere Nortiam Deam , quam *Magnam* vocarunt . 17. item Martem . 112. & Bacchum . 136. praecipue Herculem . 161. 162. 163.

Florentiola ; prope id oppidum Iovis fanum vetustissimum . 76.

Flores enati sub pedibus Deorum Etruscorum . 61. 240. Flores & frondes sparsi in pompis Deorum . 321.

Flumina Italiae insigniora divinis honoribus culta a Tuscis . 72.

Fluminibus & Genio devoti capilli . 120. cur iisdem cornua tributa . 245.

Foedus iustum iunctis dextris ab Etruscis . 366. in ara expressum . 322. Deos inferos iurantes invocabant : mentio sepulcri a Feciali facta : canentibus buccinatoribus . 368. Foedus Romuli cum Tito Tatius . 369.

Fontaninius Iustus , Archiepiscopus Ancyranus , laudatus . Tom. I. XLVIII. 46. 71.

Fontinalibus Nymphis quae tribuerit vetustas . 157.

Fontvs Iani filius , Heros Etruscorum . 232.

Foribus , ianuis , portis praefes Ianus & Mercurius . 107.

Formiani Hecaten coluere . 185.

Fortuna cum Iove puero , vel Pluto puero in sinu . 18.

Fortunae Panteae icuncula gestata ante petus cum bulla . 181.

Fortunae Antiates . 214. 215. Fortunae Bonae signum Etruscorum . 223.

Franceschini Petrus , Nobilis Volaterranus , laudatus . Tom. I. xv. xvii. 61.

Franceschini Vincentius Chalcographus , laudatus . Tom. I. xviii. xxii. 306.

Fratres , vocati Sacerdotes a Pontifice maximo Etruscorum . Tom. I. lvi.

Fulguritae arbores expiatae , titulo id momente inscriptae a Tuscis . 314. 315.

L11 2

Ful-

Fulmina trina Iovi adsignata ab Etruscis. 77. fulmen terrenum. *ibid.* & Diis Consentibus. 130.
 Fulminum evocatio & expiatio ex Tuscorum disciplina. 78. Fulgur dium dictum. *ibid.* expiatio an conceptis carminibus facta a Tuscis. 388. 389. Fulminum scientia apud Etruscos. 402.
 FURIAE Etruscorum, Parcarum & Fatorum comites: plures species & classes: fontium ultrices, bonorum servatrices: cum palma, corona, virga: cum facibus sculptae: omnium hominum actionibus praesentes. 190. malorum ultrices. 108. 285. Defunctorum animas ad infernum ducunt. 191. cruciant apud Orcum: cur mantica Furiis data. *ibid.* hasta, contus, bipennis, malleus & gladius Furiis tributus a Tuscis. 192. Plutonis rapientis Proserpinam comites. 179. eadem sunt ac Parcae. *ibid.* non interfunt sacris, quae rite peraguntur, ut Baptismati Etruscorum. 238. Furiae Etruscae ornatae tutulo seu columella. 250. pugnas fortium virorum spectant, palmas offerunt. 287. cur iustae a Virgilio vocatae. Forte Etrusci ex divinis Testamenti libris notitiam accepere. 288. nuptiis Etruscorum praesentes. 327. faces & taedas praeferunt ad sacra facienda, comitantur, viam monstrant. *ibid.* sacris Cabiriis cur adstant. 335. noxios homines cruciant apud Inferos. 336. 337. in sacris Mithriacis placatae. 352. 357. faces iactant. *ibid.* earum imagines, cultus, vestes describuntur: alatae & sine alis: ornatae bulla & fasciis pectoralibus. 193. cum calceis & cothurnis, armillis, unionibus & torquibus. *ibid.* templa, arae, simulacra, Sacerdotes iisdem consecrati. *ibid.* & 194. venerandae vocatae. *ibid.* qui praefertim eas coluerint. *ibid.* victima nigra, agna sive aries: item victima humana eis sacra. 194. earum nomina. 195.
 FURINA Dea, a Tuscis, maxime Pisauriensibus culta. 39. 40. eadem est Ancharia. *ibid.* eius lucus, Flamen, sacra annua, feriae, arae. *ibid.* *Placabilis* vocata a Romanis: scelerum vindex. 40. 41. eius imago adfertur: quo ornatu, oculis & capillis ad terrorem incutiendum compositis. *ibid.* alas gerit in capite & in humeris. *ibid.* cum cothurnis, bipenni armata. 42. cum face 43. ilex, rosae, ramusculi, lilia convallium, coronae laeae ei sacrae. *ibid.* in sacris Acheronticis quomodo placata. 357. 358.
 Furinalia sacra in honorem Furinae Deae, quo ritu, & quibus oblationibus peracta. 305.

FVRORE Deum Etruscorum, eius imago adfertur & illustratur. 43. Deae Furinae comes, quomodo effectus a Tuscis. 192. 193.
 Fusoria arte excellentes Etrusci artifices. 2. 125. 438.
 Fustibus & fudibus primum mos fuit pugnare. 284.

G

Galea Minervae. 90. Heroum. 111. 112. 232. Veneris. 117. 118. 230. 232. 240. quibus insignibus ornata a Tuscis. *ibid.* inscripta litteris Etruscis illustratur. 364. pectore Halteristis data in praemium. 383.
 Galli Sacerdotes simulacra Deae Magnae in gestabant. 180. in eius sacris. 351.
 Gallina cur in monetis Hadriensium sive Hadriensium. 429.
 GANYMEDES quomodo expressus a Tuscis 221. cum patera & poculo, cum corona radiata. *ibid.* & 222. hanc ab Iove accepit: saltanti similis cum cothurnis. *ibid.*
 Gemmarum Etruscarum sculpturae origo, usus. 431. 432. quae notae. Heroes Homerici plerumque in his sculpti, a pag. 431. ad 439. & oculis insertae ab Etruscis. 33. 208.
 Gemmatum diadema Victoriae, Iunoni aliisque Diis datum a Tuscis. 321. Vide *Corona*, *Diadema*.
 GENII plures Diis adsignati ab Etruscis. Tom. II. IV. XXXIX. XXX. tres Iovi. 319. 320. Iovi Stygio. 184. Minervae Genius Fecialis. 200. 201. 202. 203. 204. 205. eius cultus: cur cum verbena. *ibid.* & 206. Herculi, qui eum in caelum deducit. 134. 135. 200. Veneri duo. 328. Baccho. 134. 135. 136. Fluminibus. 120. Deorum comites & ministri. *ibid.* & 184. Genii *Inferi*. *ibid.* nuptiarum praesides. 192. ductores animarum per Oceanum ad Elysios. 296. volitantes circa caput Deorum vectorum in quadrigis. 25. 26. Etruscorum Genius, *Bonus* & *Malus*: ab ortu singulis hominibus datos Tusci credidere. 211. 230. Eorum imagines illustrantur: cur amphora proiecta ad pedes Genii *Mali*. 211. 212. vinum in fine mensae degustatum in honorem Genii *Boni*. *ibid.* & 157. qui sit & quid significet Genius: serpens ei tributus a Tuscis. *ibid.* & 47. & heredacea corona. *ibid.* & 213. Sacra natali die quae, a quibus, quomodo facta. 325.
 GENIVS Tagetis pater. 47. ornatus pallio, sive toga, torque, bulla, calceis: serpentem dextra praefert. *ibid.*
 GENIVS PUBLICVS Etruscorum describitur.

. 207. pateram cur gerat dextra . 208.
 VS DOMESTICVS Etruscorum, quomodo
 sculptus . 209. 210. ab Aegyptiis Ge-
 um cultus apud Etruscos . *ibid.* & 212.
 im epiphaniae in sacris . 210. mares &
 inae : pelle canina cur tecti . 209. 210.
 Genii benefici erga bonos, vindices
 malos homines, cum malleo : sacra cum
 ei facta : nuptiis praeerat . 209. 210.
mini & Patroni dicti . *ibid.* arae eis
 ae . *ibid.*

VS FAMILIARIS, in cuius tutela res
 iliae : capite floribus coronato . 228.
 flectere mos in sacris Etruscorum .
 n. II. xxviii.

flexo Dii adorati ab Aegyptiis & Tu-
 . 319. mos in sacris . 339.

entes Martem coluere . 112.

ertus Laurentius, laudatus . 208.

minii Ioseph & Laurentius, Patr. Flor.
 dati . 178. eorum Villa *ad Bonazam* . 370.
 itum pugna sculpta in Tusco monu-
 nto . 237.

atores in funeribus . 354. 355. 378. ab
 uscis Romani exempla didicerunt . *ibid.*
 um, machaeram, qui primi invenerint .

ali in monetis Etruscis, quid notent .
 . 430.

us in manu Tagetis, & Deorum Etru-
 rum, quid indicet . 45. 109.

on in pectore & in clypeo Minervae
 n lingua exerta . 91. 92. 93. cur . *ibid.*
 sepulcris Etruscis . 196. 197. eiusdem
 rgonis caput gerit Perseus : a Miner-
 obtruncatum . 246.

cae linguae auxilio Etrusca & Pela-
 ca vocabula explicari possunt . 203.
 corum concilium ob raptam Helenam,
 pressum in patera Etrusca . 167. 168.

TIAE Proserpinae & Veneris comites .
 . 216. saltantes expressae a Tuscis .
 d. earum numerus haud constans . Ce-
 um Veneris praeferunt . 217. eius orna-
 ces . 220. 328.

ges & pecora in tutela Dei Panos . 150.
 phes, Sepulcri & Orci, Mortis & Ne-
 ssitatis symbola apud Tuscos . 292. alii
 ares, alii feminae . 434. cur Nemefi &
 oli sacri ab Etruscis . 103. 292. 293.
 zefius Laurentius Eques, laud. Tom I.
 VIII. 193.

dii Comites, Patricii Volaterrani & Flo-
 rentini, laudati . Tom. I. xv. 26.

inius Antonius, laudatus . T. I. xxiiii.
 rot de Marne Eques Hieros. laud. 364.
 nnasiarchae Etrusci sedebant spectantes
 certamina . 382.

nnica certamina Etruscorum ostendun-
 ur & illustrantur . 382. 383.

H

HADRIA Etruscorum Colonia . 396.

HADRIENSES sive Hatrienses Minervam
 coluere . 203. Vide HATRIENSES.

HALESVS sacra Iunonis ex Graecia in
 Etruriam transtulit . 82. urbes ab eo
 conditae . 231.

HALTERISTARUM Etruscorum certamen . 383.
 halteres in usu : eorum forma, prae-
 mium galea . *ibid.*

HARPE, Thracica dicta, data Marti . 111.

HARUSPICES Etrusci conditae Vrbi nomen
 dedere . 28. Fulguratores, qui . 78.

HARUSPICINAE disciplina apud Tuscos . 306.

HARUSPICUM instrumentum, quo advoluta
 extra animalium inspiciebantur . 48.

HAETAE pugilum praemia . 383.

HAETATAM Venerem coluere Cyprii . 117.

HATRIENSES coloni Etrusci coluere Neptu-
 num & Apollinem : eorumdem Deorum ca-
 pita in monetis . 426. 428. in fingendis va-
 sculis praestantes . *ibid.* ludi apud eos in
 honorem Neptuni & Vulcani . 397.

HAVERCAMPUS Sigebertus, laud. 19. 69. 428.

HEBONA Neapolitanorum aliorumque popu-
 lorum localis & patrius Deus . 69. idem
 ac Bacchus censetur . *ibid.*

HECATE Etruscorum Dea . 182. *Taedifera*
 & *Lucifera* dicta : eadem est ac Luna seu
 Diana : trina facie a Tuscis efficta . *ibid.*
 194. *Trivia*, triglis placata, *Domina* di-
 cta . 182. eadem ac Proserpina : eius sa-
 cra . 350. quo capitis ornatu expressa .
 182. 183. ei rosae & malvae sacrae :
 eius filiae Medea & Circe : ad Hecaten
 adductae animae defunctorum a Mercu-
 rio . 183. a quibus nam omnium maxime
 culta . 184. 185. 186.

HECTOR ab Achille interfectus . 273.

HAECVBA ad Vlysssem adducta a Talthybio .

269. Polymestorem cum filiis necari iu-
 bet . 274. ab Agamennone abducta . *ibid.*

HEDERA Baccho sacra etiam ab Etruscis .
 212. & Genio . 213.

HEGELAVS Tyrrheni filius, apud Argivos
 condidit templum Iunonis *Tubicinis* . 87.
 88.

HELENAE & Paridis nuptiae fatales . 113.

HELENAE apotheosis . 252. rapta a The-
 seo : coniux Menelai, eius opera inter
 Deos relatus . 253. Dea facta . *ibid.*

HERBAE sub pedibus Deorum Etruscorum .

Tom. I. LXIV. singulis Diis sacrae . 313.

usus in sacris apud Etruscos & Romanos .

206. quae herba sacra Minervae . *ibid.*

HERCVLES tota Etruria maxime cultus .

161. praesertim a Florentinis & ab
 aliis . *ibid.* cum Victoria in quadriga
 ab Etruscis sculptus . 25. Comes Deorum
 di-

dictus. 161. eius insignibus impressa moneta Etruscorum. 162. complura Herculis cognomina recensentur. *ibid.* eius fanum ad portum Labronis: porta Herculi sacra apud Volaterranos, Etrusco opere insignis. 163. Hercules *Bibax*, cultus ab Etruscis. 164. ornatus peculiari diademate. *ibid.* revinctus compedibus, seu massa plumbea. *ibid.* & 165. Signum. Herculis *Pomarii*, emblema vasis aenei. 165. 166. mensarum Genius & tutela. *ibid.* leonem suffocavit; *Pollens*, *Invictus* appellatus. *ibid.* Augem Alei filiam vitavit, e qua natus Telephus: eorum fata. 167. 168. apud Etruscos apotheosi donatus, Deabus eum comitantibus. 199. cornu Acheloi Nymphis donavit. 245. Laomedontem sagittis infectatus. 248. cum Amazonibus pugnans, Hippolyten necat, zonam aufert. 264. Crotonem imprudens occidit. 266. complures Tyrannos Busiridem Aegypti, & Emathionem Aethiopiae, & alios occidit Tyrannos. 266. Crotoniatem ex impudentia. *ibid.* infernum adiit. 295. animarum ductor ad Elysios & Oceanum. 296. in Italia sustulit usum victimae humanae: oscilla & lumina pro his suasit. 352. ponderibus praeerat apud Etruscos. 424. cur imago eius in monetis Etruscorum. *ibid.* cur bifrons: cum tripode Apollinis Delphici sculptus in gemma Etrusca. 436. eo oracula reddidit. *ibid.* eidem Genius tributus a Tuscis. 134. Dii comites: eius simulacrum compeditum. 16. bellum eius Ligusticum in Tusca urna expressum. 238. igne expiatus. 344.

Herennia familia Etrusca. 415.

Hermæa signa Etruscorum ornatiores quam Aegyptiorum & Graecorum. 50. 51. 131.

HEROES Etruscorum. 229. 230. custodes urbium & populorum; Defensores & Propugnatores, armati: eorum arma indicantur. *ibid.* & 231. 232. quomodo sculpti. *ibid.* occisi in bello, cum scuto Argolico concidebant. 260. Homerici inscalpri gemmis Etruscis. 433. iisdem datum *tauticum* signum ab Etruscis. 232.

Heroum gesta cantata a Tuscis Poëtis. 161. imagines in Larariis conditae. 258. mortuorum corpora humana specie augustiora. 262. eorum animae ad Elysios per Oceanum deductae a Genio. 296.

Hesione, Laomedontis filia, ceto exposita, ab Hercule liberata. 248.

Hesperidum poma gerens Hercules *Pomarius* Etruscus. 165. 166.

Hesilius Franciscus, laudatus. 58.

HIPPOCENTAVRIDES pugnantes cum faxis. 286. 287. comites Deae. 288.

HIPPOCENTAVRORVM pugnae, feralia sepulcrorum emblemata, quare. 286. 287.

Hirpiae per ignem ambulabant in honorem Apollinis. 94. 345.

Hispani a Phoenicibus litteras accepere: his simillimae Etruscae. T. II. xxxvii.

Histriones Etrusci, apud Romanos in pretio. 390. in suggestu. 393.

Homerus multa a Phoenicibus & Etruscis didicit. Tom. I. xxviii. xxviii. 195. eius carmina a Rhapsodis recitata in conviviis. 393. omnia ex aqua constare docuit ex opinione Aegyptiorum. 171. a Tyrrhenis complures fabulas didicit, quibus gesta Vlyssis exornavit. 274. 275. Etruriam lustravit. 236.

Hominibus singulis Genios, Nemefes, Furias & Fata Etrusci adsignarunt. T. II. iiii.

Horae Bacchi comites, quia vitis fructum educant. 157.

Hortae patrius Deus Tiberinus. 71.

Humana victima in honorem Saturni immolata ab Etruscis & Pelasgis. 74. eius usus apud alios populos. 352. antiquitas huius ritus. 353.

HYMENAEVS *παῖδρος* Iunonis *Pronubae* & Veneris *Sponsae* apud Tuscos. 216. 220. alatus, sandaliatus, nuptiarum fautor. *ibid.* cum magno cratere, cum verbenae ramusculo. 221. duplici face, saltans expressus. 328.

Hymni in sacris choreis cantati. 311. 403.

Hymnologi in sacris & pompis Deorum adhibiti ab Etruscis. 160. 161. 387. Hymnologo adparet in aëre Calliope lyram praeferens. 160. Vasa donata Hymnologis & Poëtis apud Etruscos. *ibid.*

Hyrini Apuliae, ex Etruscis originem ducunt. 90. 91.

Hyssopum adhibitum in sacris lustrationibus. 338. 339.

I

IANVS cum peculiari corona sculptus ab Etruscis. 5. coronas invenit. 6. cum auribus praegrandibus; & quare. *ibid.* eius vestis tunica & torques. *ibid.* Deorum antiquissimus. 7. cum subligaculis expressus. *ibid.* cum alis, & quare. *ibid.* Saliaribus carminibus celebratus: *Deus Deorum* dictus. 8. cur cum capite tecto panno. *ibid.* cur caelum digito iudicet, *ibid.* a Vertumno diversus. 12. cuius filius. 54. *Divus Pater* dictus: forte etiam *Falacer*. 68. sive *Caelestis*, *Summus*. *ibid.* Carna eius uxor. *ibid.* Saturnum in Italia an exceperit. 73. multa ab eo didicit. *ibid.* aes primus omnium signavit. *ibid.* fal-

- falcis arborariae & messoriae usum docuit Etruscos. 74. auctor religionis apud Italos. 298. primus omnium Deorum in sacris invocatus. 298. 299. an Saturnum in Italia exceperit. 235. primitiae frugum anni ei oblatae. 300. invocatus in immolatione porcae praecedaneae, & in commovenda strue: in vini libatione. *ibid.* libum *Ianual* dictum: mola falsa ei oblata. *ibid.* sacra primum sine sanguine victimarum. Iani *Inferi* seu Plutonis piaculum, quo ritu a Tuscis factum. *ibid.* laurea coronatus. 6. 420. ei XII. arae cur sacrae. 299. anni dies & menses constituit. *ib.* & 300. *Deorum pater*, a Saliis laudatus carminibus: belli pacisque praeses: foederibus praerat: ara, ad quam foedus feriebatur, ei sacra. 301. 302. idem est mundus, annus. *ibid.* choreis sacris a Tuscis celebratus. 311. eius Salii: Ver, cur ei sacrum. *Geminus* a Numa dicatus. 402. Etruscae monetae conflandae auctor. 419. eius adventus in Italiam. *ibid.* & 420. Iason conditor templi Iunonis *Argivae*. 82. sacris Samothracibus initiatus. 285. Icones hominum & mulierum in sepulcris Etruscorum. 357. 358. Idololatriae origo ex Astronomia & Philosophia. 108. Idus, *Itis*, vox Etrusca. 318. Etruscorum Idus Iovi sacrae. 403. Igne accenso, auguria ex eo desumpta. Tom. I. LVII. Igne & aqua lustrati initiati antequam sacra Mithriaca susciperent. 341. 342. 343. 344. Igne duplex expiandi ritus apud Etruscos. 343. 344. Ignis perpetuo ardens in templo Dei Pannos. 151. Ignis Vestae fœtilibus vasculis servatus. 123. 124. ubi occultatus. *ibid.* Ilex, arbor Tuscorum, religiosa: sacra Furinae Deae & Furiis. 42. a Tuscis magno honore culta, inscripta litteris Etruscis. *ibid.* & 401. arbor auspiciatissima: Bigae Nymphae Tuscorum sacra. 51. 52. Ilias & Odyssæa, quibus vestibus canerentur & exhiberentur. 276. Ilensium, Sardiniae populorum, numismata Etrusca illustrantur. 427. 428. Ilii evertendi consilium Iunonis, Palladis, Martis & Apollinis ab Etruscis expressum in patera. 113. Imaginum hominum origo. 357. 358. Immortalitatem animarum Etrusci multis rationibus adseruere. Tom. II. IV. Inaurare signa fœtilia Etrusci soliti. 155. 219. Inaures dati Pomonae Deae Etruscorum. describuntur. 15. 226. Infantes statim nati, humi depositi. 36. divinationes in ortu infantium. *ibid.* cur fasciati vestibus initiatorum. 346. Infantium Dii Custodes, qui. 36. & eorum fascinum. *ibid.* & 225. Inferiae mortuorum. 258. in his adhibita libamina: lac, vinum, mel. 278. 355. Inferni poenas docuere Aegypti omnium primi. 295. Inferni & Mortis symbola animalia monstrosa. 295. Inferorum fabulas Tusci ab Aegyptiis accipere. 198. INITIATI Etrusci manibus colligatis & decussatis sedebant: pedibus insitebant substratis pellibus. 333. bona lustrationum. *ib.* & 334. in folio seu throno collocati. 336. bona initiati, non initiati mala & poenas Inferni atrociores subituri credebantur. 108. 333. 334. 344. 347. 349. 351. pluribus gradibus poenarum cruciati & probati. 337. 342. 347. igne, aqua, fumo & sulphure lustrati: ieiunare coacti, flagris caesi, usti, stigmatizati. *ibid.* & 343. curru vecti, multisque honoribus consecrati. 343. 344. 345. oleo perfusi: mel, epulae & praemia eis data. 351. Mithrae initiati in cathedra seu throno honoris causa collocati. 384. oleaginea corona redimiti. *ibid.* purpurea fascia revincti: eorum vestis suspensa & Diis dedicata. *ib.* his etiam fasciati infantes. 346. Inscriptiones Etruscae explicantur & interpretantur. 231. a pag. 405. ad 417. Instrumenta musica Etruscorum. 386. Inventa insignia Etruscorum. 438. & passim. IOLAVS cum Hercule a Sardis cultus. 231. Iovem fulminantem valde exhorrescebant veteres. 175. Isis capiti, quae ornamenta addita ab Aegyptiis. 100. Isis dicta *Επικλός* in vetustis aris. 6. pugnans cum Horo adversus Typhonem. 198. Itali religionem & cultum Deorum primum ab Etruscis accipere. 298. Italiam occuparunt coloni omnes Graecanici generis. Tom. II. XXXVII. Ithyphalli Etruscorum. 144. 145. Iudices animarum apud Inferos, qui. 183. IVNO tota Etruria maxime culta. 80. *Eris*, *Hera*, ab Etruscis dicta. *ibid.* cur *Iuno* dicta. *ibid.* est aër: quomodo eius simulacra expressa & ornata a Tuscis: cum corona radiata, bullis, armillis, inauribus. *ibid.* & 81. aquila pro bulla e torque pendens. *ibid.* Iuno *Argiva*, eius templa & luci indicantur, signa Etrusca describuntur. *ibid.* & 82. eius templum apud Veios. *ibid.* Iuno *Curitis*, a Faliscis culta. 82. cur ita vocata. 83. eius signum adfertur. *ibid.* Iunonis *Reginae* simulacrum Etruscum. *ibid.* Dea a Venientibus culta. 83. eius diadema radiis du-

duplici ordine distinctum describitur. *ibid.* in speciem orantis ab Etruscis expressa. 83. eius simulacrum Romam deportatum, & in arce constitutum. *ibid.* eius templum in Aventino monte: *Moneta*, cur adpellata. 84. *Cupra* Etrusco nomine etiam vocata: eius templum ab Etruscis conditum indicatur. *ibid.* & 164. Iuno *Sospita*, eius templum apud Lanuvinos, qui condiderint. 84. eadem dicta *Argolica*: eius simulacrum Etruscum illustratur. 85. cur dicta *Sospita*, sive *Sispita*. *ibid.* eius serpenti virgines escam praebebant. *ibid.* Iuno *Feronia*, a Tuscis, Sabinis & Latinis culta. *ibid.* eius templa indicantur. *ibid.* simulacrum Etruscum, virginis habitu, capite velato & coronato describitur. 85. 86. in eius templo libertas servis data. 86. libertatis Dea, *Feronia*, quasi *Fidonia*, dicta. *ibid.* *Lacinia*, eius templum indicatur. *ibid.* & 87. Herculem consecratum ab Aeternitate comitatur. 134. Genius mulierum. 212. *Pronuba* quomodo a Tuscis expressa. 220. *Cinxia* Etruscorum: eius sigillum adfertur. 225. a Tuscis dicta *Tbana*, eadem ac *Lucina* seu *Diana*, Dea *Levana* Iovi puerpero obstericatur: eius mundus muliebris. 140. *Apia*, *Martialis*, ductrix & moderatrix bellorum. 260.

Iunonem dixere *Laran* Etrusci. 113. eidem tributa fulmina ab Etruscis. 79.

Iunonis cum Minerva Marte & Apolline, de evertendo Ilio consilium. 133. eius sacra qui in Etruriam transtulit. 231.

IVPITER cum quatuor auribus efficitur. 6. quomodo expressus ab Etruscis. 8. quibus insignibus: sine aquila. *ibid.* cur *Arcanus* adpellatus. 18. puer in sinu Fortunae apud Praenestinos. *ibid.* cur *Terminalis* dictus. 50. eius sacra *Terminalia* Numa a Tuscis accepit. *ibid.* *Feretrius* Etrusca voce cur ita vocatus. Tom. I. LX. ab Etruscis *Supremus*, *Summus* & *Pastor Publicus* vocatus. Tom. I. LXII. LXIII. *Clitumnus*. 66. Deorum Consentium princeps, tota Etruria cultus. 76. eius fanum prope Florentiolam. *ibid.* 77. *Summanus*, ab Etruscis dictus, quare. 77. iuvenili specie expressus. *Anxur* ab Etruscis Campaniam incolentibus cultus. *ibid.* arvis praesse creditus. *ibid.* & 78. *Elicius* cur ita vocatus a Tuscis. *ibid.* alia Iovis cognomina ex Tuscorum libris. 78. *Tonans*, *Fulgurator*, *Lucetius*, *Vicilinus*, Maior cur dictus. *ibid.* & 79. eius simulacrum e vite factum apud Populonienses. 80. *Curitis* a Faliscis cultus. 83. *Anxur* cum Iunone *Feronia* cultus eodem in templo. 85. *Servatorem* nominabant

veteres, antequam vinum degustarent. 158. *Parcarum* ductor. 189. *Minervam* pariens e capite, quomodo expressus. 240. Iovi datum sceptrum & fulmen a Tuscis. *ibid.* superne nudus, inferius vestitus, cur. *ibid.* eidem Iovi puerpero, quae Deae obstericatae sunt. *ibid.* *Lucetius* a Saliis carmine celebratus. 311. personatus. 394. totam Etruriam occupavit. 236. *Xenius*, eius sacra. 275. eius templum in monte Tarpeio ab Etruscis fabricatum. 304. cur tres Genii ei dati a Tuscis. 319. 320. eius sacrum & festum Etruscorum illustratur. 316. 317. singulis Idibus ei sacra facta. 318. a triumphantibus adoratus. 372. *Tina*, cur dictus ab Etruscis. 409. eius pugna contra Gigantes. 433. Iurandi consuetudo per Deorum nomina. 411.

IVTVRNA Nympha Tuscorum, Iani uxor credita. 56. fonti nomen dedit. *ibid.* sacra *Iuturnalia*: eius imago ornata bulla, armillis, torque, calceis lunatis. 57. 306.

L

L Aconum coloni in Italia fuere. 331.

Lacus celebriores a Tuscis culti. 72.

Laeva principium motus. 377.

Lamius Ioannes, laudatus. Tom. I. LXIII. 203. 315. 332.

Lampadarii servi Caesarum. 102. exemplum ab Etruscis acceptum. *ibid.* in nuptiis Etruscorum carpentum praebant. 327.

Lampades Etruscorum quomodo factae. 102.

Lampadiferæ Dianae Etruscum sigillum. 101. 102.

Lampas tributa Mercurio, & globus, & cornu copiae. 109. item Apollini. *ibid.*

Lances in pompis Deorum adhibiti. 321.

Lanuvini Iunonem *Sospitam* coluere: eius templum qui condiderint. 84. Martis cultores. 112.

LAOMEDONTIS fabula a Tuscis quomodo expressa. 248. 249.

Lapis manalis, quando versus. 307.

LAR FAMILIARIS Etruscorum cum Genio Domestico cultus. 210. quae sacra iisdem facta. *ibid.* & 230.

LARA sive LARVMDA, Dea: eius fabula. 57. *Lara* dicta Iuno a Tuscis. *ibid.*

LARES DII Etruscorum, bulla ornati: quo honore culti. 229.

Larinales Etrusci Martis cultores. 112.

Latini a Pelasgis & Etruscis litteras accipere. Tom. II. xxxix. xl.

Laurea corona cur Apollini tributa ab Etruscis. 95. 96.

LEAENA in sepulcris Tuscorum quid notet. 295.

Li-

- Lecti Diis sacri paratique ab Etruscis. 36.
 Lector seu Cantor Etruscus in sacris Mi-
 thriacis. 389.
 Ledae Etruscum signum, vasis emblemam
 indicatur. 168.
 Legati verbenam praeferebant. 206.
 Lemnisci aurei additi coronis Etruscorum. 14.
 Lenaea sacra, quomodo a Tuscis rusticis ce-
 lebrata. 323. 324.
 Leo in sepulcris Etruscorum, Mortem &
 Fatum malignum denotat. 197.
 Leones in bello adhibiti. 238.
 Libationes sacrae in honorem Deorum. 317.
 in inferiis, quae. 187. 188. 278.
 LIBITINA Dea a Tuscis culta. 185. patera
 cum eius imagine adfertur. *ibid.* ei tri-
 butae alae, galea: cur manus sinistra in-
 formis. *ibid.* & 186. praefes funerum:
 eadem ac Clotho, Venus *Infera*, ac
 Proserpina. *ibid.* aerarium ei dedicatum
 a Servio Tullio. *ibid.* funeris adparatus
 ei facer. 187. 188.
 Libitinarii ministri Etruscorum. 186. 261. 278.
 Libros Haruspicinae composuit Tages. 44.
 Libum *Iannual*, Iano sacrum. 300.
 Lictores Etrusci triumphantem praeibant:
 eorum vestes. 372. unus cum bacillo,
 & quare. 378.
 Ligures domiti & victi ab Hercule. 238.
 Lilia ararum & candelabrorum Etrusco-
 rum. 325.
 Lingua, dialecti & litterae Etruscorum &
 Pelasgorum. Tom. II. xxxii. fufius &
 in fequentibus.
 Linguae Etruscae interpretatio e Graeco
 fonte petenda. 364.
 Litaniae preces sacrae in usu apud Pelasgos
 & Etruscos. Tom. I. lvi.
 Litterae Etruscorum xvii. Tom. I. xlviii.
 a Phoenicibus defumtae, Cadmeis vetustio-
 res. Tom. II. xxxii. xxxiii. & feqq.
 fcribendi ratio finiftrorfum. xxxiv. & a
 pag. 404. ad 418.
 Litterata Etruscorum figna. 3.
 Lorica squamata nota Etruscis. 367.
 Loti flos Diis Aegyptiorum facer. 6.
 Lovval Thomas, Optimas Britannus, lau-
 datus. Tom. I. xiv.
 Lucenfes Herculem coluere: eius fanum
 apud eos. 163.
 Lucernae ardentes arboribus fufpenfae. 313.
 Lucetius cur Iupiter dictus ab Ofcis. 79.
 Luci Iunoni facri. 82.
 LVDVS Troiae apud Etruscos. 374. a quo
 celebratus. 376. 377. cur ludi fculpti in
 urnis Etruscis. 374. ludorum origo &
 caufa. *ibid.* & 375. In Italiam Etrusci
 ludos primi invexerunt: varietas defcribi-
 tur. *ibid.* Ludi equeftres. 376. funebres,
 quomodo & a quibus editi. 377. primum

- motus decurfionis a laeva incipiebat,
 circum turrim. *ibid.* Equitum decurren-
 tium arma, habitus & motus. 378.
 Ludi fcenici in parentalibus mortuorum. 296.
 in his gefa Deorum & Heroum reprae-
 fentata. 276. ludi curules, apud Etruscos
 in honorem Iani. 378.
 Ludiones & ludi Etrusci magno in honore
 apud Romanos. 375. 389. 390. perfona-
 ti. 391. planipedes, galeati. 396.
 Luna filens & aftra in monetis Etruscis Eu-
 gubinorum. 93. 94. 99.
 Etruriae portus, qui. 94. 362.
 Lunenfes Deam Bellonam coluere. 26. Lu-
 nam Ianam. 99. eorum cafei. 94.
 Lanificii artem invenit Minerva. 92.
 Lupius Antonius Maria Societ. Iefu Presb.
 laudatus. 379.
 Lupus Apollini facer: in nummis Etrusco-
 rum expreffus dormiens. 94. 422.
 Lustrali aqua ufi funt Aegyptii. 315. item
 Etrusci, & quibus in facris. 180. aqua
 luftrati cineres defunctorum, & qui in-
 grediebantur in fepulcra. 278.
 Luftrati flexo genu aris incumbabant. 285.
 Vide *Initiati* & *Initiationes*.
 Luxus Etruscorum in conviviiis. 399. 400.
 Lydorum inventum lyra *afiatif*. An Lydiam
 perluftrarint Etrusci. 375.
 Lyra Apollini Etrusco tributa defcribitur. 97.
 Lyra peculiari modo ab Etruscis fabricata.
 161. vittis & taeniis ornata, & quare.
ibid. & 375. Vide *Cithara*.

M

- M** Aeandra, ornamenta veftium & vascu-
 lorum Etruscorum. 101.
 Maenades Etruscae. 154. 155. 435. Vide
Bacchae.
 Maffei Petrus & Ludovicus Equites, Patricii
 Volaterrani, laudati. 17. 287.
 Mafortium Etruscum. 125.
 Maiiae Kalendae, quomodo ab Etruscis ce-
 lebratae. 312.
 MALABOTVS Heros Etruscorum. 232. Pe-
 lasgorum rex, vel Tufcorum, ut alii
 volunt. 94.
 Malvae Diis Inferis facrae. 183.
 Mamercus, vox Tufca. 123.
 Mamurius Tufcus Sculptor celebris. 302. 433.
 Manalis lapis, quando verfus. 307. 314.
 oftium Orci creditus. 352.
 Manes Dii, cur ita vocati: Etruscum no-
 men. 177. 413. evocati & propitiati ad
 aras fufo humano fanguine. 354. 355.
 coram Venere Libitina. 350.
 Manibus fupinis & expanfis, cur fculpti
 Dii Etruscorum. 39. 98. manibus vela-
 tis,

M m m

- tis, more Etrusco Deorum signa attre-
ctata. 83. manibus puris sacra veteres
faciebant. 341. sacra Mithriaca imposi-
tione manuum tradita. 338.
- Mantuani Mercurium coluere. 109.
- MANTVRNA Tuscorum Dea, 60. coniu-
gum concordiae praeerat. *ibid.* dona-
utraque manu praefert. 62. eius sacra
Manturnalia. 306.
- Manubiae, fulgurum & fulminum iactus
dicebatur ab Etruscis. 78. quibus Diis
adsignarint Etrusci. 177. tres manubiae
Iovi datae. 319.
- Marina monstra & Dii, cur in sepulcris
Etruscorum sculpta. 185. 288.
- Maritima instrumenta invenere Etrusci. 169.
- Marmius Ant. Franciscus Eques, laudatus,
147. 148. 239.
- Marniora pingere & inaurare soliti Etrusci,
244. 246. 259. 260.
- MARS Etruscorum Deus, cum Bellona in
quadriga. 25. dictus a Tuscis *Turan*,
xli. 113. & *Mamers*, *Quirinus* a Sa-
binis. 110. item *Camulus*; quae vox
explicatur: item *Silvanus*. *ibid.* & 111.
eius Sacerdotes Salii. *ibid.* eius signa.
Etrusca. *ibid.* togatus effictus a Tuscis:
capillis prolixis, sine galea. *ibid.* cum
galea clausa. Vide *Galea*. cum clypeo
quadrato, & cum ocreis. *ibid.* &
112. commune cum Bellona templum.
apud Tuscos habuit. *ibid.* & 113. simu-
lacrum compeditum, 16. ei tributa ful-
mina ab Etruscis. 79.
- Martyrium fictum apud Etruscos in sacris
Mithrae. 347.
- Matres sacrorum Mithriacorum apud Tu-
scos. 348.
- Matres Deae seu Parcae. 189. sculptae in
gemma Etrusca. 424. Matris Deum Ma-
gnae imago collo suspensa, gestata a sa-
cris ministris. 180.
- Mazochius Alexius Symmachus, laud. 100.
- Medici Tusci auguralis scientiae & astro-
nomiae periti: id arguitur ex Aesculapii
signo Etrusco. 105.
- Mediolanenses Mercurium coluere. 109.
& Herculem. 162.
- MELEAGER apri Calydonii interfector. 250.
caput & spoliū in templo Dianae su-
spendit. 251. eius comites Castor & Pollux.
- Menabonius Ioseph, Pictor Florentinus, lau-
datus. Tom. I. xxii. 216.
- MENELAI, Helenae viri, apotheosis a Tu-
scis expressa. 253. eius delubrum ad The-
rapaen. *ibid.*
- Mensa hospitalis, quae. 275.
- Mensarum Genius & tutela Hercules. 166.
- MERCVRIVS Etruscorum Deus. 106. de
inventa lyra litigat cum Apolline, quo-
- modo expressi a Tuscis. *ibid.* & 107. co-
gnominatus *Turms*, seu *Purms*: quae co-
gnomina *Ignitum*, *Igniferum*, vel *Facife-
rum* forte significant. *ibid.* dictus etiam
Turan, quasi *Tburacus*, *Ianualis*, *Ostia-
rius*: omnibus innuis praeerat, portarum
custos; eius imago ad fores aedium. 107.
dictus etiam *Camillus* & *Casmillus*: unus
ex Diis Cabiris & Samothracibus. *ibid.*
ianuae caelestis & inferae praeses: Genius
regni caelestis & inferi: animarum du-
ctor. *ibid.* & 108. Proserpinam ad cae-
lum reducens effictus a Tuscis. *ibid.*
alatus Mercurius effictus: ornatus galeri-
culo alato: datum ei cornu copiae &
lampas: globus eius pedibus subiectus,
quid significet. 109. Mercurius *Superus*,
Terrestris & *Inferus*. Haruspicinae, Geo-
metriae & Astronomiae auctor creditus
ab Etruscis. *ibid.* sequitur currum Plutonis
in raptu Proserpinae. 179. ad Hecaten
seu ad Tisiphonem ducit animas defun-
ctorum apud inferos: volumen cur ei
tributum. 183. 184. 296. Iovi puerpero
obstetricatus est in partu Bacchi, non ve-
ro Minervae. 241. clava ei adtributa a
Tuscis. 254. animarum ductor ad Elysios
per Oceanum. 296. nummis & ponderi-
bus praeerat apud Tuscos. 424. eius ima-
go cur in monetis Etruscorum: cur bi-
frons. *ibid.* & 425.
- Merentius, Etruscorum Rex, cum Aenea
pugnauit. 369.
- Milites occisos in bello milites ad sepul-
rum efferebant apud Tuscos. 232.
- Milites dicti initiati Mithrae. 338. 343.
346. dies natalis. 351.
- Militum Etruscorum arma & vestes. 367.
- Mimi Etrusci saltantes, gesticulantes & ca-
nentes. 389. in suggestu. 393.
- MINERVA. eius nomen Latini ab Etruscis
accepere. 87. 88. tamquam tutelarior Dea
ab Etruscis culta. *ibid.* Templum Miner-
vae *Tubicinis* ab Hegelao Tyrrheni filio
apud Argivos conditum. *ibid.* alata ef-
ficta ab Etruscis, & quare. 88. eius
templum ab Vlyssē ubi nam conditum.
ibid. Minervae *Tyrrhenae* templum in-
dicatur. *ibid.* Quadrigarum inventrix
ab Etruscis credita. *ibid.* *Hippia*, *Eque-
stris*, & *Corefia* dicta. *ibid.* e Faliscis
Romam evocata: *Capta* dicta est. *ibid.*
Minervae Etruscum simulacrum Arretii
effossum. *ibid.* eius templum. 89. 90.
eius simulacro oculi ex gemmis repositi.
ibid. eius cassis serpenticulo ornata, buc-
culis, & ave, sive accipitre sive noctua.
ibid. pro aethere accipitur: aliquando
etiam sine galea; coronata diademate,
ornata armillis, inauribus, torque: etiam
ala-

- alata . 91. aegis squamata , ornata Gorgone , quae interdum anguibus haud crinita . *ibid.* nudis pedibus , & calceatis efficta . 92. triplici tunica amicta : refert ephod vel podere . *ibid.* stropo cum nodo praecincta : vel laneo cingulo , cur . *ibid.* auspiciis Etruscorum praeerat . *ibid.* Minervae *Acheae* signum illustratur . *ibid.* eius templum apud Daunios Apuliae populos : arma Heroum in eius templo suspensa : ei sacra trophaea & arma . *ibid.* Minervae *Vittrici* imago . 93. clypeum gerit , cur . *ibid.* eius consilium cum Marte Apolline & Iunone de evertendo Ilio . 113. Herculis comes in eius apotheosi . 134. aëris symbolum . 179. cur sedens . 45. in nubibus a Tuscis sculpta : eius imago , vestes , cultus describuntur . 201. Genius femina ei datus describitur . 202. Fecialis dictus . Minerva *Servatrix* *populorum* vocata a Tuscis . *ibid.* & 203. 204. verbena ei sacra . 205. 206. eius nativitas quomodo a Tuscis expressa . 240. sine Gorgone in pectore . *ibid.* inter nubes : armata hasta duplici . *ibid.* Musarum praefes , in eorum medio sculpta a Tuscis . 243. caput , cur in nummis Etruscis & Romanis expressum . 430. numerorum inventrix . *ibid.*
- Minio picta facies Panos . 152.
- MITHRA Apollo , idem ac Sol , religiosissime cultus a Tuscis . 98. eius origo a Persis . *ibid.* Tusci humana , non leonina facie effinxere . *ibid.* magno honore cultus a Tuscis , Aegyptiorum exemplo Persarum & Chaldaeorum . 341. 343. Sol , Ignis , Leo , creditus . 346. a Persis religiosissime cultus . 350. eius simulacrum in aedicula , quomodo pictum ab Etruscis . 343. cur barbarus , & imberbis : cum talari veste prolixiore . *ibid.* sacra eius coniuncta cum sacris Magnae Deae . 351. natalis dies ab Etruscis celebratus editis ludis , venatione , saltatione armata , & sacris : quo die : cur mense Decembri , brumali solstitio . 380. 381. cur quatuor equites & quatuor pedites decurrentes . 382. 384. thronus seu cathedra , in qua initiati honoris causa collocabantur . 384. cista sacra mysteriorum . 384.
- MITHRIACA sacra , quo ritu quibusve caerimonis ab Etruscis tradita ac suscepta . 337. 338. eorum antiquitas . 348. an a feminis suscepta . 348.
- Mnesarchus Pythagorae pater , Gemmarius & Litographus Etruscus . 435.
- Del Monaco Iacobus , Praepos. Orat. Neapol. laudatus . Tom. I. xxiv. 256.
- Monachorum cucullus , unde . 125.
- MONETA Etruscorum variis Deorum symbolis ornata . 169. vetustissima , omnium prima in Italia . 419. ex aere fuso : typo conflata . Monetae auctores apud Romanos , qui eam percussere . 421. Monetarum notae & symbola . Caput bifrons , quid notet . 421. 422. 423. Sola Deorum capita expressa in monetis Etruscis , vel eorum insignia . 422. 426. rota , luna & astra in monetis quid indicent . 422. Herculis & Mercurii capita , cur in monetis Etruscis . 423. 424. item Dioscurum : quid orbiculi seu globuli , obeli & nota c indicent in monetis Etruscis . 429. 430. notae numerales monetarum illustrantur . *ibid.*
- Monile radiatum , insigne Deorum Etruscorum . 29. 30. bullis ornatum . *ibid.* item Heroum . Monile baccatum inter nuptialia dona . 226.
- Monstra Etruscorum fabulosa illustrantur . a pag. 189. ad 296.
- Montanius Franciscus Comes , laudat. 274.
- Montemellinus Dominicus Comes , eiusque Museum laudatur . Tom. I. xxiv. 39.
- Montfauconius D. Bernardus , laudatus . 95.
- Mortis & Fati vis in sepulcris , quibus imaginibus expressa . 174. 175. 261. 287. 434.
- Mortis & nuptiarum magna similitudo . 295.
- Mulierum Etruscarum luxus & muliebris mundus . 253. 358.
- Mundum esse Deum vel quid divinum & animatum habere opinati sunt veteres Philosophi . 109.
- Muratorius Ludovicus Antonius , laudatus . Tom. I. xxiv.
- Murciae arae : mons *Murcus* unde . 116.
- MVSAR Bacchum contra Indos euntem secutae sunt . 160. singulis orbibus caelestibus praeesse creditae . *ibid.* Caeli filiae . 161. cuius filiae sint : tres apud Tuscos : earum nomina : cum tiara sculptae . 243.
- MVSEVM Matthaei Aegyptii , Neapoli . 423.
- Ansideorum . Tom. I. xviii. Arditium , Pisauri . 91. Arrigonium , Venetiis . 428.
- Baccium , Arretii . T. I. xviii. 175. 421.
- Barberinum . Tom. I. xxiv. 394.
- Bonarrotium . 230. Buccellianum . Tom. I. xx. xxi. Burghesiorum , Senis . T. I. xxi. 53.
- Capponium , Romae . Tom. I. xxviii. 243. 252. 420. 434.
- Cerretaniorum Flor. 415. Collegii Romani Societ. Iesu . 438.
- Constantii . 343. Corazium . T. I. xviii. xviii. 39. 86. 116. 132. 174. 225. 226. 231. 359. 360. 391. 393. 435.
- Corfiniorum Principum . 379. Academicorum . Etruscorum Cortonae . Tom. I. xviii. 76. 410.
- Cospianum , Bononiae . 239. Crispoldiorum . Tom. I. xviii. Comitibus de Eugeniis . *ibid.* Ficoronium . 217. 438.
- Gaddiorum . Tom. I. xxi. 50. 103. 130. 185. 278. 428. S. Genevesae Pauperum . 428.

428. Comitum e Gherardesca . Tom. I. xxii. 47. 83. 97. 98. 103. 134. 211. 422. & 427. Montemellinorum . T. I. xviii. Nicolinum . 279. Oddiorum . Tom. I. xviii. & 144. Olivierium, Pisauri . 231. Presbyterorum Oratorii, Neapoli . 328. & supra . Panciatichi . 101. 224. 227. Riccardium . 250. M. Ant. Sabbatinii . 165. Vaticanum . Tom. I. xxiv. 438. Vecchiottorum Patr. Flor. 30. Victorium . 136. 187. 434. Vinciolorum . Tom. I. xviii. **MUSICA** instrumenta in Orgiis Bacchi adhibita ab Etruscis . 154. 155. antiquissima apud Etruscos . 385. Deorum inventum : Romani ab Etruscis didicere . *ibid.* & 386. Diis Muscis , instrumenta musica adhibita . *ibid.* quae musica instrumenta : Musici, qui . *ibid.* in nuptiis, in conviviis, in funeribus, in bello, in certaminibus . 387. Musica & Poetica certamina in usu apud Tuscos . *ibid.* Musica Theatralis Etruscorum . 382. & *seqq.* Musicae inventor Apollo . 97. usus in sacris Etruscorum . 375. Musicam divinam scientiam Etrusci existimarunt . 161. Musici viri & feminae in sacris Deorum . 386. Mutinenses Mercurium coluere . 109. Mutuli sive moduli Architectonici Tuscorum inventum . 50. 51. **MVTVMNVS**, Tuscorum Deus . 69. coniugibus praeerat . *ibid.* Myrmillones Etrusci pugnantes . 396. Mystae Etruscorum mares & feminae sculptae observantur . 339. 339. Mysteria & initiationes, quare inventae . 234.

N

N Aias Bacchi mater credita . 135. Nardius Innocentius Nob. Clusinus, laudatus . Tom. I. xx. 284. 285. Nardus in sacris oblata Iovi ab Etruscis . Tom. I. lxiv. Narnienses Visidianum Deum, seu Viridianum coluere . 69. Natalis dies Genii quomodo celebratus . 325. Mithrae, celebratus sacris, saltatione armata, ludis & venatione . 381. V. *Mithra*. Naves earumque instrumenta Tusci omnium primi Italici monstrarunt . 59. Navis seu ratis prora in nummis Etruscorum quid significet . 425. Navium Etruscarum icones . 268. Naxiae Nymphae Bacchi nutrices, earum nomina recensentur . 156. Neapolitani Bacchum *Hebona* . 136. & Deum Pana religiose coluere . 152. Necessitas Iovis filia . Tom. I. lxi. quo-

modo sculpta a Tuscis . 261. & specie reginae . 264. **NEMESSES** duae Etruscorum, altera *Bona*, altera *Mala* . 213. earum imagines illustrantur . Heroem ad sepulcrum efferunt : alatae ; *Nemesis Bona* ornatior . *ibid.* *Mala* nullo cum ornamento, alis minoribus, cum laqueis . 214. 215. Vota eis nuncupata : eadem ac Fortuna, earum cultus . 214. eadem ac Lex divina . 215. earum cultum in Italiam invexere Etrusci . *ibid.* oracula & sortes Faleriis . *ibid.* bulla triangularis, diademata . 215. cum soccis altioribus . 216. *Nemesis*, festum defunctorum apud Athenienses . 214. **NEMESIS** in quadriga cum Venere . 25. Tuscorum Dea, praecipue Cortonensium . 102. 103. eius cultus antiquissimus : eius potestas & vis, quae : alata efficta . 103. cum diademate gemmato, cum inauribus, torque & armillis . 103. consecravat Herculem . *Ethis* dicta ab Etruscis : pedibus gryphis cur insistat : ornata corona radiata : cur minaci gestu ab Etruscis efficta . 103. 104. picta cum cratere . 257. Neoptolemus Polyxenam immolat : ornatus torque bullato . 273. Nepesini Dianam religiose coluere . 100. **NEPTUNVS** ab Etruscis cultus : eius nomen Etruscum . 169. quadriga vectus, *Hippius* dictus . *ibid.* *Consus*, forsitan Etrusco cognomine . *ibid.* *Consualia* certamina in eius honorem . *ibid.* capite velato cur ab Etruscis expressus . 170. imberbis, quandoque etiam barbatus . *ibid.* cum fuscina seu tridente : cur pectore tenus expressum eius sigillum . *ibid.* ara ei sacra adfertur . 172. Neptuni *Consi* templum apud Spoletinos . 185. eius caput in moneris Hatriensium vel Hadriensium . 426. 428. 429. immisso ceto Laomedontem fraudulentum persecutus . 248. 249. ornatus corona radiata & nimbo a Tuscis . 257. Neuvville Robertus, laudatus . 95. Nimbus radiatus Proserpinae datus . 108. Noctua sculpta in casside Minervae Etruscae . 90. Nolani Victoriam Augustam . 121. & Cere rem coluere . 129. Nomen suum an sculptores Etrusci in operibus scripserint . 437. Nomen multae familiae Etruscae a Diis Tuscorum accipere . 35. Nomina editorum filiorum servata in publicis monumentis in aede Saturni . 36. Deorum imaginibus nomina adscripta a Tuscis . 228. 239. Nomine proprio rarius consueverunt Etrusci Deos vocare, sed frequentius cognomine . 299.

No-

Nomius, Apollo ab Arcadibus dictus. 96.
 Nonae Etruscorum : nono quolibet die Regem salutabant. 403.
 NORTIA Dea Tuscorum, praesertim Volturniensium & Volaterranorum. 16. 17. eius templa, simulacra. *ibid.* perperam scriptum & variatum eius nomen. *ibid.* Magna Dea vocata a Florentinis, cur. *ibid.* ab iisdem culta : ara Nortiae dedicata a Florentinis. *ibid.* eadem ac Nemesis, Fortuna, Sors. *ibid.* & 18. eius simulacrum describitur. *ibid.* inscriptum Etrusca epigrapha : puerum fasciis involutum sustinet, cur. *ibid.* forsitan eadem ac Venus. 115. eius cultus, templa, arae. 303. 304. clavus in eius templo Volturniis figebatur. *ibid.* & 430.
 Notis compendiaris scribere interdum Tusci. 204.
 Novae nuptae imago. 328.
 Nucria, urbs Tyrrheniae : eius monetae adferuntur & illustrantur. 423.
 Nudipedes Sacrificuli Deorum, & choreas agentes. 310.
 Numa Rex religionem ex Tusca disciplina ampliavit. 123. quae ab Etruscis acceperit. *ibid.* Feciales, Flamines, Augures instituit Etruscorum exemplo. 204.
 Numani Dianam coluere. 100.
 Numerales notae in monetis Etruscorum explicantur. 429. 430.
 Nuptae phallo cur insiderent. 144. Nuptae Etruscae imago, cultus & mundus muliebris. 267. 328.
 Nuptiae ab Etruscis ante ostium domus celebratae. 398. cur sculptae in sepulcris : Furiae his praesentes, & Dii coniugales, Augures alique adstantes : auspicia nuptiarum, dona & carmina. 399.
 Nuptiis Etruscorum praesunt Iuno & Manturna. 61. Nuptiis Etrusci Deos praesentes adesse credebant. 326. malis Furias : porcus immolatus Cereri. 326. 327. Sponsi carpento vestii ad sacra, & ad pervigilia Veneris. *ibid.*
 Nux pinea cur Saturno adsignetur. 74. apud Etruscos in usu, quid significet. 144.
 Nympha Etrusca, Dei nomen ab hominibus exaudiri non posse, docuit. 53.
 Nymphae fluviorum & fontium praesides a Tusci cultae. 71. aquatiles & fontinales quomodo expressae. 157.
 Nymphae *Terrestres* Etrusca imago. 174.
 Nymphae Veneris famulae & ornatrices. 328.
 Nympharum vita longaeva credita. 31.
 Nymphis & Baccho ara dedicata in delubro Horarum, cur. 157.
 Nymphae herba & folia Nymphis aquarum praesidibus tributa. 157.
 Nyssades Nymphae Bacchi infantis nutrices. 156.

O

O carent Etrusci, pro quo V utuntur. 411.
 Obeli in montis Etruscis, quid notent. 429. 430.
 OCEANI Patris imago Etrusca indicatur : cum urna & capite radiato. 170. 171.
 Oceano vehi credidere defunctorum animas ad Elysios. 185. 296. cur pater Deorum dictus. 134.
 Ocreae aliaeque arma Heroum Etruscorum illustrantur. 230. 231. 232.
 Ocriculani Deam Valentiam coluere. 27. 28. & Dianam. 100.
 Oculi gemmei signis Deorum repositi a Tusci. 105. 108. ex argento. 219.
 Oculis clausis expressi Dii antiquissimi. 32. 33.
 Odam Hieronymus Eques, laudatus. 379.
 Odoramenta Amori oblata a Sponsis. 329. item Iovi. Tom. I. LVI. LXIV.
 Oliverius de Abbatibus Hannibal, laudatus. Tom. I. XXIV. XLVII. XLVIII. 14. 119. 231. 404. 436.
 Opera Etruscorum plures aetates opificio referunt. 127.
 OPIS Saturni soror & coniux. 75. ab Iano apotheosi donata. 75. eadem est ac Terra. Bulla, torque & armillis eius signum a Tusci ornatum. *ibid.* toto corpore nuda efficta ; brachiis in aëra suspensis, & tympana gerens. *ibid.* *Opalia* festa ac sacra. 76. Opis Deae caput in monetis Etruscis : & data falx messioria. 426.
 Oraculum Apollinis apud Tuscos. 94.
 Orantes ad superos Deos manus sustollebant Etrusci : demittebant, Deos Inferos orantes. 305. Orantium ritu, supinis manibus efficti Dii Etruscorum, cur. 39.
 Orbicularis saltatio ab Etruscis usurpata in honorem Deorum, praesertim Iani. 311. 312. 313.
 Orbiculi seu globuli in monetis Etruscis, quid notent. 430.
 Orchesticae inventor Pan Etruscus. 149.
 Orci ostium, manalis lapis creditus. 352.
 Orci & Sepulcri ianua sculpta in urnis Etruscis. 392.
 ORESTES, ob caedes pollutus, lustratus : cultum promeruit. 284. caput Aegyptii obtruncavit. *ibid.* a Minerva adiutus. 285. in sepulcris Tuscorum cur sculptus. *ibid.* caesa matre Clytemnestra, Furiis agitata, insaniit : Furias placavit. *ibid.* quomodo ab infania liberatus. *ibid.*
 Orgia Bacchantium picta in vasculis Etruscis. 154. 155. Orgia Cereris & Bacchi quo ritu a rusticis celebrata. 323. 324.
 Ornamenta Diis data ab Etruscis describuntur. 2. 3.
 Ornati Dii antequam in pompis deducerentur. 320. Or-

Ornatores viri & ornatrices feminae Deorum . 320. 321.
 Orthium Carmen Etruscorum & Pelasgorum . Tom. I. LIII. LV. LX.
 D' Orville Iacobus Philippus , laudatus . 203. 221.
 Osca lingua , Oskorum Campaniae populorum propria . 79.
 Ofci Etruscorum coloni : Templum Iunonis Argivae condidere . 82.
 Ofiris humidae naturae & fecunditatis auctor : cur Typhoni adversus . 135. apud Aegyptios Genius Bonus . 212.
Ostentare . Ostentarium . 48. voces Etruscae . Tom. I. LVI.
 Ovatio Etruscorum inventum : quando quibusve daretur . 373. unde nomen accepit . *ibid.*
 Ovis delata in Baptismate Etruscorum , pro expiatione peccati . 340. 341.

P

Pro D usurparunt Tusci . 228.
PACEM Deam Etrusci coluere , & quomodo expressere . 25.
Pacin , taurus Apollini Sacer dictus ab Aegyptiis . 98.
 Paeania Etrusca in honorem Apollinis . 375. ea canentibus adparet . 96.
 Palaemonis fabula apud Tuscos . 238.
 Palma Mithriacis ob sanguinem fufum donata . 347. 348. 349. 351.
 PAN ab Aegyptiis cultus : vocatus *Mendes* . hircina facie expressus . 147. & ab Etruscis cultus . *ibid.* & 149. ab his capite tutularus sculptus . *ibid.* Etruriam sibi sedem delegit : ab Arcadibus eius cultus amplificatus . *ibid.* 151. eius sacra in Italiam inexit Evander . 148. *Inuus* dictus : quomodo ab Etruscis expressus . *ibid.* calceatus Tyrrhenis calceis . Pan Bacchi comes , & in bellis gerendis adiutor . 149. Orchestricae & Auleticae inventor : Saltans expressus ab Etruscis . *ibid.* cum calamis , stans : item iacens subnixus pulvino . *ibid.* Pan Bellator , Venator , Saltator & Musicus . 149. tintinnabulum ab eo inventum credidere Etrusci . *ibid.* & 150. Pan pastoribus , gregi & pecori praeerat . *ibid.* & 151. calvus expressus a Tuscis , & cum capella in humeris . *ibid.* *Επισκόπος* dictus a Graecis . Ignis perpetuo ardens in eius templo . 151. Oracula reddidit : eorum interpretes Erato Nympha . *ibid.* certamina in honorem Panos instituta ab Arcadibus . *ibid.* e numero Deorum Semonum : naturam rerum procreatricem designat . *ibid.* eius facies minio picta . 152.

cur ei fistula tributa . *ibid.* phalangis inventor . *ibid.* prolaxis capillis effictus ab Etruscis : a Pistoriensibus , a Senensibus & a Neapolitanis religiose cultus . *ibid.*
 Pandura Etrusca . 395.
 Panem conficere docuit Ceres . 126.
 Panes in honorem Deorum suspensi a Tuscis . 322. quomodo confecti . 323.
 Panis & poculum praebere solebat initiatis Mithriacis . 346.
 Pantheorum signorum origo . 65.
 Paolozius Ristorus Nob. Clusinus , laudatus . Tom. I. XX. 247. 288.
 PARCAE Etruscorum ostenduntur . 188. nomina , potestas : eadem ac Fata , Mors . 189. ductor Iuppiter & Apollo . *ibid.* earum imagines apud Tuscos : in sepulcris sculptae . *ibid.* urna cur eis tributa : eadem ac Matres & Matronae apud Romanos . *ibid.* templa , arae , simulacra iisdem dicata . *ibid.* ut Fata , taedas praeferebant . 190. comites Furiarum . *ibid.* Parcae Deae Matres sculptae in gemma Etrusca . 434.
 Parcarum una a Tuscis expressa , horrentibus capillis . 250.
 Parentalia Acherontica apud Etruscos . 357.
 PARIDIS iudicium sculptum in feralibus pateris . 254. idem cum pileo Phrygio quid moneat fabula . *ibid.* & 256.
 Passerius Ioannes Baptista I. C. eiusque Museum laudatum . Tom. I. XXIV. 41. 195.
 Pastophori & Pastophorae , quae : eorum officia , raso capite . 21.
 Pastophoria quomodo facta , eius figura adducitur . 22.
 Patellis puris oblatae epulae & molae falsae Diis . 323.
 Paterpatratus dictus primus Fecialium . 205.
 Pater Patratus Mithriacus . 346.
 Patera fictilis Etrusca insignis , in qua Dii in quadrigis expressi . 25. in dextra Deorum Etruscorum , quid innuat . 141. 208. 223. hederacea ferto coronata . 212. floribus & foliis maioribus ornata . 243.
 Patera fictilis cum imagine Furinae seu Anchariae , Deae Tuscorum . 41. cum Tuscis litteris . 41. paterae filicatae , ornatae ramusculis encarpis , unionibus . 42. fictilis Plutoni & Furiis sacra . 195.
 Pateram ad libamina invenit Saturnus . 74.
 PATROCLUS ab Hectore occisus . 261. armis spoliatus , pugna ob eius cadaver . 262. Grecorum fortissimi circa illud . *ibid.* inferiae , luctus , sacra , ludi . *ibid.*
 Pausus , Deus Etruscorum , cum Pace sculptus a Tuscis in quadriga . 25. cur ita dictus . *ibid.*
 Pax cum Pluto infante . 18. cum Paulo Deo in quadriga . 25.

Paz-

- Pazzius Ioannes Hieronymus Eques, Patr. Florentinus, laudatus. 32.
 Peccatorum confessio apud Ethnicos. 346.
 Peccius Io. Antonius Eques, Patr. Senensis, laudatus. Tom. I. XXI. 435.
 Pectines eburnei adhibiti in Diis comendis. 321.
 Pedes brutorum non dedere Etrusci Diis superioris ordinis. 153.
 Pedibus nudis saltabant in honorem Deorum. 310.
 Pelasgi in Latium litteras invexere. Tom. I. L. LI. duplicem linguae dialectum forsitan habuere. LIIII. iidem Arcades crediti. 158.
 Pelasgorum lingua & scriptura. 405. asses, pondera seu monetae illustrantur. 428. 429.
 Pelei & Thetidis nuptiae fatales. 255.
 Peleus rapiens Thetidem sculptus ab Etruscis. 178.
 Pelles caesarum victimarum substratae pedibus expiatorum. 333.
 Pellibus armati Heroes Etruscorum. 230. 231. 232.
 PENATES Etruscorum, quomodo sculpti. 210. 211. & quo cultu. 227. nullis cum symbolis: apertis manibus, ritu orantium. *ibid.* interdum pomum & pateram praeferunt. *ibid.* Dii Patrii, ante adventum Aeneae in Italiam delati ab Etruscis. *ibid.* & 128. quatuor genera eorum apud Tuscos. *ibid.* DENAS, stantes, & interdum armati. 229.
 PENINVS DEVS, Alpium praefes. 231.
 Penthesilea ad Troiam pro Troianis pugnavit cum suo agmine: ab Achille interempta. 265.
 Peram militarem gerit Perseus. 247.
 Perdix Veneri, Cereri, Parcis & Furiis sacra. 117.
 Peregrinationes Deorum, & adventus a Tuscis celebrati. 319.
 Persae quos Deos coluerint. 350.
 PERSEVS quomodo a Tuscis expressus, Andromedae liberator. 246. cum harpe & pera militari. 247. an Tuscis dictus *Cherme*, *Bellicosus*, expenditur. 247. Medusam interimens, Etrusci tripodis emblema. 277.
 Persona scenica cum lingua exserta sculpta in sepulcro Etrusco. 155. Personae, larvae, oscilla in funeribus. 187. 188.
 Personae columnis imponi solebant in funeribus apud Etruscos. 391. Personarum Etrusci inventores. 397.
 Perusiae frequentius occurrunt urnae cum Baptismate Etruscorum. 340.
 Perusini Tagetem coluere. 45. 46. Apollinem coluere. 94. item *Thetyn* Deam, Minervam & Herculem coluere. 172.
 Peruzius Bindus Simon, Patr. Flor. laud. 78.
 Phalangem invenit Pan. 152.
 Phalli cur in Dionysiis gestati. 135.
 Phalli Syrorum & Etruscorum. 144.
 Phallorum Etruscorum inscriptiones. 145. phalli alati. *ibid.*
 Phialae ex auro Tuscae. 400.
 PHILIA Nympha, una e nutricibus Bacchi. 156.
 Philosophiam ab Aegyptiis Etrusci didicere. 233. 234.
 Phrygia lingua ut Graeca. Tom. I. LVII.
 Piacula pro defunctis apud Etruscos. 355.
 Piamontinius Ioseph Sculptor, laudat. 207.
 Picentes Herculem religiose coluere. 163.
 Pictura praestantes Etrusci artifices. 437. 438.
 PICVMNVS Etruscorum Deus. 35. 36. auguriis, infantibus & coniugibus praeerat. *ibid.* ei lecti sacri. 36. 192. Nuptiis praeest. 37. tecto capite canina pelle. *ibid.* eius cultus apud Rutulos & Cumanos. 38.
 Pieras militaris Etruscorum. 232.
 Pighius Stephanus Vinandus, laudatus. 95.
 Pilae quae nam, unde dictae. 38. imagines in honorem Larum suspensae. 181.
 Pileum invenit eiusque usum monstravit Saturnus. 74.
 Pileus Mithriacis donatus. 347. umbellatus a rusticis aratoribus gestatus. 439.
 Pilumni & Picumni sacra quomodo peracta. 305.
 PILVMNVS Etruscorum Deus. 35. auguriis praeerat & infantium tutelae & coniugibus. 35. 36. & nuptiis. 102. ei lecti sacri. *ibid.* mariti Genius creditus. 37. adstat sponso dexteram cum sponsa iungenti. *ibid.* capite tecto pelle canina. *ibid.*
 Pineae nux in sacris Mithriacis. 348. 351. Isis & Bellonae. *ibid.*
 Pingendi Vasa, Tusci artem ab Aegyptiis acceperunt. 315.
 Pirithous a cerbero devoratus. 179.
 Pisani Cererem coluere religiosissime. 129.
 Pisaurienses Deam Furinam sive Anchariam coluere. 41. 42. 43. Amorem. 119. Herculem. 162. & Minervam. 87.
 Pisces picti in Vasculis Etruscis. 296. 317. Iovi forsitan oblatis a Tuscis in sacris Iovialibus. 317. Vulcano oblatis pro animis humanis. *ibid.*
 Piscines Iovem *Summanum* coluere. 77.
 Pisis inventum sepulcrum cum signo Deae Libitinae seu Veneris *Infernae*. 186.
 Pistorienses Pilumnum vel Picumnum Deos coluere. 39. Iovem *Summanum* coluere. 77. Mons *Summanus* ab eo dictus. *ibid.* item Cererem coluere. 126. 127. 129. item religiose Deum Pana coluere. 152.
 Placentae & Marzae Diis oblatae. 126. 318. su-

- fuspensae a Tuscis . 322. Placentarum Etruscarum iconismus . 126.
 Plantae & flores sub pedibus Deorum Etruscorum . 61.
 Plastice praestantes Tusci . Tom. II. vi. 437. 438.
 Plectrum & lyra ab Etruscis tributa Apollini . 96.
 Plinii locus expensus . 82.
 Plutarchi locus de oraculo Tethyos expendendus proponitur . 172.
 PLUTO, *Summanus* dictus . 177. fulmina ei tributa a Tuscis & manubiae . *ibid.* funeri & defunctis praecerat : physice est terra inferior . *ibid.* Tartari Rex , ei dedicata patera Etrusca . 195. *Aedysius* & *Edeisius* dictus . *Tartareus* vocatus a Tuscis & *Vragus* . 196. toto corpore nudus . 8.
 PLUTVS infans in sinu Fortunae vel Pacis . 18.
 Pocillatores Etrusci . 400.
 Pocula Etruscorum , quae . 133. 134. in caput animalium desinentia . 400.
 Podere sive ephod Vestae . 124.
 Poenae damnatorum apud inferos ex Etrusca pictura illustrantur . 337.
 Poeni bilingues , Punice & Lybice locuti sunt . Tom. I. LIIII.
 POESIS apud Etruscos antiquissima , cum ipsa religione nata . 387. eius specimen . 387. Hexametrorum specimen ex Tabula Eugubina indicatur . 388. 400.
 Poetae Etrusci , eorum carmina & munerata . 161. Poetae Etrusci imago . 387.
 Poetica & Musica certamina Tuscorum . 387.
 Pogna castrum Etruscorum frequens . 348.
 Polignotus Homericam historiam pinxit . 273. 277.
 Polius Bartholomaeus , Pictor Rom. laudatus . Tom. I. XXIV.
 POLYMESTOR Thraciae rex , Priami stirpem extinguere cogitavit . 273. cum duobus filiis ab Hecuba interfectus . 274.
 POLYNICES ab Eteocle interfectus . 250.
 POLYXENA ad sepulcrum Achillis immolata a Neoptolemo . 272. adparet ei Parca seu Nemesis seu Furia . 273. ob eius nuptias interemptus Achilles a Paride . 257.
 Poma in manibus data Diis servatoribus & beneficis ab Etruscis . 171. quid designent . 38.
 POMONA Etruscorum Dea , uxor Vertumni . 13. 14. sculpta cum pomo : coronata myrto : corona quomodo facta . *ibid.* ornata gemmis . Dea hortorum & pomorum patrona . *ibid.* Aliqui cum Dea Nortia confundunt . 14. eius nomen Etruscum . *ibid.* *Pomonul* , *Pomonalis* Flamen . *ibid.* Dea ornata inauribus , monili , bullis , calceis seu crepidis lunatis . 15. cum catenis sub pedibus , cur . 15. 16.
Pomonalia sacra in honorem Pomonae , quae . 303.
 Pompa sacrorum Iovis . 316. 317.
 Pompae in honorem Deorum . 22. eas ab Aegyptiis Etrusci didicere . 22. describuntur . 316. 317. 318. 319. 320. 321.
 Pontifex *filius* vocat plebem congregatam . Tom. I. LV.
 Populonium Iovem coluit . 80.
 Porcellus victima Cereris . 223.
 Porfenae regis Etruscorum sepulcro adposita tintinnabula . 150.
 Porta Scaea fatalis , quare . 259. 260. sepulcri Etrusci emblema . 259.
 Portarum custos Mercurius . 107.
 PORTVMNVS Etruscorum Deus . 35. *Portumnalia* sacra . 306. portubus praest : eius imago illustratur . 57. 58. 59. eius aedes , cultus . Flamen *Portumnalis* : ludi a Tuscis instituti . *ibid.* Fortuna Tranquilla eius comes . *ibid.* ornatus bulla & armillis . 59.
 Praenomen habuere Etruscae feminae . 266.
 Praesentia Numina singulis hominum actionibus Etrusci credidere . 190. Dii sacris praesentes . 318. 319.
 Praestites Dii Etruscorum qui : quomodo sculpti . 208.
 Pratenfes Vertumnum Etruscum Deum coluere . 8. 9.
 Pratum Etruriae civitas : Etrusca monumenta in eius agro reperta . 8. 9. ibidem lucus Deorum Penatium . *ibid.*
 Priapina Nympha . 159.
 PRIAPVS Etruscorum Deus , idem ac Sol : cur erecto veretro . 141. 142. idem ac *Belphegor* Moabitarum : alatus effusus , & Saltatriculus , & pumilionis specie , cur . *ibid.* calceatus , pomum & scandulas praefert : capite coronato . 142. 143. anferculus ei sacer . 143. per plures aetatis gradus ab Etruscis repraesentatus . 143. 144. amictus veste Bassarica , imberbis & barbatus : columbae ei sacrae : hortorum praeses . 143. 144. Phalli Etruscorum : pinea nux cur Priapo sacra . *ibid.*
 Primitiae Laribus donatae . 229. corollae , epulae . *ibid.* fruges Iano oblatae . 300.
 Propinationes & libationes factae in honorem Deorum a Tuscis . 317.
 Proscenii Etrusci symmetria & ornamenta . 391. 392. in eo tabula versatilis quid notet : arae , columellae , ianua . 391. 394.
 PROSERPINA rapta a Plutone describitur . 108. in caelum reducta a Mercurio . *ibid.* de eius in caelum deductione causae & opiniones variae . *ibid.* eius caput ornatum nimbo radiato : quid physice significet . 177. 178. cur a Plutone rapta . 178. 179. eius imagines & capita gestata a sacris ministris Etruscis . 180. capite alato

alato & valde ornato sculpta a Tuscis.
181. calathus, cur ei tributus. *ibid.* Pro-
serpinae seu Hecates sacra. 350.
Pudenda Deorum velare Etrusci non raro
consuevere. 98.
Puerum in ulnis gerit Nortia, sive Fortu-
na. 18.
Puerperae mulieres iuxta arbores partum,
enitebantur. 242.
Puerorum & hominum immolatio apud
Etruscum. 353. & pro defunctis. *ibid.*
Puerperarum & infantium fascinum. 36.
Pugiles Etrusci pugnantes ad tibiam: prae-
mia his proposita ante oculos. 382. 383.
nudi & vestiti. *ibid.*
Pulpiti Etrusci schema. 393.
Pulvinum subiectum imagini Dianae. 102.
Punicum malum Victoriae, Iunoni, Miner-
vae, Veneri & Diis datum a Tuscis,
quare. 223. 358. si globus sit, Deos be-
neficos indicat. *ibid.*
Puteolani Herculis cultores. 162. eorum
Dea tutelaris Minerva. 88.
PYLADES Orestis socius, a Furiis agitur
ob caedes. 284. 285. lustratus. *ibid.*
Pyrriche Etrusca saltatio armata in hono-
rem Mithrae cum musica. 380.
Pythagoras natione Etruscus, ortus Mneph-
cho patre. 107. ab eo edocti Tusci. *ibid.*
Pythagoricae Philosophiae addicti Etrusci,
Tom. II. xxviii. 161.

Q

Q Vadrigarum usus ex Tuscis. 322. 323.
Quadrigris & curribus pugnari soli-
tum. 367.
Quadrigas & currus instruere docuit Mi-
nerva. 88.
Quercus eiusque folia tributa ornatus causa
Diis salutaribus ab Etruscis. 31.
Querquetulanae Nymphae a Tuscis cultae.
70. 159.
Quiritis sive Curitis Iuno, cur ita vocata. 83.
eius ara & templum apud Faliscos. *ibid.*

R

R Ami sacrarum arborum in sacris ab
Etruscis gestati. 317. & in sacris Io-
vialibus. 316. 317.
Ratis, & rostrum navis quid significet in
nummis Etruscorum. 425.
Ravennae erutum antiquissimum Etrusci
Herois simulacrum. 231.
Ravennates Dianam coluere. 100.
Reditus Gregorius, Baiulivus, Patr. Arret.
laudatus. Tom. I. xviii. 89. 118.

Regenerari se putabant suscepto baptismo
Etrusci. 341.
Reges pro salute populorum immolati. 353.
quolibet nono die ab Etruscis salutati.
403.
Regia & Sacerdotalia insignia Romanorum
a Tuscis accepta. 123.
Reinesius Thomas, laudatus. 110. 152. 169.
Religio Etruscorum quae complectatur.
Tom. II. v. vi.
Retiarii Etrusci cum Secutore pugna. 396.
397. eorum arma: Neptunum in ludis
referebant. *ibid.*
Rhadamantus iudex mortuorum apud in-
feros. 184.
RHAETVS Heros Etruscorum. 232.
Rhapsoedorum coetus in conviviiis. 393.
Rica tegumentum capitis. 125.
Ricciardius Octavius, laudatus. T. I. xvi.
Riciniatae feminae Etruscae sacras choreas
agentes. 309.
Ricinium Etruscum. 125.
Ridda, vox Etrusca, est saltatio in hono-
rem Deorum: in nuptiis & in Bacchana-
libus adhibita. 313.
ROMA ab Etruscis condita: nomen auspi-
cato ab Etruscis vel a Pelasgis obtinuit.
28. 362. eius caput in monetis antiquissi-
mis. 28. 29. cur serpens cum tauro. *ibid.*
Romani fere omnia ab Etruscis didicere.
ibid. pueri instituti ab Etruscis. 401.
S. Romulus Faesulanorum Episcopus, primus
Etruscorum Apostolus. 112.
Romulus cum Tito Tatius foedus fecit. 369.
Rosae Diis Inferis sacrae. 183. in conviviiis
adhibitae. *ibid.* sparsae in pompis Deo-
rum. 321.
Rotam, cur initiati sacris Cabiriis tene-
rent. 335.

S

S Abini Tuscorum imperio parvire. 110.
Sacerdos Cabirorum sacrorum. 335. 336.
Sacerdotes Tuscorum tutulati. 339. iidem
tantum signa Deorum attrectare poterant,
more Etrusco, & quidem velatis ma-
nibus. 83.
Sacculos ferunt Dii Phoenicum. 191.
Sacra Etruscorum Deorum, & eorum no-
mina arcana erant, ne evocarentur. 34.
Sacra incruenta primum in usu apud Pela-
sgos & Etruscum. Tom. I. lxii. 300.
Consentia quae. 298. menses singulis Diis
Consentibus dedicati. *ibid.* & 299.
SACRA ETRUSCIAE, quae fuerint. 330. ea
vulgari nefas initiatis: iidem iuramento
adacti. *ibid.* 331. fuere Bacchi mysteria:
unde didicerint, & a quibus acceperint Tu-
sci.

N n n

- sci. *ibid.* eius cista quae contineret. De his fufius, a pag. 330. ad 358.
- Saliae Virgines. 301.
- Saliaria carmina in honorem Iani. 8. 301. Iovis. 79. & Deorum Etruscorum. 332. 339.
- Salii Martis ab Etruscis instituti. 111. aliis Diis assignati. 311. eorum saltatio armata. 139. choreae in honorem Deorum. 309. 310. 311. eorum vestēs: nudis pedibus saltabant. *ibid.*
- Saliorum ministrorum Etruscorum ostentatio ancilium. 433. 434.
- Salitio per flammās ad placanda Numina. 345.
- Saltatio armata. 375. Vide *Pyrriche*. eius auctores. 139.
- Saltatio duplex in honorem Deorum Caelestium *κυκλική*, armata & pacifica. 310. in honorem Iovis. 317. circa aram in sacris Genii Natalis. 325.
- Saltatio Tragica apud Etruscos in funeribus. 387. 391.
- Saltatores Etrusci cum galericulo. 392. & eorum vestis. *ibid.*
- Sambucistrā Etrusca trigonum pulsans. 325.
- SAMOTHRACIA sacra, quae: a Cabiris instituta ad expiationem animae. 331. 334. 284. his sacris complures Heroes initiati. 285.
- De Samuelis, Claudius Eques. T. I. xviii.
- Sanguis effusus ab initiatis in sacris Mithrae. 346. collectus & servatus. 348. fusus etiam ad aras Deorum Manium. 354. 355.
- Sardi Etruscorum coloni. 231.
- Sardiniam & finitimas insulas tenuere Etrusci. 428.
- SATVRNVS Consentium Deorum primus. 73. in Italiam classe vectus: an ab Iano exceptus. *ibid.* multa eum docuit: Latio leges & nomen dedit: post mortem consecratus, Flamines, Sacerdotes & sacra Saturnalia promeruit: Saturniis carminibus celebratus. 74. humana victima ei immolata ab Etruscis & Pelasgis. *ibid.* quomodo eius imago sculpta: divinationis auctor fuit: falcis arborariae & messoriae inventor: eius usum docuit Ianus. *ibid.* mellis fructum invenit: *Stercutius* dictus. *ibid.* quomodo ab Etruscis & Romanis expressus. *ibid.* pileatus & nudo corpore effictus ab Etruscis. *ibid.* ab Iano apothefi donatus. 75. Saturni adventus in Italiam, sacris & festis celebratus. 301. eius memoria ab Iano propagata. 419. Iano aetate superior. *ibid.*
- SATYRA Etrusca sedens, cum pomo in sinistra, describitur. 153.
- SATYRI Etrusci describuntur. 153. raro hircinis pedibus sculpti. *ibid.* Elyfiorum beatitatem indicant, sculpti in sepulcris. 257.
- Saxis pugnatum a Centauris contra Lapithas. 154.
- Scalae usus in sacris apud Tuscos. 317. 318. 321.
- Scarabeis incisae figurae ab Etruscis. 198.
- Scarabeorum ex gemmis usus apud Aegyptios & Tuscos. 431. eorum pretium. *ibid.* 432. 433.
- Scena Tragica Etruscorum. 391.
- Sceptrum Etruscorum ornatum aquila. 367.
- Scolia, carmina in honorem Panos Dei cantata. 151.
- Scriccius Rodornus Hadrianus, laudatus. Tom. I. xxviii. 387.
- Scriptura Etruscorum vetustissima in plumbeis laminis, & aereis Tabulis, in urnis marmoreis & fictilibus, in argento, in gemmis: simulacra litteris inscripta, atramento & rubro colore scribere soliti: a dextra versus laevam: interdum, sed rarius, e contra, litteris retrogradis. 104. 105. variat litterarum scriptura. Litterarum Etruscarum potestas ex antiquis monumentis adfertur. a pag. 405. ad 417. geminarum litterarum usus apud Etruscos. 413. 417. 418.
- Sculpturae Etruscae in gemmis notae declarantur. 432. praestantes Etrusci. 437. 438.
- SCYLLA monstrum Tyrrheni maris indicatur: Mortis & Fati index. 172.
- Secefpita in usu apud Aegyptios. 315.
- Secula, qua nota in nummis indicantur Etrusci. 430.
- Secutores Etrusci pugnantes. 396. 397. eorum arma Vulcanum referebant in ludis. *ibid.*
- Sedentes Augures auguria captabant. 45.
- Sedentes qui Dii a Tuscis expressi. *ibid.*
- Sedentes interdum supplicabant: stantes, Deos adorabant. 317. vota concipiebant Etrusci 332. reges inaugurabantur. 45.
- Sedes Veneris *Sponsae* peculiaris. 328.
- Senenses religiose Deum Pana coluere. 152. in agro Senensi inventum Sepulcretum Etruscum. 155.
- Sepulcra hypogea Etruscorum Volaterris inventa. Tom. I. xvi.
- Sepulcris in tutelam posita signa Deorum. 163. eorum varia emblemata. 400.
- Serpens cur Aesculapio tributus. 104. 105. 306. Serpens cum cista cur Baccho facer. 332.
- Serpenticulus in casside Minervae Etruscae. 90.
- Servae & servi in tutela Iunonis *Feroniae*. 86. in templo eius libertas data. *ibid.* & 224. 225. eorum vestes. *ibid.*

Ser-

Servi, ligatis post tergum manibus, in carcerem ducti apud Tuscos. 295.
 Servorum grex novam nuptam comitantium. 327. eorum multitudo in conviviis Etruscorum. 400.
 Siccitate urgente sacra *Aquilicia* Iovi facta. 307.
 Siderum varius motus imitatus in sacris choreis. 311.
 Sigillorum usus apud Etruscos. 435. sigillum Pelasgicum illustratur. 435. 436.
 Signa Deorum Etruscorum peculiari artificio confecta. 2. 3. 4. in thesis & ferculis delata: in pastophoriis picta. 22. portatilia. 140. in sepulcris condita ad tutelam. 163. columellis & hypobasibus infixata a Tuscis. 306. litteris inscripta ab Etruscis: usus antiquissimus etiam apud Aegyptios. 404. Vide *Simulacra. Diis*.
 SILBENS ab Etruscis cultus. 145. 146. alatus, calvus, ventriculosus & senex effectus. *ibid.* Bacchi praeceptor, dux: bella, quae cum eo gessit. *ibid.* hedera coronatus: Philosophiae operam dedit: toga & pallio amictus, ab Etruscis expressus, cum calceis, & ventre foliis coronato: eius imago pro amuleto gestata. 147.
 Silvanus vexare pueros creditus. 36.
 Simulacra Deorum lota, minio tineta, unguentis delibuta, omni cultu exornata. 320. 351.
 SIRENES tres feminae apud Tuscos, omni cultu corporis ornatissimae. 280. in scopulis sedentes. Musicae peritae. *ibid.* unde earum nomen: Proserpinae comites: in manu Iunonis: cum Musis pugnarunt. *ibid.* Siren in sepulcro Isocratis. 281.
 Socci a Citharoedis adhibiti. 97. in usu apud Tuscos. *ibid.* altiores cur dati Nemesi Bonae a Tuscis. 216.
 SOL MITHRA, gigantis specie sculptus a Tuscis. 382. cur equo insidens. 388. ei facer gryphus. 103. eius nativitas ab Etruscis celebrata. Vide *Mithra*. Solis duplicem virtutem denotant physice Pluto & Proserpina. 177. 178.
 Solium Etruscum marmoreum illustratur. 379. 380. & seqq.
 Somnia a Diis immitti credita. 32. 33.
 Spanhemius Ezechiel, laudatus. 311. 319.
 Sparsiones frondium & florum in pompis Deorum. 321. 322.
 Spectacula Etruscorum *Tragica, Comica, Satyrica*. 390.
 Specula cur in sacris adhibita. 317. 318. 320. 321. ad aram Amoris adlata. 329.
 Spes quomodo effecta. 202.
 Spoletini Martem & Hecaten coluere. 112. 185.
 Sponius Iacobus, laudatus. 180.

Sponsae phallo cur insiderent. 144.
 Sponsae & Sponsus carpento vestiti ad sacra. 398. dextras ante ostium domus iungebant. 326. carpento vestiti ad sacra Veneris pervigilia, praeunte servo lampadario. 327.
 Statuaria ars ab Etruscis in Italia originem habuit. 16.
 Statinus Deus puerorum. 225.
 Sterilitate proventuum Etrusci laborantes quibus Diis decimas voverint. 138.
 STOPPANIVS D. D. Ioannes Franciscus, Archiepiscopus Corinthi, ad Magn. Etrur. Ducem Legatus Pontificius, laud. 201.
 Stoschius Philippus, laudatus. 433. 436.
 Strophe & antistrophe in sacris choreis in honorem Deorum. 311.
 Subligacula Heroibus Etruscis data. 231. item Furiis. 250.
 Suffibulum describitur. 125.
 Suffitus in usu apud Etruscos: vas argenteum suffitus illustratur. Tom. I. LIIII. LVI. ara tripes ad suffitus illustratur. 359. 360.
 Suppedaneum pedibus Veneris & Iovis suppositum a Tuscis. 328.
 Supplices & vota facientes sedere solebant. 317.
 Surrentinorum Dea tutelarum Minerva. 88.
 Svintonus Ioannes, Anglus, laudatus. 293.
 Symbola primum raro vel numquam data Diis ab Etruscis. 108. 109.

T

TABULAE carminum in sacris adhibitae a Tuscis. 389.
 Tabularum XII. supplementa Romani ab Etruscis accepere. 402.
 Tabularum Eugubinarum antiquitas: qua occasione scriptae: una ex his adfertur cum mea interpretatione. T. I. LV. 403. 404.
 Taedae in expiationibus adhibitae. 344.
 TAGES Tuscorum Deus habitus. 43. 44. Genii filius: eius adparitio portentosa: pueri specie effectus. 44. 45. 236. fabulae origo ex Hebraeis. *ibid.* libros Haruspicinae, & sacra Acherontica tradidit. 44. 48. eius apotheosis, *ibid.* cur sedens effectus. 45. ornatus Deorum insignibus, bulla, torque, armillis, periscelidibus. 45. avicula in eius dextra quid notet. *ibid.* & 47. an Bacchum puerum referat. 46. ornatus calceis. 47.
 TAGETICA sacra in honorem Tagetis. 305. 306. his usus Romulus in condenda Urbe. *ibid.*
 Tali lusorii cur in monetis Etruscorum. 421.
 Tarquinienfes Tagetem coluere. 45.

- Tarquinius, Demarati Corinthi filius, sacra Samothracia & litteras in Etruria vel instauravit vel amplificavit. 234.
 Tarquitijs scriptor Tuscus. 48.
 Tarracinenfes Apollinis cultores: eius templi vestigia. 95.
 Tartari Rex Pluto: ei dedicata patera Etrusca. 195. 196. *Tartarus* quid notet. *ibid.*
 Tartarus fluvius Acherontis. 355.
 Taurinum caput cur sinistra gerat Apollo Etruscus. 97.
 Taurobolium & Criobolium Ethnicorum. 349.
 Taurus Iovis dialis victima cum delta in capite. 127.
 Tauticum signum Aegyptiorum Heroibus datum a Tuscis. Tom. I. xxix.
 TELEGONVS Vlyfsem patrem ignarus occidit. 283. a Tusculanis cultus. *ibid.*
 TELEPHI fatum & educatio. 268.
 TEMPESTATES Deae Erruscorum, cur expressae corpore non integro, sed dimidiato. 170.
 TEMPESTATIS Etruscae imago: tribus cornibus armatum eius caput. 57. 173. Etruscorum exemplo eas quoque Romani coluere. *ibid.* eius caput cur alatum. 173. 174. cornu magno armatum. 295. cur sculptum in sepulcris: interdum caput anguibus crinitum. *ibid.* cum remo, & navis gubernaculo. Tempestatium imagines in sepulcris cur sculptae ab Etruscis. 175. comites Hippocentaurides. 282. 288.
 Tempia, arae & sacra Deorum Etruscorum recensentur, a pag. 298. ad 307. in templis habiti publici conventus. 304. 305. recondita pecunia. 226. suspensa ornamenta triumphalia. 373.
 Templorum inventores Tusci. 303. 304.
 Terebrare signa consuevere Etrusci: iisdem terebra nota. 98.
Terminalia sacra Etruscorum, in honorem Iovis: Numa a Tuscis accepit. 50. 306.
Terripavium Etruscum. 313.
 Tertulliani locus de Iunone *Curite* expensus. 82. 83.
 Tefmophoriae apud Syracusanos. 323.
 TETHYS Oceani uxor, Nympharum mater, eius imago Etrusca. 171. cur pomum sinistra gerat. *ibid.* inferne pedes in piscem desinunt, ab Etruscis culta: Oraculum habuit in Etruria. 172. eius sacellum, apud Perusinos. *ibid.* Dea maris, picta in vase Etrusco: datum ei sceptrum a Tuscis. 296.
 Teuthrantes Augen & eius filium Telephum excepit. 268.
 Theatra Etruscorum Volaterris & Arretii. 378.
 Thenfis deducta simulacra Deorum apud Etruscos. 320.
 Thesaurus Mediceus, laudatus. 247. & passim.
 THESEI pugna contra Amazonas sculpta a Tuscis. 264. idem cum Pirithoo ad Cerberum rapiendum ad inferna descendit. 179.
 Thetidis & Pelei nuptiae fatales. 178. 255.
 Thorax fimbriatus, Heroibus datus a Tuscis. 231.
 Thronizatio Mithriacorum. 384.
 Thronus Etruscus Mithrae dedicatus. 379. & seqq.
Tiberinula sacra in honorem Tiberini patris, ab Etruscis tradita. 307.
 TIBERINVS a Tuscis consecratus. 71. Hortae patrium numen. *ibid.*
 Tibicines & Fidicines in sacris Etruscorum. 385.
 Tiburtini Dianam coluere. 100. Martem. 112. Herculem. 162.
 Tifernates Venerem *Vittricem* coluere. 118.
Tina cognomen Iovis: *Tinia* Bacchi, quid significant. 409.
 Tintinnabula in usu apud Etruscos: ea invenisse crediderunt Pana Deum. 149. 150. in sepulcro Etrusco Porfenae tintinnabula posita. *ibid.*
 Tisiphone defunctorum iudex apud Inferos. 183.
 Toga cum fimbria radiata tributa Vertumno. 9. 10. 11. 12.
 Togatus Vertumnus & Mars effectus a Tuscis. 111.
 Tommasius Ioannes Baptista, Patr. Senensis, laudatus. 155.
Tonantes Dii, qui nam apud Tuscos. 78. 79.
 Torques datus Diis ab Etruscis. 30. Apollini torques ornatus bullis. 96. 98. item nuptialis pluribus bullis ornatus. 262. Secutorum victorum proemium. 397.
 Tragicorum Etruscorum vestes & cultus. 391.
 Tragoediae usum Romani ab Etruscis accipere. 390. 391. Tragoediarum Etruscarum themata insigniora. 391.
 Trasimenum frequentes Etruscorum familiae tenuere. 46.
Trebbio, vox Etrusca corrupta, unde eius origo. 313.
 Triaria Vitellii Imperatoris uxor. 95.
 Triangularis bulla data Nemefi, quid notet. 215.
Tribunal, vox Etrusca: qua forma constructum tribunal apud Etruscos. 168.
 Triclinii Etrusci schema, ornatus, Servi ministrantes, Saltatores, Histriones, Mimi, Comoedi aliique: luxus Etruscorum in conviviis. 399. 400.
 Triglis placata Hecate. 182. 183.
 Trigoni Etrusci icon. 325.
 Tripodem Delphicum Hercules subripuit: sculptus in gemma Etrusca. 435.
 Tripodis Etrusci emblemata. 276.

TRI-

TRITONES Etrusci indicantur. 170. 171. divinis honoribus adfecti a Tuscis. *ibid.* cur in templo Saturni buccinantes expressi. *ibid.* eorum barba. *ibid.*
 Triumphantium ornamenta, bulla, torquis, anulus, currus. 370. servus in eodem curru triumphantis cur vectus. *ibid.* 371. facies minio picta. *ibid.* servus pedissequus arculam ferens. *ibid.* fascinum triumphantium: scommata iactata. *ibid.* chorus ludionum in triumpho Etruscorum. 372. corona ex auro donata. *ibid.* & 373.
 TRIVMPHVS Etruscorum inventum; currus triumphalis, lictores, & buccinatores seu tibicines praecedentes. 370. eius pompa describitur. 371. 372. ampliatus a Romanis. 373.
 Troiani belli Historia Etruscis notissima. Tom. I. xxvii. 260.
 Trojanorum feminae lectissimae ad Grecos abductae. 269.
 Tropaea & arma Minervae sacra: in eius templo suspensa. 92. an tropaea in usu apud Etruscos. 373.
 Truncis orti crediti homines antiquissimi. 52.
 Tubae Tyrrhenae usus & inventum. 368.
 Tubicines in bello apud Etruscos. 368. in triumphis. 370.
 Tudertes Dianam coluere. 100. Martem. 112. Herculem. 162. item Castores. 167. 168. Proserpinam. 181. eorum monetae illustrantur. 162. 427.
 Turdetani Hispanorum doctissimi. Tom. II. xxxvii.
 A Turre Philippus, laudatus. 350. 381.
 Tufcherus Marcus Noricus, laudatus. 436.
 Tusci ab Aegyptiis multa didicere. 51. ab iisdem profecti. 93. ingeniosissimi. *ibid.*
 TVSCORVM sculptura antiquior, quae; eius notae. Tom. II. 2. imperii magnitudo descripta. 59. ingenium in ornandis simulacris Deorum. 131. 133. luxus. 358.
 Tusculani Iovem *Maiorem* coluere. 80. Martem. 112. Cererem. 129.
 Turtur sacra Veneri. 117. Cereri, Parcis & Furiis. *ibid.*
 Tutulus Diis Etruscorum datus. 3. & Furiis. 250.
 Tympana & crotala pulsata in Orgiis Etruscorum. 154.
 Typhon apud Aegyptios Genius *Malus*. 212.
 Tyrii bilingues. Tom. I. liiii.
 TYRRHENI saepe sedes & nomen mutarunt. Tom. II. xxvii. & xxviii. omnes artes, litteras & Philosophiam in Italiam invexere. *ibid.* vivendi ratione & lingua cum plerisque nationibus convenire. xxix. & seqq. ab Aegyptiis & Phoenicibus plurima didicerunt. *ibid.* & seqq. Tyrrheni Bacchum captivum ducen-

tes, in delphinos conversi. 137. 231. 436.
 Tyrrheni cum Laconibus diu versati. 331.
 Tyrrhenorum origo an a Lydis. Tom. II. xli. xlii. 421.
 Tyrrhenus Herculis filius tubam invenit. 368.

V

V consonans Etruscis est α . five digamma Aeolicum. 204.
 VACUNA Tuscorum & Sabinorum Dea. 63. cur ita a Tuscis vocata. 63. 64. varia & incerta eius species. *ibid.* ab Atheniensibus quoque culta. *ibid.* ei sacrificatum ab agricolis post vacationem a laboribus *ibid.* Sacra *Vacunalia*: eius templum. *ibid.* cum Pauso Deo sculpta: eius forsitan comes. 65. signum Minervae ei simile: item Veneris cum alis. 65.
Vacunalia, agricolarum sacra. 306.
 VALENTIA Dea Oriculanorum & Tuscorum. 27. ea forsitan urbi Romae nomen fecit. *ibid.* & 28. expressa in monetis antiquissimis Romanorum. 29. cur addita clava & serpens. 28. 29. cum capite galeato, diademato & velato, cum tunica plumario opere insigni. *ibid.* & 31. cum monili radiato & inauribus. *ibid.* cum mitella radiata. 30. cum torque & bulla. *ibid.* serpenticulum gerit. *ibid.* & 31.
 Van - Dale Antonius, laudatus. 348. emendatus. 349.
 Vasa aerea Tuscorum ornata sigillis Deorum. 37. picta, donata pro praemio Poëtis & Hymnologis. 161. item athleticis donata: in mensis proposita ad exhilarandos convivas. 166. Nuptialia vasa Tuscorum, quibus picturis ornata. 220. a Tuscis collocata in basibus & fastigiis. 306. in tricliniis Etruscorum. 400. V. *Vascula*.
 Vasarius Georgius, laudatus. 293.
 Vascula picta Etruscorum potissimum referunt ornamenta suspensa, vela, taenias, vistas, corollas, ramusculos, panes, placentas, lyras, orgia & fabulas. 152. 395.
 Vasculum argenteum litteris Etruscis scriptum. 380.
 Veiis templum Iunonis *Argivae* & *Reginae*. 82. 83.
 Velatis manibus soli Sacerdotes Deorum simulacra attrectabant. 83.
 Veles urbs Etruscorum: ad eam monetae pertinentes illustrantur. 427.
 Velites Liguriae populi. 427.
 Veliterni Herculis cultores: eorum moneta Etrusca ostenditur. 162.
 Velites milites Etrusci unde dicti. 427.
 Velitrae, Velitrenses, Velitrini Etrusci: eorum monetae illustrantur. 427. 428.
 Ve-

- Velitrenses Cererem coluere. 129.
 Velum auris velificans a Tuscis Neptuno
 Diisque Marinis tributum. 257.
 Venatio Etruscorum: quas feras insectaren-
 tur. 380. venatoria instrumenta. *ibid.*
 Veneti divinis honoribus coluere Diome-
 dem. 82. *Argivae* Iunonis templum ab
 eo conditum, & luci indicantur. 81. 82.
 Venti Tusca imago. 57.
 VENVS expressa ab Etruscis in quadriga,
 cum Dea Nemefi. 25. cum avicula seu
 columba, quare. 53. armata & alata.
 65. eius fanum apud Etruscos extra moe-
 nia. 114. eius templum Etruscum prope
 Florentiam, eius ornatus Etruscus de-
 scribitur. *ibid.* cur praeferat columbam.
Regina dicta a Tuscis: eius simulacra il-
 lustrantur. 114. 115. eadem ac Dea Nor-
 tia. *ibid.* *Fruta* & *Fruti* dicta. *ibid.*
Frutinal ei dedicatum: Veneris nomen ab
 Etruscis accepere Latini. *ibid.* *Murcia* &
Murtia dicta. 116. eius ara & facel-
 lum: ab Etruscis culta: quomodo efficta:
 capite alato & mitella exornato. *ibid.*
 Venus *Morphus* Lacedaemoniorum, cur
 compedibus adstricta. *ibid.* columba, per-
 dix & turtur ei sacra. 117. ornata cal-
 ceis: cum capite galeato: galea multis
 cornibus instructa: armata, culta ab Etru-
 scis, a Lacedaemoniis & Cypriis. *ibid.*
Vittrix galeam manu praefert. *ibid.* *Clua-
 cina* unde dicta. Venus Etrusca pudenda
 non abscondit laeva manu, sed praefert
 pomum. 118. quare: capillorum ornatus
 Tuscus, polus & mitra. *ibid.* inauribus
 ornata. 119. *Epitymbia*, sepulcris prae-
 erat. 186. *Infera*, *Libitina* Etruscorum,
 nudo corpore efficta; tamen cum calceis
 & compedibus, alata: cur cum patera:
 cum nimbo sive diademate. *ibid.* & 187. una
 e numero Gratiarum credita. 217. *Spon-
 sa*: eius simulacrum describitur. 218.
 328. cur sacrificantis habitu. *ibid.* cum
 patera & columba, quare. *ibid.* *Vrania*,
Caelestis, seminuda cum altiore mitella,
 cum calceis. 219. 220. cum speculo. *ibid.*
 a Tuscis dicta *Tbalna*: Iovis puerperi ob-
 stetrrix: eius cultus: cur ei sacra colum-
 ba & malum punicum. 241. eius cultus
 muliebris. 254. cum cothurnis: cum bul-
 la quadruplici. *ibid.* *Migonitidis*, *Coniu-
 galis*, templum. 255. iubet Paridi ne-
 cem Achillis. 257. sedet in peculiari se-
 de. 328. eius ornatrices feminae seu Nym-
 phae seu Charites. *ibid.* & 329. *Mithra*
 seu *Mitra* an culta a Persis. 350. Venus
Libitina, *Infera* eadem ac Proserpina sive
 Hecate a Tuscis culta. *ibid.* quomodo a
 Graecis vocata. *ibid.* coram ea sanguine
 humano fuso evocati Manes. *ibid.* & 351.
Caelestis, Parcarum maxima credita. 350.
 351. *Acheris* ab Assyriis & Phoenicibus
 culta. 382.
 Venutus Nicolaus Marcellus Eques, Pa-
 tricius Cortonenfis, laudatus. 132.
 Venutus Philippus, Canonicus Cortonenfis,
 laudatus. Tom. I. xviii. 70. 192.
 Venutus Rodulphinus, laudatus. Tom. I.
 xxiv. 168. 169.
 Ver, quare Iano sacrum. 311. 312. choreis,
 cantilenis & ramorum gestatione celebra-
 tum a Tuscis. *ibid.*
 Verbena data Genio Minervae Feciali: eius
 usus & in sacris. 205. 206. cur Hyme-
 naeo tributa a Tuscis. 220. 221. impo-
 sita aris Apollinis. 395.
 Vernanus Deus Vernarum. 225.
 A Verrazzano Andreas Eques & Patricius
 Florentinus, laudatus. 241.
 VERTVMNALIA sacra: eorum origo: quo
 die celebrata, quibus oblationibus. 302.
 VERTVMNVS diademate coronatus. 9. ca-
 pilli breves, tonsi. *ibid.* toga fimbriata &
 ornata radiis amictus. *ibid.* & 10. 11. 12.
 cum credidis Tyrrhenis. 9. 12. eius si-
 gnum vinctum cum plumbea base. 9.
 Baccho similis. 10. cum hilari vultu. *ibid.*
 ab Etruscis, maxime a Volsiniensibus, cul-
 tus. *ibid.* evocatus ad Romanos transit.
 11. templa, aedes, signa. 10. 11. 12.
Vertumnalia sacra. *ibid.* multififormis Deus.
 10. 11. ambigua specie maris & feminae.
ibid. ab Iano diversus. 12. Corona Ver-
 tumni quomodo facta, & ex qua herba.
 12. cum cornucopia & patera fructibus
 referta. 12. a Volsiniensibus evocatus:
 quibus praeesse crederetur. 302. forsitan
 biceps in nummis Etruscorum. 425. eius
 simulacrum pluribus in locis Romae. *ibid.*
 eumentium & vendentium rebus praeerat.
 426. Desultores, Aurigae & Mercatores
 ei sacra faciebant. 303.
 VESTAE nomen Latini ab Etruscis accepe-
 re. Tom. I. lv. a Tuscis culta. 122.
 eius ortus & parentes. *ibid.* Iani uxor:
Labith & *Horchiam* dixere Etrusci. Ve-
 sta *ignis potens*: eadem Terra & Ignis.
 123. *Stata Mater* dicta. Romani a qui-
 bus cultum Vestae acceperint: cur ita
 vocata. *ibid.* nulla eius imago in templo,
 sed ignis. 124. *Mater* dicta: amiculo ra-
 diis distincto testa: induta calceis repa-
 dis: podere: cur suffibulo velata a Tu-
 scis efficta. 124. 125. Romae & domus
 Caesarum tutelare Numen. *ibid.* eius sa-
 cra panibus coronatis celebrata. 323.
 Vestales Virgines a Numa institutae. 123.
 earum decora & honores. *ibid.*
 Vestes Diis Etruscis tributae, quae. 4. ra-
 diatae & denticulatae. 92.

Ve-

Vestēs simulacrorum, crura, humeros, brachia, coxas inscribere soliti Etrusci. 404.
 Vestes convivales Etruscorum. 400.
 Vexillarius Etruscus. 367.
 Vexilli usus in bello apud Etruscos. 366.
 Vgolinia Villa Perusiae. 370.
 Viae, per quas pompae Deorum ducebantur, frondibus & floribus sparsae. 321. 322.
 Vibennius Etruscorum dux, Romulo contra Latinos suppetias tulit. 369.
 Victimarius Etruscus cum aciere. 383.
 VICTORIA cum Hercule in quadriga. 25. in clypeo res gestas Heroum scribens: exemplum eius Romani ab Etruscis forsitan desumserunt. 93. Tuscorum Dea, alata, quae dona victoribus offerat. 121. Tusci phalaras, Romani & Graeci palmam ei dedere. *ibid.* contra Gigantes pugnans: cum Vacuna confuditur: eius diadema gemmatum. *ibid.* eius simulacrum compeditum. 36. 223.
 Victorius Franciscus Eques, laud. Tom. I. xxiiii. 166. 255. 432.
 Victorius Petrus, laudatus. 72.
 Virgilius Etruscorum antiquitatum & rituum peritissimus. 291. 377.
 Visidianus seu Viridianus a Tuscis & Vmbris consecratus. 69.
 Vita longaeva promissa Mithrae initiatis. 349.
 Vitis amputatio, quomodo ab Etruscis expressa. 157.
 Vittarum usus in sacris Etruscorum. 317. eae suspendebantur. *ibid.* & 318. tenebantur a supplicantibus. *ibid.*
 VITVMNVS Deus Etruscorum. 60. comes Dei Sentini. *ibid.* currenti similis. 62. iuvenili ac senili specie expressus a Tuscis. 62.
 Vlyssis gesta & peregrinationes notissimae Tuscis. 236.
 Vlysses exemplum omnis virtutis ab Homero proponitur. 275. ab Etruscis quomodo cognominatus. *ibid.* inter Semonas cultus: eius arma observantur. 275. a Circe pharmaco potus. *ibid.* myrtus ab eo facta. 278. ad Inferos descendit, & remeavit. *ibid.* Sirenes praetervectus. 279. 280. 281. a Telegono filio imprudente occisus. 284. sacris Samothracum initiatus. 285. 334. Achillem placans, sculptus in gemma Etrusca. 434.
 Vmbracula delata in Orgiis Etruscorum. 154.
 Vmbria a Tuscis occupata. 181.
 Vnguenta in funeribus adhibita. 187. adlata in sacris ad Deos ungendos. 320. 321.
 Voces Etruscae explicantur. 100. 106. 114. 115. 126. 195. 199. 201. 202. 203. 314. & passim in hoc opere.
 Volaterrani Deam Bellonam coluere. 26. & Nortiam. 17. Venerem Reginam co-

luere: eius Etruscum simulacrum illustratur. 115. item Cererem. 129.
 VOLCANVS, ab Etruscis cultus. 175. Aegyptii *Opan* dixere. *ibid.* Tethydi traditus educandus: cur claudus & galeatus: parazonium tenens: Iovi puerpero caput aperuit, e quo Minerva nata est. 176. *Sethlanm* dixere Etrusci: de eius nomine nonnulla. *ibid.* Vide *Vulcano*.
 Volsinienſes coluere Vertumnum, Pomonam, Nortiam. 8. 15. 16. 17. duo milia Etruscae statuæ apud eos. *ibid.* Romam asportatae. *ibid.* templum Nortiae. *ibid.* coluere Voltumnam Deam: eius celeberrimum templum ibi. 33.
 Volta monstrum Etruscorum in sepulcris sculptum, quid designet. 34. 198.
 VOLTVMNA Tuscorum Dea 31. pomum, praefert, ornata tutulo, calceis lunatis, tunica scutulata, torque. 32. cur sculpta cum oculis clausis. *ibid.* eius fanum celeberrimum apud Volsinienſes. 33. quae bona praestare ab Etruscis crederetur. 34. eius sacra & nomen arcanum. *ibid.* eius forsitan ope evocatum monstrum Volta. *ibid.* eiusdem Deae Etruscae sacra ubi, & quo ritu peracta. 304. 306.
 VOLTURNVS Deus Tuscorum. 53. 54. ab eo dictus fluvius Volturnus. *ibid.* Flamen *Volturnalis*, sacra, & feriae eius, quo die & mense acta. *ibid.* Campanorum Numen. *ibid.* Volturnus fluvius, item ventus. 55.
 VOLVMNA Dea Tuscorum: eius nominis origo. 35. tutela & bona. *ibid.*
 Volumnius Etruscus, Tragoediarum scriptor. 35. 390. 391. 392.
 VOLVMNVS Tuscorum Deus. 34. quae bona praestare crederetur. *ibid.* an nuptiis & coniugiis praecesset. *ibid.*
 Vrna proiecta, mortis index in sepulcris. 189.
 Vrnae porphyreticae Etruscae apud Clusum inventae indicantur. Tom. I. xx.
 Vrnae cinerariae columnis superpositae. 273.
 Vrnae in inferiis adhibitae a Tuscis. 278.
 Vter vinarius & lagena in sacris Lenaeis. 323.
 Vulcano oblatis pisciculi pro animis humanis. 317. Vulcanus & Apollo cur coram Iove picti a Tuscis. 237.
 Vxores Etruscae mirifice maritos diligebant. 400.

Z

Z Efferinius Robertus Comes, Patr. Flor. laudatus. 249. 273.
 Zodiaci motum sacris choreis exprimebant Tusci. 312. 380.
 Zodiacum Etruscorum. 403.

F I N I S.

*Dum Opus excuderetur , nonnulla menda in primis exemplaribus
expunxi ; haec vero quae excidere , ita corrigito .*

Tom. I. pag. LXVI. in fine *Syrium* . lege *Sirium* . Pag. 88. lin. 32. *Neptuni
filium* . lege *filiam* . Pag. 121. in fine . *Nolani VENEREM* . lege *VICTORIAM* .
Pag. 189. lin. 3. *Μόριον* . *Μοριανήν* . lege *Μοίρον Μοιρανήν* . Pag. 162.
lin. 10. *ΑΙΙΟΔΑΒ* . i. e. *Herkle* . Pag. 168. lin. 1. *Castur* . lege *Kastur* . Pag. 201.
lin. 29. *ΜΕΗΔΚΗ* . lege , ut emendandum monui in Praefatione , pag. xxviii.
ΑΙΟΗΑΜ . Pag. 217. lin. 12. *choraeis* . lege *choreis* . Pag. 222. lin. 18.
Tyrreni . lege *Tyrrheni* . Pag. 233. lin. 7. *versanae* . lege *vesanae* . Pag. 240.
lin. 21. *at cultum* . lege *ad cultum* . Pag. 287. lin. 9. in Tabula CLIII.
lege CLII. Pag. 334. lin. 17. *Demarati* . lege *Damarati* . Pag. 291. *TINMCVIL* .
lege *heic* & infra *TINMKVIL* . Pag. 314. lin. 22. *praetbnsa* . lege *pretbnsa* .

C H A R T A R V M

S E R I E S.

V O L V M I N I S I.

A B C D E F G H I . Heic subnecte Tabulas CC.

V O L V M I N I S II.

a b c d e f . A B C D E F G H I K L M N O P Q
R S T V X Y Z . Aa Bb Cc Dd Ee Ff Gg Hh Ii Kk
Ll Mm Nn Oo Pp Qq Rr Ss Tt Vv Xx Yy Zz .
Aaa Bbb Ccc Ddd Eee Fff Ggg Hhh Iii Kkk Lll
Mmm Nnn .

Omnes sunt duerniones , praeter 1 Vol. I. & f Vol. II.

F L O R E N T I A E.

OPVS REGIO PERMISSV IN AEDIBVS AVCTORIS
EIVS SVMTIBVS EXCVSVM.

DIVINA OPE INCOEPTVM

IV. KAL. FEBRVAR. A. CIO. IO. CC. XXXVI.

ET III. KAL. SEPTEMBR. A. CIO. IO. CC. XXXVII.

FELICITER ABSOLVTVM.

